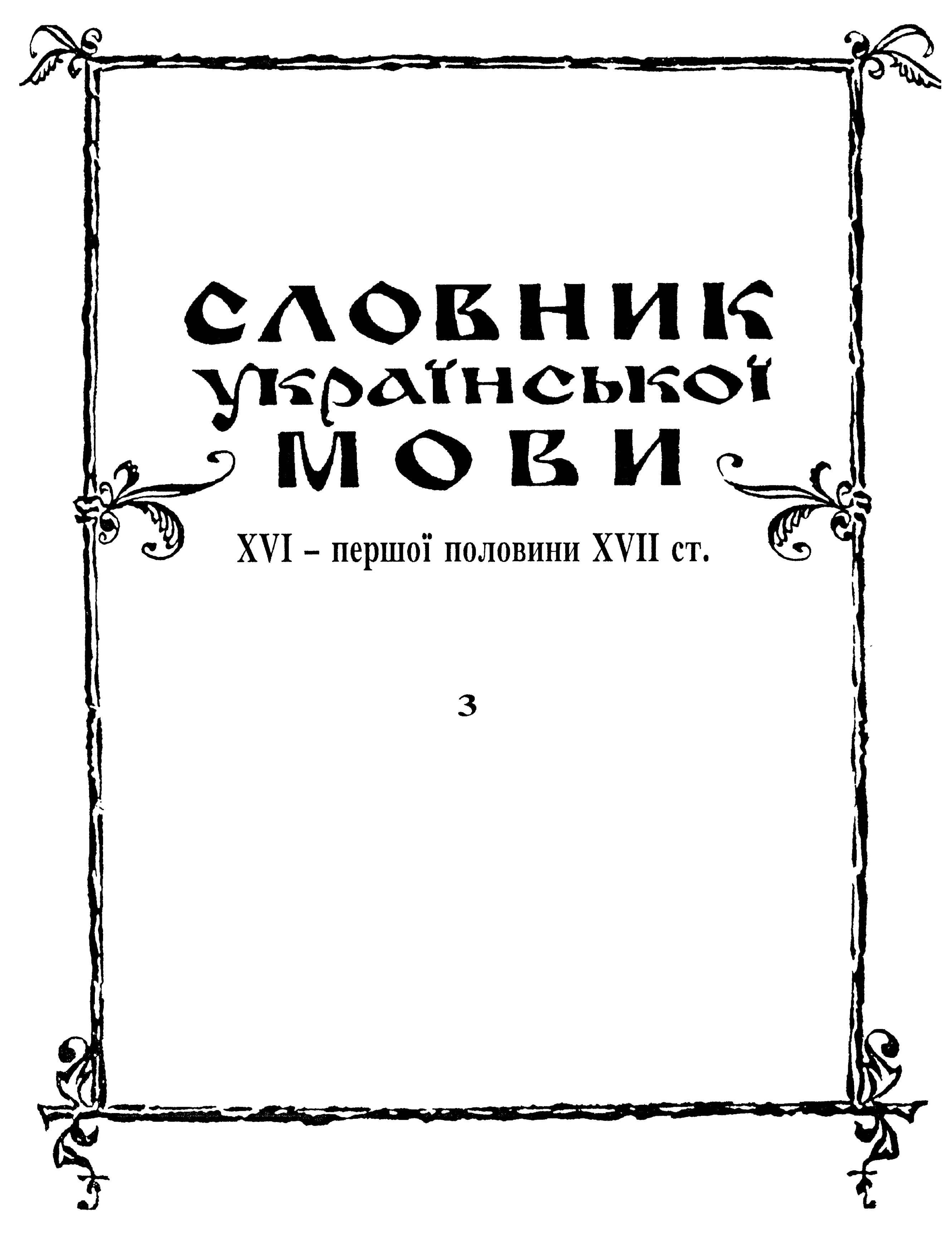

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

XVI – першої половини XVII ст.

3

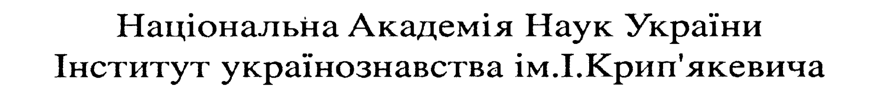
Національна Академія Наук України
Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

XVI – першої половини XVII ст.

Випуск 3

Б - В

Львів
1996

ББК 4У (03)
С 48

Третій випуск є складовою частиною Словника української мови XVI — першої половини XVII ст. — першої в історії української культури праці, яка подає інформацію про книжну і народнорозмовну лексику української мови цього періоду. Випуск містить 1255 слів; тут подано їх семантичну, граматичну і стилістичну характеристику. Ілюстративний матеріал наводиться з урахуванням хронології, територіального поширення та жанрових особливостей писемних пам'яток. Уперше в лексикографічній практиці у цитованому матеріалі збережений наголос слів.

Словник української мови
XVI — першої половини XVII ст.:
У 28-ми вип./НАН України
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича;
гол. ред. Д.Гринчишин.
Вип. 3. Б-В (Богъ-Весъной)
Укладачі М.Онишкевич, Р.Осташ,
Л.Полюга, О.Федик, М.Чікало —
Львів, 1996. — 252 с.

Від редакційної колегії:

Третій випуск уклали: кандидати філол.наук: М.Онишкевич (богъ-бойный), Р.Осташ (боклага-болчися, в-весъной), д.ф.н. Л.Полюга (брада-братя), кандидати філол.наук: О.Федик, співавтор У.Єдлінська (бурный-бялый), М.Чікало (брацало-бурнатный).

Технічну роботу виконувала О.Черкавська

Випуск до видання підготували У.Єдлінська, О.Кровицька, М.Чікало

Комп'ютерна верстка — З.Матчак
Комп'ютерний набір — О.Тріль, О.Черкавська
Консультували: акад. Я.Ісаєвич, д.ф.н. М.Кашуба, д.ф.н., проф. П. Лизанець, к.ф.н. І.Паславський

Редакційна колегія складає щиру подяку рецензентам і всім тим, хто своїми порадами, консультаціями та допомогою на різних етапах праці спричинився до підготовки та публікації цього випуску.

Відгуки та побажання
просимо надсилати на адресу:
290026, Львів, вул.Козельницька, 4
Відділ української мови
Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича

Видання здійснене за фінансовим сприянням міжнародного фонду
"Відродження"

ISBN 5-7702-1034-6

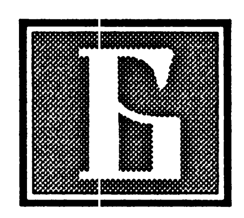

БОГЪ, БОГЬ, БУГЪ ч. 1. Бог: и заплативше оусе сполна господство мы, благопроизволих нашим благым произволенїемь и... срдцем и съ оусеѧ нашеѧ доброѧ волеѧ и ѡт бога помощїѧ (Сучава, 1503 *Cost. S.* 259); а архимандриты Жидичинскии мают за нас Бога просити и родители наши поминати за то (Торговиця, 1527 *AS* III, 305); взємши Бога милого на помоч, онымъ людемъ неприѧтелским ѡтпор чинили и панства нашого боронили (Варшава, 1544 *AS* IV, 388); а што єсть бжїє тоє дайтє бви (1556-1561 *ПЄ* 311); Я... явно чиню... и(ж)... з прєзрє(н)я и во(ли) милого бога... взялъ єсми за сєбє... дочку... панєє Ивановоє (Житомир, 1584 *АЖМУ* 154); Бугъ метъ господьствовати, и правда его на насъ прїйдетъ и на увесь свѣтъ (XVI ст. *НЄ* 105); Вѣра и от смерти многих избавляет, и божим рабом в бѣдах помагает, вѣра живет з богом (к. XVI ст. *Укр.п.* 75); Такъ возлюбилъ Богъ мир, же Сына своєго єдинородного послалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); áлє мáєш бга котóрый нє тєлéсноє цоу(д)ности, áлє дшєвноє оурóды потрєбоу́є(т) (Острог, 1614 *Тест.* 171); Тобѣ Бє ншъ нєхáй боу́дєтъ ч(с)ть и хвáла (Львів, 1616 *Бер.В.* 73); Всѧкожь бáбы боѧ́лисѧ бга, и нє оучинили вóдлꙋ(г) приказáньѧ цра єгíпєцкогѡ, áлє заховáли и млодéнцовъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 78 зв.); **богъ господь, господь богъ** — Господь Бог: Potym Boh Hospod nosyty Jsty kazał (Яворів, 1619 *Гав.* 21); а кто бы сѣ покꙋсиль ‹нашего дааніа и потвръжденіѧ порꙋш›ити, таковыи да єсть проклат ѡт господа бога, спаса нашего (Сучава, 1503 *Cost.S.* 261); и розказáлъ Г(с)дь бгъ зéлью и дрєвáмъ áбы насѣньє на заховáньє и рожа(и) свой вѣчнѣ выпꙋщáли (серед. XVII ст. *Хрон.* 3); **богъ отєць** — *(перша особа святої Трійці)* Бог Отець: Блгволєнїє(м) бга ѡ(т)ца и блг(д)тїю га ншєго іс ха (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); Сты(х) Оугóднико(в) своúхъ... до нáсъ грѣшныхъ присылáєтъ, абысмѡ спóсобомъ ѡписáнны(м) з' Бгом' Ѡцємъ нáши(м),... ѡ згóдѣ контрактовáли (Київ, 1648 *МІКСВ* 347); **панъ богъ** — пан Бог: Я присєгаю па(н)у бгу всємогꙋчомꙋ в тро(и)цы єдиномꙋ (1566 *ВЛС* 59); Зычꙋ вм(л) ѡ(т) пна бога доброго здоровья вє вышєляки(х) потєхахъ дольго фо(р)тꙋнъне зажива(т) (Володимир, 1595 *ЛСБ* 288, 1); Бо тые так им мовѧть: так пан бугъ мовит: замужъ, вдова, не иди (поч. XVII ст. *Вол. В.* 77); **христосъ богъ** — Христос Бог: ѡни свщенниковъ до вязє(н)я по(д) ратꙋшъ сажали,... прч(с)тоє тѣло и кро(в) хр(с)та бга нашє(г)о хꙋляще... на зємлю вытрꙋчали (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1); Блгочєстивомꙋ... Цркóвномꙋ Бра(т)ствꙋ... Ѡбывáтєлє(м) Лвовъски(м)... всѣ(х) Доб(р) ѡ(т) Хр(с)та Бга зычливє Повѣнъшовавши (Ясси, 1642 *ЛСБ* 557);

у складі усталених висловів — звертань до Бога: **бога ради** — задля Бога: И зась Златоусты: "Кто в пустыни или в горах скитаяся бога ради альбо далѣчайшая отхождения творит?" (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 240); Бга ра(ди) тє(р)пи зноси прїимеши ѡ(т) ба корóнꙋ (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 66); **богъ вѣсть** — хто його знає, Бог (його) знає: Ба и въ такърóчной войнѣ бъ вѣсть, якъ бы было, Кгдыбы запорозскоє войско нє прибы́ло (Київ, 1622 *Сак.В.* 49 зв.); **богъ заплатитъ** — Бог заплатить: нє жáлꙋй жадной рѣчи котораѧ при мнѣ єсть любо хочєшъ на вѣрꙋ албо за готовыи грóши богъ запла(т) пáнє (к. XVI ст. *Розм.* 58 зв.); **богъ нєхай боронить** (кого) — нехай Бог боронить: Богъ тѧ нєхай боронить // ѡ(т) пригоды панє господарꙋ

(к. XVI ст. *Розм.* 38 зв.-39); **богъ нехай дасть, нехай дасть богъ** (кому, що) — нехай дасть Бог, дай Боже: богъ ти нєха(и) да(ст) добрѹю ночъ и добры(и) покой (к. XVI ст. *Розм.* 46); тобѣ тєжъ взаємъ гєрмєсъ щасливый дєнь нєха(и) дасть богъ (Там же, 5 зв.); **богъ нєхай ховаєтъ** (кого) — нехай Бог береже (оберігає) (кого): богъ тѧ нєха(и) хова(т) наѹчитєлю робєртє ѡ мо(и) панє бѹдь здоровъ (к. XVI ст. *Розм.* 35); **богъ (боже) помагай (помози), помагай богъ** — Боже помагай (поможи): богъ помага(и) всѣмъ гостємъ (к. XVI ст. *Розм.* 16); божє вамъ помагай (Там же, 42); та(к)жє справы... до книгъ свои(х) судовых ѹписуючи... ми пнє бжє помози (1566 *ВЛС* 59); Pomahay Boh bátku Mikitá kresny: Szczomeś tepier twa miłost nie iesny (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 2); **боже дай, дай боже** (що) — дай Боже: З(д)равиє мл(с)ти вашє(и) бжє даи на мънога лєта и часы (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 17); А да(и) божє доброє здоровъє (к. XVI ст. *Розм.* 23); Да́й бжє згóдѹ, мéжи всѣми хр(с)тїáны (1622 *Сак.В.* 49 зв.); **варуй боже** — борони Боже, крий Боже: варѹй тогѡ Бжє, нє тылко мовити алє и помы́слити вѣрномѹ члкѹ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 915); **зоставайте зъ богомъ** — будьте, залишайтеся з Богом: Жычѹ вамъ щасливой ночи и мы вамъ зостава(и)тє з᾽ богомъ (к. XVI ст. *Розм.* 25); **мати надѣю в бозѣ** — надіятися на Бога: и такъ маємо надѣю в бозѣ стомъ, ижъ нє оскѹдѣєтъ нѣгды мл(с)тъ ваша токмо вспоможѣтє (Львів, 1590 *ЛСБ* 146); **хвала богу** — хвала Богу: што ся тыкаé(т) насъ добрє сѧ має(м) хвала бóгѹ (к. XVI ст. *Розм.* 65 зв.);

(як вставні слова) **богъ дай, боже дай** — дай (дасть) Бог, дай Боже: Наконецъ, завираючи тое писанье мое до вашое милости, а бог дай — не остаточное, тое еще прыдаю (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1031); блг(д)рю бга... за статє(ч)но(ст) і оучти́вость... котóрѹю ко бгѹ в᾽цѣлє цнóты панє(н)ства вѣры своєє...// бє(з) вся́коє змазы и приганы заховѹєтє; што бжє да(и) áбы єстє и до ко(н)ца заховали; зычѹ (1599 *Виш. Кн.* 213 зв.-214); **боже вховай (заховай, уховай), чого боже вховай (уховай), вховай (уховай) боже** — не дай Боже, не доведи Господи: а, єстли, Божє вховай, Єго Милость што полѧ, або сєножати и дєрєва бортного втратит, то я нє маю на Єго Милости ничого того поискивати (Крупа, 1533 *AS* III, 412); божє захова(и) насъ ѡ(т) внѹтрнои во(и)ны єсть албовѣмъ // вєликоє нєщáстє (к. XVI ст. *Розм.* 43 зв.-44); и тáкъ мóви(т)... Ижъ бовѣ(м) єсть Снóвски(м), понєвáжъ нє єсть чѹжи(м), и́начєй оуховáй Бжє, и онъ мóвитъ, и Црковъ Бжїа вызнавáєтъ и вѣдаєтъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 262); И тєжъ єстли бы, чого божє вхова(и), была ва(л)ка..., тогды ѡни того жъ часу мають ѡбявити намъ (Вільна, 1547 *ТУ* 75); А єстлибы с тых приѧтєлєй наших, который быти нє мог... на тых справах наших, на тот рок, мы маєм так ровного на єго мєстцо взяти, як тот, нижли вховай Божє на нас которого форобы,... за тым хто нє станєт, тот рокѹ нє тратить (Задиби, 1531 *AS* III, 393); А уховай Боже, часу смертного на мене, жона моя ма седети на той третей части (Вільна, 1555 *АрхЮЗР* 8/IV, 31); (чого) **боже не дай, не дай боже** — не дай Боже: тóєжъ тéжъ и ѡ инши(х) порѧ(д)кахъ и кни́га(х) розѹмѣти. чого бжє нє дáй алє яко бáчимо подобє(н)ства соу(т) знáчныє (Острог, 1606 *Нал. Мог.* 3); подтвержу, иж тако есть, а не инако: ибо не дай же, боже, излишнѣе речи, иже от неприязни, по христову гласу, но "ей", иже от истинны родится (1608-1609 *Виш. Зач.* 222); Инáчєй нє дáй Бжє, вѣчномѹ бы мѹсѣли по(д)падáти проклѧ́тствѹ (Київ, 1648 *МІКСВ* 350); **далъ бы богъ** — дав би Бог: ино я... записѹю... тоє имѣньє сєстрєнцѹ своємѹ рожєномѹ... и єго счадком, нижли єстлибых жонѹ мѣлъ, а с нєю далбы ми б‹о›гъ дѣти (Луцьк, 1506 *AS* I, 132); **дасть богъ** — дасть Бог: тоты... єгѹмєновє, да имаю(т) нам слѹжити,... доколѣ нам дасть бь да бѹдємо живи (Сучава, 1514 *Cost.DB* 327); панове опекунове, и сынъ мой, князь Яхимъ, дасть Богъ, доросъши лѣтъ своихъ, тое сумы пенезей,... на пану Семену Богуринскомъ поискивати... не маютъ (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 115); **стережи боже** — борони Боже: тот поганин,... на тые там крае натерлъ и в них трепит який, з поправою славы своеи, а за славою, стережи боже, народу нашого, учинил (Краків, 1605 *ЧИОНЛ* XV-3, 130);

богу духа отдати (поотдавати) — віддати Богові душу, померти: наконéцъ в᾽ пѣчъ бáрзо рос-

па́ленꙋю в'верженъ є(ст),... б͠ꙋ д͠ха ѡ(т)да́лъ (Київ, 1627 *Тр.* 274); от которых разовъ и тыранского // збитя и змордованя оденъ... осмого дня..., а другий пятнадцятого дня... Богу духа поотдавали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 8/III, 615-616); **богу отдаватися** — помирати, віддавати Богові душу: с͠ще(н)никовє и дияконовє читаючи за мєнє грѣшнаго раба б͠жія с ты(м) ся б͠ꙋ ѡ(т)даю (Гологори, 1630 *Служ. Покр. з.* 63); **богъ (душу) зъ сего (того) свѣта взалъ (зберетъ), богъ зебралъ свѣта того** (кого) — помер (помре) (хто), Богові душу віддав (віддасть) (хто): А так, кгды вжо жоны моєє... в животє нє стало, Бог дꙋшꙋ єє зъ єго свѣта взал, бꙋдꙋчи єсми в добром здорови и в полном розꙋмє своєм... даровал єсми сына моєго... всим Стєпанєм (Острог, 1522 *AS* III, 237); єстьлибы ма Богъ с того свѣта взал, тогды жона моа... маєт тот замок дєржати (Вільна, 1529 *AS* III, 351); а коли са надо мною вола Бѡжаа станєт, а Богъ душу мою с того света збєрет и ѡн са маєт дꙋшєю моєю пєчаловати (Острог, 1508 *AS* III, 55); а єсли бы мнє б͠ь с͠ты(и) зєбра(л) свѣта то(г) тєды дѣти моѣ то вши(т)ко буду(т) ви(н)ни плати(ти) з очизны своєѣ (Одрехова, 1584 *ЦДІАЛ* 37, 1, 20 зв.); **дасть богь конєць** (кому) — помре (хто): а па(к) по нашєм животѣ, коли да(ст) нам б͠ь конєць, а ѡни на каждоє лѣто, да имаю(т) слꙋжити, за нашє сп(с)нїє (Сучава, 1514 *Cost. BD* 327); **душу богови в руци поручити** — довірити (поручити) Богові душу: Добрый раб и вѣрьный тєчєнїє ско́нъчив, душу же богови в руци поручив (к. XVI ст. *Укр.п.* 82); **къ богу ити (отийти), отийти до бога** — віддавати (віддати) Богові душу, помирати (померти): як' зємны(х) дꙋхѡ(в) спа́днє оуйдєшъ Ѡ Кнажно, гды ѡ(т) зємлѣ къ Б͠ꙋ ити бꙋдєшъ (Київ, 1625 *МІКСВ* 134); хотячи в мирѣ и прощении из братом к богу отити, просил другаго брата о прощении и смирении (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 194); про́силъ та прїйди жєбы́смо та ви́дѣли, ни́мъ ѡ(т)и́дєшъ до Б͠а (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 21); **за прости богь** — безкоштовно, даром: которы(и) [грєчинъ] ꙋчи(т) во (л)вовѣ писму грєчєскому и словєн'скому дѣти всякого стану ꙋбоги(х) за прости богь, а з богаты(х) за ро(в)нымъ дат'комь (Львів, 1587 *ЛСБ* 83); **взяти бога на помочъ** *див.* **УЗЯТИ; въ бозе велебныи** *див.* **ВЕЛЕБНЫЙ; превелебный въ бозѣ** *див.* **ПРЕВЕЛЕБНЫЙ; превелебнѣйший въ бозѣ** *див.* **ПРЕВЕЛЕБНѢЙШИЙ; предъ богомъ предстати** *див.* **ПРЕДСТАТИ; ясепревелебный въ богу** *див.* **ЯСНЕПРЕВЕЛЕБНЫЙ.**

2. *У мн.* **боги.** Поганські боги: Ви́диш' ли што́ ми оучини́ла нєрозꙋ(м)наа цо́рка іо́дова, ѡста́вила мєнє, и пошла вслѣ(д) б͠гѡ(в) чꙋжи(х) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 89 зв.); А отводечи ихъ отъ боговъ поганскихъ, которимъ ся были зъ молодости призвычаили, и частокротъ имъ не тылко // тые животные офѣровали, али и дочки и сыны свои приносили (1603 *Пит.* 78-79); оумѣю(т) повѣда́ти ѡ̑ шалєнствѣ пога(н)ски(х) бого́в', а своє бла́зє(н)ство мо(л)ча(т), таат' (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 66).

3. Ідол, кумир: бози твои глухи, нѣми і слѣпи, и нє хода(т) ногами... оуста имѣю(т) и нє г͠лють. сами собѣ нє могоу(т) помочи (1489 *Чет.* 30 зв.); Нє бꙋдєтє члєни́ть б͠говъ срє́брanихъ а́ни золоты́хъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 97);

перен. предмет, якому поклонялися: Ла́комый тє́ды ста́раєт'са на зємли зобра́ти ска́рбъ... ты́мъ кото́рыѣ в' зо́лотѣ надѣю свою покладáют', зблото єстъ бо́гомъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 68);

особа, якій надають божественних рис, властивостей, яку обожнюють: вы́нєслъса на(д) ты́є кото́рыхъ псало́мникъ бога́ми назва́лъ то є́сть, на(д) кнажа́та, королѣ, цєсари (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 176); о́нъ // бꙋдє тобѣ за ꙋста, а ты ємꙋ бꙋдєшъ за б͠га (серед. XVII ст. *Хрон.* 82-82 зв.).

БОГЪМИТИСА *дієсл. недок.* (без додатка) Присягатися Богом, божитися: Рочꙋса: сєбє само́го поприсага(н)ємъ проклина́ю, бо́гъмюса, да́либогаюса, присага́ю, спира́юса, вымовла́юса, божꙋса (1627 *ЛБ* 109).

Див. ще **БОЖИТИСЯ.**

БОДАЙ *част.* **1.** *(вживається переважно при дієслівних формах для вираження побажання)* щоб, хай, нехай, бодай: А цнотли́вии бода́й д͠ній до́брыхъ зажива́ли, и и́стин'нꙋ бо́жїю за́вжды смѣлє вызнава́ли (Львів, 1591 *Просф.* 67); и бода́й жє єстє цр(с)твова́ли з' мнѡгими соу́щими бовѣмъ послѣдними для нѣакого достоє́нства ми́рского, а боу́дꙋ-

чими пе́рвыми б҃жєю сла́вою и свѣтлостью (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 186); Ѡ сро́кгаѧ сме́рти,... Бода́й бы в'про́дъ, вѡлка́на млоты тѧ скрѹши́ли... Нижлибысь мѣла Ѡц҃а на́шего порва́ти (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 12); бода́йся тыи два поча́тки ѡ(т) ны́нѣ, въ вѣки, неймєнова́ли в' на́родѣ мо́ємъ (Чернігів, 1646 *Перло* 11 зв.).

2. *(вживається в допустово-обмежувальному значенні)* хоч би, хоч, бодай: тоюжъ милостью и васъ геретикове милуютъ, а предсе васъ за балвохвалцы розумеютъ, верою вашею брыдятся, церемониями, церквами, яко и Татарскими мечытами, а бодай не горей (Вільна, 1599 *Ант.* 977); пан Потей... всѣхъ вѣръ собою спробовалъ и в кождой штожъколвек часу забавился, также и жидовскоє не хибилъ, а бодай и турецкого алкорану не училъся (Львів, 1605-1606 *Перест.* 30).

3. *(вживається для виділення і підсилення значення того слова, якого стосується)* навіть: Певъне таковоrо чоловека бодай забитъ, хто бы его боронилъ або объмавлялъ? (Вільна, 1599 *Ант.* 677).

БОДАКЪ *ч.* **1.** (*лат.* carduus L.) будяк, *діал.* бодак: во(л)чечъ (!) зелье бодакъ (II пол. XVI ст. *ЛА* 180).

2. *Вл. н.* : Иванъ Бодакъ (1649 *РЗВ* 138 зв.).

БОДАЧЄ *с., зб.* Будяччя, будячиння: аза збира́ю(т) ѡ(т) бода́чѧ фѣги, а́бо с те́рнѹ ви(н)ные гро́на (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 223).

БОДЕНЕЦЪ *ч.* Шипшина: Боде́нє(ц): Рамнъ: Те́рньє о́строє и про́стоє, цвѣтѹ бѣлогѡ, и за́пахѹ вдѧ́чногѡ, кото́роє называ́є(т)сѧ... по на́шємѹ, шипши́на (1627 *ЛБ* 187); Рамна, Кѹ(ст) тєрно́вы(и). Зри боде́нє(ц) (Там же, 229); Bodenec: szypszyna: Rhamnus (Жовква, 1641 *Dict.* 51).

БОДЕНЇЄ *с.* (*цсл.* бодєниє) *перен.* осудження, осуд: с҃щє(н)ници бо твои смѣшаю(т) исти(н)ноє слово б҃жїє со лжею, с похлѣбъство(м)... ѡводнѣвающє ви(н)нѹю и́сти(н)нѹ водою лицємѣрїа и лєсти, чєсанїє(м) слѹховъ, а нє бодєнїє(м) и убїєнїє(м) грѣха внѹтръ ср҃дца криємаго, истин'ного ѡбличєнїа (1596 *Виш. Кн.* 265 зв.).

БОДЕЦЪ, БОДЕЦЬ *ч.* **1.** *(будь-яке колюче невелике вістря)* колючка, остень: бодци той короны въ тѣлѣ своемъ завжды чути маетъ и естъ повинна (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 825); Стрєка́ло... Жа́ло, ѡстє́нъ, бодє́цъ, остро́га (1627 *ЛБ* 122); Ѡстє́нъ: Бодє́цъ (Там же, 154); *Образно:* Понєва́жъ бо́вѣмъ тѧ́жкїѣ на лю́ди припадки, якобы бо(д)цемъ сѹмнє́нѧ лю(д)ского сѹтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 625);

палиця, кий з гострим кінцем (вістрям): А прєтѡ(ж) нє надарємнє, нєбє́зпєчє́н'ства допѹ́сча́ны быва́ютъ; алє сѹть якобы бод'цємъ яки́мъ ѡстрѡ ко́лючимь, и лѣнивыхъ з' нєдба́л'ства порѹша́ютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 437).

2. Осот: Bodec: oset (Жовква, 1641 *Dict.* 51).

3. *Перен.* Підбурювач, шкідник: Па́костникъ: Пєрєшко́дца, или шко́дца, пострика́тєль, бодє(ц) (1627 *ЛБ* 80).

Див. ще **БОДИЛЦЕ.**

БОДИЛЦЕ *с.* Колючка, остень: acuncula, боди(л)цє, иго(л)ка (1642 *ЛС* 67).

Див. ще **БОДЕЦЪ.**

БОДЛИВЫЙ, БОДЛИВЪ *прикм.* (*який має звичку битися, колоти рогами*) битливий, *діал.* бодячий: єсли бы во́лъ бы́лъ бодли́въ ѡ(т) вчора́шнєго и трє́тєго днѧ, и ѡсвѣдчалисѧ прєд' па́номъ єгѡ, а онъ бы єгѡ нє згѹбилъ: и заби́лъ бы мѹжа або жєнѹ: тєды и вола оукамєнѹютъ, и па́на єгѡ забїютъ (серед. XVII ст. Хрон. 99); Бодливый. Pugens stimulans (1650 *ЛК* 429).

Див. ще **БЫДЛИВЪ.**

БОДНАРСКИЙ *див.* **БОНДАРСКИЙ.**

БОДНАРЪ *див.* **БОНДАРЬ.**

БОДНАРЬ *див.* **БОНДАРЬ.**

БОДНИЦКИЙ *прикм.* Те саме, що **бондарский:** у Лаврина Наумє(н)ка... соки(р) тры бо(д)ни(ц)кихъ, куплєныє по по(в)копы (Житомир, 1650 *ДМВН* 205).

БОДНЯ, БОДЪНЯ *ж.* *(діжка з кришкою і замком, яка використовувалася замість скрині)* бодня: Привиля... и вси иные листы,... одни въ скрини, а другие въ бодни, въ церкви Божой... зостали (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/I, 26); напервей дей взялъ ми зъ бодъни // чтыри копы грошей Литовскихъ, сукъню синюю (Володимир, 1577 *АрхЮЗР* 6/I, 101-102); А ѹ ч҃лвка п҃на по(д)коморого Ивана... взято... во(з) с хомутомъ... бо(д)ню // с платємъ бєлы(м) кошу(л) мужи(ц)ки(х) двє (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5,

II 4047, 23 зв.-24); взято: бодню съ хустами (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 245); также и инъшых веле ре чей (!) рухомых в коморах, одбиячы и лупаючы скрыни и бодни,... побравъшы, и шкод немало,... начынившы... стамтол прочъ одехали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 351).

БОДОВАНЄ *див.* **БУДОВАНЄ.**

БОДРЕЛИВЫЙ *прикм.* Бадьорий, енергійний, жвавий: въспоминанїє онои блженнои жизни приводитъ грѣшныхъ на покаанїє, и лѣнивыхъ бодреливыми показоуєтъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 75).

Див. ще **БОДРЫЙ.**

БОДРИЙ *див.* **БОДРЫЙ.**

БОДРОСТЬ, БОДРОСТЪ *ж.* **1.** Неспання; безсоння: insonium, бєзсониє, нєспанїє, бодро(с)т(ъ) (1642 *ЛС* 240).

2. Пильність, старання: Бодрость. Vigilantia (1650 *ЛК* 429).

Див. ще **БОДРЪСТВО.**

БОДРСТВОВАТИ *дієсл. недок.* **1.** Не спати: Бо́дрствую. Vigilo. Vigilias agito (1650 *ЛК* 429).

2. (о чім і без додатка) Турбуватися, старатися, дбати (про що): Трєзви́лсѧ во всє́мъ, бодрствова́лъ, працова́лъ...//... послȣ́гȣ свою выполнѧ́л' (Вільна, 1620 *См. Каз.* 20-20 зв.); Понєва́жъ они сȣ́тъ в' Цркви Бжєй якω в' Ра́ю Дрє́во живота, абы приноси́ли досто́йный о́воцъ Па́нȣ свое́мȣ, бодрствȣ́ю чи якω напи́л'нѣй ω дша́хъ людскихъ (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 2 зв.).

БОДРЪ *див.* **БОДРЫЙ.**

БОДРЪСТВО *с.* Те саме, що **бодрость** у 2 знач.: За та(к) вєликоє бодръство и пєчєлованѧ та(к) ωколо црквє бжо(и) яко и блгочє(с)тїѧ стго, вєлицє ва(м) дѧкȣ́є(м) (Путятинці, 1636 *ЛСБ* 532).

БОДРЫЙ, БОДРИЙ, БОДРЪ *прикм.* **1.** *(який не спить)* чутливий, сторожкий: Бождрє́та: Бо́дрый, чȣ́йный, нєωспа́лы(и) (1627 *ЛБ* 11); Григо́рїй: чȣ́йный, пил', осторо(ж), або бо́дръ (Там же, 199); Бодрый. Vigilans (1650 *ЛК* 429).

2. Пильний, уважний: М(о)гȣ́тством' и всєгда́шным' бодрымъ хра́нєнїє(м), свѣтєлъ являѧ сѧ наро́читъ сыи званїє́м' (Львів, 1615 *ЗНТШ* L, Misc. 3); То́мъ тобѣ бо́дрый и коханый слȣ́го Хвъ, з' мно́гихъ и вєли́кихъ зна́ковъ, и по́двигωвъ прєсла́вного и чȣдо́вного Мака́рїа ωзнайми́лъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. II), 8 зв.); peruigil, бодри(й), бдящи(й) (1642 *ЛС* 312); Прїйми́ на ωкра́сȣ до́мȣ твоє́гω, и дарȣ́й то; за бо(д)рогω стра́жа; в' тѣнѣ смє́ртной спѧ́щимъ (Чернігів, 1646 *Перло* 169 зв.).

3. *Перен.* Свіжий: Вто́роє, събо́рно съзва(в)ши бра(ти)ю правъслав'ны(х) в школȣ рано по проспанїи нощно(м) доколѧ єщє мо(л)ва миркаа (!) смȣщє́нїє и попєчє́нїє на мысль бо(д)рȣ́ю и з(д)равȣ́ю нє възы(и)дє(т) и нє ωболѣє(т) промысло(м) зємны(м),... тогда да сѧ читаε(т) (1599-1600 *Виш. Кн.* 201 зв.).

БОДУЧИЙ *прикм.* Колючий: Ма́єтъ бовѣм' то́є дє́рєво нѣ́якоєсь и до грѣха́ подобє́нство. Гды́ на́пєрєдъ є(ст) оусоложа́ючєє, поты́м' ω(т) ли́стѧ о́строє и бодȣ́чєє, наконє́ць клєїова́тоє длѧ́ молока́ (Київ, 1627 *Тр.* 148).

БОЄВАНЬЄ, БОІОВАНЄ *с.* (*стп.* bojowanie) битва, боротьба, змагання: Бо́рба: Ва́лка, запа́сництво, боєва́ньє, ширмѣрство (1627 *ЛБ* 11); По́двигъ: Игриско, страда́нїє, силова(н)є, боїова(н)є, бо́й, би́тва, валчѣньє (Там же, 85); Три́знищє: Мѣстцє гдє быва́ю(т) поєди́нки, а́бо ширмѣрства, а́бо боїова(н)ѧ, вы́тѣчки (Там же, 134).

БОЄВАТИ, БОІОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* bojować, *стч.* bojovati) (на кого і без додатка) воювати, битися, змагатися (з ким): Подвиза́юсѧ: Працȣ́ю, бою́ю, ширмȣ́ю, збива́юсѧ (1627 *ЛБ* 85); Страдалчєствȣ́ю: На гє́рцȣ бою́ю: ва́лчȣ, збива́юсѧ, борȣ́сѧ, шы(р)мȣ́ю, за́водъ бѣжоу (Там же, 122); єсли бовѣмъ стра́хъ Бжїй хова́ємо в' сє́рдца(х) на́шы(х), и роспаматыва́нѧ ω смє́рти в' дȣ́ши ωбноси́ти бȣ́дєм': бы тє(ж) и всѣ бѣсы на на́съ збро́йнє боїова́ли, жа́дным' спо́собо(м) шко́дити на́мъ нє змогȣ́ть (Львів, 1642 *Час. Слово* 278 зв.).

БОЄВИСКО *с.* (*стп.* bojowisko) те саме, що **бо-ище:** Бо́ищє: Боєви́ско, мѣсцє гдє збо́жє моло́тѧ(т). токъ (1627 *ЛБ* 187).

БОЄВНИКЪ *ч.* (*стп.* bojownik) воїн, борець: А для Бога прошу и напоминаю, абы ваша милость безъ языковъ ничого починати не рачилъ: бо не то воевникъ або боевникъ, хто ся у войску бьеть, але то чоловѣкъ, хто людьми справуе добре (Київ, 1573-1579 *АСД* I, 153).

Див. ще **ВОЄВНИКЪ.**

БОЄТИСЯ *див.* **БОЯТИСЯ.**

БОЖАЧЇЙСА *дієприкм. у знач. ім.* Той, який божиться, присягається Богом: а прéтожъ проклинáючїѣса, присагáючїѣ, и бóжачїѣса, сѫрóвє бѫдѫтъ сѫжены, и ѡкрѫтнє мѫчены (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 975).

БОЖЕНЄСА *с. (присягання іменем Бога)* божіння, божба: Ѡ(т)тѫчáймо (!) прето себé прошѫ васъ шкодли́вого того божéнаса, проклинана и присагана звы́чаа (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 975).

БОЖЕСКИЙ, БОЖЕСКЇЙ *прикм.* Божественний, божий, *заст.* божеський: рéчи б҃ж(с)кїє и лю(д)скїє тѫрци покгва(л)тили (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 52 зв.); а єсли́ жє вѣрныи въ х҃а одеглúса, то в' чю́дный и вмєпостыжи́мый свѣтъ б҃жєскїй, одєгли себє (Почаїв, 1618 *Зерц.* 54) зв.); А Іáковъ познáвши ижъ то было б҃жєскогѡ, рéклъ: нє пѫщѫ ажъ мєнє б҃лговишъ (!) (серед. XVII ст. *Хрон.* 50 зв.).

Див. ще **БОЖЕСТВЕННЫЙ, БОЖИЙ.**

БОЖЕСТВЕННЫЙ, БОЖЕСТВЕННІЙ, БОЖЕСТВЕНЪНЫЙ, БОЖЕСТВЕНЫЙ *прикм.* **1.** *(який стосується божества, Бога, належить йому)* божественний, божий: Споманѣтє в҃м слово х҃во яко(ж) са(м) єго с҃тая бж(с)твная мл(с)ть повидѣти рачи(л) (Стрятин, 1565 *ЛСБ* 39, 1 зв.); тою бжє(с)твеною силою єго въсхищены боудоу(т) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 78 зв.); Пса всякого немоцнѣйший єст той, который преступает божественныя заповѣди (Львів, 1605-1606 *Перест.* 46); А прóто ѡбачáйтє богобóрцы, бж(ст)вéннои вóлѣ єго произволéнїє (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 71); ґды южь... всѣ сєгѡсвѣтныѣ трѫдности и перєшкóды были перешли, тогды дла... б҃жствéннои слáвы, на котóрѫю та(к) дóлгѡ и працовúтє заслѫговали, ѡ(т)пáли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 5); скѫткѡв' і Тáинъ Бж(ст)вéнны(х) нє знáєтъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 4); **божественные дары** *див.* **ДАРЪ; божественная наука** *див.* **НАУКА; божественноє слово** *див.* **СЛОВО; тѣло божественноє** *див.* **ТѢЛО.**

2. *(присвячений божеству, Богові, пов'язаний з релігійним культом)* божий, святий: въ которомъ листе ширей а достаточней вчинки непослушенства его ку церквѣ божественой и ку старшому его есть описаны (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/І, 30); С҃щенниковъ, б҃гоѫгодны(х)... и́збирáти себѣ въ божєствéнной цéркви (Львів, 1591 *ЛСБ* 157); б҃жєствєннаа повєлѣвáа пѣты пѣсны (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 30); А кто бы ималъ сію книгѫ ѡ(т)далити ѡ(т) сеи б҃жєствєннои ц҃ркви... нєхай бѫдє(т) прокла(т) с҃тыми ѡ(т)ци т҃иі. іжє в Никєи (1645 *Яв. ИЗ* 17); **божественная литургия** *див.* **ЛИТУРГИЯ; божественная служба** *див.* **СЛУЖБА; божественноє писаниє** *див.* **ПИСАНИЄ; божественноє писмо** *див.* **ПИСМО;**

церковний: Прáвилъ Бж(с)твéнныхъ мїрьскимъ лю́дем' нє подобáєтъ ѫ сéбє держáти (Львів, 1614 *Вил. соб.* 18).

3. *(канонізований християнською церквою)* святий: Лоука бж(с)тв'ныи зь ан'тїхїи бы́ль рóдомь (1556-1561 *ПЄ* 201 зв.); Абовѣмъ еслижъ и верховніи божественніи апостоли Петръ и Павелъ въ канонѣхъ своихъ о памяти усопшихъ написали, але о таковомъ змышленномъ чистцу нигдѣ не вспоминають (1603 *Пит.* 59); Так же и коласяны божественный Павел от философскаго хитрорѣчия стеречися навпоминает и учит (1608-1609 *Виш. Зач.* 70); Дла тóгож' Бж(с)твéнный Ап(с)лъ Іáкѡвъ написáлъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 70).

4. Благодатний, приємний: Тáкжє и д҃нь свѣтлости, и Бж(с)твéнный Дх҃а с҃того вѣтръ повѣвáєт', и ѡхоложáєт' дѫшѣ бѫдѫчїи во дни свѣтлости Бóзкои, проникáючи всю натѫрѫ д҃ши (Вільна, 1627 *Дух.б.* 18).

5. Чудовий, надзвичайний: Б҃ж(с)твенною абовѣмъ сли́чностю сѫть зрáнєны, и живóтъ нб(с)ной нєсмєртéлности в' д҃ни ихъ ѡплывáєт' (Вільна, 1627 *Дух.б.* 54).

Див. ще **БОЖИЙ, БОЗСКИЙ.**

БОЖЕСТВЕННѢЙШІЙ *прикм. в. ст.* Пресвятий: В сéй д҃нь пáматкѫ всѣмъ людéмъ ѡ(т) вѣка б҃лгоч(с)ти́вѡ скончáвшимъса, Бж(с)твєннѣйшіи ѡ҃цéвє оузакóнили ѡ(т)правовáти, дла такóвои причи́ны (Київ, 1627 *Тр.* 36).

БОЖЕСТВЕНО *присл.* По-божеськи, по-божому: Тѫтъ нє тєлє(с)но то(л)ко и врéмє(н)но, алє вѣчно и бж(с)твєно до ско(н)чáниа свѣта бывáти обє-

ца(л)сѧ за(в)жды со всѣми вѣрными где бы сѧ ко(л)векъ во имѧ его собрали (Острог, 1587 *См. Кл.* 10).

БОЖЕСТВЕНЫЙ *див.* **БОЖЕСТВЕННЫЙ.**

БОЖЕСТВО *с.* **1.** *(божественне начало, суть святості)* божество, божественність: та(к) и(ж) не могло зл (!) тръпѣти стое бж(с)тво его и оучиниль к ним тоую приповѣ(ст) (Львів, 1585 *УЄ* №5, 4 зв., на полях); которые [антихристовы] Христа Пана лупятъ зъ божества его и зъ оное фалы (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 162); указавъ Христосъ муцъ и Божество свое (XVI ст. *НЄ* 101); Панє Адє и ти, панє Люципєрȣ старосто, Ознаймȣю вамъ, ижъ Хр(ис)тосъ идетъ до насъ просто... серафимъ з нимъ и его бжество (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 28); Котóрыѣ засъ мóлачиса Бгȣ и клáнаючиса, на мѣсцы его якóмь сѣдѣти домнѣмáютъ, тыѣ телéсно бы́ти Бж(с)тво розȣмѣючи, голосомъ тóл'кω што(с) дóброго чтѧ(т) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 268); Спрáвилъ то снъ Бжїй благословéнный. // Нѣ плóтїю нá зємли явлéннїй. Влáстїю бж(с)тва своєгω, Длѧ вѣчного покóю мóєгω (Чернігів, 1646 *Перло* 26 зв.-27).

2. Бог: Тогда много бóжїє оупразнисѧ идольскїѧ лéсти, Нѣжє слáвитсѧ бж(с)тво єдінοѧ влáсти (Острог, 1581 *См. В.* 7 зв.); Отець сына родил и духа изліал и въсему мúрови познáти даровал, Во єдином божествѣ трóйцу вызнавáти, и цáресътво и власть єдину познавати (к. XVI ст. *Укр. п.* 78); Тая теды Святая Тройца роздѣляется персонами, а совокупляется божествомъ (1603 *Пит.* 13); нынѣ пред олтарем предстоит и непостижимому божеству таиньствует и жертву приносит (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 192); Прéто мы за таковы́и дáры, Трїйпєрсонáлнωмȣ Бж(с)твȣ поклонѣм'сѧ, и Прє(д) нúмъ смирѣмъсѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 76);

(про святих, яких зображають на іконах) божество: ва(м) ω сто(м) дȣсє повєлєває(м) и во(з)браняє(м) таковы(х) божє(ст)ва ωписаниє ωбразо(в) нє имети и ни писати (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 158); Товаришу моєму и мнѣ страху нє задавай! Бо ми ся и знаку єго нє боимо И на божество єго нє глядимо (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 23).

Див. ще **БОЗСТВО.**

БОЖИЙ, БОЖІЙ, БОЖЫЙ *прикм.* **1.** *(який походить від Бога)* божий: Я священноинω(к) антонїє Крицки(и) намѣстни(к) премдр(с)ти бжиѧ стоя соѳѣя в киевє ω(т) наречє(н)ного ми(т)рополита кию(в)ского (Київ, 1508-1523 *ПИ* № 5); То пак кгды ωтца его, кнѧзѧ Костантина... з Божего допȣщенѧ в животє нє стало, тогды кнѧзъ Илѧ по смерти его за ωным... записом... ωный замок... к рукам своим взѧл (Краків, 1531 *AS* III, 379); Нóи áрхȣ готȣєтъ божимъ повелéнїємъ, абы въ потóпъ нє згúнȣлъ зъ свои(м) поколєньємъ (Острог, 1581 *Римша, Хрон.* 36); И прошу кождого хрестиянского человѣка, пре милость Божю, абысь плоннымъ повѣстямъ людскимъ... не вѣрылъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 120); И за тото караетъ насъ слѣпотовъ правды Божеи, што его не слухаеме (XVI ст. *НЄ* 210); жычȣ вамъ ласки божои мѣйсѧ добрє (к. XVI ст. *Розм.* 55 зв.); А єсли з допȣщеня божого бȣдє(т) на которого брата яковы(и) ȣпадо(к), или нємо(ч)..., маю(т) єму братя помагати бра(т)скими пнзми (Львів, 1602 *ЛСБ* 369); ωстáвила длъгъ и ω(т)пȣстúла, и принєсла Лáскȣ Бжȣю (Київ, 1625 *Злат. Н.* 127); трéтаѧ звѣзда, значúтъ блгословéнїє Бжїє на дȣши и на тѣлѣ Прáвєдныхъ (Чернігів, 1646 *Перло* 164 зв.); тáѧ кни(ж)ка, котóрȣюсмо... за пóмоч'ю бжєю зачали, кȣ наоýцѣ людúи,... и кȣ формовáню члка по(з)вєрхо(в)наго налéжати боýдє(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 16); **божаѧ волѧ станєть сѧ** (надъ ким) *див.* **СТАТИСЯ; боже царство** *див.* **ЦАРСТВО; божий агнецъ** *див.* **АГНЕЦЪ; божиєю милостью** *див.* **МИЛОСТЬ; божий законъ** *див.* **ЗАКОНЪ[1]; боязнь божая** *див.* **БОЯЗНЬ; гнѣвъ божий** *див.* **ГНѢВЪ; даръ божий** *див.* **ДАРЪ; декретъ божий** *див.* **ДЕКРЕТЪ; десятеро божего приказания** *див.* **ПРИКАЗАНИЄ; з божєє ласки** *див.* **ЛАСКА; за волею божею, зъ волею божею, з воли божоє** *див.* **ВОЛЯ; за ласкою божою** *див.* **ЛАСКА; заповѣдь божая** *див.* **ЗАПОВѢДЬ; наука божая** *див.* **НАУКА; образъ божий** *див.* **ОБРАЗЪ; палецъ божий** *див.* **ПАЛЕЦЪ; писмо божоє** *див.* **ПИСМО; посланїє божоє** *див.* **ПОСЛАНИЄ; право божоє** *див.* **ПРАВО; приказаниє божоє** *див.* **ПРИКАЗАНИЄ; росказаниє божоє** *див.* **РОСКАЗАНИЄ; слово божїє** *див.* **СЛОВО; страхъ божий** *див.* **СТРАХЪ; судъ бо-**

жий *див.* **СУДЪ; сыновство божїє** *див.* **СЫНОВСТВО; сынъ божий** *див.* **СЫНЪ; явленїє божїє** *див.* **ЯВЛЕНИЄ;**

у знач. ім. с.р. **божєє** — те, що належить Богові: иди за мною сотоно бо не мыслишь ш҃то есть б҃жго алє ш҃то людьского (1556-1561 *ПЄ* 158 зв.); самъ на(с) избавитєль оучить абы(х)мо б҃оу б҃жєє ѡ(т)дали и поты(м) и нєча(с)ноє справовали (к. XVI ст. *УЄ* №31, 145 зв.).

2. *(який стосується Бога)* божий: Во имѧ бѡже амин (Краків, 1507 *AS* III, 39)ж Въ имѧ бо(ж)є станса (Володимир, 1508 *Арх.Р.* фотокоп. 41); Б҃гъ указуетъ, што бесме задарь не называли имя Божіе (XVI ст. *НЄ* 212); **матерь божя** *див.* **МАТИ**[1].

3. *(який служить Богові, відданий йому)* божий: Але ни одинъ папежъ николи ся за бога не удавалъ, и николи въ церкви не седѣлъ, яко богъ, але яко слуга Божїй (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 156); Агглъ Б҃жий бл҃говѣстит Аннѣ, же мѣет породити Прест҃ѹю Паннѹ, которая станет ся маткою Х(с)вою (I пол. XVII ст. *Рез.* 176); по(д)ча́съ то... справєдли́вымъ слѹга́мъ Б҃жїимъ притрафлѧ́єтъ сѧ, ижъ ѡни при́тѧ(ж)шими на грѣшникѡ(в) быва́ю(т) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 36); **люди божиє** *див.* **ЛЮДИ; людъ божий** *див.* **ЛЮДЪ; раба божия** *див.* **РАБА; рабъ божий** *див.* **РАБЪ;**

у знач. ім. (той, хто відданий Богові) божий: Що за єдност рѹсинѹ з римским костелом быти может? Благоверномѹ з ними гератиками, яко сонцѣ зо псом, богатому з ѹбогим, божому з балвохвалцами (поч. XVI ст. *Вол. В.* 73).

4. *(який виступає від імені Бога)* божий: Яснє в то(м) Проро(к) б҃жїй свѣдо́цство выдає(т) (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); Повтóре: ижъ в҅ На́родѣ нашємъ в҅ то́тъ вѣкъ бы́л҅ та́къ оутѣхою и доброчи́ннымъ, якъ нєгды быль в҅ Їили Прр(о)къ Б҃жїй Єліссе́й (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 25).

5. *(присвячений Богові)* божий: єстлибы хто ближний кнѧза Юревъ хотел за тоє имєньє пѣнази ѡтложити и ѡн бы тѹю тридцат коп грошей к церкви Божей ѡтложивъши, тогдыбы тоє имєньє мєл к своєй рѹцє мети (Луцьк, 1511 *AS* III, 91); то(т) хра(м) Б҃жи(и) зновѹ змѹрова(ти) в҃шє(и) мл(с)ти... на вє(ч)ноє б҃гомо(л)є жєдає(м)... абы в҃ша мл(с)ть рачили и(х) кѹ мѹрова(н)ю то(и) ц҃ркви бо(ж)єи знову да(т)ко(м) свои(м) спомочи (Львів, 1547 *ЛСБ* 12); Мнє вє(л)цє мылыє... бра(т)я цє(р)кви божоє во (л)вовє... зычѹ вм(л)... доброго здоровья (Володимир, 1595 *ЛСБ* 288, 1); ц҃рквь: хра́мъ Б҃жїй (1627 *ЛБ* 155); **божая литурґія** *див.* **ЛИТУРГИЯ; домъ божий** *див.* **ДОМЪ; овчарня божа** *див.* **ОВЧАРНЯ; служба божа** *див.* **СЛУЖБА.**

6. *(про рік християнського літочислення)* божий: Сталосѧ и дано во Лвовѣ лѣта Божєго тысѧча пѧтсѡт дєвѧтого (Львів, 1509 *AS* III, 70); дано ѹ Краковѣ лѣта Божєго тисѧча пѧтсот второго на дєсят (Краків, 1512 *AS* III, 94); писа(н)... д҃ня чє(т)вє(р)тогона(д)ца(т) м(с)ца дєкабра рокѹ божо(г) тисєча пя(т)со(т) ѡсмдєся(т) пятого (Городно, 1585 *ЛІІБ* 5, II 4046, 93); Року б҃жого 1603: мисяця октобрія 13 дня (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 225); Ро(ку) Божия ахми (Синечола, 1648 *ЗНТШ* XIX, Misc. 8);

7. *(складова частина назв церковних свят і обрядів)* божий: **божєє (божоє) нарожєнє** *див.* **НАРОЖЕНЄ; воплощениє сына божия** *див.* **ВОПЛОЩЕНИЄ; ізвѣстованьє матки божей** *див.* **ІЗВѢСТОВАНЬЄ; матка божая, матка божая зелная** *див.* **МАТКА; нарожєнє сына божого** *див.* **НАРОЖЕНЄ; успєниє божия** *див.* **УСПЕНИЄ.**

◇ **роса божия** *див.* **РОСА.**

Див. ще **БОЖЕСТВЕННЫЙ, БОЗСКИЙ.**

БОЖИТИСЯ, БОЖИТИСѦ *дієсл. недок.* (на що і без додатка) Присягатися Богом, божитися (чим і без додатка): спира́юсѧ, вымо(в)лѧ́юсѧ, божѹсѧ (1596 *ЛЗ* 71); чомъ у тумъ приказаню Божумъ заказуетъ Господь Б҃гь, што бы есме на имя Божіе задармо не божили ся (XVI ст. *НЄ* 211); Рочѹсѧ: сєбє само́го поприсѧга(н)є́мъ проклина́ю, бо́гъмюсѧ, да́либогаюсѧ, присѧга́ю, спира́юсѧ, вымовлѧ́юсѧ, божѹсѧ (1627 *ЛБ* 109); Якъ то // єсть ба́рзо нєзбо́жный оучи́нок҅: бо́жимѡсѧ, и прокли́на́ємѡсѧ, а́бы то́л҅ко своє́и во́ли,... догодити и до́сыт҅ оучини́ти (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 562-563).

Див. ще **БОГЪМИТИСѦ.**

БОЖЇЙ *див.* **БОЖИЙ.**

БОЖНИЦА, БОЖНИЦЯ *ж.* **1.** *(дім молитов і навчання віри, храм)* святиня: чти́лищє, или чти́

моє, ка́пищє. бо(ж)ница (1596 *ЛЗ* 88); а єсли́ всю свѣтлость нб(с)нꙋ́ю на собѣ имѣєтъ, то́ нѣчо́го нє зоста́ло божни́цамъ пога́нъскимъ, и зббрищам' єрєти́цкимъ, ти́лко тє́мность, въ кото́рой блꙋ́датъ я́ко слѣп'цы́ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 56); Єгиптанє нє могꙋ́чи змы́шлєныхъ Богѡвъ своѣхъ ра́ды вы́розꙋмѣти, пєрє(д) божницами их выставовали (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 3); авгу(ст) кєса́рь хотѣ(л) збꙋдова́ти єдинꙋ бо(ж)ни́цꙋ... єдинои боги́нѣ (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 398); Божница. Delubrum (1650 *ЛК* 429).

2. Синагога, божниця: въ божници жидовской, два бахурчики... на его милость отца владыку... каменемъ, ани жадною речю не метали (Володимир, 1590 *АрхЮЗР* 1/I, 267); Нам теды бовѣм не божницу жидовскую берут, але всенародное христіанское набоженство и волности вышпотити усілуютъ (Львів, 1608 *АрхЮЗР* 1/XII, 528); И навєтъ Бо(ж)ницѣ свои жидовє маю(т) (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 3); того(ж) д҃ня бы(л) с тою (ж) шляхътою мєжи жидами за бо(ж)ницєю жидовъскою в до(м)ку проти(в)ко дво(р)ру (!) є(го) м(л). пана Лагодовско(го) (Володимир, 1630 *ТУ* 293); в нє(д)лю в ночи выгорѣло пєрє(д)мѣстя краковскоє... и жидѡвская божница єдна (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167).

БОЖНОСТЬ *ж.* Побожність: прє́то кто дава́ньє(м) пріймованьє кꙋпоу́єтъ, нє з бо́жностю бє(з)бо́жность справоує(т) (Острог, 1614 *Тест.* 163).

БОЖОКЪ *ч.* **1.** *(у поган — предмет культу)* божок, ідол: ѡ(т)кꙋ(л) ста́лосѧ, жє пога́нє сво́и(х) божко(в) плюгавы(х) лвовъ и ин'ши(х) звѣрѧ(т) скоу́рами накрива́ли (поч. XVII ст. *Проп. р.* 255 зв.).

2. *Перен. (той, перед ким схиляються, кому служать)* божок, ідол: Тепер москвитин служити мусит франтѣшкꙋ и яцкꙋ, римским божком, як сѧ были наꙋчили (служити) московским курилом, сергѣем,... патницы и иным (поч. XVII ст. *Вол. В.* 87).

БОЖСКИЙ *див.* **БОЗСКИЙ.**

БОЖСКОПОРУШЕННЫЙ *прикм.* Який порушив (переступив) божий закон: Діони́сій: Сла́вєнъ, или двоєстро(в)ні(и), а(б) Бж(с)ко порꙋшєны(и) (1627 *ЛБ* 201).

БОЖЪИЙ *див.* **БОЖИЙ.**

БОЖЫЙ *див.* **БОЖИЙ.**

БОЖЬИЙ *див.* **БОЖИЙ.**

БОЖѢНЯ *с. (присягання іменем Бога)* божіння, божба: Ано, братя, Б҃гъ указуєтъ, што бесме задарь не иззывали имя Божіе, // тай нѣ лаяли ся безъ вины, чомъ знаю, ажъ тото усе можеме учинити безъ жадного божѣня и клятвы, дѣля розказаня сына Божія (XVI ст. *НЄ* 212-213); тыхъ слувъ межи нами не естъ, лишень твердое божѣня и проклинаня (Там же, 213).

БОЗСКИЙ, БОЖСКИЙ, БОЗКИЙ, БОЗСКІЙ, БОЗЬКИЙ, БОСКИЙ *прикм.* **1.** *(який походить від Бога, належить Богові)* божий: за то Ихъ Милости Богъ милосєрдный ласкою своєю Бозскою заплатитъ (1547 *AS* VI, 85); Наꙋчи(л) тєжъ ноє сыно(в) и пото(м)ко(в) свои(х) тєѡлогий, и наꙋки в рєча(х) бо(с)ки(х) (1582 *Кр. Стр.* 22); Котра́ѧ то сна́ть, мо́цъ Бо́зскаѧ бы́ла: И ихъ до вла́сности та́мъ рє́чій, приводи́ла (Львів, 1616 *Бер. В.* 79); Посла́нъ бы́лъ нѣколись Даніи́лъ въ ровъ мєжи Лвы, и нє оукрочє́нꙋю и́хъ я́рость Бо́зскаѧ си́ла оукроти́ла (Київ, 1625 *Злат. Н.* 128 зв.); Бж(с)тво: Бо́зство, або ѡпа(т)рно(ст) бо́зскаа (1627 *ЛБ* 186); Пѧ́тдєсѧ́тъ пѧ́ть лѣтъ, з' Бо́зкого выро́кꙋ, Пожи́вши, добѣглъ змѣрє́ного кро́кꙋ (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 19); А҃гглѡвє до́бріи ла́скою бо(з)кѡю оутвєржє́ны (Чернігів, 1646 *Перло* 41 зв.); Го́рє мнѣ бѣдномꙋ // бѣда мнѣ нєща́сномꙋ, и́жь мє́нє бо́жскаѧ моцъ потлꙋми́ла (серед. XVII ст. *Хрон.* 422-423); тєпє(р) тєды яко пру(д)ко манифє(с)та(н)съ з милосє(р)дя бо(з)кого з рукъ нєприятє(л)ски(х) из вєзєня уво(л)нєны(и) зоставъ... ѡ таковои згубє своє(и) ѡповєда(л)сє и ѡ(с)вє(д)ча(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 210); **бозкая бытность** *див.* **БЫТНОСТЬ; бозкая персона** *див.* **ПЕРСОНА; бозкий маєстатъ** *див.* **МАЄСТАТЪ; бозкий свѣтъ** *див.* **СВѢТЪ; бозкий тронъ** *див.* **ТРОНЪ; бозкоє явленіє** *див.* **ЯВЛЕНИЄ; бозская наука** *див.* **НАУКА; бозская особа** *див.* **ОСОБА; бозскоє писмо** *див.* **ПИСМО; боязнъ бозкая (бозская)** *див.* **БОЯЗНЬ; даръ бозкий (божский)** *див.* **ДАРЪ; декретъ бозскі́й** *див.* **ДЕКРЕТЪ; з ласки бозскоє** *див.* **ЛАСКА; натура бозская** *див.* **НАТУРА; право бозское** *див.* **ПРАВО; росказанє бозкоє** *див.* **РОСКАЗАНЄ; слово бозкоє** *див.* **СЛОВО.**

2. *У складі вл. н.:* **бозкая дуброва:** князь щепанъ збаражъски(и) з братьєю своєю прывели...//... до сягло(в)ки рѹды... на горѹ кѹ бо(з)ко(и) дѹбровє... до зеленоє крыницы (1546 *ОГ* 88 зв.-89).

Див. ще **БОЖЕСТВЕННЫЙ, БОЖИЙ.**

БОЗСКО *присл.* Те саме, що **божествено:** Дла тогож' пєрє(д) Крєстómъ, жáдныхъ бозскω ωкá-заныхъ ω(т) Х҃а справъ, котóрыѣ вúдѣти гóдными стáлиса, нє ωповѣдали Ап(с)лωвє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 962); И зáразъ прє(д)оувúдѣла, жє в' такóвом' станѣ, и на такóвомъ оурáдѣ єдúнъ ч҃лвкъ нєвыдо-лає(т), зачúм' Бóзско оустановлáєтъ помóщника (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 916).

БОЗСТВО, БОЗТВО, БОЗЬТВО, БОСТВО *с.* **1.** Те саме, що **божество** у 1 знач.: такъ и то есть истинная правъда, же естъ Богомъ правъдивымъ,... незъбожонымъ, албо боствомъ дарованымъ, несътво-реннымъ (Вільна, 1599 *Ант.* 607); А Х҃с вѣдаючи бзьтво(м) свои(м) с҃ты(м), ижъ приходить ча(с) моу-ки его с҃тои,... посла(л) дво(х) ап(с)ловь... до Ієр(с)-лима (XVI ст. *УЄ Трос.* 46); дúвноую мóцъ бо(з)ства своéго в' ωсóбѣ єго, кѹ под'порѣ вѣрѣ нáшєй с҃той покáзовалъ (Дермань, 1603-1604 *ПВКРДА* IV-1, 104); А єслúбы вѣдалъ и С҃на жрóдломъ Бóзства, припоманѹлъ бы єгó всáко з' Ѡц҃ємъ, алє нє наѹ-чúлъса того ω(т) Х҃а, и ω(т) оучєникώвъ єго (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 284); А тое непростось схотѣлъ учи-нити: Але впрод Бозство съ чловеченствомъ злу-чити (Львів, 1630 *Траг. п.* 166); тáа бытность єстъ, и бω(з)твомъ, и правдúвымъ Б҃гом' нєвидúмымъ, и нєпостижúмымъ (Чернігів, 1646 *Перло* 11).

2. Те саме, що **божество** у 2 знач.: кгды жъ нє помѣшаныє ωсóбы трóйци с҃тоє заховоуємо, котώ-рыє... бώзствомъ спóєныє, тáк' три соутъ ώсобы рóзныє влáсностами (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 26); Їисѹсомъ, вéдлѹгъ Збавéньа, Имєнóванъ: А вéдлоу(г) Ч҃лчєнства, Бóзство(м) єстъ Хрїсмóва(н) (Львів, 1616 *Бер. В.* 86); Поклóнъ ω(т)даваáти Ѡц҃ѹ и С҃нѹ и с(т). Д҃хѹ, єдиномѹ Бозствѹ и мóци (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 299); Книга то сватáа философíи бω(з)скои... съдєржúтъ в' собѣ Похвáлѹ Трипєр'сонáлномѹ бω(з)твѹ (Чернігів, 1646 *Перло* 1).

БОЗЪ *ч.* Бузина: acte, бозъ дрєво (1642 *ЛС* 67).

БОЗЬКИЙ *див.* **БОЗСКИЙ.**

БОЗЬТВО *див.* **БОЗСТВО.**

БОИЩЕ *с. (місце, де молотять збіжжя)* тік, *діал.* боїще: Бóищє: Боєвúско, мѣсцє гдє збóжє мо-лóта(т). тóкъ (1627 *ЛБ* 187); фєдоръ шафарь и(з) сыно(м) своимъ иваномъ. Зєзнали доброво(л)нѣ жє продали ... шопѹ єдинѹ з боищомъ за сѹмѹ злоты(х) пя(д)дєся(т) бєс копы (Одрехова, 1634 *ЦДІАЛ* 37, 2, 50); area, гу(м)но, билищє, боищє, молотилищє (1642 *ЛС* 91).

Див. ще **БОЄВИСКО.**

БОІОВАНЄ *див.* **БОЄВАНЬЄ.**

БОІОВАТИ *див.* **БОЄВАТИ.**

БОЙ *ч.* **1.** Бій, битва: А вси державчи мечи а къ боемъ велми оумѣлыи, а единого кождого мечь на бедрахъ его про страхи ночныи (поч. XVI ст. *Песн. п.* 52); И в той... час при том бою згинѹло в того дьака... ωний сыкнит з гєрбомъ кназа Єго Ми-лости влостнымъ (Київ, 1558 *AS* VII, 38); Оузбрó-єный рыцєрѹ з гóлымъ мєчéмъ готóвый до бóи, абы ω(т)чизна и рєчъ посполитаа была в покои (Дер-мань, 1603 *Нал. на г. Остр.* тит. зв.); Брáнь: бóрба, войнá, бúтва, бóй (1627 *ЛБ* 12); Гды вóйско наго-тóвилоса до бóю... ма(к)сєй... рє(ч) до стáр'шихъ свои(х) (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 343 зв.); Авраáмъ... на поратовáньє мúлогω братáнка своєгω собрáлъ домовыи слѹги, мѣлъ т҃ и осьмнат-цєтъ мѹжéй до бóю и бѣжа(л) в погóню ажь до дóна (серед. XVII ст. *Хрон.* 23); *Образно:* Глоýпы(и) и нєрозѹмны(и) є(ст) книжни(к) бє(з) цнóты..., ко-тóрый з бóями бѣглости и свóи(м) здáна(м)... самó-го сєбє и ин'ши(х) мнóгы(х) псоуєтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 211 зв.); **вступный бой** — зустрічний бій: ча(с)то кро(т) татаро(в) вст̾ѹпны(м) боє(м) пора-жа(л) (1582 *Кр. Стр.* 10); **смертелный бой** — смертельний (смертний) бій: Єднáко, такъ на войнє, яко и в' покóю, Щодєннє, смєртéлного ωчєкивáй бóю (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 16).

2. *Перен.* Змагання, боротьба за що-небудь: Бє-рéтъ ωхóтнє дѹхóвнѹю збрóю: Идéтъ до бóю (Львів, 1642 *Бут.* 10 зв.).

3. Бійка: А што се дотычетъ тое легкости его милости князя Воеводы, которая се въ томъ отъ тебе его милости стала и тутежъ тыхъ кривдъ и шкодъ, и боевъ подданыхъ его милости,... Мы то

отложили... до шчастливаго пріѣханья Нашого къ Великому Князьству Литовскому (Петрків, 1526 *РЕА* 1, 141); врадник //... на тот же час при том бою поймавши подданого кназа Романова... на има Дмитра Волошина збиль и змордовал, копѹ грошей с калитою ѡтнალъ (Луцьк, 1558 *AS* VII, 45-46); А є(ст)ли ѡ(з)меть бє(з) бою то(т) має(т) шкоду платити з навє(з)кою коня конємъ (1566 *ВЛС* 82 зв.); за зна(т)є шапки с того жида Бєнєша, яко за бо(и), ...два(д)ца(т) ко(п) грше(и) на то(м) Кгрєкгору єсми єму присуди(л) (1568 *ТУ* 127); А то ѡ ро(з)ныє кри(в)ды наєзды бои и грабєжи яко тыє та(м) протє(с)тациє ширє(и) то в собє свє(д)ча(т) (Вінниця, 1616 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1860, 1); При которомъ бою пинязє(и) готовыхъ з хѹстъкою золотыхъ двана(д)цатъ... забрали (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 124 зв.).

4. Биття, побої: напєрвєй видєл єсми на Яцкѹ Сѹгакѹ двє раны кривавых, пробитых и сам дєй з бою вєликого ѹвєс ѡтєк, а в Лѹца Гѹцєвича мєчом протатѹю, а три битых и тот дєй ѡт вєликого бою ѡпѹх (Луцьк, 1558 *AS* VII, 46); у по(з)вє пна Дєшко(в)ского є(ст) написано, што па(н) Дєшко(в)ски(и) позыва(л) кнза Ружи(н)ского ѡ бо(и) грабаро(в) свои(х) и ѡ пограбє(н)є воло(в) до суду кгро(д)ского києвского (Київ, 1595 *ККПС* 75); От которого бою и зраненя неведати, если жив будет (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 10).

Див. ще **БОЙКА.**

БОЙКА *ж.* Битва: црь вста́вши задрыжаль,... и призваль воєво(д) своихъ оуказаль имь зна́кь той, и росказаль имь пойти на бойкѹ, носачи ч(с)тный кр(с)ть (XVI ст. *УЄ* № 29519, 163); Съ тои жъ бойки взятъ былъ панъ Синявский, але выкупился за таляръ сто тысячъ и 20 тысячъ (1636-1650 *ХЛ* 79).

Див. ще **БОЙ.**

БОЙКО *ч.* Бойко. Вл. н.: другого забитого тело Матфея Бойка не ведати, где подети казал (Луцьк, 1566 *АрхЮЗР* 8/VI, 180); Пилипъ Бойко (1649 *РЗВ* 426 зв.).

БОЙНИЦА *ж.* Бійниця: koli bakszta budet na toj hore sprawłena i bojnicy wczniany, tohdy żadnoho prystupu ne dopustyt (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 20).

БОЙНЫЙ *прикм.* **1.** Боєздатний: били на(м) чоло(м) боярє наши ѡ(стр)скиє ѹчтивыє и бо(и)ныє стєпа(н) ива(н) и крышто(ф) я(р)моличовє (Острог, 1637 *ЦДІАК* 1471, 1, 1, 99 зв.).

2. *У знач. ім.* Вл. н.: Грицько бойный (1649 *РЗВ* 53 зв.).

БОКЛАГА *ж.* (*тат.* baklak) баклага, боклага: Поспѣш(и)ласа тогды Авигѣа и взала... с҃. хлѣба, и двѣ бокла́ги вина (серед. XVII ст. *Хрон.* 233 зв.).

Див. ще **БОКЛАГЪ.**

БОКЛАГЪ *ч.* Те саме, що боклага: на ѡдномъ возє... были рогатина, сокира и два ла(н)цуги нєвєлики(х) а боклагъ (Луцьк, 1565 *ТУ* 112); кгва(л)товънє пограбили... ѹ Пилипа // Литвина... бокла(г) (Вінниця, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 33-33 зв.); Боклагъ. Lagena lignea (1650 *ЛК* 430).

БОКЛАЖОКЪ *ч.* Боклажок: Лагвица: Бо́клажо(к), фла(ш)ка (1627 *ЛБ* 218).

БОКОВЫЙ *прикм.* Боковий, бічний: А з(є)хавши на тую дорогу гости(н)цо(м), вє(л) на(с) па(н) Дєшко(в)ски(и)..., дубровою, мєнєчи бы(т) тую дорогу боковую границу И(в)ницкую (Івниця, 1582 *ККПС* 79); а сєрє́(д)нїѣ, и побочнѣ сто́роны, на дво́хъ боковы́х᾿ рога́хъ лєжа́тъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 778); **плотиця боковая** *див.* **ПЛОТИЦЯ; рыба боковая** *див.* **РЫБА.**

Див. ще **БОЧНЫЙ.**

БОКОМЪ *присл.* Боком: лѣто(м) слнцє, на(д) нами ходитъ близко, и ѡ(т) того маетъ тепло, а зимою сл(н)це бѣжитъ бокомъ низко, далеко ѡ(т) на(с) и тимъ маемо студено (серед. XVII ст. *Луц.* 539).

БОКЪ, БОКЬ, БУКЪ *ч.* **1.** (*права або ліва частина тулуба людини від плеча до стегна*) бік: на лєво(м) боку двє раны штыховы(х) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 36); видели єсмо ѹ нєго раны ножовыє ѡ(д)ну на(д) лєвы(м) боко(м)... нєдалєко сє(р)ца, а другую в правомъ плєчи (Луцьк, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 5); зара(з) про(ч) єхали грозячи на(м) кулєю в бокъ (Жорниця, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18 зв.); А ѡто аггль гнє пристѹпиль. и яснос са ѡсвѣтила в᾿ кмахоу. а трѹтивши в᾿ бокь пєтровь. ѡбоудиль єго (Герляхів, кін. XVI ст. *Свєнц.* 72); Бєдро: Бо́къ (1627 *ЛБ* 5); пана хлєбо(в)ского з мушъкєту в лєвы(й) бо(к) впо(л) по(с)трєлили ажъ в

правы(м) боку за скуро(ю) кѹля зостала (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3); заживає́мѡ // воды... на па́мат-кѹ того, и́жъ з' бо́кѹ спсителѧ нашегѡ на кр(с)тѣ кро́въ и вода вы́плинѹла (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 11-11 зв.); Та́кже и тре́тюю Ра́нѹ Єгѡ пречтѹю: в' бо́кѹ Ко́пїємъ пробі́тѹю,... слєза́ми гора́чими ѡмы-ва́й (Чернігів, 1646 *Перло* 99); и знову тело его въсе тамъ по хребте, по боках, по руках,... синее, збитое (1650 *АрхЮЗР* 8/IV, 532);

ребро: Богъ сотворилъ чоловѣка Адама, и зъ боку его жену Евву (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1102); Вѣдати бовѣм' нале́жи(т). мѹжеви, и́жъ жона нє з' паты мѹжа, а́лє з' бо́кѹ єгѡ єсть взѧ́та и сотворе́на (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 933); **подъ бокомъ** — близько, поруч, під боком: Це́саръ Палєоло́кгъ... писа́л' до всѣхъ трє(х) патрїа́рхѡ(в), а на́йболшей з' четве́ръ-тымъ цари́городскимъ по(д) бо́комъ єго боудѹ-чимъ ча́стѹю намо́воу о з'ездѣ... мѣва́лъ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 33 зв.); под боком моимъ на болшую згарду мою тие се снял важити, которого злосливый упор я видечи,... ведле канонов церков-ных осудивши, обволалемъ (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 309); **при боку:** а) на бедрі: Сѹда́ръ при бе́дрѹ: хѹстка при бо́кѹ. Сѹда́ръ на главѣ: за-во(и) на головѣ (1627 *ЛБ* 124); б) поруч: Ап(с)толѡ-вє заса́дутъ на стѡлца(х) свои(х), при бо́кѹ... любі́могѡ ѹчтлѧ своє́гѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 150); **при боку быти** — бути чиїмсь прибічником: поко(р)нє прошѹ и(ж) бы вм..., яко канцлє(р) при бокѹ єго к(р) мл(с)ти бѹдѹчи постєрєчи того рачи(л) (Новогородок, 1594 *ЛСБ* 270, 1 зв.); князь Семенъ Михайловичъ Лыко... съ тымъ се светомъ пожег-налъ, где забавы и некоторые справы рицерские виршами коротко выписую, чого самъ, при боку его будучи, почасти естемъ сведомъ (поч. XVII ст. *КЛ* 91); **боки полны** (кому) — нагодований, ситий, добре вгодований (хто): Или нє вѣдає(ш) я(ко) зє (п)сы братъство принѧ(в)ш(и),... ѡ ни(х) пы(л)-но(ст) и стара(н)є чинѧчїй, абы и(м) бо́ки по(л)ны... были; того по́мысла ѡ животѣ вѣ(ч)но(м) ви́дѣти // нє можє(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 238-238 зв.); **боки ростыкати** — об'їдатися: А та́къ абы сѧ з ни(х) зодра́ла та́ѧ машка́ра, и то́є одѣнье о́вчєє, в' кото́роє сѧ оубира́ючи нє то́лко лю́ди про́стыи звѡ́датъ, алє и хлѣбомъ собѣ нєналє́жнымъ бѡ́ки ростыка́ю(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 39).

2. *(зовнішня стінка)* бік: ѡкно на бокѹ што было клєцє(м) зачинєно и шинами // жєлєзными пєрє-бито ѡто(д)рано (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 95-96); Пушє(ч)ка срибнозлоцѣстая з' ѹшко(м) на боку, вколо рысована (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 18 зв.); А оучини́шъ є́мѹ корѹ(н)кѹ золотѹю в ко́ло и два пе́рстни золоты́и под коро́ною по ко́ждомъ бо́кѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 107 зв.).

3. *(бокова сторона будь-якого об'єкта)* бік: а з боковъ ѡнои скалы, чотыри ѡкрѹтныи гади на нєго грозилисѧ (поч. XVII ст. *Пчела* 7 зв.); зємлѧ всѧ окрѹгла єстъ якъ я́блоко, на кото́рой вѡ́ды лєжа(т) зо в'си(х) сторо́нъ: и з до́лѹ и звѣрхѹ, и з боко́въ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 16 зв.).

4. *(місце, розташоване справа або зліва від чогось)* бік, сторона: найпервей остров земли..., од-ным боком лежит от места подле поля Поезницко-го, а по дорожку малую (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 252); къ томѹ лєсъ,... зъ полємъ и сєножа-тьми по знакахь пєвныхъ, то єсть почавши отъ до-роги гостинца, которая идєтъ зъ Почаєва мимо плєсо моє дворноє до Дунаєва однимъ бокомъ отъ сєла Почаєва долиною зъ знаками и копцами (По-чаїв, 1597 *ПВКРДА* IV-1, 45); боками тые нивы ме-жи дороги, а концами оперлися до межы до пол подданых королевских Овруцких (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 288); ѳронъ и царъ на немъ, а на правомъ боку, ко востоку, на полуденной сторонѣ, патріарха Константинополскій... а на лѣвой сто-ронѣ, на полуночъ... сессіа (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 699); на нашо(м) боку тыє татарє в зє(м)лю є(г) ца(р)ско(г) величє(с)тва нє замы(ш)ляю(т) (Чиги-рин, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 33, 1); **по бѡках** — *(зліва і справа від певного місця, по обидва боки від сере-дини)* по боках: повєлѣлъ Црь... поставити... сто-лєцъ... и на(д) глѹбокою ѧмою, а бра́та своє́го на нєм' посадити, а на(д) гѡловою єго казал' мєчъ ѡ́ст-ры(и) завѣсити на тонкой ни́ти; спєрєдѹ, и з' тылѹ, и по бѡка(х) (поч. XVII ст. *Пчела* 5 зв.);

берег, бік: Коли те́ды тоє́й ночы пєрєпрова́дилъ сво(и) набы́токъ че́рєзъ бро́дъ, а са́мъ зосталъ на то́мъ бо́цѣ бро́да, и та́мъ мѹжь борѹка́лсѧ з ни́мъ

ажь до зара́нья (серед. XVII ст. *Хрон.* 50); Признаваемъ то, ижъ есмо продали синожат свою власную... на томъ боку Роси,... Кононови Мазнюченкови, козакови (Корсунь, 1649 *ЧИОНЛ* VIII-3, 19).

5. *(напрям)* бік, сторона: Стрєльба с неє пєрє(д) себє и по бокомъ (1552 *ОВін. З.* 130); Алє за твоє́ю насъ ѡборо́ною, падє́т' по бо́ку на́шє(м) лѣвом' ті́сяча, а по пра́во(м) тма (Вільна, 1620 *См. Каз.* 27 зв.); а я́къ є́стєсь кѹ врагѡ́мъ тєлє́снымъ валє́чный, на всѣ бо́ки конца́ми стра́шный и бєзпє́чный: Та́къ, да́стъ ти Бгъ, гды к' Ѻрѳодо́ксїи ся вє́рнєшъ, всѣхъ ва́лчачыхъ на цно́ты сна́днє встє́чъ обєрнєшъ (Київ, 1625 *На г. Долм.* 2); которое сєло Тули[н]ы... поза(д) за мє(с)то(м) Лєщино(м) в бокъ Житомира лежитъ (Житомирщина, 1639 *ККПС* 195); ка́ющыйся пры и́сповѣди стой, з бол(з)нїю, зна́вши ша́пъкоу, тва́ръ нє до сщєн'ника, а́лє в' бо́къ єго обєрнє́нѹю ма́ючи, стоя́ти маєт(т) (Львів, 1645 *О тайн.* 80); в трєтє(м) полкѹ та́кжє мно́го ихъ было з рогатинами которие на лѣвы(и) бокъ ѡбєрнѹ(л) (серед. XVII ст. *Хрон.* 19); **то на той, то на сей бокъ** — туди-сюди: оужє мя нє оузришъ дїаволє пєрєкривляючи макгє(р)кѹ то на то(и), то на сє(и) бо(к) шїю напа́лив'ши, я(к) и(н)дїискій кѹръ (п. 1596 *Виш. Кн.* 229).

6. *(особа чи група людей, які протиставляються в якомусь відношенні іншій особі або групі людей)* сторона, бік: Провадатъ свою ре́чъ ѡ(т)цы стїи о то(м), абы мѣли нѣкоторыи посы́лани бы́ти, якобы ѡ(т) бо́кѹ твоєй святобливости, жа(д)ны(м) собѡ́ромъ нє єстъ оухва́лєно (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 188 зв.); Блгоприсѣди́тєлный: Ста́лє пилнѹючїй, и якобы ѡ(т) бо́кѹ чїєго нє ѡ(т)стѹпѹючїй, ѹстави(ч)ны(и), в' яко́вой спра́вѣ пи́лный (1627 *ЛБ* 9); **боку присѣдачий (чиего)** — *(який належить до чийогось оточення)* прибічник: Прошѹ Прєѡсщєнства тво́єго и про́чїихъ всѣхъ бо́кѹ... тво́єго присѣда́чихъ... абы́мъ до о́бщого... Совѣтѹ... бы́лъ допѹщєнъ (Київ, 1628 *Апол.* 2 зв.); **о еденъ бокъ станути (з ким)** — стати чиїмсь прихильником, однодумцем: и ѡ єдєнъ Бокъ з Народо(м) По(л)скимъ становши, Завшє вѣ(р)нє и мєнъжнє вшєляки(х) Нєприятєлє(в) Коронны(х), И маєстату в(ш) К(р) М(л) громятъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 3).

БОЛБАСЪ *ч.* Бельбас, белбас. Вл. н.: Я то(г)ды за..., учтивы(м) стара(н)є(м) // пна дя(д)ка моє(г)[о] мило(г)[о] пна Григо(р)я Бо(л)баса Ро(с)то(ц)кого, писаря зє(м)ского крємянє(ц)кого,... при(ш)ла в ста(н) свты(и) ма(л)жо(н)ски(и), за... пна Га(в)рила Кози(н)ского (Колпитів, 1576 *ВГ* 207); Яско Болбасъ (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 446); Иванъ бо(л)басъ (1649 *РЗВ* 108 зв.).

БОЛВАНЕЦЬ, БОЛЪВАНЕЦЪ *ч.* **1.** Те саме, що **балванокъ:** Пыта́ю тя... кото́рїи то събо́ръ ро́ска́за(л) оу сѹкма(н)коу ѡго́рнѹти в' синю́ю на крижи прибитого́ болва(н)ця, а́ нє писа(н)ного (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 146).

2. Вл. н.: князь щєпанъ збаражъски(и) з братьєю своєю прывєли... //... до сягло(в)ки рѹды... гдє сягловка впала ѹ рєчкѹ болъванєцъ (1546 *ОГ* 88 зв.-89).

БОЛВАНОВЪ *прикм. (який належить ідолу, болвану)* ідолів: Ваєлмонъ: Болвано́во мєшка(н)є... або маєтно(ст) мєшка(н)я, ѡдєржа(н)є (1627 *ЛБ* 189).

БОЛВАНСКІЙ *див.* **БАЛВАНСКИЙ.**

БОЛВАНЪ *див.* **БАЛВАНЪ.**

БОЛВОХВАЛСТВО *див.* **БАЛВОХВАЛСТВО.**

БОЛГАРЕ *див.* **БОЛГАРИНЪ.**

БОЛГАРИНОВЪ *прикм. (належний болгаринові)* болгаринів: а имени Ромейковичи я з жоною своєю и з детми небожчика Степана Болгариновыми держимъ въ суме пенезей у перезыску (Вільна, 1554 *АрхЮЗР* 8/VI, 36).

БОЛГАРИНЪ *ч.* (*мн.* **БОЛГАРЕ, БОЛГАРЫ, БУЛГАРОВЕ, БУЛЪГАРОВЕ**) **1.** Болгарин: та(к) тє(ж) и ѡ(т) мосоха па(т)рия(р)хи ншого шє(с)то(г) сна... пото(м)ко(в) рѹса лєха чєха вси рѹсаци поляци мо(с)ква бу(л)гаровє... словє(н)ского языка по(д) нбомъ ѹживаю(т) (1582 *Кр. Стр.* 90); на полуднє и по(л)ночи ко(ж)ды(й) ѡ(т)мѣн'ны(й) свои(м) го́лосо(м) зовомы(й) я́зыкъ, А мєнови́тє гре́ци... сє(р)бы, бо(л)гарє, словянє... мо́съква и наша рѹ(с) (п. 1596 *Виш. Кн.* 250 зв.); все учители грецкии... научили тако достатечнѣ, иж и наподленнѣйший в разумѣ языка словенскаго русин, либо сербин или болгарин вѣдает и разумѣет, чем

спастися может, если только сам восхощет (1608-1609 *Виш. Зач.* 217).

2. *(лише у мн.)* Болгарія: вы... вызнаете, иж были есте в послушенстве... патріарха, от которого вся Руская земля от всходу солнца аж до полночи з Словяны, з Болгары и зъ Сербами крестилася (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); агаринове те́ды, на двѣ роздѣла́ютса ча́сти, и єдны на Бо́лгары во́йнꙋ подно́сать,... а дрꙋгіи зоста́лиса мѣсто взѧ́ти (Київ, 1627 *Тр.* 682).

3. Вл. н.: а именя Ромейковичи я з жоною своєю и з детми небожчика Степана Болгариновыми державимъ въ суме пенезей у перезыску, которого тотъ Болгаринъ на брате жонъ нашихъ на Александру Джусе презыская, и без отложеня оного презыску, не повиннисмы того именя Ромейкович в делъ поступовати (Вільна, 1554 *АрхЮЗР* 8/VI, 36); Давы(д) Бо(л)гаринъ (1649 *РЗВ* 387).

БОЛЕ *див.* **БОЛЕЙ.**

БОЛЕЗНО *див.* **БОЛЕСНО.**

БОЛЕЗНОВАТИ *див.* **БОЛѢЗНОВАТИ.**

БОЛЕЗНЬ *див.* **БОЛѢЗНЬ.**

БОЛЕЙ, БОЛЕ, БОЛІЙ, БОЛѢЙ *присл. в. ст.* **1.** Те саме, що **болше** у 1 знач.: венцей ми коштꙋє(т) нижели ты торгꙋєшъ болє(и) бы(м) шкодова́лъ (к. XVI ст. *Розм.* 54); хто бо́лєй боудєтъ працова́ти, бо(л)шꙋю мздꙋ въспрі́ймєтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 238 зв.); Было ихъ первѣй и болѣй, яко суть (Вільна, 1608 *Гарм.* 210); Єсли ѡ цр҃кви телєсно(и) старатися єстєсмо пови(н)ны, тєды ѡ внꙋтрно(и) дꙋховно(и) нєровно болє(и) (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 69); и(м) бо́лєй воды п'ємо, ты(м) бо́лєй прагнє(н)ѧ собѣ причинѧ́ємо (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. I), 6); Ца́ръ... Ира́клїй... сщ҃е́нныи цр҃ко́вныи на́чин'ѧ на моне́тꙋ перекова́вши, з' ѡбѣтницею ѡ(т)да́на бо́лей и доскона́лѣй,... в' крайны Пе́рсїи вше́дши, та́мъ о́нꙋю моне́тꙋ вытра́чꙋєтъ (Київ, 1627 *Тр.* 680); Осо́ба кото́раѧ грѣши(т), єсли бовѣмъ є́стъ дꙋхо́внаѧ а́лбо зако́н'наѧ, тогды бо́лєй грѣшы(т), ни(ж) свѣцкаѧ (Львів, 1645 *О тайн.* 60); А чи́мъ бо́лѣй ихъ тлꙋми́ли ты́мъ бо́лѣй сѧ мно́жили и росли (серед. XVII ст. *Хрон.* 78 зв.);

(триваліше за часом) довше, більше: имъ бо́лѣй [Жєлѣзо, Олов', Зо́лото] в' огни трва́ют', ты́мъ бо́лєй роспꙋска́єт'//сѧ, и ѡ(д)мѣнива́єтсѧ прирожє́наѧ ихъ тве́рдость (Вільна, 1627 *Дух. б.* 36-37); **что (што) боле (болей)** — що ще, крім того: И что бо́лє нє простира́ющє сло́во про(с)то рєщи има(м) всѧкомꙋ хꙋдо́жєствꙋ пролѣтїє бл҃гопоспѣшно є(ст) (Львів, 1591 *Просф.* 71); Што́жъ бо́лєй: на́шолєм' пра́вє доста́тьнє в' ты(х) самы́хъ чого́мъ ко́лвєкъ шꙋка́лъ и далє́ко // бо́лшъ ни́жли(м) потрєбова́лъ (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 7-7 зв.).

2. Те саме, що **болше** у 2 знач.: ѡ(т̑)цъ болі́й мєнє є(ст) за́сь бо́лшїй на(д) лю́ди (поч. XVII ст. *Проп.р.* 161).

3. Те саме, що **болше** у 3 знач.: царъ Шуйский болей таборомъ не сталъ, замкнувшисе зъ людомъ до столици и болей въ поле битвы не хтелъ чинити (поч. XVII ст. *КЛ* 80); ѡ(т) Дїа́кона вє́длꙋгъ звы́чаю вола́но было, жєбы нє причаща́ющїисѧ з' цр҃кве выходи́ли, они выходи́ти з' цр҃кви ю́жъ бо́лєй ви́дѣны нє были (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 157); ѡпро́чъ дво(х) бꙋлокъ з кото́рих' є(д)на нє цѣлы(и) фꙋнтъ ва́жи(т), и которїє та(м) лє́двѣ за три пѣназѣ идꙋтъ, жадє(н)сѧ бо́лє(и) нє оупомина́єтъ (серед. XVII ст. *Кас.* 40).

БОЛЕНІЄ *с.* Смуток, тривога, біль: наведоу на васъ... стра́хъ, ѡпꙋхли́нꙋ и гора́чкꙋ,... и боле́нїє принесꙋ дꙋшѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 749).

Див. ще **БОЛЕЧЬ, БОЛЬ, БОЛѢЗНЬ, БОЛѢСТЬ.**

БОЛЕСНО, БОЛЕЗНО, БОЛЕСТНО *присл.* Болісно, боляче: она яко ма́ти ваша бо́лєсно ва(с) породи(в)ши... с ва́ми вѣчно цр҃ствова́ти пе́вна была́ (Острог, 1587 *См. Кл.* 5 зв.); Я б҃е мой в по́тѣ лица мое́го працꙋю, болє(з)но ср(д)ца моє́го ѡ(б)тѧжє(н) єсм грѣха́ми покꙋсами нагаба(н) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 48); Ви́дишъ лю́боє своє ча́до обнаже́нно, На всєм' прч(с)то(м) тѣлѣ боле́стно зране́нно (Львів, 1631 *Волк.* 9 зв.).

Див. ще **БОЛЕСТНЕ, БОЛНО, БОЛАЧО.**

БОЛЕСНЫЙ, БОЛЕСТНЫЙ *прикм.* **1.** *(який викликає біль)* болісний, болючий: Тыи уразы, которыи маемо отъ жолнера, суть великіи, але суть подобныи ранѣ ручной, которая ачь естъ болесна, але смерти не приноситъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 956); Мл(с)ть на ѡкрꙋтныи бо́лєсти выдала, Ми-

лость болє́стны(м) вѣнцє(м) тєрно́вы(м) вѣнча́(л)а (Львів, 1631 *Волк.* 12 зв.).

2. *Перен. (змучений стражданнями, переживаннями)* зболілий, страдницький, стражданий: ѿ які́й та́мъ жал҄! мѣло болєсноє ср(д)цє... Двы Бцы Мтєрє Х(с)вои (поч. XVII ст. *Пчела* 37 зв.); Пєча́ль: Фрасѹнокъ, бо́лєсный жа́ль, пєчалова́ньє (1627 *ЛБ* 81); И дѣтокъ своихъ наймилшых, замордують, На кухню... собѣ ихъ готуючи: И на болєсный покармъ, приправуючи (Львів, 1630 *Траг. п.* 167).

БОЛЕСТНЄ *присл.* Те саме, що **болєсно:** Лє́чъ хто́ ми мо́жє(т) исто́чникъ слєз҄ да́ти, Твє́рдость моє́го ср(д)ца згрѹхота́ти. Абы за грѣхи болє́стнє стогна́ло, ламєнтова́ло (Львів, 1631 *Волк.* 21 зв.).

Див. ще **БОЛНО, БОЛАЧО.**

БОЛЕСТНО *див.* **БОЛЕСНО.**

БОЛЕСТНЫЙ *див.* **БОЛЕСНЫЙ.**

БОЛЕСТЬ *див.* **БОЛѢСТЬ.**

БОЛЕТИ *див.* **БОЛѢТИ.**

БОЛЕЧЬ *ж.* Біль: нєвѣ(с)та...//... будучи бєрємє(н)на крычала болєчи и та(ж)ко(с)ти тє(р)пѣла родити (XVI ст. *КАЗ* 627-628).

Див. ще **БОЛЕ́НІЄ, БОЛЬ, БОЛѢЗНЬ, БОЛѢСТЬ.**

БОЛІЙ *див.* **БОЛЕ.**

БОЛКОТЛИВЫЙ *прикм. (який белькоче, нерозбірливо говорить)* недорікуватий: Мєдлєнолзы́чны(и): Косногласны(и), гѹгни́вый, заика́ючі́йсѧ, шєпє(т)ли́вый, момотли́вы(и), заїакли́вы(и), болкотли́вый, сипливый (1627 *ЛБ* 62).

БОЛМАТЫЙ *прикм.* Більмастий: Чл҃вкъ є́сли бѹдєтъ слѣпы́й а́бо хромы́й, є́сли ма́логѡ но́са, и вєли́когѡ,... є́сли плынѹчи(х) о́чью, є́сли болма́тый... нє пристѹпитъ офєрова́ть офє́ръ бг҃ѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 123 зв.).

БОЛНИЦА *див.* **БОЛЬНИЦА.**

БОЛНО *присл.* Те саме, що **болєсно:** Тѹтъ смѹтнаѧ, тѹт҄ бѹдѹ почива́ти, Бо́лно стогна́ти (Львів, 1631 *Волк.* 21 зв.).

Див. ще **БОЛЕСТНЕ, БОЛАЧО.**

БОЛНЫЙ *див.* **БОЛЬНЫЙ.**

БОЛОБАНЪ *див.* **БАЛАБАНЪ.**

БОЛОНА *див.* **ОБОЛОНА.**

БОЛОНЄ *див.* **ОБОЛОНЄ.**

БОЛОНЪЄ *див.* **ОБОЛОНЄ.**

БОЛОНЪКА *див.* **ОБОЛОНКА.**

БОЛОНЬЄ *див.* **ОБОЛОНЄ.**

БОЛОТЄ *с. (багниста місцевість)* болотище, мочарі, *мн.* болота́, *діал.* боло́ття: на сєножа(ти) пє(р)ши(и) копє(ц) закопали,... ѡ(т) того ко(п)ця и лозы болотє(м), лозами и сєножа(т)ми на колодєзи(к) на (в)го(л) Лу(ч)чыны сєножа(ти) (Клюйськ, 1570 *ВГ* 63).

Див. ще **БЛАТО, БЛОТО, БОЛОТИНА, БОЛОТО.**

БОЛОТИНА *ж.* Те саме, що **болото** у 1 знач.: pereyszedszy bołotynu Czernew, druhyj kopec zakopały (Вінниця, 1530 *АрхЮЗР* 7/II, 18); Вода ѡтъ замьку того по(д) горою ѡподаль болотина смро(д)лива нє пють єє (1552 *ОЧерк. З.* 17).

Див. ще **БЛАТО, БЛОТО, БОЛОТЄ.**

БОЛОТКО *с.* Те саме, що **болотце:** ѡдъ того поля... идучи на всходъ слонца, просто чрєзъ болотко до лискѹ, тамъ подъ тымъ самымъ лискомъ на бєрєгѹ копєцъ (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 67).

БОЛОТЛИВЫЙ *прикм.* **1.** *(поганий)* брудний, болотний: той фѹндамєнтъ нє тєрпитъ на собѣ бѹдова(н)ѧ з соло́мы, // з тро́сти, з дє́рєва, и ничо́го сѧ з нимъ боло́тливого нє мѣша́єтъ, алє пріймѹєтъ, и з тако́вою сѧ матє́рїєю злива́єт, кото́раѧ єстъ ѡ(т) приваръ зємли солнє́чны(м) ва́ромъ, пєрєчи́щєна, якъ єстъ зо́лото, сє́рєбро, и дорого́є камѣньє (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 3-4 нєнум.).

2. *Перен.* Непристойний: кото́рїи ѡ(д)лѹчи(в)ши єго ѡ(д) нб(с)нои мѹдрости, запрова́дили до грѹбы́хъ, зє(м)ныхъ, и боло́тливыхъ спро́сныхъ оучи(н)ковъ, на слова, а ро(з)мышлѧ́ньѧ и мы́сли ма(р)ныи (Вільна, 1627 *Дух.б.* 366).

Див. ще **БЛАТНЫЙ, БОЛОТНЫЙ, БОЛОТЪ, БОЛОТАНЫЙ.**

БОЛОТНЫЙ *прикм.* **1.** Болотистий, тванистий, болотяний: ѡ слѣпото шалє́наѧ, и нєвѣрного ср(д)ца кото́рїє та(к) глѹбо́ко в болотно(й) зє(м)ли лєжа(т), и(ж) ничо́го нє смакѹє(т), єдно тїє рѣчи тє(м)ныє тєлєсныє (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 24); Якъ жро́дло при мѣстцахъ вилго́тных҄ и боло́тныхъ тєкѹчєє, настѹпи́вши гора́чость слнєч҄наѧ, и єгѡ, и мѣстца ємѹ бли́зко прилє́глыи высѹшаєтъ: та́къ ла́ска

ωб҃фитѹючаѧ в҆ слѹгáхъ Бж҃іхъ... ωд҆ самои натѹри повстаючіи пожадли́вости высѹшáєтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 168); Тинáвый: Болóтный (1627 *ЛБ* 132); И ю́жъ доро́ги не мáло ω(т)прáвивши, бли́зко болóтного того мѣсца пришли (Київ, 1631 *Син. Тр.* 813); **мыто болотноє** *див.* **МЫТО.**

2. Каламутний, мутний, нечистий: Прéто(ж) дш҃ѣ грѣшныє, покидáйтє калоу́жѣ смро(д)ли́выє свѣта того, пристоупѣтє до во(д) тєкѹчи(х) до живота вѣчно(г), тыи соу(т) тылко чи́стый и спокóйный, алє свѣта того соу(т) болóтныє вóды и бурли́выє (поч. XVII ст. *Проп. р.* 187).

3. Глиняний: Брéнный: Гли́нѧный, болóтный (1627 *ЛБ* 12).

Див. ще **БЛАТНЫЙ, БОЛОТЛИВЫЙ, БОЛОТЪ, БОЛОТАНЫЙ.**

БОЛОТО *с.* **1.** *(багнисте, грузьке місце, переважно зі стоячою водою)* болото, трясовина, драговина, мочарі: и дал... ємѹ тоє имѣнє Головин //... з ловы звѣриными и пташими... и з малыми ωзєры и болоты и рѣками и рѣчками (Краків, 1507 *AS* III, 39-40); ωтъ того лєса чєрєз лищъ... до гранного копца до болота,... по половинє того болота кѹ копцѹ,... который... мєжи волчого лєса и Вольмского (Мизове, 1537 *AS* IV, 100); ωколо мєста рєки случа рыловица лѹгъ ставы на нихъ и болота (1552 *ОВол. З.* 198); Боришо(в)ски(и) з чєр(н)цями... повѣдили и(ж)... болота рѣчки потоки... до манастыря зда(в)наналєжали (Унів, 1581 *ЛСБ* 61, 1 зв.); а то жє и лѣса гѹстóго зарóслость ємѹ перєшкожáла, и болóто приглѹбшєє єго ω(т)тóль ω(т)далáло (Київ, 1631 *Син. Тр.* 813); Тамъ были повны ставки́ и болота труповъ лядзкихъ (1636-1650 *ХЛ* 80); **болото ораноє** — осушене болото: на(с)ла(в)ши сына своєго... з иваномъ при(и)мою... на кгру(нт) мо(и) нивы моєє дво(р)ноє... нєподалєкѹ болота ωраного... жито моє... котороє я самъ сєялъ... нажа(л) (Овруч, 1585 *ЛНБ* 5, II 4045, 95).

2. *(розріджена земля)* болото, багно, твань, грязюка: Бо(ч)ку, дє(и), мою з рыбою солоною на зємълю звєрнувши, ω(д)ну в болото втопъта(в)ши, а и(н)шую рыбу з собою побрали (Луцьк, 1586 *ТУ* 210); А коли види(ш) и(ж) болóто має(т) на чєрєвицѣ(х),... тогды бѣгає(ш) ω(т) нєго (п. 1596 *Виш. Кн.* 234 зв.); такъ спрє(д) цє(р)кве болото вывозили такъ и(з) за школы дали зо(л) а҃ (Львів, 1607 *ЛСБ* 1044, 5); на воскрєсєніє хв҃о болóто вєли́коє было а(ж) по колѣна (1619 *Остр. л.* 130); Зóлото з҆ мнωгого болóта омы́то (Вільна, 1627 *Дух.б.* 163); Брéніє: Гли́на, болóто, кáлъ, грѧ́зь (1627 *ЛБ* 12); спѹсти́ли Ієрємі́ѧ пóврозами в҆ стѹдєнéцъ, в҆ котóромъ нє было воды алє ти́на, а та(к) ѹвѧ́злъ Ієрємі́ѧ во óномъ болóтѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 354 зв.); *У порівн.:* кто богá(т)ство такоє має(т), то(и) зáвшé оу грѣхоу лєжи(т) я́ко свиніѧ оу болóтѣ (1645 *УЄ* № 32, 197);

бібл. (чудотворна розріджена земля, якою Ісус Христос зцілював хворих) грязиво: болото положиль на мои ωчи и казаль ми сѧ оумыти и ω(т) того вижоу (1556-1561 *ПЄ* 385 зв.); то рéкши, плю́нѹ(л) нá зємлю, и оучини(л) болóто з҆ слины, и помáзалъ болóтом҆ óчи слєпóгω (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 272).

3. Глина: Смотрѣ(ж) грѣшныи чл҃чє щосѧ за чю́да дѣю(т)... якосѧ смѹтило всє сътвóрєніє... бо єси ты пóро(х) и болóто, и нє иначѣй (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 30 зв.); ѧ грѣшни(к) нєго(д)ны(и) зє(м)лѧ и поро(х), и попѣ(л) болóто... бє в простости ср(д)ца моéго... к тебѣ пристѹпѹю (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 46 зв.); єсли гь҃ б҃ъ адáма сътворити нє мѣ(л) ω(т) чи́стои крѣви дв҃чьскои (1645 *УЄ* № 32, 312).

4. *Перен. (бруд, душевна нечистоплотність, гріховність)* болото: Соу(т) тыє явныє лáски оупєрєжáючой доводы, котораѧ на(с) вывѣвши з болота грѣхóвнаго до столи́цы славы нб(с)ной вынóси(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 183); такъ и они тeпeрь, безъ розуму, што имъ придетъ на мысль, если кого набривши по собѣ въ болотѣ свѣта, теды // заразъ на смерть, албо на муки розмаитые, гды же всюди имъ о то не трудно (бл. 1626 *Кир. Н.* 18-19); Хóтѧчомѹ дрѹгомъ Бж҃їимъ быти, потрєба сѧ стєрéчи ω(д) болóта грѣха, и ωгнѧ вѣчного котóрїй єстъ в҆ нáсъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 117); Такóвыми сѹтъ... зво(д)никωвє, ябєдники, и иншїѣ тымъ подóбныѣ злочи́нцы, котóрыѣ сѧ в҆ болóтѣ спрóсны(х) нєчистω(т) си́хъ валѧ́ютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 27).

5. У складі вл. н.: **болото Гатскоє:** валом идучи старожитным аж до болота Гатского (Луцьк, 1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 714); **болото Сыричинскоє:** чєрез

ѡстров Ломєн аж до болота Сыричинского (Острог, 1538 *AS* IV, 140); **Рудавоє болото:** пєрвыи грани покладєныи были ѡт Рѹдавого болота... под лѣсь Добромѹжин (Ковель, 1519 *AS* III, 188); **Татариновоє болото:** мєщаны... по(д) татариновы(м) болото(м)... дєрєва бо(р)тного зо бъчолами сто... порѹбали (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 44 зв.).

Див. ще **БЛАТО, БЛОТО, БОЛОТИНА.**

БОЛОТЦЕ, БОЛОТЪЦЕ *с.* **1.** *(багнисте, грузьке місце, переважно зі стоячою водою)* болітце: а ѡт горы ѹ болотцє долгоє, которое болотцє вышло з тоиж рєчки (Торговиця, 1527 *AS* III, 304); а дорогою до болотца, которое подъ конноровкимъ полемъ (Невмиричі, 1552 *АрхЮЗР* 4/I, 59); ѡ(т)то(л) в Ло(з)ку з Ло(з)ки в боло(т)цє, а ты(м) боло(т)цє(м) посєрєдинє а(ж) у вєликоє болото и до рє(ч)ки Рє(б)рєницы (Клюйськ, 1570 *ВГ* 63); стена учинена... черезъ болотъца въ поляхъ, подъ запустъ Пересопницкий (Клевань, 1595 *АрхЮЗР* 1/I, 475); фундую на выживене свещеника... огород коло тое же церкви, якъ болотце от реки обтачает (Луцьк, 1608 *АрхЮЗР* 1/VI, 387).

2. Вл.н.: Шацки(и) з боло(т)ца (1649 *РЗВ* 377).

Див. ще **БОЛОТКО.**

БОЛОТЪ *прикм.* Тлінний: брє́нный, глинаный, боло(т) (1596 *ЛЗ* 28).

Див. ще **БОЛОТНЫЙ.**

БОЛОТАНЫЙ *прикм. (розташований у болотистій околиці)* болотяний: а што поболѣлиса в то(м) мона(с)тыри дѣти на(шѣ) и нє могѹ(т) живи быти є(с)ли с того болотаного мана(с)тыра нє по(и)дѹ(т) на и(н)ши(и) повѣтъ (Острог, 1596 *ЛСБ* 306, 1 зв.).

Див. ще **БЛАТНЫЙ, БОЛОТЛИВЫЙ, БОЛОТНЫЙ, БОЛОТЪ.**

БОЛОХОВЕЦЪ *ч. Діал.* **болоховець** "мисливець". Вл.н.: сама колдра куплена за шестьдесять золотыхъ у болоховца (Луцьк, 1595 *АрхЮЗР* 3/I, 109); Фєдо(р) болоховєцъ (1649 *РЗВ* 98).

БОЛТЪ *ч. (стп.* belt, *нн.* bolt(e) **1.** *(рибальсяке знаряддя)* бовт: Звыкли ваши духовные папѣжского визнаня ловити и до оное матнѣ, яко безрозумливую рибу огромностю болта своего, то естъ // мовы поважное и грозное... заганяти (1603 *Пит.* 94-95).

2. *(вид зброї)* Спис, ратище: Ра́тище: Рога́тина, ощѣпъ, воло́чна, стрѣла, бо́лтъ (1627 *ЛБ* 107); Ѡрѹжїє: Мѣчъ, бро́нь, збро́а, да́рда, бо́лтъ, стрѣла... рогатин(а) (Там же, 153).

БОЛШЕ, БОЛША, БОЛШЕЙ, БОЛШИ, БОЛШИЙ, БОЛШЇЙ, БОЛШЪ, БОЛШЬ, БОЛЪШЕ, БОЛЪШЪ, БОЛЬШЕ, БОЛЬШЕЙ, БОЛЬШЪ, БУЛШЕ *присл. в.ст.* **1.** *(у більшому розмірі, кількості)* більше, понад: И кн‹а›г‹и›ни Михайловаа рєкла пєрєд нами кн‹а›зю Андрѣю, штож сорокь дворищь болши [ємѹ достало са...] трєх а пол колоды мєдѹ (Кошир, 1502 *AS* I, 147); Єщє приходить имъ на го(д) по г҃ копы грошє(и) а часомъ большъ з радо(в)ни(ц) (1552 *ОКЗ* 38); нихто и(н)ши(и) нє має(т) бє(з) листу вы(з)наного позычити бо(л)шє(и) дєсати ко(п) грошє(и) (1566 *ВЛС* 75); в то(т) ча(с) нє было ѹ скры(н)цѣ пѣнази(и) бо(л)шє є(д)но чотыри зо(л) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); такъ право нашло, ожъ Абрамовыхъ пѣнязыи булшє оу тумъ орєку, то пупъ Ігнатъ половина вє(р)ни (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 223); єсли бѹдєтє в҃ша мл(с)ть и бо(л)шє потрєбовали пѣнєзє(и) сєго лѣта ѡбєца(л) єго господа(р)ская мл(с)ть дати то(л)ко ра(ч)тє в҃ша мл(сти) послати (Кам'янець, 1606 *ЛСБ* 405); Сє(и) годъ та(м) ѡ(д)но(г) бобра ѹбыто, а ино(г)ды // ѹбиваю(т) бо(л)шъ (Варшава, 1616 *ООЗ*-2, 3-3 зв.); Былъ при томъ... панъ микола(и) одрєховскы(и),.. ти(м)ко присяжникъ... и инъшихъ болъшє людїи го(д)ны(х) вѣры (Одрехова, 1634 *ЦДІАЛ* 37, 2, 48 зв.); гды ча́стѡ че́рпано быва́єтъ, бо́лшъ в' них' воды́ прибываєт' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 665); збожя озимого и ярого, пшеници, жита, ячмени,... на пню стоячие, на дви тисечи копъ мней албо и болъшей з возами,... пожали и покосили (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 488); **болше (болшей) далеко, далеко болше (болшей, болшъ)** а) значно більше: то́лко ты́є артикоу́лы та́мъ оуфа́лєно, котѡ́рыє єстє в' своє(м) вы́знаню вѣры споманоу́ли єсть того тамъ бо́лшє далє́ко, и нє одін(ъ) са жи́дъ в ты́хъ оухвала(х) кры́єтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 44 зв.); сторона обжалованая ставила свитков болшей далеко нижли поводовая (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 407); ѡ(т)ко́ла и ми́строви вєли́кая потѣха кгды видить

ȣчна неподлѣ(и)шаго. што далеко болше в школа(х) и людє(х) хри(с)тїяньски(х) мѣти потрєба (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 7 зв.); И самоє навєтъ наше на сємъ свѣтѣ мєшканїє, далєкω бо́лшъ на прáцахъ и клóпотахъ єстъ засáжено, нѣжли на покóю и рáдости (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 28); б) тим більше: далеко болше не маєт ли бѣгати таковоrо пастыря, который и сам в неволи и нас ничим ратовати не может (Львів, 1605-1606 *Перест.* 42); пристóйный єстъ чáсъ и мнѣ нúнѣ тóє мóвити, и далéко бóлшей, анéжли ѡномȣ пр(о)ро(к)оу (Острог, 1607 *Лѣк.* 7); Далеко болшъ бискупъ Римскій самъ єднимъ пастыремъ быти не можетъ, на которого бы одного тыи слова "паси овцы мои" спадали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 492); **болше (болшъ) надто** — більше того, крім того: Тóє всє слы́шачи наймúлʼшїє, повстáньмо вы́трєзвившиса, а бо(л)шє на(д)то ты́мъ грѣхóвны(м) снóмъ нє спѣмо (Острог, 1607 *Лѣк.* 125); То, мóвлю, и бóлшъ надʼто, бы дѣло тóє, мóєи вокáцїи и прє(д)савзáта бы́ло припоманȣлʼ бымʼ: лéчъ зоставȣю то часóви волнѣйшомȣ (Київ, 1623 *МІКСВ* 73); **болше (болшъ) нѣчого (ничого)** — більше нічого: Зъ которыхъ всѣхъ нижей отъ нихъ зажитыхъ свѣдоцтвъ, болше нѣчого не вытягнутъ, только продкованье межи апостолами въ лѣтахъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 441); на(д) вєсéльє бóлшъ вʼ жи(т)ю ничóго нє знáєтъ (Київ, 1632 *Евхар.* 295); **болшей того** — більше: пан Дубравский болшей того по Волыни ездити не будет (1560 *АрхЮЗР* 8/VI, 85); А бо(л)шъ того сваровъ и споро(в) и ω(т)волокъ сȣдъ нє маєть допȣщати (1566 *ВЛС* 29 зв.); **єще болшей** — більше того, крім того: А еще болшей Калвинистове учечи, же крещеніе не естъ тымъ дѣтемъ потребное, которые ся родятъ зъ родителей хрестиянскихъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 163); **ледво што болше** — ненабагато більше: которыє [поводовє] зъ звыча(и)ною то(л)ко броню на(д) два(д)ца(т) конє(и), лє(д)во што бо(л)шє, до акту приєхали, упєрєжаючи протєстацию свою (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 237); **мало больш** — дещо (трохи) більше: А єстъ валъ ȣши(р)ки мало больш двȣхъ сажонъ (1552 *ОКан.З.* 19 зв.); **мало не болшей, мало што болшей** — ненабагато більше: кгдыжъ въ Рускомъ езыку не найдешъ таковыхъ книгъ, але мало не болшей того зъ Латинъскихъ выбиралъ? (Вільна, 1599 *Ант.* 901); Одъ того часу, коли будетъ отдалена офера..., будутъ 1000 двѣсти и деветдесятъ дней, которые мало што болшей учинятъ надъполчетверта року (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 157); **много больш** — значно більше: якъ мнóгω зʼ потóка чéрпано бывáєтъ, тáкъ мнóгω болʼшʼ зʼ жрóделʼ примножáєтʼса (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 177); **чимъ (чім) болша (болшей)** — набагато краще, скільки ж краще, наскільки ж краще: а єсли жє трава пóлʼнаа, кóтораá днє(с) єсть а зáоутра вʼ коу́поу бываєть злóжена б҃гъ тáко ѡдѣває(т) чи(м) єсть бóлʼша ва(с) ω мáловѣры (1556-1561 *ПЄ* 38); á єстлі трава полная сєгодня є҃с. á на завьтріє водно мѣсцє сгорнєна будєть. б҃ъ так ωдєваєт а чім болшей вас ліцємірїи (Володимир, 1571 *УЄ вол.* 48); **що болшє**: а) більше як: Которыє єсли бы що бо(л)шє на(д) м҃ золоты(х) выдали я... прошу... нєха(и) то(т) выдаток вымєшкаю(т) в домȣ (Лопушна, 1598 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 49 зв.); б) більше того, крім того: ωтосмо ю(ж) срокги(х) нава(л)ностїй и вєлики(х) трʼво(г) збыли, а доброи и бє(з)пє(ч)нои до тихои и бє(з)пєча(л)нои пристани приплылисмо, що бо(л)шє и до збавєнно оубѣ(г)ли єсмо хмȣръ и нєсыто(с)ти и тȣчи нємѣрности оушлисмо (І пол. XVII ст. *УЄ Кан.* 39); **щоразъ то болше** — щораз більше: А докиж ти, Їωанє, бȣдєшъ практиковати, А щоразъ то болшє ω томъ Хр(с)тѣ пророковати ? (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 23); **не мний ани болшей** *див.* **МНИЙ;**

(тривáліше за часом) довше, більше, понад: ωн сам болши тридцати лєтъ в дєржани и во в (!) покои был (Львів, 1537 *AS* IV, 83); добродєрєвъцы... припровадивъши дєрєво тоє лєжали тамъ в канєвє большъ мєсаца (1552 *ОКан.З.* 19 зв.); ωному ч҃лвку было бо(л)шє(и) сорока лѣ(т) (ІІ пол. XVI ст. *КА* 19); А не только на томъ соборе, (которому вже // летъ большей нижъ триста... минуло,) але и передъ тымъ завжды вси патриаръхове были подъ послушенствомъ Рымъского епископа (Вільна, 1599 *Ант.* 513-515); которы(и) з пє(т)масты и два(д)цєти золоты(х) по(л)ски(х)... зъ я(р)ма(р)ку лє(т) мє(н)шъ албо бо(л)шъ трє(х),... утєклъ (Володимир, 1600 *ТУ* 232); А понєва(ж) нє могȣчи

на(м) ча(с) по то(м)у мѣти, жебы(с)мы были бо(л)-шє и ѡ всѣ(х) рєча(х) потрєбныхъ писати, написáли (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2 зв.); Азáжъ нє бóлшєй анѣ-жли шéсть сотъ лѣтъ минѹло, яко тóє пи́смо спрá-вєно єсть (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 225); Нѡ́є напéрвє на-оучи́лъ лю́ди скотѡмъ орáти, што пéрвѣє зéмлю бóлши нєжь в҃. лѣтъ рѹкáма своими копáли (серед. XVII ст. *Хрон.* 13); **нє болшъ** — не більше; не стар-ший (від вказаного віку): Єстли бы сѧ потрафило и(ж) шля(х)ти(ч) в лєтє(х) чоты(р)надъцати а нє бо(л)шъ ѡбвинє(н) ѡ злодє(и)ство,...//... тогды та-ковому про молодо(ст) лєтъ єго нє маєть быти по-личо(н) за злодє(и)ство (1566 *ВЛС* 104 зв.).

2. *(сильніше за ступенем дії або вияву)* більше, швидше; в більшій мірі: пóвѣдаю вамь и(ж) сѧ рá-довати боу́дє на(д) нєю [овцою] бол҄шє а нижли на(д) дєвѧ(т)дєсѧти(х) и дєвѧтє(х) нє заблоуждь-шихь (1556-1561 *ПЄ* 79 зв.); воевода Киевъский правъдиве то прызнаетъ, ижъ то большей за пры-мушенъемъ..., а нижъ по своей доброй воли, учы-нити муселъ (Вільна, 1599 *Ант.* 687); бо(л)шє жє сия любъвє ничто нє єсть, абы кто положилъ дѹшѹ за (д)рѹга своєго (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 3); Сошє(д)шєся на д҃хъ ѹрєчєный в до(м) выбраный Любовію и ти́хостїю, Дрѹ(г) дрѹга чєстію бо(л)ша сєбє творящє (Львів, 1609 *ЛСБ* 423); такъ и епис-копъ Римскій... не мѣлъ въ духовныхъ болшей владности и зверхности (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 654); Наконéцъ котóрыи бóлшєй дѹфаю(т) щáстю, наѹцѣ, скáрбѡ(м),... и самы́мъ собѣ, нѣжъ г(с)дѹ б҃гѹ (Львів, 1646 *Зобр.* 81); К томѹ ми́лѹє(т) ч҃лвкъ жонѹ свою бóльшєй ни́жли ѻ҃ца áбо мáткѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 367 зв.); **болшє от других в собѣ вмѣс-тити** *див.* **ВЪМѢСТИТИ; болшей над других о собѣ розумѣти** *див.* **РОЗУМѢТИ;**

швидше, скоріше, більше: Пєрєказа ѹходомъ ѡнымъ... тыхъ часовъ дєєтьсѧ нє только ѡтъ та-таръ алє большъ ѡтъ своихъ козаковъ которыє ѹставичънє тамъ живѹть (1552 *ОКан.З.* 28 зв.); алé бóл҄шє бойтєсѧ тóго, которыи мóжє(т) и д҃шоу и тѣло погоубити вѣчны(м) ѡгнє(м) (1556-1561 *ПЄ* 51); Лéчъ и́жъ то з нѣѧкого припáдкѹ бóлшє ниж-ли с хѹти бы́ти оучинéны ѡ́бразы тыи (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 29);

переважно, головним чином: помєнєныє слѹги... Прибра(в)ши собє людє(и) бо(л)шє(и) пєшихъ и и(с)ныхъ з возами... кгвалътовънє наєхавъши хотє-ли... тѹю має(т)но(ст)...//...до ѡ(с)татъкѹ... спѹ(с)то-шити (Вінниця, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 32 зв.-33).

3. *(вживається з дієсловами у реченнях із запе-реченням)* більше: а мы нє маємъ вжо болший тоє волости и сєла комѹ ѡтдавати ѡт того замъкѹ (Бе-рестя, 1508 *AS* III, 57); протож приказѹємъ вамъ, ажбы єстє ємѹ в тыхъ имѣньѧх дѣл дали, абы вжо ѡ(н) в томъ далєй нє шкодовал и намъ ѡ томъ бол-шєй того нє жаловал (Львів, 1524 *AS* III, 267); ѡна в ма(л)жєнствє з н҃м по(д)лугъ правъ дѹхо(в)ныхъ болшє(й) мєшкати нє можєть (Луцьк, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 34); а тєпєръ идѣтє съ миромъ и бóл҄шъ нє грѣши́тє (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 911); Престань, пане, на нас больше ся гнѣвати, Не дай больше врагом з нас ся насмѣвати (1648, *Єлег.* 153); пождáлъ [Нѡє] прéд҄сє єщє сéмъ днє(и) дрѹги́хъ и вы́пѹстилъ го-лѹби́цѹ, котóраѧ сє нє вороти́ла бóлшє(и) до нє(г) (серед. XVII ст. *Хрон.* 16); Прото приказѹє(м) ва(м) абыстє болшє(и) нє чинили кривды ц҃ркви б҃жой (Мошни, 1650 *ДПБ ДА /П* 219, 16).

Див. ще **БОЛЕЙ, НАЙБОЛЕЙ, НАЙБОЛШЕ.**

БОЛШЕМѢНЄ *с. (надмірна догідливість)* лес-тощі: Лихоимѣтєлство: Болшємѣ(н)є, мєта(ф): лéсть, лщє(н)є (1627 *ЛБ* 58).

БОЛШИ *див.* **БОЛШЕ.**

БОЛШИЙ[1], БОЛШЕЙ, БОЛШІЙ, БОЛЬ-ШИЙ *прикм.* **1.** *(значний за розміром, величиною, вагою)* великий: кѹль... до большого дела з҃і пѧ-дє(и) ѡколо (1552 *ОВін.З.* 131); Гости которыє вє-зѹть соль чєрє(з) володимє(р) дають з воза старостє ѡтъ большоє соли головажєнъ двєстє (1552 *ОВол.З.* 198 зв.); четвертоє [окно] болшоє з обо-лонами паперными (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 350); а гдебы его еще хто лепей перекупилъ, мес-течками и селами болшими (ему) посветилъ, певне бы и на Рускую професию (,которое теперъ боро-нитъ,) губу отворилъ (Вільна, 1599 *Ант.* 765); Іѡ-сифъ патріарха... каза(л) за столо(м) сєдѣти, за бóлши(м) столо(м) старши(м), за малы(м) мнѣй-шимъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 239); ку(л) жєлє(з)-ны(х) ѡлово(м) ѡблиты(х) до дву(х) дє(л) болшихъ

два(д)цать три (Варшава, 1616 *ООЗ*-2, 1 зв.); Єлліни за́сь што нечи́стыхъ и плюга́вшихъ люде(и) за б҃ги себѣ мѣва́ли, оуподобла́ючи и ровна́ючи ихъ име- намъ болши́хъ звѣздъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 20); **больший палецъ** *див.* **ПАЛЕЦЬ.**

2. *(значний за силою вияву)* великий: А што сѧ дотычет манастирѧ Мѣлєц, отколѧж єсми мѣл болшюю кривдȣ, я кнѧзь Василєй маю кнѧзю Андрєю... постȣпити тот мой манастыр из людми и з наданєм манастырскым (Вільна, 1522 *AS* III, 231); Иншихъ речей рухомыхъ..., въ томъ подклете, виделомъ много, которыхъ и не личоно за большими шкодами (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 318); Діа́во(л) же зави́стный пора(до)вавше(с) на́шей по́гыбєли оу бо́л'шȣю ль(ст) лю́ди при́вѣль (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 188); Где на́съ за́разъ зна́ло, весе́лѧ обфи́тоє, Бо́лшаѧ бовѣмъ на(с) та(м) свѣтлость освѣти́ла (Львів, 1616 *Бер. В.* 72); Гро́на сла́дъкіи ви́н'ницѣ х҃ви; бо́л'шеи сла́вы сподоби́лисѧ в' топъта́ню; абовѣмъ доста́лисѧ в' прави́цȣ ц҃рѧ агг҃лъского (Почаїв, 1618 *Зерц.* 59); А С҃тый Златоȣстый, и на(д)то бо́льшȣю бо́азнь Б҃жїю хотѧчи впра́вити в' на́съ длѧ наȣки сло́въ Бо(з)скихъ, я́снє мо́витъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 234); А по семъ и бо́льшаѧ жа́лость, и страхъ оупаде на грѣшникѡвъ (Чернігів, 1646 *Перло* 151).

3. *(який має важливе значення)* великий, важливий: хотѧчи Єго Милость ѡхотнейшого и пилнейшого в болших слȣжбах своих мети, з ласки своей пожаловал... емȣ именье в Києвском повѣте (Краків, 1519 *AS* III, 191); а кто(ж) оу малой рѣчи єсть несправе́дливь и оу бо́лшои несправедливь // єсть (1556-1561 *ПЄ* 292-292 зв.); та(к) и су(д) того доводу и возного не бачачи ку бо(л)шо(и) тоє справы во(н)тпливости в то(м) акте не ѡзначи(л) и за неведомо(ст) ȣчинити того не мо(г) (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); панъ Сенявски(и)... *бо(л)шую* справу ѡ бо(л)шую суму с певною ѡсобою и в певномъ кгроде мает (Київ, 1643 *ДМВН* 246).

4. *(у складі титулу)* великий: Сиггелъ, Келе́йникъ Патріа(р)шї(и), и протоси́ггелъ, бо́лшїй келе́йникъ и ч(с)тенъ. а(б) печа́та(р) (1627 *ЛБ* 234).

5. Знатний, іменитий: Єго Кролєвскаѧ Милост... панȣ Виленскомȣ пишет, абы Вашȣ Милост там кȣ Украине помкнȣт се з болшими людми рачил, злаща, иж се повѣтрєе ȣтишает (Варшава, 1568 *AS* VII, 305).

6. У складі назв рослин: **кропива болшая** *див.* **КРОПИВА; попутникъ болшей** *див.* **ПОПУТНИКЪ; росходникъ болший** *див.* **РОСХОДНИКЪ.**

7. У складі вл. н. Хручоє Болшоє: заставили маетность свою, въ повете Луцкомъ лежачую, село Хручое Болшое (Луцьк, 1623 *АрхЮЗР* 6/I, 443).

БОЛШИЙ[2], БОЛШІЙ, БОЛЪШИЙ, БОЛЬШЕЙ, БОЛЬШИЙ, БОЛЬШІЙ, БУЛШЕЙ, БУЛШИЙ *прикм. в. ст.* **1.** *(значніший за своїми розмірами, величиною, кількістю)* більший: Єстлиж кнѧзь Кȣзма... въсхочет комȣ тȣю половицȣ мыта Ѡстрозского на год запродати для болшоє сȣмы // пѣнѧзей,... Твоѧ бы Милость кнѧзю Кȣзмє... того не боронил (Вільна, 1541 *AS* IV, 276-277); со въсихъ городенъ таѧ больша по(л) д҃ сажънѧ (1552 *ОВін.З.* 130); И ре́кль та́кь оучи́ню ро́з'мечоу жи́т'ницоу мою 'клоуню або сто́долоу и бо́л'шіи побоудоую (1556-1561 *ПЄ* 274 зв.); А є(ст)ли бы которое жоны внесе(н)є бо(л)шоє было ни(ж)ли и(н)шихъ жонъ буду(т) пови(н)ни дети и(н)шихъ жо(н) напере(д) пере(д) роздело(м) имєне(й) своихъ выровнати ѡноє внесе(н)є бо(л)шоє ма(т)ки бра(т)и своєє (1566 *ВЛС* 65); Другій пост — Петровъ, который неодинаковый бываетъ: часомъ бо́льшей, часомъ меньшей (Вільна, 1608 *Гарм.* 216); тыи дале́ко бо(л)шȣю нагородȣ маю(т) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2); И зно́вȣ збȣдова́лъ дале́ко коштовнѣй, и бо́лшеє мѣсто, нѣжли пе́рвѣй было́ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 59); Капїа... трохи бо(л)шая (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 8); мы для лепшого и бо(л)шого Пожи(т)ку мона(с)тыра нашего Пече(р)ского... сажовку... засипати ро(з)казали (Васильків,1645 *ЛОИИ* 68, 1, 46, 1); **а што (що) болшая, што болшого** — а до того ж, крім того, більше того, *діал.* що більше: а што большая, инвентарь старый, водле которого самъ держалъ,... въ себе задержалъ еси (Краків, 1583 *АрхЮЗР* 1/I,160); а що бо(л)шая не ко(н)те(н)туючысе тымъ то(т) же па(н) Бєлецъки(и)... з... помо(ч)никами своими...//... хлоповъ... з мѣста повыганялъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 194-195); А што большого — же у ихъ милости календаръ мало не кождого ро-

ку одъменяется, а одъмѣна каждая естъ шкодълива (Вільна, 1599 *Ант.* 651); смє(р)тъ... жа(д)но(и) вєдомо(с)ти ѡ при(с)тю своє(м) зна(т) нє дає(т), а што бо(л)шю(г)[о] часу и годины ѡно(и) вєдатъ жадєнъ нє можє (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 217); **по болшой части** *див.* **ЧАСТЬ;**

(триваліший за часом) довший, більший: а по(д) ча́съ жни́въ ·гды дн҃ь є(ст) бо́лшїй ты́(и)ж' всѣ з' по́ранкѹ а́ж' до вє́чєра нєха́й ти бѹ́дѹт' заба́вы (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 201).

2. *(старший за віком)* більший: А тотъ сынъ булшій (ХУІ ст. *НЄ* 6); ты єстєсь болши(и) самъ сєбє вспомага(и) (к. XVI ст. *Розм.* 12 зв.); **болший в лѣтехъ** — дорослий: оныи [дѣти] за(с) бо(л)шїи в лѣтє(х) нє зна́ютъ, и ѡвшє(м) ани наѹчи́тиса хота(т) (поч.XVII ст. *Проп.р.* 216 зв.).

3. *(значніший за силою вияву, інтенсивністю)* більший: нє хотать чєркашанє кѹ томѹ новомѹ замъкѹ пєрєсєливатиса мєначи тамъ нєбє(з)пєчъность большѹ (1552 *ОЧерк.З.* 17 зв.); Того́ жє ро́кѹ мо(р) бы́лъ вєли́кїи в полщи, жє болшєго нє помна(т) (1509-1633 *Остр.л.* 127); За короля Августа былъ такий голодъ великий, ажъ люди зъ голоду мерли, а звлаща въ Литве и на Полесю, а на Москвѣ еще большій былъ (поч.XVII ст. *КЛ* 75); жадаємо, абы(с)тє вмл(ст) ти(м) бо(л)шѹю пи(л)но(ст) и старанє ѡколо тоє(и) роботи мѣли (Сучава, 1603 *ЛСБ* 376); А то чынили для большое учтивости оного найвышшого по Христѣ пастыра Петра светого верховного апостола (Вільна, 1608 *Гарм.* 220); Ихъ милостъ, не конътентуючисе давъными... крывъдами..., але кривъду до крывъды а жал до жалю тымъ булший придаючи...//... Михаила... побитого на улицу...//... выкинули (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 590-591); Бо́л'шєѣ... любви на(д) тѹ́ю нѣхто нє ма́єтъ, абы положи́лъ хто дѹ́шѹ свою за дрѹ́га своє́го (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 638); И и́мбы зацнѣ́йшаа єѣ причи́на была́, тымъ бо́л'шихъ силъ набыва́єтъ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 3 зв.); На(д) тако́вѹю ра́до(ст), нѣсть бо́лшєи ра́дости (Чернігів, 1646 *Перло* 162); А тєпєръ гдєбы и(м) бо(л)ший ратунокъ... ѡ(т) Сыно(в) Цєрковныхъ бы(л), то єщє... пи(л)но того всѣмъ намъ постєрѣгати потрєба (Чигирин, 1648 *ЦДІАК* 1407, 61, 1, 1);

(про владу) вищий, більший: ѡ(т)цъ болїй мєнє є(ст) за́сь бо́лшїй на(д) лю́ди (поч. XVII ст. *Проп.р.* 161); Єсли́ воєво́да хто, єсли́ прєложо́ный якїй, або хто́ ѡ(т) вєлмо́жны(х) па́нѡ(в) и Кна́зєй, єсли́ и са(м) Ца́ръ коро́нѹ но́сачїй а нєго́днє пристѹпа́єтъ, вспыни́ и заборони, бо(л)шѹю ты́ на(д) нє́го ма́єшъ вла́дзѹ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 301); Але неправе, бо якъ то речъ зносная и до увѣреня подобная быти можетъ, абы бискупъ... болшую надъ апостолы въ церкви... владзу мѣлъ? (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 492);

(вірогідніший, певніший) кращий, ліпший, більший: а на болшєє потвръждєнїє въсємѹ вышєписанномѹ, вєлѣли єсми... таѹтѹлови логофєтѹ, завѣсити нашѹ пєчать к сємѹ листѹ нашємѹ (Сучава, 1503 *Cost.S.* 261); А для лєпшого свєдома и болшоє твєрдости и пєчат нашѹ казали єсмо привѣсити к сємѹ нашомѹ листѹ (Вільна, 1507 *AS* III, 43); пыта(м), хто бли(з)шы(и), надъ тєпєрєшни(х) поводо(в) яки(и) болъши(и) бли(з)кости на(д) то быти має(т) доводъ, ѹказѹю(т) жє синовєцъ би(л) што яко ся вышє(и) повєдило (Кременець, 1611 *ЛНБ* 5, III 4053, 26 зв.); И на то(м) да(л) сє(с) ли(ст)... до которого на бо(л)шѹю вѣрѹ и пє(в)но(ст)... приятєли мои... пєчати... приложивши рѹками вла(с)ными по(д)писати рачили (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 32 зв.); ѡ(т)цъ Макары(и)... зако(н)ныкъ... для бо(л)шого собє свядє(ц)ства приданого, подалъ... тє(с)тамєнтъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 217).

4. *(визначніший за суспільним і соціальним становищем)* вищий, більший: правдоу вамъ повѣдаю нє єсть слоуга бо́лшїй надь господарємь своимь анї по́сєль нє єсть бол'шїй ѡ(т) того, который єго посла(л) (1556-1561 *ПЄ* 408); Не єстъ слуга булшій вытъ пана своего, ажъ мене зогнали, и васъ изженутъ (XVI ст. *НЄ* 30); ащє бы ся кривда дѣяла в чом кольвєк мєньшим станом от болших, то єстъ от єпископов, тогды апєляцыя до архиєпископа... ити маєт (Берестя, 1591 *ПІФ* 105); ты́хъ пови́н'ность єст при бо́л'шихъ слѹга́хъ цр҃ковныхъ яко при и по(д)дїаконє(х) и дїаконахъ, коли оу ольтара слѹжать бы́ти прито́м'ными, и им' оуслѹгова́ти (Львів, 1645 *О тайн.* 131);

у знач. ім. вищий, більший: Бойтса и бг҃а бойтса

и п͡на, мѹсӥтъ бо(л)шого опустити, а меншемѹ слѹжити (Острог, 1587 *См.Кл.* 14); любо(в) в' ва(с) абы ѡпочивала, и ме(н)ши(и) проти(в)ко бо(л)ше(м)у и ста(р)ше(м)у абы сѧ склони(л) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 1 зв.); молодѣжъ, оубо(з)ство, и хлопство,...на стопни прєложє(н)ства и достоєн'ства по(д)выш'шєньѧ достѹпѹютъ ѡ(д) Кролѧ, а вє(л)можи и бо(л)шїи позадѣ зоставаютъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 342).

5. *(значніший за важливістю, цінністю)* вартісніший, важливіший, цінніший: чи пакъ нє бол'ши(и) и лѣп'шїи є(ст) ч͡лкь ниж'ли ѡв'ца того длѧ годи(т)сѧ в' соуботы добрє чинити (1556-1561 *ПЄ* 56); во што бы єстє сѧ ѡболокали, албо дѹша нє єстъ болшая ни(ж) пока(р)мъ и тѣло ни(ж)ли ѡдє(н)є (Хорощів, 1581 *Є. Нег.* 6 зв.); а до(б)рїи за(с) абы сѧ в' вѣрѣ спробовали и до кон'ца... вит'рва(в)ши бо(л)шѹю заплатѹ собѣ заслѹжили (Вільна, 1596 *З.Каз.* 73); кгды схочєтъ в' очи рекѹтъ, з мєншихъ рєчїй снаднє сѹдити о болшихъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 206 зв.); цнота бовѣ(м) болшая єстъ на(д) вшєлакый санъ (Острог, 1614 *Тест.* 140); Нє завшє бовѣм' Трипѣснцы маєтъ, ґдыжъ и доскональіи и зѹполныи Канѡны прєкладаютъсѧ, алє розѹмѣю ѡ(т) достатнѣйшєи и болшєи в' нєй рєчи назвиско такоє маєт' (Київ, 1627 *Тр.* 10); Ґды тєды самого сєбє намъ в' Насвѧтшомъ Сакраментѣ дати рачилъ, далъ намъ рєчъ найболшѹю, на(д) которѹю бол'шая дана быти нє можєтъ (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 4);

у знач.ім.с.р. **болшоє** *(те, що має більшу вагу, цінність)* цінніше, вартісніше: а во Тройци нѣт ничого першого а ни послѣднейшего; нит ничего болшого, ани меншого (Вільна, 1600 *Катех.* 65); что же может быти болшого и потребнѣйшаго на свѣте, яко же спасти себе? (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 193); на(д) дѹшѹ бовѣм' нѣчогѡ оу сєбє и в' сєбѣ болшогѡ и коштовнѣйшогѡ нє маємѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 134).

6. *(складніший, досконаліший)* вищий: А такъ н͡нѣ тому ѹчатся до бо(л)шихъ наѹкъ приступѹючи ко диалєктицє и рєторицє (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 8 зв.).

БОЛШИЙ[3] *див.* **БОЛШЕ.**

БОЛШИТИ *дієсл. недок.* (що) Збільшувати, примножувати: а болшъ золота, и маєтностій зобрати хотѧчи, з мытницства болшити и(х) стара(л)сѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 732).

БОЛШІЙ[1] *див.* **БОЛШИЙ[1].**

БОЛШІЙ[2] *див.* **БОЛШИЙ[2].**

БОЛШІЙ[3] *див.* **БОЛШЕ.**

БОЛШОСТЬ *ж.* Більшість: О бо(л)шости и послѹшє(н) *(написано на полях. — Прим. ред.)* (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 112 зв.); И такъ бѹдєтъ двойка нєровнаѧ, болшостю и меншостю рознѧчи, на(д) што зайстє што нєзбожнѣйшого быти можєтъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 290); панове братия видѣвшы и(х) такую неѡхоту до ѡ(т)даня до(л)гу ѡ(т)ложыли тую справу до болшости брати(и) и ча(с) ины(и) (Львів, 1645 *ЛСБ* 1043, 74).

БОЛШЪ *див.* **БОЛШЕ.**

БОЛШЬ *див.* **БОЛШЕ.**

БОЛЪВАНЪ[1] *ч.* Морський вал, хвиля: Ибо свѣ(т) той пра(в)дивє подобєнъ є(ст) морю, яко та(м) в'сєгды прємѣни и стра(х) вѣтры морє(м) полыioутъ, болъваны надымаю(т)сѧ и выливаю(т) (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 234 зв.).

БОЛЪВАНЪ[2] *див.* **БАЛВАНЪ.**

БОЛЬ, БУЛЬ *ч.* **1.** *(відчуття фізичного страждання)* біль: Я с того тяжъкого болю с того света зыйти мушу от змордованя мужа своего (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 361); Вшєлакоє тѣло своємѹ члон'кѹ помагає(т) тєр'пѣти болю, прѡто и ѧ чинити моуioу сєрца моєго вѡлю (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 21); ты(м) єлєнє(м) подобныє єстєсмо, абысмо бовѣ(м) раны той боль оулѣчили оутѣкає(м) зара(з) до свѣта (поч. XVII ст. *Проп.р.* 276 зв.); Которого для боязни тыхъ же ихъ милостей, абы чого болшого над ним не учинено, и для болю и крику его великого, мне... не презенътовали, однак... о приданъе возного мене... просили (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 591); Южъ сладкїй І͡с срогострашнє збитый,... Прєтѧжко(ст) болю к' смєрти сѧ зближаєт' (Львів, 1631 *Волк.* 18); Хоробою называємѡ оутрапєнїє долгоє; а нємочѹ короткїй боль тѣла (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 340); Щасливий то чловек, котрий до покою Земного поспѣшил, где не знає болю (1648 *Єлег.* 152); припали на нєй боли наглыи и в томъ оумєрла (серед. XVII ст. *Хрон.* 202).

2. *(відчуття душевного страждання)* біль, сму-

ток: Теди юж Чловекъ что мовити болше не могъ, бо пред нимъ били всѣ дѣла его зане били ω(т)явленіе, а потомъ з великимъ жалемъ і болемъ і страхомъ разлучиласа душа его ω(т) тѣла (XVI ст. *Сл. о. см.* 336); та́къ вели́кого бе(з)пра́ва не чини собѣ, абы́сь на́мъ та(к) вели́кого не нанѣсъ бо́лю (Острог, 1607 *Лѣк.* 109); зъ жалю, буль срокгій въ сердцу моем маю (Львів, 1630 *Траг.п.* 162); бо́лю сердечного жа́дными словы оутѣшити не мо́жемω (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 953); И мнѣ снать ра́чей присто́ало молчаніем са заба́вити; анижели бо́лю серде́чного Ва́шой Кнажо́й Мл(с)ти ра́ны ω(д)новла́ти (Київ, 1641 *МІКСВ* 361).

БОЛЬНИЦА, БОЛНИЦА *ж.* (*цсл.* больница) *(благодійна установа, переважно при монастирі, для бідних та хворих)* притулок: показали на(м) кгрунты, и матери(и) немало наготовлено(и) на шпита(л) муже(с)ки(и) и женски(и), на стра(н)нопрïе(м)ницу и болницу (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); при которомъ священнику... болницу и шпиталь убогих своих любезно... строити (Берестя, 1594 *ЗНТШ* XXVIII, 9); которое то мѣстце замѣною отъ побожныхъ Господина Отца Филофея Бакшыя, Преложного на сесъ часъ отъ насъ Архимандрита над Больницою нашою Печерскою и всѣхъ в той же Больницы найдуючихся Старцовъ одержалисмо (Київ, 1631 *ОЛ* 21); no[s]o[c]omion, бо(л)ница (1642 *ЛС* 282).

БОЛЬНИЦКІЙ, БОЛЬНИЦКИЙ *прикм.* Який стосується монастирського притулку для бідних і хворих: Филоѳей Бакшій, Троицкій Больницкій Строитель, зо всѣми Старцы его сожительми... подписуюсь (Київ, 1631 *ОЛ* 31); которымъ то помененнымъ Старцомъ Больницкимъ мы Архимандритъ съ Капитулою своею... пляцу зъ огородомъ и садомъ... такъ много, яко они намъ уступили, мы тежъ черезъ дорогу напротивко того першого мешканья ихъ... уступуемъ (Там же, 26).

Див. ще **БОЛЬНИЧНИЙ.**

БОЛЬНИЧАРЬ *ч.* Той, хто лікував або доглядав за хворими у монастирському благодійному притулку: больничарь пріиде къ архимандриту... и рече (Київ, 1629 *АрхЮЗР* 1/VII, 75).

БОЛЬНИЧНИЙ *прикм.* Те саме, що **больницкій:** Писанъ въ Монастыру Больничномъ Троицком Монастыря Печерского Кіевского (Київ, 1631 *ОЛ* 30).

БОЛЬНЫЙ, БОЛНЫЙ *прикм.* **1.** Хворий: тое все побрал, а мене зоставил нага,...// болна, гладна и студена (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 1/VI, 57-58); Роєвни(к) бчо(л)ны(и), ськь его з бѣлы(м) хлѣбо(м). ωмочивши на бо(л)ныи ωчи оувари(в)ши приклада(и) ωто(к) из очи(и) вычищає(т), и оуздра(в)лає(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 10).

2. *у знач. ім.* Хворий: ωнъ... болныя оуздравлаеть (1489 *Чет.* 199); бол'ныа исцѣлайте мртвыа въск(р)шайте мало(мо)щн'ыа очищайте (1556-1561 *ПЄ* 49); Покажѣте(ж) мы... где кото́ры(и) з ва(с) в ми(р)ско(м) житіи будучи,...//... наги(х) ωдѣалъ, бо(л)ны(м) послужи(л) (1598 *Виш. Кн.* 272-272 зв.); Болный болнаго врачевати не может (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 242); То́й же Стый... нарѣка́ючи на ше́пты и воро́жки ба́бьи на(д) бо́лными мо́витъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 78); сіиже сут квѣт' міру, со́л' земли, вра(ч) бо́лны(м),... наста́вни(к) блуда́щим' (Львів, 1642 *Жел. П.* 6).

Див.ще **БОЛѢЛЫЙ, БОЛАЩИЙ.**

БОЛЬШЄ *див.* **БОЛШЕ.**

БОЛЬШЕЙ[1] *див.* **БОЛШЕ.**

БОЛЬШЕЙ[2] *див.* **БОЛШИЙ[2].**

БОЛЬШИЙ[1] *див.* **БОЛШИЙ[1].**

БОЛЬШИЙ[2] *див.* **БОЛШИЙ[2].**

БОЛЬШЪ *див.* **БОЛШЕ.**

БОЛЬШЬ *див.* **БОЛШЕ.**

БОЛѢЗНЕННЫЙ, БОЛѢЗНЕНЪ *прикм.* Мученицький: чл͠къ еси смертенъ болѣзненъ и страстенъ (1489 *Чет.* 362 зв.); Па́ки же страда́ла, и болѣла ба́рзо, гони́маа жена, кгды ро́дила трудолю́бцевъ, пусты́нножи́телей... и всѣхъ пра́ведниковъ: кото́рïи бо́лѣзненною и тѣсною, доро́гою идоу́тъ до живота вѣчнаго (Почаїв, 1618 *Зерц.* 58).

БОЛѢЗНОВАТИ, БОЛЕЗНОВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (чим і без додатка) Мучитися, хворіти (на що): пре(ч) за́вись и нена́висть ω(т)ложи́(в)ши, мою малую пра́цу любе́(з)нω прïимѣте,... сами себе на бо(л)шую подвигнѣте здра(в)ству(и)те, но не боле(з)нѹ(и)те ω Друзи (Вільна, 1596 *Грам.З.* 3 зв.); Та́а то жена... всегда єму ро́ди(т) вѣр'ныхъ сн͠ωвъ

єго... и в҆ то(м) рожденїю ба́рьзо болєзнѹ́єтъ и мѹ́читсѧ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 56 зв.); по всѧ дни жи́тїѧ моєгѡ ср(д)цємъ болѣзнова́лємъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 4).

2. (о кім, чім і без додатка) Жаліти (кого, що), переживати, турбуватися (за кого, що): Болѣзнуемъ о васъ, покайтеся, молимъ васъ! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1093); Подвиза́тисѧ: Болєзнова́ти (1627 *ЛБ* 85); затымъ П.П. братия болє(з)нуючи ѡ нєдѹзѣ... брата ста(р)шего, по(с)лали з межы себе дво(х) брати(й)... запрошуючи... до прочитаня листовъ (Львів, 1635 *ЛСБ* 1043, 43 зв.); indoleo, болѣзную, жалѣю (1642 *ЛС* 233); Ѡ се́мъ н҃нѣ кнѧ́зь бѣсѡ́вскїй и а́дъ Болѣзнѹ́єтъ и го́рко рыда́єтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 61).

3. (без додатка) *(зазнавати моральних мук, переживань)* страждати: Нєда́вно всѣ ра́дости го́йнои заживали, На высо́кости Б҃гѹ, Ѡса́нна, вола́ли, А тєпе́ръ всє створе́ньє го́рко ламєнтѹ́єтъ, с҆ прєразли́вым҆ оужа́со(м), смѹтнє болєзнѹ́є(т) (Львів, 1631 *Волк.* 3).

БОЛѢЗНЬ, БОЛЕЗНЬ *ж.* **1.** Недуга, хвороба: И боудє(т) трєсєнѧ по мѣстахь и боудоу(т) голодовє и заматєнѧ почато(к) болєзнємь тымь (1556-1561 *ПЄ* 180); Дѣля того Б҃гъ естъ праведенъ, хоть якую болѣзнь напуститъ на насъ изъ слуцъствомъ великымъ и изъ досадовъ тяжковъ (XVI ст. *НЄ* 178 зв.); Та(к)жє кто болѣзни въ (до)моу бєз вѣдома по(д)ложи(т) по(д) главоу венеди(к)та, // боудє(т) ли потѣти здравь бѹде(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 3-3 зв.); Єліссе́й... розболѣлсѧ бо́лѣзнїю своє́ю, кото́рою и оуме́ръ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 1); Не́дѹгъ: Не́мочъ, хоро́ба, или́ многовре́мє(н)ноє страда(н)є, бо́лєзн҆ (1627 *ЛБ* 73); Человѣкъ: А то я ѹже з҆ болѣз҆ни ѹмираю (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 264); оутекла ѡ(т) ва(с) навѣки бо́лєзнь (Чернігів, 1646 *Перло* 159 зв.); Болѣзнь. Dolor. Animi crutiatus. Morb(us). Aegrotatio. Infirmitas (1650 *ЛК* 430); **в болѣзни быти** — хворіти: Брата нашего ста(р)шего п҃на Лє(с)ка, жена времѧ немалое в болѣзни бывши... преста́висѧ (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1); **болєзнєю премудрости оболети** *див.* **ОБОЛЕТИ; упасти в болѣзнь** *див.* **УПАСТИ.**

2. *(відчуття фізичного страждання)* біль, мука: исцѣлаль всакыи нєдоугь и вса́коую бо́лєзнь въ лю́дєхь (1556-1561 *ПЄ* 48); Тераз же южъ, Адаме, мѹсишъ робити, А я в болѣзни мушѹ чада родити (І пол. XVII ст. *Рєз.* 169); прєтєрпѣлъ бѡ́лєзни и мѹки тѧ́жкїи, на кр(с)тѣ семъ (Чернігів, 1646 *Перло* 152 зв.); з болєстью бѹдешъ родить дѣти (серед. XVII ст. *Хрон.* 10).

3. *(душевні переживання)* біль, жаль, смуток: нѣсть мѣста цѣлаго, ѡ(т) грѣховного нєдѹга. всє стрѹ(п), всє рани,... всє ѡгнь пекелны(и), всє бо́лѣзнь. всє грѣхъ, всє нєправ(д)а, всє лѹкавъство. всє хитро(ст). всє ковар҆ство,... всє лжа,... сѹщеє(ж) нѣ(ст) ничтожє (до 1596 *Виш. Кн.* 266 зв.); а кто мо́же по доста́ткѹ бо́лѣзнь, и жа́ль ц҃ркви Х҃вы ѡписа́ти; кгды с҃нѡвє сѧ по всѣ(м) стра́намъ, по мѣста́хъ, троу́пы и тѣла с҃тыи по оулица́мъ лежа́тъ... бєз҆ погрєбєнїа зе́мнаго (Почаїв, 1618 *Зерц.* 57); Што(ж) те́ды оучи́ни(т) в҆ до(м) д҃шѣ на́шеи прє(з) оужива́нїє та́инъ... вса́кѹю зго́ла бо́лѣзнь д҃шѣ на́шеи ѡ(т)жене́тъ, злѹю пожадли́вость... попа́ли(т) (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 309); По смѹткѹ смѹто(к), сро́го(м) сро́жшїй, в҆ тро́пы хо́ди(т), Що и ча(с) тѧ́жшаѧсѧ бо́лєзнь в҆ ср(д)цѹ ро́дитъ (Львів, 1631 *Волк.* 11); н҃нѣ дѹшѹ мою плачли́вѹю, и ср(д)це смѹтноє, пости́гла бо́лѣзнь ѡ(т) вѣка неслыха́наѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 92 зв.).

4. *Перен.* Біда, горе: а ви́дачи болѣзнь єгѡ, з҆стѹпи́лъ єсмь абыхъ єгѡ вы́зволилъ з рѹкъ єги́птановъ и вы́вєл҆ з҆ зємли о́ной до зємли до́брой и просторо́нной до зємли кото́раѧ ѡплыва́єтъ молоко́мъ и ме́домъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 81).

5. *Перен. (відступлення від чистоти віри, приєднання до різних сект)* хвороба: римский костел, тѣх всѣх хромот и болѣзней еретических избѣгши, на... фундаментѣ правовѣрия стоит (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 171).

Див. ще **БОЛЕНІЄ, БОЛЕЧЬ, БОЛЬ, БОЛѢСТЬ.**

БОЛѢЙ *див.* **БОЛЕ.**

БОЛѢРИНЪ *див.* **БОЯРИНЪ.**

БОЛѢСТЬ, БОЛЕСТЪ, БОЛЕСТЬ, БОЛАСТЬ *ж.* **1.** Недуга, хвороба, *діал.* болість: пи(и) на(д)щєср(д)цє въсѣ боласти оуздоровлає(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 5); заразъ [жона] исцѣлила

ся вытъ тои болести (XVI ст. *НЄ* 59); бо́лєзнь. бо́лѣ(ст) (1596 *ЛЗ* 29); в҃ той єго болє́сти, пришолъ к҃ нємꙋ Агг҃лъ Бж҃їй (поч.XVII ст. *Пчела* 26); кг(д)ыж҃ бє(з) оуфолькгова(н)ѧ // налєгли на́ мѧ бо́лєсти (Острог, 1607 *Лѣк.* 122-123); Бо́лєзнь: Бо́лѣсть, жа́ль, хоро́ба (1627 *ЛБ* 11); Іωвъ жи́въ по бо́лєсти о́ной лѣ(т) р҃о. (серед. XVII ст. *Хрон.* 58 зв.); **болесть смертная** — смертельна хвороба: того... прода(н)ного взѧли є(с)тє ω(т) нєсправє(д)ливы(х) ру(к) приби(в)ши // на крє(с)тѣ оубили є(с)тє єго, которого б҃ъ въскреси(л) ω(т) о(у)мє(р)лыхъ ω(т)нѧ(в)ши болє(с)ти смє(р)тныи длѧ то(го) и(ж) то была рє(ч) нєподобна абы мѣ(л) быти ω(т) нєи задє(р)жа(н) (II пол. XVI ст. *КА* 8-9); **болесть телесная** — хвороба тіла: болєсти тєлє(с)нои лаза(р) и(з)бы(л)сѧ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 210); **коподиповая болесть** — вовчак, вовчий лишай: орѣхи кипари(с)ныє то(л)чєны вмѣстє с винными ягодами... бꙋдє(т) аки масть... по(до)бна тѣстꙋ и то прикладыває(м) къ язвѣ кою врачєвє имєнꙋю(т) волкомъ икополиповꙋю болєстью (XVI ст. *Травн.* 135); **очная болесть** — очна хвороба: о́чныи бо́лєсти, бѣлма и затє́клости... Вара́гови Іωа́ннꙋ, и дрꙋ́гомꙋ Вара́гови злы́и злѣчи́ла вро́ды (Київ, 1631 *Син. Тр.* 816); **впасти в болесть** *див.* **УПАСТИ.**

2. *(відчуття фізичного страждання)* біль, мука: Та(к)жє кторою жєноу гризє коло поупа породивши, чо(р)нобы(л) оувари // оу водѣ и пити даваи и прикладаи до поупа, то минає(т) болє(ст) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 10 зв.-11); На то(т) ча(с) гды и(х) вы́гналь из ра́ю. ты́ми сло́вы. Нє́вѣсто, ты́ в болєсти боу́дєшь за́всє роди́ти дѣти (XVI ст. *УЄ* № 29519, 215 зв.); дѣточки моє, кото́ры(х) зно́вꙋ з бо́лѣстью рожоу, ажъ по́ки зно́вꙋ боу́дєтъ вы́ωбражє(н) х҃с в҃ васъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 32); и та(к) крє(ст) за(в)жды на(и)дє(ш) бо або на тѣлѣ бо́лє(ст) ꙋчꙋ́є(ш), або на д҃ши д҃ха ꙋтраплє́нѧ зносити бꙋдє(ш) (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 5); Коли́ сє оужє приближа́лъ ча́съ нарожє́ньѧ, алимпіа́да в҃ вєли́кой сє бо́лєсти мꙋчила (серед.XVII ст. *Хрон.* 397 зв.); **болесть зубная** — зубний біль: рєпєиновоє сѣмѧ варєно во ꙋксꙋсє и тѣ(м) ро(т) полощє(м) тогда ω(т) то(г) болєсть зубная прєстанє(т) (XVI ст. *Травн.* 428); **болесть плючная** — біль у легенях: винныє ягоды варєны с оисововою травою в водѣ и то пріато вє(л)ми болє(ст) плючнꙋю ꙋимє(т) (XVI ст. *Травн.* 218 зв.); **болесть селезенная** — біль у селезінці: шавра(н) жє пріато болєсть сєлєзєннꙋю вывєдє(т) (XVI ст. *Травн.* 141); **мѣсячная болесть** — менструація, місячне, реґули: Та(к)жє котораѧ жєна мѣсѧ(ч)ною болєсть тръпи(т)... набєри припоу(т)никового насѣнѧ, оувари оу винѣ... даи пити єи пораноу и на но(ч), оуздовлат (!) в нєи // болєсть (XVI ст. *УТ* фотокоп. 2-2 зв.).

3. *(душевні страждання)* тривога, смуток, туга, біль: єго бо́лєсти, а и(н)шихъ вєсѣлѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 118); смꙋтокъ, пла́ч҃, и бо́лєсть оуставичнє мѣти бꙋдєшъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 12); ахаїа: Бо́лѣсть, жа́лость, троска або смꙋтокъ (1627 *ЛБ* 184); Ѡ сро́кгаѧ смє́рти,... Бода́й бы в҃про́дъ, вꙋлка́на млоты тѧ скрꙋши́ли,... Нижлибысь мѣла Ѡ҃ца на́шєго порва́ти, И на́мъ смꙋтнымъ смꙋтнои бо́лєсти дода́ти (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 12); Чи́стаѧ Па́нна з҃ бо́лєстю взира́єть, На С҃на сво́го смꙋтнє поглѧда́єть (Львів, 1631 *Волк.* 16); я́ко Іє́лєй кꙋ бо́лєзнємъ тєлє́сным҃ оускромлє́нїю ба́рзо помага́єтъ, та́къ моцъ тоє с҃тости смꙋткꙋ и бо́лєсти д҃шєвной оумнє(и)ша́єтъ (Львів, 1645 *О тайн.* 119); **болесть сердечная** — душевний біль: мниси... слы́шачи што́ сѧ з҃ и́ншими монастыра́ми ста́ло, бо́лєст҃ю сєрдє́чною и стра́хо(м) знѧ́ты боу́дꙋчи вы́шли проти́въ имъ со кр(с)ты (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 55).

БОЛѢТИ, БОЛЕТИ, БОЛИТИ *дієсл. недок.* **1.** (чим, на що і без додатка) Хворіти: тогды принєсли к нємоу в҃сѧ болѧщаа роз҃лич҃ными нєдоугы (1556-1561 *ПЄ* 29 зв.); Та(к)жє кто на гнєвоую (!) боли(т), нєхаи ясть вєдрѣнє(!) здравь боудє(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 4 зв.); крича(т) жє охро́млѧны и окалѣчєни бываю(т) або жа́дныхъ нєма́шъ, або вєлми ма́ло таки́хъ, котѡ́рыє бы або нє болѣли на тыє ра́ны, або сѧ нє обавлѧ́ли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 140 зв.); ω(т) оубѡ́гихъ, и сирѡ́тъ ащє кто и́ли боли́тъ, и́ли оумрє́тъ, и́ли ро́дит҃, и про(ч) (Львів, 1642 *Жел. П.* 5); нє бꙋдє що пи́ти слꙋгам҃ анти́христовимъ, и ω(т) жа́жды начнꙋтъ болѣти (Чернігів, 1646 *Перло* 140 зв.).

2. *(про яку-небудь частину тіла — давати відчуття фізичного болю)* боліти: Та(к)жє кого бо-

ли(т) сєлєзє(н)... възми .д҃. ло(ж)кы боуквицѣ варєнои, а .д҃. ложки вина. а .л҃. зє(р)нь пє(р)цоу // сто(л)ци посполоу и пїи пораноу (XVI ст. *УТ* фотокоп. 7-7 зв.); *Образно:* та(к)жє и мы яко боудоучи чло(н)ковє є(д)нои головы х҃а... ви(н)ни є(с)мо та(к) чиніти єсли(ж)бы которїй члоно(к) мєжи нами мѣ(л) болѣти то є(ст) которїй ч҃лкь ма(л) бы болѣти якою нємощїю, а(л)бо нєдостатко(м) якы(м) тєды ви(н)ны є(с)мо всѣ болѣти из нїмь (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 196);

безос.: Мы сѧ об'яснѧємо, жє на таковѹю тєрпли́вость, жєбы то, коли боли́ть нє стогна́ти и нє о(х)тати здобы́тисѧ нє мо́жємъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 214); І҃с... роспоро(л) собѣ скороу по(д) ко́лѣно(м), в'ложи́(л) та(м) кар'т'коу... гдѣ то сѧ гнє́тъ загоило, и нє болѣло (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 92);

(зазнавати фізичних страждань, мук) мучитися: стогна́нѧмъ вєли́кимъ крича́ла [жена] кгды първоро́д'наго с҃на роди́ла, ап(с)тлωвъ, мѹчєникωвъ: и в рожє́нѧ ихъ ба́рзо болѣла, и кръвїю сѧ ωблива́ла (Почаїв, 1618 *Зерц.* 56 зв.).

3. *Перен.* (від чого, чим і без додатка) *(душевно страждати)* страждати, переживати, тривожитися: ср(д)цє моє... боли(т), видѧчи моукоу твою нєвин'ноую (XVI ст. *УЄ Трос.* 71); а прєто(ж) знаймо зайстѧ тоє, и(ж) болитъ д҃ша наша котраѧ грѣхами є(ст) ωбтѧжєна (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 66 зв.); А при то́мъ стра́шноє трѧсє́нѧ зємлѣ... тог(д)а мно́гїи ца́рїє зє́мнїи... начнѹтъ ω(т) стра́хѹ болѣти, и в' пєщє́ри ка́мєннїи кри́тисѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 142); **срдцємъ болѣти** — журитися: А гды оумрє́ти то пла́чєшъ смоу́тиш'сѧ ср(д)цємъ боли́шъ та(к) ты(ж) єжєли що на́йдєш вєсєли́ш'сѧ. а гды що згѹбишъ то жалѹєшъ (Устрики, І пол. XVII ст. УЄ № 29515, 158); поспо́лѹ пла́кати взыва́ймω, абы́с'мω... ср(д)цєм' на́ши(м) ω запє́дбаной на́ми ла́сцѣ Б҃жой болѣли и тѹжи́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 953);

(ким, на що, о кому, о чім) *(виявляти увагу до чиїхось потреб)* турбуватися, піклуватися (про кого, що): детми своими я болела, а я о них ся добра стараю (Володимир, 1580 *АрхЮЗР* 8/III, 313); ω това́рышо(х) болѣти (Острог, 1607 *Лѣк.* 65); И намъ Д҃хо́вным..., го́дно всєгды скръбѣти и болѣти ω справа́хъ Ц҃рко́вныхъ, абы́хмω дєржа́ли по пра́вилωмъ С҃тыхъ (Львів, 1614 *Вил. соб.* 3); Болѣючи тє́ды на́ то Ц҃рквъ Ма́тка на́ша, жє сыно́вє єи в' запамѧтыва(н)є прихо́дѧ(т) добродѣйства Б҃жого,... оустанови́ла абы в' тѹю чотырдєсѧ́тницѹ ω(т)правова́ныи были ты́и Кано́ны, кото́рыи сѹ́тъ зложє́ныи длѧ взбѹжє́нѧ ч҃лка... до ро(з)мышлѧ́нѧ ла́ски Б҃жєи (Київ, 1640 *Тр.Ч.* 6 зв. ненум.).

4. (кого) Турбувати, хвилювати, боліти: чого и право посполитое...позволяетъ у кгродскихъ позвехъ кождому жалобу свою писати такъ, яко ся кому станетъ, и яко его болитъ (Луцьк, 1580 *АрхЮЗР* 1/I, 148); лечь имь о то идетъ, и то ихъ болитъ, ижъ се владыкове злучили съ костеломъ светымъ Рымъскимъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 236); Вемъ, же то геретиковъ болитъ и грызетъ ихъ не по малу, коли хрестияне старожытное веры католическое згажаются (Вільна, 1599 *Ант.* 665); Pastusze, pastusze, Lubliu tie do dusze, A sczo mene boli, Skazu ty do woli (1612 *П. про паст.* 4); братия пилно причины пытали и ωного словы лагодными жадали абы ω(т)мєнилъ тую волу (!) свою, а єсли бы єго що мѣло болѣти ω(т) свѣцъки(х) ωбєцѹючися... ви(н)ного карати (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 40).

5. *Перен.* (чим і без додатка) Зазнавати утисків, бути пригніченим: Та́къ Полика́рпъ, Ірєнє́й... и и́нъшиє мно́гїє...//... до́брє спорѧди́вши и вручи́вши свои́ вла́сныє ц҃ркви: до ин'ших' оути́снєныхъ, и фрасѹнками албо на́пастьми болѣючих' властъного достоє(н)ства своє́го вла́дзою на ратѹнокъ... ихъ прибыва́ли (Єв'є а. Вільна, п.1616 *Прич.отех.* 14 зв.-15); В то́й ча́съ ц҃рковъ ωблюбєница Х҃ва, а ма́тєръ на́ша, тѧ(ж)ко болѣла, и стогна́ла (Чернігів, 1646 *Перло* 133 зв.).

БОЛѢЮЧИЙ *дієприкм. у знач. ім.* Хворий: В тых' лєжа́ло мно(з)ство вєли́коє болѣючи(х), слѣпы(х), хро́мы(х), высхлы(х), кото́рыѣ чєка́ли порѹшє(н)ѧ воды (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 237).

БОЛЯЧКА, БОЛѦЧКА *ж. (опух, чиряк, виразка, нарив)* болячка: пси...приходѧчи ωбли́зовали гнои єго [вроды або болѧчки] (1556-1561 *ПЄ* 293 зв.); вєлїки(и) припоу(т)никь тоую мо(ц) имаєть в събѣ(!) з нєго добраа масть быває(т) на въсѣ раны // и бола(ч)кы (XVI ст. *УТ* фотокоп. 1-1 зв.);

Та(к)жє хто має(т) болѣ(ст) оу воухо(!) тогды съкь припоу(т)никовыи оу в8хо оупоусти. бола(ч)коу оукладає(т) (Там же, 1 зв.); Ра́на: Пла́га, бр8дъ, гної́, бола́чка (1627 *ЛБ* 107); therioma, врєдъ, боля(ч)ка (1642 *ЛС* 397); **болачка огненная** — бешиха, рожа: нє то́лко ча(ст) та́ѧ тѣла кото́раа хорѣєтъ, алє и др8гїи поближнїи ча́сти, и са́м' вє́съ чл҃вкъ на по́тымъ ги́нєтъ, та́кжє нори́цѣ, и моровыи вро́ды, и болачки огнє́нныи Ро́жами назва́ныи (Київ, 1631 *Син. Тр.* 816).

БОЛАЧО *присл.* Те саме, що **болєсно:** Та́мъ гдє ми́ло всі́хъ о́чи: гдє бо́лачо, р8ки. Хто́ ви́мовитъ я́кїи тєрпа́тъ ма́тки м8ки: Гды сѧ з' пло́домъ в' оутро́бахъ нєдозрѣлымъ ко́ѧтъ (Вільна, 1620 *Лям. К.* 3).

Див. ще **БОЛЕСТНЕ, БОЛНО.**

БОЛАЩИЙ *прикм. у знач. ім.* Хворий, *заст.* болящий: в котры(х) [прїтворахъ] лєжало мно(ж)ство болащихь слѣпыхь хромы(х) и соухы(х) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 62 зв.); Б8ди про́чєє гото́въ вын8 дн҃ь и но́щъ, съ крщ҃є́нїємъ, съ покаа́нїємъ, (си́рѣчъ, исповѣда́ти бола́щихъ, и всѣхъ ка́ющихъ сѧ)... твори́жє досто́йноє пра́вило, со любо́вїю (Львів, 1642 *Жел. П.* 5).

Див. ще **БОЛЬНЫЙ, БОЛѢЛЫЙ.**

БОНДА *ж.* (*пол. діал.* bonda) гроші, що заробив невільник: Челяди неволной, которыи маютъ приробки, а бонди свои, по полторы копи жыта на рокъ давано (1529 *АЗР* II, 195).

БОНДАРЕВАЯ *ж.* Бондариха: др8чаниновъ дво(р) дє(р)жи́ть ба(л)цє(р) и др8ги(й) дво(р) бо(н)дарєвоє о(н) (жє) дє(р)жить (Луцьк, 1552 *ОЛЗ* 181 зв).

Див. ще **БОНДАРКА.**

БОНДАРКА *ж.* Те саме, що **бондаревая:** ксендзъ Анътоний Янишевский... противъко... Лесъкови резъникови, Миськови жолнерови,... Насъти бондарцы... оферовалсе правъне чынити не занехати (1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 155).

БОНДАРСКИЙ, БОНДАРСКЇЙ *прикм.* Бондарський: Ѡни(с)ка... змо(р)дова(л); сокиру бо(н)да(р)скую, стру(г)... поя(с)... с калитою ѡ(т)ня(л) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 42); Хи́щникъ: Драпѣ(ж)ца, л8пѣжца, разбо́йникъ, и ты́жъ на́чи(н)є бо́днарское, га́къ котрымъ обр8чѣ заво́дать на фа́сы (1627 *ЛБ* 143).

Див. ще **БОДНИЦКИЙ.**

БОНДАРЧИНЪ *прикм. (який належить бондарці або стосується її)* бондарчин: *У знач. ім.* Вл.н.: Фєдо(р) бо(н)да(р)чи(н) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 18 зв.).

БОНДАРЪ, БОДНАРЪ, БОДНАРЬ, БОНЪДАРЬ *ч.* **1.** Бондар: тые дей вси... зъ суседами своими Рожищаны: Жданцемъ Пинчукомъ и Павъломъ Куликомъ, бондаромъ,... пришедши дей до двора моего, Кобезъкого, ночью... дворъ... огънемъ запалили (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 129); ѡ(д) направы начинѧ бо(д)наро(в) да(л), гро(ш) .ѕ҃. (Львів, 1607-1645 *РДВ* 35); Євсий Євлашенко бондар,... чинил пилност од поранку аж до вечера (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 12); П8да́ръ. Коробе́йникъ, или бо́днаръ (1627 *ЛБ* 103); трох хлоповъ ремесниковъ боднаровъ кнежати его мл. замъковых... посекли (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 350); Бодна́рь. Victor Doliarius (1650 *ЛК* 429).

2. Вл.н.: Мєщанє... Якимъ Бонъдаръ... зє(н)ко грєбє(н)никъ (1552 *ОЧорн.З.* 57 зв.); Въ Дермани тежъ, Федоръ Короцевичъ осталъ ми виненъ чотыри копы грошей, Жданецъ Бондаръ сто грошей (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 38); Миско Бонъдаръ (1649 *РЗВ* 375).

БОНИФРАТРЪ *ч.* (*пол.* bonifrater, *лат.* boni fratres) монах, чернець ордену св.Яна божого: и певъне южбы были забили, кгды был першо разъ до отъцовъ бонифратровъ, а потомъ до костела катедралъного не утеклъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 308).

БОРАКЪ *див.* **БУРАКЪ.**

БОРАНЪ *див.* **БАРАНЪ.**

БОРАНЬИЙ *див.* **БАРАНИЙ.**

БОРБА, БОРЬБА, БУРБА, БУРЪБА *ж.* **1.** Боротьба, битва, бій, поєдинок, *діал.* борба́: множєство сошлосѧ людєй, видѣти то(г) сил8 и борьбоу (1489 *Чет.* 57); А тоє во(и)ны дома ростѧгаючисѧ // нє з'наєшъ, а тоє бо(р)бы, доста(т)ками всѧ́кими ѡбъєста́влєвав'шисѧ нє вѣдає(ш) (п.1596 *Виш. Кн.* 251 зв.-252); Бра́нь: бо́рба, войнá, би́тва, бо́й (1627 *ЛБ* 12); Borba: poiedynek: pasowanie (Жовква, 1641 *Dict.* 51); Борба́. Lucta. Pal[a]estra (1650 *ЛК* 430).

2. *(діяльність, що має на меті подолати, знищити або перебороти що-небудь)* боротьба, битва: діꙗво(л) толикꙋю Зави(ст) имає(т) на (с)ловє(н)скїй язы(к), жє лє(д)вє жив' ѡ(т) гнѣва; ра(д)бы єго до щєты погꙋби(л) и всю бо(р)боу свою на тоє дви(г)нꙋлъ (п.1596 *Виш. Кн.* 223 зв.); на словянский язык посполу с дияволом борбу подвигнул еси (1608-1609 *Виш. Зач.* 220); ка(ж)ды(и) з нáсъ має(т) собѣ назначáти скро(м)ности, я(к) мнóго бóрба з пє(ст)ли́вою хти́востю тѣла вытꙗгає(т) по нáсъ (серед. XVII ст. *Кас.* 66 зв.); **борбу мати (мѣти), мѣти бурбу** (з ким на що) — вести боротьбу (з ким, чим, проти кого, чого), боротися (з ким, чим, проти кого, чого); а то дла того дїаво(л) на словє(н)скїй я́зы(к) бо(р)бꙋ тꙋю має(т); Занє(ж) єстъ пл(о)доноснѣ(й)шїй ѡ(т) всѣ(х) я́зыко(в) (п.1596 *Виш. Кн.* 224); Спóсобъ тéды вáлки твоéи тóтъ éстъ,... жéбы(с) сꙗ ѡдыймóвал', и внꙋтрнюю войнꙋ и бóрбꙋ мѣлъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 145); тоє новорож(д)єнноє ѡ(т)рóча... имаєтъ... мѣти боурбоу або валкоу с тыми нєвидимы‹ми› враги нашими (XVI ст. *УИ* 1911/2, 76); **борбу подыймовати въ мысляхъ** (на що) — задумувати, виношувати в думках боротьбу (з чим, проти чого): а вы́нєслость, нєоувáжность, нєдовѣрство,... здрáда, ѡблꙋда ѡ(т)кꙋль сꙋть; изáли на тыхъ бóрбы и войны в' таéмныхъ мысл‹ахъ› твойхъ нєпови́нєнєсь подыймовáти (Вільна, 1627 *Дух.б.* 23); **борбу точити** (з чим) — боротися: Ижъ брáтїꙗ в' щирости, простотѣ, и в' покóю, з' собóю жи́ти а з мыслами внꙋтр'ними бóрбꙋ... точи́ти пови́нни (Вільна, 1627 *Дух.б.* 20); **въ борбє стояти** — удаватися до бійки, битися: Нє чꙋдꙋй жє сꙗ дєтино рꙋскїй видѣ(в)ши напи(в)шагосꙗ и́нока, абовѣ(м) в' бо(р)бѣ стои(т) и (за)пасы ходи(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 252 зв.).

3. *ч.* Вл. н.: процыкъ бо(р)ба (1649 *РЗВ* 11 зв.); Сємєнъ Бꙋръба (Там же, 400 зв.); Анъдрєй Бꙋ(р)ба (Там же, 437).

Див. ще **БОРЕНЄ, БОРОТЬЄ.**

БОРБИЩЕ *с.* **1.** *(поле бою)* бойовище, бойовисько, боїще: Borbiszcze: plac do woyny (Жовква, 1641 *Dict.* 51).

2. Спортивний майдан: pal(a)estra, a(e), бо(р)бищє, ѡбꙋчилищє (1642 *ЛС* 297).

БОРБНИЙ *прикм. (який стосується боротьби або гімнастичних вправ)* спортивний, гімнастичний: pala(e)stricus, a, u(m), бо(р)бни(й), боритє(л)ни(й) (1642 *ЛС* 297).

Див. ще **БОРИТЕЛНИЙ.**

БОРГОВАТИ *дієсл. недок. (давати або брати в борг)* боргувати: Боргую. Fidem do alicui. Vende pecunia non pr(a)esenti (1650 *ЛК* 430).

БОРЕНЄ, БОРЕНИЄ *с.* Боротьба, битва, борня, *заст.* боріння: борєнїє, борé(н)є, валка (1596 *ЛЗ* 29);

поборювання, подолання: Аще ли и тебѣ нужда настоит от борения плоти, страстей и воздушных злобных духов поднебесных,... ты же свою душу и мощи занеси (бл.1610 *Виш. Посл. до Княг.* 236).

Див.ще **БОРБА, БОРОТЬЄ.**

БОРЕЦЬ, БОРЕЦЪ *ч. (учасник спортивної боротьби)* борець: и многосꙗ трáфлꙗє(т) я(к) дво(м) бор'цє(м) бóрꙋчи(м)сꙗ то томꙋ, то сємꙋ навръ(х) вы́скочити, а того по(д) сéбє по(д)г'бати (п.1596 *Виш. Кн.* 252 зв.); Бо єсли бы сꙗ пригоди́ло прє(д) нѣкотори(м) борóтисꙗ дво(м) бор'цє(м) и єди(н) бы выгра(л), а в то(м) бы пришо(л) нѣкїй прїꙗ́тєль црьскїй и проси(л) бы цра ѡ то(т) вѣнéць выграный що(ж) ємꙋ на то црь ѡ(т)повѣ(ст) (поч. XVII ст. *УЄ* №236, 9); Страдáлєцъ: Ширмѣръ, бóрє(ц), гéрцыръ, или́ мчникъ (1627 *ЛБ* 121); Каллимáхъ: дóбръ бóрєцъ (Там же, 214); Борецъ. Luctator (1650 *ЛК* 430).

Див. ще **БОРИТЕЛЬ.**

БОРЖѢЄ *присл. в. ст.* Швидше, скоріше, *діал.* боржій: а дяволы тогды ненавидѣли Христа и гадаали якъ боржѣе пуйти спередъ (не)го, чомъ были увыйшли дѣля того, што бы погубили тоты люде (XVI ст. *НЄ* 101).

Див. ще **БОРЖЫЙШЕ, БОРЗДЕЙ.**

Пор. **БОРЗО**[1].

БОРЖѢЙШЕ *присл. в. ст.* Те саме, що **боржѣє:** іоуда бор'жѣищє побѣгъ прє(д) хѡ(м) до жидовь. а напростѣишєю стє(ж)кою (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп. Д.* 7 зв.).

БОРЗДЕЙ, БОРЗДѢЙ *присл. в. ст.* Те саме, що **боржѣє:** иванъ(ж) борздѣи пєтра ко гробоу прїбєглъ (1489 *Чет.* 173 зв.); на которꙋю ꙋгодꙋ... па(н) воєвода... микола(й) малє(ц)ки(й) и(н)тє(р)цызꙋ...

да(л) во(д)лє которое и(н)тє(р)цызы хотєчи я ѡ(т) того ѡкрꙋ(т)ника бо(р)здє(й) свобо(д)на бы(т) (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 129).

Пор. **БОРЗО.**

БОРЗДО *див.* **БОРЗО[1].**

БОРЗДЫЙ *див.* **БОРЗЫЙ.**

БОРЗДѢЙ *див.* **БОРЗДЕЙ.**

БОРЗИЙ *див.* **БОРЗЫЙ.**

БОРЗО[1], БОРЗДО, БОРЬЗО *присл.* **1.** *(з великою швидкістю)* скоро, швидко, *діал.* борзо: идѣтє до сєла которое прєдь вами єсть, и борзо входѧчи в нє найдєтє ѡслѧ прївѧзаноє,...//... а привєдѣтє ко мнѣ (1556-1561 *ПЄ* 170-170 зв.); А тоє рєк'ши, ишли бо(р)зо до потока кєдръскаго (XVI ст. *УЄ Трос.* 57); то́й па́рѣ бо́рзо ищєза́ючой єстъ подо́бєнъ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 4); Ско́ро: Рыхлѡ, бо́рзѡ (1627 *ЛБ* 115); Оу́подобѣ(м) сѧ ѡной з'мїи м(д)ро(и) кътó-раа хо́щє(т) избы́ти старо́й скꙋры из' се́бє тє́ды бо́рзо прє(з) тѣсныи роспа́лины оулѣзє (1645 *УЄ* № 32, 69);

(у скорому часі) скоро, швидко, *діал.* борзо: пак-лиж бы твоя милост его отправити так борздо не хотел,... тогды не вем, на комъ ся то зостанеть (Тихотин, 1522-1530 *ЧИОНЛ* V-3, 48); а которые (!) бы дей такъ борздо на тую роботу не вышолъ, и ты дей за мосты кажешъ на нихъ брати з дыму по пяти грошей (Краків, 1524 *АЛРГ* 197); і͡сꙋсь бо́р'зо к ни(м) промовиль (1556-1561 *ПЄ* 67 зв.); онъ ся къ тому борздо признаетъ, же того брата нашего рукою своею замордовалъ (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 167); Албо просто сто(л)ци з водою. и приложи подлє поупа. и ѡ(т)кынь борьзо ѡ(т) поупа. бо(р)зо породи(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 10 зв.); любовъ не завистлива, любовъ не мечетъ себе, не пышна, не изнимаетъ ся борзо на гнѣвъ (XVI ст. *НЄ* 11); не завстєга́й рꙋкъ твои́хъ ѡ(т) по́мочи слꙋгъ свои́хъ: притѧгни бо́рзо а вызво́ль на́съ и да(и) по́мочъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 166 зв.);

відразу, негайно: Научайме (ся) дѣля того, што бесме ся не двоили, тай не смятѣмъ ся, коли насъ не спомагаетъ борзо Господь, али изъ дяковъ добровъ иждѣме часу милости его (XVI ст. *НЄ* 116).

БОРЗО[2] *присл.* Те саме, що **барзо:** бо́рзо мно́го тꙋрковъ и тата(р) москва поби́ла (1570 *Остр.л.* 127); А вы собѣ начинили многих богов,... многих посредников,... за що богъ борзо гнѣваетсѧ (поч. XVII ст. *Вол.В.* 88).

БОРЗОСТЬ, БОРЗОСТЪ *ж.* Швидкість: Та́къ-жє и бо́рзо(ст) єго [а͡ггла] ди́вна; д͡хъ бовѣмъ є́стъ скорохо́д'ный я́ко бы́стрость бли́скавици и по́мыслꙋ на́шєго (Почаїв, 1618 *Зерц.* 2); velocitas, скоро(с)тъ, борзо(с)т(ъ) (1642 *ЛС* 409).

БОРЗЫЙ, БОРЗДЫЙ, БОРЗИЙ, БОРЪЗДЫЙ *прикм.* **1.** Швидкий, прудкий, *діал.* борзий: видимъ коли з оболока молньино боръз(д)оє блищаниє а прєч(с)тоє єщє боръз(д)ѣишєє мл(с)рдиє (1489 *Чет.* 52 зв.); того дей и сам теперечы в такъ борздом часе видати не могу (Луцьк, 1566 *АрхЮЗР* 8/VI, 177); Ско́ръ: Прꙋдкїй, ско́ры(и), бо(р)зы(и) (1627 *ЛБ* 115); velox, cis, скори(й) бо(р)зи(й) (1642 *ЛС* 409).

2. *У знач. ім.* Борзий. Вл.н.: Миско борзи(й) (1649 *РЗВ* 391 зв.).

Пор. **БОРЪЗДѢИШИЙ.**

БОРИТЕЛНИЙ *прикм.* Те саме, що **борбний:** pala(e)stricus, a, u(m), бо(р)бни(й), боритє(л)ни(й) (1642 *ЛС* 297); pancratium, боритє(л)ний подвигъ (Там же, 299).

БОРИТЕЛЬ, БОРИТЕЛЪ *ч.* **1.** Те саме, що **борець:** luctator, боритєл(ъ) (1642 *ЛС* 258).

2. Противник: О возлюблє(н)нїи, єсли бы єстє ви́дѣли и вѣдали того дїавола ꙋмного боритєлѧ которо(му) по(д) ц͡р(с)тво по(д)пали є́стє, вѣдаю, я́ко ѡ честь папинꙋ и кролє(в)скꙋю, нє дбали бdevstє (1598 *Виш. Кн.* 276).

3. Воїн: Borytel, żołnierz (Жовква, 1641 *Dict.* 51).

4. *(той, хто бореться, змагається з кимсь)* борець: к' пе́ршомꙋ жи́тїю нє ѡборочаи́мсѧ, анѣ сѧ до дꙋшегꙋбного мордє́рци, сро́кгого ѡкрꙋтника, проти́вника на́шєго нєпрї́ѧтєлѧ и бори́тєлѧ дїавола вєрта́ймѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 870).

БОРИШЪПОЛЕЦЬ *ч.* *(назва мешканця або вихідця з Борисполя)* борисполець. Вл.н.: Да(ц)ко Боришъполєцъ (1649 *РЗВ* 393 зв.).

БОРКЪ *ч.* (*пол.* bark) *(верхня частина руки до ліктьового суглоба)* плече: тогож вяжучи борки обох раменъ повыворочали (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 465).

БОРНАТНО *присл.* Брунатно, коричнево: скȣры бара́ньє чєрво́но и борна́тнѡ фарбова́ныи (серед. XVII ст. *Хрон.* 112 зв).

БОРНАТНЫЙ *див.* **БРУНАТНЫЙ.**

БОРОВИКЪ *ч.* Боровик. Вл.н.: Мєщанє...// фє(д)ко прихожи(й),... я(ц)ко Боровикъ (1552 *ОЧерк.3.* 12-12 зв.); Федо(р) борови(к) (1649 *РЗВ* 177 зв.).

БОРОВЫЙ *прикм.* **1.** *(який стосується бору)* боровий: ѡ(т) тоє горы... боромъ... и потомъ зася грядою боровою... до горы которȣю мєнилъ лисовȣ горȣ (1546 *ОГ* 21 зв.); заставила есми...//...село Руда... зо всякими пожитки полными, боровыми, лесными и речными (Луцьк, 1559 *АрхЮЗР* 8/VI, 63-64); во(з)ны(и)... маєть ȣвазывати...// зємли лєсноє которая // бы ся годила на па(ш)ню мо(р)къ за сорокъ грошє(и), а боровоє зємъли моркгъ за два(д)цать грӱшє(и) (1566 *ВЛС* 58-58 зв.); Сілѵа́нъ... Лѣсни(к), ди́кій, лѣсный, боровы́й (1627 *ЛБ* 232).

2. *У знач.ім.* Боровий. Вл.н.: Павло боровы(и) (1649 *РЗВ* 16 зв.).

БОРОВЪ *ч.* (*цсл.* боровъ) **1.** Кабан: тот же Хвалец борова... хованого украл (Луцьк, 1554 *ВИАС* I, 10).

2. Вл.н.: Гришко Боровъ (1649 *РЗВ* 446 зв.).

БОРОГЪ *ч. Діал.* борог "оборіг". Вл.н.: Стєцько Борогъ (1649 *РЗВ* 446).

БОРОДА *ж.* **1.** *(підборіддя, нижня щелепа)* борода: с правого боку под бородою в горли щепа, от полгаку урвавшися, рану учинила (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 374).

2. *(волосяний покрив на нижній частині обличчя)* борода: кнѧзю Анъдрєю въжо ѡ колкодєсѧт лєт было и сивизна ȣ бородє и в головє была (Вільна, 1546 *AS* IV, 450); А хто бы кому поличо(к) да(л), бороду рва(л) або волосы рвалъ, тогды за(в)сє за тоє по двана(д)цати рȣблє(и) грошє(и) (1566 *ВЛС* 91 зв.); А вм(л)... рачи(т) сє ѡбражать... якобы(х) я мєлъ... людє(и) ми(р)ски(х) з домовъ брати по ȣлицамъ волочыти бороды имъ то(р)га(т) (Львів, 1593 *ЛСБ* 245, 1); што(ж) ва(м) поможє сивизна, и кра(с)наѧ борода, // коли(ж) розоу(м) дєти́ноигра(л)скій маєтє (п.1596 *Виш. Кн.* 249 зв.-250); голи́лъ коли́сь лю́дємъ оу́сы и бѡроды, и давалъ и́хъ на кораблѣ, бо хло́пца // коли́сь заби́лъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 89 зв.-90); ієрєй... поты(м) здо́ймє с нє́го ѡдѣнѧ єго́ и ѡстры́жє ємоу́ всѣ во́лосы єго́ и бо́родоу (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 294 зв.); Бороды и усы духовныи собѣ голять (бл. 1626 *Кир. Н.* 28); А сє́мого днѧ, ѡго́литъ всѣ во́лосы своѣ, го́ловȣ свою, и бо́родȣ свою (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 693); тогды вы́дєтъ къ тобѣ з᾿ лѣса чл҇вкъ ди́вны(и) во́лосы головы, и бороды єгѡ, бȣдȣтъ ємȣ до ногъ єгѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 25 зв.).

3. *ч.* Вл.н.: Федко Борода (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 6/I, 75); Якимъ Борода (1649 *РЗВ* 431 зв.).

Див. ще **БРАДА, БРОДА.**

БОРОДАВКА, БОРОДАВЪКА *ж.* **1.** Бородавка: Акрохо́рдонъ: Боро́давка (1627 *ЛБ* 185); Чл҇вкъ кото́рый офєрова́лъ офє́рȣ, та́къ з воло́въ, я́кѡ и з᾿ овє́цъ, ва́ды нє ма́ючоє нєха́й офєрȣє, абы пріє́мно было, єсли... ма́ючоє... борода́вки, а́бо свє́рбъ, а́бо па́рши... нє офєрȣйтє г(с)дȣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 124).

2. *Перен.* Хиба, вада, ґандж: И нижей: "маютъ тежъ, мовитъ, святыи свои бородавки" (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 503).

3. *ч.* Вл.н.: кн҇зь янушъ миколаєвичъ збаразски(й)... чєрє(з) слугъ свои(х) косовского Борода(в)ку, чєрє(з) ива(н)ка Гєтмана стрєлє(ц)кого... наєхавшы на дво(р) єго м(л)... слугъ... позбива(л) и порани(л) (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4046, 148); васко бородавъка (1649 *РЗВ* 386 зв.).

Див. ще **БРОДАВКА.**

БОРОДАЙ *ч.* Бородай, бородач. Вл.н.: грыцько бородай (1649 *РЗВ* 193); Иван Борода(и) (Там же, 372).

БОРОДАТЫЙ *прикм.* **1.** Бородатий: Skážemo wam mnoho dobroho Wilmi smácznoho y kołomutnoho. O Mikity popu borodátom Kotri tu stoit w huniszczu kostrubátom (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 1); I wižu ia Mikitu borodátoho Nászoho szweczeniká y vczenniká welikoho (Там же, 4).

2, *У знач. ім.* Бородатий. Вл.н.: Ро́кȣ х҇п, бы́лъ Шє́стый всєлє(н)скій Събѡръ... прє(з) Царѧ Константи́на Борода́того зложє́ный на єрєтики Моноѳєли́ты (Київ, бл.1619 *Аз. В.* 137); А гды́ минȣло по-

то́мъ лѣтъ три́дцать ше́сть, за царствова(н)ѧ Кωнстантı́на Пωгона́та, то́ є(ст), Борода́тогω, агари́ны... знóвꙋ пришли́ по(д) Кωнстантı́нóполь (Київ, 1627 *Тр.* 682); Кири(к) бородаты(и) (1649 *РЗВ* 370 зв.).

БОРОЗДА *ж.* Борозна, *діал.* бóроздá. *Образно* (про людські помисли): алє ро(з)ши(р)мы боро(з)ды ср(д)ць свои(х) то є(ст) помыслы и напоймо и(х) словы єв(г)ль(с)кыми (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 214 зв.).

Див. ще **БОРОЗНА.**

БОРОЗНА *ж.* Борозна: бразда, боро(з)на (1596 *ЛЗ* 27); Бразда́: Борозна́ (1627 *ЛБ* 12); *Образно:* Пристꙋ́пѣм' те́ды до тои Ни́вы, и ты́и бóрозны живот'чи́начı́и прı́ймємъ, и пóжнєм' ω(т) не́и кóлосы живота́, слова́ Г҃а н҃шегω І҃с Х҃а (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 123); Розши́рмωж' прєтω бóрозны ср(д)цъ на́шихъ, а живонóсноє и збавéнноє насѣнı́є, Бж(с)твéнных' пи́см' слóво до ни́(х) прı́ймѣмω (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 613).

Див. ще **БОРОЗДА.**

БОРОКЪ *ч.* **1.** Малий бір, борóк: черезъ Сыре́цъ въ тую ниву и въ сеножати Пунищские, въ дуброву и въ борокъ подданые монастырские,... безъ ведомости моее, свепета рубаютъ, землю пустошатъ (Київ, 1539 *АрхЮЗР* 1/VI, 28); Панъ светицъки(и)... вєлъ насъ налєво прє(з) мхи и бо(р)ки (1546 *ОГ* 21); врядникъ Торговицкий... Левъ Лясота, съ гумна Боремецкого на борку, взялъ стогъ пшеницы (Луцьк, 1570 *АрзЮЗР* 1/I, 21); а надъ то тыежъ мешчане борокъ... вырубали (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 418).

2. У складі вл.н.: **борокъ Збунинский:** ω(т) бо(р)кꙋ збꙋни(н)ского а в дрꙋгомь... мєстцꙋ ꙋ быкова дꙋба (Берестя, 1552 *ЛНБ* 103, 397/III в, 819,1); **борокъ Красний:** Панъ Адамъ Кисѣль... вносилъ ...прозбу свою... абы подлугъ давнего вживаня своего захованіе были въ кгрунтѣхъ, здавна дотого належитими, въ селѣ Обмочевѣ... зо всѣмъ кгрунтомъ... и озерами, борокъ красний, зъ бортмы лѣсъ (Київ, 1636 *АИМЗМ* 5, № 1 (1)); **Козловый борокъ:** который кгрунтъ... подле Корчика новоосажоного, лежитъ, ку Козловому борку, здавна былъ въ уживанъю... воеводы Киевского (Луцьк, 1623 *АрхЮЗР* 6/I, 441); **Круглый (округлый) борокъ:** вєлъ панъ микита хꙋтровъски(и).../ /...низъкимъ мєстомъ вєлъ дꙋбровою... напротивкꙋ врочыща крꙋглого бо(р)кꙋ (1546 *ОГ* 69-69 зв.); вєли ω(т) того ωкрꙋглого бо(р)кꙋ врочыща дорогою вєликою (Там же, 72).

Див. ще **БОРОЧОКЪ.**

БОРОНА[1] *ж.* Борона: люди твоее милости... в Матѳейця Кохановича свирепу у бороны гнедую украли (Луцьк, 1554 *ВИАС* I, 10); коли бы хто которую зє(м)лю дє(р)жалъ... а спокоємъ сєялъ або ωра(л) а други(и) пришє(д)ши на тоє полє пожа(л)... боронꙋ зрꙋба(л) сошники взя(л) таковы(и) має(т) плати(ти) кгва(л)тъ (1566 *ВЛС* 82 зв.); на завтрєє... знову на тую жъ парєнину... наєхавши... з ралы з боронами также нємало тоє парєнины... поралили поскородили и подолъжили (Луцьк, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 65); irapices, граблѣ, волока, борона (1642 *ЛС* 246); Лємѣшъ єди(н), витъ жєлѣзная до плуга борона в которо(й) зубє жєлѣзноє... тоє все спродати (Холм, 1648 *Тест. ст.* 471); Борона. Ossa (1650 *ЛК* 430).

Див. ще **БРОНА**[1].

БОРОНА[2] *див.* **ОБОРОНА.**

БОРОНЕНЄ, БОРОНЕНЪЄ *с.* Захист, оборона: а я и сынове мои... буду виненъ, оные добра костелные боронить, щитит.../ /... и якъ вельце потреба будеть бороненя або щиченья, с привилейми, в которихъ оные добъра... описаные маютъ... на таковое поживанье... всѣ ити (Луцьк, 1559 *АрхЮЗР* 8/VI, 67-68); На остатокъ отецъ владыка, при борощенъю справы, документовъ жадных не хотелъ... читати и контроверсии жадное слухати (Володимир, 1619 *АрхЮЗР* 8/III, 560).

Див. ще **ОБОРОНЕНЄ.**

Пор. **БОРОНИТИ.**

БОРОНИТИ, БОРОНИТЬ, БОРОНЫТИ *дієсл. недок.* **1.** (кого, що, чого, від кого, від чого) *(ставати на захист когось або чогось, відстоювати правильність чогось, не дозволяти кривдити когось)* боронити, обороняти, захищати: а хто бы колве хотѣлъ въ тотъ Прилѣпъ вступатися, або кривды въ чомъ его милости... чинити, мы маемъ тое въ правѣ заступати и отъ кривдъ боронити (Новогородок, 1518 *АЮЗР* I, 59); приказꙋєм тобѣ, ажбы єси єго ωт кнѧзѧ Или и ωт иншых сꙋсєдов єго боронил и нє дал ємꙋ ни в чомъ кривдъ дєлати (Краків, 1530 *AS*

III, 369); взємши Бога милого на помоч, ѡнымъ людємъ нєприАтєлским ѡтпор чинили и панства нашого боронили, сколко вамъ Богъ допоможєт (Варшава, 1544 *AS* IV, 388); на(д) свєтлицою кгма(х) пожиточъны(и) кꙋ стрєльбє боронити всєго мєста (1552 *ООвр.З.* 96); пнъ голꙋбъ має(т) пна ива(ш)ка... боронити ѡ(т) вш(ст)ки(х) дѣдичо(в) (Львів, 1595 *Юр.* 20); а ѧ обєцꙋю при в м(л) и до горла своєго того борони́ти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 18); ѡ(т) кождого... прєнакгабаньѧ правного, єсли бы яки(и) ко(л)вє(к) в дє(р)жаныо... домꙋ ѡ(т)ца иѡана... заходить мє(л) тєды мы... яко продавцы маємо и повинни бꙋдємо... ѡ(т)ца боронить (Київ, 1616 *ЦДІАК* 221, 1, 62, 1 зв.); за о(з)на(и)мє(н)є(м) стороны свои(м) вла(с)ны(м) кошто(м) и накладо(м) боронити... маю и повинє(н) бꙋдꙋ (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 32); Якѡ гды за́прит'сѧ това́риша, хотѧ́й ви́дитъ жє єго бъю́т', жє мꙋчать,... нє помага́єт' ємꙋ, нє боро́нитъ, анѣ жа́лꙋєт' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 123); и обѣцꙋється єго боронити грошє(м) свои(м) цапꙋ(в) фєдꙋрь, ѡ(д) якого кольвєкъ прєнагабаня (Одрехова, 1639 *ЦДІАЛ* 37, 2, 53); єслибы кто колвєкъ мил ся отозвати, задаючи турбацию Кононовы за помєнєнный проданный кгрунтъ, тєды мы повинни будемъ в кождого суду своим коштом и накладом боронити и заступовати (Корсунь, 1649 *ЧИОНЛ* VIII-3, 19);

(від чого) (*від чогось небезпечного, шкідливого*) захищати, оберігати: крꙋковъ што ѡт ѡгню боронити к (1552 *ОЧерк.З.* 6 зв.); з' и́нои жє стороны и тѣло єстъ мл(с)тивы(и) прїа́тєль, понєва́жъ боро́нитъ дшꙋ ѡ(т) пыхи, и справоу́єтъ къ до́бромꙋ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 23 зв.); [Богородиця]... за на́ми мо́лит'сѧ, и причинѧ́єтъ до Сна своє́гѡ, абы на(с) вы́зволилъ ѡ(т) грѣхѡ́въ на́шихъ, и борони́лъ ѡ(т) нє́прїАтєлѧ дꙋшногѡ, и вшєлѧ́когѡ (Львів, 1646 *Зобр.* 20); Нєха́йжє мл(с)рдный Г(с)дь за молитва́ми... всѣхъ стыхъ боро́нитъ и стєрєжє́тъ васъ ѡ(т) грѣхѡ́въ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 910); Сꙋкнѧ тє(ж) їночєскаѧ має(т) быти такова́ѧ кото́раѧ бы... ѡ(т) срогости зи́мна борони́ла (серед. XVII ст. *Кас.* 3); **Богъ нехай боронитъ** *див.* **БОГЪ;**

(кого, чого) (*дбайливо доглядати, піклуватися, запобігаючи чому-небудь небажаному, небезпечному*) оберігати: такъ жє жаденъ зъ замочку выйти, а ни ся въ замочку остояти не могъ, ажъ всѣ, боронячи здоровя, на коленкахъ по кутехъ седели (Луцьк, 1565 *АрзЮЗР* 1/І, 11); В Нбо подно́симъ Рꙋки, ты Патро́на Ра́чъ борони́ти Кїєвскогѡ ѳро́на: Нєха́й щасли́вє тобѣ оуслꙋгꙋєтъ, Покло́нъ дарꙋєтъ (Київ, 1633 *Евф.* 308); Що по Па́стырꙋ нє ꙋмѣючим' стєрє́чи и борони́ти ста́да? (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 10);

(що від чого) (*стежити, наглядати за збереженням, недоторканістю чогось*) охороняти, оберігати: И отъ кривдъ бы есте тое мыто Нашо боронили и во всемъ мыту Нашому помочны были (Краків, 1507 *РЕА* I, 70); ничо́го бовѣ(м) въ рє́чахъ лю́дскихъ' на(д) Рє́лию, то́ єсть Вѣрꙋ Правосла́внꙋ, нє є(ст) зацнѣйшого, и тои потрє́ба набо(л)шєю мо́цю боронити (Київ, 1632 *МІКСВ* 269);

(чого) оберігатися остерігатися, берегтися: всє к волѣ пожи(т)ковѣ своємꙋ чинылъ єси и боронилєсь злой и нєсправє(д)ливой рѣчи (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 269).

2. (що, кого, чого) (*бути на сторожі, захищаючи що-небудь*) охороняти: А кгды кгвалътовна вода на грєблю при(и)дєть тогды мєщанє пови(н)ни боронити и направити грєблю (1552 *ОВол.З.* 196); Ро́кє(н) ры́ба... члка в' мо́ри ꙋмєрло́го, абы звѣръ мо́рскїй нє пожєрл' за́ховꙋє и бо́рони(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 27); Ґрі́фъ Гѡ́ръ боро́нитъ в' котѡ́ры(х) чꙋє зло́то, И ко́ждомꙋ смє́ртю пла́титъ Кто́сѧ кꙋситъ ѡ то (Чернігів, 1646 *Перло* 1 ненум.); в тихъ горах злота жадє(н) до(и)ти нє можєтъ, прє(з) смоки гади и чє(р)ви ядовитиє, котори(и) га(д) (!) злота боронятъ (серед. XVII ст. *Луц.* 531).

3. (кому, чого, що, чого і без додатка) (*не дозволяти*) боронити, забороняти: А тыи де дороги на замки его милости съ Коломыи и зъ Другобыча... зъ стародавна николи были не боронены (Петрків, 1525 *РЕА* I, 140); Далей, штося ткнетъ продаванья имъ волного медовъ пресныхъ и иншихъ речей, чого ты имъ боронишъ, мы то на томъ зоставуемъ волности имъ в томъ даемъ (Вільна, 1546 *АрхЮЗР* 8/V, 42); А владыка лꙋцъки(и) ꙋ имєньи своємъ... четвє(р)ты(и) годъ якъ почалъ имъ ловълєньѧ рыбъ боронити (1552 *ОЛЗ* 179 зв.); я дє(и) тобѣ того жита... стєрєчи нє бороню (Володимир, 1567

ЦДІАК 28, 1, 2, 3); тыє рѣчи знову влйваны в дѣти(н)ку маю(т) бы́ти, на што и(м) и паматного має(т) нє боронйти по ча́ши школно(и) испйти (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 5 зв.); ѡ́нымъ книгъ правныхъ, котѡ́рыє вєдлє пра́ва никѡ́мꙋ нє ма́ю(т) бы́ти борѡ́нєны, борѡ́нать (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 212 зв.); нє борони нєха(и) идꙋтъ (к.XVI ст. *Розм.* 56); которого [ꙋвязанья] я имєнє(м) єго м(л), нє допущаю и моцно бороню (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 111); я тоє ѡ(т)правы або ꙋвєза(н)я такь и(х) м(с)тя(м) яко и во(з)ны(м) нє... бороню бо нє па(н) ма(л)жоно(к) мо(и) є(ст) ты(х) доб(р) дєржачи(м) (Київ, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 80 зв.); Захо́чешъ ли блюзнѣрства сѣати, трꙋтйзны задава́ти,... нихто тобѣ нє протйвит'са и нє боро́нитъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 141); Которо(и) инътромисии нихъто..., на кгрунътє, яко и тутъ, при кънигахъ, нє боронилъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 215); **права не боронити** — не забороняти вдаватися до суду, не забороняти оскаржувати щось: єстлижбы ѡн єщо к томꙋ котороє дѣло мѣл, ино мы права никому нє бороним (Вільна, 1506 *AS* I, 134); до которых людєй моих в том дѣло бꙋдєт, я тобє на них права нє бороню (Берестя, 1512 *AS* III, 98).

3. (чого кому, кого для кого) Шкодувати, жаліти: а то́моу которыи в' тєбє ѡтимаєть соукьманоу нє борони ємоу и сорочьки (1556-1561 *ПЄ* 235 зв.); Хто в тєбє ѡ(т)има́є(т) соу́кню, нє борони ємꙋ и соро(ч)кꙋ. то(л)ко дш҃ѣ своєй ѡ(т) зло́стїй выстєрѣга́ти (XVI ст. *УЄ* № 29915, 119); присаглє(м) жє(с) тоу́ю рє(ч) оучинйлъ и нє боронйлє(с) сн҃а своєго исаа́ка для мє́нє: убл(с)влю тєбє: и ро(з)широу сѣма твоє я́ко звѣзды нб(с)ныа (поч. XVII ст. *Проп. р.* 21 зв.).

Див. ще **БРОНИТИ[2]**.

БОРОНИТИСЯ, БОРОНИТИСЕ, БОРОНЇТИСА *дієсл. недок.* **1.** (від кого, від чого, чим і без додатка) *(обороняти себе від нападу, ворожих і небезпечних дій)* боронитися: А такъ тых часов по животѣ кназа... Ѡстрозького попал єсми в долги вєликиє, накладаючи на слꙋжбы господарьскиє и ѡт кривдъ ѡбапольных бороначи са и правꙋючи са, кꙋ шкодам єсми пришол (Луцьк, 1534 *AS* III, 472); мы...//... почали єсмо ѡ(т) нихъ боронєчисє ꙋстꙋпа(т) до (д)во(р)ца... зачє(р)ницкого а в то(и) дє ѡборонє боронєчи сєбє забили ѡ(д)ного кгва(л)то(в)ника (Володимир, 1575 *ЖКК* I, 59-60); нє мє(н)шую мѣ(л) во(и)нꙋ з жонами и(х)..., бо з баштъ... можнє ся боронили, спи(с)сами, воло(ч)нями (1582 *Кр. Стр.* 45 зв.); Євгє́нїй папа рє́къ ємоу прє(з) такъ // нємалый часъ оусилнє стараючиса и працоу́ючи, боронйлихмыса и спира́ли (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 47-47 зв.); То нєбожа́та н҃ши грєки хотя в нєво́ли суть, дє(р)жа(т) крєпъко и бороняться ѡ(т) поганъ (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 53); А ѡны запє́ршиса в дворѣ мо́цно, и боронйлиса з дворꙋ стрѣла́ли (1622 *Остр.л.* 130 зв.); Зевшонд аръматою моцне обляжетъ, И кождому противъ него сердце звяжетъ: Же нетылко незмогутъ ся боронити: Але и сами ся будутъ полонити (Львів, 1630 *Траг.п.* 166); нєяки(с) ры(ж)ко(в)ски(й)... тя(л) в головꙋ шко(д)ливє Пана хлєбо(в)ского которы сє хотє(л) боронити... шаблєю (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3); А козаки за ляхами пошли и мѣста, где ся боронили, поплюндровали (1636-1650 *ХЛ* 79); та(м) жє ся козаки запє(р)ши в єдно(и) шопѣ боронилиса (серед. XVII ст. *ЛЛ* 168);

(відстоювати свої погляди, права) захищатися: Ино Михайло Мышка нє боронꙗчиса далєй въ томъ никоторыми правными причинами,... самъ добровольнє повєдилъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 250); А тотъ податокъ, теперъ уѳаленый, абы каждый, везучи за границу, выеждчаючи, платилъ водле тое уѳалы соймовое, не боронечи ся жадными вольностями (Берестечко, 1566 *РИБ* XXX, 398); стєфа(н) сталє пи(с)мо(м) са борони(т) (II пол. XVI ст. *КА* 30).

2. (без додатка) Цуратися, уникати: В прилучивших же ся росийского краю обывателей стретения от нашей вѣры православных, прагнучих покрепити добраго сумнения, — да не боронится (1608-1609 *Виш. Зач.* 197).

3. (кому, чому і без додатка) Чинити опір, опиратися: и бы са имъ был хотєл боронити, тогды и самогобы... забили, алє дла того, иж их много было, нє смєл са на нихъ кꙋсити и имъ боронити (Петрків, 1538 *AS* IV, 131); я ва(м) та(м) єхати нє ражу бо са людє борони(ти) буду(т) (Кременець,

1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 21); а мы томꙋ вќазꙋ бу(д) правы(и) або // нє правы(и) на(д) которою мо(ц)ю право(м) пно(м) ничи(м) николи спротивлѧти и боронитисѧ нє маѥ(м) (Букойма, 1579 *ЛНБ* 5, II 4044, 52-52 зв.); А я... до тоє справы помо(ч)ю нє бꙋдꙋ боронитисє прия(з)ни вм при то(м) ω(т)даю чисє (Вишнівець, 1614 *ЛСБ* 454, 1); потрєба на(м) чꙋдоватисѧ вѣрѣ ωны(м) црємъ пєрскимъ; ижє ωни нє соблазни́ли(с) ни ты(ж) борони́лисѧ росказа́ню агглъскому (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 408).

БОРОНИТЬ *див.* **БОРОНИТИ.**

БОРОНÏТИСА *див.* **БОРОНИТИСЯ.**

БОРОНКИ *мн.* Ґрати: А и онъ то стоитъ за стѣною нашею, смотрячи сквозе окна а преглядаю чи черезъ боронки (поч. XVI ст *Песн.п.* 51).

БОРОННИКЪ *ч.* Боронувальник, волочильник: Боронникъ. Occator (1650 *ЛК* 430).

БОРОННИЦА *ж.* Тягловий кінь: естли же жоны ихъ выправуютъ, тогды досыть надзнѣ на клячахъ, на боронницахъ з рогатинками (1538 *АЮЗР* I, 89).

БОРОНОВАТИ *дієсл. недок.* Боронувати, волочити: Бороную. Occo. Subigo glebas (1650 *ЛК* 430).

Див. ще **БРОНИТИ.**

БОРОНЯ *ж.* Те саме, що **броня**[1]: тамъ тежъ есмо застали брата пана Богдана Борейкова, Марка, зъ слугами и иншими поддаными,... которые мѣли при собе кождый съ ныхъ бороню, то есть: шаблю, сокѣрки, кие и инше брони (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 6/I, 95).

Див. ще **БРОНЬ.**

БОРОТИ *дієсл. недок.* **1.** (проти чого, з чим, чому) воювати, боротися (проти чого, з чим): а и(ж) то фо́рмо(ст) папа рі(м)скїй смѣ(л) оучини́ти... ω(т) всѣ(х) //... тє́ды клѧ(т)ва на нє(м) и на ты(х) которїє з ни́мъ зєзволѧю(т), и... нєпрїсто(й)нє повѣда́ю(т), и ω(т)щєпи(в)шисѧ, оустави(ч)нє проти(в) пра(в)ды стго дха бо́рꙋ(т) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 61 зв.); Вы ся Павла святаго науцѣ и разуму духовному... во всем не толко сопротивляете, але еще вседушне и кгвалтовне... борете (1608-1609 *Виш. Зач.* 221); а ты, Скарго, с латынским костелом не токмо дабы еси глупства духовнаго носити учил и наукѣ апостола Павла послѣдовал, но и еще сопротивно бореш (Там же, 221);

(кого) знищувати: Бжогω и своє́го нєпрїѧтєлѧ знєнави́дѣвши, борѣмω, и топчѣмω (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 748);

(на кого, на що) (*докоряючи, обвинувачувати когось або щось у чомусь*) нападати: они же и Петра, истинну проповѣдающа,... нынѣ безпрестанно и неусыпно на естество человѣческое борют (1588-1596 *Виш. Кн.* 137); Знак I. Яко диявол, князь мира сего, со своими войски, воздушными и поземными,.. на православных восточной вѣры так нагло и гвалтовне борет, яко уже ледво их часть нѣкая в православной вѣре между роды, восточной вѣры послѣдующими, остала (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 175); От сего розумѣем, иж власною наукою воздушных духов,... на смиренную простоту христову и духовно-глупую науку евангельскую борете (1608-1609 *Виш. Зач.* 207).

2. (що, на що і без додатка) Бороти, поборювати, перемагати (що): Сража́ю: Борꙋ (1627 *ЛБ* 120); Борꙋсѧ: Ва(л)чꙋ, потыкаю́сѧ сварꙋ(с). Па́ки Борꙋ падєнїє: Зно́вꙋ ва́лчꙋ за пора́жкꙋ, за оутра́тꙋ (Там же, 162); *Образно:* тогда бꙋдєтє видѣти, яко на исти(н)ну л҆жєю бо́ро́ти (1598 *Виш. Кн.* 307 зв.).

БОРОТИСЯ, БОРОТИСА *дієсл. недок.* (з ким) (*намагатися перемогти супротивника*) боротися: многосѧ тра́флѧє(т) я(к) дво(м) бор҆цє(м) бо́рꙋчи(м)сѧ то томꙋ, то сємꙋ наврь(х) вы́скочити, а того по(д) сє́бє по(д)г҆бати (п.1596 *Виш. Кн.* 252 зв.); ω(н) [архаггєлъ] прє(з) но(ч) цѣлоую з҆ їаковω(м)... боро(л) сѧ и єго в лѧдьѧ(х) ωбрази(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 285); Бо єсли бы сѧ пригоди́ло прє(д) нѣкотори(м) бо́ротисѧ дво(м) бор҆цє(м) и єди(н) бы выгра(л). а в то(м) бы пришо(л) нѣкїи прїѧтєль црьскїй и проси(л) бы цра ω то(т) вѣнє́ць выграный що(ж) ємꙋ на то црь ω(т)повѣ(ст) (поч. XVII ст. *УЄ* № 236, 9); Мо́глєсь ты(ж) то слыха́ти... ижъ з҆ шпє(т)ными и нєв҆стыдли́выми нєвѣстами, като́вє, оура(н)ци, и кото́рыє з҆ звѣрми бо́рю(т)сѧ, залє(д)во ωбцова́ти позволѧю(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 59); Якω гды́бы якїй Млодє́нєцъ, боро(л)сѧ з҆ дити́ною, и поборо́л҆ бы єгω як҆ мало́го, аза(ж) бы бы(л) ω то́є малы́й ка́ранъ, жє́сѧ да́лъ звитѧжити; было́бы то

несправє(д)ли́востю вєли́кою (Вільна, 1627 *Дух.б.* 25);

(з ким і без додатка) битися, воювати: ѡ(т)жєни враги борющияса с нами (1489 *Чет.* 80 зв.); За што и повторє покорнє просимъ, жєбы Ваша Милост тѹт до нас зъєхати рачил..., бо намъ бєз Вашєй Милости самим трѹдно са борот (Вінниця, 1569 *AS* VII, 324); борѹса, вою́ю, борѹса (1596 *ЛЗ* 28); научает нас, каким способом с ними боротися и воевати и какою бронею и яко вооружатися, спотыкати и побѣждати (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 172); Страдалчєствѹю: На ге́рцѹ бою́ю: ва́лчѹ, збива́юса, борѹса, шы(р)мѹю, за́водъ бѣжоу (1627 *ЛБ* 122); illuctor, aris, борюся (1642 *ЛС* 225); Борю́са. Luctor (1650 *ЛК* 430);

перен. (з чим) (*намагатися подолати або знищити щось*) битися, боротися; змагатися: Видишили дєти́но рѹскїй, в' колы́сцѣ ро́скоши колишѹчїйса, и(ж) ты нє знає(ш) я(к)са и́но(к) з' чєрєво(м) бьє(т), то(в)чє(т), мчтъ и борє(т); а ты єго хѹли(ш) и клєвєщє(ш) напи(в)шаса ра(з) видѣ(в)ши (п.1596 *Виш. Кн.* 251 зв.); только исусову молитву дыханию твоему припрязи и борися з помыслы и прилоги, от лукавых духов непрестанно сѣемых (1608-1609 *Виш. Зач.* 209); кѹпє(ц)... борє(т)са из бѣда́ми и тѣснота́ми и скръбми (поч. XVII ст. *УЄ* № 236, 5); Таємнє бовѣм' и скри́тє во в'нѹтрнємъ члвцѣ и оумѣ бро́итъ, и з' по́мыслами бо́рєтъса (Вільна, 1627 *Дух.б.* 161); кѹпє́ц' всю маєтность свою́ в' кѹплю в'клада́єт', и ѡ(т)єжджа́єтъ в' далє́кѹю сто́ронѹ,... бо́рєт' са з' бѣдами... на водѣ и на зємли́ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 138); дла чо́гѡ са з' но́чю бо́рємѡ? (Там же, 954).

БОРОТЬЄ *с.* Му́ка, страждання: стоє тѣло є(г) вѣрнии хр(с)тьянє взємшє ч(с)тно испратали. поминаючо ѡный красный єго голосъ. што(ж) рєклъ идоучи къ боротью. бє // дмитриєвъ помози мнѣ (1489 *Чет.* 59-59 зв.).

БОРОЧОКЪ *ч.* Маленький бір: съ того озера на борокъ, отъ борочка на Перепеличь долину (Городно, 1568 *АЗР* III, 146).

Див. ще **БОРОКЪ.**

БОРОШНО *с.* Борошно, мука: приехал до дому моего свещенникъ Николский..., маючи з собою возов з речами, з борошномъ, три (Житомир, 1586 *АрхЮЗР* 1/VI, 78); погинули... мембрамъ... на золотыхъ шестсотъ... розного браня борошна до майдану (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 225); У Микиты Ту(р)чына... атласу штука чы(р)воного, борошна и и(н)шо(г)[о] нємало, самопа(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 194).

БОРСУКЪ, БОРЪСУКЪ *ч.* **1.** Борсуче хутро: Лєвъко лазаровичь... мєлъ... това(р) // сво(и)... бо(р)суко(в) ки... футє(р) бєлинъи(х)... ї (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 16-16 зв.).

2. Вл.н.: дворанин господарский... Ѡповєдал пєрєдо мною, Зѣнком Борсѹком... иж єсми єздил... позывати княгиню Илинѹю (Луцьк, 1546 *AS* IV, 458); признав Лысаковский... же тую ниву Семен Несын копав и чистив, а не хто инший, чого объмежъ той нивы сведомъ Семен Борсукъ (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 6); Иванъ боръсу(к) (1649 *РЗВ* 436 зв.).

БОРТНИЙ *див.* **БОРТНЫЙ.**

БОРТНИКЪ, БОРТНЫКЪ, БОРЪТЪНИКЪ *ч.* **1.** (*феодально залежний селянин, який доглядав державні або поміщицькі лісові пасіки*) бортник: ты рокѹ тєпєрєшнєго..., наславши моцно кгвалтом бортников своих Чєтвєртєнских на властный кгрѹнт... єго..., бчол єго старых шєстєры на корєн выдрати казал (Вільна, 1559 *AS* VI, 54); бо(р)тники то(л)ко маю(т) мєти сокєрѹ (1566 *ВЛС* 86); знакъ на той сосне на колоде, клеймо панее Федоровое Пузовское, а в немъ // клеймо панее Абрамовое Пузановское, презъ бортника панее Василевое Веръбское положоное, знашли есмо и оное тыми жъ возными освѣтчили (Володимир, 1608 *Ив.* 289-290); с тими жъ всѣми свои(ми) при(н)ципала(ми) и компри(н)ципала(ми) и з бо(р)тниками..., вєхавъши в бо(р)..., гдє ѡ(д)но пчолы знашли... дощє(н)ту знисчи(ли) (Житомир, 1650 *ДМВН* 208).

2. Вл.н.: в Дордала бортника коня гнедого,... з возомъ взяли (Луцьк, 1547 *АрхЮЗР* 1/VI, 48); Грыцько Бо(р)тныкъ (1649 *РЗВ* 43); Пєдо(р) борътъникъ (Там же, 205 зв.).

БОРТНИЦА *ж.* Довга і широка дошка для обшивки судна зсередини: Я... дєрєво всє... то є(ст)... бо(рт)ни(ц) чотыри,... на то(м) бєрєгу у Ву(сти)лозє, звєзши, зложил (Володимир, 1575 *ТУ* 160);

єго мл(ст) кнзь ку(р)пски(й) каза(л) бы(л) // на(м) вє(з)ти бо(р)тницы до бѹга а мы пєрє(д) ты(м) бо(р)тни(ц) нє вожѹва(л)и и нє вє(з)ли ино єго мл(ст) кнзь каза(л) ѹ на(с) воловъ пя(т)дєсѧ(т) взя(т)и а бо(р)тници на ты(х) волє(х) до бѹга ѡ(т)вє(з)ти (Володимир, 1582 *ЖКК* II, 154-155).

БОРТНИЦКИЙ *прикм.* 1. *(який стосується бортника)* бортницький: а бо(р)тнико(м) во(л)но на лєзиво лы(к) або лѹбъя на лазбє(н) и на и(н)шиє по(т)рєбы што на потрєбы и(х) бо(р)тни(ц)киє прислѹша(!)... на собє знє(с)ти а нє возо(м) // вывє(з)ти (1566 *ВЛС* 86-86 зв.); в то(м) дє(й) дѹбє //... выдрали бчоли гнидє(н)цы з вла(с)ного нашого кгру(н)ту бо(р)тницкого (б.Києва, 1585 *ЦНБ* ДА/П-216, 2 зв.-3).

2. *У знач. ім.* Вл.н.: Иванъ Бо(р)тни(ц)ки(и) (1649 *РЗВ* 169 зв.).

БОРТНЫЙ, БОРТНИЙ, БОРТЪНЫЙ, БОРТЬНЫЙ, БОРЪТНЫЙ, БОРЪТЪНЫЙ *прикм.* Бортьовий, з бортями: подданыи наши... борѹ, сосонѧ бортного... мают... вживати по старым ѹходом своим (Звиняче, 1553 *AS* VI, 135); дубє моє грани(ч)ноє а бо(рт)ноє..., то є(ст) дуба вєликого, старого, сухого... изо бчолами зжогъ,... а к тому нєподалєко того же дуба... другого бо(рт)ного и сосну трєтюю бо(рт)ную такъ жє ѡгнємъ выпалилъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 88); мѣсяца Априля, второго дня, стала ми се въ бору шкода: подрубано сосну бортную (Володимир, 1608 *Ив.* 287); а зособна пнювъ бортныхъ съ пчолами на голову выбили въ личъбе семъдесятъ (Луцьк, 1637 *АрхЮЗР* 6/I, 508); **бортная земля** *див.* **ЗЕМЛЯ; бортноє дерево** *див.* **ДЕРЕВО.**

БОРТНЫКЪ *див.* **БОРТНИКЪ.**

БОРТЬ, БОРЪТЬ *ж. (дупло в дереві або колода з видовбаним отвором для рою бджіл у лісі)* борть: жаловали намъ подданыи наши... на тых данников... которыиж... чєрєз границы их влостныи входѧчи и бчолы их влостныи дєрѹт по бортѧм и их самых бьют (Острог, 1520 *AS* III, 196); А кгды пѹщѹ свою ростєрє(б)ливати всхочє(т), нє маєть бо(р)тємъ и дєрєву бо(р)тному жадноиі шкоды чинити (1566 *ВЛС* 86 зв.); в дуба росохача в которого бо(р)тє(и) двє на(д) тыми бо(р)тьми видє(л) єсми (б. Києва, 1585 *ЦНБ* ДА/П-216, 3); яну(ш) ѡстро(з)ки(й)... наславши ѹря(д)ника своєго... з слѹгами... дєрєва дѹбовъ ѡко(л)кона(д)цатъ тисєчє(й) которыє зго(д)но на бѹдова(н)є и на бо(р)ти порѹбали (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 122); да(н) мєдовую побрано в ты(х) жє вы(ш) рєчоныхъ по(д)даныхъ и пчолы по кгру(н)тахъ у бо(р)тяхъ повидирано (Житомир, 1650 *ДМВН* 209); **борти подерти** *див.* **ПОДЕРТИ.**

2. *(ділянка землі, переважно в лісі, з бортями)* борть, пасіка: не маете вы ничого в томъ острове, одно входъ в бортю (Невмиричі, 1552 *АрхЮЗР* 4/I, 58); тыє поля, сєножати, бо(р)ти,... до Лєщина..., налєжа(т) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 211).

БОРУКАТИСА *дієсл. недок.* (з ким) Борюкатися, боротися: коли тéды тоéй нóчы пєрєпровáдилъ сво(и) набы́токъ чéрєзъ брóдъ, а сáмъ зосталъ на тóмъ бóцѣ брóда, и тáмъ мѹжь борѹкáлсѧ з ни́мъ áжь до зарáньѧ, котóрый видѧчи, и́жь нє мóглъ єгѡ прємочи, доткнѹвсѧ, жи́лы бєдры єгѡ а на ты́хъ мѣстъ // оу́схла (серед. XVII ст. *Хрон.* 50-50 зв.).

БОРШЕ *присл.* Швидше, скоріше, *діал.* борше: и бѣгли ѡбá посполоу... пакь оучнкь шоль бóр'шє // ѡ(т) пєтра и прибѣгль пръвѣй (1556-1561 *ПЄ* 435-435 зв.).

БОРЩИКЪ, БОРЪСЧИКЪ *ч. пестл.* **1.** *(страва)* борщик: тые хлопи з одное мисочки поливку албо борщик хлепчют (1598 *Виш. Кн.* 105); Y rugohy támo były Tá y borsczyká zwáryły (Яворів, 1619 *Гав..* 22); Záitráieś try misy śnitki zyił I try misy borszczyku z łákotoiu wypił (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* 5 зв.).

2. Вл.н.: Михай Боръсчикъ (1649 *РЗВ* 358).

БОРЩЪ, БОРЪЩЪ *ч.* **1.** *(назва рослини)* борщ, борщівник: а на толокѹ ходѧть по добро(и) воли на манастыръско(и) стравє. Тамъ же по(д)лє манастырѧ людє(и) слѹжєбныхъ дї члвко(в) которыє дають дрова боръщъ лыка (Київ, 1552 *ОКЗ* 45); acantha, борщъ (1642 *ЛС* 64); herpacant(h)a, бо(р)щъ (Там же, 217).

2. Вл.н.: Иванъ бо(р)щъ (1649 *РЗВ* 177 зв.).

БОРЪ, БУРЪ *ч.* **1.** *(хвойний ліс)* бір: дал Єго Милость ємѹ тоє имѣнє Головин... з боры и дѹбровами (Краків, 1507 *AS* III, 39); Маєть ѡн и єго...

наслєдки тыє вышє рєчєныє сєла дєржати з людми и со всими их зємлѧми пашными... и сєножатми и боры и лєсы (Львів, 1509 *AS* III, 70); зємянє Бєрєжє(ц)кии //... лєсо(в) и дубо(в) ани боро(в) мѣстнихъ,... нє маю(т) (Кременець, 1545 *ТУ* 70-71); тиво(н) хотѧчо(в)ски(и)... зостави(в)ши по(д)даны(х) на дорозє ꙋ бору а са(м) єха(л) до ѡ(в)лучима до п҃нє(и) ю(р)єво(и) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 2, 1, 2, 4); Я... к҃нжна го(л)шанъскаѧ... записꙋю и дарую имъ на вєчъно(ст) //... сєло бєрє(ж)ки... з боры з лєсы з дубровами (Луцьк, 1585 *ЖКК* I, 274-275); Ѡрфе́ѡво спѣва(н)є, Рѣки, Лѣсы, бо́ры, Тѣшило, Фе́бово те́жъ роз'ѧснѧ́ло го́ры (Київ, 1632 *Евх.* 302); А навєтъ єщє ты(м) нє ко(н)тє(н)туючися... вєхавъши в бо(р) тыхъ жє протє(с)тующихъ... пчолы знашли (Житомир, 1650 *ДМВН* 208); Боръ. Sylua pinea. Pinetum (1650 *ЛК* 430).

2. Вл.н.: Иванъ бо(р) (1649 *РЗВ* 421);

У складі вл.н.: **боръ Овлучимский:** наєха(л) єсми в бору ѡ(в)лучи(м)ско(м)... пєти ч҃лвко(в) *по(д)да(н)ны(х) бы(с)ку(п)ства луцко(г)* (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 19); **боръ Пузовский:** кгды сьми тамъ въ бору Пузовскомъ на той копе засели, теды ее милость пани Аврамовая Пузовская...//... жаловала въ тые слова (Володимир, 1608 *Ив.* 286-287); **Змєиный боръ:** ꙋ змєиного борꙋ пєрєходѧ(чи) кгру(нт) зємли єго по(д) сєбє дє(и) забирають (Берестя, 1552 *ЛНБ* 103,397/IIIв, 819, 1); **Красный боръ:** зємлю... ѡграничили... почон... ѡ(т) красного бору до Столских плєсъ (Черніче Городок, 1543 *AS* IV, 355); **Матєєвъ боръ (буръ):** тогды с тое дороги Пузовское пошла другая до Городла на Матеевъ Боръ влево до Пузова (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 252); Ку тому... подалъ есми... селище Олшаница зъ ставкомъ и // Матеевъ буръ, зо всимъ на все (Володимир, 1593 *Арх ЮЗР* 1/I, 372-373); **Святошицкий боръ:** с тое долины на дорогу, которая съ Киева ку Святошицкому бору идетъ (Київ, 1539 *АрхЮЗР* 1/VI, 28); **Темный боръ:** въ Темномъ бору, въ Крушникахъ... выдрано пчолъ старыхъ,... роевъ шестнадцатъ (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/I, 78).

БОРЪЗДЫЙ *див.* **БОРЗЫЙ.**

БОРЪЗДѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* Швидший: видимъ коли з оболока молньино боръз(д)оє блищаниє а прєч(с)тоє єщє боръз(д)ѣишєє мл(с)рдиє (1489 *Чет.* 52 зв.).

Пор. **БОРЗЫЙ.**

БОРЪСЧИКЪ *див.* **БОРЩИКЪ.**

БОРЪТНИЙ *див.* **БОРТНЫЙ.**

БОРЬБА *див.* **БОРБА.**

БОРЬЗО[1] *див.* **БАРЗО.**

БОРЬЗО[2] *див.* **БОРЗО.**

БОРЬЦА *ч.* Те саме, що **борець:** ѡный горъдый борьца люй на то(м) мѣстьци приправлєнъ сталъ... вєсь кровоядномꙋ звѣрю подобєнъ, голосо(м) клича и повабливая хто бы к нємоу вышо(л) (1489 *Чет.* 57).

Див. ще **БОРИТЕЛЬ.**

БОСАКЪ *ч.* Людина, що ходить босо, босоніж (про монахів ордену Босих Кармелітів): за по(л)стꙋса камєнѧ босако(м) далє(м) fr. 9 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 7 зв.); лицємѣ(р)никовъ и роскошниковъ ...доминикано(в), босаковъ. ка(р)мєлитовъ, и прочи(х), до которы(х) заслыхнꙋлємъ ѡ нѣкоторы(х) з вашєго бра(т)ства жє сѧ с хорыми своими на мшꙋ ѡфѣрꙋю(т), для исцилєнїѧ (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 2).

БОСИЙ *див.* **БОСЫЙ.**

БОСКИЙ *див.* **БОЗСКИЙ.**

БОСО *присл.* Босо: А сам дей его милост княз староста луцкий з малжонкою... босо и без шапок... с того кгвалтовного поломени... выбавены (Володимир, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 126); Нєронъ...// в'тѣклъ в'но́чи... з мѣста бо́со (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 35 зв.-36); Діонѷсій... Выписꙋєтъ... длѧ чо́го... малю́ютъ А҃ггла в по́стати ч҃лч(с)кой,... и для чо́го бо́со (Київ, бл.1619 *О обр.* 13); д҃вдъ встꙋповалъ на го́рꙋ ѡли́внꙋю встꙋпꙋючи и пла́чꙋчи бо́со идꙋчи, и накри́вши го́ловꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 266).

БОСТВО *див.* **БОЗСТВО.**

БОСТИ *дієсл. недок.* (кого, що) Колоти, бити рогами, острогою, вістрям зброї, *діал.* бости: на́шо(л) та(м) ко́зє(л) ѧго́ды зовоу(т) лабрꙋ́ска, і ядлъ и(х), і..., ꙋпи(л)сѧ ни́ми. поча(л) дрꙋ́гїи ко́зы бо́сти (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 7); pungo, колю, боду (1642 *ЛС* 339); Бодꙋ pungo (*Уж.* 1645, 64); *Образно:* тро́сками сєгосвѣтними, и ро́скошами, кото́рыѣ якъ

те́рніє дꙋшѣ на́шѣ бꙋдꙋт҄ и ко́лю(т) насѣніє Бж(с)тве(н)ноє подави́вши, в҄ досконалост҄ пріити им҄ не допꙋсти́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 588); **очи бости** (кому) — *(дратувати когось)* колоти очі: Которыи, способомъ геретицкимъ окусавши то, штó бы имъ очи боло, свѣдоцтва зъ словъ ихъ приводятъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 564).

БОСЫЙ, БОСИЙ *прикм.* **1.** Босий: Анѳóнинъ... ви́дѣлъ вдовꙋ з тре́ма цóрками па́ннами, а всѣ бы́ли ѡдéртыи, и бóсыи (поч. XVII ст. *Пчела* 2); то(т) же Ива(н)... с ты(м)же вси(м) людо(м)... нас ...по(й)ма(в)ши... наги(х) босы(х) лє(д)вє живы(х) на снєгꙋ покидали (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 9 зв.); отец Варсануфѣй,... прибег дей до мене возного, которого дей виделъ есми..., обнажоного, босого..., змордованого и зраненого (Луцьк, 1605 *АрхЮЗР* 1/VI, 364); Вигнаный патріарха, воистинну апостолскій, шолъ зъ мѣста одною сукманиною приодѣтий, босый... ввесь убогій (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 777); planipes, широконоги(й), боси(й) (1642 *ЛС* 318); Босый. Discalceatus (1650 *ЛС* 430); **кармелиты босыє** *див.* **КАРМЕЛИТЫ;**

у знач. ім.: Босого приобꙋи бѣдного помилоуй (1489 Чет. 191); сиро(т) нє ѡбидьмо. оубогого призрьмо, босо(г) ѡбꙋимо (Там же, 343);

2. *У знач. ім.* Босий. Вл.н.: которымъ то стадомъ... выпасли и вытолочили... Калцови овса днинъ полторы..; Босому... днинъ полторы (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 1/VI, 350); Панъко босы(и) (1649 *РЗВ* 190).

БОСЯКЪ *ч.* Босяк. Вл.н.: Иванъ Босякъ (1649 *РЗВ* 368).

БОТВИНА *ж.* Страва з ботвини: Tá byłá y kapustaia Y horoch... Tá była tam y botwiná Y wszelákaia zweryná (Яворів, 1619 *Гав.* 22).

БОТКИ *мн. (вид взуття типу чобіт)* малі боти: бо(т)ки сафъяновыє (Володимир, 1578 *ТУ* 169).

БОТЫ, БУТЫ, БЮТЫ *мн.* (*одн.* **БОТЪ, БУТЪ** *ч.*) (*пол.* buty, bot, *фр.* botte) *(вид взуття типу чобіт)* боти: шаблю боты... жупа(н) пахолико(в)... побра(л) (Київ, 1501 *ЦНБ* II, 21039, 1 зв.); Рємєсники в мєстє дають... ѡ божъємъ нарожєньи колѧ(д)ки по в҃ грошє(и)... чоботарє по парє ботовъ (1552 *ОКЗ* 39); знашли... боты сафѧновыє похожаныє (Луцьк, 1565 *ТУ* 112); тыє посла(н)цы... бутовъ сафъяновыхъ... ѡбрусовъ пя(т)дєсятъ...// побрали (Ковель, 1585 *ЖКК* I, 260-261); далє(м) на боты грошє(й) дєся(т) (Львів, 1594-1595 *ЛСБ* 1041, 1 зв.); сапóгъ, бóтъ (1596 *ЛЗ* 74); ѕтагни ми боты (к.XVI ст. *Розм.* 40 зв.); и рєкль к нєму аггль ѡподши сѧ а подвѧж бюты твои, и учинил так (Герляхів, к. XVI ст. *Свєнц.* 72); Настєга́вы: Бóты, сапóги (1627 *ЛБ* 71); побрали... ꙋ то(г) ивана... Поя(с) сини(и)... бꙋты которыє коштовали сорокъ грошє(й) по(л)ски(х) (Вінниця, 1634 *ЛНБ* 5, II 4060, 72 зв.); напервѣи отдал... жупан синий, бóты (Бориспіль, 1638 *АЖМУ* 26); взяли... ботовъ чорныхъ двѣ пары (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 142); **бути турецкиє** — чоботи турецького фасону або виробництва: кгва(л)то(в)нє выдравъ... бутовъ турє(ц)кихъ па(р) пя(т) (Житомир, 1650 *ДМВН* 193);

(узуття взагалі) взуття: а проповєда(л) рєкоучи идє(т) за мною сил҄нѣйшїй ни(ж)ли а которомоу жь то ѧ нє годє(н) прихилив҄шисѧ розвѧзати // рємєнь бóтоувь єго (1556-1561 *ПЄ* 129 зв.-130); Ѡбꙋща: Чєрєви́къ, бóтъ. ѡ́бꙋв҄ (1627 *ЛБ* 149); а пожива́ть єгѡ та́къ бꙋдєтє, бéдра свои ѡпоя́шитє и бóты мѣть бꙋдєтє на нога́хъ, держа́чи пóсохи в҄ рꙋка́хъ, а бꙋдєтє ѣсти спѣшнѡ. бо єсть па́сха г(с)днѧ (серед. XVII ст. *Хрон.* 89).

БОТѢЛОСТЬ *ж.* Жирність, опасистість: Ботѣлость. Pinguedo. Incrassatio. Sagina (1650 *ЛС* 430).

БОТѢЛЫЙ *прикм.* Ожирілий, опасистий, *діал.* ботілий: Ботѣлый. Pinguis. Opim(us). Incrassat(us) (1650 *ЛК* 430).

БОТѢТИ *дієсл. недок.* Жиріти, товстіти, ставати опасистим, *діал.* ботіти: Ботѣю. Pinguesco. Crassesco. Saginor (1650 *ЛК* 430).

БОХАНЪ, БОХОНЪ *ч.* **1.** *(хлібина)* бухан, буханка, *діал.* бóхан, бóхон: давали попꙋ на годъ... з дымꙋ хлеба по боханꙋ (1552 *ОВол.З.* 197 зв.); пограбили... ꙋ лєвка єрєшєвича... хлєба бохоно(в) три(д)цє(т) (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 91); возмéшъ... бóхонъ хлѣба (серед. XVII ст. *Хрон.* 106 зв.).

2. Вл.н.: Омєлянъ бохонъ (1649 *РЗВ* 6).

БОХМА *ж., зб.* Послідовники Магомета: напишоу къ въсѣ(м) ѡбластє(м) свои(м) да бох҄ма нє

прїиде(т) въ стра́ны италїискїа (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп. Д.* 19).

БОХОНАЧОКЪ *ч.* Буханець: ѡ(т) чого ѡ(т)водачи єгѡ Стый, казалъ принєсти бо(х)начокъ хлѣба (поч. XVII ст. *Пчела* 3).

БОХОНЪ *див.* **БОХАНЪ.**

БОЦАНЪ, БОЦІАНЪ, БОЦАНЪ *ч.* (*пол.* bocian) чорногуз, лелека, *діал.* бо́цян: Тєса́лони... хвали(ли) боца́на...// Сѷ́рїанє... голоуба (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 62 зв.-63); Єрѡ́дїй: Пта́хъ подо́бєнъ бо́цанꙋ а́бо ча́пли (1627 *ЛБ* 205); Сіко́нїа: Бꙋ́сєлъ, а(б) бо̀ціан' (Там же, 231).

БОЧЕЧКА, БОЧЕЧЪКА *ж.* *(міра місткості)* бочечка: Порохꙋ гаковъничъного нєда(в)но присланого бо(чє)чокъ ѕ҃. (1552 *ОКан.З.* 20 зв.); Порохꙋ гаковъничъного бочечъка с трє(т) сола(н)ки (1552 *ООЗ*-1, 48 зв.); Порохꙋ гаковни(ч)ного што нєдавно съ скарбꙋ г(с)даръского прислано д҃ бочє(ч)ки (1552 *ОЧерк.З.* 6); порохꙋ гако(в)ни(ч)но(г) бочє(ч)ка (Варшава, 1616 *ООЗ*-2, 1 зв.).

2. *ч.* Вл.н.: Иванъ бочє(ч)ка (1649 *РЗВ* 332).

Див. ще **БОЧУЛКА.**

БОЧИЩЕ *ч.* Бочище: Jakiż budet pościołek twoy? — Woyłocysce pod boczysce, A śiedliszcze w holowisce (1625 *П. про Кул.* 23).

БОЧКА, БОЧЪКА *ж.* **1.** *(велика посудина для зберігання сипучих, рідких та ін. тіл)* бочка: А бочки на тот попєл мают быти роблєни, якъ того ѡбычай єсть (Краків, 1539 *AS* IV, 214); Кадє(и) кꙋхонъныхъ двє... а три бочъки што в нихъ смола бывала (1552 *ОКр.З.* 149 зв.); двєри сто(л) лавы бо(ч)ку... порубано (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 26); дє́лва, фаска, бо(ч)ка (1596 *ЛЗ* 43); и рꙋки и ноги ѡ(т)пи(л) єси, и до ко(н)ца ѡбєзꙋмѣ(л) єси. а того за(с) нє видиши ижъ за твои(м) чєрєво(м) бо(ч)ки с пива́ми, бари́ла з мєдами, бари(л)ка з винами... волоча(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 256); тричѣ у бочку задєнъчовали мя (XVI ст. *НЄ* 206); вєлѣ(л) тог(д)ы єй єлисє́й абы напозычи́ла поро́жни(х) бочо́къ, до кото́ры(х) напꙋцала потросѣ ѡлѣю абы были по́лны (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 21); Дє́лва: Ка́дь,... фа́ска, бо́чка, или дѣжка (1627 *ЛБ* 29); А бо(ч)ки ди(и) по зло(т) 2 (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 2); У Назара... ма(с)ла вє(д)ро, ху(ст) бєлы(х) скрыня и бочъка забитая (Житомир, 1650 *ДМВН* 193); **бочка пивная** — бочка, призначена для зберігання і перевезення пива: бочок пивных трынадцат (Луцьк, 1561 *АрхЮЗР* 8/III, 99); **бочка поташовая** — бочка для зберігання і перевезення поташу: торгъ ꙋчинили и мярє своє ємꙋ на бо(ч)ки поташовыє на папєри по(д) пєча(т)ю... дали (Житомир, 1605 *ЦДІАК* II, 1, 4, 37); **бочка солная** — бочка для зберігання і перевезення солі: Стєпанъ пєтоши(ч)... мє(л)... лою шма(л)цованого ꙋ ѕ҃ бочка(х) со(л)ны(х) (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 59).

2. *(міра об'єму і місткості)* бочка: А къ тому тєжъ они мають... давати на нашъ прїѣздъ съ каждого двора по бочцѣ овса (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); ꙋ клꙋни молочоноє грєчихи дєвят бочок (Яблонь, 1551 *AS* VI, 111); гаковницы которы(х) было л҃ и бочка порохꙋ и всякꙋю бронь побрати казалъ (1552 *ОБЗ* 143); От бочки пива того ж грошей шесть (Вільна, 1563 *ПККДА* I, дод. 556); взяли пшєницы бочокъ ѡсмьдєся(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 114); панъ Лавры(н) Дрєвиньски(и)..., взя(л) тутъ в мєстє Володимєрьскомъ мыта бочку рыбь соло(н)ны(х) (Володимир, 1602 *ТУ* 234); кото́рого [млодєнца] та́къ дїа́волъ тра́пилъ, жє зѣдши три бочки хлѣба и напи́вшися воды,... по́кармъ выпꙋска́л' па́рою (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. II), 3); ѡдо(б)рав(ши) салѣтры 11 бочо(к) а(ж) до лво́ва вцалѣ прыпрова́ди(л) (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 2); Панъ Юрє(и) Макаровичъ... заграби(л)... питого мєдꙋ бочокъ сємъ (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, 11, 4060, 28 зв.); соли бочокъ тры (Луцьк, 1642 *КМПМ* II, 235); **бочка великая, бочка великая лвовская, бочка лвовская** — назва мір місткості сипучих тіл: салитры бочъка вєликая (1552 *ОКан.З.* 20 зв.); салєтры бочъка вєлика лвовъска полъна (1552 *ОВін.З.* 131); отъ бочки лвовское меду пресного грошей двадцат чотыри (Вільна, 1568-1573 *ПККДА* II, дод. 559); **бочка солянка** — бочка з-під солі, яка служила мірою місткості сипучих тіл: В свиръне жита бочокъ солянокъ двєстє и чотыри (1552 *ОКЗ* 36 зв.); Салєтры бо(ч)ка соля(н)ка (Варшава, 1616 *ООЗ*-2, 1 зв.).

3. *(міра земельної площі, засіяної бочкою зерна)* бочка: и тєж к тому придали єсмо єй поля н‹а›шого дворного гнидовского на двадцат бочок

(Вільна, 1503 *AS* I, 125); взалъ пола ωремого ωтъ того дворища ωсємъ сотъ бочокъ (1552 *ОЛЗ* 188); гдє бы са трафило граничє(н)я ω рє(ч) ва(ж)ную вышє(и) два(д)цати бочо(к) зємли, то(г)ды судья... маючи при собє людє(и) добрыхъ тую зє(м)лю ω(б)еха(в)ши справовати... мають (1566 *ВЛС* 78 зв.).

4. *ч.* Вл.н.: Иванъ бо(ч)ка (1649 *РЗВ* 12); Бочъка (Там же, 339 зв.).

Див. ще **БЕЧКА.**

БОЧКОВЫЙ *прикм. (який зберігається у бочці)* бочковий: Я посланы(и) ωтъ єго м͠(ст) пана своєго,... при рыба(х) єго власныхь бочковы(х) з лысто(м)... бє(з)мы(т)ны(м) тутъ, на ярмарокь до Володимєра (Володимир, 1602 *ТУ* 234); Хомȣ самого збили и пограбили: клячȣ тисавȣю... бочкȣ рыбы... рыбь валы(х) бо(ч)ковы(х) пя(т)со(т) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 35 зв.); съ тыхъ же ставовъ рибу бочковую повинна буду зъ Микитичого... подводами своими... отпровадить до Премышъля (Камениця, 1607 *АрхЮЗР* 6/І, 342).

БОЧНИЙ *прикм.* Боковий, бічний: первая часть — Өедоровская, одъ села подле стины бочней, сѣлской, пану Набялкови съ панею Болобановою (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/І, 323).

Див. ще **БОКОВЫЙ.**

БОЧОКЪ *ч.* Бочок: latusculum, бочокъ (1642 *ЛС* 251).

БОЧУЛКА *ж.* **1.** Бочечка, *діал.* бочівка: Сє(р)гє(и) кгє(и)бичъ... мєлъ...//... лою... ȣ бочу(л)цє камєнє(и) и͠ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 59 зв.-60).

2. *(міра місткості)* бочечка, *діал.* бочівка: въ кождȣю нєдѣлю... по бочȣлцє пива имъ давать выпивать Єє Милость... вєлєть маєтъ, абы нє злорєчили (1577 *AS* VI, 83); У томъ же скарбу свечъ восковыхъ великихъ 2,... железа белого бочулкъ 3 (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/І, 368).

Див. ще **БОЧЕЧКА.**

БОШОВАНЫЙ *див.* **БУКСОВАНЫЙ.**

БОЮЮЧИЙ *дієприкм. у знач. ім.* Воюючий: То иного видишь на Соумяптянини, одно заступы боюючихъ? (поч. XVI ст. *Песн.п.* 55).

БОЯЗЛИВЕ *присл.* Боязко, боязливо: Прибѣглъ к нємȣ нѣкоторы(и) з рѝцеровъ єгω боязлѝвє ємȣ мо́вечи (серед. XVII ст. *Хрон.* 395).

БОЯЗЛИВИЙ *див.* **БОЯЗЛИВЫЙ.**

БОЯЗЛИВОСТЬ, БОАЗЛИВОСТЬ *ж.* Боягузливість, боязливість, лякливість, страх: И жєбы нє рєкли, ове́чки єсте́смы, а ты на́съ посыла́єшъ на по́кармъ и з'ѣде́ньє влѣкωмъ боазлѝвость ихъ єдны́мъ сло́вомъ ω(т)на́лъ (Київ, 1625 *Злат.Н.* 128 зв.); Говѣніє: Боазлѝвость в' ко́лω ωгла́дȣючаася, хороне́ньєса варова́ньєса (1627 *ЛБ* 162); Та́къ... вєлѝкȣю ма́єт' пра́вда мо́цъ... я́к' вєлѝкȣю ма́єт' фа́лшъ сла́бость и боазлѝвост' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 283).

Див. ще **БОЯЗНЬ.**

БОЯЗЛИВЫЙ, БОЯЗЛИВИЙ, БОЯЗЛИВЪ, БОАЗЛИВЫЙ, БОАЗЛЇВИ *прикм.* **1.** Боязкий, боязливий, боязний: нє дивоуємоса та(к)... ωны(м), яко боудȣчи слабы(м), и нєро(з)соу(д)ны(м) (до того и боа(з)ливы(м)...) (1598 *Розм.пап.* 52); да́лєй ничо́го в' людєхъ боязлѝвыхъ, а мєжи нєбоязлѝвыми розлит'є крви спра́вити мо́жє(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 216 зв.); чоловѣкъ єсть... барзо лєнивы(и) барзо боязливы(и) (к. XVI ст. *Розм.* 48 зв.); на(и)милшаа моа, на кшта́лтъ голоубѝцы про́стаа и боазлѝваа, закрїйса в дѣра(х) ωпо́кы (поч. XVII ст. *Проп.р.* 165); боа(з)лїви (I пол. XVII ст. *Сем.* 94); Приωздобла́ют' єгω [кона] бро́н'ю,... вѣшаютъ прє(д) ωчи́ма єгω мȣн'штȣкъ... и бра(з)гаютъ пєрє(д) нимъ, призвичаива́ючи єго, жє́быса нє лака́лъ и нє бы́лъ боа(з)лѝвымъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 215); Малодȣ(ш)ны(и): Лаклѝвый, боа(з)лѝвы(и) (1627 *ЛБ* 62); И ре́кл' им', чемȣ так' боазлѝвы єстє маловѣрныѣ? (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 387); pauend(us), боя(з)ливи(й) (1642 *ЛС* 303); timid(us), боязливъ (Там же, 398); Оу и́ншихъ за́сє людє́й сȣмнє́н'є єстъ ба́рзо сти́слоє боазлѝвоє (Київ, 1646 Мог.Тр. 944); кото́рый єсть чл͠вкъ боязлѝвый и ср(д)ца лаклѝвагω, нєхай идєтъ и воро́титса до до́мȣ своєгω (серед. XVII ст. *Хрон.* 155);

(такий, якого легко сполохати) полохливий, лякливий: Страхлѝвый: Боазлѝвый, полохлѝвый (1627 *ЛБ* 122);

У знач. ім. Боягуз, боязливий: Боазлѝвымъ, и нєвѣрнымъ, и сквє́рнымъ, и оубі́йцамъ... єстъ смє́ртъ вто́раа (Вільна, 1620 *См.Каз.* 13 зв.); Нєзбо́жный побо́жности наȣча́єтъ са, вшєте́чникъ

чистоты, піа́ница тре́звости, смѣлости боазли́вый (Київ, 1623 *МІКСВ* 76); игѹме(н)... мае(т)... промышляти..., я(к) боязливы(м) ср(д)ца додавати (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* 1-І, 69).

2. Благоговійний, святобливий: Блгоговѣнный,... набо́жны(и), побо́жны(и), ѡпа́трны(и),... боазли́вый, всю́ды ѡба́чный (1627 *ЛБ* 7).

Див. ще **БОЯЗНЫЙ, НЕБОЯЗЛИВЫЙ.**

БОЯЗНЬ, БОАЗНЬ, БОЯЗНЪ, БОАЗНЬ *ж.* **1.** Боязнь, страх: первое боязнь емоу во ср(д)це воложивъ то ижъ блговѣщение а(н)глъ исповѣда(л) (1489 Чет. 220); маю верне... на то(м) вряде заховатиса... бои раны ѡгледа(в)ши... не за посула(м) ани за прия(з)нью ани за неприя(з)нью ани за боя(з)нью (1566 *ВЛС* 14 зв.); ѡни грѹбо(с)тю своею проти́вившиса в црк̃ви корчемными словы безъ бо́язни ѡповѣда́ли (Київ, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 32, 1); Лечъ папа... написалъ листъ, полонъ боязни и страху (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 294); Видители ва́шъ по́двигъ, трѹ(д), ревно(ст), и тща́ніе, яко да настоащаго вѣка блга́а пого́ните, ѡ бѹдѹщаго же пама(т) теплоту, стра(х), и боазнь, ѹморили есте (1598 *Виш. Кн.* 275 зв.); Али изъ боязню, изъ страхомъ рекутъ (XVI ст. *НЄ* 12); Наверни́са тєды до на́съ, ѡ(т)ложи́ вшела́кѹю бѡ́язнь, и в'сты́дъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 43); Малодѹшествіе... Несмѣлость, бо́азнь, ни́зкій ѹмыслъ, встыдли́вость (1627 *ЛБ* 62); metus, us, стра(х), боя(з)н(ъ) (1642 *ЛС* 269); ка́ющыйса пры и́сповѣди стои, з боа(з)нію, зна́вшы ша́пъкѹ, тваръ не до сщен'ника, а́ле в' бо́къ его оберне́нѹю ма́ючи, стоа́ти мае(т) (Львів, 1645 *О тайн.* 80); ѡхѡ́тне Гла́вы свои пѡ(д) мѣчъ нахила́ли, и шли́ без' бѡ́азни в' пе́чи ѡгні́стыи (Чернігів, 1646 *Перло* 2 зв. ненум.); Боязнь. Timor. Metus. Formido (1650 *ЛК* 430);

(людина, яка викликає страх у когось) пострах: пе(р)ши(и) неха(и) вы(и)детъ сты(и) Васі́ли(и)... вели́кого Григо́ріа Бгосло́ва оу́чень, стра(х) и бо́азнь арі́ано(м) в грече(с)ко(и) це(р)кви на(и)вымовнѣ(и)ший, якъ я розоумѣю (поч. XVII ст. *Проп.р.* 234 зв.);

боязнь божая (бозкая, бозская) — страх божий: неакий Валентый Желех... пропомнивши боазни Божее, звирхности Его Милости господарское..., ѹсмотревши еще собе часъ и местцо кѹ пополненю зрадливого злочинства своего... княза Ярослава... зрадливе... пострелилъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 248); маетъ Ее Милость ихъ, яко властных детей своихъ, и всѣ именьа... въ опеце своей держати,... детамъ моимъ..., выхованье въ молодости ихъ, въ боазни Бозкой, даючи, на всихъ тыхъ именьахъ ...до живота своего // зъ ними, детми моими, мешкати (1577 *AS* VI, 72-73); маютъ бытъ даны черезъ Ихъ Милость паны приателѣ мои, въ слѹжбы, на таковые местца, где бы въ боазни Бозской цвиченье имъ бытъ могло (1577 *AS* VI, 74); вы запамятавши боязни божиеи, и в нивоцо покладаючи предания свтыхь апстль и богоносны(х) свтыхъ ѡ(т)ць припустили есте таковѹю смѣлость и своволенство до себе (Львів, 1588 *ЛСБ* 103); Тобѣ бголюбе(з)ному гедиѡну болобану и(ж) еси пробачи(л) боя(з)нь бжию... то(р)гаешъся на зве(р)хно(ст) преложе(н)ства нашо(г) все црко(в)ное чиноначалие превратити (Вільна, 1594 *ЛСБ* 255, 1); **боязнь передъ собою мети, боязнь при собѣ имѣти** — боятися когось: В чо(м) Вм зъ пови(н)ности свое(и) то(г) Влаха ѹпомните, абы и боя(з)нь божѹю пере(д) собою ме(л) и то ѹважи(л) же лядаяко тое справы зоставля(т) не бѹдѹ (Гологори, 1605 *ЛСБ* 398); Па́тое, блгослове(н)ство, и то е(ст) оучтиво(ст), боазнь, и встыд) захова́ти и всѣг'ды при со́бѣ имѣти к' бгѹ и сты(м) (п. 1596 *Виш.Кн.* 240); **мѣти въ боазни (кого)** — тримати в страху, змушувати когось перебувати в покорі: кото́рій бы мѣлъ двóхъ отрóковъ,... едино́го сна а дрѹго́го нево(л)ника; а хотачи ѡбóихъ мѣти въ боа́зни; пръвѣе бы на сна кара́на оуложи́въ абы́са неволъникъ оубоа́въ и до доскона́лой цнóты прише(л) (Почаїв, 1618 *Зерц.* 58 зв.); **боятиса боязню великою** *див.* **БОЯТИСЯ.**

2. Благоговіння, святобливість: Блгоговѣніе: Пріа́знь, чи́сто(ст), бо́азнь, ѡба́чно(ст), ѡпа́тръно(ст), набоже(н)ство, побо́жно(ст) (1627 *ЛБ* 7).

Див. ще **БОЯСТВО.**

БОЯЗНЫЙ *прикм.* Те саме, що **боязливый:** Боязный. Timidus, Pauidus. Formidolosus (1650 *ЛК* 430).

БОЯРИНЪ, БОАРИНЪ, БОАРЫНЪ, БОЛѢРИНЪ *ч.* (*цсл.* боляринъ) **1.** (*у Російській державі службовий чин, а також особа, якій надано такий*

чин) боярин: Нынѣ тако ест и достоит та́ко глаголати ѡ москвѣ и ѡ цари их, и боярох, и попох их (поч. XVII ст. *Вол.В.* 87); Божиєю милостию великого ґосъподара... великого князя Алєксия миха(и)ловича всея рȣсии самодє(р)жъци и многи(х) ґосподаръствъ ґосъподара и ѡбъладатєля єго ца(р)ского величєсъва бояринȣ воєводи и намѣсъникови ро(с)товъскомȣ князю борисȣ Алєкъсанъдровичȣ рєпнинȣ ѡболєнъскомȣ здравия зычимъ (Переяслав, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 38).

2. *(у Литовській державі — представник дрібної службової шляхти, який на ленному праві володів землею, відбуваючи визначені сюзереном служби)* боярин: и в то(т) ча(с) при и(х) мл(с)ти были боѧрє житоми(р)скии... колєникови(ч)... юшко по(п)кови(ч) а ива(н) пражо(в)скы(и) (Житомир, 1502 *Арх.Р.* фотокоп. 5); тое селищо держалъ бояринъ Кієвскій Еско Косткиничь (Львів, 1510 *АЮЗР* I, 44); а чє(р)касцы яко боярє та(к) мєщанє и козаки нє маю(т) пѡ(т) ты(м) бєрєго(м) ѡ(т) быстрицы а(ж) до є(р)дакȣ бобро(в) гонити и сєто(к) стави(ти) ани ры(б) по ѡзєро(м) ловити (Черкаси, 1544 *ЦНБ* ДА/П-216, 101); Боѧрє пови(н)ни є(з)дити съ старостою... по то(й) сторонє днєпра... шлаховъ ѡтъвєдывати (Остер, 1552 *ООЗ*-I, 49 зв.); А которы(и) бы боѧри(н) шля(х)тичъ кнзьски(и) па(н)ски(и) выслужи(в)ши на панє своє(м) имє(н)є... пого(м) бє(з) воли и вєдомости ѡного пна с ты(м) имє(н)ємъ пна по(д)да(л)сѧ // того при(и)мовати и писати казати нє має(т) (1566 *ВЛС* 8 зв.-9); вєчны(м) право(м) записую... дво(р) и мєстєчко вишпичи с фо(л)ва(р)ками и сєлами ку тому мєстє(ч)ку... налєжачими... // з бояры зъ шлѧхтою зъ слугами па(н)цє(р)ными з лю(д)ми тѧ(г)лы(ми) ѡ(т)чи(з)ными и похожими (Берестя, 1593 *ЛНБ* 103, 14/Іс, 1833, 26-26 зв.); а мєновитє... взєли..., ȣ маска наго(р)никовича боярина арє(н)дара... пива бочокъ двє... поло(т) мяса (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 88 зв.); а тамъ ѡ(д)тȣлъ...// повє(р)нȣвъши... Пȣстошъ михалово по бояринє василю ивановичу дȣровымъ, которые нєкгды шляхти(ц) зає(л)ски(и) трималъ, Єго мл(с)ти: Панȣ Миколаю Пєнъскомȣ до моцы и владзы... подали (Чернігів, 1637 *ЛНБ* 5, II 4061, 125-125 зв.); Та(м)жє в сєлѣ Сє(л)цу в слу(г), боя(р) и по(д)даны(х) мєновитє: у Бакия Высо(ц)кого: жупано(в) фалє(н)дышовы(х) два..., воло(в) два (Житомир, 1650 *ДМВН* 205); **бояринъ господарский** — боярин, якому належав маєток у королівських або великокняжих володіннях: бояри(н) г(с)дрски(и)... ѡповєдалъ ѡ то(м), и(ж)... сєлитриноковы (!) слуги... мєнє... збили (Житомир, 1584 *АЖМУ* 129); **бояринъ королевский** — боярин, якому належав маєток у королівських володіннях: А при то(м)ъ с нами были лю(ди) почєсны(и) Матєрєбозки(и) по(п) я(ц)ко... по(п) ѳотия(н) а маршалѡ(к) митрополи(и) соѳєиски(и) занько а бояри(н) королє(в)ски(и) манько (Київ, 1508-1523 *ПИ* № 5); **бояринъ панцирный** — боярин, який за наділ землі від короля або князя повинен був нести військову службу: село Уймъ... з кгрунты, з будованьем, з людми тяглыми и нетяглыми, з бояри путными и панъцирными...//... листомъ нашимъ арендуем... Адамови Буркацъкому (Локачі, 1551 *ПККДА* I-2, 161-162); вси дворы, села, и приселки, з бояры панцырными, путными, людми оселыми, // тяглыми... малъжонку моему... записую (Володимир, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 353-354); **бояринъ подворыщный** — боярин, який за одержаний від короля або князя наділ землі повинен був виконувати певні повинності: всю маетъность... з людьми, то естъ бояры панъцырными, путными, подворыщными... малжонцы... отписую (Загайці, 1584 *АрхЮЗР* 8/III, 426); **бояринъ путный** — боярин, який за одержаний від короля або князя невеликий наділ землі повинен доставляти листи, документи, супроводжувати офіційних осіб, доглядати за шляхами чи охороняти їх: А боѧрє пȣтныє ѡт сєбє и ѡт жонъ своих ничого дати нє мають (Вільна, 1566 *AS* VII, 89); Боѧр пȣтных болшєй нє потрєба, кром двох... а инщиє всѣ, абы ишли... на панщизнȣ (1567 *AS* VII, 119); Я алєксандро жора(в)ницки(и) клю(ч)никъ и горо(д)ничи(и) лȣ(ц)ки(и)... вызнаваю си(м) мои(м) квито(м) ижє(м) взѧ(л) побору... зъ боя(р) пу(т)ны(х) дво(х) по грошє(и) два(д)цати (Кременець, 1570 *ЛНБ* 103, 47/Id, 3752, 2).

3. *(у Молдавському князівстві — великий землевласник або службовець, які займали високе суспільне становище)* боярин: мы стєфа(н) воєво(да)...

знаменито чиним... ωже пріидє прѧ(д) нами и прѧ(д) ȣсими нашими молдавскими бояре слȣга нашь, вла(д)... и прода(л)... єдно село, на тȣтовѣ, на имѧ русѧни (Бадевці, 1503 *Cost.S.* 255); Іω Коста(н)ти(н) могúла воєвω(да), б҃жїєю мл(с)тїю г(с)п(д)ръ зємли мω(л)да(в)ско(и) ω(ж) прїидошѣ прѣ(д) нáми и прѣд ȣсíми наши мω(л)да(в)скими болѣри и(с)тратїє, и брáтїа єго... и продали... сєло... съ садовїами, и съ сѣножатїами (Ясси, 1610 *МЭФ* фотокоп. № 106); **бояринъ (болѣринъ) великий, бояринъ (болѣринъ) малый** — (землевласник або *службовець, вищий або нижчий за родовим старшинством, впливовістю та ін.*) великий або малий боярин: а на то є(ст) вѣра... всѣ(х) боя(р) вєлики(х) и мали(х) (Бадевці, 1503 *Cost.S.* 256); а на то єстъ... вѣра оусихъ бωлѣрωвъ нашихъ молдавски(х) велики(х) и малыхъ (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. №12).

4. *(вельможа, знатний і багатий сановник при дворі володаря)* боярин: В п‹о›нед‹ѣ›локъ› ащє прилȣчится Рож‹де›ство Х҃во, боудєтъ зима добра... мнωзѣм мȣжем пагоуба, воєм радость, царєм и бояром вспрїѧтїє, жєнам б҃лгородным плачь, силным пагȣба (XVI-поч. XVII ст. *Яв. Рук.* 113); Алєксандєръ з҆ боя́ры дáрїѧ зостáлсє в҆ потéмкȣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 421).

5. Вл.н.: Грицка кухара, Андрея боярина... побили и помордовали (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/I, 428); Иванъ бояринъ (1649 *РЗВ* 370).

БОЯРКА *ж.* *(незаміжна дочка боярина)* боярівна: и панну Ганъну Холоневскую, почтивую шляхтянъку, к тому боярку слуги моего панцерного... збили (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 8/III, 266).

БОЯРСКИЙ, БОАРСКИЙ, БОЯРЪСКИЙ, БОАРСКИЙ, БОАРЪСКИЙ *прикм.* **1.** Боярський: даровал єсми сына моєго... всим Стєпанєм... з дворы Стєпанскими... со всєю волостью Стєпанскою и сєлы городовыми и боѧрскими (Острог, 1522 *AS* III, 237); Кȣницы свадє(б)ныє ωтъ дєвъки єсли з мєста або з волости по(й)дє(ть) по(д)данаѧ // г(с)дръскаѧ за людє(й) кнѧ(з)скихъ и па(н)скихъ и зємѧ(н)скихъ и боѧ(р)ски(х) в҃і грошє(й) (1552 *ОЖЗ* 123 зв.-124); на(й)мȣють сторожовъ тыхъ мєщанє и бояре складаючи на ни(х) ωсобно з домȣ каждого такъ з бояръского яко з мєщаньского на го(д) по грошȣ (1552 *ОЧерк.З.* 7 зв.); сума всихъ волокъ у местечку боярскихъ пятъ (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 7/I, 240); такъже коней сивыхъ монастырскихъ чотыри и пятого боярского, з колясою и з велю книг,... з собою побрал (Київ, 1643 *АрхЮЗР* 1/VI, 785); В селе Воисечу двор з оборами, а мужицких хатъ чотырънадцатъ а боярских тры спалилъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 62).

2. *У знач. ім.* Боярський. Вл.н.: то(т) Иванъ боя(р)ски(и) нє могъ ты(х) позвов давати бо дє(и) возны(м) ани ωсєлы(м) в здєшнєм воєво(д)ствє нє є(ст) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 26 зв.); дїакону при ω(т)цȣ васїлїю боа(р)ско(м) ωско(р)блєному зло(т) 1 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4 зв.); Иванъ боя(р)ский (1649 *РЗВ* 20 зв.).

БОЯРЧУКЪ *ч.* Боярчук. Вл.н.: панъ Янъ Закревский... противъко роботънымъ, меновите, Мискови Хотиневи, Качанови з сынами...//... Остапови Боярчукови зъ сынами... права... декляроваты оферовалсе (Луцьк, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 533-534).

БОЯСТВО *с.* Те саме, що **боязнь** у 2 знач.: Трéтаѧ: жє двóє найда(л)шїє зєдночáєтъ, бо оубо(з)ство и бѣды нáшѣ з боязство(м) и вєлúкостю бо(з)скою злоучúлъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 161).

БОЯТИ, БОАТИ, БОАТЇ *дієсл. недок.* (кого) Те саме, що **боятися** у 1 знач.: боѧтї (I пол. XVII ст. *Сем.* 18); з҆ дѣтúнства зáвшє боѧ́лъ г(с)да б҃га и росказáньє єгω ховáлъ, нє зафрасовáлсѧ на б҃га о óноє карáньє слѣпоты (серед. XVII ст. *Хрон.* 384 зв.); **не бойте** — будьте спокійні, не бійтеся: И на гóлос єго оу́ши свои надáвши. Котры́й до насъ мóвилъ, нє бóйтєсѧ нє бóйтє, При бачéню ты́лко боу(д)тє, а мéнжнє стóйтє (Львів, 1616 *Бер.В.* 71 зв.).

БОЯТИСЯ, БОЯТИСЕ, БОЯТИСЬ, БОЯТИСА, БОЯТІСЕ, БОАТИСЕ, БОАТИСА, БОАТЇСЕ, БОАТЇСА, БУЯТИСЯ *дієсл. недок.* **1.** (кого, що, від кого, чого і без додатка) *(відчувати страх перед ким, чим)* боятися, побоюватися (кого, чого; робити що): боюсѧ, дабы нє прєлєстникъ пришо(л) вєщавый ко мнѣ (1489 *Чет.* 37); и напомина(л) мѧ ω(тч) вл(д)ко абы є(с) зозна(л) пра(в)дȣ

яко сє бга боишъ кто тебє на то привє(л) (Львів, 1552 *ЛСБ* 17); бóл'ше бóйтєсѧ тóго который мó-жє(т) и дшоу и тѣло погубити вѣчны(м) ѡгнє(м) (1556-1561 *ПЄ* 51); Што дïаво(л) видячи, и(ж) то(т) хво(ст) клобȣчны(и) ѡ(т)нѧ(л) ємȣ пожито(к) пыхы голо(в)ноє, и бои(т)сѧ и бє(з)чєсти(т)сѧ ѡ(т) та(к) нѣкчємного... строю ношєнѧ того клобȣка (п. 1596 *Виш.Кн.* 229); чоловекъ невинъный увезде маетъ ясное око и не боитъся суду (Вільна, 1599 *Ант.* 887); Дѣля того не буйме ся сна и испочивку, али (*в рук.* али сѧ. — *Прим. вид.*) радуйме ся, коли лѣгаеме (XVI ст. *НЄ* 156); А чємȣжъ сѧ нє боишъ; бо(с) єстъ фȣндовáный На кáмєни, нє пѣскȣ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); Петромъ не буду, жебымъ ся такъ бояла: И до Учителя ся не признавала (Львів, 1630 *Траг.п.* 171); Ба бóйсѧ: и зáповѣдïи єгѡ стєрєжи (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 25); Або влáсно(ст) є(ст) двамь дóбры(м) боáтисѧ и лѧкатисѧ на всáкоє прïйтïє мȣжа (1645 *УЄ* № 32, 311); тое звѣра нѣчого не бо-йтся едно червоной барви (серед. XVII ст. *Луц.* 533); Боюся. Timeo. Metuo, Formido (1650 *ЛК* 430); **боятисѧ боязню великою** — дуже лякатися: а ѡни сѧ́ бояли бóяз'ню вєликою и мóвили єди(н) къ дроугомоу. и кто(ж) є(ст) тото. ижє вѣтрь и мóрє слоухаю(т) єго (1556-1561 *ПЄ* 142 зв.); **не бойся, не бойтеся** — будь спокійний, будьте спокійні, не хвилюйся, не хвилюйтеся: тогды англъ г(с)нь рє(ч) к нєй. нє бойсѧ мриє. но ра(д)уисѧ. радость бо єси ѡбрѣла (1489 *Чет.* 37); "Не буй ся, малое стадо, чомъ ся удобродячивъ отецъ вашъ небесный дати вамъ царство" (XVI ст. *НЄ* 23); и рѣ(к) к ни(м), нє бойтє(с) ѧ(м) є(ст) с вáми (XVI ст. *УЄ* № 29519, 94); И на гóлос єго оу́ши свои надáвши. Котры́й до насъ мóвитъ, нє бóйтєсѧ нє бóйтє, При бачéню ты́лко боу(д)тє, а мéнжнє стóйтє (Львів, 1616 *Бер.В.* 71); И рєклъ Мѡисє(и) до лю́дȣ: нє бóйтєсѧ бо абы вáсъ досвѣдчилъ пришо(л) бгъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 97).

2. (чого) Побоюватися чогось, відчувати неспокій, турбуватися; вагатися; остерігатися; переживати: иосифє снє двдвь нє бойсѧ прияти марïамь жєны твоєй рождьшєє бо сѧ в' нєи ѡ(т) дха є(ст) ста породить сна и нарєчєшь имѧ ємоу іс (1556-1561 *ПЄ* 23); та(к)жє и до того часу за(в)жды ворота маю за(м)кнєныє боячисѧ абы чого злого нє (в)чинили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 8); обинȣ́юсѧ, бою(с) роз'мышлѧю (1596 *ЛЗ* 64); Смотри я́къ то мȣжъ стый сáмъ собѣ нє ȣфáлъ, Боячи́сѧ и в' Црkви абы в' пыхȣ нє в'пáлъ (Київ, 1622 *Сак. В.* 43 зв.); Боѧ(т)сѧ бѣднѧта абы и(х) дѣти в' шкóлѣ ни(ч) прикрого нє ȣтєрпѣли. ажєбы славными были (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 17 зв.); Року ахлѳ: ȣрожа(и) бг далъ на(д) сподѣва(н)є, бо ся бояли сѣяти, щє б нє было ȣрожаю, и такъ мало сѣяли, алє бг да(л) вєликïй ȣрожа(и) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176); **не бойся, не бойтеся** — не турбуйся, не турбуйтеся, не хвилюйся, не хвилюйтеся: Никакоже не бойся, любимый брате и розсудны прочитателю, истинну убо апостольскую, а не ложь и речи мирские тое глаголю (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 186); Іѡсифъ... мóвилъ: Нє бóйтєсѧ ижь живи(т) бȣдȣ вáсъ и дѣтки вáши. И тѣшилъ ихъ и лáгоднє и ласкáвє до ни́хъ мóвилъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 77 зв.).

БОАЗЛИВЫЙ *див.* **БОЯЗЛИВЫЙ.**

БОАЗЛÏВИ *див.* **БОЯЗЛИВЫЙ.**

БОАЗНЬ *див.* **БОЯЗНЬ.**

БОАРИНЪ *див.* **БОЯРИНЪ.**

БОАРСКИЙ *див.* **БОЯРСКИЙ.**

БОАРЫНЪ *див.* **БОЯРИНЪ.**

БОАТИ *див.* **БОЯТИ.**

БОАТИСА *див.* **БОЯТИСЯ.**

БОАТÏ *див.* **БОЯТИ.**

БОАТÏСЕ *див.* **БОЯТИСЯ.**

БОАТÏСА *див.* **БОЯТИСЯ.**

БОАЧИЙСА *дієприкм. у знач. ім.* Боязливий: заистє єстъ рє(ч) // правди́вая, ижъ самоє нба по-зрéнѧ ѡныє боѧзли́выє... пиґмєи на си́лны(х) гєр-коулéсовъ и ґигáнто(в) мóжє(т) ѡбєрнȣти, боѧ-чи(х)сѧ на моу́кы поривáти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 32 зв.-33).

БРАГА *ж.* **1.** *(рід спиртного напою)* брага. ◊ **на-течи съ ковшом на брагу** — стати відомим, виявитися: а то — жесте за себе допустили отка-зывати геретикови значному, которого хотя бысте вы невемъ яко таили, не утаитъся шило въ мешку, але врыхле натечетъ съ ковшомъ на брагу! (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1115).

2. *ч.* Вл.н.: гришко брага (1649 *РЗВ* 32 зв.); Дацько брага (Там же, 98 зв.).

БРАГАРЪ *ч.* Бражник "той, хто робить брагу або продає її". Вл.н.: Павло Брагаръ (1649 *РЗВ* 175 зв.).

БРАДА *ж.* (*цсл.* брада) те саме, що **борода** в 2 знач.: инши жє космы из брады торгахꙋ (1489 *Чет.* 9 зв.); ѡнъ... чєрноу брадоу имѣєть (Там же, 228 зв.); И что(ж) то ваши капланє брады го́лѧть (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 104); дѣлѧ того оголивши, бра́дꙋ, гла(в)у побравши што надорогшїи рѣчи с' собо́ю. пꙋсти(л)сѧ до ма́кєдонїи (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 69).

БРАДАВНИКЪ *ч. (назва рослини)* бородавник: verrucaria, a(e), брадавникъ трава (1642 *ЛС* 410).

БРАДАТЫЙ *прикм.* (*цсл.* брадатыи) бородатий: Брада́тый. Barbatus (1650 *ЛК* 430).

БРАЖКА, БРАЖЪКА, БРАЗКА *ж.* **1.** Те саме, що **пряжка:** бразка перловая съ фереты золотыми и съ каменемъ дорогимъ, коштовала тридцать и двѣ копе грошей Литовскихъ (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 121); взято...жупанъ фалюндышовый, бурнатый, новый,... бражка на среброглаве,...//... бражка на талѣте съ перлы и съ пунталы (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 81-82).

2. *ч.* Вл.н.: Стєпанъ бражъка (1649 *РЗВ* 54).

БРАЖНЫЙ *прикм. у знач.ім.* Бражний. Вл.н.: атама(н) бра(ж)ный (1649 *РЗВ* 19 зв.); Иванъ Бражны(и) (Там же, 374 зв.).

Див.ще **БРАЖЪНИКЪ.**

БРАЖЪНИКЪ *ч. Діал.* Бражник "продавець браги". Вл.н.: Мєщанє которыє по(д) мєстъскимъ правомъ сєдать домы своими... є(р)макъ воскобо(и)никъ... мо(и)си(и) бражъникъ (1552 *ОКЗ* 39 зв.); Ми(с)ко бражъникъ (1649 *РЗВ* зв.).

Див.ще **БРАЖНЫЙ.**

БРАЗҐАТИ *дієсл. недок. (ударяючи по чомусь, викликати специфічні звуки)* брязкати: Прищздобля́ют' єго [конѧ] бро́н'ю... вѣшаютъ прє(д) ѡчи́ма єгѡ мꙋн'штꙋкъ... и бра(з)ґаютъ пєрє(д) ни́мъ, призвычаива́ючи єго, жє́бы сѧ нє лѧка́лъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 215).

Див. ще **БРАЗЧАТИ.**

БРАЗДА[1] *ж.* (*цсл.* бразда) борозна: sulc(us), бразда (1642 *ЛС* 388); sulcatus, браздами пощранъ (Там же); Бразда. Sulcus (1650 *ЛК* 430).

БРАЗДА[2] *ж.* (*цсл.* бръзда) вуздечка, віжка. *Образно:* Пра́вда и чл҇колю́біє твої́ во́зъ справꙋ́єтъ, а справєдли́вость бразда́ми шафꙋ́єтъ (Львів, 1591 *Просф.* 66); хс҇ прізываєть кꙋ вѣрѣ своєй ст҇ой и памѧти бж҇єй а нєвѣръны(х)... чини(т) хоуливыми кꙋ доброй рѣчи, абовѣмь напа(ст)ми и бѣ(д)ми тєды многїи прїхода(т) жє мови(т) браз(д)ами и оуз(д)ою чєлюсти и(х) въстагнєшь (к. XVI ст. *УЄ* №31, 220).

БРАЗКА *див.* **БРАЖКА.**

БРАЗКЪ *див.* **БРАЗКЪ.**

БРАИЛОВЕЦЪ *ч.* (мешканець м.Браїлова або виходець із нього) брайловець. Вл.н.: Лꙋцикъ брайловєцъ (1649 *РЗВ* 200).

БРАЙЦАРОКЪ *ч.* (*нім.* Bräter) кільце для прикріплення шаблі до портупеї: тамже взяли въ ворку полотняномъ зготования кольца выбияные мое, яжовые, позлотистые, зъ брайцарками (sic! — *Прим. вид.*) зъ гапликами и пряжками позлотистыми (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 109).

БРАКОВАНЄ, БРАКОВАНЬЄ *с.* **1.** *(відбір чогось за сортами, якістю)* сортування: А продал Єго Милость мнѣ попєл правє добрый,... в бочках под брак Кгданский, длѧ которого бракованѧ маєт кнѧз Роман... мистра своєго попєлного... до Кгданска послати (Вільна, 1555 *AS* VII, 10);

(можливість вибрати що-небудь) вибір: правда трває(т)... и живє́тъ звитєжа́є(т) на вѣки вѣко́въ, и нєма(ш) оу нє́и бракова́ньѧ ѡ со́бѣ ани ро́зности (серед. XVII ст. *Хрон.* 368).

2. Різниця, вирізнення: **безъ бракованя** — без різниці: таковую... любовъ маемо мѣти, яковую...не толко винны еи... заховати противко правовѣрънымъ, але и противко каждому, без бракованя особы (Вільна, 1600 *Катех.* 78); Лю́дє пєрєминю́(т) алє пра́вда бж҇їя трває на́ вѣки, бє(з) бракова́нѧ пєрсонъ ро(з)маитыми способами мо́ви(т) до на(с) г҇ь б҇ъ (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 15).

Див. ще **БРАКЪ.**

Пор. **БРАКОВАТИ.**

БРАКОВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) Сортувати, відбирати: А маєт ѡн собѣ тотъ попєл браковати, на бєрєзи бєрꙋчи на комагꙋ (Городище, 1551 *AS* VI, 108).

2. (ким) *(надавати перевагу кому-небудь, вважаючи*

кращим) вибирати: Боу(д) тєды пє(в)ны(и) чл҃чє абовѣ(м) сѹдіа ѡсобами нє бракѹє(т) анѣ вєдлє славы сѹди(т) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 155).

3. (без додатка) Перебирати: томѹ в рѹкѹ тыц҃ь, ѽво(му) тыць и сє́(му) тыць, а писародрачѣ ю(ж) нє бракѹють, и потро(й)ники з грошами бєрѹтъ и дєрѹ(т) (1598 *Виш.Кн.* 293).

4. (кого, чим) Нехтувати (чим), відкидати (що): А то естъ знакъ побожности католическое человека хрестиянъского, который учителей церкви Божое однако прыймуетъ, не бракуючы писмами ихъ (Вільна, 1599 *Ант.* 909); Бг҃ъ свѣтъ прємѹдрости дароу́єтъ, любА́щимъ єго а лицємъ нє бракѹєтъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 8 зв.); Гды́жъ тєѡліо́гїа с(т): в ко́лѣ филіозо́фско(м) вакѹє, А пѡе́тами, выбо́рними бракѹє (Чернігів, 1646 *Перло* 9 зв.).

БРАКОВЫЙ *прикм.* Знятий з обігу: **монета бракова** *див.* **МОНЕТА.**

БРАКЪ[1] *ч.* *(стп.* brak, *снн.* Brak) **1.** Сорт, гатунок: А продал Єго Милость мнѣ попєл правє добрый, варѹнковый, в бочках под брак Кгданский (Вільна, 1555 *AS* VII, 10); з столпъцєвы(х) бракω(в), котрыє в бляшаной пѹшцѣ сѹтъ выбралє(м) лѣпшихъ, з ω(д)ны(м) чи(р)воны(м) цє(л)ны(м) зло(т) 12 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 1 зв.).

2. *(товар гіршої якості)* брак: припровадилъ слуга... пана Го(с)кого,... на двохъ комягахъ попєлу лашто(в) чотыръдєся(т) сємъ,... с которо(го) попєлу: коруны — лашто(в) двана(д)цать и бо́чокъ пятъ; браку — лашто(в) двадъцатъ пятъ, бочокъ сємъ (Ґданськ, 1606 *ТУ* 241).

3. Різниця, виняток: ма́ютьса те́ды хр(с)тїа́нє ста́рати оусилнє,... же́бы... нико́го нє знєважа́ти, нє ѡсѹжа́ти, ники́мъ нє брыдитиса и нє чини́ти бра́кѹ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 129); **без браку** — без вибору: маю ѹ Єго Милости тот попєл брати бєзь бракѹ (Краків, 1539 *AS* IV, 215); Щодєннє, смєрте́лного ѡчєкива́й бо́ю, На ко́ждого чловѣка, и до́ма чигаєтъ, И на войнє безъ бра́кѹ зна́гла поривает (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 16).

Див. ще **БРАКОВАНЄ.**

БРАКЪ[2], БРАКЬ *ч.* **1.** *(родинний зв'язок)* шлюб: ѡсифъ бра(т)я имѣл бра(к) жєноу и сн҃ы (1489 *Чет.* 158 зв.); Бо и Ст҃ыи нѣкото́рїи... въ бра́кѹ бг҃ѹ послѹжи́вшїи, яко то авраа(м) исаакъ... и иныи... тыи хо(ч) пе́рвїє были съ жєна́ми, ѡба́чє пото́мъ ст҃обливє пожили, и пама́тьми их цр҃ко(в) оукраша́єт са (Київ, 1621 *Коп.Пал.(Лв.)* 32); matrimoniu(m), жєнитва, бракъ (1642 *ЛС* 164); **законный бракъ** — *(шлюб, оформлений відповідно до чинного закону)* законний шлюб: А и... за́пѡвѣди повєлѣва́ютъ: Ащє Сващє́нникъ нє и́маєтъ жєны своє́є зако́нного бра́ка, Ст҃лю подоба́єтъ тако́вого ω(т) Са́на ω(т)лоучи́ти (Львів, 1614 *Вил.соб.* 11); **давати в бракъ** — одружувати: marito, as, женю, даю в бракъ (1642 *ЛС* 263).

2. *(званий обід або вечеря, що влаштовуються на честь кого-небудь або на відзначення якоїсь події)* бенкет: повѣжьтє зъванны(м) ижє є(ст) обѣ(д) мои наготоваль волы мои кормьныи побиты(и) и всѣ потрєбы готовы соуть прїйдѣтє жь на бра́кы (1556-1561 *ПЄ* 94); идѣтє(ж) по дорога(х) всоуды и которы(х) найдєтє прїзовѣтє и(х) на то(т) бра(к) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 168 зв.); А бѹдѹтъ ли на бра́цѣ, или на пи́ру позо́ры, ω(т)ходи прєждє видєнїа. на бракъ нє ходи (Львів, 1642 *Жел.П.* 2 зв.);

весілля: Єв(г)ли́ста выписоує якь іс҃ на бракоу то є(ст) на вєсєлю, во́доу на вино́ пєрєложиль (1556-1561 *ПЄ* 346).

3. Невинність, непорочність, чеснота: рєкь ємѹ ієрє́й... а ѡповидѣлъ и(ж) дѣвкѹ, котро(у)ю взА́лъ ω(т) цр҃кви... ѡсквѣрниль е́и и оукраль бра(к) єи (XVI ст. *УЄ* № 29519, 158 зв.).

БРАКЬ *див.* **БРАКЪ[2].**

БРАМА[1], БРАНА *ж.* (*стп.* brama, brana, *стч.* brana) **1.** *(великі ворота у фортецях, міських укріпленнях, баштах і т.ін.)* брама: Єщє вышъшє(и) на(д) тою свѣтлочъкою єсть вєрьхъ брамы цєглою мѹрованы(и) (1552 *ОКр.З.* 149); на томъ мєстє тєпєрє заробили бранѹ воро(т)нѹю (1552 *ООвр.З.* 96); нє замыкаю(т) брамы пєрє(д) дєвятою годиною (к. XVI ст. *Розм.* 38); пришли до браны жєлѣзнои котораа вєдє до мѣста (Герляхів, к. XVI ст. *Свєнц.* 72); ω(т) ты(х), што за (б)рамами с поро(ж)ними возами стояли, по шє(с)ти грошє(и) лито(в)ски(х) бра(л) (Володимир, 1608 *ТУ* 246); Бра́мы оу того мѣста, зє всѣхъ чєтыро́хъ ча́стїй (Почаїв, 1618 *Зерц.* 67 зв.); во(з)ны(и)... со(з)на(н)є своє в тыє слова

ȣчини(л)... и(ж)... подалє(м) и положилє(м) позовъ... пано(в) кропивни(ц)ки(х) в мистє(ч)ку комаровє в брамє мє(с)цко(и) (Вінниця, 1622 *ЛНБ* 5, III 4057, 63); въ томъ же местечку церквей три: перъшую деревяную..., другую тежъ деревяную Светого Семена, // водле брамы месцкое на горе лежачую, а третюю мурованую..., подъ себе... загорнули (Київ, 1633 *КМПМ* I, дод. 544-545); в мѣ(с)тѣ то(м) муръ такъ до(л)гий на .о҃. миль а мае(т) сто брамъ, мосіонзовихъ (серед. XVII ст. *Луц.* 534); Збȣдова́лъ бра́мы з҄ ка́мєньѧ над҄ мѣрȣ высо́кїи (серед. XVII ст. *Хрон.* 363); тутъ, на передместю луцъкимъ, за остатнею брамою костелъ Светого Крыжа... спустошыли (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 157); *Образно:* Той же... указуетъ дванадцать брамъ и дванадцать фундаментовъ — апостоловъ быти и пророковъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 367); **торжищная брама** — (*ворота, через які пропускають купців*) торгова брама: quintana porta, то(р)жищная брама, врата (1642 *ЛС* 343);

у складі вл.н.: **драбъская брама**: А з дрȣгоє стороны ѡтъ полȣдня за драбъскою брамою... прилєгла гора на (и)мѧ Клинєцъ (Київ, 1552 *ОКЗ* 34); **Золотая брама**: Ѡбѣ тыи Цр҃кви мѣсто мȣрѡвъ мѣстскихъ збȣдо́ваны сȣтъ, Єдна въ Влахе́рнахъ..., Дрȣгаа за́сь са́а при то́й кото́раѧ называ́єтсѧ Золота́ѧ бра́ма (Київ, 1631 *Син.Тр.* 812).

2. (*місце ув'язнення*) тюрма: протестантесъ просили уряду о указанье вязеня таковымъ виноваймамъ тутъ в замку Луцкомъ, в браме, в турме здавна будучой (Луцьк, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 601); **брама судовая** — суд: Єсли зро́ди(т) ч҃лвкъ сына нєпоко́рногѡ и мȣжебїицȣ кото́ры(и) бы нє слȣхалъ ѡ҃цовскогѡ и ма́тєрнѧ(го) росказа́ньѧ, а скара́ны(и) взгорди́лъ бы послȣшны(м) бы́ть, поима́ю(т) и повєдȣ(т) до ста́рши(х) мѣста онагѡ и до бра́мы сȣдово́й (серед. XVII ст. *Хрон.* 156).

брамы адовы — царство диявола: Бра́мы а́довы, Бѣды называ́єтъ, кото́рыи смрѣть ро́дать (Київ, 1625 *Злат.Н.* 130); **брамы небесныи** — царство небесне: Ѡтвори(ж) те́ды бра́мы нб҃(с)ныи, и... оузришъ, што ре́чєно єст҄ (Київ, бл.1619 *Аз.В.* 298); **брамы пекельныє, браны пеклиыє** — царство диявола: брамы пекельныє вѣры Христовы... перемочи не могут (Львів, 1605-1606 *Перест.* 55); дѣєпи́съ проти́въ, ц҃ркви восто́чной, бра(м) пєке́(л)ныхъ прєможе́ньє ѡ(т)толѧ мѣркоу́єтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 156 зв.); мо́жєтъ и з҄ свои́мъ ри(м)скимъ, и з҄ своими прала́ты звати а оудава́ти тымъ, противъ кото́ромȣ бы бра́ны пєкє(л)ныє пєрємочи нє мѣли (Там же, 160 зв.).

БРАМА[2] *ж.* (*стп.* bram, brama) (*вузька смужка тканини, здебільшого парчі, нашита на краї одягу для оздоблення*) лямівка, облямівка, оторочка: К томȣ тєж ȣзѧл єсми... рȣхомых рѣчей:... шата ѡдамашковаѧ чєрлєнаѧ з олтабасом, дєвѧт брам злотоглавȣ (Несухоїже, 1550 *AS* VI, 5); Скрыню великую чорную з шатами, в которой дей было: саянов оксамитных чотыри: оден чорного оксамиту рытого з трема брамами злотоглавовыми (Володимир, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 245); Ра́сны: фа́лды, бра́мы (1627 *ЛБ* 110); Оучини(ш) те́жь ри́зȣ..., оу кото́роє бȣдєтъ ѡжєрєльє, а брама около нєго тка́на, якѡ быва́єтъ на кра́ѧхъ ша́тъ абы сѧ ла́цнѡ нє поша́рпалъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.).

БРАМКА *ж.* Жіночий головний убір, виготовлений з коштовної тканини і прикрашений перлами: К томȣ тєж ȣзѧл єсми ȣ Их Милости рȣхомых рѣчей... двѣ брамки малых с пєрлы (Несухоїже, 1550 *AS* VI, 5); Брамо(к) пє(р)ловы(х) новоȣроблєны(х) в лу(ц)ку двє (1571 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1855, 2); Найпервей дей взял... брамок перловых чотыри (Володимир, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 244); тыє посла(н)цы... шаты... брамка пє(р)ловая...// побрали (Ковель, 1585 *ЖКК* I, 259-260); до того порȣчаю и даю в опєкȣ тȣю цȣ(р)кȣ мою ан(н)ȣ... а цȣ(р)цє... Зофєи дрȣгȣю половицȣ ѡ(т)чи(з)ны моєє... до то(г) рєчє(и) рȣхомы(х) бра(м)кȣ пє(р)ловȣю... жȣпа(н) чє(р)воны(и) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 42).

БРАМНИЦЯ *ж.* Бортова дошка судна (?): тєды(м) то види(л), жє вси врєкги погнили и тє(р)тици, и бра(м)ници (Володимир, 1602 *ТУ* 234).

БРАМОВАТИ *дієсл. недок.* (чим) Облямовувати, оздоблювати одяг каймою: Сая(н) мухаєровы бу(р)на(т)ны(и) брамованы ѡ(к)самито(м) рыты(м) (1571 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1855, 1 зв.); Матфей Немирич того ж часу побрал, то ест: шата едамашки зеленое, злотогловом чирвоным брамованая (Жито-

мир, 1585 *АрхЮЗР* 8/III, 445); взяли: летникъ аксамитный, кармазиновый,... въ килка рядовъ на доле брамованый, коштовалъ полтретяста золотыхъ Полскихъ (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/I, 430).

БРАНА *див.* **БРАМА**[1].

БРАНЄ, БРАНЬЄ, БРАНЪЄ *с.* **1.** Одержання, отримання, брання: мають книги єще нє мнє(и) три дни лєжати при которы(х) маю(т) быти нє ω(т)є(ж)дчаючи судья... для созна(н)я ѹписова(н)я и выписо(в) бранья (1566 *ВЛС* 15); А и(ж) ку бранаю пѣназю(м) нє ста(л) бра(т) Яро(ш) (Одрехова, 1575 *ЦДІАЛ* 37, 16, 4); К тому... до бра(н)я тє(ж) пнзє(и) пови(н)ни бѹдє(м) кгро(д)ски(м) позво(м)... позвати єго самого (Юсківці, 1576 *ЛНБ* 5, II 4044, 87 зв.); в браню пѣнєзє(и) бы хто бы(л) вѣдалъ (к. XVI ст. *Розм.* 57 зв.); Поємлє́ніє: Ска́рга, ска́рги поклада́ньє, бра́ньє, взѧтьє (1627 *ЛБ* 86); в млын тотъ, што водле монастыра на Стыру, волъное молотье и мирки бранъе одын ден въ кожъдый тыжден (Луцьк, 1642 *КМПМ* II, 234); гдє протє(с)туючи(и),... приєхавши, пита(л)сє мєжы паны Трыпо(л)ски, которы(м) бы тая сума яко по зошлы(м)... сукцє(с)сырє налєжи(т) мєла, гото(в) єє будучы ω(д)да(т), ωбосла(в)ши ω(д)накъ до браня сумы позвомъ (Житомир, 1649 *ДМВН* 180);

користування: фѹндѹю...//... ставъ... зъ вольнымъ бранємъ на тамтой сторонє моєй зємли (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 65-66);

(*забирання чогось із собою*) брання: тымъ подданымъ своимъ браня домовъ зъ места своего и переношения ихъ на тую волю заборонити не смеетъ (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 6/I, 378);

(ставання власником) набуття: а затымъ жє до бра(н)ѧ спа(д)комъ по пєтрѣ прєложє́ньства нє мѡ́гоу(т) собѣ привлащати пра́ва (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 113).

2. *(мита, данини, податку і т. ін.)* стягання, брання: ω бра(н)є доходо(в) на врядє(х) (1566 *ВЛС* 34 зв.); Яз василє(и) со(с)ни(ц)ки(и) со(з)наваю... и(ж)... положи(л) є(с)ми позо(в) зє(м)ски(и)... ω нє(с)лѹшноє бранє мыта (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 32); За которы(м) таковы(м) єго мл(с)ти нєслушны(м) бранє(м) мыта я(р)маро(к) Луцки(и) зопсова(н) и внивє(ч) єстъ ωбєрнєнъ (Володимир, 1608 *ТУ* 246); а заты(м) ω вины в справє ωписаныє дрѹги(и) ма(н)да(т) ω своєво(л)ноє бра(н)є и выбра(н)є чи(н)шо(в) в мє(с)тахъ и мєстє(ч)кахъ... в то(м) староствє пєрєяславско(м) бѹдѹчы(х) (Київ, 1620 *ЦДІАЛ* 181, 2, 1748).

3. Пограбування, крадіж: А хотѧ(ж) бы сє яки(и) ли(ст) которое стороны бы(л) ωказа(н), таковы(и) вжє у жа(д)ного права по(с)лє сєго застановє(н)я и скасова(н)я вєчного моцы мєти нє маю(т), та(к) тє(ж) потопта(н)я и бра(н)я збо(ж)ѧ и сєна (Житомирщина, 1584 *ККПС* 60); Реєстръ браня речей с коморы у Григоря Ѳедоровича (Володимир, 1590 *ЖКК* I, 310); великие кривды и шкоды бранъемъ коней, быдла, отбиянъемъ коморъ, шаръпанъемъ маетности розмаитое,... кгвалтовне починилъ (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 211); Яко тє(ж) при то(м)жє наєздє... и браню маєтъности Протєстѹючи(х) в то(м)жє ска(р)бцѹ з шкатѹлою всѣ справы привилєя протєстѹючи(х) забра(л) (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 30 зв.).

4. *(ліків)* приймання: Вра́чба, врачєва́ніє: Лѣчє́ньє, лѣка́рствъ дава(н)є, а(л)бо бра́ньє (1627 *ЛБ* 17); **бранє ключа** — *(застосування певного способу для розуміння, розгадування, розв'язування чого-небудь)* підбирання ключа: А о браню ключовъ, то естъ вязаня и розвязованя, теды вѣдаемо зъ оного евангелія (1603 *Пит.* 23).

БРАНИЩА *ж.* Те саме, що **бранище:** инь никто бєз игѹмєновѹ волю да нє смѣєть оу тотѹ браницѹ ни рибѹ ловити, ни инїи звѣрь (Сучава 1502 *BD* II,210).

БРАНИЩЕ *с.* (*молд., болг.* бранище "заповідний ліс") лісові угіддя: Пєтръ воєвода... знамєнито чиним... ѡжє прїидоша прѣд нами... молєбникь наши (!)... и съ въсѧм братїѧм,... ѹмолити нас и просити сєбѣ ωт нас потвръждєніє на их староє бранищє (1576 *МЭФ* 94).

Див. ще **БРАНИЩА.**

БРАНКА *ж.* Бранка. Вл.н.: Напє(р)вє(и) тыє то Бранєцъкиє ωказали початокъ быти границы имєнью. своємѹ з вєликимъ князствомъ рєкѹ Бранкѹ (1546 *ОГ* 1).

БРАНТОВЫЙ *прикм.* (*стп.* brantowy) *(який стосується чистого срібла або золота)* високо-

пробний, високоякісний: Кели(х) срѣбра бра(н)тового мѣсцами злоти(с)ти(и) (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 6 зв.).

БРАНТЪ *ч.* (*стп.* brant, *свн.* Brand) дорогоцінний метал або камінь. *Перен. (про високу моральну чистоту):* для того и(ж) и́сти(н)на в ни(х) сѣдитъ, для того и(ж) бранты золото срѣбро камѣня дорогоє то є(ст) щиро(ст) сȣдъ и правда в ни(х) црствȣє(т) (1598 *Виш.Кн.* 308).

БРАНЪ *див.* **БРАНЬ**[1].

БРАНЪЄ *див.* **БРАНЄ.**

БРАНЫЙ *прикм.* Який спричинений привласненням, крадіжкою: ти(ж)..., шкоды которыѣ сѣ стали с обȣдвȣ сторω(н), жєнныи и браныи,... абы было заложено, абы ω(д)на сторона дрȣгои сторонє нє ȣспоминали (Кам'янець, 1510 *Cost. DB* 456).

БРАНЬ[1]**, БРАНЪ** *ж.* (*цсл.* брань) **1.** *(збройна сутичка)* битва, війна, бій: боудоу(т) оу сторона(х) брани воєвати боудє(т) црь на цря (1489 *Чет.* 364 зв.); Многими дворя́ны домы их съдержать, и брани и бы́твы съ царями творя́ть (к. XVI ст. *Укр.п.* 83); pugna, бран(ъ), рат(ъ) (1642 *ЛС* 338);

перен. (*про боротьбу добра і зла*): сам Христос с небеси, если бы звал, крест свой залецал и в пустыню изыйти (для очищенья помысла и навыкновенья брани бѣсовскѡе) росказал (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 192); И безоружніи на брани послани, абы были языци спасе́ни (к.ХУІ ст. *Укр.п.* 81); Кото́рый ω(т) бра́ны с побѣдою иде́тъ, и вя́знювъ а́дскихъ миліо́нами веде́тъ (Чернігів, 1646 *Перло* 66).

2. *(зіткнення протилежних поглядів на світ)* боротьба: Тако́вая ли то вѣра на(д) грѣхо(м) и дхами под'нб(с)ными, лȣкавыми к ни(м) же на(м) бра(н) по Павлȣ, въ мирѣ сє(м) цр(с)твоує(т) (1599 *Виш.Кн.* 220); Чєловѣкъ: Ащє такая тривога, такая брань, таковоє бѣдствїє прє(д) смє(р)тїю, чтожъ по смє(р)ти бȣдє(т)? (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 278); Алєлȣя днсь спсе́нїє мірȣ явися, Цръ на́шъ Гдь... въ бра́ни прославися (Чернігів, 1646 *Перло* 67 зв.).

3. Ворожнеча, сварка, суперечка: крамола ненависть или брань (II пол. XVI ст. *ЛА* 184); Єв(г)ли́ста повєдає(т)... якый по́пь має(т) бы́ти, досконалый боудь ко животоу боу(д) к наоучє́ню и я(к) ма(!) боронити вра́ж'ды бра́ни и гнєвоу и смѣ(л)ства (1556-1561 *ПЄ* 30); velitatio, бран(ъ) (1642 *ЛС* 408); **брань творити, чинити брань** — вести суперечку, воювати: тоу нєха́и ся в'стыдаютъ о́выи оупо́рници, къто́рїи стыхъ з нба выпиха́ютъ, хоу́лятъ, и бра́нь з ни́ми творятъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 57 зв.); Ты съ дїа́воломъ брань тво́ришъ, и Дѣмонωвъ дале́чє ω(т) на́съ прого́нишъ (Чернігів, 1646 *Перло* 41 зв.); По самом принятии духа святого, хотящем яже дѣлом от господа повелѣнное сами собою апостоли преходити,... не чинят между собою споры, брани (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 172).

4. Подолання, поборювання: Се, мню, пострадати иноческому чину, иже на брань естественных похотей, в еже одолѣти плоти вооружается и исходят (1588-1596 *Виш. Кн.* 145).

5. Спокуса, підступ: Навѣтъ: По(д)ȣще́ньє, здра́да... нагаба(н)є, бра́нь діа́вола (1627 *ЛБ* 68).

БРАНЬ[2] *ж.* Горб, пагорок: Арнєвъ ле́дъ, или Арнопа́гъ: Па́горокъ ма(р)со(в)... Арий, Бра́нь, Паго́съ, холмъ, мѣ(ст)цє высо́коє (1627 *ЛБ* 179).

БРАНЬЄ *див.* **БРАНЄ.**

БРАСЕЛИКЪ *ч.* (*стп.* braselet, bracelet, *фр.* bracelet) браслет, браслетка: в которо(и) скры(н)цє были ȣбєры жоны моєє тка(н)ки брасєлики пє(р)ловыє ла(н)цȣхъ золоты(и) (Луцьк, 1571 *ЖКК* I, 33).

БРАСЛАВЕЦЪ, БРАСЛАВЕЦЬ *ч.* **1.** (*мешканець Брацлава або виходець із нього*) браславець: тамъ на дорозє пришла Твоєй Милости вѣсть ω звазнєни томъ Браславцов и Вѣничан (Вільна, 1541 *AS* IV, 280); козак Браславский,... поднємши зъ собою Браславцов... болшъ двȣхсот чоловѣков... взяли дєй ωколко тысячей ωвєц и волов чєбанских (Петрків, 1567 *AS* VII, 124).

2. Вл.н.: Да(ц)ко браславє(ц) (1649 *РЗВ* 154 зв.); Миха(и)ло Браславєцъ (Там же, 170).

Див.ще **БРАСЛОВЛАНИНЪ.**

БРАСЛОВЛАНИНЪ *ч.* Те саме, що **браславецъ** у 1 знач.: Вы тєж выдачи таковȣю рєч, которȣю Брасловлянє и Вєничанє напротивкȣ господаря... чинят, на тоє єстє розделєнє нє поєхали (Вільна, 1541 *AS* IV, 278).

БРАСТВО *див.* **БРАТСТВО.**

БРАТАНИЧЪ, БРАТАНИЧЬ, БРАТЕНИЧЪ *ч.* (*син брата*) небіж, племінник, *діал.* братанич:

ѡставши па(н) могила чашни(к) та заплати(л) ѡси тоти вышєписанныи т̅ злат татарски(х)... костєви, снѡ балоша хорги, и братаничє(м) костєви(м) (1507 *Cost. DB* 98); Припоминали господарѡ, королю ...кназь Андрєй Александровичъ з братаничом своимъ... жалѡючи на дадка своєго (Берестя, 1511 *AS* III, 90); А к томѡ зємєнин... Ставєцкий, а брат єго,... и братаничи их... ѡбавлали нам, иж ѡни... продали кназю Фєдорѡ имєнє своє (Краків, 1539 *AS* IV, 213); На то па(н) Бо(р)зобогаты(и) повєди(л) єму,... абы нє ѡтє(ж)ча(л), поки са намови(т) з братаничо(м) своимъ Ивано(м) (Луцьк, 1561 *ТУ* 92); Я Милоха Морозовая... продала есми имене свое властное,... а реце Днепре... братаничу своему... землянину... повету Киевского (Канів, 1564 *ЗНТШ* XI,13); запи(с) небо(ж)чика...Миколая Вороны, мужа своєго, мєла, которы(м)... єє ѡписо(м) дарова(л) мєнє всими рєчами рухомымы... ѡ(т) братаничо(в) свои(х) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 46); мєнє ю(р)я чє(р)лєньковъско(г) позъвалъ былъ на роки тєпєрєшъныє братаничъ мо(и) панъ богѡфалъ (Вінниця, 1599 *ЦДІАЛ* 181, 2, 1972, 1); Іѡа(н) Бѣ(л)дага... ста(л) на цви(н)тари прє(д) ц̅рковлю, рѡкѡ вытагаючи до камєна порива(л)са, сромотачи лжачи Андрєю братаничѡ своємѡ, що б̅гѡ и людє(м) было противно (Львів, 1600 *ЛСБ* 1043, 2 зв.); кгды́ Іѡа́нъ... кр(с)ти(л) брата́нича Миро́нова, тєды кр(с)ти́лъ, мо́витъ... въ има единосѡщныа Тр(о)ца (Київ, бл.1619 *Аз. В.* 13); юсипъ Риссо(в) братани(ч) (1649 *РЗВ* 389 зв.).

Див.ще **БРАТАНОКЪ, БРАТЕНИКЪ.**

БРАТАНКА, БРАТАНЪКА, БРАТАНЬКА *ж.* (*дочка брата)* небога, племінниця, *діал.* братаниця: приєхавши до имєна єго Городища... кгвалтом... єго братанкѡ, княжнѡ Маринѡ Львовнѡ взял и многии скарбы (Вільна, 1551 *AS* VI, 118); Єстли Богъ Створитєл дѡшѡ мою тѡт на Волыни из сєго свєта збєрєт, тогды маєт Єє Милость братанка моа, пани Пєтроваа Загоровскаа... вси рєчи мои рѡхомыє к рѡкам своим побрати (Суходоли, 1559 *AS* VI, 47); ино мы по смєрти єго взяли и выпровадили єсмо в домь нашь... жону пана гнєвошову ма(р)ю дочку мою аньдрѣєву а братаньку мою миха(и)лову (Єсківці, 1563 *ЛНБ* 5, II 4043, 25); па(н) ива(н) бѡкоє(м)ски(и) грани(ц) вєчысты(х) чини(т) нє можє с ты(х) прычы(н) жє то имєнє... брата(н)ки єго па(н)ны а(н)ны бѡкоє(м)ско(и) которая ѡ нєго в опєцє єстъ (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 16); Марѡхьна Копиниха... зєзьнала ижь... дарѡєть брата(н)цѣ своєи ѡлцѣ... пѡлъ рѡлѣ ѡ вѣнѣ // часы вѣчьными (Одрехова, 1628 *ЦДІАЛ* 37, 2, 43 зв.-44); Брата́нка. Filia ex sorore (1650 *ЛК* 430).

Див. ще **БРАТАННА.**

БРАТАННА *ж.* Те саме, що **братанка:** а тая братанна моя лѣтъ своихъ еще не маєть, абыхмо о тыи ловы дали ему до лѣтъ братанны его (Вільна, 1516 *АЮЗР* I, 52); а братанне моей паней Лучиной Черневской паней Овдоти Михайловне... три волы, а три коровы (Тороканів, 1555 *ЧИОНЛ* V-3, 158); я тую ча(ст) свою...//...зо всими пожитки... брата(н)нє моє(и)... за дєса(т) ко(п) грошє(и)... продала на вє(ч)но(ст) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 34-35); К тому теж... записую и дарую... пану малжонку моему... всю маетность мою...// отдаляючи от того братанну мою рожоную и ее дѣти (Луцьк, 1578 *АрхЮЗР* 8/III, 306-307).

БРАТАНОВЪ *прикм.* Братанів. ◇ **братанова трава** — назва рослини: чернобы(л) є(ст) трава растєнїє(м) по(до)бна... братановѣ травѣ (XVI ст. *Травн.* 9).

БРАТАНОКЪ *ч.* Те саме, що **братаничь:** панъ Кондратъ... жаловалъ и оповедалъ, самъ отъ себе и именемъ..., братанковъ своихъ, сыновъ небожчика пана Ивана... тыми словы (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 360); па(н) Пєт(р) Дорогоста(и)ски(и), стри(и) єго м(л), и(м) сє ѡпєкалъ, яко брата(н)комъ свои(м) (Київщина, 1600 *ККПС* 132); Анєпсі́й: Сыновє́цъ, брата́но(к), бра(т) стрїє(ч)ны(и) а́бо тютє́чны(и), а́бо сы(н) // бра(т)нї́й а́бо сєстри(н) (1627 *ЛБ* 176-177); А хотачи́ Ло́та брата́нка своєгѡ выба́вить, вси при нє́мъ ва́зни выба́вилъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 23).

Див. ще **БРАТЕНИКЪ.**

БРАТАТИ *дієсл. недок.* (з ким) Те саме, що **брататися:** Покажытє жъ хотя одну съ тыхъ речей што ся тутъ написало у евангеликовъ, съ которыми волите бротати, нижъ зъ Рымланы (Вільна, 1608 *Гарм.* 216).

БРАТАТИСЯ, БРАТАТИСЕ, БРАТАТИСА

дієсл. недок. (з ким) *(єднатися як однодумці для спільних дій)* брататися: Хотя се то зъ ними братаемъ..., алє рыхлѣй бы нѣмое быдло (яко насъ называютъ) до оборы своее загнали! (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 147); Єванъгеликове, съ которыми ся противъ намъ братаете, васъ за геритиковъ маютъ (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1065); з ни́ми хочє(т)сѧ брата́ти (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 78); А наша милая Русь того не видитъ и волятся зъ ними брататти, анижъ зъ Рымляны (Вільна, 1608 *Гарм.* 171).

БРАТАШЪ *ч. Діал.* Браташ "брат, друг". Вл.н.: Васи(л) Браташъ (1649 *РЗВ* 379 зв.).

БРАТЕНИКЪ *ч.* Те саме, що **братаничъ**: на... дворищи три братєники... тыє на роботꙋ идꙋт, где кажꙋт (Луцьк, 1558 *AS* VI, 38).

Див. ще **БРАТАНОКЪ.**

БРАТЕНІЄ *с. (вияв братніх почуттів)* братання: Ино мы видѣвши их братєніє и дааніє що ѡн дал и вратил им за що им было (!) права ѡтнина (Хуші, 1528 *DBB* I, 27).

БРАТЕРСКЕ *присл.* Те саме, що **братерски**: Самоилъ Сенчило... законови не досыть чинитъ... о што кгды былъ братерске непооднокротъ перво прошоный, а потомъ одъ него, яко старшого, упомненный, на то дбати ничого не хотѣлъ (Володимир, 1608 *АСД* VI, 116).

Див. ще **БРАТЕРСКО, БРАТСКО.**

БРАТЕРСКИ *присл.* По-братньому, по-братерському, по-братерськи: То пакъ братъ мой... не припускаючи ся передъ врядъ, ку праву, въ томъ зо мною братерски а приятелски погодилъ (Луцьк, 1564 *РЕА* II, 140); кнѧ(з) рома(н)... вырозꙋмє(в)ши таковꙋю ѡмы(л)нꙋю злꙋю справꙋ єго вєри(т) ємꙋ нє хотє(л) и зо (м)ною мл(ст)нє братє(р)ски мє(ш)ка(л) (Ковель, 1574 *ЖКК* II,279).

Див.ще **БРАТЕРСКЕ, БРАТЕРСКО, БРАТСКИ, БРАТСКО.**

БРАТЕРСКИЙ, БРАТЕРСКЫЙ, БРАТИРЪСКИЙ *прикм.* **1.** Те саме, що **братний** у 1 знач.: Я ѡлиза(р) ки(р)дє(и)... а ива(н) ки(р)дє(и) пєтровичи... маючи възглядъ на сєстрꙋ нашу милую... з милости братє(р)скоє... дали є(с)мо є(и)... сєло гать (Луцьк, 1569 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1821, 17); тєды за таковую то братє(р)скую мило(ст) ѡному впєрє(д) подякова(в)ши з опєки и з одобра(н)я ты(х) рꙋхомы(х) доб(р) прєрєчоно(г) п҃на алє(к)са(н)дра ꙑєсочи(н)ско(г) брата моє(г) квитую и во(л)ны(м) чиню (Жорнища, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 115 зв.).

2. Те саме, що **братний** у 2 знач.: Милость братє(р)ская нєха(и) трываєть Нє запомина(и)тє при(и)мова(н)я гостє(и) (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 245); Прирєка́ємо тє(ж) и постановлѧ́ємо собѣ поко́й и мл(с)ть братє(р)скꙋю (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 25 зв.); Іѡсифъ впосро(д) ихъ прибѣгши до ни(х) голосо(м) вдѧ́чны(м) братє(р)скы(м) промо́ви(л) тыми сло́вы (поч. XVII ст. *Проп.р.* 152); Що запе́внє вѣдаю кгды́ бы́ была́ лю́д҆скост҆ твоѧ́ мѣла таково́го, кото́рый бы... братє́р҆скимъ оумы́слом҆... с тобо́ю розмовлѧ́лъ,... нѣкды бысь бы́л҆ // на такі́й гакъ нє пришолъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 36 зв.-37); теды и мы,... тоею жъ милостю братерскою обовязанные будучи... при той церкви Братской... обовязуемъ(!) стоять (Канів, 1632 *ПККДА* II-1, 422); розꙋмѣємъ... жє... имєнє(м) наши(м) пастиръскимъ и любовїю своєю братиръскою ꙋпомянєтє жє тꙋю свою злобу во дꙋшєполє(з)ноє б҃лгоє прє(т)воритъ (Путятинці, 1634 *ЛСБ* 522, 1); Шлѧхе́тной и Б҃гобойной Молоди, по(д) ѡборо́ною... с҃тгѡ вєли́когѡ Россі́йско(г) Кнѧ́зѧ Влади́міра, с҃тым҆ при́ѧзни Брате́рскоѣ звѧ(з)ко(м) з҆єдночо́ной, и всѣм҆ ве́спол҆ б҃лгонравным҆ Спꙋдє́ѡ(м)... здоро́вѧ до́брого... зы́чит҆ (Київ, 1636 *МІКСВ* 316).

3. Те саме, що **братний** у 3 знач.: Лꙋкашъ ба(р)тникови(ч) ꙋпокорившися прє(д) братиєю и просѧчи ласки братє(р)скоє абы мꙋ єго выстꙋпокъ ѡ(т)пꙋсти(в)ши... єго зновꙋ до сєбє принѧли, що пановє бравство позволили на то... ѡ(т)пꙋсти(в)ши мꙋ казнь ...и дали мꙋ зновꙋ ключи о(т) склєпꙋ (Львів, 1601 *ЛСБ* 1043, 4 зв.); слꙋ(ж)бы братєрскиє яконапи(л)нє(и) ласкамъ вм ѡ(т)даю (Острог, 1607 *ЛСБ* 372, 1); пановє братя обачивши прозбꙋ пана константого покорнꙋю ꙋнижонꙋю... алє ижъ милосє(р)дя братєрскоє настꙋпило позволили ємꙋ того до оного часꙋ яко жадалъ (Львів, 1647 *ЛСБ* 1043, 77).

Див. ще **БРАТСКИЙ.**

БРАТЕРСКО *присл.* Те саме, що **братерски**: с ты(х) причи(н) и яко с повинности нє мовлю... алє рачє(и) любовнє братє(р)ско поко(и) пєрєвадꙋючи

(Острог, 1607 *ЛСБ* 410); Подвигнѣтє ѹмныя ѡчи вашѣ и спо(л)нє Братєрско... ѹсмотрѣтє ѡ потрє́ба(х)... вла(с)ны(х) (Львів, 1609 *ЛСБ* 422); мене не отцевско а ни братерско отступивши, всему народови рускому въ подзоръ подали (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 318); по всѣх' своѣхъ Оучєникáх' того хóчет', áбы братє́рско згожалисѧ и любúли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 554); fraterne, братє(р)ско, бра(т)ски (1642 *ЛС* 202).

Див. ще **БРАТЕРСКЕ, БРАТСКИ, БРАТСКО.**

БРАТЕРСТВО *с.* **1.** Те саме, що **братство** у 1 знач.: Твóрєцъ, прáгнѹчій всѣм' спасє́н'ѧ Ѡбывáтєлєй Лѹцкихъ, побѹдúлъ Сѹмнє́н'ѧ, Ижъ о Союзъ Братє́рства, пúлнє сѧ стáрали (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 4).

2. Те саме, що **братство** у 2 знач.: хтó бы крáсного спóлнюго в брáтєрствѣ мє́шканьѧ нє мúловалъ (Острог, 1598 *Отп.КО* 30 зв.); Стѣйшій зáсь... Іωáнъ... мóвитъ... Абóвѣмъ Братє́рство твоє дóбрє вѣдає(т) (Київ, бл.1619 *Аз.В.* 152); з вѣкѹ зайстє той славє́нскій ѧзыкъ...ширóко и далєкосѧ ростагáлъ... а ω(т) Полѹдня з' Грєцією в' Сѹсѣдствѣ и в' братє́рствѣ живє́тъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 75); Мѹжєвє якω пєрємогáєть вино всúхъ людє́й котóрыи єгω піють ...и нє памєтáютъ коли собѣ подпúли на прїя́знь ани на братє́рство (серед. XVII ст. *Хрон.* 367).

3. Те саме, що **братство** у 3 знач.: Я(ц)ко кравє(ц) вступи(л) з двома п̃. браты... просєчы абы бы(л) принєты(и) до братє(р)ства і ѡбєцуючыся вшє(л)кии повинности... ω(т)дати в пово(л)ности своє(и) (Львів, 1645 *ЛСБ* 1043, 70).

БРАТЕЦЪ *ч., пестл.* Братик, братецъ: Кто ми тя дасть братца милого моего, ссучего перси матки моея, абыхъ тя знашла на дворѣ а поцеловала тя (поч. XVI ст. *Песн.п.* 56).

Див. ще **БРАТИКЪ.**

БРАТИ, БРАТЬ, БРАТЪ *дієсл. недок.* **1.** (кого, що і без додатка) *(схоплювати руками або якимнебудь знаряддям)* брати: то па(к) сєнюта... мо(л)ча(л) ча(с) нємалы(и) длѧ ты(х) причи(н) и(ж) єсми бы(л) а ω(д)нако(ж)... бра(л) єсми листы до я(ц)ка ω тоє имє(н)є (Володимир, 1544 *ЛНБ* 103, 22/Id, 2032, 4 зв.); и плювали на нєго, и бєроучи трѣсть били пó главѣ єгó (1556-1561 *ПЄ* 118 зв.); Протѹрѹ: Нє ѹчтúвє бєрѹ... ѹтрачáю (1627 *ЛБ* 102); Трѹдно з' рѹкъ Гєркѹлє́сѹ снáть бѹлáвы брáти: Ѡ трѹднєй Замоискомѹ Тáрчи вырывáти (Київ, 1631 *Зем. Зам.* тит. зв.); Прáгнѹчїѣ... гды до рѹкъ кѹбокъ напытко(м) напóл'нєный бєрѹт' з' вєлúкою охóтою єго до оуст' принóсѧтъ, а напúвшисѧ вєсєлѧ́т' сѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 323); мáючи вúлки ω трє́хъ зѹбáхъ в рѹцѣ своє́й, и впѹщáючи ихъ в котє́лъ, всє што вúлками поднє́слъ брáлъ собѣ сщє́нникъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 199); **брати в руки** — цікавитися, виявляти інтерес до чогось: Такъ по смерти Пр(о)ровъ(!) ихъ пúсма, наоýки Вспоминати почали, читáть, брáти в рѹки (Вільна, 1620 *См. Каз.* 11); **брати въ уши** — слухати, прислухатися: Слухайте тыхъ речій всѣ народове, берѣте въ уши всѣ, которыи живете на свѣтѣ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1101); **брати за руки** (кого) — намовляти, примушувати йти зі собою: кѹдрѧ(н)ко зємѧнинъ тотъ мо(ц)но сѧ працовалъ ω ѡборонѹ и и(н)шихъ на то напоминалъ и бєрѹчи и(х) // за рѹки водилъ на бла(н)ки (1552 *ОБЗ* 142 зв.-143); **вѣ руки (свои) не брати** — не доторкатися: ω(т) которого дрєва ангєлъ єму заповѣлъ, [абы] ани въ рѹки свои нє бралъ (I пол. XVII ст. *Сл. о. зб.* 15); **до рукъ (своихъ) брати, къ рукамъ (своимъ) брати** (що) — привласнювати собі: всякие съ тыхъ именей пожитъки... до рукъ своихъ брать маютъ (Володимир, 1588 *АрхЮЗР* 1/I, 238); вси именя, наданья и скарбы церковные до рукъ своихъ брали (Варшава, 1589 *АрхЮЗР* 1/I, 247); єстлибых... мѣлибыхмо тыи имєнѧ з рѹкъ єє виймати и которыи пожитки... з ωных имєнєй кѹ своим рѹкамъ брати... тогды хто з нас то вчинит ...маєт пєрвєй заплатити... королю... двѣстє рѹблєй грошєй (Рогачі, 1542 *AS* IV, 307); нє має(м) мы и пото(м)ки наши нє ω(т)давши па(н)у витє(н)скому тоє сумы... пнзє(и)... никоторы(м) ѡбычає(м) к рѹка(м)... бра(ти) (Київ, 1571 *ПИ* № 15); **на себе (себѣ) брати** (що) — привласнювати, брати собі: а другую половину тоє обестки тыи восковничіє и соляничіє на себѣ маютъ брати (Петрків, 1508 *РЕА* I, 75); Маєт теж пан протопопа самъ и потомъки его за держанья их того именя Коршовца вси пожитки яко з людей, такъ з кгрунту на себе брати (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 326).

2. *(набирати певну кількість чогось)* брати, набирати: Который виж наш перед нами вызнал, иж слышал, як врадник Жеславский панꙋ подскарбьемꙋ тое дерево брати зарꙋчал (Кременець, 1542 *AS* IV, 315); та(м) многие мещане... дерево рꙋбаю(т) и дрова беручи до пыкова провадя(т) (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 110 зв.).

3. (що, що за що) *(одержувати в користування)* діставати, брати, приймати: смерть... мъзды не бере(т) (1489 *Чет.* 276 зв.); ѡн тими рази нашел бартъша,... ѡт ліѡва, та нам брал ѡт него тоты выше писанніи пенези (Гирлов, 1513-1515 *Cost. DB* 509); Станиславъ свергъ,... маеть слꙋжить вжо тамъ д҃ годы береть на годъ по к҃ копъ грш(и) (1552 *ОВін.З.* 132); А береть съ скарбꙋ г(с)дръского на годъ по еі҃ копъ гроше(и) а сꙋкна лꙋнъского ѯ҃ локоть (1552 *ОЧерк.З.* 7); панове дей бирчие тых пенезей в мене брати не хотели (Луцьк, 1567 *AS* VII, 130); помо(ч)нико(в) зі҃ всѣ(х) что заплатꙋ берꙋ(т) (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 44 зв.); Нехъ кождый по деломъ своимъ и заплату береть (Вільна, 1599 *Ант.* 677); Не беры мзды за сребро свое и платню на недовжныхъ не возми (XVI ст. *НЄ* 224); нетаки(и) ми пожитокъ чиня(т) ижъ быхъ мѣлъ неважныи гроши брати (к. XVI ст. *Розм.* 58); Пушъка(р) станиславъ... бере(т) съ ска(р)бу г(с)дрского на го(д) чоти(р)на(д)ца(т) копъ гроше(и) (Варшава, 1616 *003-2,* 2); хто сто золотыхъ даетъ, то не берутъ и не позволяютъ (бл. 1626 *Кир.Н.* 21); Ани даро́въ бра́тъ бꙋдешъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 100 зв.);

(що) *(благословення, похвалу, духовні цінності і т.ін.)* сприймати: В старо(м) за́конѣ бы(л) а́ронъ ...ѡ(т) кото́рого... всѣ іере́и бл҃гослове́(н)ство бра́ли (Вільна, 1596 *З.Каз. 102); Земла* кото́раа ча́стѡ на се́бе сходачїй до́ждж' пїет', и ро́дит' зѣліе оужите́чное ты(м) кото́рыѣ са справꙋют', бере(т) бл҃гослове́н'ство ѡ(т) Б҃а (Київ, 1636 *МІКСВ* 317); з' тогѡ и(з) великости всегѡ ѡл'бри́ма розсꙋдо(к) и кон'іектꙋрꙋ бра́ти каза́лъ (Львів, 1639 *Ап.* 8 зв. ненум.);

(що) *(відомість, новину, назву і т.ін.)* одержувати: я(к)бы... по(з)воли(л) его мл(с)ти па(н)у хре(н)ницко(му) наза(в)трие... взявши возного врадового та(к) при бытности его яко и бе(з) него и не беручи ѡ(т) него жадное ведомости и по(з)воле(н)а ѣехати... во (и)ме(н)е... вло(с)ное (Кременець, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 83); если вы́клады чини́ти, и розуме́н'а сп҃се́нные дава́ти осѡ́ба(м) д҃ховны(м), а тые вы́клады и розуме(н)а, ѡ(т) ни́хъ бра́ти свѣтскимъ нале́жи(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 59 зв.); Ѡ(т)то́ль бере́тъ Ѡцеа́нъ на́звискъ свои́хъ ро́зность (Київ, 1632 *Євх.* 297);

(що) *(діставати, виймати щось звідкись)* витягати: в' то(т) ча(с) росказал' в'вречи на мо́ре ка́ме(н) мли(н)скїй, вставпи(в)ши на́нь ѣздилъ по во́дѣ, берꙋчи́ ры́бы з воды металъ на бере(г) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 93);

(що) *(здобувати певними зусиллями)* досягати: Дꙋхо́вной ла́ски Б҃жеи в' д҃ши ро́дачаася справа, по мно́гой, терпли́вости, мꙋдрости, и тае́мно(м) споража́ню, береть свои скꙋтокъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 77).

4. (що, що на кому, чого, чого від кого, в кого, з кого, на кому) *(данину, мито, податок та ін.)* стягати, брати: подымщинꙋ дей на них хочеш брати (Мельник, 1501 *AS* I, 146); да не имаютъ ходити... глобници... и ни жадною глѡбоу брати ѡ(т) тыхъ люди (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. № 12); Ино, дей, они сами тую ласку Нашу вживають и тое мыто собѣ беруть (Вільна, 1529 *PEA* I, 167); Кгды идꙋ(ть) люди ꙋ...вышъшие дꙋбровы медꙋ брати ѡтъ тыхъ... по ві҃ грше(и) старосте (1552 *ОБЗ* 143 зв.); а ѡтъ свирепы...почали брати зго(н)щи(з)ны по л҃ грш' (1552 *ОВін.З.* 134); ѡ(т) бе(з)винъне ѡсажоного береть повижъного по л҃ гроше(и) (1552 *ОКан.З.* 23); Повежное береть староста теперешни(и)... ві҃ гроше(и) (1552 *ОЧерк.З.* 10); Те(ж) сере(б)щи(з)ны ани ви(н) ѡпеку(н) бра(ти)... не мае(т) (1566 *ВЛС* 68); па(н) богда(н)... може(т)... десатину брати (П'ятигорщин, 1572 *ЛНБ* 103, 459/IIIc, 124); панъ павъловичъ... поведи(л)... ижъ коли... панове куневъские тотъ мость направовали тогды тежъ сполне и мыто брати могли (Кунів, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 25 зв.); роска(з)уемъ ва(м)... хотечи абысте с по(д)даны(х) це(р)ковны(х)... жадны(х) плато(в)... не брали (Острог, 1577 *ЛОИИ* 52, I, 1); побо́ры зъ нихъ берутъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1128); Въ тотъ часъ жолнѣре стояли въ Хмелнику, стацѣю незмѣрную брали (1636-1650 *ХЛ* 77); В то́мъ грѣхꙋ драпе́жного злодѣйства замыка́ют'са, кото́рые мы-

та, пода́тковъ, десѧ́тинъ не пла́тѧтъ, але ѡные берꙋть и собѣ привлащаю́ть (Львів, 1645 *О тайн.* 109); кгды(с) вси мужики про(ч) розышлися и(з) зе(м)ли, бо(р)тное дани медовое брати не може, та(к)же ѡ(т) ты(х) же по(д)даны(х) проте(с)туючого власнихъ стаци(и)... не звича(и)ны(х)... неслу(ш)не... повыбира(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 208).

5. (кого, що в кого) *(незаконно, силою, самовільно, без дозволу)* віднімати, забирати, займати, брати, грабувати: велиш дей им ꙋ поли сторожꙋ стеречи и кони дей в них береш (Мельник, 1501 *AS* I, 146); шꙋлжинци спалили, а(ж) сагнꙋли за ѡстрꙋгь... бра́ли и попали́ли... и з велико́ю здо́бычꙋ до земли своє́й вернꙋлиса (1509-1633 *Остр.л.* 129 зв.); Тежъ... пожаловали намъ, ижъ ты берешъ въ нихъ многіе речи, живности, а за то имъ заплаты не даешъ (Вільна, 1523 *АЮЗР* II,132); серед земли Волынское... их самих забивають статки берꙋть и... невымовныи шкоды чинѧт (Петрків, 1538 *AS* IV, 131); Послы королевъские коли идꙋть берꙋть силою по(д)воды (Житомир, 1552 *ОЖЗ* 122 зв.); жита, пшеницы... брати и быдло... займовати и грабити кажет (Галичани, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 11); ꙋста(в)уемъ и(ж) нихто... не мае(т) за испа(с) стада брати бы и заста(л) на испаси (1566 *ВЛС* 97 зв.); Абы жаде(н) вшелякого ста(н)у не сме(л) ничого бра(ти) кгва(л)то(м) реме(с)никови... въ месте (Люблін, 1569 *Пр.ВЗ* 121); даю в то(м) моцъ...листо(м) мои(м) панꙋ писарꙋ абы за тꙋю всю суму пнзе(и)... которого чсоу ѡдъно похоче(т) где ко(л)векъ спо(д)кавъши... по(д)даны(х) мои(х)... граби(л) кони волы су(к)маны в нихъ бра(л) (Вінниця, 1584 *ЛНБ* 5, II 4045, 75); А потом... што се им уподобало брали, грабили (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 154); а ты мене ѡ(т)толъ силою ви(з)валъ... якъ разбойникъ... ѡ(т)нѣмалъ еси чꙋжие маєтъности... що ся подобало в кого, тое еси бралъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 269); не зави(д)мо(ж) ты(м) пано(м), кото́рыи непристо́йне берꙋ(т) мае(т)ности лю́дскіи (1645 *УЄ* № 32, 135); И кгды челядь... тыхъ речей брати не допушчали и не позволяли, теды пречоный панъ Слонъчевский... оныхъ, ничого никому,... невинъныхъ, киями обухами побили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 8/III, 615).

6. (що) Красти: Тыє жъ люди... //... крадꙋть жито пшеницꙋ проса сена по дꙋброве берꙋть (1552 *ОЛЗ* 189-189 зв.); кгды бы хто злоде(и)ски(м) ѡбычаемъ чие збожъе... бралъ//...тогды то(т) хто застане(т) маеть по(и)ма(в)ши вести с ты(м) лицо(м) з возы... до врѧду (1566 *ВЛС* 108 зв.-109); г(с)пдроу ...берешь та(м), где еси не положиль (1556-1561 *ПЄ* 305); Мартинъ... а Ивашко... со(з)нали, и(ж)... є(с)мо видили его сна, коли ве(з) сено поле(м), и, приеха(в)шы, мы... до того сена, где бра(в) сы(н) Гораино(в), ѡ(с)ветъчы(лъ)ши (!) (*Позн. вид.*) нами и то(т) сле(д), куды сено повезено, поби(г), ты(м) следомъ (Житомир, 1583 *АЖМУ* 49); если хто таковы́е ска́рбы на кгрꙋнте вла́сномъ зна́идеть, привлаща́ти собѣ все мо́жеть, если на чꙋжо́мъ полови́цꙋ... выймꙋеть, если зась бе(з) вѣдомо́сти его бере́ть, все тра́титъ (Львів, 1645 *О тайн.* 105).

7. (кого) *(прихоплювати когось із собою)* брати: Ведъже, абы каждый, яко наскромней быти можеть, приежъдчалъ, не беручи зъ собою зкграи непотребъное (Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 504);

(кого) схоплювати, захоплювати, полонити: (Але коротко) пытаю тебе: если то естъ милость Божая, коли Туръчинъ беретъ ихъ дети што — навыборнейшие, и... до своее поганское... секты прыворочаетъ (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 109); Не боитъся Жолнѣрства, в кругъ Царѧ стоѧчого... Але бере́тъ спосро́дкꙋ ихъ Єго спя́чого (Київ, 1622 *Сак.В.* 44); в то(и) ча(с) Сага(и)дачны(и) с посро(д)ку ту(р)ковъ берꙋчи по єдному водилъ до своего ѡбозꙋ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167); мы ихъ не брали але тие люди брали и(х) которие намъ слꙋжили в то(и) мѣре ѡ(т) царя Кримъского (Черкаси, 1648 *ВУР* фотокоп. № 12); **въ неволю брати** *див.* **НЕВОЛЯ;** въ полонъ брати *див.* **ПОЛОНЪ:**

(що) *(захоплювати у битві)* брати: Где бы есте бо(л)шꙋю крѣпость бра́ли, а томꙋ сѧ забꙋре(н)ю не дивова́ли (Острог, 1587 *См. Кл.* 5 зв.).

8. (що) *(у тимчасове користування)* позичати, брати: а в кого бꙋдешъ тепер кони бралъ, тогды ты маешъ тымъ тыи кони навѧзывати, а чии бꙋдеть конь, за тымъ ѡтбираньемъ твоимъ, згибъ, тогды ты маешъ водле цены тыи кони,... имъ поплатити (Вільна, 1546 *AS* IV, 457); што дей ту жъ есми вамъ

са ым,... подавал, и особливе дей зъ езченя твоего кон мой мышастый здох, которого дей еси в мене на потребу свою до Мышова ехати брала (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 146); мещане винъни шесть десет копъ гроший, — брал Коваленко Юско (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 15); Нє бꙋдешъ бра́лъ и заста́вѣ з҅ испо́днє(го) и ве́рхнаго ка́мєна млы́нск го, то єсть начи́ньє жи́вности єгѡ, бо дꙋшꙋ свою / ста́вилъ оу тебє (серед. XVII ст. *Хрон.* 157-157 зв.).

9. (що) Купувати, брати: А ѡстаток тоє заплаты маю Єго Милости... заплатити напєрєд, нижли попєл ѡзмꙋ и маю... тот попєл брати без бракꙋ (Краків, 1539 *AS* IV, 215); Корчъмꙋ староста дєржить, бєрєть мєдъ прєсны(и) ꙋ чєрка(с)цо(в) ꙋставою кадь по полъдєвєта дєсять грошє(и) (1552 *ОЧерк.З.* 9 зв.); сукна ческого осмъ аршиновъ, аршинъ по десяти грошей бралъ (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I,34).

10. (кого) Примусово захоплювати, насильно брати: єпскопъ... ѡтє(ц) гєдиѡнъ болобанъ вєликую прєшкодꙋ чинить чєрнцовъ и поповъ с того мана(с)тыра бєрꙋчи и(х) вєзєньє(м) всилуєть (Новогородок, 1589 *ЛСБ* 123); А так Єго Милость послати на замки тамошныи... дворан своих рачилъ и росказалъ... имъ, абы ѡни кождого таковое злочинцꙋ... моцно брали и их зася кꙋ тобє провадили (Петрків, 1538 *AS* IV, 131).

11. (що) *(починати робити що)* брати: А то́ ижъ єстєсмо сла́бы и бри́димоса бра́ти ѣсти ма́са сꙋро́вого (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 194); Звы́чай лю́(д)скїй єстъ, жє гды сꙋсѣдѡвъ своѣхъ... на вєче́рꙋ запро́шꙋютъ: нє... єдна́кїѣ потра́вы... готꙋютъ, и до оужива́на подаю́тъ; жєбы смакова́нїємъ ихъ хꙋт҅ до ѣдѣна бра́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 433); клобꙋки споущєныє а(ж) до вѣй ѡ́(ч)ны(х) ма́ю(т), абы взро(к) блꙋкатиса ѡ(к)казїи нє мѣлъ... що бра́ти... до идѣна (серед. XVII ст. *Кас.* 43);

брати похопъ — приспішувати: Спѣю... ꙋстига́, спѣшꙋ, ква́плюса, поспѣша́юса, бєрꙋ по́хопъ, постꙋпꙋю (1627 *ЛБ* 120).

12. (без додатка) *(про напрям руху)* доходити: а одъ того копца нарожного... идꙋчи понадъ самымъ ставомъ..., бєрꙋчи пока вода заливаєтъ (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 70).

13. (що) Пєреймати: вси... на пови(н)ность свою ма́ло паматаю(т), коле́блючиса ди́вными спо́собы оу вѣрє, єди(н) з дрꙋгого бо(л)шꙋю сла́бость и згоршєнє бєрꙋчи (Острог, 1587 *См. Кл.* 5 зв.); Былемъ и списалемъ се завше, безъ всякое побудъки, и мало прошоный пры ихъ милостяхъ, беручи ихъ милостей крывду за свою власную (Вільна, 1599 *Ант.* 643); А таа // пра́вда збавє́нна, бєрє́ свою свѣтлость нє з и́нъших҅ якѡвы́хъ рє́чїй свѣта тогѡ, алє з о́нои вѣчнои за́вшє бытно(и) свѣтлости с пана на́шєгѡ Їс Ха (Чернігів, 1646 *Перло* 1 зв.-2 нєнум.); *Образно:* Запра́вды, и хлѣбъ дшєвный всѣ ты́є вла́сности бѣлость, рꙋмє́нєцъ, и во́нно(ст) конє́чнє ма́єтъ ѡ(т) Лилі́и бра́ти (Київ, 1648 *МІКСВ* 348);

(що) *(про слова, думки)* використовувати, вживати: бєрємо злыи оумыслы в ср(д)ца свои (XVI ст. *УЄ* № 31,20); Которые слова Кирилъ Александрійскій беручы за потужный доводъ противъ Ѳеодорита Кипрского, доводитъ, ижъ Духъ Светый такъ отъ Сына, яко и одъ отца походить единым дыханіемъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 176); А є(ст)ли бы(м) я а(л)бо пото(м)ковє мои права нєпо(с)лушни были и баницию на собє ѡдє(р)жати допу(с)тили тєды жа(д)ного по(д)нєсє(н)я с ка(н)цєлярыє(и) єго к(р) м(л) брати нє маємо (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 32); Нє бꙋдєшъ бра́ти имєни Га Ба тво́єгѡ нада-рє́мно (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 907);

(про ліки) приймати: Естъ за то зѣля на лѣкъ доброе, та естъ лишено вытъ Бога: коли сутъ бетѣжныи люде, берутъ его, изъ благословеніємъ Божимъ можетъ то хосновати (XVI ст. *НЄ* 117).

14. (кого) Одружуватися (з ким), женитися (з кимсь), брати (кого): Федор Хорошїй и с па(си)нком своим Марком, сознал... иж што на моего пасинка отчизны его при мнѣ было, коли матку его брал, теды отдаю (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 24); **брати за себе, за себе брати** (кого) — женитися (з ким), одружуватися (з ким): што ся тє(ж) дотычє(т) самоє тоє жоны... которо(и) ачъ... бєрꙋчи єє за сєбє жоною... записа(л) вєна три(ст)а копъ грошє(и) (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1943, 15 зв.); ѡтє(ц) нашъ мл(с)тивы(и) бєручи за сє́бє в малжєнство матку нашу... взя(л) по... матцє нашо(и)

посагу пєвную суму (Милейчичі, 1574 *ЛНБ* 103, 14/Ic, 1838, 1); **брати шлюбъ (слюбъ), шлюбъ (слюбъ) брати** (з ким) — одружуватися: кнежа его милост брал шлюб с панною Колпытовскою (Володимир, 1619 *АрхЮЗР* 8/III, 554); Дмитры(и) грє(к), бєрȣчи з васілїною слю(б) да(л) кобєрє(ц) чи(р)воны(и) (Львів, 1631 *ЛСБ* 1052, 3); панъ Семашко... мя до того примусял (!) абых з нею, жоною своею, знову шлюб бралъ (Володимир, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 248); Слю́бы кг(д)ы бєру(т) с҆ жєна́ми, та(к)же ся захо́вує(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 94 зв.).

15. *(у духовний стан)* уводити: то(т) в҆стави(л) абы дхо(в)ныи... нє бра́нъ на ка́пла(н)скі́й ста(н), кото́рі́й бы ма(л) в҆довȣ жєнȣ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 87).

16. (кого, що) *(ідучи, їдучи, захоплювати когось, щось зі собою)* забирати, брати: Слȣги замъковые ви(н)ни яко на слȣжбȣ... єхати... такъ вєстє(и) ся довєдывати... А єсли ихъ зъ собою бєрȣть... на дорогȣ вєликȣю тогды ви(н)ни имъ стравȣ дава(ти) (1552 *ОЖЗ* 126); И заказаль и(м), абы ничого нє брали на поу(т) тлъко жєзль єдинь (1556-1561 *ПЄ* 147); рєкль и(м) абы ничого нє брали на дорогоу (Там же, 257); Хто має(т)... лазни в чиє(и) пȣщи, тогды к озєру єха(ти) з нєводо(м) во(л)но, а собаки ємȣ нє брати (1566 *ВЛС* 86); никоторого постановленъя зо мъною не вчинивши, самъ з Берестечъка проч поехал, а мене оттол не брал з собою, не велелъ (Луцьк, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 269);

(що) *(забирати щось звідкись)* брати: а кто боудєть на поли нєхай ся нє вρътає(т) наза(д) брати одѣянїа своєго (1556-1561 *ПЄ* 102); Я(м), дє(и), пош(с)ла(!) про(ч)... з дому... алє, дє(и), єсми ничого з дому [нє брала] (Житомир, 1583 *АЖМУ* 65);

(кого) *(приймати до себе)* брати: ты́є налє́жатъ, вдя́чнє в҆ домы́ свой прі́ймова́ти ты(х), кото́рыи // на мѣстца сты́и ѡбѣца́нныи доро́ги ѡ(т)правȣютъ, нєдопȣща́ючи при то́мъ оубо́гимъ:..., абы ѡсȣжєн҆є на́шє, по оу́лицахъ лєжа́ли, алє ихъ в҆ домы свой бра́ти, и оуслȣгова́ти имъ для збавє́ня дȣшного (Львів, 1646 *Зобр.* 69 зв.-70);

(кого) *(залучати когось до якоїсь роботи, використовувати у якійсь функції)* брати: брал вижємъ з ȣрадȣ замъкȣ Лȣцкого слȣжєбника моєго,... на ѡглєданє ран людєй збитых и поранєных (Луцьк, 1560 *AS* VII, 60); ȣста(в)уємъ хто бы хотє(л) ȣ чиємъ дому рєчи крадє(н)ныє застати то(г)ды ѡ(т) врядȣ бєручи возного, має(т) пєрє(д) врядо(м) ѡзна(и)мити што єму згинуло (1566 *ВЛС* 103); И на ѡглєда(н)є того кгва(л)то(в)ного наєха(н)я зби(т)я и зранє(н)я ѡныхъ по(д)даныхъ своихъ... бралъ собє ѡ(т) мєнє з уря(д)у возного повєту зємли Києвскоє (Житомир, 1584 *АЖМУ* 86); бȣдȣчи, княжа́тємъ бєрє́т҆ собѣ за помочника бли́зко сєбє сѣдя́чого (Вільна, 1627 *Дух.б.* 155).

18. (що) *(про плоди)* збирати: Забывши ѡно(г) ижє маннȣ брали въ гла(д)ной пустыни мало єго знали (к. XVI- поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 65); Плодопрїємлю: Збира́ю о́во́цъ,... пожива́ю, бєрȣ (1627 *ЛБ* 83);

перен. (вибирати щось доцільне) брати, засвоювати: И мы Россове, если для наукъ въ краи Нѣмецкіи удаемося..., зъ ростропностю еднакъ сметье отметуемо, а зерно беремо, уголе зоставуемо, а золото выймуемо (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 900-901).

19. (що) *(на вози)* класти: иншоє збожє повозили, а иншоє жнут и жнȣчи на возы бєрȣт (Острог, 1546 *AS* IV, 505); маетность зась и спрятъ домовый пана Корсаковъ и малжонъки его... на свои подводы, беручи с коморъ кидали (Київ, 1633 *КМПМ* I дод., 544); **брати на себе крестъ** *див.* **КРЕСТЪ**.

20. (що, чого) *(про воду)* черпати, набирати, брати: Водȣ ажъ з рє(ч)ки камєницы по(д) замъкомъ бєрȣть (1552 *ОЖЗ* 118 зв.); а жєна та(а) прїшла в то(т) ча(с) воды брати (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 68 зв.); вси з҆ одно́гѡ жрό́дла бєрȣтъ во́дȣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 311).

21. (що, над що) *(давати перевагу чому)* ставити вище (що, чого): чє́мȣ бє́рє́тє книги зако́нȣ на(д) во́лю цѣса́рскȣ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 81).

22. (що) Вбирати в себе, вміщати: Якъ... мо́рє нєзличо́ноє мнѡ́з҆ство рѣкъ в҆ сєбє бєрȣчи нѣко́ли нє наполня́єт҆ся, такъ и хті́вость ла́комогѡ нѣко́лися напо́лнити нє мо́жєт҆ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 68).

23. (що, на кого) Приймати вигляд, перекидатися (кого, чого, у кого, у що): тая унѣа нѣчого своего власного нѣ маетъ, але въ постатѣ чужой

оказуется, якъ бѣсове беруть на себе тѣло з офѣрдымовъ, приносимыхъ имъ отъ чародѣевъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 15).

24. Веліти, чинити, вважати правильним: варе што чиниме, хоть гораздъ, хоть лихо людюмъ, братюмъ нашимъ, такъ беретъ Бгъ, не инакъ, али якъ самому ему бесме чинили (XVI ст. *НЄ* 163).

◇ **брати передъ (предъ) себе, передъ себе брати** — зважати на щось, брати до уваги: прі́стои(т) тєды в то(т) ча(с) и грѣхъ мѣти на бачє(н)ю, и то(т) оу́мыслъ ѡ(т)ча́ніѧ нє бра́ти пєрє(д) сє́бє (Острог, 1607 *Лѣк.* 92); Причомъ тєжъ бра́лємъ ча́стѡ прє(д) сє́бє, яко бы въ ты(х) Школа(х) нє то́лко позвѣрхо́вныє Наѹки, алє тымъ ба́рзѣй и на(д) всє Побо́жностъ въ ср(д)цахъ васъ мо́лоди... засѣвана была (Київ, 1636 *МІКСВ* 317); бо(з)скоую тоу́ю наоу́коу нє иначєй єно пристойнє из оуважєнѧ(м) пєрє(д) сєбє бра(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 142 зв.); **по собе брати** — судити по собі: А если же то по собе берутъ, же зъ овощовъ ихъ позънавати кажутъ, — ино и то часто траѣляетъся, же зверъху бываютъ красныи, а внутръ полъныи смроду и черъвей (Вільна, 1599 *Ант.* 609); **брати въ поссесію** *див.* **ПОСЕСИЯ; брати в розумъ** *див.* **РОЗУМЪ; брати ку помочи, брати на помочъ** *див.* **ПОМОЧЪ; брати на мысль** *див.* **МЫСЛЬ; брати на персы** *див.* **ПЕРСИ; брати на розсудокъ** *див.* **РОЗСУДОКЪ; брати петна на руки** *див.* **ПЕТНО; брати подъ ноги** *див.* **НОГА; брати пораду** *див.* **ПОРАДА; брати початокъ** *див.* **ПОЧАТОК; брати прикладъ** *див.* **ПРИКЛАДЪ; брати причину** *див.* **ПРИЧИНА; брати свои скѹтокъ** *див.* **СКУТОКЪ; брати собѣ за кривду** *див.* **КРИВДА; брати собѣ на розумъ** *див.* **РОЗУМЪ; брати собѣ на угоду** *див.* **УГОДА; верхъ брати** *див.* **ВЕРХЪ; вѣзерунокъ брати** *див.* **ВѢЗЕРУНОКЪ; гору брати** *див.* **ГОРА; до (въ) опеки брати** *див.* **ОПЕКА; до рады брати** *див.* **РАДА; духа святого брати** *див.* **ДУХЪ; знакъ брати** *див.* **ЗНАКЪ; конецъ брати** *див.* **КОНЕЦЪ; ку присѧзє брати** *див.* **ПРИСЯГА; ку проволоце брати** *див.* **ПРОВОЛОКА; моцъ брати** *див.* **МОЦЪ; на свою голову брати** *див.* **ГОЛОВА; отволокоу брати** *див.* **ОТВОЛОКА; позволєньє брати** *див.* **ПОЗВОЛЕНЬЄ; порозумєнє брати** *див.* **ПОРОЗУМЕНЄ; поспѣхъ брати** *див.* **ПОСПѢХЪ; приподобаніє брати** *див.* **ПРИПОДОБАНИЄ; рахунокъ брати** *див.* **РАХУНОКЪ; смерть беретъ** *див.* **СМЕРТЬ.**

Див. ще **БИРАТИ.**

БРАТИКЪ *ч.* Братик. Вл.н.: Иванъ братикъ (1649 *РЗВ* 173 зв.).

Див. ще **БРАТЕЦЪ.**

БРАТИРЪСКИЙ *див.* **БРАТЕРСКИЙ.**

БРАТИСЯ, БРАТИСЕ, БРАТИСѦ *дієсл. недок.* **1.** (до чого) *(беручи якесь знаряддя, зброю, діяти ними)* братися (до чого, за що): До бронѣ всѣ мои жолнѣрє бєрѣтся (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 27).

2. (к чому, за що, на що, до чого) *(починати якунебудь справу, приступати до чогось)* братися: князь Богуш сам ся к тому брал и на то ся зволил, хотечи архимандриту... на сьем... в той речи в отказе быти (Луцьк, 1537 *АрхЮЗР* 1/VI, 25); кнѧз Роман... бралсѧ кѹ доводѹ далшому правномѹ на поконаньє Жєлєхово (Вільна, 1565 *AS* VI, 283); Правѡвѣрныи абы нє хвѣючисѧ, статєчными въ вѣрѣ трва́ли, и за жи́тїє до́броє сѧ бра́ли (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 108); Тотъ то́лко хвалѹ ѡ(д)но́ситъ, кото́рїй оупрє́йме, нє бє(з) по́тѹ и пра́цы за до́броє бєрє́тъсѧ, доброво́лнымъ самовла(д)ства зєзволє́нємъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 268); Зи́ждѹ. Бѹдѹю, приправѹ,... готѹюсѧ, берѹсѧ на що, або выставлѧ́ю (1627 *ЛБ* 43); ходи́лъ дба́лє, и смѣшнѡ: даючи при́кладъ ты(м), кото́рыѣ за спра́вы Бжїѣ бєрѹтъсѧ, а́бы бє(з) нєпотрє́бныхъ забавъ, дба́лє и спѣшнѡ ихъ ѡ(т)правова́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 260); Што гды бѹдєшъ читє́лникѹ ла́скавый, всѣ... цнѡты захову̑ючи ѡ(т)правова́ти... ѡхотнѣи бѹдє(ш) сѧ бра́ти до покѹты стои (Київ, 1640 *Тр. Ч.* 7); Весє́лѧ днїй заказа́ны(х) нє ѡ(т)правова́ти, и въ повинова́тствѣ за́конны(м) нє бра́тисѧ (Львів, 1646 *Зобр.* 39 зв.); **братися до присяги (ку присязѣ)** — присягати: А так мы видачи ѡбєюх сторон таковый их спор, иж ѡбєдвє сторонє брали сѧ кѹ присѧзѣ, дали єсмо то до господарѧ... и ѡ всєм том, яко сѧ в собє рѣч мѣла до господарѧ... писали (Шайно, 1538 *AS* IV, 175); а при то(м) всє(м) бра(л)сє па(н) ко(м)нацки(и) до присєги на то(м) яко тоє всє имє(н)є въ чє(р)ньчичо(х) частъ // ѡ(т) нєбожчика кнзя Фєдора

бурє(м)ско(г) пн(ȣ) ко(м)нацькомȣ... єсть записана (Луцьк, 1597 *ЛНБ* 5, II 4049, 68 зв.-69); **братиса за розумъ** — починати діяти розумно: тоу(т) бе́рє(т)-сѧ дш҃а за самы(и) розȣмъ, за(с) прє(з) волю порȣша́єтсѧ а́п'петикъ почоува́ючі́й, жєбы згоди́лсѧ з вышшою ча́стю, жє якъ ѡкрȣгло(ст) вы́шшаѧ порȣша́єтъ ѡкрȣгы по(д)зе́мныи свои(м) порȣше́нѧ(м) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 219).

3. (до кого, до чого, на кого) *(застосовувати до когось якісь дії)* братися (до кого, за кого; *рідко:* на кого): И к томȣ брали ся на самого того заходцȣ,... который жив, а ѡни с ним тыи границы граничили (Чернче Городок, 1543 *AS* IV, 354); понєважъ сє позъваная [сторона] нє берєтъ до євазии,... и просила абы была, є(и) присєга наказана (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 141 зв.); Алє бєрѣтєся до нєго смѣлє, Ставайтє з нимъ цѣлє (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 28).

4. *(тільки 3 ос. одн.)* (від кого і без додатка) Виникає, з'являється: Которая есть то та ҩжь, ся береть яко заря пооустоваючи, красна яко мѣсяць, выборна яко солнце, грозная яко спица къ бою зряженаа? (поч. XVI ст. *Песн.п.* 55); И наȣчи́ти, жє Дх҃ъ с҃(т). я́ко сполъ исто́тны(м) з' Ѿцємъ и С҃номъ бȣдȣчи, анѣ бєре́тъсѧ, анѣ вылива́єтъсѧ ѡ(т) С҃на (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 249).

5. Іти, прямувати: а, выехавши зъ Луцка, беручыся въ дорогу до Лободы, Ганьский, перенявши въ дорозе ниякого Левка и отнялъ коня тисавого лысого (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 125); *Образно:* длѧ чо́го и прошоу тебє, оутѣка́й тоєє глȣбо́кости... бєри́сѧ, до высо́кого мѣсца (Острог, 1607 *Лѣк.* 113); А ты ѡ(т)чє нашъ вто́рый Єліссе́є, бєрȣчи́сѧ ѡ(т) на́съ... вола́ючи(х) Ѡ(т)чє ѡ(т)чє, што вжды зоставȣє(ш) (Київ, 1635 *Коп. Каз.* 27).

6. (від чого) Походити: Сло́вко Влакеі́а, бєре́тсѧ ѡ(т) ри́бы Влако́і зове́мои (1627 *ЛБ* 158); Пнємъ называ́єт'сѧ то́тъ чл҃вкъ кото́рый маєть ро́дичовъ свои́хъ,... тыє стєпе́ни в' кождо́й лині́и, а́лбо порад'кȣ род'ства, ѡ(д) пнѧ бра́тисѧ маю(т) (Львів, 1645 *О тайн.* 169).

7. (до чого, за що) *(мати який-небудь намір)* удаватися (до чого), пройматися (чим), братися (до чого, за що): За́ходницы ты́мъ бо́лшєй бра́лисѧ до вєли́ки(х) силоі́змовъ, широ́кими сло́вы рєчъ свою здобѧчи́, змоцна́ли·(Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 40 зв.); Которіи отступникове зневаживши и опустивши, берутся за якіись софистіи зъ писмъ маловажнихъ и листовъ приватнихъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 688); До до́брого хто́ сѧ бєре́тъ похва́лы го́дєнъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 391).

8. *(тільки 3 ос. одн.)* (за кого і без додатка) Вважається, сприймається (ким): Пра́вєдєнъ: Досто́инъ, го́дный, вмѣсто справє(д)ли́вогѡ бєре́тсѧ (1627 *ЛБ* 91); Бєзако́нник'... Прєвро́тный, ѡпа́чный, злы́й... Бєре́тсѧ за дьѧ́вола, котры́й на́пєрвѣ(и) з'вєрг' ярмо (Там же, 186).

9. (о кім) Стосуватися (кого), відноситися (до кого): Наконецъ, была бы то речъ и неслушная, если бы обѣ тыи словѣ "Петръ" и "пе́тра" о единомъ Петрѣ мѣли ся брати (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 385).

10. *пас. (брати з собою)* братися: Сосуды вшелякіе церкви соборное Луцкое, которыхъ ся брало и ужило часовъ нѣкоторыхъ, ѣздечи въ дороги, о чомъ протопопа Луцкій вѣдаеть... вцале оддано быти маеть (Луцьк, 1607 *АСД* I, 231).

БРАТИШОКЪ *ч. (член церковного братства)* братчик, брат: Отъ тыхъ братишковъ будоватися была зачала (Вільна, 1598 *Ант.* 935).

Див.ще **БРАТЩИКЪ.**

БРАТИЯ *див.* **БРАТЯ.**

БРАТІА *див.* **БРАТЯ.**

БРАТІЯ *див.* **БРАТЯ.**

БРАТНАЛЬ *ч.* (*стп.* bretnal, bratnal, *нім.* Brettnagel) цвях з великою головкою: 12 1/2 ко(п) бра(т)нали(и) по г(р) 10 копа (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 6); по(л)третѣ копы бра(т)нали(и) fr. 25 (Львів, 1635 *ЛСБ* 1054, 16).

БРАТНИЙ, БРАТНІЙ *прикм.* **1.** *(який належить братові (братам), який стосується брата (братів)* братній, братерський, братів: нє до(с)тоить тобѣ имѣти за собою жєны бра(т)нѧ (1489 *Чет.* 272 зв.); велми обицяетъ Господь Бг҃ъ карати такыхъ убійцювъ, котрыи проливаютъ невинную кровъ братнюю (XVI ст. *НЄ* 220); А на дрȣгі́й дєнь рано послалъ Цр҃ъ мȣзикȣ свою прє(д) палацъ братнїи (поч. XVII ст. *Пчела* 5 зв.); Теды братъ, любовію ближняго и ревностю по невинности, взялся за

кривду братнюю (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 651); Анепсій: Сыновéцъ, братáно(к),... сы(н) // бра(т)ній áбо сестри(н) (1627 *ЛБ* 176-177); fratern(us), бра(т)ний (1642 *ЛС* 202).

2. *(який буває між братами)* братній, братерський, братський: стрáши(т) мѧ нєнáвисть брá(т)нѧѧ, абы то ѡ чо(м) мóвимо при на(с) сѧ нє збыло (Вільна, 1596 *З.Каз.* 74); велми обицяетъ Господь Бгъ карати такыхъ убійцювъ, котрыи проливаютъ невинную кровъ братнюю и умываютъ у кырви рукы свои (XVI ст. *НЄ* 220); На грѣхи проти(в) Дхови Стомѹ... ѡ(т)чаѧ́ніє а(л)бо рóспа(ч).../ /... Любви брáтнєй за(з)рость (Львів, 1645 *О тайн.* 58-59).

3. *(який стосується братства, національно-релігійного об'єднання)* братній: до того... пови(н)ни(х)мо єди(н) дрѹгого нєдоста(т)ки бра(т)нїи Покривати (Ясси, 1642 *ЛСБ* 557).

Див.ще **БРАТЕРСКИЙ, БРАТСКИЙ.**

БРАТОВАЯ, БРАТОВАѦ *ж. (жінка брата)* братова: дошла нас ведомость, попе Саво, же ты шлюбъ давал и венчалъ братовую нашу (Володимир, 1580 *АрхЮЗР* 8/III, 309); там за пытанем нашим его милость пан Криштофъ Харлезский... поведил з жалостю немалою, иж та робота ест панее братовое нашое (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 501); А с права и декрету судового кому то будє(т) наказано заплати(т) є(с)ми мнє,... або тє(ж) пнє(и) братово(и) моє(и), готовы є(с)мо плати(т) (Житомир, 1605 *ДМВН* 96); Свѣдки стали у очій: признали... о мешканю в чужолозтвѣ з братовою роженою и о иншых скверподѣйствах (Львів, 1605-1606 *Перест.* 31); дмитрь мєлєнє(в)... доброволнє зєзнаӕль ижь пѹсти(л) чвєрьть ролѣ марѹхынѣ копинисѣ братовои своєи (Одрехова, 1628 *ЦДІАЛ* 37, 2, 43 зв.); Братоваѧ Fratris uxor (*Уж.* 1645, 21 зв.); Братовая. Fratria. Uxor fratris (1650 *ЛК* 430).

БРАТОВЪБИЙСТВОВАТИ *дієсл. недок.* Чинити братовбивство: Не меч и копіє Пéтръ ти зоставуєт, ани мужебойство чинúти повчаєт, але Христов яремь кажет ти носúти, а ты поучаєш брáтовъбийствовáти (к. XVI ст. *Укр.п.* 79).

БРАТОЛЮБЕЗНО *присл.* Те саме, що **братолюбно:** Видиши ли, яко благочестно и братолю безно зело сотвори, и въ божествен'номъ писаніи возвеличенъ и удивленъ бысть? (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 121).

БРАТОЛЮБИВЫЙ *прикм.* Те саме, що **братолюбний:** Былъ абóвѣмъ вéсъ Мѹжъ дѹхóвенъ,... цѣломѹдрый, братолюбúвый (Вільна, 1620 *См.Каз.* 21); Мúлостивыи и братѡлюбúвыи лю́де мúлостивомѹ и чл҃вколюбúвомѹ Бг҃ѹ сѹ(т) подóбны (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 51).

БРАТОЛЮБИЄ, БРАТОЛЮБІЄ *с.* (*цсл.* братолюбиє) *(любов до ближніх)* братолюбність: Я з особы моєє прошѹ вм҃... жєбы вм҃ и дидаскала иску(с)на всє(х) братолюбия ради... по ѡбєщанию своємѹ к на(м) посла(ли) єстє єго (Оліта, 1591 *ЛСБ* 174, 1); То им был прибыток — за Христа умрѣти и брáтолюбієм єму угодити (к. XVI ст. *Укр.п.* 81); въ братолюбіи же любо(в) єжє є(ст) са(м) бг҃ъ трúдєсяты(и) стєпє(н) по лѣстви(ч)никѹ знамєнѹє(т) (Афон, 1614 *ЛСБ* 446, 1); Котóрый кролю́єтъ и ѡдновлѧ́єтъ оу́мыслы, вѣрныхъ в' любви Бж҃ой во всѧ́комъ братолю́біи (Вільна, 1627 *Дух.б.* 294); Вы богáтыи Братѡлю́біємъ и мúлостынєю ср(д)ца вáшѣ обогатѣтє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 99); прыстѹпи(в)ши до пановъ брати(и)... панъ Стєфанъ нєсторовичъ ѹжывалъ насъ в то(м) абы моглъ до браства (!) прыстѹпити и в союзѣ любвє братолюбиє содєржавши посполѹ з братиєю находитися (Львів, 1650 *ЛСБ* 1043, 78); **братолюбіє ваше, ваше братолюбіє** — *(форма звертання до членів братства)* ваше братолюбіє: книги двѣ братолюбію вашому... до ска(р)бѹ бра(ц)кого посылаю (Київ, 1624 *ЛСБ* 413, 1); Подобає же и сіє вѣдати вашємѹ братолюбію (Львів, 1588 *ЛСБ* 93, 4); писа(н) во (л)вовѣ... вашємѹ братолюбию поспєшитє(л) Гєѡ(р)ги(и) рогатинє(ц) рѹкою своєю (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 7); Всимъ... братиямъ такъ же и... вашему братолюбию молитвы мои пилно залицаю (Корсунь, 1625 *КМПМ* I, дод.275).

Див. ще **БРАТОЛЮБСТВО.**

БРАТОЛЮБНИЙ *див.* **БРАТОЛЮБНЫЙ.**

БРАТОЛЮБНО *присл.* По-братньому, братолюбно: Видиши ли, яко благочестно и братолюбно учинилъ, и во святомъ писанию возвеличимъ есть? (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 122).

БРАТОЛЮБНЫЙ, БРАТОЛЮБНИЙ *прикм.*

Братолюбний: Но пачє во правы(х) Похвалѣ,... во Погрѣшенны(х) жє кроткоє благосердьє и братолюбноє исправленїе... избирати (Біла Церква, 1620 *ЛСБ* 480, 1); Што́ обачивши патріархове... // ...напродъ Сергій, лагоднимъ и братолюбнимъ напоминанемъ отводили ихъ отъ того, а непокорныхъ и отъ сполечности отлучали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 772-773).

Див.ще **БРАТОЛЮБИВЫЙ.**

БРАТОЛЮБСТВО, БРАТОЛЮБЬСТВО *с.* Те саме, що **братолюбиє**: со вѣрою ч(с)тою молилиса бо҃у кротостію... любовию и братолюбьство(м) (1489 *Чет.* 277); **ваше братолюбство** — *(звертання до членів братства)* ваше братолюбіє: дакуе(м) вашему вѣрному братолюбству за трѹды жє и повсєднєвныя подвиги (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1).

БРАТОНЕНАВИДѢНИЄ, БРАТОНЕНАВИДѢНЬЄ *с.* (*цсл.* братонєнавидѣниє) *(ненависть до ближніх)* братоненависть: празни(к) сєсь ч(с)тно проповѣдѣмъ. нє гнѣвом. ани братонєнавидѣниємъ (1489 *Чет.* 266); ω(т)огнала єси всѣми злыми дѣлы. лжи и клєвєтами. завистью и скѹпостью братонєнавидѣньє(м) (Там же, 353 зв.).

БРАТОНЕНАВИДЕЦЬ *ч. (той, що ненавидить ближніх) братоненависник:* приспѣша... братонєнави(д)ци злыє нєнавис(т)ници (1489 *Чет.* 246 зв.).

Див. ще **БРАТОНЕНАВИСТНИКЪ.**

БРАТОНЕНАВИСТЕНЪ *див.* **БРАТОНЕНАВИСТНЫЙ.**

БРАТОНЕНАВИСТНИКЪ *ч.* Те саме, що **братоненавидець**: нє чинісѧ с того щодрымъ ял҆моу́жникомъ, чи́мъ ста́лєсь сѧ братонєна́вистникомъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 125).

БРАТОНЕНАВИСТНЫЙ, БРАТОНЕНАВИСТЕНЪ *прикм.* Який ненавидить ближніх: нємилосєрдїи и братонєна́вистныи, нємилосє́рдомѹ и чл҃вкωнєна́вистномѹ діа́волѹ подо́бны сѹт҆ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 51); Нє всѣ ж҆ єсмω запалчи́вы, гнѣвли́вы, злопомни́вы,... заздросли́вы, и братонєна́вистны (Там же, 1017).

БРАТОНКО, БРАТОНЬКО *ч., пестл.* Братець, братко: Oy bratiońkowe słuchayte Tá sczo mini isty daite (Яворів, 1619 *Гав.* 20); Tá ia brátonku w pikli (!) byu Oy tomżo tám bidu terpiu (Там же, 22).

БРАТОУБИЙСТВО, БРАТОУБІЙСТВО *с.* Братовбивство: дьяво(л)... навчи(л) ихъ братооубийствоу (1489 *Чет.* 253 зв.); И єго моли́твы вы́шний не возлюбив, иже по зависти Авеля погубив І братоубийство на земли сотворив, и кров праведную, яко во́ду пролив (к. XVI ст. *Укр.п.* 84); по Братωѹбійствѣ ро(з)сла́билосѧ тѣло єгω (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 106);

перен. (про моральну спустошеність): початокъ имя маетъ лагодности, а конецъ — безвстыдливость и нечловеченство, а выконане зась душевное братоубійство (бл.1626 *Кир.Н.* 18).

БРАТОУБІЄЦЪ *ч. (убивця свого брата)* братовбивець, братовбивця: знайдѹю бовѣ(м) в до́моу твоє(м) справєдли́вого и нєви́нного а́вєлѧ, и ма́рнотра́вца, и бра́тооубі́йца ка́ина (поч. XVII ст. *Проп.р.* 290).

Див. ще **БРАТОУБІЙЦА.**

БРАТОУБІЙСТВО *див.* **БРАТОУБИЙСТВО.**

БРАТОУБІЙЦА *ч.* Те саме, що **братоубієцъ**: Панъ... ωфѣры и до́брыи спра́вы и цнωты Фарисє́ωвы, я́къ пы́шныи и хлюбли́выи ωмє́рзи(в)ши ω(т)кинѹл҆ єго, и я́къ дрѹго́го братоѹбі́йцѹ Каина ωсѹди(л) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 14).

БРАТСКИ *присл.* **1.** Те саме, що **братерски** у 1 знач.: маючи я повинную кревную милость до детокъ зошлого брата моего..., который яко самъ за живота своего поволъне се мне во всемъ // братски... заховалъ, такъ тежъ, и по смерти его, малжонка и дети его,... умели мне послугами своими учтиве... служити,... тогды... сестрамъ ихъ,... двесте копъ грошей дарую (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 113-114); fraterne, братє(р)ско, бра(т)ски (1642 *ЛС* 202).

2. Те саме, що **братерски** у 2 знач.: ве́рхъ писа(н)ѧ вм(с) абы(м) бра(т)ски жи(л) с пасти(р)скіє звє(р)хности своєє... ωбиди́ти ближни(х) тм(с) борони(л) и гамова(л) (Кореличі, 1593 *ЛСБ* 246, 1).

Див.ще **БРАТЕРСКЕ, БРАТЕРСКО.**

БРАТСКИЙ, БРАТСКІЙ, БРАТСКЫЙ, БРАТЪСКИЙ, БРАТЪСКІЙ, БРАТЬСКИЙ, БРАТЦКИЙ, БРАЦКИЙ, БРАЦКІЙ, БРАЦСКИЙ, БРАЦСКІЙ, БРАЦЪКИЙ, БРАЦЬКИЙ *прикм.* **1.** Те саме, що **братний** у 1 знач.: fratern(us), бра(т)ни(й), бра(т)ски(й) (1642 *ЛС* 202).

2. Те саме, що **братний** у 2 знач.: я твоєи мл(с)ти... ни(з)ко чоло(м) бью и хочу то твоє(и) мл(с)ти... приязнью и послугою бра(т)скою заслꙋговати) (Острог, 1511 *ЛОИИ* 124, 1, 4, 1); ѡн з нами братскꙋю приꙗзнь держати хочеть (Вільна, 1541 *AS* IV, 296); а та(к)... дя(т)ко мо(и)... хотєчи ми... ласкавую мл(с)ть... показа(т) пєрє(д) приятє(л)ми... которы(х) єсмо... мєли... бра(т)скимъ ѡбычаємъ поро(в)нали... и на то(м) застанови(ли) (Ляхівці, 1548 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1968, 24); а то всє што в то(м) листє нш҃о(м) єстъ ѡписано таковы(и) сою(з) любви нш҃оє братски(и)... мы собѣ сами за сєбє и за потомъки наши... ѡбєцꙋє(м)... здє(р)жа‹ти› (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); ащє и бра(т)скаꙗ любо(в) православны(х) хрстіꙗ(н) с҆ прєдѣло(в) є(ст)ствє(н)ны(х) мꙗ вытꙗгає(т) (1598 *Виш.Кн.* 309 зв.); прошу(ж) вас... ла(с)ку бра(т)скую к собѣ мѣитє (II пол. XVI ст. *КА* 282); Нєха́й то́є мєжи на́ми захо́вано бо́удєт҆, што єсмє, быхмо и нє мовили, пови́нна єсть рєчъ абы хо́вано было бра́тскою мл(с)тью (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 188); Потумъ, ходячи много, бѣды у рѣкахъ,... бѣды у мори, бѣды у вужи (!) братъскуй, у трудѣ, сокотячися много, у голодѣ и у безвудю, у постѣ много, у студени и у наготѣ (XVI ст. *НЄ* 206); Радовалемся яко отецъ,... часто погледаючи и пилно во умѣ размышляючи великую вашихъ милостей ку Церкви Божей горливую милость и нераздѣлный звязокъ зкупеня святого братского серцемъ споеный афектъ (Київ, 1644 *КМПМ* II, 288); За такꙋю братъскꙋю любовъ жєстєся до на(с) ѡдозвали... вєлико вамъ за тоє дякує(м) (під Константиновом, 1648 *ЦДАДА* 124, 3, 31).

3. Те саме, що **братний** у 3 знач.: а хтѡ бы хотѣ(л) ꙋкꙋпитисꙗ з ы(н)шого мѣста або и сєла... має(т) даватї ꙋ рѡ(к) шє(ст) грѡши(и)... а имꙗ своє має(т) написати оу бра(т)ски(и) рє(и)стръ (Львів, 1544 *ЛСБ* 10); А кто бы нє ѡ(т)да(л) вины бра(т)ской, порꙗдку нє ѡ(т)ходꙗчи имає(т) поставити два браты до дрꙋгоє схо(ж)ки (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); єсли то чини(ш) з волєю бра(т)скою всє добрє чини(ш) (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6); ꙋвѣри(л) є(м) бра(т)ско(мꙋ) постановєню (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); Той... въ Лвовѣ умеръ и погребенъ былъ на цментару церкве брацкой... въ мѣстѣ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 470); Поря́докъ и́мъ свóй бра́цкїй зꙋполной мóцы держати (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 39); то(л)ко проси(м) вм҃ ра(ч)тє власт)ю бра(ц)кою ѡны(м) розказати к на(м) ставити(с) абысмо сꙗ принамні людє(м) ꙋиститисꙗ мо(г)ли (Вільна, I пол.XVII ст. *ЛСБ* 500, I); Въ Лвовѣ в҆ Дрꙋка́рни, с позволє(н)єм҆ Братски(м) (Львів, 1642 *Бут.* I); **братская скринка** *див.* **СКРИНКА; братская школа** *див.* **ШКОЛА; братский домъ** *див.* **ДОМЪ; книга братская** *див.* **КНИГА; листъ братский** *див.* **ЛИСТЪ; хирографъ братский** див. **ХИРОГРАФЪ.**

Див.ще **БРАТЕРСКИЙ.**

БРАТСКО *присл.* Те саме, що **братерски** у 2 знач.: И противъ таковыхъ мы, моцно державчися вѣри правой, ведлугъ слова науки Збавителя нашего, братскося ставимо, и // лѣчимо ихъ маючи надѣю, жеся могутъ злѣчити (Єгипет, 1602 *Діал.* 53-54).

Див.ще **БРАТЕРСКЕ, БРАТЕРСКО.**

БРАТСКЫЙ *див.* **БРАТСКИЙ.**

БРАТСТВО, БРАСТВО, БРАТЪСТВО, БРАТЬСТВО, БРАЦСТВО, БРАЦТВО, БРАЦЪСТВО *с.* **1.** Товариство, братство, побратимство: ѡ(т) ҹого пото(м) пꙗты(и), котóрый засєда(л) мѣстцє пéрвоє... ѡ(т)стꙋпи(л) дорóги прáвоє, и оного товáры(ш)ства и бра(т)ства собѣ рóвного гдє мóгъ єди́нъ дрꙋгóго прєстєрєгати, и направлꙗ́ти (Острог, 1587 *См.Кл.* 11); Състоꙗ́нїє: ... бра(т)ство. Товáриство (1627 *ЛБ* 129); Брáтство. Fraternitas (1650 *ЛК* 430).

2. *(братерське почуття, ставлення, дружні відносини)* братство, приязнь, злагода: ачъ и ты(х) чєтырєхъ... чєрє(з) розмайтыє начи(н)ꙗ дх҃а своєго нєпрєста(н)о оуси́лꙗєть тꙗгнꙋчи до сєбє... и ю(ж) нє въ бра(т)ство и ровнꙋю пóчєсть, алє в по(д)дáньство и вмꙋшєноє послꙋшє(н)ство (Острог, 1587 *См. Кл.* 11); если кто не есть во церкви и не есть общей любви, единости, братства,... //... таковый во истинну живо и вѣчне умер (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 168-169); Я, яко пастыръ и отецъ, напоминаю и прошу, не отступуйте ваша милость отъ того святого // братства и заслугъ своихъ..., не вержѣте и не отпущайте (Київ, 1644 *КМПМ* II, 288-289);

братство захововати (з ким) — підтримувати дружні зв'язки: Тая унѣя, которая яко бы любовъ держитъ, таковую изъ невѣрными пріязнь и братство // заховуетъ, а кровъ невинную проливаетъ, якъ то значно оказала въ Московскомъ царствѣ (бл.1626 *Кир.Н.* 17-18); **братство имѣти** (з ким) — перебувати в дружніх взаєминах: на що печа(т) сию привѣсити каза(л)є(м) и рȣкою своєю власною... по(д)писали єсми и бра(т)ство с ними имѣю (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); **держати братство** (з ким) — підтримувати дружні стосунки: заповѣдаем таковым, под казнію душевною и клятвою Божію, абы дръжали единь съ другымь братство сполон (Перемишль, 1563 *АрхЮЗР* 1/VI, 51); заповѣдає(м) ... абы дє(р)жали мо(ц)нє єдинъ со (д)рȣги(м) братство спо(л)ноє (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-I, 3).

3. *(культурне і національно-релігійне об'єднання, організація)* братство: мѣщанє и предмѣщанє... жадали насъ, абысмо имъ дали листъ ку братьству (Перемишль, 1563 *АрхЮЗР* 1/VI, 50); А стыи Патріа́рховє... хотачи тȣю и́скрȣ любвє бо́жеи роспали́ти в людє(х), Бра́тства цєрко(в)ныи... постанови́ли (Вільна, 1596 *З.Каз.* 38 зв.); ты(м) тєстамєнто(м) мои(м) братию мою бра(т)ства цє(р)ковного моцними чиню (Лопушна, 1598 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 49); Бра́тства дхо́вныи цркώвныи,... абы по(д) послȣше́нство(м) митрополи́та и и́ныхъ прєложώныхъ свои́хъ дхωвны(х) вца́лѣ зостава́ли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 37 зв.); А вступного которы братство при(и)мує(т) шє(ст) грошы повинєнь дати (Львів, 1602 *ЛСБ* 369); Братства пофундовалъ, которыє потомъ король Стєфан... привиліями умоцнилъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 28); В правдиво(и) вѣрє и в побо(ж)ности квитнȣщи(м) пано(м) брати вилє(н)ско(г) бра(т)ства (Вишнівець, 1614 *ЛСБ* 454, 1); Сȣмȣ значнȣю гро́шїй до Бра́цтва лєкгова́лъ, А жє бы наȣки та́мъ бы́ли: пилʼнє жадалъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 47); на писчих того ж брацтва... петдесят золотих (Руда, 1646 *ПККДА* I-1, 85).

4. *Зб. (члени братства або його представники)* братство, братчики: Пришли ко на(м) бра(т)ство ȣспеніа пр(с)тыа бца гражанє лво(в)скіє иже имѣю(т) нȣжную потрєбȣ ново бȣдова́ти хра(м) (Львів, 1589 *ЛСБ* 120); бра́тство храма ȣспе́ния... мєща́нє Лвовскиє... жаловалиса на Гєдєωна Бала́бана (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144); Пришє(д)ши я до рогатина в то(т) ча(с) гды и са(м) гєдєω(н) єп(с)пъ в рогатѣнѣ бы(л) и приступи(в)ши к нє(мȣ) зо всѣмъ бра(т)ство(м)... показали... ли(ст)... попу ω(т) а(р)хиєп(с)па (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); Мои ла(с)кави(и) пановє бра(т)ство храма... прч(с)тои бцоу: Слȣ(ж)би своє(и) зи(ч)ливи залица(м) ла(с)ка(м) ва(ш) м(л)сти добро(г) здравіа... вѣрнє зичю (Устя, 1600 *ЛСБ* 353, 1); Намъ велце ласкавыи... панове мѣщане..., панове брацтво церкве Святыя живоначальныя и нераздѣлимія Троицы (Немирів, 1642 *КМПМ* II, 240).

5. *(об'єднання ремісників)* цех, братство: хто братство дє(р)житъ повинєнъ за тѣло(м) пойти по(д) виною фȣнътъ во(с)кȣ (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 5); На што Акта Єлектовыє И фȣндацыя цєховъ, а(л)бо Бра(т)ствъ рємє(с)ны(х) (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 2); Сьдрȣжєство: Цє́хъ, бра́цство, сполътова́риство кȣ скла́дка(м) (1627 *ЛБ* 127).

БРАТЦКИЙ *див.* **БРАТСКИЙ.**

БРАТЩИКЪ, БРАТЪЩИКЪ *ч.(член національно-релігійного об'єднання, братства)* братчик: Прото тежъ и самъ Филялетъ, якобы (только) на блазенъство // въспоменувши тотъ листъ, братъщикомъ даный, самъ же (его) заразомъ отступилъ (Вільна, 1599 *Ант.* 829-831); Але то все уросло зъ братщиковъ церкви новое Светого Духа съ поповъ своевольныхъ (Вільна, 1608 *АЮЗР* II, 44); Тужъ ми допѣро полыкай свои глыбокие розумы албо слова, которые мовишъ в листѣ: немашъ у бра̀тщиковъ Духа Святого (Слуцьк, 1616 *АрхЮЗР* 1/VII, 270).

БРАТЪ[1], **БРАТЬ** *ч.* **1.** *(рідний, двоюрідний)* брат: єго(ж) вмȣчилъ дадиянъ бра(т) мой (1489 *Чет.* 31); хтобы мѣл с них зрȣшивати т‹отъ дѣлъ, тотъ заплатитъ...› тисачȣ коп грошєй, а брат брату пат сотъ коп грошєй (Коширь, 1502 *AS* I, 147); жалова(л) на(м) зємани(н) волы(н)ски(и) грицко сєнюта ω томъ што(ж)... братъ є(г) нєбо(ж)чи(к) марти(н) пруски(и) застави(л) тобѣ имє(н)є своє воиниго(в) (Краків, 1530 *Арх. Р.* фотокоп. 63); ту зєзнава(м) и(ж) мнѣ са досы(т) заплаты оучинило ω(д) тоѣ ва(с)ковоѣ оу(и)ны моєѣ и брату(в) мои(х) оує(ч)ны(х) (Одрехова, 1578 *ЦДІАЛ* 37, 16, 7);

продалъ єсми плацъ мо(и) в замку луцкомъ... брату моєму рожоному... Ивану хрє(н)ницкому (Луцьк, 1579 *ЛНБ* 5, II 4044, 48); при тѣ(м) бы(л)... стє(ц) тєлєпи(к) бра(т) ро(д)ны(и) тего ва(с)ка с прєлȣкь (Одрехова, 1599 *ЦДІАЛ* 37, 16, 10); И по тумъ опятъ каравъ [Господь Бгъ] Содома и Гомора, велыкыи варышѣ, за курварства (*в ориг.* кȣрварство. — *Прим. вид.*), котрыи были положены межи ними, што не знавъ отецъ доньки, анѣ братъ сестры своеи (XVI ст. *НЄ* 222); Янє принєси яринȣ твоємȣ братȣ и постара(и)сѧ абы иншоє было готово рыхло (к. XVI ст. *Розм.* 11); Вспо́мню єщє... Па́вла Копистє́нского, стрыє́чного бра́та В(ш) М(л) (Київ, 1623 *МІКСВ* 84); в' о́нъ ча́съ кро́м' вшєлѧ́кого всты́дȣ, братъ з' сєстрою поко́й мо́вити бȣ́дȣтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 307); Нє помо́жет' там' ю́жъ нѣ Бра(т) нѣ Сєстра, нѣ товари(ш), нѣ повинова́тый пріатєль нѣ Прокȣра́торъ, а́нѣ жа́дєнъ зна́ємый (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 43); Пнємъ называ́єт'сѧ то́тъ чл҃вкъ кото́рый маєтъ ро́дичовъ свои́хъ,... брата албо сєстрȣ с пото́м'ками ихъ, яко ѡбачі́т(и) ла́тво може́шъ в' табли́ци положе́нои (Львів, 1645 *О тайн.* 169); показа́нѧ: ѡ чтирѡ́хъ бра́тєхъ, Котѡ́рыи прєд' на́ми стоѧ́тъ (Чернігів, 1646 *Перло* 121 зв.); Рєвє́ка мѣла бра́та и́мєнємъ Алва́на (серед.XVII ст. *Хрон.* 38); Пєтръ Куровски(и)... манифєстова(л)сє и ѡповєда(л), пєрє(с)тєрєгаючи во всє(м) цєлости своє(и) ѧко и брати(и) своихъ (Житомир, 1649 *ДМВН* 185); Бра́тъ. Frater (1650 *ЛК* 430); *у прислів'ях:* бȣ́дȣчи пови́н'ни якъ дрȣ́ги Задє́ржати си́лами своими здоро́вє: з' дрȣга Во́рогъ, з' Бра́та Во́лкъ, ста́роє посло́в'є (Вільна, 1620 *Лям.К.* 5); **брату анѣ свату** — нікому: а кнѧжата вста́вили на(д) собою з ыншего наро́доу.Дѣлѧ того, абы нє фо(л)кгова́ли бра́тȣ анѣ сва́тȣ (Львів, поч.XVII ст. *Крон.* 45 зв.).

2. *(переважно у звертанні між людьми одного суспільного прошарку)* брат: кнагини Марѧ... клала пєрєд нами листъ брата нашого, щастноє памєти Алєксандра, короля и вєликого кнѧзѧ (Вільна, 1507 *AS* III, 42); Што братъ нашъ Алєксандръ, король и вєликий кнѧзь... длѧ вєликоє зємъскоє потрєбы заставилъ замок Володимир з мытомъ (Берестя, 1508 *AS* III, 56); Вєлмо(ж)номȣ па(н)у г(с)днȣ и бра(т)у моєм(ȣ) миломȣ и до(б)родѣю вєликом(ȣ) ѡсо(б)но до мєнє ла(с)кавом(ȣ) сопѣзє (Острог, 1511 *ЛОИИ* 124, I, 4, 1); Поневажъ годилося патріарсѣ за // патріархою, брату за братомъ брати и о кривдѣ его мовити (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 650-651); вєлцє ла(с)кавы(и) пнє Васили(и)... братє любимы(и), зычо(м) (!) вм҃ и собѣ абы(с)мо ва(с)... в цалости всяко(и) ѡглядали (Львів, 1642 *ЛСБ* 559, 1).

3. *(особа, рівна іншій у якому-небудь відношенні)* брат, побратим, приятель, друг: жалу(ю)ся на... гєдєѡна... и(ж)... мєнє... ѡ(т) вѣры... соблазня(л) на прєлє(ст) нєвѣрны(м) жидо(м) по плоти брати(и) мои(х) (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); чємоу́жъ самъ и́ныє оучєники бра(т)ѧми своими называ́єтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 93 зв.); паче же естественною любовию вас, брати руского народа, палим, боячися да негдѣ нѣкий брат от моей любимое Руси в сети того писания, которого и "ловом" Скарга назвал, не увязнет (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 160); бра́тъ нш҃ъ ѡ(н) єст', колє́га єсть, и спо́лъєп(с)копо(м) з' на́ми (Єв'є а. Вільна, п.1616 *Прич. отех.* 16); Bratia tá luboy pyrohi Tu pachnut z toiey dorohi (Яворів, 1619 *Гав.* 21); Аасба́й: Оуфа́ючій въ мнѣ, або бра́тъ в' ко́ло ѡкрȣжа́ючій (1627 *ЛБ* 170); Іȣда... ре́клъ // до бра́тїи, што́ жь на́мъ з тогѡ: кгды забіє́мъ бра́та и затаймъ кро́вь єгѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 60 зв.-61).

4. *(духовно близькі особи)* брат, ближній (часто у звертанні з відповідним означенням): а єсли... принєсєш' дарь свой къ ѡл'та́роу то сѧ роспамѧтай ижє ма́єть нѣшто бра́(т) твой про́тивь тє́бє (1556-1561 *ПЄ* 32); Постара́ймосѧ братїѧ абы на(с) б҃ъ нє о(б)вини(л) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 81 зв.); Прито́мь, хрестиянскій бра́те, здало ми ся за ре́чъ потре́бную положыти тутъ на остатку листъ одинъ (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 983); хто нєнавиди(т) брата своєго... в тє(м)но(с)ти хрди(т) (II пол. XVI ст. *КА* 210); выими впєрє(д) б(р)єнво́ (!) из ока твоєго и тог(д)ы боу́дєши ви(ди)ти вынѧ́ти соу́чєць изь ока бра́та твоєго (XVI ст. *УЄ Літк.* 24); Чомȣ хра́плємо, чомȣ спимо; бра́тъ погиба́єть... а мы єгѡ бра́тьєю бȣ́дȣчи ѡто нє дба́єм' (Єв'є а.Вільна, п.1616 *Прич. отех.* 16); тое немалое дѣло...// предъ себе взялемъ зъ любве и зычливости збавеня такъ своимъ правовѣрнымъ братіамъ, яко тыжъ и къ... противникомъ

нашимъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 318-319); Пла́чте жъ дӱховныи: вамъ ста́ласѧ ӱтра́та, Бо лю́бого своє́го позбыли́сте Бра́та (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 6); ты в҆ дороги(х) ша́та(х) сѣди́шъ... а оубогїй бра(т) тво́й по(д) оу́гло(м) твоимъ ѡ(т) моро́зоу помєръза́єтъ (Устрики, I пол.XVII ст. *УЄ* № 29515, 279 зв.); Абы, мо́влю, нємощнѣйшїй братъ нєпоги́блъ во тво́ємъ ра́зӱмѣ (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 3); **братъ въ Христѣ, в Христи братъ** — християнин: Любви твоє́й всѣхъ блгъ жєлателный братъ в҆ Хѣ и млтвєникъ (Київ, 1625 *МІКСВ* 131); вм(л) зы(ч)ливый прия-тє(л) и в Христи бра(т)... воєвода києвъски(и) (Володимир, 1595 *ЛСБ* 288); **братъ духовний** — брат за переконанням: ѡ(т)даю, та(к)жє и брато(м) єго дховны(м) и їны(м) чє(р)нцю(м) (Топольниця, 1616 ЦДІАЛ 14, 1, 96, 644).

5. *(член монастирскої общини)* брат, монах: послали есмо до В.М., государя нашого, дву братовъ нашихъ старцевъ печерскихъ (Київ, 1557 *КМПМ* I, дод. 23); ѡ(н) са(м) тєпє(р) єстъ хоры(и) злєцає(т) єго мл(ст) ѡ(т)цӱ димитрию Ларионовичӱ тамошнє-го мана(ст)ыра братӱ абы тыє книги ѡ(т)иска(л) (Білий Камінь, 1620 *ЛСБ* 474); преподобный Ѳеодосій единого отъ братій посылалъ до Константинополя, абы ему уставъ Студійского монастира переписавши принесъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1010); про то посилаемо //до вашое царское милости брата нашого Спиридония, собравши спосередъ собе манастыря нашого во всемъ намъ вѣрного (Галич, 1625 *Крыл.* дод. 86-87); теперъ старца Василія и насъ всихъ братей своихъ, прелести ради свѣта сего временного, зрадилъ еси (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 12); с которыхъ еслибы который пошолъ прочъ або умеръ, и прес то жебы з кгрунъту его повинъност належачая монастырови не была, теды инъшого подданого на томъже крунъте осадити старшый того монастыра або братъ его законный мает (Луцьк, 1642 *КМПМ* II, 234); бра(т) кото́рого смо ба́рзо люби́ли... з вло(х) до на(с) пришо(л)... трӱдности... пӱсты(н)ного живота знєсти нє мо́жє (серед. XVII ст. *Кас.* 87).

6. *(член братства, релігійно-національного об'єднання)* брат, братчик: И ты(ж) дѡзволѧє(м) на кожды(и) рѡ(к) ӱстановлѧти два браты старыши(х) кѡторы(х) братѧ на тѡ ѡбєрӱтъ (Львів, 1544 *ЛСБ* 10); що я то бачному и ростропному бачєню в(ш) м(л) пано(м) и братия(м) мои(м) порӱчаю (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101); а єсли бы бра(т) брата слово(м) ӱ бра(т)ствѣ наганбы(л) маєт(т) быти кара(н) сѣдѣнѧ(м)... и брата пєрєпросити нє ѡ(т)ходѧчи (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 154); А и(ж) с посро(д)кӱ ва(ш) мо(с)тє(и) рачили(с)тє дво(х) братє(и) вы(с)латы до єго го(с)подарскои мл(с)ти (Ясси, 1610 *ЛСБ* 429, I); книгӱ крє(ц)кӱю ѡ(т) ваши(х) мл(с)тє(и) позычєнӱю прє(з) брата нашого пафнотїя ѡ(т)сылаю (Київ, 1624 *ЛСБ* 493, I); и такъ за брата... єстъ приняты(и) и поличєны(и) мєжи нами (Львів, 1650 *ЛСБ* 1043, 78);

(член цехового братства) братчик: И сходитися уреченого дне до брата старшого цехмистра, ктърого събѣ выберуть (Перемишль, 1563 *АрхЮЗР* 1/VI, 51); Такъ тєжъ ӱ при(и)мова(н)ю до цєховъ брата, сӱмы на(д) Постановє(н)є и фӱндыши свои Ѡбтя(ж)ливыє Ба(р)зо вкладаютъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 2).

7. Вл.н.: Ярєма Братъ (1649 *РЗВ* 407).

Див.ще **БРАТЯ.**

БРАТЪ² *див.* **БРАТИ.**

БРАТЪЯ *див.* **БРАТЯ.**

БРАТЬ¹ *див.* **БРАТЪ.**

БРАТЬ² *див.* **БРАТИ.**

БРАТЯ, БРАТА, БРАТИЯ, БРАТІА, БРАТІЯ, БРАТЇА, БРАТЪЯ, БРАТЬЯ *ж., зб.* **1.** *(рідні, двоюрідні)* браття, брати: Которая часть мнѣ ся застала отъ брати моее роженое... въ ровному дѣлу (Загорів, 1550 *АЮЗР* I, 128); анъдрє(и) мицъкови(ц) з братьєю своєю жили ӱ мєстє (1552 *ОЧорн.З.* 55); А єстли бы нє ѡписа(л), тогды бра(т) старши(и) лє(т) дорослы(и) маєть моло(д)шєю братьєю и сєстрами ѡпєкатисѧ (1566 *ВЛС* 67); я... напротивъ внєсєня є(и) в до(м) мо(и)... записа(л) вєна ис приви(н)ко(м) всєго сӱмою три(с)та копъ грошє(и)... которыє по смє(р)ти... ѡ(т)ца моєго... з дєлӱ ровного ѡ(т) брати моєє рожоноє на ча(ст) мою при(и)дӱ(т) и спадӱ(т) (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 103, 17/1с, 1943, 15 зв.); сиду(р) сы(н) фєдора за(н)чѧ(т)... //... записує(т)-сѧ грошє(м) свои(м) борони(ти) братю свою ѡ(д) вшєлакы(х) пє(р)су(н) (Одрехова, 1586 *ЦДІАЛ* 37,

125 зв.- 26); коли са єму выпо(л)нило чоты(р)десѧ(т) лѣ(т) пришло єму на мы(с)ль абы наведи(л) бра(т)ю свою (II пол. XVI ст. *КА* 33); А вы мои дѣти, или мои внуки, или пра(в)нуки, и моя братя на чужіи людє нє да(и)тє (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 225); Панъ Янъ Хлєбо(в)ски(и)... тєпє(р) самъ чєрє(з) сєбє и имєнємъ брати своє(!) рожоноє...// чыни(л) оповєданьє и жалобливє Протє(с)това(л)сє (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 2-2 зв.); єсли отєцъ а́л҃бо ма́тка, а́л҃бо дѣти, а́л҃бо бра́тїѧ проти́вниками быти законꙋ Бжому на́йдꙋтсѧ, проти́витисѧ и(м) ма́ємо какъ нєпрїа́тєлємъ правды (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 343); А на(д) то манифестацию заноси(л) ѡ погинє(н)є спра(в)... то є(ст)...//...листо(в) дє(л)чи(х) має(т)ностє(и) Прєжо(в) дво(х)... та(к) свєжихъ мєжи братъєю рожоною Сємєно(м) и Миколає(м) (Житомир, 1650 *ДМВН* 196-197).

2. *(рідня, родичі)* браття: абы ѡ має(т)но(ст)... лєжачую и рꙋхомую, мєжи ма(л)жо(н)кою моєю... и бра(т)єю бли(з)скими моими по животє моє(м) яки(и) ро(з)рꙋхъ и ро(з)ницы нє бы(ли)... ѡ(с)тато(ч)ную волю мою на сє(м) тє(с)тамє(н)тє... ѡ(з)на(и)мую (Пашева, 1592 *ЛНБ* 5, II 4047, 86); Они убо не сами едиными были, але имели други и братью (1600-1601 *Виш. Кр.отв.* 180); И якъ на зє(м)ли гды я́кїй чл҃вкъ бога́тыи оумира́єтъ, зъ спѣва́нємъ жа́лоснымъ,... прова́жєнъ быва́єтъ з до́мꙋ бра́тїєю своє́ю, крє́вными и прїатє(л)ми та́къ и дш҃ꙋ таковꙋю, вси свѧтыи тꙋгою... ѡплакиваютъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 126); И розмовлѧ́ти з ва́ми, Ни єдной чвє́ръти Смє́рть мнѣ нѣ повєлѣла: єщє ꙋни́кънꙋти, братїю, и Своє́ всє ка́жєтъ повє́ргнꙋти (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 18); Прокла́тый ханаа́нъ абовѣмъ нєво́лникомъ бꙋдєтъ братьи своє́й (серед. XVII ст. *Хрон.* 17).

3. *(люди одного суспільного прошарку)* брати, браття: Мы... дикгнитарє... маючи пєрє(д) ѡчима... потрєбно єха(н)є... на єлєкцыю и ѡбиранье нового королѧ абы нихто бє(з) насъ пн҃а нє ѡбиралъ алє вси спо(л)нє яко люди во(л)ные пн҃а ѡбирали на што ѡбрали єсмо спосро(д) сєбє братъю нш҃ꙋ (Берестечко, 1573 *ЖКК* I, 48); сътвори́тєль... поча(л) ма́ти родичѣ то(т) котры(и) вши(ст)ко зроди(л) поча(л) ма́ти бра́тю црє́й (XVI ст. *УЄ* № 29519, 18 зв.); приятелі, друзі, браття: Если сѧ покаешь, милая рꙋси, братия моя, и попы и чернцѣ твои (ѡтстанете) ѡт незбожностей ваших, даст ти богъ по желанию твоему избавление (поч.XVII ст. *Вол.В.* 99).

4. *(духовно близькі особи)* братія, брати: Мы и(м) таковы(и) бл҃(с)вєныи справы... ѡповѣдывали... и... для лѣпшєє... вѣдомости на двєрє(х) цє(р)ковны(х) и то(т) ли(ст) бл҃(с)вєны(и) на братию прибили (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 230, 1); Братя, другъ другу тяжкости носите и такъ наповните закунъ Христовъ (XVI ст. *НЄ* 212); Мо(и) ласкавыє Пн҃є Братя Здоровя и до(л)голѣтъно(г) Прєбывания в ши(м) мл(с)тя(м)... ѡ(т) г(с)да Бг҃а Зычу (Ясси, 1606 *ЛСБ* 403); Пристꙋпѣтє ꙋбо́гїи и ни́щїи, братїа найближшаѧ Хв҃а (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 43); Чому́жъ такъ нєндзꙋємѡ бра́тїє: што такъ нєслы́ханому потємнєню на́шємꙋ за причи́на? (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 954); Прє́то ст҃ыи пра́гнꙋтъ кончині мі́ра сєгѡ́... и просѧтъ... абы... рє́чєно имъ абы єщє ма́ло потєрпѣли, длѧ бра́тїи своѝ (Чернігів, 1646 *Перло* 136).

5. *(члени монастирської общини)* братія, монахи: Жаловала намъ виноградничка на имя θеодосія... на игумена святого Николи Пустинского и на ихъ братію (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 9); приєзди(л) до мєнє игꙋмє(н)... з нєкоторою братьєю... и жаловали мнѣ на чє(р)касцо(в) (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П* -216, 101); А ижъ Іосифъ Веляминъ Рутскій справу свою зъ справою братіи манастыра Виленского злучоную мѣлъ,... просил, жебы и третій позовъ братіи манастырское... былъ читаный (Володимир, 1608 *АСД* VI, 116); Прєвєлєбнѣши(м) Архієп(с)помъ,... сослꙋжи́тєлємъ и Бра́тїи, Бл(с)вє́нства... зы́чꙋ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 2); Богданъ Хмє(л)ни(ц)кий... Со(т)никови Васи(л)ковскому... ѡзнаймєуємъ: иж вєлєбный ѡ(т)цъ Ігумє(н) з братиєю своєю уска(р)жилъсє (Київ, 1649 *ЦНБ ДА/* 594, 1).

6. *(члени братства, національно-релігійного об'єднання)* братчики, браття: и ты(ж) на ко(г) бг҃ь пєрєпꙋсти(т) изь бра(т)ства ча(с) съмр҃тны(и) має(м) єгѡ ꙋсѧ брата къ гробꙋ ѡпровѡдити (Львів, 1544 *ЛСБ* 10); Хотє(л) бы(х) мѣти и ко(л)ко ѡсобъ з в м҃(с) братии для намовы (Острог, 1591 *ЛСБ* 152);

ωзнаємуєми и(ж) з листу ваше(г)... братію вашу просачи на(с) абисми послали... пинѣзи дила роботи (Сучава, 1599 *ЛСБ* 330); Потрєбно явитиса лицꙋ вашє(мꙋ) о во(з)люблє(н)ная бра(ти)я (Верба, 1606 *ЛСБ* 407, 1); В правдиво(и) вѣрє и в побо(ж)ности квитнꙋщи(м) паном брати вилє(н)ско(г) бра(т)ства (Вишнівець, 1614 *ЛСБ* 454, 1); нами(л)шаа бра́тіа, ма́ючи та́къ мно́гіи прє(д) лєжа́чіи добра, и обѣтницы г(с)дни, вси пєрєшко́ды ω(т) сєбє ω(т)ки́н'мо (Вільна, 1627 *Дух.б.* 38).

Див. ще **БРАТЪ.**

БРАЦАЛО *с.* Знаряддя із зубцями, одна із деталей ткацького верстата; чесалка (?): crusma, ким(ъ)валъ, брацало (1642 *ЛС* 148); pecten, nis, грєбнє(н), брацало, брона (Там же, 303).

БРАЦКИЙ *див.* **БРАТСКИЙ.**

БРАЦКІЙ *див.* **БРАТСКИЙ.**

БРАЦКО *присл.* Те саме, що **братерски** у 2 знач.: Прийскрънω: Истиннω, рожє́нω,... щи́рє, пріа́телски, бра́цкω, вєдлє пра́ва, слꙋшнє (1627 *ЛБ* 97).

Див.ще **БРАТЕРСКЕ, БРАТЕРСКИ, БРАТЕРСКО.**

БРАЦСКІЙ *див.* **БРАТСКИЙ.**

БРАЦСТВО *див.* **БРАТСТВО.**

БРАЦЪКИЙ *див.* **БРАТСКИЙ.**

БРАЦЪСТВО *див.* **БРАТСТВО.**

БРАЦЬКИЙ *див.* **БРАТСКИЙ.**

БРА́ЧИТИСЯ *дієсл. недок.* Одружуватися: denubo, женюся, брачуся (1642 *ЛС* 158).

БРАЧНЫЙ, БРАЧНИЙ *прикм.* (*цсл.* брачьнь) шлюбний: брачноє ωдѣниє(1489 *Чет.* 148 зв.); дро́ужє а(к) (!) єсй тоу́ в'шо́ль нє́ маючй одѣна бра́чного́ а ωнь из'мол'чаль (1556-1561 *ПЄ* 94 зв.); matrimonialis, брачни(й) (1642 *ЛС* 264); **брачный союзъ** *див.* **СОЮЗЪ; сынове брачнии** *див.* **СЫНЪ.**

БРАШНО *с.* (*цсл.* брашьно) **1.** Вироби з борошна: Того дѣля на день воскресения христова православные християне приносят во церковь освящати брашна або колач або пасху або агнец (Крилос, 1586 *MCSL* I-1, 134); кто часто прімлє(т) корицꙋ в бра(ш)нѣ или кто єѣ та(к) ѣстъ ꙋ того блѣдость и(з) лица вывєдє(т) і блгՙолѣпно станє(т) (XVI ст. *Травн.* 136 зв.); бωлшиє дꙋли, или гроуши огор(о)дина, лꙋчши соуть пріаты в бра(ш)нє (Там же, 364); Па́ппа: сꙋ́гꙋбоє... бра(ш)но є(ст) ω(т) имєнє хлѣба, и́жє латі́нски Па́нісъ нарицаєтса (1627 *ЛБ* 80).

2. Харчові продукти, їжа, страва: чрѣво яко бѣз(д)ноу насыщає(ш) ω брашнє пєчєшиса а празниковъ стՙыхъ нє чєстиши (1489 *Чет.* 370 зв.); пшєница варєна с молоко(м) коро(в)имъ, по подобію каши, и прията, вєлми тѣло питає(т), пачє нєжєли иныа брашна (XVI ст. *Травн.* 455); Млекомъ вас напоихъ, а не брашномъ, абовѣмъ не могли есте, ани еще нынѣ // можете (1603 *Пит.* 106-107); бра́шна и пи́тіа бє(з) врє́мєни нє прїємли, но в' подо́бно врє́ма, в' зако́(н) и въ сла́вꙋ бжՙію (Львів, 1642 *Жел. П.* 2 зв.); esca, снѣдъ, пища, брашно, зо(б) (1642 *ЛС* 183);

(для тварин, птахів) корм, пожива: положиша трупія рабъ твоихъ брашно птицамъ небеснымъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1023); pastus, us, пажитъ, брашно (1642 *ЛС* 302).

3. Прийняття їжі, їда: сємєонъ... лєжє на зємли .з҃. днии. нє оуставая ни на брашно. ни на питьє (1489 *Чет.* 2).

Див. ще **БОРОШНО.**

БРАШНОКУПЕЦЪ *ч.* Торгівець харчовими продуктами: opsonator, oris, брашнокупєцъ (1642 *ЛС* 293).

БРЕГЪ *ч.* (*цсл.* брѣгъ) **1.** Те саме, що **берегъ** у 1 знач.: оускладшє жє тєлєса стՙы(х) мՙчнкъ. привєзоша на брєгъ рєки (1489 *Чет.* 146); ωттолѣ долꙋ Прꙋтовом брєгꙋ против Сꙋханє, а пак оттолѣ право оу грълꙋ Топилѣну (Сучава, 1520 *DBB* I, 16); Ни́ла з' брє́гωвъ широ́ко выливаючого: И вє́сь Єги́пєтъ, го́йнє напава́ючого. Ба́рзѣй жро́дла Златоу́стого розлива́ютъ: И боу́йныє потώки с' сє́бє выпꙋща́ютъ (Львів, 1609 *На Злат.* 2); А коли да́рій кꙋ рєцѣ прибѣглъ нашо́лъ ю замє́рзлꙋю. пє́рсовє тє́жь пєрєхода́чи напо́лнили рѣку ω(т) одно́го брє́гꙋ до дрꙋ́гогω (сеpед.XVII ст. *Хрон.* 422 зв.); Брє́гъ морскій. Littus (1650 *ЛК* 430); Брєгъ рѣчный. Ripa. Margo fluminis (Там же).

2. Те саме, що **берегъ** у 2 знач.: ora, а(е), кра(й), конє(ц), брєг(ъ), страна (1642 *ЛС* 294).

3. Те саме, що **берегъ** у 3 знач.: къ тому брєгы и яркы вєдлє циркусу а знаковъ меджы, вкол почавши понижє млина одъ броду просто въ гору ку

полночи (Фольварк, 1606 *НЗУжг.* XIV, 225); выйде на брєгъ понадъ цминтиръ (!), обдалъ на два пруты громады и пода въ другій ярокъ (Там же, 226).

БРЕДИТИ, БРѢДИТИ *дієсл. недок.* (що, о чім і без додатка) *(говорити нісенітниці, дурниці)* теревенити, верзти, плести (що, про що): А дрѹгіє ба(с)ни блюзнѣрства... прєтє(р)плю, и ни зашто поличѹ и вмѣню. дла то́го и(ж) языкъ то́є брѣди(в), што є(му) дѹ(х) лѹкавы(и) шепта(в), а нє што єго мы(с)ль ра(з)сѹжденіа ч(с)таго ѡ(т) ѹмнаго сѹщества ѡбраза бж҃іа плынѹщіа наставлала (1598 *Виш. Кн.* 278 зв.); Пыта́ю да́лєй, єсли жъ ты́є та́къ кгрѹнто́вные и достатѡ́чные приви́льа, ѡ котѡ́рыхъ ты брѣди(ш), ри́мскіє би́скѹпы мѣли; чомоу́ жъ я́ко бы ѡ ты(х) кгрѹнтѡ́вныхъ запомнѣвши,... //...дира́выхъ пра́въ и дово́довъ досага́ли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 112-112 зв.); Протожъ и самъ (Ѳилялетъ) не ведаетъ, што бредитъ (Вільна, 1599 *Ант.* 869); Бладоу́: Бладословлю́, брѣджоу (1627 *ЛБ* 11).

БРЕДНЯ, БРѢДНЯ, БРЫДНЯ *ж.* **1.** *(безглузді думки, вислови)* верзіння, нісенітниці, бредня, бридня: и на бредню Ѳилялетову, которою Никиѳора боронить, ничого не отказую (Вільна, 1599 *Ант.* 889); Если тое малое скажете ми извѣстно, буду разумѣти, яко ползует вас тая брѣдня, за чим ся гоните (1599-1600 *Виш.Кн.* 153).

2. *(навмисне перекручення фактів)* вигадка, брехня, обман: ба́чишъ я́къ са за оказі́єю твоє́й брєднѣ, штоу́чнє й форте́лнє а пыхо́ю па́хнѹчіє твоі́хъ на́йсва(т)ши(х) панѡ(в) и єдновла́стниковъ косте́лныхъ по́стѹпки об҆явили (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 139); Бла́д҆: Бе́нкар(т), ло(ж), ... ба́снь, вы́мысли, ... брѣ(д)на, лжа (1627 *ЛБ* 11).

3. Химери, примха, забаганка: єщє єси пє(р)цолюбєцъ, шафранолюбєцъ, ...//... цѹкролю́бєцъ. и дрѹги(х) бре́дєнъ гор҆ко и сла(д)колю́бєцъ (п.1596 *Виш. Кн.* 249-249 зв.).

4. *ч.* Вл.н.: Кило бры(д)ня (1649 *РЗВ* 323 зв.).

БРЕЖЕНІЄ *с.* (*цсл.* брѣжєниє) піклування, опіка, оберігання: Гражанє львовьскии. жєла́ющє имѣти строе́ніє изрядноє во ѹчи́лищи сємъ. в нємь жє ѹчащи(м) писанію словє(н)ску и рѹскѹ. вда́хомъ к симъ ѡ(т) бра́тіа нашєя мужа два, ради всякого брєжєнія (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 9); Брєже́ніє. Custodia. Excubia(e) (1650 *ЛК* 430).

БРЕЗИНСКИЙ, БРЕЖИНСКИЙ, БРИЗИНЪСКИЙ *прикм. (про одяг, пошитий зі сукна, виготовленого у польському містечку Бжезіни)* брезинський: убранє бєлоє, брєзи(н)скоє (Житомир, 1582 *АЖМУ* 44); коня у мене, шерстью сивого, зъ седломъ, кгермякъ белый брезинский отняли и розбили (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/І, 117); пограбили... у Радка Приступы — шаблю и копенякъ белый, брежинский (Луцьк, 1609 *АрхЮЗР* 6/І, 357); **сукно брезинскоє (бризинъскоє)** *див.* **СУКНО.**

БРЕКАЛО *ч. Діал.* брикайло "той, хто має звичку хвицатися". Вл.н.: Хома Брєкало (1649 *РЗВ* 320).

БРЕКЛЕСТЬ *ч.* (*стп.* brekleszt) ґатунок недорогої тканини: кня(з) жа(с)ла(в)ски(й)... да(л) пры погрєбѣ... сѹкна чи(р)воного брє(к)лєстѹ: котры(м) мары прыкрыто было (Львів, 1626 *ЛСБ* 1049, 6).

БРЕМЕННАЯ, БРЕМЕНАЯ, БРЕМЕНЪНАЯ *прикм. (тільки ж.р.)* вагітна: про́то ижь бы́ль з҆ до́моу и по́колѣна дв҃до́вого абы быль пописанъ ись мрі҃єю ѡброучєн҆ною ємоу жєно́ю а тог҆ды то бре́мєн҆на́ бы́ла и ста́лоса ко́ли та́мь бы́ли вы́плѣнилиса дн҃о́вє // ро́дити єй поро́дила сн҃а своєго́ (1556-1561 *ПЄ* 212-212 зв.); дочка моя... естъ бременъна (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/ІІІ,155); Нєвѣста брємє́ннаа за́вшє ѡ дєсатомъ м(с)ци мы́слить (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 40); Єсли бы са пова́дили мѹжєвє, а оуда́рилъ бы кото́ры(и) нєвѣстѹ брє́мєню та́къ, жє́ бы пороми́ла, а́лє сама жива зоста́ла подлажє шкодѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 98 зв.).

Див. ще **БЕРЕМЕННАЯ.**

БРЕМЕНОНОСНЫЙ *прикм. (який носить тягар)* нав'ючений. *Образно:* За(с) ѡ́борочаючиса к тєбѣ рѹгатєлєви и́ночєскаго чи́нѹ, и чѹдѹюса томѹ твоємѹ нєзно(с)номѹ ѡ́сѣдла(н)ю, ты(м) та(ж)ки(м) и брємєноносны(м) сѣдло(м) кглѹ(п)ства (п.1596 *Виш.Кн.* 245).

БРЕМЕНЪЄ *с.* (*цсл.* брѣмєниє) вагітність: чуючи ся быт в томъ початю и бременъю и... не хотечи того занехат, абы напотомъ якого мниманя на собе не понесла, ку ведомости моее, отца своего, то припустила (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/ІІІ, 155).

БРЕМЯ, БРЕМА *с.* (*цсл.* брѣма). **1.** Те саме, що

беремя у 1 знач.: А протожъ радилъ бы-мъ я ѳилялетови, абы лепей у свою манътыку смотрелъ, што въ ней носитъ, а въ чужую не загледалъ, кгдыжъ кождый понесетъ свое власное бремя (Вільна, 1599 *Ант.* 925); Кождый своє бремя понесетъ (XVI ст. *НЄ* 150); on(us), eris, брємя, тягота (1642 *ЛС* 292); Брєма Onus (*Уж.* 1645, 27); Бре́ма. Onus. Pondus (1650 *ЛК* 430);

перен. (про їжу) тягар: єгда в мѣрȣ брєма наложи(т) [в' чєрєво], тогда лацно плывати може(т), то є(ст) мл҇тиса чита(ти), бє(з) забавы сна (п. 1596 *Виш. Кн.* 234).

2. Те саме, що **беремя** у 2 знач.: Иго бо моє́ сла́(д)ко и бре́ма моє лє́г'ко є(ст) (1556-1561 *ПЄ* 55); Кȣ тому поколь єщє тоє ω(т)ступство нє сталоса и нє слыхоно (!) было ω ни(м). за росказанѣмь и бл҇(с)вєниє(м) стє(и҇)ши(х) ω(т)цъ патриа(р)ховъ митрополитовь и єпи(с)к҇повь и всѣхь на(с) дхов҇ны(х), и дрȣгиє тяжари вєликиє брємє(н) дхов҇ны(х) зачали на собѣ носити (Львів, 1609 *ЛСБ* 422).

3. Те саме, що **беремя** у 3 знач.: Не ужаса́йтеся в послѣднє́є время, одно облегчайте грѣховноє бремя (к.XVI ст. *Укр.п.* 88); вложи́ль на́ ма бре́ма лѣности, и оумъ мо́й склони́м' къ зе́мным' сла́достємъ (Чернігів, 1646 *Перло* 170).

БРЕНЄ *див.* **БРЕНІЄ.**

БРЕНЕНЪ *див.* **БРЕННЫЙ.**

БРЕНІЄ, БРЕНЄ *с.* (*цсл.* брьние) **1.** Глина, болото, розріджена земля: тоє́ ре́кши плю́ноу(л) на зємлю и оучи́ниль бо́лото́ зь гли́ны [брєнїє або грѣзь] и помазаль ωнымь бо́лото(м) ώчи слѣпомоу́ (1556-1561 *ПЄ* 384 зв.); Црк҇овъ восто́чнаа... тайнȣ миропомаза́нїа ω(т)правȣєтъ, по прєда́нїю с(т): собо́ро(в), а костє́лъ захо́дный та́къ вєли́кȣю таємни́цȣ... ω(т)клада́єтъ на бирмова(н)є до лѣтъ досконалых, а вмѣсто тогω брєнїє(м) и со́лїю помазȣєтъ при крщ҇є́нїи (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 24); Бре́нїє. Lutum. Ca(e)num (1650 *ЛК* 430).

2. Вантаж, тягар, ноша: Єсли оу́зришъ осла нєнави́дачого тєбє а о́нъ лєжи́тъ под брєнємъ, нє мине́шъ алє подвигнєшъ з нимъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 100 зв.); **брєніє грѣховноє** — гріховний тягар, гріхи: видѣлєсь мєнє, бре́нїємъ грѣхω(в)ни(м) ωбтажєннȣю (Чернігів, 1646 *Перло* 95).

БРЕНКЪ *див.* **БРАНКЪ.**

БРЕННЫЙ, БРЕНЕНЪ *прикм.* (*цсл.* брьньныи) тлінний, минущий: Понєва(ж) нє писа(л) дхъ сты҇(і) ни агг҇лъ но рȣка гр(ѣ)шна и брє(н)на (Угринівці, 1592 *УИ* 1911/2, 36); брє(н)ною рȣкою моєю ва(с) цѣлȣю цѣлова́нїє(м) сты҇(м) (Афон, 1614 *ЛСБ* 446, 1 зв.); Ѿ(т) си́хъ всѣхъ блг(д)рȣ та, и вєлича́ю;... Азъ нєдосто(й)ны(й); малы́й трȣдъ оума мо́єгω: и бре́нной рȣки́; свѣтнаа тва́ръ, приношȣ (Чернігів, 1646 *Перло* 169 зв.).

БРЕСТИ *дієсл. недок.* Іти, прямувати, брести: Брєду. Vado (1650 *ЛК* 430).

БРЕУСЪ *ч. Діал.* Бреус "вайлувата, неповоротка, незграбна людина високого росту". Вл.н.: Иванъ Брєȣсъ (1649 *РЗВ* 400 зв.); Стєпа(н) Брєȣ(с) (Там же, 429 зв.).

БРЕХАНЄ, БРЕХАНЬЄ *с.* Брехання, гавкання: лаанїє, вытьє, брєханьє (1596 *ЛЗ* 30); Лаа́нїє,... ла́тє(л)ство... Брєха(н)є, щєка́ньє (1627 *ЛБ* 57).

Пор. **БРЕХАТИ.**

БРЕХАТИ *дієсл. недок.* **1.** (на кого і без додатка) Гавкати, брехати: ла́ю, вы́ю, брєшȣ (1596 *ЛЗ* 54); Помени на оную прыказку: "собака брешетъ, а ветръ несетъ" (Вільна, 1599 *Ант.* 947); вла́снє я(к) чюжїє псы, на того кто ихъ годоує(т) єдна́ко бре́шоу(т). та́къ и злы́є, добродѣємъ я́къ // нє́прїатєлємъ шко́да(т) (Острог, 1614 *Тест.* 149-150); Ла́ю: Рыка́ю, брєшȣ, щєка́ю, вы́ю (1627 *ЛБ* 57); baubari, брєхати, хапати (1642 *ЛС* 101).

2. (на кого) Зводити наклепи (на кого), говорити неправду, обманювати (кого), брехати: коли бы хто комȣ рєкъ жє ты нє чистого ложа сы(н), а того бы на нєго нє довєлъ, тогды... таковы(й) маєть тую примо(в)кȣ пєрє(д) сȣдомъ такъ ωчистити, и тыми словы мовити што єсми мєни(л) на тєбє жє бы ты нє бы(л) чи(с)того ложа сы(н) то(м) на тєбє брєха(л) яко пє(с) (1566 *ВЛС* 7).

БРЕХАЧЪ *ч.* Брехач, брехун, наклепник: лаа́тє(л), брєха(ч) (1596 *ЛЗ* 54); Лаа́тєль: Брєха́чъ, щєка́ръ (1627 *ЛБ* 57).

БРЕХУНЕЦЪ *ч.* **1.** Брехунець: Нєхай всѝ мо(л)ча́ть; нєха́й всѝ ωпочива́ють: и пого(р)жа́ють вси: а брєхȣнєцъ зайстє всѣхъ мє(н)ший (Єв'є а. Вільна, п.1616 *Прич. отех.* 16).

2. Вл.н.: Иванъ брєхȣнєцъ (1649 *РЗВ* 175).

БРЕХУНЪ *ч.* Дворовий собака, дворняга: Цєна собакамъ: // за пса домового брєхуна три рȣбли грошє(й) (1566 *ВЛС* 99 зв.-100).

БРЕЧКА, БРЕЧЪКА *ж. (дика гречка)* бречка. Вл.н.: Я, Микола, игумє(н) // мєлє(ц)ки(и), и я, Стани(с)ла(в) Хмєлє(в)ски(и), того (ж) часу и (д)нѧ заразо(м) ѡсвє(т)чили и ѡповєдали то(т) бо(и),... мєщанину ковє(л)скому Гри(ц)ку Брє(ч)цє (Володимир, 1578 *ТУ* 172); Ва(с)ко Брєчъка (1649 *РЗВ* 439 зв.).

БРЕШЪНИКЪ *ч.* **брешъникъ зверинный** — гончак: Цена собакамъ: // за пса домового брєхуна три рȣбли грошє(й), за слєдника и за брєшъника звєри(н)ного шє(ст) рублє(й) (1566 *ВЛС* 99 зв.-100).

БРИВА *див.* **БРОВА.**

БРИДИТИСЕ *див.* **БРЫДИТИСЯ.**

БРИДИТИСЯ *див.* **БРЫДИТИСЯ.**

БРИДИТИСѦ *див.* **БРЫДИТИСЯ.**

БРИДКИЙ *див.* **БРЫДКИЙ.**

БРИДКІЙ *див.* **БРЫДКИЙ.**

БРИДКО *див.* **БРЫДКО.**

БРИДКОСТЬ *див.* **БРЫДКОСТЬ.**

БРИДЛИВОСТЬ *див.* **БРЫДЛИВОСТЬ.**

БРИДЛИВЫЙ *див.* **БРЫДЛИВЫЙ.**

БРИДОТЕНЪ *див.* **БРЫДОТЕНЪ.**

БРИЖЕВАТИ, БРЫЖОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* bryżować) (чим) оздоблювати ґафтом, вишивкою: К томȣ тєж ȣзал єсми ȣ Их Милости рȣхомых рѣчєй: ... чєтвєртаѧ шата поношєнаѧ чєрлєнои ж адамашки ѡксамитом злотоглавым брижєвана, пѧтаѧ шата табиноваѧ злотоглавом брыжована (Нєсухоїжє, 1550 *AS* VI, 5).

БРИЖОВАНЄ *с.* (*стп.* bryżowanie) оздоблення ґафтом, вишивкою: щаплє́нїє, то́є(ж) и та(м)жє брижован(є) (1596 *ЛЗ* 88).

Пор. **БРЫЖОВАТИ.**

БРИЗИНЪСКИЙ *див.* **БРЕЗИНСКИЙ.**

БРИКЪ *ч.* Брик. Вл.н.: Люди подворищъные: Пацъ — дворище, Прокопъ — дворище,... Тимошъ Брикъ — дворище... повинни робити коли роскажутъ (Деречин, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 115).

БРИЛА *ж.* Брила: Брилȣ снѣгȣ вимаю(т) и кгди летячи з гори, ѡни его рили хворо(с)тȣ дерево ломили (1582 *Кр.Стр.* 43 зв.); massa, а(е), полща,(!) смѣшєнїє, груда, брила, тѣсто (1642 *ЛС* 264).

БРИЛКА *ж. (мала брила)* брилка: Звє(р)ху... и(с) скалы сточиласы (!) бри(л)ка снѣгȣ (1582 *Кр. Стр.* 43 зв.).

БРИЛЬ *див.* **БРЫЛЬ.**

БРИМѢНЬЄ *див.* **БРМЕНЬЄ.**

БРИМѢТИ *див.* **БРМѢТИ.**

БРИНУТИ *див.* **БРНУТИ.**

БРИНАЩІЙ *прикм. (який бринить)* дзвінкий: хотѧи бы(х) бы(л) яко мѣ(д) звинащїй или яко звȣ(к) бринащїй... а любвє ко бли(ж)ни(м) своимъ нє мѣль, тєды тыи рѣчи всѣ нѣ за що соу(т) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 195 зв.).

БРИСТИ *дієсл. недок.* **1.** *(повільно йти)* брести: gradior, иду, бриду (1642 *ЛС* 210).

2. (проти кого) Боротися, виступати: єсли онаѧ голова такъ слєпо противъ правды бжоє бридȣчи в долъ впадаєтъ, члонъки за нєю нє моусѧтли (Острог, 1587 *См. Кл.* 19 зв.).

БРИТВА, БРЫТВА *ж.* Бритва: бл҃(с)вєнь то́и чл҃къ на єго́ жє главѣ брытва нє боудєть (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн. о. лат.* 104 зв.); Бри́чъ: Бри́тва, стриго́лник' (1627 *ЛБ* 12); бри(т)ва (I пол. XVII ст. *Сем.* 121); Аврамє, возми а осѣдла́й осла твоєгѡ, ша́ты, хлѣбъ, и вино, и бри́твȣ взє́мши, и иди на го́рȣ ѳаѡ́рскȣю (серед. XVII ст. *Хрон.* 25 зв.); Аггл҃ъ г(с)днїи... рєклъ до нє́и... почнє́шъ и поро́дишъ сн҃а, которогѡ головы бритва сє нє до́ткнє(т) (Там же, 183 зв.); *У порівн.:* язы(к) твои яко бритва изоѡстрєна, сотвори(л) єси лє(с)ть (1489 *Чет.* 248 зв.); дїа́вол' в' зло́сти найпотȣжнѣ́йшїй: кото́рого язы́къ я́къ бри́тва выѡстрє́наѧ (Львів, 1642 *Час. Слово* 267 зв.); в т(ой) зе(м)лѣ звѣра... ро(г) маєтъ на тѣлѣ... // ясни(й) барзо ѡ́стри(й) якъ бри(т)ва (серед. XVII ст. *Луц.* 533-534); *Образно:* якъ филистѧ́нє єслибы головы сампсо́новы нє ѡголи́ли, нѣкды бы єгѡ за́бити нє могли, та(к) тєжъ єслибы // тѣло тоє нє мо́гло тръпѣти бри́твы стр(с)тной и мєча кр(с)тного, алє за́вшє было прєсвѣтлоє (поч. XVII ст. *Проп. р.* 268 зв.-269).

БРИТИ, БРІТИ *дієсл. недок.* Стригти, голити; Ѡбрї́ю, ѡбросн́ȣю: ѡбтира́ю, ѡстрига́ю... То(ж) и

брію (1627 *ЛБ* 149); Брию. Rado. Tondeo (1650 *ЛК* 430).

БРИТКИЙ *див.* **БРЫДКИЙ.**

БРИТКО *див.* **БРЫДКО.**

БРИТНИКЪ *ч.* Голяр(?): Бритникъ. Rasor (1650 *ЛК* 430).

БРИТЫЙ *прикм.* Голений: Бритый. Rasus (1650 *ЛК* 430).

БРИЧЬ *ч.* Бритва: Бричь. бритва. Nouacula (1650 *ЛК* 430).

БРІТИ *див.* **БРИТИ.**

БРМЕНЬЄ, БРИМѢНЬЄ *с.* (*стп.* brzmienie) звучання, бриніння, дзеніння: Звѹкъ: Голосъ трѹбный, дзвѣнкъ, брѧкъ, бръменье, брѧзкъ, або голосъ. Также: шѹмъ ѡ(т) пчѡлъ, или иныхъ лѣтающы(х) робачкѡ(в) шѹмъ (1627 *ЛБ* 42); Але о прійдетъ ти Панъ повторе, прійдетъ: И з брменьемъ трубы страшной, зъ неба зыйдетъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 164); Весь лю(д) видѣлъ голосы и блисканьѧ и бримѣньѧ трѹбы (серед. XVII ст. *Хрон.* 97).

Пор. **БРМѢТИ.**

БРМѢТИ, БРИМѢТИ, БРЪМѢТИ, БРЬМЯТИ *дієсл. недок.* (*стп* brzmieć) **1.** *(видавати, створювати звуки)* звучати: В рожествѣ егѡ аггели з' нба з'стѹпили, // нб(с)наѧ на повѣтрѹ гармонѣя бр'мѣла, новые на нбѣ показалисѧ звѣзды (поч. XVII ст. *Проп.р.* 196-197); Радѹисѧ Пщоло, котраа медъ выпѹщаешъ,... Ра(д)уи(с) Пастырѹ, которы(и) я(к) трѹба шумиш', И а(ж) до пришес(т)віа Хва в' Црква(х) бръмиш' (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405); Звѣцаю, або звѧцаю: Бръмю, дзвиню, звоню, брѧзчѹ, гѹчѹ (1627 *ЛБ* 42); Под котрою хоругвою...//... всѣхъ судити, на землю зыйдешъ, Кгды труба страшная всюды брмѣти будетъ (Львів, 1630 *Тр.п.* 170-171);

(мати гарне звучання, бути дзвінким) звучати, бриніти: имѣти боуде зерцало видѣніѧ таинъ бжіихъ, и премѹдрости его, и гоусли сладко бримѧцїи, слышаніе пѣсней аггльскихъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 83); Ѡто и Бо(з)скій той предивный мѹ(ж),... Црковный соловей, вдѧчно // брмѧчее начиніе Пр(с)тго Дха (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 220-221);

(про воду) бриніти, дзюрчати: При тыхъ вдѧчне бръмѧчихъ вѡдахъ, еи здобѧчи: На позреньесѧ Сличныхъ древъ, всѣхъ привоѧчи (Львів, 1609 *На Злат.* 2 зв.); оутѣсненаа строуга, албо потокъ бръмѧчій, презъ то голосъ жалосный нѣякій выдаетъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 440).

2. *(чутися, лунати)* звучати: Слышѹ голосъ ѡный в' оушахъ моихъ оуставичъне бримѧчый (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 13 зв.); **у вушахъ брьмяти** *(зберігатися в пам'яті, згадуватися)* у вухах звучати: За чимъ постерегаючи я того всего, абы то у вушахъ неприятелскихъ и невѣдомыхъ людей почтивыхъ не брьмяло (Луцьк, 1599 *Арх ЮЗР* 1/VI, 273);

(вимовлятися, виголошуватися) звучати: В нѣкоторыхъ словахъ словенскихъ по Рѹскѹ нѣѧко(с) прикрѣй брмѧчи(х) тран(с)позиціѣ заживалисмо (Львів, 1639 *Апост.* 12 зв. ненум.);

(про зміст, ідею) звучати: тотъ листъ, ани Павла стго ѡ естъ, ани такъ тыи слова в' немъ брмѧтъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 278).

3. *Перен. (поширюватися скрізь, бути відомим усім)* лунати: Якое мови(т) оное боуде(т) щастѧ? гдѣ жа(д)ного не боуде(т) злого,... гдѣ брмѣти боудоу(т) славы и хвалы бжіе (поч. XVII ст. *Проп.р.* 234 зв.); дѣди(ч) ѡстрожны Цнѡтъ и(х) знамениты(х): ѡ котры(х) брми(т) слава, И брмѣти пото(л) бѹде(т), поко(л) аже Нава...// бѣ(г) свой бѹде(т) справовати По морѹ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14-15).

4. *Перен. (бути доказом, свідченням чогось, указувати на щось)* промовляти: самый текстъ евангелскій самъ презъ себе бръмитъ мовячи (1603 *Пит.* 49).

БРНУТИ, БРИНУТИ, БРЫНУТИ *дієсл. недок.* (*стп.* brnąć) переходити вбрід, брести: Ци(м)брове тежъ пре(з) атесы(с) рѣкѹ смѣло(с)тю ва(р)варъскою бринѹли, бе(з) люди(й), и бе(з) мо(с)то(в) (1582 *Кр. Стр.* 44 зв.); Брнѹ (*Уж.* 1643, 39 зв.); Брынѹ transceo aguam (*Уж.* 1645, 66).

БРОВА, БРИВА *ж.* Брова: а невѣстька тивонова збита, рана крывавая на брови аж до кости (Луцьк, 1560 *AS* VII, 60); supercilium бриви (І пол XVII ст. *Сем.* 167); **подноситъ брви** — зазнаватися: Помыслить бы треба, хто сѧ... смѣетъ Роскошоватъ, по(д)носитъ брви (Вільна, 1620 *Лям.К.* 19).

Див. ще **БРОВЪ.**

БРОВАРЕЦЪ *ч.* Броварник (?). Вл.н.: Ма(р)тинъ броварецъ (1649 *РЗВ* 341 зв.).

БРОВАРНИКЪ *ч. (робітник броварні)* броварник: ксендзъ Анътоний Янишевский... //... противъко... подданым... Стефана Святополка Четвертенского,... што на Воли передместской... мешкаютъ: Свиридови броварникови, Остапови пекарови... //... оферовалсе правъне чынити не занехати (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 156-157).

БРОВАРНОЄ *с. (податок, який сплачували за виробництво пива та за торгівлю ним)* броварне: сами собе чинши, броварное и всякие доходы, которые власне на плебанахъ Светого Духа и на убозство Луцкое, на выхованье, приходятъ, собѣ берете и въ свой пожитокъ оборочаете (Луцьк, 1582 *Арх ЮЗР* 1/I, 156).

Див. ще **БРОВАРСЧИНА, БРОВАРЩИЗНА.**

БРОВАРНЫЙ *прикм.* **1.** *(який стосується броварні, пивоваріння)* броварний: они... броварныє рѣчи з двора єго покрали (Берестя, 1512 *AS* III, 98); пограбили... котелъ броварный, за пятнадцатъ золотыхъ (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 137); огнемъ знесли и знишъчили, начиня броварные и виничные (Житомир, 1646 *АрхЮЗР* 6/I, 540).

2. *У знач.ім.* Вл.н.: хома брова(р)ны(й) (1649 *РЗВ* 306 зв.).

БРОВАРСЧИНА *ж.* Те саме, що **броварноє:** упередъ менуючи и кладучи въ томъ пожитки арендарские, мимиходы, капъсчины, броварсчины, воскъ отъ сыченя меду... менованые неменованому и неменованые менованому ничого шкодити и оближати не маютъ (Бердичів, 1611 *АрхЮЗР* 6/I, 373).

Див.ще **БРОВАРЩИЗНА.**

БРОВАРЩИЗНА *ж.* Те саме, що **броварноє:** Такъже пива волные въ тыхъ маетностях моихъ бытъ не маютъ, опрочь веселъ, и то за ведомостю арендаторовъ, отъ которыхъ броварщизны повиненъ заплатитъ грошей дванадцатъ (Камениця, 1607 *АрхЮЗР* 6/I, 343).

Див. ще **БРОВАРСЧИНА.**

БРОВАРЪ, БРУВАРЪ *ч.* (*стп.* browar, *свн.* brouwer) **1.** Броварня, бровар, пивоварня: на долє по(д) замъкомъ... ста(й)нѧ а броваръ съ свѣтлицєю (1552 *ОКЗ* 33 зв.); жыды... мыто Крємєнє(ц)коє з млыны,... бровары з мє(р)ками солодовыми... кажъды(и) рокъ до Ска(р)бу нашого арє(н)дою плачыва(ли) по чотырыста... копъ грошє(и) (Вільна, 1560 *ТУ* 90); ѡзабши ȣ рєки шла сѧ грє(т) до бровару гдє пиво варили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 59); Въ томъ дому... стайня рубляная, бруваръ рубляный (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 53); За манастыремъ... броваръ рубленый, драницами побитий; въ немъ котелъ пивный, кадей великихъ две, прикадки 2, корыто одно (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 370); До(м) ȣ томъ сє(л)цȣ и всє бȣдова(н)є брова(р) ви(н)ница ста(й)ня (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 40 зв.); Бро́варъ. Officina cereuisiaria (1650 *ЛК* 430).

2. Велика бляшана посудина для пива: по(з)ваны(и) побра(л)... броваро(в) зо (в)сѢ(м) два по (д)вана(д)ца(т) копъ грше(и) лито(в)ски(х) коштовали ко(т)ло(в) два (Вінниця, 1610 *ЛНБ* 5, II 4052, 148 зв.).

3. *Тільки у мн.* Бровари. Вл.н.: отецъ архиманъдрытъ и капитула... з розныхъ селъ... з Пуховой Слободы, з Новоселок, з Броваров... козаковъ Запорозких... моцно, кгвалтамъ, арматно насълали (Житомир, 1630 *АрхЮЗР* 1/IV, 618).

БРОВЪ, БРОВЬ *ж.* (*цсл.* бръвь) те саме, що **брова:** у Миколая Воротницкого виделом над левым оком на брви рану крвавую (Володимир, 1616 *АрхЮЗР* 1/IV, 447); на протє(с)та(н)та напа(в)шы,... зыкга(р)мистръ... рану крывавую шко(д)ливую вєликую а(ж) до самоє ко(с)ти въ головє вє(д)ля чуприны зъ правоє стороны, другую на бро(в) на(д) лєвы(м) ѡко(м) тє(ж) крывавую шко(д)ливую,... позадавалъ (Володимир, 1646 *ТУ* 331); Бро́вь. Supersilium (1650 *ЛК* 430); **въ (на) бровъ:** а) відкрито, прямо в очі, неприховано: А што называетъ, Филялетъ справы сынодовые зъ стороны митрополитовы — фрашкою, баламутнею и блазенъствомъ, бо тутъ не только митрополитови и владыкамъ прымавляетъ, але и сенаторомъ,... якобы надъ фрашъками и баламутнею бавилися, а наветъ и самому... пану нашему въ бровъ, который... посведчаетъ тые справы (Вільна, 1599 *Ант.* 805); на бров отвѣт ему дам (1608-1609 *Виш. Зач.* 213); б) до совісті: А што противникъ пишетъ, ижъ панове свѣтскіи попомъ, якъ хотятъ, росказуютъ и берутъ зъ нихъ што хотятъ, и робити росказуютъ, то-

нехай... паномъ Полякомъ въ бровъ и в сумнѣнье ихъ!... знакъ вѣри и побожности пановъ... же іереевъ Божіихъ такъ непобожне шанують, же и поборы зъ нихъ берутъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1128); в) віч-на-віч, лицем в лице: Нинѣ Велзевулъ Княжа, ввесь смутком естъ знятый: ґды му презъ Крестъ праве въ бровъ сталъ Ісусъ распятый (Львів, 1630 *Траг.п.* 173); **на высокость подносити бровъ** — зазнаватися: хто нє в' якóмъ дрȣгомъ мѣстѣ, тылко в' сáмо(м) великослáвно(м) Рíмѣ бывши, кгдыса присмóтритъ штó са за нєпрáвость дѣєтъ ѡ(т) тыхъ котóрыи на высóкость по(д)нóсатъ брóвъ, (тó єстъ котóрыи гóрдо собѣ починáю(т) и хвáлатъса же Ап(с)льскіи посѣли мѣсца (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 190).

БРОВЪКО *ч., розм.* Бровко. Вл.н.: Стєпа(н) бровъко (1649 *РЗВ* 194); Павє(л) бровъко (Там же, 376).

БРОДА *ж.* (*стп.* broda) борода. Вл.н.: Микола(и) брода г(рш) по(л) г (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 19).

Див. ще **БОРОДА, БРАДА.**

БРОДАВКА *ж.* (*стп.* brodawka) бородавка. Вл.н.: справца коморы Лу(ц)коє... зъ товарышомъ свои(м) жидомъ Якубомъ, которыи ѡ(т) Бродавки установєнъ,... ѡ(т) кожъдого камєня зособна по шести гроше(и) взяли (Луцьк, 1570 *ТУ* 148); ȣ местє(х)... на(р)ви и бє(л)ску была помова на жиды которыє ѡ(т) справє(ц) поборо(в) и мы(т) єго давыда шмє(р)лєвича а исака брода(в)ки... на прикомо(р)ка(х) коморы по(д)ла(ш)скоє мы(т) и поборо(в)... пєрєстєрєга(ли) (Володимир, 1657 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 53).

Див. ще **БОРОДАВКА.**

БРОДИТИ, БРОДІТИ *дієсл. недок.* Блукати, бродити: Мáло вчáснє погóднє на мóрю плываєтъ, Котóрого штȣрмъ нóситъ, фáла заливáєтъ,... пóртȣ нє дохóдитъ, Часомъ ѡ(т)кóль ѡ(т)стȣпилъ, в' тóм'жє мѣстцȣ брóдитъ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 16); Бродіти (*Уж.* 1645, 50 зв.); **въ крóви бродити** *див.* **КРОВЬ.**

БРОДЪ, БРУДЪ *ч.* **1.** Брід: А потом єсми повєл ѡт тогож бродȣ... на ѡстров (Пісочне, 1541 *AS* IV, 282); наши м[о]лєбници... дали за измяноу Магдалини... два сєлицє... пониже камєннаго броуда на оустіє потока (Бирлад, 1555 *DBB* I, 55); исходит пут из лѣса на... брȣд Вєрбовєць (1583 *DBB* 1, 86); къ тому брєгы и яркы вєдлє циркусу а знаковъ мєджы, вькол почавши пониже млина одъ броду просто въ гору ку полночи (Фольварк, 1606 *НЗУжг.* XIV 225); Водотéчъ: Брóдъ, потóкъ (1627 *ЛБ* 16); тоéй нóчы пєрєпровáдилъ [Іаковъ] сво(и) набы́токъ чéрєзъ брóдъ, а сáмъ зосталь на тóмъ бóцѣ брóда (серед. XVII ст. *Хрон.* 50); Бродъ. Vadum (1650 *ЛК* 430).

2. Вл.н.: идє мєджа тымъ яркомъ понадъ млинъ мой, ажъ ку цєстѣ прєходячєй поток ку Липнику, званъ Бродъ (Фольварк, 1606 *НЗУжг.* XIV, 226);

у складі вл.н. **бродъ гордовский**: види(л) єсми противъ бродȣ го(р)довского... зна(к) зопсова(н)я слободы (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 122 зв); **бродъ Гринковъ**: Штос дотычет бродȣ Гринкова волно кназю Ковєлскому в том мѣстцȣ став засыпати (Ковель, 1538 *AS* IV, 168); **бродъ кривый**: Подъстарости(й) ратєнъски(й)... з людьми повєтȣ ратєнъского... вєли насъ... ѡ(т) дєдъня до бродȣ кривого (1546 *ОГ* 26); **базарабовъ (басарабов) бродъ**: в ѡстрыцы гдє шла(х) идєтъ на базарабо(в) бродъ ви(н)ни тєжъ сєна косити на замокъ дє(н) (1552 *ОВін.З.* 139 зв.); Во(й)тъ кȣзминъски(й) максимъ з бояры... вєли...//... ажъ до дорогъ которыє... розышлыса ѡдна пошла к басарабовȣ бродȣ а дрȣгая к гȣбинȣ (1546 *ОГ* 91-91 зв.); **березовъ бродъ**: А тоє ро(з)ницы мєжы бєрєзова бродȣ и мєжы кобылъки по млынокъ вши(р)ки с початкȣ якобы на полъмили (1546 *ОГ* 18); **волъчий бродъ**: И вє(л) насъ Миха(й)ло котовичъ... // ѡ(т) грєбли Пȣзовское... до вольчи(х) бродовъ ѡ(т) во(л)чихъ бродо(в) до лєса городєльского (1546 *ОГ* 50 зв.-51); **Гудчий Брод:** панъ Гневошъ... листъ... свой... на записанье вечистое островка на озере в маетности его милости дедичной села Дрозденъ и Гудчого-Броду будучого... просил, абы... в книги нинешние уписанъ (Луцьк, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 433); **Козий Брод**: местцо зовется врочищомъ Козий Брод (Київ, 1571 *ЗНТШ* XI, 16); **лисий Бродъ**: шли... до вєрхȣ... По лиси(й) Бро(д) (Львів, I пол. XVI ст. *Ап.Покр.з.* 3); **Михалевский Бродъ:** кгру(нт) вє(с) ...подєлили, то є(ст) поча(в)ши ѡ(т) рєки Гу(и)вы,

межи рудками Михале(в)ски(м) Бродо(м) а Ру(д)ки Гнилоє Рыболо(ва) Гнє(з)да грєдою (Житомирщина, 1584 *ККПС* 59).

БРОЖКИ *мн. (вид візка)* дрожки: на ты(х) грѣды(х) бадавѣа(х), ва́лаха(х), дрыкга(н)та(х), стȣпака(х), єдиноходника(х), колы(с)ка(х), лє(к)тыка(х), бро(ж)ка(х), кары́та(х), ко(т)чїи(х), трȣ(п) сво(й) прємєнаючи(й) ѡ животѣ вѣ(ч)но(м) мыслити въмѣстити нє можє(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 238 зв.).

БРОЗДА *ж.* Вуздечка, вудила: Брозда. Frenum. Capistrum (1650 *ЛК* 431).

БРОЗДАТИ *дієсл. недок.* (кого) Гнуздати: Броздаю кона. Fremo eguum. Iniicio frenum eguo (1650 *ЛК* 431).

БРОЗДОНОСЕЦЪ *ч.* Той, хто гнуздає коня (коней): Броздоно́сєцъ. Freniger (1650 *ЛК* 431).

БРОИТИ *дієсл. недок.* (*стп.* broić) **1.** (що, проти чого) чинити, витворяти (щось погане): дей есми перед ними за стугою в коморе крился, а потомъ дей, от мене пошедши до церкви, там дей... у церковь уломився, и тамъ што хотел, то броилъ (Володимир, 1579 *АрхЮЗР* 1/VI, 65); сами (што колвекъ одно чините,) все противъ яснымъ канономъ и уставамъ светых богоносныхъ отецъ броите (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1121); Ма́єтъ те́ды зло́дѣй во́лность и жи́ръ и по Крєщє́нїи в'войти и бро́ити што хо́чет' (Вільна, 1627 *Дух.б.* 134); По́кѡлъ чловє́къ Бга са дєржитъ, и по́кѡл' при нє́мъ найдȣєт'са, по́ты нѣчо́го здоро(ж)ного нє бро́итъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 23).

2. Чинити розбій: року ахли... на украинѣ козаки броили и ляхѡ(в) дєспєкты чинили (серед. XVII ст. *ЛЛ* 175); Пе́рсовє... єно звы́кли плюндрȣючїи бро́ити, и мѣста бȣрити та́къ те́жъ и Скиѳы и Ва́рвары я́къ Пе́рсовє чина́чими ѡказова́лиса (Київ, 1627 *Тр.* 659);

бешкетувати, сваволити: и кгды вже небожчик собе подпилъ, почалъ броити в дому, тотъ попъ, обачивши, ижъ броилъ, ублагавши его, спати положилъ на постели у светлицы (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 374); *Образно:* Тає́мнє бовѣм' и скри́тє во в'нȣтрнємъ члвцѣ и оумъ бро́итъ, и з' по́мыслами бо́рєтъса (Вільна, 1627 *Дух.б.* 161); **дивы броиты** — бешкетувати, сваволити: Асаула козацъкий... Игнатъ Калипинъ Стрелницъкий побилъ былъ на доброволной дорозе и подеспектовалъ помененого сознаваючого, и отнялъ му былъ // шапку великую ягудъ, зъ козаками своими упивъшисе у Краковянъки горелки и дивы броячи (Луцьк, 1641 *АрхЮЗР* 3/I, 385-386).

БРОНА[1] *ж.* (*стп.* brona) борона: pectenis, грєбє(н), брацало, брона (1642 *ЛС* 303).

Див. ще **БОРОНА.**

БРОНА[2], **БРОНЯ** *ж.* (*стп.* brona) брама: И съ тыхъ пенязей казали есмо имъ мосты мостити на Муховцы на Угринцѣ, на Струзѣ, у бронахъ и по улицамъ (Вільна, 1529 *РЕА* I, 167); Вошо(д)ши в замокъ броною по лєвȣ в дрȣго(й) стєнє што ѡ(т) днєпра... форъткa чєрє(з) валъ яко бы кȣ водє (1552 *ОЧерк.З.* 17); два чоловѣки войтовы,... также вал скопали, а дороги по немъ починены противъ броны мѣсткое Запятницкое (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 63); Повторє... Иванъ Бѣлдага ска(р)жилъся... на Никифора Сага(й)да(ч)ника, ижъ єго Никифо(р) споткавши на прєдмѣстю краковскомъ прє(д) броною нєви(н)нє сромотилъ и ѡбє(л)жилъ (Львів, 1602 *ЛСБ* 1043, 6 зв.); я василє(и) со(с)ни(ц)ки(и)... со(з)наваю... ижъ... положи(л) є(с)ми по(з)во(в) шє(ст)... ȣ замо(ч)кȣ пна ивана бо(г)дановича ко(р)чє(в)ского... ȣ ворота за(м)ковыє в бронє ȣткнȣ(л) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 13); И вшє́дши в' бро́ню мѣскȣю мо́вили до лю́дȣ: мȣ́жєвє тыи споко́йни сȣтъ, а хочутъ мє́шкать з на́ми (серед. XVII ст. *Хрон.* 52); **брона воротная** — вежа: во (в)сємъ замъкȣ ѡ(д)на вєжа то єстъ брона воротъна (1552 *ООвр.З.* 96 зв.); **броны адовы, броны пеклные.** *Образно:* пекельні ворота: в' шкалєва́ню патрїа́рхїй цари́горо(д)ской, яко то́й противъ кото́рой бы бро́ны пєкє́лныє пєрємочи, в кото́рой прокла(т)ство, сватокоу́пство... и иншїє ты́мъ подо́бныє ва́ды и нєдоста(т)ки найдова́ти бы са мѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 156); Такимъ же абовѣмъ на весь свѣтъ военникомъ зъ владзою отпущенья грѣховъ и зъ упевненьемъ звѣтязства надъ бронами адовыми, посланый былъ отъ Христа Бога, рыбытвъ Андрей, братъ Петровъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 410).

Див. ще **БРАНА.**

БРОНАТНЫЙ *див.* **БРУНАТНЫЙ.**

БРОНИНИЙ *див.* **БРОННЫЙ.**

БРОНИТИ[1] *дієсл. недок.* Боронувати: pectino, as, чешу, броню, жну (1642 *ЛС* 303).

Див. ще **БОРОНОВАТИ.**

БРОНИТИ[2] *дієсл. недок.* (*стп.* bronić) боронити, забороняти (робити що): а тымъ же подданымъ костелнымъ куповатъ, продаватъ, питя вшелякого шинковать албо варить не бронили (Варшава, 1570 *АрхЮЗР* 6/I, 79).

Див. ще **БОРОНИТИ.**

БРОННЕ *присл.* (*стп.* bronnie) збройно, зі зброєю: подстаростий... способивши сѧ з многими паны ...броннє, а моцнє... приєхавши под замок... Звинигород, стали (Звенигород, 1546 *AS* IV, 499).

БРОННИКЪ *ч.* Зброяр: Бронникъ. Armorum faber (1650 *ЛК* 431).

БРОННЫЙ, БРОНИНИЙ *прикм. (який стосується зброї)* збройовий: и к томꙋ вѣлєли ємꙋ [Янꙋ] в тых замкох наших ѡсмотрети и пописати дѣла великии и малыи и гаковницы, рꙋчницы, // порохи, салєтры, свинєц, ѡлово, сєрки и иншии всѧкии рѣчи бронныи, ѡт мала и до велика (Краків, 1540 *AS* IV, 232-233); Ключи ѡтъ... рєчє(й) бро(н)-ныхъ... ꙋ ротмистра (1552 *ОКан. З.* 21); Ключи до ска(р)бу того бронинєго ѡдинъ ꙋ старосты а дрꙋги(й) ꙋ // ро(т)ми(с)тра (1552 *ОЧерк. З.* 6 зв.).

БРОНОБОРЕЦЪ *ч.* Воїн: Броноборєцъ. Armis pugnans (1650 *ЛК* 431).

БРОНЬ, БРОНЪ *ж.* **1.** Зброя: всѧкꙋю бронь побрати казалъ (1552 *ОБЗ* 143); є(ст)ли(ж) бы єго заби(л) ѡ(т) руки киємъ або якою бро(н)ю... таковы(и) за ѡного платити нє винє(н) будєть(1566 *ВЛС* 100); самъ ѡсобою своєю з многими слꙋгами помо(ч)никами своими... з ро(з)ными бро(н)ми... ѡ(к)-на повыбива(в)ши того вря(д)ника... бє(з)ви(н)нє са(м)... на смє(р)тъ... заби(л) (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 17); наєха(в)ши... з ро(з)ною бро(н)ю во(и)-нє належачою... на имє(н)є свисчовъ по(д)даны(х) ...позбивали и помо(р)довали (Луцьк, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 63); орꙋжіє, бронь, зброѧ́ (1596 *ЛЗ* 63); нєяки(с) ры(ж)ко(в)ски(и)... забє(г)ши с тылꙋ тя(л) в головꙋ шко(д)ливе Пана хлєбо(в)ского которы сє хотє(л) боронити звыча(й)ною бронию шаблєю (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3); Возми бро́нь твою сагайда́къ и лꙋ́къ. а вы́ди на по́лє (серед. XVII ст. *Хрон.* 41).

2. *Перен. (засіб для досягнення якоїсь мети)* зброя: взѧ(в)ши бро(н) дховнꙋю ѡ(т) нєдꙋжого и нєꙋмѣлого, сами по вѣрє крѣпко дѣиствовати, и сопоста́то(м) исти(н)ны(и) ѡ(т)вє(т) давати (Острог, 1587 *См. Кл.* 5); То и(х) бро́нь была и є(ст), Кр(с)то́мъ звитѧжа́ти, И прикла(д)нымъ жит(є)мъ свы(м) ѧ(к) слнцє сіа́ти (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14); Єстесь вѣрный, зна́мєнаиса кр(с)то́мъ: мовъ, тꙋю тꙋю (!) самꙋю бро́нь ма́ю: то́ лѣка́рство, иного нє зна́ю (Київ, бл. 1619 *О обр.* 78); Та́к и дхо́вный члвкъ, взѧ́вши нб(с)нꙋю Дха бро́нь, выходи(т) проти́въ нєприѧтєлєй, източи́вши би́твꙋ, по(д)бива́єт // и́хъ по(д) но́ги свои (Вільна, 1627 *Дух.б.* 193-194); ѡни мают на(д) всє моцнѣйшꙋю бро́нь, вздыха́нїє, и плачъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 738).

3. *(лати, панцир)* броня: Што в пра́вдѣ и бро́ню є́сть ба́рзо вєли́кою, на ѡ(т)ражє́нє стрѣлъ проти́вника и ѡборо́ною мо́цною (Київ, 1627 *Тр.* 29); thorax, пєрси, брон(ъ) (1642 *ЛС* 398);

(військове спорядження коня) амуніція: Приѡздоблѧ́ют єгѡ [конѧ] бро́нью, то є́стъ зоро́єю и ки-ри́сомъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 215).

4. *Перен. (про сніговий покрив)* панцир, броня: та(к) ихъ снѣжною броню до кгрꙋ(н)тꙋ поразили (1582 *Кр. Стр.* 44).

Див. ще **БОРОНЯ, БРОНЯ.**

БРОНЯ[1], **БРОНѦ** *ж.* **1.** Те саме, що **бронь** у 1 знач.: мають они также... иные потребы ку обо-ронѣ местской справовати и прибавляти всякими бронями такъ, яко и мѣщане (Вільна, 1529 *РЕА* I, 167); А которы(й) бы... важи(л)ся с таковыми бронѧми пєрє(д) судъ при(й)ти таковы(й)... маєть на(м)... заплатити двана(д)ца(т) рублє(й) грошє(й) (1566 *ВЛС* 50 зв.); при(н)ципаловє... з ро(з)маитою стрє(л)бою рꙋ(ч)ницами мꙋшкєтами такъжє и рꙋ(ч)-ными бронями шабълями косами и ры(д)лями за поводо(м)... выпа(д)ши само(г) є(г) м(л)... лаяли лжили и злоречили (Володимир, 1631 *ЦДІАЛ* 823, 1, 579, 122 зв.); Бронѧ́. Arma (1650 *ЛК* 431).

2. Те саме, що **бронь** у 3 знач.: та́к вєли́кая была кꙋпа проти́вникѡ(в), и на́ мно́зство нєзличи́ноє

ꙋшикова́наа, и збро́ѧми и бро́нѧми ѡбваро́ванаа, же... де́сать Скѝѳовъ на єдного Ґре́ка могло ста́нꙋти (Київ, 1627 *Тр.* 660); aegis, dis, броня (1642 *ЛС* 72); lorico, as, в броню ѡблєкаюся (Там же, 257).

3. *Перен. (засіб для боротьби з чим-небудь)* зброя: въ(з)ми жє(з)лъ мо(й) в рꙋкꙋ твою... ґды бы єго бы(л) нє мѣ(л) в҆ звыча́ю... носи́ти в рꙋка(х) свои(х) которы(м) ноше́нїємъ ꙋпоминає(т) дꙋхо(в)нє, жє... нє ма́ю(т) бы́ти бє(з) бро́нѣ мєжи та(к) вєли́кои зло́сти щєка́ючи(х) псо́въ, и нєвида́ны(х) бе́сти(й) нєпра́вости дꙋхо(в)ны(х) (серед. XVII ст. *Кас.* 7).

БРОНЯ² *див.* **БРОНА².**

БРОСКВА *ж.* (*стч.* broskev, *стп.* brzoskwinia) *(персикове дерево)* персик: persica, бросква дрєво (1642 *ЛС* 311).

БРОСКВИНА, БРОСКВИНА *ж.* (*стч.* broskev, *стп.* brzoskwinia) **1.** *(персикове дерево)* персик: Брoскви́нѧ дрєво. Persica arbor (1650 *ЛК* 431).

2. *(плід персикового дерева)* персик: Овоцы их быти мают, мед в пасеци, окром вина и бросквин, которые для себе зоставуемо (Локачі, 1591 *ПККДА* I-2, 164).

БРОСКВИННЫЙ *прикм.* Персиковий: Бросквѝнный пло́дъ. Persicu(m) malum. Nux persica (1650 *ЛК* 431).

БРУВАРЪ *див.* **БРОВАРЪ.**

БРУДНОСИВЫЙ, БРУДНОСИВЪ, БРУДНОСЫВЪ *прикм. (про масть коня) (сірий з коричневим відтінком)* брудносивий, сірувато-мутний: боры(с) стромоꙋсови(ч)... по(д) ни(м) ко(н) бру(д)носивы(й) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 85 зв.); я(н) мєжєви(ч)... по(д) ни(м) ко(н) бру(д)носи(в) громокова(т) (Там же, 87 зв.); Пахоло(к)... карпи(н)ски(и)... ко(н) по(д) ни(м) бру(д)носы(в) (Там же, 89 зв.).

БРУДНЫЙ *прикм.* **1.** Брудний, нечистий, забруднений: Бру́дный. Sgualidus. Sgualoris plenus (1650 *ЛК* 431).

2. *У знач. ім. с.р.* **брудноє** — *(те, що забруднене, нечисте)* брудне: ша(т) з во(л)ны ро́блєны(х) нє оужива́ютъ, алє ти́лко з полотна и то жа́дєнъ з ни(х) па́ри нє ма́єтъ: алє по є(д)но́й ро(з)дає(т) бра́тии... ста́рши(й)... ѡ(т) ни(х), ґды що ба́чи(т) брꙋ(д)ноє, ѡ(т)бира́ючи (серед. XVII ст. *Кас.* 38 зв.).

БРУДЪ¹ *ч.* Нечистота, бруд: Якѡ ґдыбы які́й Кро́ль, нашо(л) бы оубо́гꙋю... дѣвкꙋ, зна(в)ши з҆ нєи спро́сныи сꙋкма́ниска брꙋдъ, и кал҆ ѡмы́лъ, самꙋю ша́тами ѡздо́бными одѣлъ,... та(к) и Г(с)дь з҆ра́нєной... дш҃и, дає́тъ лѣкарство, и... ѡдѣва́єт҆ єи... за́цными Кроле́вскими шатами (Вільна, 1627 *Дух.б.* 252); Бори́ѳъ: Зѣльє о́строгѡ сма́кꙋ, до вымыва́нѧ брꙋдꙋ спосо́бноє я(к) ꙋ на(с) мы́ло (1627 *ЛБ* 187); Бру(д). Illuuies. Sgualor. Pe[d]or (1650 *ЛК* 431);

перен. мерзенність, огидність: Сквєрна́, брꙋдъ, гнюсность, е́жє е́стъ излїанїє сѣмєнє (1627 *ЛБ* 77).

БРУДЪ² *див.* **БРОДЪ.**

БРУЄВКА *ж.* Безчинство, розбій: писаны(й) то(т) позовъ в рєчи и жалобє... пн҃а Рєпъко(в)ского... которы(й) и(х) мл҃(ст)и припозыва ѡ нєдоси(т) учинєнє брꙋєвки у дво(х) тысєча(х) по(л)ски(х) єму, пн҃у Ви(н)цєнътому, за(с)тавлєного (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 46).

БРУКИ *мн.* (*нн.* brouh, *лат.* bracae) штани, холошні (?): взяли... кошулки, бруки, рантухи, обрусы, пошвы постелные (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 242).

БРУКСЕЛЧИКЪ *ч.* (*стп.* brukselczyk) *(житель Брюсселя)* брюсселець: здає(т) ми сѧ жє(м) тєбє нѣкгды види(л) лєчъ нє досы(т) памєтаю гдє мнимаю в҆ Брꙋксє(л)ля(х) такъ єсть заправды я єстє(м) брꙋксєлчикъ (к. XVI ст. *Розм.* 43).

БРУКЪ, БУРКЪ *ч.* (*стп.* bruk, burk, *снн.* brugge) **1.** Брук. ◊ **на бруку мешкати** — не мати власного житла, господарства: И так дви лити, на бруку мешъкаючи в туи халупце купленой, потравил [Ян Мрозовский] (Володимир, 1622 *АрхЮЗР* 8/III, 581); **лѣта на бурку не тратити** — не марнувати своїх років, вести моральний спосіб життя: Кнж҃а... мо́лодости лѣтъ свои́хъ, по ма(р)нотра́вствѣ и ро́спꙋста(х) на бꙋркꙋ нє тра́ти(л) (Острог, 1598 *Отп. КО* 17 зв.).

2. Вл.н.: Игна(т) брꙋкъ (1649 *РЗВ* 343 зв.).

БРУНАТНЫЙ, БРОНАТНЫЙ, БРОНАТНЫЙ, БУРНАТНЫЙ, БУРНАТЪНЫЙ, БУРЪНАТНЫЙ, БУРЪНАТЪНЫЙ *прикм.* (*свн.* brunat, *слат.* brunaticus) брунатный; коричневый, темножовтий: с комо(р) и с скрыни в мєнє побрали... //

вло(с)ко(г) сукна бу(р)натно(г) локо(т) пѧ(т) а ȣте(р)ѳину сукна зєлено(г) пѧ(т) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 24-25); отъ гладъкихъ аксамитовъ чорных, червоныхъ, буръnатъныхъ и иныхъ барвъ, от кождого локтя по грошей три (Вільна, 1568-1573 *ПККДА* II, дод. 561); У... Кали(н)ско(г)[о] злуплено дєлию бу(р)на(т)ную (Житомир, 1584 *АЖМУ* 119); взялъ:... шлы(к) лиси(и)... рȣкавицы брȣна(т)но(г) фалю(н)дышу (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 23 зв.); фелонъ плотняный, адамашком бронатным окладаный (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 295); юпа по(л)кгранатовая бȣ(р)на(т)ная (Київ, 1617 *ЦДІАЛ* 181, 2, 125, 2, 1 зв.); на днѣ жо(л)то(м) квѣты брунатныє (Львів, 1643 *Інв. Усп.* 78); а на то єщє и́нноє прикры́тьє з' скȣръ борна́тной фа́рбы (серед. XVII ст. *Хрон.* 103 зв.).

БРУСЄ *див.* **БРУСЬЄ.**

БРУСИЛОВЕЦЪ *ч. (мешканець Брусилова або виходець із нього)* брусиловець. Вл.н.: Хи(л)ко Брȣсиловє(ц) (1649 *РЗВ* 444); ва(с)ко брȣсиловєцъ (Там же, 445).

БРУСОКЪ *ч. (невеликий довгастий чотиригранний шматок чого-небудь)* брусок: взя(л)... мыла брусо(к), грєбє(н), грє(б)ло (Житомир, 1582 *АЖМУ* 44).

БРУСЦЕ *с., зб.* Брусся: Брȣсцѧ сосновогo на бȣдова(н)є замъкȣ... подъ горою днєпровою скидано в громадахъ можеть быти ѡпать десѧтъ копъ (1552 *ОЧерк. З.* 17 зв.).

Див. ще **БРУСЬЄ.**

БРУСЪ[1] *ч.* 1. *(обтесана чи обпиляна чотиригранна колода)* брус: а до того дерева брусъє потесаное по пяти саженъ... тамъ до замку до манастыра нашого звезли были... и того дерева сто и пятъ брусовъ с того дерева нашого побралъ и попалити казалъ (Володимир, 1604 *АрхЮЗР* 1/VI, 347).

2. *(довгастий чотиригранний шматок чого-небудь)* брус: богданȣ дякȣ далємъ... //... мыла брȣсъ (Володимир, 1590 *ЖКК* I, 312-312).

3. *Перен. (спеціальний камінь для гостріння)* брус: мєчъ вѣры ва́шєѧ дх҃овны(й) обложєнъ єсть з обȣ сторо(н) мно́гими брȣсами, или осла́ми быстє то(л)ко хотѣли са́ми ржȣ нє(д)ба́лства ва́шєго отєрти и проясни́ти (Острог, 1587 *См. Кл.* 6).

4. Вл.н.: Ми(с)ко брȣсъ (1649 *РЗВ* 355).

БРУСЬЄ, БРУСЄ, БРУСЪЄ *с., зб.* Брусся: стєны... подъпєрєты брȣсьємъ моцънымъ (1552 *ОКЗ* 33); нєсколько дєсѧтъ копъ брȣсьѧ сосновогo на(д)-трȣ(х)лило ѡтъ воды (1552 *ОКан.З.* 19 зв.); вєтръ поздира(л) латы // крокви бру(с)є (XVI ст. *ЦНБ* II 22641, 7-7 зв.); а до того дерева брусъе потесаное по пяти саженъ, которое есмо были зъготовали на будоване церквей Божыхъ и тамъ до замку до манастыра нашого звезли были (Володимир, 1604 *АрхЮЗР* 1/VI, 347).

Див. ще **БРУСЦЕ.**

БРУХО *див.* **БРЮХО.**

БРУХОВЫЙ *прикм.* Череватий, пузатий: Чого́жъ наѡста́токъ ѡбжирли́вый в' ста́рости, и брȣховый слȣго хо́чєшъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. II), 9).

БРУХЪ *див.* **БРЮХЪ.**

БРУЧАТЫЙ *прикм. (про одяг)* виготовлений з черевної частини шкурок хутрових звірів: Сенко Полозовичъ... побрал... шесть шубъ белинныхъ брушцатыхъ, а семый торлопъ бручатый же белинный (Вільна, 1503 *АрхЮЗР* 3/I, 1).

Див. ще **БРУШКОВЫЙ, БРУШЦАТЫЙ.**

БРУШКО *с.* Шкурка хутрових звірів з черевної частини: а сыну моему Михайлови шуба моя адамашки чорное, брушками лисими подшита (Тороканів, 1555 *ЧИОНЛ* V-3, 158); жупица мухаяровая, лисми брушками подшита (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/I, 23).

БРУШКОВИЙ *прикм.* Те саме, що **бручатый:** шубка брушковая лисяя, фурстатомъ крытая (Тороканів, 1555 *ЧИОНЛ* V-3, 159); шубка опрятная брушковая лисяя (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 136); маетность моя: ...кожуховъ лисихъ брушковыхъ три (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/I, 23); Мошє(и) лазаровичъ гȣба(р)... мє(л)... футє(р) бєлинъи(х) брȣшковы(х) ѕ҃ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 16).

Див. ще **БРУШЦАТЫЙ.**

БРУШЦАТЫЙ *прикм.* Те саме, що **бручатый:** Сенко Полозовичъ... побралъ... шесть шубъ белинныхъ брушцатыхъ (Вільна 1503 *АрхЮЗР* 3/I, 1).

Див. ще **БРУШКОВЫЙ.**

БРЪВЕНО *с.* (*цсл.* бърьвьно) те саме, що **бер-**

вено: своє́го бръвєна въ ѻ́ча(х) сѹмнѣна лежа́чого вйдѣти не хощеши, а на поро(х)но братнеє вйдѣти є́го, широко ѽчи продра(л) єси (п. 1596 *Виш. Кн.* 255).

Див. ще **БРЪВНО.**

БРЪВНО *с.* (*цсл.* бьрьвьно) те саме, що **бервено:** а выймоу соучєць изь ока твоєго алє бръвно въ окоу твоє(м) яв'ныи гре́ш'никоу (1556-1561 *ПЄ* 38 зв.); Слѣма: Бръвно, тра́мъ, бєрвєно (1627 *ЛБ* 117).

Див. ще **БРЪВЕНО.**

БРЪМЕНЬЄ *див.* **БРМЕНЬЄ.**

БРЪМѢТИ *див.* **БРМѢТИ.**

БРЫДИТИ *дієсл. недок.* (чим) Бридити, гидувати: перъшие Грекове въ отъправенью набоженъства языкомъ Латинъскимъ и церымониями костела Рымъского брыдили (Вільна, 1599 *Ант.* 495).

БРЫДИТИСЯ, БРИДИТИСЕ, БРИДИТИСЯ, БРИДИТИСА, БРЫДИТИСЕ, БРѢДИТИСЯ *дієсл. недок.* **1.** (ким, чим, кого, чого) *(відчувати огиду, відразу)* бридитися, гидувати (ким, чим): его милост... для мене... великие утрати... чинити не переставает, не брыдячыся ни в чомъ форобы моее сродзе страшливое... яко належит... правому малжонкови (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 184); и ноги его пречесные целовати не брыдимся (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1075); є́стєсмо сла́бы и бри́димоса бра́ти ѣсти ма́са сѹро́вого, а ба́рзѣй чл҃вѣчого тѣла (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 194); дрѹзїи почю́ли ма́со ѽно... ѡ(т)на́ли ѡ(т) неє и поили. а кг(д)ы и(м) пови́дѣла. ажъ ди́та. брыдилиса́, а плака́ли, крыча́чи по ѹли́цы (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 84 зв.); тыи грѣша́тъ... кото́рїе бли́жни(х) свои(х) в' недоста́тка(х) и́х' не ратѹ́ют', хо́рымиса бри́да(т), и ѽны(х) проклина́ю(т) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 908); Бри́жуся. Abhorreo (1650 *ЛК* 430).

2. (ким, чим) Гребувати (ким, чим), нехтувати (ким, чим, кого, що): таковыє люди..., чародєйствы, ворожками и иншими... злыми рєчми... брыдатъ сє (1577 *AS* VI, 75); посполите брыдятсе чытаніемъ писма церкви рымское, не довѣраючы имъ и прычитаючы, якобы не власне писма светые и писма учытелей церковныхъ приводити (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 148); Алє бог єсть святый и злыми ся брыдить (к. XVI ст. *Укр. п.* 84); Понуряися знову а крєсто(м) ся брыди, я с тобою и ты нероздѣлно ходи (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 103); та́къ и на́шѣ дш҃ѣ... єсли хо́чоу(т) абы ихъ ми́лый ѡблюбе́нє(ц) навѣжалъ.., неха́(й) єфѣта не припоущаютъ до се́бе, неха́й всѣми бри(д)кими // ро́скоша́ми бри́датса (поч. XVII ст. *Проп. р.* 160-160 зв.); Гнѹша́юса: Бри́джѹса, ѡ(т)рѣка́юса, при́кро ми, мєрзи́т' ма, горжѹ, взгоржа́ю (1627 *ЛБ* 26); Щасли́выми сѹтъ и тыѣ, кото́рыѣ ѡ(т) ни́х' взго́рженою потѹпленою и прокла́тою наѹкою, и блюзнѣрствы Геретйцкими брыдат'са, и ѡ(т) ни́х' са... выстерѣга́ют' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 83); Бг҃ъ... не тыл'кѡ грѣха́ми за шпецѡ́ныхъ невыслѹхива́єть, а́лє бры́дат'са на(д) то го́лосомъ и́хъ (Київ, 1648 *МІКСВ* 349).

БРЫДКИЙ, БРИДКИЙ, БРИДОКЪ, БРИТКІЙ, БРЫДКИЙ, БРЫТКИЙ *прикм.* Бридкий, гидкий, неприємний, відразливий: дїаво(л)... бои(т)са, и бє(з)чести(т)са ѡ(т)... некрасного, нѣко́му нелюбимого, ми(р)ски(м) бры(т)кого. на посоромаче(н)є ми(р)скоє красоты: дх҃внє вымышленого строю ношена того клобѹка (п. 1595 *Виш. Кн.* 229); зачи(м) много блудовъ и злы(х) поступковъ... и много бры(д)кого сватокупства наступило, и(ж) са єреси ро(з)сѣали и всю правє рѹсь ѡпановали (Берестя, 1596 *ЦДІАЛ* 131, 1, 627); неха́й всѣми бри(д)кими ро́скоша́ми бри́датса (поч. XVII ст. *Проп. р.* 160 зв.); якъ пе́съ кото́рыйса воро́чає(т) до свои́хъ вы́мѣтовъ, бры(д)кимъ є́стъ, та(к) и глоу́пый кото́рыйса своє́ю зло́стю воро́чає(т) на сво́й грѣ(х) (Острог, 1607 *Лѣк.* 89); Оу́шом' на́шимъ слѡ́въ пло́н'ныхъ... и бры(д)кихъ слѹхати не допѹща(й)мѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 213); Ѡбжа́ръство єстъ бри́дко (написано на полях. — *Прим. ред.)* (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. II), 2); Четве́ртоє ѡкно́ но́з'дрѣ, през то́є по(з)нава́єш'; за́пахи вда́чнїи, и смра́ди брыдкїи (Чернігів, 1646 *Перло* 3);

(який викликає нудоту) нудний, *діал.* нуткий: Повѣда́ютъ в' лѣка́рски(х) наѹкахъ бѣглыи лю́де, и́жъ ме(д) з' прирожєною своє́ю соло(д)костю маєтъ нѣакѹю мо́цъ мѣрне при́крѹю або бры́дкѹю, та́кже и полерѹючѹю або чи́стачѹю (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 184).

Див. ще **БРЫДЛИВИЙ, БРЫДОТЕНЪ.**

БРЫДКО, БРИДКО, БРИТКО *присл.* **1.** Брид-

ко, гидко, неприємно: ле́чъ же тоє́ припоминан'є... и вточе́нье тоу́тъ, мно́го таки́хъ ре́чій, о кото́рыхъ и слꙋхати бри(д)ко за собо́ю потѧга́ти бы моу́сѣло (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 206); посмотри(м) жє єщє на́ ю́ны(х) кото́рыи бы моглй на ба́р'зо доброво(л)нє нє до(л)жи́тисѧ то є(ст) млодє(н)ці́ и па́нны... гдє є(ст) бо(л)шє... ско́кꙋвъ пласꙋвъ що... людє(м)... бри(т)ко (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 198); Альбо тежъ леда чымъ помазываютъ, же другого и въ руки взяти брыдко? (Вільна, 1608 *Гарм.* 195); Што́ сє колвє(к) по зємли по́лзлєтъ на пе́рсѣхъ, и но́гъ мно́гѡ ма́єтъ е́сти нє бꙋдєтє, бо бри́дко е́сть (серед. XVII ст. *Хрон.* 119).

2. Твердо, непохитно: Ѡ дш҃ѣ ст҃ыи, которїє пра́вдивє в нб҃(с)ны(х) палаца(х) триоу(м)фꙋю(т), а нє в коутѣ якомъ свѣта зна́йдꙋютсѧ до соу́дного дн҃ѧ, я́ко бри(д)ко нѣколи(с) а́рме́ни и грєковє вѣрили (поч. XVII ст. *Проп. р.* 237 зв.).

БРЫДКОСТЬ, БРИДКОСТЬ *ж.* Бридкість, огида, гидота, відраза: Кды за(с) ѡбачитє бридкость спустошє(н)я тыє што въ юдско(и) (!) зємли буду(т) нєха(й) ꙋтєкаю(т) на горы (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 50 зв.); брыдкостью естъ у Пана уста кламливые, але которые верне на всемъ чынятъ, тые ся Ему подобаютъ (Вільна, 1599 *Ант.* 949); А єслися мя до́ткнєтъ своє́ю рꙋко́ю... Бры́дкость внєтъ чу́єтъ и хꙋт' тра́титъ до єде́н'ѧ (Київ, 1622 *Сак. В.* 50 зв.); З мꙋжчи́зною нє злꙋча́йсѧ злꙋче́нїємъ нєвѣсти(м) бо бри́дкость е́сть (серед. XVII ст. *Хрон.* 122);

зло, недобре, погане: а кто приказа́нїй Створитєлѧ своє́го и добродѣѧ // нєзаховꙋєт'; алє непристо́йнє сѧ хова́ючи, бры(д)кости по́лныть, блꙋка́єт'сѧ зайстє тако́вый,... и до́лжникомъ єсть... нєзличоныхъ мꙋкъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 461-462).

Див. ще **БРЫДЛИВОСТЬ.**

БРЫДЛИВОСТЬ, БРИДЛИВОСТЬ *ж.* Те саме, що **брыдкость:** Єсли антихристъ маетъ вси знаки и упомѣнки вѣры хрестіянское згладить, бо для того естъ названъ брыдливостью надъ подивенье спустошающою... всѣ речи светые, тогды можемъ правдиве рѣчи́, же сегоднешніе геретикове суть члонками его (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 164); соу́ть ты́є // кото́рыє ємꙋ то́є кгды схо́четъ в' очи рєкꙋтъ. з ме́ншихъ ре́чій сна́днє сꙋди́ти о бо́лшихъ, кото́рыхъ якомъ ре́клъ оухо́дѧчи бридли́вости замо́вчꙋю (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 206-206 зв.); Сългнꙋше́нїє: Ме́рзость, бридли́вость (1627 *ЛБ* 126); Кождаѧ дш҃а котора́ѧ(б) оучинила што з ты́хъ бридли́востєй, згй́нєтъ зпосрєдкꙋ // лю́дꙋ своєгѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 122-122 зв.);

зло, недобре, погане: а мана́сїѧ... сътво́ри(л) лоука́воє прє(д) очи́ма гп҃има. и оучини(л) во́л'ноую брыдли́во(ст) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 208).

БРЫДЛИВЫЙ, БРИДЛИВИЙ *прикм.* Те саме, що **брыдкий:** Наоу́ка то и росказа́ньє нєхр(с)тїан'скихъ... до́кторѡвъ..., кото́рыє в' талмоу́тѣ нєзличо́нꙋю ре́чъ спрѡ́сныхъ глоу́пыхъ бридли́выхъ... фа́лшѡвъ и кла́мствъ написа́вши,... своймъ жидѡ́мъ вѣрити росказа́ли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 67); послꙋги кото́рыє инши(м) бы́ли або тѧ(ж)кїє, або бри(д)ли́выє, на ка(ж)ды(и) де́нь... са(м) ѡ(т)правовалъ (серед. XVII ст. *Кас.* 52 зв.); помененые принцыпалове... взявши якийсъ скрытый гневъ противъко небожчикови Миколаеви Кренътовскому, умыслне при посеженю о секте бридливой ариянъской мову всчали (Житомир, 1643 *АрхЮЗР* 1/VI, 787).

БРЫДНЯ *див.* **БРЕДНЯ.**

БРЫДОТЕНЪ, БРИДОТЕНЪ *прикм.* Те саме, що **брыдкий:** тимо(н) дꙋхо(м) є(ст) бри(до)те(н) (XVI ст. *Травн.* 138).

Див. ще **БРЫДЛИВЫЙ.**

БРЫЖОВАТИ *див.* **БРИЖЕВАТИ.**

БРЫКАТИ *дієсл. недок.* Противитися. ◊ **против осна брыкати** — противитися Богові: А (є)сми іс҃ которого ты гонишъ тру(д)но є(ст) тобѣ проти(в) ѡ(с)на брыкати (II пол. XVI ст. *КА* 45).

БРЫЛЬ, БРИЛЬ *ч.* **1.** *(головний убір з широкими полями)* бриль: отець епископъ побрати велелъ... шапокъ поповскихъ двѣ... брылевъ два чорныхъ (Володимир, 1588 *АрхЮЗР* 1/I, 240).

2. Вл.н.: Я(с)ко бри(л) (1649 *РЗВ* 302 зв.); Ѡнопры(и) бры(л) (Там же, 433).

БРЫНУТИ *див.* **БРНУТИ.**

БРЫТВА *див.* **БРИТВА.**

БРЫТВАНА *ж.* (*стп.* brotwanna, brutwanna, brytwanna, *нім.* Bratpfanne) *(плоска залізна посудина для смаження або випікання)* лист, *діал.* братванка:

Особливе цын и мѣдь по ее милости панеи воеводичовои при манастыру осталая: ... брытвана 1, келня 1, друшлякъ еденъ, пателня 1 (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 297).

БРЫТКИЙ *див.* **БРЫДКИЙ.**

БРѢДИТИ *див.* **БРЕДИТИ.**

БРѢДИТИСЯ *див.* **БРЫДИТИСЯ.**

БРѢДНЯ *див.* **БРЕДНЯ.**

БРЮХАТА *прикм. (тільки ж.р.)* вагітна: тѹ травѹ аще // жо(н)ка брюхата пріемлє(т) тогда пло(д) во ѹтробѣ сохранаѥ(т) (XVI ст. *Травн.* 167 зв.-168).

БРЮХО, БРУХО *с.* **1.** *(частина тіла людини)* живіт: Милыи мои стягнулъ есть руку свою сквозе дирю, а брюхо мое задрыжало естъ зъ дотъкненіа его (поч. XVI ст. *Песн.п.* 53); на пану Григорю Кмити виделомъ... кафтанъ по конецъ бруха мало не наскрозь пробитый (Луцьк, 1595 *АрхЮЗР* 1/VI, 146); втєкло до во́йска нєпріѧтє(л)ска(г) в҃. таємнє. кото́ры(м) ара́повє роспороли брѹха (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 83 зв.).

2. *Перен.* Обжерливість, черевоугодництво, живіт: ту(т) розумѣе(т) люде тєлє(с)ныи и ѡкру(т)ныє яко бє(с)тыи и срокіи (!) которыи длѧ бруха своєго выдираю(т) забиваю(т) зводє(т) и губє(т) (XVI ст. *КАЗ* 611, на полях); оучѣтєсѧ и вы ѡ(т) того философа ѡ ма́рнотра́вцы, нєво́лники брѹха, и ѡбжа(р)ства (поч. XVII ст. *Проп.р.* 290 зв.); Кгды́ бовѣ(м) валта́заръ Ца́ръ... побра(в)ши на́чинѧ Црко́вныи... чєстова(л) з᾽ ни(х) бо́га своє́го брѹха, и вєсєли́лъсѧ з᾽ вєлмо́жами своими, за́бито єго то́єи жъ но́чи (Київ, бл. 1619 *О обр.* 49).

3. *Перен.* Майно, багатство: Для того: словесных пастырев никакоже обрѣсти нѣсть, точию по бруху и самолюбию на стол власти, еврейски, мытом и дѣрою, злодѣйски, и через плоть, разбойнически, вздравшихся и стол начальства церковнаго мучительски оседлавших видѣти есть (1608-1609 *Виш. Зач.* 200).

БРЮХЪ, БРУХЪ *ч.* **1.** Те саме, що **брюхо** у 1 знач.: оу ишпа́ніи... нє то(л)ко чл҃ка посполи́того, алє и са́мы(х) кролє(в) пѹйна́лами ножа́ми в᾽ броу́хъ ѡ(т) писма до згоды приво́дѧтъ (Острог, 1598 *Отп. КО* 18); брѹ(х) жівот (I пол. XVII ст. *Сем.* 20); Ва́гнє: Живо́тъ, з᾽ по҃(л): Брѹхъ (1627 *ЛБ* 192); **вчинити брухъ** (с ким) — завагітніти: ѡна́ жє боу́дѹчи в клаштορѣ, и вчи́нила сєбѣ броу(х) с ки(м) си (!) и длѧ ѹсты́дѹ и по́чти́вости прє́(д)коу(в) свои(х), поклєпала ба҃ свѡ́єго марса (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 109 зв.).

2. Шлунок, утроба, нутрощі: Трибѹхъ: Жолѹдокъ, живо(т), брѹхъ (1627 *ЛБ* 133); Утро́ба: Ны(р)ка, албо живо(т), а(л)бо че́рєво, а(л)бо брѹ(х), албо внѹ(т)рно(ст) (Там же, 160).

3. *Перен.* Їда, обжерливість, черевоугодництво, живіт: Нє по(д)бна є(ст) рє(ч). абы тоу(т) брю(х)и та(м) дш҃ѹ вѹкоха(л) бо кто нє притръпи(т) съ хо҃(м) нє бѹдє(т) избавлє(н) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 52 зв.); Бѣда ѡбжи́рцѡмъ, оу котры(х) брѹхъ бо́гомъ є(ст) (Львів, 1642 *Час. Слово* 275).

4. Вл.н.: Ива(н) Брѹ(х) (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 13).

БРЯЦАЛО *с. (предмет, що бряжчить від ударів або трясіння)* брязкало: plectrum, бряцало (1642 *ЛС* 318); Бряца́ло. Tinnimentum. Tintinnabulu(m) (1650 *ЛК* 431).

БРЯЦАТИ *дієсл. недок. (ударяючись, утворювати різкі дзвенячі звуки)* брязкати: percrepo, бряцаю, гри(м)лю (1642 *ЛС* 306).

Див. ще **БРѦЗЧАТИ.**

БРѦЖЧАТИ *див.* **БРѦЗЧАТИ.**

БРѦЗКАЛЦЕ *с.* Брязкальце: Брацá́ло: Брѧ(з)ка(л)цє, то́є што брѧ(з)чи(т), якѡ клєпа́ло, ци́тра, фѣстѹл(а) оу орґанѡвъ, цимба́л᾽, га́рфа (1627 *ЛБ* 12).

БРѦЗКЪ, БРАЗКЪ *ч.* Брязк, брязкіт; *(про гроші)* дзенькіт, дзеленчання: Не пенезьми властными, але // бразкомъ ихъ намъ платятъ (1582 *Посл. до лат.* 1135-1136); Звѹкъ: Го́лосъ трѹ́бный, дзвє́нкъ, брѧ́нкъ, бръмє́ньє, брѧ́зкъ, або го́лосъ (1627 *ЛБ* 42).

БРѦЗЧАТИ, БРѦЖЧАТИ *дієсл. недок.* Те саме, що **бряцати:** Брацá́ло: Брѧ(з)ка(л)цє, то́є што брѧ(з)чи(т), якѡ клєпа́ло, ци́тра, фѣстѹл(а) оу орґанѡвъ, цимба́л᾽, га́рфа (1627 *ЛБ* 12); Звѣца́ю, або звѧца́ю: Бръмю́, дзвиню́, звоню́, брѧзчѹ, гѹчѹ (Там же, 42); Звєнѧ́щи: Бръмѧчи, дзви́нѧчи, брѧ(ж)чачи, зво́нѧчи (Там же).

БРАНКАТИ *дієсл. недок.* (на чому) *(грати на струнних інструментах)* бренькати: Би́ло: Моло-то́къ котры́мъ стрѹ́ны натѧга́ютъ. И ты(ж) би́лцє

а́лбо пі́рко кото́рымъ на стрꙋ́нахъ бра́нкают҆ (1627 *ЛБ* 162); Кіни́ра: Цита́ра, га́рфа, в҆ Кіни́ры шꙋма́ще, на га́рфахъ бра́нкаючы (Там же, 216).

БРАНКЪ, БРЕНКЪ *ч.* Бренькіт: Гла́съ: Го́ло(с), дзве́нкъ, бре́нкъ (1627 *ЛБ* 25): Звꙋкъ; Го́лосъ трꙋ́бный, дзве́нкъ, бра́нкъ, бръме́ньє, бра́зкъ, албо го́лосъ. Та́кжє: шꙋмъ ѡ(т) пчѡлъ, или и́ныхъ лѣта́ющы(х) роба́чкѡ(в) шꙋмъ (Там же, 42).

БРАСЛАВЕЦЬ *див.* **БРАСЛАВЕЦЪ.**

БСТРЫКАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* pstrykać) (кого) занурювати (у воду): вѣда(є)т коро(л) єго м(л) же(м) я рꙋси(н) а ма(н)даты по латинє на мєнє пописано и ты возны(й) бы(л) ми са(м) з ними прияха(л) (!) пє(в)нє бы(м) тєбє каза(л)... ꙋтопить и ки(л)кана(д)цать разо(в) бстрыкаючы (Киї́в, 1620 *ЦДІАЛ* 182, 2, 1748).

БУБЕНИСТА *ч.* Бубняр: а(л)бо мнимає(ш) и(ж) ты што ро(з)соу(д)ного... ѡ(т) трꙋбача,... иньстрꙋмє(н)тисты, и бꙋбєнисты; што ѡ дс҃ѣ и дхвны(х) рѣча(х) коли слыша(л) (п. 1596 *Виш. Кн.* 246).

Див. ще **БУБЕННИКЪ, БУБЕНИСТЫЙ.**

БУБЕНИСТЫЙ, БУБОНИСТЫЙ, БОБОНИСТЫЙ *ч.* Те саме, що **бубениста.** Вл.н.: *Я*(с)ко Бꙋбєни(с)ты(й) (1649 *РЗВ* 301); Андрꙋшко Бꙋбонисты(й) (Там же, 366); Миха(й)ло Бобонисты(й) (Там же, 367 зв.).

Див. ще **БУБЕННИКЪ.**

БУБЕННИКЪ, БУБОНЪНИКЪ *ч.* **1.** Те саме, що **бубениста:** tympanista, бубє(н)никъ (1642 *ЛС* 406).

2. Вл.н.: Андрꙋшъ Бꙋбонъни(к) (1649 *РЗВ* 151 зв.).

Див. ще **БУБЕНИСТЫЙ.**

БУБЕНОКЪ *ч.* Бубонець: Свѣтъ оумѣєтъ. Бы набарзєй оутѣхи свѣтніи на смѣхи. По(д)биа́ли бꙋбє́нка, нѣтъ на нємъ оутѣхи. Нѣтъ ѡ(т)ра́ды, боа́зни по́лно,... стогна́ня (Вільна, 1620 *Лям. К.* 19).

БУБЕНЪ, БУБОНЪ, БУБУНЪ *ч.* **1.** *(ударний музичний інструмент)* бубон: цр҃ь повєлѣ(л) трꙋбитї въ трꙋбы и въ бꙋбны бити (1489 *Чет.* 57); ротъмистръ... ꙋказалъ ротꙋ свою с которою ново тамъ притягнꙋлъ сто драбовъ личачи з бꙋ(б)ны с пропоры (!) зъ зброями (1552 *ОЧерк. З.* 15 зв.); тимъпа(н) бубонъ (II пол. XVI ст. *ЛА* 191); дщє́ря єго єди́на... вышла проти(в) ємꙋ с това́риство(м), з боу́бно(м), с пища(л)ками спѣва́ючи (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 24); при(н)ципаловє... спо(л)нє и є(д)носта(й)нє... збрꙋ(й)но и пєшо з хоро(г)вами з бꙋбънами трубами и сꙋрмами... до за(м)кꙋ припꙋ(с)тили (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 40 зв.); Тимпа́нъ: Бꙋбєнъ (1627 *ЛБ* 237); панъ Чесъковъски(и), ...въпєрє(д) въ бубонъ на фълисы,... ударити росъказавъши... на шъкуту урожоное єє милосъти панєє Зофии... нападъши..., и въпєрєдъ самого протесътуючогосє спячого нападъши, ѡкрутънє а правє нємилосътивє бити и морътовати почалъ (Володимир, 1627 *ТУ* 279); Взяла тє́ды Марїа́мъ пророчица бꙋбєнъ въ рꙋкꙋ свою и вы́шли вси бѣлыи го́ловы за нє́ю з бꙋбны и з мꙋзыкою (серед. XVII ст. *Хрон.* 93); региментара на тотчас войска его кор. мл. ... секли, рубали и стреляли вкруг оскочивъшы а въ бубонъ и в трубы ударывъшы, волаючи: "бий, забий, лапай" секли, рубали и стреляли (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/VI, 350); *У порівн.:* И на-тыхъмѣстъ скутечность проклятства патріаршого на мерзеномъ тѣлѣ его пала, же не поспѣла душа зъ тѣла, заразъ... очернѣлъ якъ ропуха, окаменѣлъ и, якъ бубенъ, надутымъ стался (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1041); Избіє́ни бы́ша: Зоста́ли якъ бꙋбєнъ (1627 *ЛБ* 45).

2. *(вал з ручкою, на який намотується ланцюг у криниці)* коловорот: Тафє́ѳа, а(б) ѳо́фє(ѳ): Бꙋбєнъ, жꙋравє(л) коло́вро(т) (1627 *ЛБ* 236).

3. Вл.н.: са(х)но бꙋбонъ (1649 *РЗВ* 28 зв.); грыцько бꙋбꙋнъ (Там же, 344 зв.).

Див. ще **БУБНА.**

БУБЛИКЪ *ч.* Бублик. Вл.н.: Фє(д)ко бꙋбликъ (1649 *РЗВ* 190).

БУБНА *ж.* Те саме, що **бубенъ** у 1 знач.: tympanu(m) бꙋбна (I пол. XVII ст. *Сем.* 173).

БУБНИТИ *дієсл. недок. (грати на бубні)* бубнити: Южємъ, Адє, послалъ по Іс҃а слугъ своихъ вѣрнихъ, Вєнєру и Трубая... А гди будутъ бубнити, в той часъ душꙋ єго будутъ провадити (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 20).

БУБНОВЕЦЪ *ч.* Бубняр (?). Вл.н.: Миско Бꙋбновєцъ (1649 *РЗВ* 368 зв.); Грицко Бꙋбновє(ц) (Там же, 374 зв.).

БУБОВЫЙ *див.* **БОБОВЫЙ.**

БУБОНИСТЫЙ *див.* **БУБЕНИСТЫЙ.**

БУБОНЪ *див.* **БУБЕНЪ.**

БУБОНЪНИКЪ *див.* **БУБЕННИКЪ.**

БУБУНЪ *див.* **БУБЕНЪ.**

БУВАЛЕЦЪ *ч.* Бувалець. Вл.н.: Ѡстапъ бȣвалєцъ (1649 *РЗВ* 372 зв.).

БУВАТИ *дієсл. недок.* **I.** *(як самостійне дієслово)* **1.** *(відбуватися)* бувати: Когда тѣло з' собою працȣєтъ, нє розȣмѣй, жєбы тє(ж) дш҃а нє тя(ж)шєй працовати мѣла; в' той ча(с) тя(ж)шая война бȣває(т) дȣшѣ, нѣжєли тѣлȣ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 268).

2. *(приходити, з'являтися)* бувати: Идижъ, иди за своимъ Хр(с)томъ, а тȣтъ нє бȣвай, И пєкломъ нашимъ и нами болшє нє колатай! (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 31).

3. (з кого) (про *данину)* стягатися, братися: tež powediły, jż podymszczyna z ludey zemianskich na zamok buwala: z koždoho dymu po dwanadciat hroszey y po merce owsa (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 24).

II. *(як дієслово-зв'язка) (у складеному присудку з предикативним членом-прикметником)* бувати: Boday boday moy milenki buwal zdorowenki Sczo ne zabul sczo ne zabul swoiey milenenki (серед. XVII ст. *ЗНТШ* LXXIV, 133).

Див. ще **БЫВАТИ, БЫТИ.**

БУВОЛИЩЕ *с. (будівля для волів)* воловня, воловник: bubile, воловня, буволищє (1642 *ЛС* 105).

БУГАЄВЪ *прикм. (який стосується Бугая)* Бугаїв. У складі вл.н. **бугаєва могила**: вєлъ насъ... // до... могилы которȣю зовуть бȣгаєва могила (1546 *ОГ* 78).

БУГАЙ *ч.* (*тур.* boga, *тюрк.* buga) **1.** *(некастрований бик)* бугай: коровъ двадцеть чотыри, бугай оденъ (Деречин, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 112).

2. Вл.н.: пан Лавринъ Дрывинский, наславъши на домъ мой служебника своего Якуба Елинского а шинкара своего Пашевского Ярмолу Бугая, взяли в мене с коморы пятъ мац солоду (Кременець, 1593 *АрхЮЗР* 1/VI, 99); иванъ бȣгай (1649 *РЗВ* 411 зв.).

БУГЪ *див.* **БОГЪ.**

БУҐРАБА *див.* **БУРҐРАБЯ.**

БУҐРАБА *див.* **БУРҐРАБЯ.**

БУҐРОНЪ, БУКГРОНЪ *ч.* Ґатунок тканини: Панє мой чого потрєбȣєшъ хочєш ли аксамитȣ єдомашки,... бȣкгронȣ тафты або якого рожаю єдомашки блаватȣ? (к. XVI ст. *Розм.* 52 зв.).

БУДА *ж.* (*стп.* buda, *свн.* buode) **1.** *(житлова або господарська споруда)* будівля: и в то(м) кгру(н)тє на (в)рочищу Бянє(в)щинє буду, то єсть гри(д)ню, сєни, комору и ста(и)ню спалили (Житомир, 1582 *АЖМУ* 39); Скинїа, сєлєнїє, шатєръ, намѣтъ, мєшка(н)є, прибытокъ, домъ,... бȣда, шопа (1627 *ЛБ* 131); Prodavala... babusienka dudy, — Hde-m sia wziaw kozak z budy, Vchopyw y naduw y spaliw babusine dudy (бл. 1650 *ШКН* 179); *У порівн.:* И зостанєт' сѧ дочка Сїѡнскаѧ якъ кȣчка в' винницы, якъ бȣда в' ѡгорникȣ, як' мѣсто збȣрєноє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 1018).

2. Поташня, *заст.* буда: и в тотъ дє(й) часъ з бȣды взѧли сокє(р) бу(д)ныхъ шє(ст)дєсѧ(т) пи(л) вєликихъ дєсєтъ котловъ кȣхонъныхъ два (1577 *ЖКК* I, 87); В бȣдє росохо(в)ско(й) поташȣ запакованого бочокъ шєстъ (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 37 зв.); ѡ(н) [Якубъ]... былъ в лєса(х) и бȣда(х) кгрȣ(н)товъ мєзи(н)ски(х) (Чернігів, 1640 *ЛНБ* 5, II 4063, 112); о наєханє буды, гдѣ поташъ... роблєно (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 225); **буда поташовая** — поташний завод, поташня: тыє то насъланъцы...//...рȣдни...бȣды поташовыє... зо въсѣми... пожи(т)ками... взяли и до дєръжаня Єго м(л) ѡсягънȣли (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 103-103 зв.).

БУДАРЪ *ч. Діал.* будар "фургон". Вл.н.: Гапȣнъ Бȣда(р) (1649 *РЗВ* 325).

БУДДЕНЬ *ч. (не святковий, робочий день)* будень: Та(к) тєжъ болєй Гд҃а Бг҃а ображаєтъ, в' свято, ни(ж) в' бȣд'дєнь, грѣшачы (Львів, 1645 *О тайн.* 62).

БУДЗИНА *ж. Діал.* Будзина "бузина". Вл.н.: Миха(й)ло Бȣдзина (1649 *РЗВ* 160).

БУДИНОКЪ, БУДЫНОКЪ, БУДУНОКЪ *ч.* (*свн.* buding) *(споруда для житла, господарських потреб і т.ін.)* будинок, будівля: тоє мѣсто є(ст) ѡздобноє и достатнєє ѡвожъ ȣлицы ѡхандожныи и бȣдинки ѡздобныи (к. XVI ст. *Розм.* 48); мы бȣды(н)ки и мѣста бȣдȣємо а ѡни ѡ(т) того оутѣкаю(т) (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 216); злєцили мнѣ гаврылию ла(н)ґїшȣ дозо(р) в то(м) бȣ-

дѹ(н)кѹ и шафѹно(к) (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 5); я... половицу двора... з будынъкомъ и(з) садомъ...// пн̄у Янѹ дрозовичу... продали єсмо (Київ, 1644 *Гр. Посох.* 1-1 зв.); настя записує другомоу зятови... дроугую половиноу ролѣ и вши(т)кого. та(к) в буди(н)ка(х) и в роля(х) (Одрехова, 1648 *ЦДІАЛ* 37, 2, 54 зв.); в тотже часъ акграсанътисъ своеволи козацъкое, возовъ зо двесъте се зобравъшы, березъ до килкусот, дерева, на будынокъ способъного, выпятивъшы, до... местечъка Гошъчы одвезли (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 434).

Див. ще **БУДОВЛЯ.**

БУДИНЪКОВЫЙ *прикм. (призначений або придатний для будівництва)* будівельний: тотъ же Голубецъ млынар з сыновцами своими дерево будинъковое, въ дворе Дубницком будучое,... побравъшы, до дому своего повозили (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 376).

БУДИТИ *дієсл. недок.* (кого) *(переривати сон, примушувати прокинутись)* будити: Заклинаю васъ, дочки Иерусалимскіа,... абысте не будили ани прочютити казали милое моее (поч. XVI ст. *Песн. п.* 52); Потомоу за(с) пришо(л) третїи ра(з)... до а п(с)ловь, и нашо(л) и(х) а ѡни спа(т). И нє боуди(л) ихь (XVI ст. *УЄ Трос.* 56); Вєли́кїй то́тъ оц҃ъ на́шъ Іѡа́ннъ гды в҄ Ке́ллїйци своє́й прєбыва́лъ,... в҄ со́нъ нѣ́кї(й) в҄па́лъ ба́рзо то́нкїй и ви́дѣлъ прє(з) видє(н)є мѹ́жа єдного, кото́ры(й) пова́жною тва́рю... єго бѹ́ди(т), // и спана́ ємѹ вымовла́є(т) (Київ, 1627 *Тр.* 556); А то(т)... кото́ромѹ... бра́тию бѹди́ти и до коу́пы збира́ти злєцє́но...//... на звѣ́зды глє́дачи, пє́вности ча́сѹ... довѣдоватиса пови́нє(н) (серед. XVII ст. *Кас.* 22-22 зв.).

БУДКА *ж.* **1.** *(невелика тимчасова будівля)* будка, курінь, намет: я с тими лю(д)ми... прыєха(в)шы... нє (з)нашли є(с)мо сєна, то(л)ко мєстъцє, гдє сєно было, и то то(м) жє мєстъцу и будка вчынєна, што диты па(с)лы давно (Житомир, 1583 *АЖМУ* 47); Тъй бовѣм҄ был҄ чи́начїй ѡ(т)цо́м҄ єго бѹ́дки пре́з҄ оболок҄ в҄ пѹсты́ни м҃. лѣ(т) (Київ, 1625 *Сур. сл.* 124 зв.); и ты́ ж҄ кто́ са нє почѹ́дєт҄ ѡ́ны(м) пє́рши(м) пѹсты(н)нико(м), при исто(ч)ника(х) бѹ́д҄ки ма́ли, и в пєщє́ра(х) ка́мє(н)ных҄ жи́ли (Устрики, I пол.XVII ст. *УЄ* № 29515, 481 зв.).

2. *(для торгівлі)* ятка: их милости... там же им дали и позволили крамов, будок на роскладане товаров и продаване их (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 1/VI, 464).

БУД КТО *див.* **БУДЬ КТО.**

БУДЛИ *спол. (зв'язує члени речення) (розділовий, перелічувальний, чергується зі сполучником* **будь)** чи то: и вєсь лѹпъ бѹдь бы шата была, бѹдли начиньє и иншоє што бѹдєтъ очищоно (серед. XVII ст. *Хрон.* 148).

Див. ще **БУДЬ.**

БУДНИКЪ *ч.* **1** *(робітник поташні, буди) заст.* будник: ѡ(н) дє(й) наєхавши моцно кгва(л)томъ ро(з)бо(й)нымъ ѡбычає(м)...//... бѹдѹ спалити казалъ а бѹдниковъ дє(й) побилъ (1577 *ЖКК* I, 85-86); взя(ли)... скри(н)ку, в которо(и)... было... двє тисєчи золоты(х) по(л)ских, которыє да(л)... для... вожєня попєло(в) и и(н)ши(х) потрє(б) будны(х), и рєєстра, што буднико(м) пнзи ро(з)дава(л) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 39); При которомъ бранъю и пограбєнъю поташу, спалєню буды и фа(л)бы то(т) жє уря(д)никъ по(з)ваного..., бу(д)никовъ в ли(ч)бє ѡ(с)мъдєсятъ зъ заплатою прочъ поро(з)ганя(л) (Люблін, 1633 *ТУ* 299); Якубъ Пє(т)ро(в)ски(й)... во(д)лугъ Привилиє(в)... бѹ(д)нико(в) завєлъ гдє ѹжива(н)є ты(х) лєсо(в) Почалося ѡт Помєнєно(г) дн̄я (Чернігів, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 112).

2. Вл.н.: кгдымъ дей приходилъ до села Мокрца, такъ же дей мене... Федецъ Будникъ... на доброволной дорозе... поймалъ и до двора привелъ (Володимир, 1568 *АрхЮЗР* 6/I, 65); Анъдрѹшъко бѹ(д)никъ (1649 *РЗВ* 205 зв.).

БУДНИЦКИЙ, БУДНИЦЪКИЙ *прикм. (який стосується виробництва поташу) заст.* будницький: да(л) ѡтє(ц) мо(и) на роботу бу(д)ни(ц)кую коп два(д)ца(т) лито(в)ски(х) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 42); тыє то насланъцы...//... рѹдни з начи(н)ями вшєлякими бѹды поташовыє... з начи(н)ємъ... и въсѣми достатъками бѹдницъкими... нєправънє... взяли (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 103-103 зв.); Ув Оза(р)ка Салє(н)ка:... соки(р) двє бу(д)ни(ц)кихъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 207).

Див. ще **БУДНЫЙ.**

БУДНЫЙ *прикм.* Те саме, що **будницкий:** панъ андрє(й)... по(д)даныхъ дє(й) которыє... в бѹдє...

при рєчахъ бӧдныхъ мєшкали побилъ и порани(л) (1577 *ЖКК* I, 87); взя(ли)... скри(н)ку, в которо(и)... было... двє тисєчи золоты(х) по(л)ских, которыє да(л)... для... вожєня попєло(в) и и(н)ши(х) потрє(б) будны(х), и рєєстра, што буднико(м) пнзи ро(з)дава(л) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 39); Ян Забло(ц)ки(й) взялъ и вывєз з бӧды... начи(н)є бӧ(д)ноє сокєры пилы (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 37 зв.); А тую буду всю до скутъку знєслъ и спали(л), которая буда сама зо въсємъ начынъємъ буднымъ повода кошътовала золоты(х) двєстє шє(ст)дєся(т) по(л)ски(х) (Люблін, 1633 *ТУ* 299); о взятє майстра и чєляди зъ сокирами будноє пятидєсять (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 225).

БУДОВАНЄ, БОДОВАНЄ, БУДОВАНИЄ, БУДОВАНІЄ, БУДОВАНЬЄ, БУДОВАНЯ, БУДУВАНЄ *с.* **1.** (чого і без додатка) *(спорудження чого-небудь)* будування: И тєжъ въ // тихъ привиліяхъ выписано, што имъ вольно дерево брати на будованіє домовъ и на дрова (Краків, 1509 *АрхЮЗР* 5/I, 29-30); здавна... с того имєнѧ мєвали... дєрєва на бӧдованє и сєна на кошєнє (Луцьк, 1535 *AS* IV, 9); Дєрєво котороє на бӧдова(н)є замъкӧ... лєжить покидано тамъ жє на(д) водою (1552 *ОКан. 3.* 18 зв.); мы... послали є(с)мо ва(м) на помо(ч) сто золоты(х) ли(ч)бы ля(д)скои на будова(н)є тоє цє(р)кви госпо(д)ни (Сучава, 1558 *ЛСБ* 22); яну(ш) ѡстро(з)ки(й)... наславши... ӧря(д)ника своєго... з слӧгами... дєрєва дӧбовъ ѡко(л)кона(д)цатъ тисєчє(й) Которыє зго(д)но на бӧдова(н)є и на бо(р)ти порӧбали (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 122); кїй, щє́къ, ко́рє(в)... има́ли свои в҆ сєбє кнѧ́жата. кото́ры(м) роздава́ли краины пӧстыи, боудова́нїю зам҆ковъ. яко ра́ди(м), ѡ(т) кото́рого на́звани соу́тъ ради(м)чанє, на(д) рѣкою са́шӧ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 45); Гдє́ ясный па́лацъ Фе́бовъ, ро́зный в҆ бӧдова́ню, В҆ положе́ню высо́кїй... Та́мъ мысль та́ѧ Наӧка лю́д҆скӧю запо́ситъ (Київ, 1632 *Євх.* 297); Совєръ Се́мовъ пра́вӧкъ а сы́нъ Са́лїнъ то́й єди(н) то́лкѡ бы́лъ во́лнымъ ѡ(т) онои ве́жи бӧдованьѧ (серед. XVII ст. *Хрон.* 19); Тотъжє протєстансъ... шацуєтъ шкоды, вєсполъ з дєрєвом и с тєслями на будованє рудни на осєни, на сємсот золотых полских (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 405).

2. *(кам'яна, дерев'яна або ін. споруда для житла, господарських потреб і т.ін.)* будівля, будинок, будова: и онъ тотъ домъ намъ присудилъ, нижли казалъ нам за будованьє, што онъ въ томъ дому побудовалъ, заплатити єму чєтырнадцать золотыхъ (Берестя, 1507 *РЕА* I, 72); всє бӧдованьє то замково ӧнижоно можєть на нєкоторыхъ мєстца(х) члвѣкъ на зємли стоячи бланъкованья а подъсябитья киємъ досягнӧти (1552 *ОЧерк.З.* 4); во(л)но будє(т) єму... ѡто(й)ти про(ч) куды хотячы... зо всѣмъ набытємъ своємъ и накладо(м) альбо будова(н)ємъ што будє(т) на тоє имє(н)є наложи(л) (1566 *ВЛС* 8 зв.); Я проко(п) миха(й)лови(ч) хрє(н)ницки(й)... прода(л) єсми... плѧ(ц) мо(и) з будова(н)ємъ ча(ст) мою всю (Толпижин, 1576 *ЛНБ* 5, II 4044, 3); сн҃ы (!) филипу(в)... да(л) то(мӧ) иванови и жєнѣ є(г) за єѣ чѧсть // з будованє(м) .м҃. зло(т) бє(з) єдно(г) злото(г) (Одрехова, 1580 *ЦДІАЛ* 37, 1, 10 зв.-11); Тира(с) выкладає(т)ся на лати(н)ский destructor, то є(с) бӧритє(л), скажца, и то(т) которы(й) бӧдова(н)є псує и ро(з)валяє(т) (1582 *Кр. Стр.* 32); есми продав подварокъ свой власный... зо всимъ на все, с палацомъ з будованієм з огородомъ (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 5); тыє то насланцы...//... тотъ домъ протєсътӧючого зо всѣмъ бӧдованъємъ з свєтлицами комнатами коморами з лямӧсомъ и зо въсимъ збюро(м) и має(т)ностю єго рӧхомою... нєправънє и ѡ(в)шємъ кгвалътовънє взяли и до дєръжаня Єго м(л) ѡсягънӧли (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 103-103 зв.); на(м)нє(и)шо(и) рєчи нє заста(л), то(л)ко будованя поро(з)бираныє, ты(л)ко мє(с)тъца, гдє будованя были, всє внивє(ч) ѡбє(р)нєно (Житомир, 1650 *ДМВН* 196); *Образно:* Того(ж) ісс҃а хр҃а камєнємъ краєоуголнымъ, на которомъ всє бӧдованьє // слоушнє споєноє ростєтъ в҆ цєрковъ сто́ую гв҃и, мовитъ тойжє павєлъ ст҃ый (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 93-93 зв.); Се́сь е́стъ Па́номъ, а она слӧже́бницєю. Онъ бӧдов҆ни́чимъ, а она бӧдова́нємъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 382); У мѣсцє о́ноє очистивши, и жро́дла самӧю жи́лӧ то́єстъ почáток҆ глӧбо́ко вы́копавши,...//... и жро́дло зо всѣхъ сторѡ́нъ бӧдова(н)єм҆ мо́цнымъ до́брє ѡбварова́вши, Хра́мъ Б(д)цы вы́ставилъ, и бӧдова(н)є само́є на(д) Исто́чником҆ назва́л҆. Кото́рогѡ то Хра́ма вєли́коє,

а пра́вє чѹдо́вноє бѹдова(н)а Маистерство (Київ, 1631 *Син. Тр.* 814-815).

3. Створення, творення: Нє є́ст҅ бовѣмъ в҅ нє́й бѹдова́н҅а рє́чїй матєрїа́лныхъ. Гдыжъ єслй бы такóвоє было, за ча́со(м) бы са розвалйло (Київ, 1625 *Злат.Н.* 130); Зиждйтєлство: Бѹдова́ньє, створѣньє свѣта (1627 *ЛБ* 43); И до бѹдова́на старозако́нногѡ прибы(т)кѹ, нє то́л҅ко Срє́бро, Зло́то... а́лє и Шє́рсть Ко́зюю... ѡфѣрова́ти каза́л҅ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 5 зв.).

4. *(результат творіння)* будова: Вєлйко єсть, бѹдова́ньє на чю́жо́мъ заклада́ти фѹндамє́нтѣ нєбєспєчє(н)ство (Острог, 1598 *Отп.КО* 2); Будованиє того роду то есть: будует Скарга Вавилон — Рим; становит и именует Науходосором короля польскаго (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 170); єслй бы́мъ про́тивъ ты́хъ обмо́вискъ и фалшйвогѡ оудава́нья поставитиса нє хотє́лъ, снаднє бы сє, нєма́лый подо́бно добро́го бѹдова́нья ѡ́вєцъ, // в҅ мно́гихъ побо́жныхъ ср(д)цахъ... затрѹдни́тъ и пєрєшко́дѹ ѡ(д)нєсти мо́гъ (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 1 зв.-2).

5. *Перен.* (чого) Заснування, організація: Прито(м) тыжь єщє зачали и другоє будованиє храма дѹхов҅наго то єсть наѹки писма с҃тго Грєчєскаго языка и словєнскаго заложили школу (Львів, 1587 *ЛСБ* 83); То пакъ твоя м(л)... попа... миха(и)ла... клятвами свои(ми) насыла(л) и цр҃квно(мѹ) будова(н)ю бра(т)ство забавлялъ (Вільна, 1594 *ЛСБ* 251, 1 зв.); а҃п(с)лъ... я́внє зна́ти то́ да́лъ, жє и(м) о бѹдова́нью чєрє(з) побо́жность костє́ла бж҃єго стара(н)є нале́жати мѣло (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 69); О том первом знаку познаlем правдивого костела римского будоване (1600-1601 *Виш. Кр.Отв.* 177); Павел святый их споминаєт, иж от обрезанія были єму утѣхою и споспѣшники в будованю церкви Христовы (Львів, 1605-1606 *Перест.* 53).

6. *Перен.* (чого) Удосконалення, формування: єсли будємо сє пи(л)но старати ѹсє тоє ѹдръжати будємо другоє ти(ж) розумилисми за рє(ч) го(сд)ную дилѣ доброво(л)нѣишє(г) будованїа и дилѣ нєпрєкажєна яко(г) дх҃а ѹпросили є(с)ми ѹ є(г) королє(в)скои мл(с)ти привилїє (Сучава, 1598 *ЛСБ* 323); про́то(ж) и тєпє́ръ члóнки цр҃кви бж҃є́й на то́м҅ жє одномъ єдиновла́стїи хв҃ѣ, кото́рый оуставйчнє... па́стырєй і оучйтєлєй до цр҃кви кѹ бѹдова́нью тѣла своєго даєтъ,... пристава́ти могѹтъ и ма́ютъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 108 зв.); Далей я тамъ ничого не бачу на руку Ѳилялетову... Если овое, што вспоминаетъ: "апостолы, пророки, евангелисты, пастыры и учители, ку направе светыхъ и ку будованью тела Христова", — и то противъ себе самого приводитъ (Вільна, 1599 *Ант.* 801); кромѣ бо церквѣ нѣт мѣста и камени твердаго и неподвижнаго; на крѣпко змоцнение фундаменту вѣры и будования евангельских заповѣдей учинков им Христос рече (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 168).

БУДОВАНЫЙ *прикм. (зайнятий будівлями)* забудований: земя(н)ка г(с)дрская... сознала, и(ж)... продала єсми... имє(н)є своє... з двором мои(м) будованымъ и зо вси(м) будова(н)ємъ дво(р)нымъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 146).

БУДОВАНЬЄ *див.* **БУДОВАНЄ.**

БУДОВАНЯ *див.* **БУДОВАНЄ.**

БУДОВАНЯСЯ *с.* (*стп.* budowanie się) *перен. (закладена основа утвердження віри)* тривка будівля: каждый чловѣкъ, которій схочетъ домъ вѣры будовати, той фундаментъ заложити будетъ повиненъ. А если вызнанья фундаментъ будованяся въ вѣры Христовой заложить повиненъ, теды не Петръ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 361).

Див. ще **БУДОВАНЄ.**

БУДОВАТИ, БУДОВАТЬ *дієсл. недок.* (*стп.* budować, *стч.* budovati, *свн.* buden) **1.** (що) *(споруджувати, зводити яку-небудь споруду, будівлю і ін.)* будувати: панъ лєвко боговитинови(ч)... проси(л) насъ абыхмо ємѹ позволили въ єго имѣньи оу во(р)тєли замо(к) бѹдовати на старѡ(м) городищи (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. 50); а што тєж Єго Милость на тоє имєнє наложит, люди ѡсаживаючи, або двор бѹдѹючи, то я маю всє тоє Єго Милости заплатити (Крупа, 1533 *AS* III, 412); ро(к) аф҃нз. Кро́ль авгѹ́стъ мо́стъ оу варшавѣ на вйслѣ каза́лъ бѹдова́ти (1509-1633 *Остр. л.* 126 зв.); просили... на(с) вси станы абы на кгру(н)тє(х) своихъ вла(ст)ны(х) во(л)но было ко(ж)дому шля(х)тичу... ко(р)чмы при го(с)ти(н)ца(х) бѹдовати (1566 *ВЛС* 133); па(н) богда(н)... можє(т)... двор будова(ти)

пашню паха(ти) ставы сыпати млы(н) будова(ти) (П'ятигорщин, 1572 *ЛНБ* 103, 459/III с, 124); за(т) леє(с)ко если бы що хотѣ(л) бȣдовати во(л)но емȣ боудоватиса (Львів, 1585 *Юр.* 9 зв.); а(р)сени(й) митрополи(т)... ȣ школе ȣчилъ две лете, и кгра(м)матыкȣ... до дрȣкȣ выдалъ, и такъ за повóдомъ и(х) школы и дрȣка(р)ни ро(з)множилисе, чого в рȣскóмъ народе не бывало якъ се ωкре(с)тили то ся не ȣчили. едно церкви бȣдовали (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 44 зв.); Іωстиніанъ... Царъ... // Црк̃ви коштóвныи и зáмки бȣдовáлъ, а старыи ω(т)новлялъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 174-175); Съзидáю, съωрȣжаю: бȣдȣю (1627 *ЛБ* 127); Казалъ емȣ г(с)дъ бг̃ъ ковчéгъ то есть корáбль бȣдовáть (серед. XVII ст. *Хрон.* 14);

(займати певний простір будівлями) забудовувати: Бачачи мы... на Украини... досыт немало мѣстецъ пустыхъ, а ку будованью замковъ... пристойныхъ... умыслили есмо тамътыи мѣстца пустыи будовати (Варшава, 1585 *АрхЮЗР* 7/III, 284);

(що) виконувати, здійснювати: Чіá робóта застáнетъ котóрȣю бȣдова(л), заплáтȣ пріймéтъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 140);

з (на) песку будовати *див.* **ПЕСОКЪ; на сене будовати** *див.* **СѢНО.**

2. *Перен. (створювати, засновувати, організовувати)* будувати: Єсли кто бȣдȣéтъ на фȣдаме(н)тѣ его злóто, срéбро... //... сѣно, солóмȣ, кóждого спрáва явна бȣде(т), абовѣ(м) дн̃ь ωкаже(т), понева(ж) огне(м) ω(т)крые(т)са (Вільна, 1596 *З.Каз.* 4 зв.-5); з' истории бáчимы, и(ж) тáа ст̃áа згóда яко чáсто крóть замыкáна была тáкъ са те(ж) частокрóть за неопрати́еньемъ всáки(х) зава(д) розрывáла. нехотáчи тáкъ дáлей нетрвáлы(х) рéчій непотрéбне бȣдовáти, зычимо абы са до тóеи згóды осторóжнѣй и своими срω(д)ками, а дорωгами пристȣповáло (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 14 зв.); О, воистинну на дивные люди — // тебѣ самого от всѣх дивнѣйшаго, — коли во мѣсто правды лжу в земли вольной фундуеш и во мѣсто покою на том фундамѣнте ложном гвалт и тиранство будуеш! (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 165-166); писмо святое видочне свѣдчитъ,... иже не самъ Петръ будуетъ Церковъ... але посполу зъ иншими апостолами (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 365); ω(т) того часу зачалемъ пекло бȣдовати И д̃ши грѣшніи из сего свѣта избирати (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 15); И напро(д) мѣсто тóе ст̃ое заложили, А сами са за фȣндáмента егω положили..., якω Кáменіе живóе многоцѣнное, // А не злáто егω бȣдовáлω тлѣнное (Чернігів, 1646 *Перло* 48 зв.-49).

3. *Перен.* (на кому, на чому) *(ґрунтувати, базувати)* будувати: А на то(м) фȣн'даменте вси цнóты бȣдȣю(т), ω(т)чизне мило(й) дéлнымъ мȣж'ство(м) ȣслȣгȣю(т) (Єв'є, 1611 *На г. Ог. К.* 2); На тако(м) цнóты фȣндаме(н)тѣ штоко(л)векъ залóжено бывáе(т) и бȣдóвано, жáднымъ то... вѣтромъ, жáднымъ... навáлноста(м) не подлегáетъ (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 3 ненум.); монархію церковную на Петрѣ будуютъ отступникове (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 341).

4. (що, що чим) Удосконалювати, виховувати, формувати: Хто языками мóви(т) самóго себе бȣдȣет': а пророкȣючій бȣдȣетъ зебрáн'е... Кóждый прéто рачей бȣдовáти ωбирáй, а бȣдешъ цр(с)тва нб(с)ного го(д)нымъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 64); И любо Пи́смω ст̃ое, самымъ читáн'ем' велице бȣдȣетъ д̃шȣ вѣрнȣю и побо(ж)нȣю: една(к) далéкω бáрзѣй éстъ полезнѣйшее гды з нѣмых' лѣтеръ в' жывый ωборочáетса гóлосъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 3 зв.).

5. (що) Підтримувати, помагати: Пристȣпи(т) невѣста до негω... и плюнетъ емȣ в' твáрь егω и речетъ: Тáкъ се стáне(т) чл̃вкови, котóрый не бȣдȣетъ дóмȣ брáта своегω (серед. XVII ст. *Хрон.* 157 зв.).

6. (що) Обґрунтовувати, умотивовувати, робити висновок: А на тóмъ фȣндамéнтѣ то нáпро(д) боудоуетъ, же неслоушне бывáютъ винóвани, митрополитъ и владыкове ω(т)стоупные о тóе, ижъ са с пре(д)сявзáтьемъ своимъ з' стороны з'едночéнья с костéломъ римски(м) пере(д) свѣтскими не оповѣдили (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 52).

БУДОВАТИСЯ, БУДОВАТИСЕ, БУДОВАТИСА, БУДОВАТСЯ *дієсл. недок.* **1.** *(споруджувати для себе житло, будівлю)* будуватися: тымъ ȣбогимъ замѣрити село ȣ нового ставȣ... тамъже нехайса бȣдȣю(т) (1567 *AS* VII, 120); мае(т) бра(т) мо(й)... то(т) пла(ц) з будова(н)емъ... ве(ч)не де(р)жати и ȣжива(ти) на не(м) се будовати и ку пожи(т)ку своему ωбороча(ти) (Толпижин, 1577 *ЛНБ*

5, II 4044, 3); зА(т) лє(с)ко єсли бы що хотѣ(л) бꙋдовати во(л)но ємꙋ боудоватисА нє бꙋдє мати до того нѣкто нѣчого що збꙋдꙋєть (Львів, 1585 *Юр.* 9 зв.); И мене тым словомъ упевнивши и пляц пустый мнѣ придавши, будоватися казали и до актъ записати казали (Кременець, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 122); Бгъ хотѣлъ абы Двдъ Кроль мѣлъ и оуфꙋндова́лъ свою столи́цꙋ, нє тылко абы ѡныхъ бꙋдова́лся при́кладами, а́лє абы ѡ смерте́лности свое́й всєгда памАта́лъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 936).

2. *пас. (про будівлю, споруду, що зводиться, будується)* будуватися: бꙋдꙋєтся цркъвъ, и школа, и до(м) для дрꙋкарнѣ. и шпиталь для ꙋбогы(х) (Львів, 1590 *ЛСБ* 146); з ни(м) сА згожа́ючи пе́тръ стый тогóжъ ка́мєнємъ вы́бранымъ, на котóро(м) бꙋдоуе́тсА дóмъ дхóвный (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 93 зв.); нѣкды мóлота, сокыры, пилы... в домоу бжо(м) нє было слы́шати тогды кды́ сА боудова(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 275 зв.); Камѣнь абовѣмь и дєрєво и жєлѣзо... досконало єсть вєдьлꙋ(г) вла(с)ного прирожѣнА. до бꙋдованА тєды єсли що с ты(х) роди(т)сА или з ни(х) бꙋдоує(т)сА (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 45 зв.).

3. *Перен. (існувати, зміцнюватися)* будуватися: Материялная церковъ ѡт поколенА іюды бꙋдоватисА росказана, а дꙋховная, або душевная,... ѡт поколенА левіи (поч. XVII ст. *Вол. В.* 81); нє ѡ(т) мѣстъ и Столи́цъ Ап(с)лскаА вє(л)можно́сть и вла́дза и звѣрхность кгрꙋнтꙋє(т)сА и бꙋдꙋєтъсА, а́лє ѡ(т) оухва́лъ и постанове́нїи пра́вы(х) вѣры и спо(л)ѡбцова́нА Бо(з)ского (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 219); П. Алєксандє(р) Прокопови(ч) має(т) з мило(с)тивои промоцїи своєи таковыє схацки атє(н)товати и ѡбсылати... коллєгами своими, абы прє(з) тыє зхадзки и рады бꙋдовалася мєжи братиями завшє згода и мило(с)ть (Львів, 1642 *ЛСБ* 1043, 60).

4. *Перен. (створюватися)* будуватися: Ато для того глаголем,... яко сварливую диалектику латинскую и силогизмы с поганскими догмат выкрутами, с которых ся они на препирание будуют и научени суть..., вѣк свой на том изнуряючи... простою правдою преборoти не можете (1608-1609 *Виш. Зач.* 208).

5. *Перен. (ґрунтуватися, базуватися)* будуватися: пе́тръ стый того́ жъ ка́мєнємъ вы́бранымъ, на котóро(м) бꙋдоу́єтсА дóмъ дхóвный (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 93 зв.); Будует ся... Церковъ... на всѣхъ, которіи працуютъ въ вѣри Христовой розширеню (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 364).

6. *Перен. (про внутрішній світ людини, душу)* вдосконалюватися, виховуватися, формуватися: вы тєды възлюблєныє въ стой вашєй вѣрѣ, бꙋдꙋитєсА дхо(м) сты(м) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 37 зв.); То есть первое: основатися правдивым исповѣданием вѣры..., будоватися заповѣдьми, евангельскаго повелѣния дѣлы, збудовавши же ся — совершитися, то есть по истиннѣ и за истинну готовы быти смертию печатовати (1600-1601 *Виш.Кр. отв.* 169); На Хѣ те́ды бꙋдꙋймосА, и фꙋндамє́нтꙋ дєржѣмосА (Київ, бл. 1619 *О обр.* 171); Але вы, мовитъ апостолъ, возлюблєнніи, святою нашею вѣрою будуйтеся (бл. 1626 *Кир.Н.* 24).

БУДОВАТЬ *див.* **БУДОВАТИ.**

БУДОВЛЯ, БУДЮВЛЯ *ж.* **1.** *(спорудження чого-небудь)* будова, будування, *рідко* будівля: А дядя нашъ... далъ имъ вольность... дерево на будовле и на дрова брати (Вільна, 1509 *АрхЮЗР* 5/І, 29).

2. Споруда, будівля: Якожъ то́тъ Стыи Хра́мъ Ґды́сА поча́лъ чꙋдами вслава́ти, поты(м) инш́ии побо́жныи лю́дє, мно́гими кошто́вными бꙋдо́влАми приѡздо́били, слы́чност' прикла́днꙋю єму придаючи (Київ, 1631 *Син. Тр.* 815); симъко... Прода(л)... половина ролѣ котра ся ємꙋ достала по женѣ єго... якъ в роли половина и в будювли (Одрехова, 1634 *ЦДІАЛ* 37, 2, 48).

3. *Перен. (база, підвалина, опертя)* будівля: Ѡво зго́ла та́късА томꙋ Стомꙋ заслꙋжи́лъ мѣсцꙋ, и́жъ штосако́лвєкъ... в' то́мъ... монастырꙋ дѣєтъ и дѣАти бꙋдє(т), всє на єгѡ осно́вѣ, на єгѡ фꙋндамє́нтѣ, на єгѡ бꙋдо́вли, починатисА, бꙋдова́ти, и кончи́ти бꙋдєтъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 166).

Див. ще **БУДИНОКЪ.**

БУДОВНИКЪ *ч.* **1.** Будівельник, будівник: Зижди́тєль: Бꙋдо́вни(к), те́слА, або на(д) бꙋдова́ньєм' прєложо́ны(й), албо тєсє́лскїй ма́йстєръ (1627 *ЛБ* 43).

2. *Перен. (той, хто створює, організовує що-небудь)* засновник, творець, фундатор: робо(т)ни(к) бы(л) винограда то є(ст) свѣта сєго, яко то(т) боу-

до(в)ни(к) то є(ст) хс̄ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 164); королєвъ и кн̄жатъ свѣтски(х) межи бꙋдωвники костєла б̄жого же павєлъ ст̄ый нє вспомина(л) нє ди(в), бо єще король жадєнъ нє былъ хр(с)тіанино(м) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 69); єді́нъ правди́вый и нєсмрт̄єлный б̄гъ, рє́чі́й всѣхъ бꙋдо́вникъ, и тво́р҆ца (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 15 зв.); ωчєкива́(л) мѣста ма́ючого фꙋ(н)дамє(н)ты, которогω рємє́сником҆ и бꙋдо́вникомъ сам҆ Б̄гъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 831); и робо(т)ни(к) бы(в) (!) виногра́да, то є(ст) свѣта то́го, бо жа́дє(н) нє бы(л) та(к) пи́л҆ны(й) о людєх свѣта то́го я́ко то(т) бꙋдо́в҆ни(к) (1645 *УЄ* № 32, 122).

Див. ще **БУДОВНИЧИЙ, БУДОВЦА.**

БУДОВНИЧИЙ, БУДОВНИЧІЙ, БУДОВНІЧИЙ *ч.* **1.** Те саме, що **будовникъ** у 1 знач.: Яко посполите и въ будованью дому... хотя многие робятъ, але не вси мистрами суть, што будуютъ, але старъшого будовничого слухаютъ (Вільна, 1599 *Ант.* 801); са(м) боу́довничі́й кото́рый хра(м) бꙋдова(л) мо́вилъ, дѣло вєли́коє єстъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 273 зв.); ωстато(к) зло(т) к̄є на роботꙋ вытрꙋти(л), в то(т) ча(с) кгды п̄іт Лє(с)ко бꙋдовничи(м) бы(л) (Львів, 1614 *ЛСБ* 1047, 1); Зда́тє(л): Бꙋдовни́чі́й, робо́тни(к) (1627 *ЛБ* 42); Бꙋдовні́чий (*Уж.* 1645, 31).

2. *Перен.* Те саме, що **будовникъ** у 2 знач.: Ѡзна(й)мꙋю ваши(м) м(л̄), и(ж) достигло мѧ вашєго по(д)вига (: трꙋда рєвно(с)ти и тща́ні́ѧ:) писа́ні́є, зовє́моє оборо́на згоды з҆ лати(н)ски(м) костєло(м), и вѣрою Рымꙋ слꙋжа́чєю, ва́ми ходота(й)ми и бꙋдовничи(ми), то́є мєнєноє зго́ды, ω(т) рꙋ(с)каго народа клѣчєноє (1598 *Виш. Кн.* 268 зв): А хотяжъ всихъ будовничими тела Христова мети хочетъ, однакъ не вси рядятъ, не вси роськазуютъ, але только тые, которымъ меновите рядъ и дозоръ естъ поручонъ (Вільна, 1599 *Ант.* 801): А того злого роздѣлєньѧ бꙋдовничимъ той єсть, который антихристовъ быти хо́чє(т), // и собо́рной ц̄ркви головою (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 189-189 зв.); Найдова́ли сѧ тако́выи обо́єго по́лꙋ... лю́дє, кото́рыи... вѣчнє, в при́шло(м) бє(з)конє́чномъ животѣ, трва́ючого гра́да, албо ра́чєй само́го ма́йстра и бꙋдовни́чого єго шꙋка́ючи, тою зє́мною... сла́вою нє то́лко гор-

ди́ли, алє сѧ тєжъ брꙋ́дили (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 2 непум.); Сє́сь є́стъ Па́номъ, а она слꙋжє́бницєю. Онъ бꙋдов҆ни́чимъ, а она бꙋдо́ваньємъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 382).

Див. ще **БУДОВЦА, БУДУЮЧІЙ.**

БУДОВНЫЙ *прикм.* Гарно збудований, пишний, величний: нє замками моцными, нє мѣсты бꙋдовными тоє зацноє королєвство на(д) которимъ є(г) к(р) м(л) гь б̄гъ прєложилъ, ме́жи иншими нарωды слынє(т), алє толко самою во(л)ност҆ю (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 220); Якъбы нєвѣста яка́ѧ, бꙋдꙋчи бога́тою оу свѣта, и маєтности мно́гі́и, а домы бꙋдо́вныи ма́ючи, ωпєкꙋна... нє мѣла, а в҆ то́мъ бы повста́вши сꙋсѣди, кри́вдити єи почали, и домы ωдыймова́ти хотѣли: кото́раѧ нємогꙋчи оукривжєн҆ѧ того́ зноси́ти, шꙋка́ла бы собѣ яко́го потꙋ́жногω, спосо́бногω, и в҆ рєча́хъ бѣглого при́ѧтєлѧ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 354); Наоучѣмωсѧ за́йзрѣти лю́дємъ,... нє тымъ кото́рыѣ якобы вѣчнє на сєм҆ свѣтѣ фꙋндꙋючисѧ, бꙋдо́вны(х) и кошто́вны(х) домωв҆ и широ́кихъ маєтностій лако́мє набыва́ютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 482).

БУДОВЦА, БУДОВЪЦА *ч.* (*стп.* budowca) те саме, що **будовникъ** у 2 знач.: мѣ(с)то прєчюдноє, нє рꙋка́ми лю́дъскими збꙋдова́н҆ноє; но самымъ прємꙋдрымъ бꙋдо́вцєю б̄гомъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 67 зв.); Ра́дꙋйтєсѧ прємоу(д)рі́и чл̄вколо́вци, Вы єстє пє́рвыи Іє́р(с)ли́ма... бꙋдо́вци (Чернігів, 1646 *Перло* 48 зв.).

Див. ще **БУДОВНИЧИЙ.**

БУДТО, БУДЬТО *част.* (*уживається для вираження неповної вірогідності, сумніву*) буцім, ніби, немов: Пишется папа по Латыне, будьто съ покоры Хрістовы: Сервусъ серворумъ (Деи), то есть "слуга слугъ Божиихъ" (1582 *Посл. до лат.* 1124); Хотѧ бы южъ и та(к) было. же то собѣ кꙋ воли, або комꙋ на ꙋпоръ, ты(х) дєсѧть д̄новъ вывє(р)гши нєха́й бу(д)то попра́вили, што прє(д)сѧ пошло яко бы свои(м) колом҆. кромъ тыхъ днюю(в) дєсѧти (Острог, 1587 *См.Кл.* 16 зв.); въ которыхъ церквахъ сами будто служатъ для оманы людей, теды чинятъ брыдкое спустошеніе на мѣстцу святомъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 15).

БУДУВАНЄ *див.* **БУДОВАНЄ.**

БУДУНОКЪ *див.* **БУДИНОКЪ.**

БУДУЧИЙ, БУДУЧІЙ, БУДУЧЫЙ *прикм.* **1.** *(який буде, настане в майбутньому)* майбутній, прийдешній, *діал.* буду́чий, буду́щий, буду́чний: тую вгоду... маємъ и пови(н)ни будємъ з обу сторо(н) тве(р)до а нею(т)ме(н)но ве(ч)но де(р)жати сами дети и пото(м)ки будучие нши и ща(д)ки (Ляхівці, 1548 *ЛНБ* 103, 19/Id, 266, 25); Сна(т) подо́бно длѧ то́гѡ, же Єкклесіа́ст' всѣмъ ре́чам' трва́ючи(м) міѧ́ючи(м) и бꙋ́дꙋчимъ ча(с) назнача́єть мо́вачи: Всѣм' го́дъ и вре́мѧ всѧ́кой ве́щи по(д)солне́чною (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 937); **напотомъ будучий, потомъ будучий** — майбутній, прийдешній: И потвєржає(т) то си(м) наши(м) листо(м) вѣчно ємꙋ и єго жонѣ и и(х) дѣтє(м) и напотѡ(м) бꙋдꙋчи(м) и и(х) ща(д)комъ и волє(н) ѡ(н) тотъ... замо(к)... ѡ(т)дати и прода(ти) (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. 50); Намѣстнику нашому києвъскому... ве(р)нє намъ милому и и(н)шимъ на потомъ будꙋчи(мъ) намє(ст)никомъ нашимъ києвъскимъ (Київ, 1581 *ЛСБ* 62, 2); Чиним знаменито сим н‹а›шимъ листом... нинєшним и потом бꙋдучим, комꙋ будєт потрєб того вѣдати (Вільна, 1503 *AS* I, 125).

2. *(який наступить після земного життя)* загробний, потойбічний, неземний: А еслибы хто з державцовъ Дубна, кому бы се то держати в руки достало, розоряти или отнимати тое надане наше смилъ, таковый буди проклятъ и непрощенъ отъ Отца и Сына и Светого Духа в нинешний викъ и въ будучий (Дубно, 1592 *АрхЮЗР* 1/VI, 90); Прихо́дитъ и бꙋдꙋчїй вѣкъ о́ный, где ю́жъ анѣ Вѣра, а́нѣ оучи́нки постꙋпꙋют' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 276).

3. Сущий, існуючий, нинішній: Ино єпископъ льво(в)ски(и) бꙋдꙋчїи спротиви(л)сѧ прєжє прє(д) вто́рымъ соборо(м) нашимъ и о́бра(з) то(и) // єрєти́чє(с)ки(и) вышшє всѣ(х) поставити повєлѣ (Велике Берестя, 1594 *ЛСБ* 262); Хво нарожéнє тєпе́решнєє то́ єстъ по(д) лѣты бꙋдꙋчоє... ѡбходити маємъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 186); Сꙋщїй: Бꙋдꙋчі(и) (1627 *ЛБ* 125).

Див. ще **БУДУЩИЙ.**

БУДУЩИЙ, БУДУЩІЙ, БУДУЩЫЙ *прикм.* (*цсл.* будущий) **1.** Те саме, що **будучий** у 1 знач.: жени́хъ облюбени́ци своє́й даєтъ вѣно; и на́двоє роздѣли́въ єго: на боу́дꙋщєє, и на настоѧ́щєє (Почаїв, 1618 Зерц. 52 зв.); Граду́щый: Бꙋдꙋщїй, кото́ры(й) ма́єть прїйти, а́лбо бы́ти. прихо́дѧчїй (1627 *ЛБ* 28); **напотомъ будущий, потомъ будущий** — майбутній, прийдешній: я, Янъ Яцъкович Теслуговский,... продалъ есми имене свое отъчизное... пану... Угриновъскому и его панеи, и его детемъ, и напотомъ будущимъ ихъ щадкомъ (Луцьк, 1505 *АрхЮЗР* 8/IV, 226); Продалъ єсми имєнє своє влостноє, ѡтчизноє... кнѧзю Костѧнтинꙋ... и Єго Милости кнѧгини и Их... дєтємъ и на потом бꙋдꙋщимъ Их... щадком (Луцьк, 1522 *AS* III, 216); Я Пѣшко вызнавам симъ моимъ листом сам на сєбє, комꙋж бꙋдєт коли потрєбизна того вѣдати или чтꙋчи єго слышати, нинєшним и потомъ бꙋдꙋщимъ (Звиняча, 1549 *AS* VI, 97); **предъ будущій** — минулий: Пре́то молю́ тѧ црꙋ стыхъ... дарꙋй и мнѣ нєдосто́йномꙋ... обѧсни́ти ннѣ Та́йны твоѧ́ явлє́нїи, Іѡа́нови..., прє(д) бꙋдꙋщїй и настоѧ́щїй (Чернігів, 1646 *Перло* 132);

у знач. ім. с.р. **будущє** — майбутнє, *рідко* будучність: я́къ ннѣ нѣ(ст) хвалы бгꙋ нима́ло... и хр(с)тїа(н)ство вконє(ц) исчєзє и погибє, всѣбо настоѧщаго вѣка гонѧ(т), дася єго блгыми оудовлѧ(т) и насытѧтъ, // ѿ бꙋдꙋщаго же вѣ(ч)ноє наслаж(д)єнїє мыслити ї исказати (!) в' жзни (!) сєи, и памѧ(т) тꙋю оуморили, и я́ко(ж) камєнь ко ѡно(й) жизни ѡнєчꙋвъствѣли сꙋть (до 1596 *Виш. Кн.* 263-263 зв.); ты.... бꙋдꙋщєє; Рабо́мъ своймъ я́снѡ пока́зꙋєшъ (Чернігів, 1646 *Перло* 31 зв.); **предъ будущая** — минуле: в' Бзѣ всѧ оузритъ якѡ в' зєрца́лѣ; прєд' бꙋдꙋщаѧ и настоѧ́щ(а)а; и грѧдꙋщаѧ, види́маѧ: и нєвѣди́маѧ ѡ(т)крїєтьсѧ имъ (Там же, 162).

2. Те саме, що **будучий** у 2 знач.: А хтобы мѣлъ тоє наданьє моє ѡтъ цєркви Божєй ѡтдалити... да бꙋди проклат (!)... ѡтъ мєнє... въ сєй вѣкъ и в бꙋдꙋщий, в который бꙋдєтъ сꙋдити живыхъ и мєртвыхъ ꙋ второмъ Єго сватомъ пришєстю (Мільці, 1542 *AS* IV, 314); против'коу дхоу стомоу нє боудє(т) ємоу ѡ(т)поущєно ани на томь свѣтѣ, ани на́ боудоущоу(м) (1556-1561 *ПЄ* 58); разоритєлѣ закону божого да бꙋдꙋ(т) нєпрощєни... в си(й) вѣкъ и в будꙋщи(й) (Замостя, 1589 *ЛСБ* 113); Кто бы имальъ гварити, ажъ нє такъ , яко(м) писа(л) да

буде(т) проля(т) въ всє(м) (!) вѣцѣ и въ будущомъ (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 225); тал фи(к)гоура єго рожєствоу прина́лєжала, и боудȣщєє щáстя знамєновала (поч. XVII ст. *Проп. р.* 253 зв.); ждємъ въскрєсєнїа мєртвыхъ, и жизни бȣдȣщагѡ вѣкȣ (Чернігів, 1646 *Перло.* 166); **исходъ ко будущему вѣку** *див.* **ИСХОДЪ; в страну будущаго вѣка отийти** *див.* **ОТИЙТИ.**

3. Те саме, що **будучий** у 3 знач.: нинє явиласа нашє сп(с)ниє. бȣдоущи(м) во тмѣ свѣ(т) вєликий (1489 *Чет.* 48).

БУДУШЛОВАТИ *дієсл. недок. (мад.* bujdosík) блукати, тинятися, бродити: Не можетъ, мовитъ, душа, выдѣливши ся выдъ тѣла, у сюй державѣ будушловати, чомъ душѣ праведныхъ у руцѣ Божуй (XVI ст. *НЄ* 103).

БУДУЮЧІЙ *дієприкм. у знач. ім. (той, хто будує щось)* будівник: Ка́мєнь кото́рый ѡ(т)вє́ргли бȣдȣючїѣ, той са ссталъ (!) головою оугла (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 486).

Див. ще **БУДОВНИКЪ, БУДОВНИЧИЙ.**

БУДЪ ГДЄ *присл.* будь-де: поволили єсми... абы имъ ходили по рибȣ... или до дȣнаа или до ѡзєрихъ или до нистра или боудъ гдє ѡни бȣдоу(т) и(х) послати (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. №12).

БУДЪ КОТОРЫЙ *див.* **БУДЬ КОТОРЫЙ.**

БУДЫНОКЪ *див.* **БУДИНОКЪ.**

БУДЬ *спол.* **І.** *(зв'язує члени речення) (розділово-перелічувальний) (уживається для вираження роздільності у чергуванні перелічуваних предметів, їх взаємовиключення, а також для вираження непевності, припущення)* чи... чи, чи то... чи то: Гости которыє вєзȣть соль чєрє(з) володимє(р) дають з воза... //... тивȣнȣ л҃ сторожомъ кє҃с ко(ж)дого воза бȣдь ѡднымъ конємъ бȣдъ двєма (1552 *ОВол.З.* 200 зв.-201); А єсли быхъ я са(м)... якими (ж) колвєкъ причина(ми), бу(д) чєрєзъ сєбє, бу(д) тє(ж) чєрє(з) кого(ж) колвє(к)... в тоє имє(н)є... вступовалъ... тогды заруки... сто копъ грше(и)... заплати(ти) маю (Житомир, 1584 *АЖМУ* 140); ви(н)ны ты(ж) и тыи нє мєншє которїи принали ѡ(т) ба҃ своєго яковыи оура(д) боу(д) свѣ(тс)кый, боу(д) дхо҃вный а нє дръжать єго та(к) я(к) пристоить быти ємоу (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 157); Которыи ...//... до(л)гъ помєнєны(и), золоты(х) пя(т)со(т) и два(д)ца(т) по(л)ски(х), мє(л) заплати(т), и у(и)сти(т)сє бу(д) сынови, бу(д) ѡ(т)цу (Володимир, 1600 *ТУ* 231-232); пановє хри(н)ни(ц)киє, пови(н)ны слȣшными выводы то(г) довєсти, и ȣ судȣ ȣказа(ти) бу(д) тотую близъко(ст) покрєвънȣю, бу(д) тє(ж) тыє права, которы(ми) ся то в по(з)вє своимъ щитя(т) (Кременець, 1611 *ЛНБ* 5, III 4053, 26); Хто́колвєкъ тє́ды з' васъ Дха҃ Хр(с)тового оуча́стникомъ зоста́лъ, смотри́тє абы́стє в' жа́дной бȣдь мало́й, бȣдь вєли́кой рє́чи, лє́гцє нє постȣпова́ли, а ла́ски Дха҃ нє знєважа́ли (Вільна, 1627 *Дух.б.* 127);

(чергується із сполучниками **або, альбо, любо, яко***)* чи ... чи, чи то... чи то : Кȣница ѡ(т) жєнихо(в) а ѡ(т) зводє(ц) Ѿть дє(в)ки кгды замȣжъ идєть бȣ(д) за тȣтошѣнєго або за чȣжогоро(д)ца кȣница вра(д)никȣ (1552 *ОЧорн. З.* 56 зв.); Маетъ жона моя милая тые вси речи..., кому хотячи, будь по частямъ, або вси огуломъ, отдати, даровати и записати (Смиків, 1572 *АрхЮЗР* 8/III, 256); Вса́коє што посва́чо́но бȣдєтъ г(с)дȣ бȣдь чл҃вкъ, бȣдь быдля, а́бо ро́льа, нє бȣдєтъ прода́но ани бȣдє могло бы́ть ѡ(т)кȣплє́но (серед. XVII ст. *Хрон.* 128); до́сыть є́стъ хр(с)тїа́нинови рє́чєй створє́ныхъ, бȣдь нб(с)ныхъ або зє́мныхъ, бȣдь видо́мыхъ альбо нєвидо́мы(х) (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 22 зв.); будуть мели кнзь Вишневецкій и потомъки его тую... моц и владность — тые добра, буд порозну, любо вси зараз, коли колвек и кому хотя отдати, даровати (Варшава, 1590 *ЧИОНЛ* XIV-3, 95); А мы и потомки наши,... не отзываючыся до своего власного воеводства, повиту и права, будь духовного яко и светского,... повинни будемъ... тамъ, где позвани будемъ,... стати и скутечне усправедливити (Луцьк, 1595 *АрхЮЗР* 1/I, 465).

II. *(зв'язує речення) (розділовий) (вживається для вираження припущення)* або, чи: Ѡднакже, где бы... потреба припала, в которой был бы порохъ и кули выстреляны, будь теж и стрелба //... с припадку якого ся зопсовала, теды того на нихъ патрит не маемо (Локачі, 1591 *ПККДА* I-2, 163-164).

БУДЬ КОТОРЫЙ, БУДЪ КОТОРЫЙ *займ.* Будь-котрий, будь-який: И ти(ж) варє кѡлко сєлъ прислȣхають к томȣ... мѡнастырȣ ѡ(т) поутной или

оу соуча(в)скѡи волости или оу чернѡвъскѡи волости или боудъ оу которою волости боудоутъ ѡни имати села... а на ѹсихъ ихъ тѣхъ селъ да не имаютъ хѡдити ни жаднїи соудци ни старости (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. 12); А тело мое грешное, бѹдь который хрестиѧнинъ, або панъ Татаринъ, въ землю где погребетъ, за то емѹ маю надею..., ижъ Богъ милостивый милосердьне заплатитъ (1577 *AS* VI, 71).

БУДЬ КТО, БУД КТО *займ.* Будь-хто, хтобудь, хто-небудь: кто боуде(т) г(с)п(д)‹ре(м)› нашеи земли, ѡ(т) дѣтеи наши(х), или ѡ(т) нашего рода, или па(к) боу(д) кого бѣ избере‹ть› г(с)п(д)ре(м) быти..., то(т) бы емѹ непорѹши(л) нашего дааніа (Бадевці, 1503 *Cost. S.* 256); на(ш) млебник, силїѡн, егѹмен пѹтеньскїи или па(к) бѹ(д) кого бѣ избере(т) быти егѹмен..., а тоты, по его животѣ, егѹменове, да имаю(т) нам слѹжити (Сучава, 1514 *Cost. DB* 327).

БУДЬ КУЛКО *числ. (неозначено-кількісний)* Скільки-небудь: шкоды которыѣ сѣ стали с обѹдвѹ сторо(н), жешпыи и бранып, бѹ(д) кѹлко были, великїи и тѣжкїи..., абы ѡ(д)на сторона дрѹгои стороне не ѹспоминали (Кам'янець, 1510 *Cost. DB.* 456).

БУДЬТО *див.* **БУДТО.**

БУДЬ ЯКИЙ, БУДЬ ЯКІЙ *займ.* Будь-який, який-небудь: Многїи а ро(з)маитыи народове завше хожовали за хмь. и... прошовали оулѣченїа бѹ(д) оу якой боле(с)ти бы(в)ши. теды завше ѡдръжовали ѡ(т) его стой мл(с)ти (к. XVII ст. *УЄ* № 31, 220 зв.); южъ ани пострахи, ани голодъ..., ани иншіе будь якіе небезпеченства — не могутъ его отъ вѣры... розлучити (1603 *Пит.* 110).

БУДЬ ЯКИЙ КОЛВЕКЪ *займ.* Будь-який, який-небудь: не потреба... на(м) жа(д)ны(х) вымово(в) з' стороны не вѣдомо́сти. оу вѣри и церемониѧ(х) наши(х) хр(с)тїа(н)скїхъ. пре(з) оуведена тѣла родичо(в), кревны(х) и боу(д)яки(х)же ко(л)векъ заба(в). та́къ ве́ликомоу яко и маломоу. дорослому и недоро(с)ломоу чи́нити (1598 *Розм. пап.* 6).

БУДЬ ЯКІЙ *див.* **БУДЬ ЯКИЙ.**

БУДЮВЛЯ *див.* **БУДОВЛЯ.**

БУЄМУДРИЙ *прикм.* Дуже розумний, велемудрий: oxymoron, буемудри(й) (1642 *ЛС* 296).

БУЄСЛОВЕЦЪ *ч.* Пустомеля, балакун: balatrones, прили(п)ки на сапога(х), бує(с)ловцы, тунесловцы (1642 *ЛС* 100).

БУЄСЛОВНЫЙ *прикм.* Багатослівний, велеречивий: Ѡплазйвъ: Хитлѧный... Преизлишный, Бѹесло́вный: Любо пытный, Блади́вый, то есть велерѣчи́вый, цѧка́вый, на́трѹтъ (1627 *ЛБ* 152).

БУЄСТЬ *ж.* Зарозумілість, дурість: нынѣ..., Симоне, христіанинъ сталесся..., оставилесь Латинскую буесть, то естъ глупство, и правдѣ увѣрилесь въ Господа нашего (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1003).

БУЖБА *ж.* Божественність, святість: такъ и насъ Господь судивъ, и токмивъ, и изъвязавъ духомъ святымъ, и загодовавъ шѣнюмъ (Sic! — *Прим. вид.*) своимъ и мирнустю, што учинивъ межи нами, бужбовъ его и любустю его (XVI ст. *НЄ* 194).

БУЖЕННИКЪ *ч. Діал.* Боженик "присяжний" Вл.н.: Анъдрѹшко бѹже(н)никъ (1649 *РЗВ* 203 зв.).

БУЗДЫҐАНЪ *ч.* (*тур.* bozdogan, buzdayan, baztavan) *(рід військової булави)* буздиган: рѹкоя(т) ѡ(д) бу(з)дыгана, поя(с) пукляты(й)... Фе(н)на дала (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 49).

БУЙ *прикм.* **1.** Нерозумний, дурний, тупий: infrunitus, невѣжа, бу(й), неукъ (1642 *ЛС* 236); gurdus, бу(й), юродъ (Там же, 212).

2. Зухвалий: не бѹди... ни срамосло́вецъ, ни бѹй, ни го́рдъ, ни велича́въ (Львів, 1642 *Жел.П.* 2).

БУЙВОЛИЦА *ж.* Буйволиця: Ажъ сѧ грома́да бѹйволицъ ѡказа́ла, з' кото́рыхъ о(д)на про́тивъ его́ ста́ла, ма́ючи при собѣ те́лца (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. II), 5 зв.); Пьетъ моло́ко ѡ(т) бѹйволици (Там же, 6).

БУЙВОЛЪ *ч.* Буйвіл: Боу́волъ: Боу́йволъ (1627 *ЛБ* 12); bubal, бу(й)во(л) (1642 *ЛС* 105); ѡбороти́вшисѧ до лѹповъ побра́лъ о́вцы, волы, бѹйволы, и рѣзали на земли, и е́лъ лю́дъ с кро́вью (серед. XVII ст. *Хрон.* 214).

БУЙКА *ж.* Бійка: И потумъ Ге(н)друвъ Олекса и... паробокъ Василъ... силовъ посѣяли на двѣ царины, о чу(м) на буйку ся оупадовали (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 222).

БУЙНЕ *присл. (нестримно)* рясно, буйно: Не вѣдаю якъ бымъ мѣла нарѣкати: И лзы мои ахъ мнѣ буйне выливати (Львів, 1630 *Траг. п.* 171).

Див. ще **БУЙНО.**

БУЙНО *присл. (плідно, багато)* буйно: Землѧ котрáѧ тéрньє, и осéтъ плоди́ла: Тáѧ нн҃ѣ хлѣбъ нб҃(с)ный, боуйно зроди́ла (Львів, 1616 *Бер. В.* 81).

Див. ще **БУЙНЕ.**

БУЙНОСТЬ, БУЙНОСТЪ *ж.* Буйство, норовитість, шаленство: сподевалъ быхъ ся, жебы што годного съ тебе напотомъ быти могло, але жебы тою буйностью не пресилилосе (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1052); insulsitas, неприє(м)но(с)т(ъ), бу(й)но(с)т(ъ) (1642 *ЛС* 240).

Див. ще **БУЙСТВО.**

БУЙНЫЙ *прикм.* **1.** *(який виявляється з великою силою, інтенсивністю)* буйний, бурхливий: Ни́ла з' брєгωвъ, широ́ко выливáючого: И вéсь Єги́петъ, гóйнє напавáючого Бáрзѣй жрóдла Златоóустого, розливáютъ: И боу́йныє потώки с' сéбє выпȣщáютъ (Львів, 1609 *На Злат.* 2); Якъ та(м) смéрть срóкгаѧ кóждого нє миноу́ла: И кро(в) з' ни(х), боуйными рѣкáми поплынȣла: (Львів, 1616 *Бер.В.* 82); трєба... ср(д)ца нашєго бȣиныє тȣлáнѧ до розмы(ш)лáнѧ ω Г(с)дȣ наза(д) вєртáти (серед. XVII ст. *Кас.* 67 зв.).

2. *(який багатий на що-небудь, сильно розрісся)* буйний, розкішний: На зєлéны(х) трáвахъ, и на бȣйны(х) пáства(х)... пáстырь словéсный óвцы Хв҃ы пáствѣ своєй повѣреный пáсл' (Вільна, 1620 *См. Каз.* 20 зв.); *Образно:* Гды старость корєнє(м) яблони, а молодость албо млодє(н)чєство, вѣтками и ро(с)чками бȣйными называєт' мовѧчи (Вільна, 1627 *Дух.б.* 2).

3. Сильний, дужий: вла(д)зȣ свою дïáволъ широ́ко простира(л) и почáлъ рóдо(м)... вла(д)нȣти. якo ώрє(л) бȣйный по нємóцны(х) птéнца(х) то(п)тáти (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 408 зв.).

4. Живущий: Умыслилъ ти́ранъ, нє слоу́шнє прєнаходи́ти: И в' буйно(й) крви́ цны(х) дѣто(к), мє(ч) свой омочи́ти (Львів, 1616 *Бер.В.* 82).

БУЙСТВО, БȢСТВО *с.* **1.** Безумство, невігластво, зухвалість: оказȣючи єго в томъ чортоподóбнȣю гóрдость и бȣ(й)ство. же... зарáзомъ осȣди(л) и сказáлъ, же нє мáютъ рóзȣмȣ пáмати и доброє воли глȣ(п)ство и блȣды до того прида(в)ши (Острог, 1587 *См. Кл.* 6 зв.); Премȣдрост бо мира сего буйство ест пред богом (1599-1600 *Виш. Кн.* 154); Бг҃оу дáющȣ зáзрость нѣчтóжє оуспѣєтъ, и нєдáющȣ трȣдъ нѣкáкожє поспѣєтъ, Бȣйство и зáзрость нєвѣсть пóлє(з)ного почитáти (Почаїв, 1618 *Зерц.* 8 зв. ненум.).

2. Буйство, шаленство: сами мало видѧтъ, мнимаютъ жє южъ на свѣтѣ вси слєпи, и́ южъ з оного своєволного бȣства нє маючи што далєй чинити, Котори(й) сѧ з нихъ улєзъ в одєжȣ имєнє пасты́рского (Острог, 1587 *См.Кл. 18 зв.).*

3. *Перен.* Мужність, сила: сн҃ъ бж҃їй... вш(о)л... // до ап(с)ло(в) свои(х) нє встыдáючи(с) ώны(х) ра(н) свои(х) алє абы ωказа(л) мо(ж)но(ст) боу(с)тва своєго (XVI ст. *УЄ* №29519, 57-57 зв.); Прето и пораду сердечно-зычливую даю вам: будьте... аще и дурны, просты, нехитры, неумудрены внѣшним наказанием, яко да буйство проповѣди апостольское почиет на вас (бл. 1610 *Виш. Посл. Лв. бр.* 233).

БУКАРТЪ *див.* **БЕНКАРТЪ.**

БУКАТА *ж.* *(рум.* bucáta, *молд.* букатэ, *лат.* buccata) кусок, шматок, *діал.* буката: тыи пановє... имаю(т) ωсмотрити и ωправити тотȣ бȣкатȣ зємли, я(к) было при стары(х)... кралєвъ по(л)ски(х) (Кам'янець, 1510 *Cost. DB* 457); Выдвѣтъ: Богу коли хочеме // гораздъ чинити, миловати, и дѣлити букату нашу изъ нимъ (XVI ст. *НЄ* 162-163).

БУКВА *ж.* Буква, літера. *Образно:* чрєво єгω бȣква слóнова на камєни самфи́ровє (поч. XVII ст. *Проп. р.* 235 зв.).

БУКВАРЬ *ч.* Буквар: Дѣткамъ оучи́тисѧ починáючимъ Бȣквáрь звыклє рéкши Алфавитáрь з' той Ґра(м)мáтїки вы́чєрпнєный абы склонéнїѧмъ ґра(м)мáтичнымъ з' лѣтъ дєти́нныхъ з' мóвою зарáзъ привыкáли, до вычéнѧ подáванъ нєхáй бȣдєтъ (Єв'є, 1619 *См.Грам.* 3 зв.); Bukwar: Elementarz (Жовква, 1641 *Dict.* 53).

БУКВИЦА, БУКВИЦЯ, БУКОВЬЦА, БУКЬВИЦА *ж.* (Betonica L.) буквиця: Боукьвица зєлїє. Тако(ж) кого жона сказить то ты(м)же ма(ж) що и килоу кажє(т) // мазати (XVI ст. *УТ* 5-5 зв.); Боуковьца. Боуко(в)ца є(ст) зєлїє вє(л)ми добро. которыи чл҃кь воды нє можє(т) поустити. навари боуквицѣ оу водѣ. пии на(д)щє пораноу оутолѧє(т)... проходь въдныи (Там же, 5 зв.); въ кого на

животѣ лихо навари оу водѣ боуквицѣ. и пии на(д)щєср(д)цє (Там же, 7); кто є(ст) бладо(г) лица пїи боуквицоу оуваривши з вино(м) (Там же, 8); psychotrophum, буквица (1642 *ЛС* 337).

БУКВИЧНЫЙ *прикм.* Який належить буквиці або виготовлений з неї: Та(к)жє съкь букви(ч)ныи змѣшаи з вино(м) и з водою..., тым поздоровлає(т). которыи плюю(т) кръвлю (XVI ст. *УТ* 5 зв.); кто сєбє са(м) ѡшибє(т) възми листоу боукви(ч)ного сто(л)ци стары(м) сало(м) и привїи до оудароу (Там же, 6).

БУКЛѢРЪ *ч.* (*стп.* puklerz, buklerz, *фр.* bouclier) щит кіннотика: погорѣли... тарчины, буклѣры, гаркабузы, и не мало пороху (Володимир, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 125).

БУКОВИНА *ж.* **1.** Буковина, буковий ліс: а хотаръ... монастирꙋ... ‹н›а два бꙋкы знамєнани... на конєць бꙋковини, опат връхωм дꙋбро‹в›ою..., до конца дꙋбров‹и› (Сучава, 1503 *Cost.S.* 206); а хотаръ сєлоу... прости на верхъ дила на знамєнанїи доуб, ωттолѣ прости оу Боуковинꙋ на потокъ Дєрєхлꙋа (Ясси, 1508 *DBB* I, 3); esculetum, буковина (1642 *ЛС* 183).

2. Товста букова палиця (?): Волохове на Кузьминомъ лѣсе поляковъ буковиною много зрадливе поразили (поч. XVII ст. *КЛ* 74).

3. Вл.н.: Оу Бꙋковинѣ во(й)на аучд. На Бꙋковинѣ во(й)на учз (Крехів, I пол. XVII ст. *ЗНТШ* LXII, *Misc.* 2).

БУКОВЫЙ *прикм.* Буковий: За три(й)цє(т) дощо(к) буковы(х) зо(л) в и гр кє (Львів, 1605-1645 *РДВ* 32 зв.); 22 дωщки бꙋковыє (1628 *ЛСБ* 1051, 5); А пастꙋшо́къ оубо́гїй, по(д) ли́ст'ємъ Бꙋко́вымъ, Про́сты(х) пѣснїй складає(т) Ри́т(м), в' тѣню здоро́вы(м) (Київ, 1632 *Євх.* 302); fagineus, буковы(й) (1642 *ЛС* 183).

БУКОВЬЦА *див.* **БУКВИЦА.**

БУКСОВАНЫЙ, БОШОВАНЫЙ *прикм.* Буксовий. возъ буксованый (бошованый) *див.* **ВОЗЪ.**

БУКЪ[1]**, БУКЬ** *ч.* (*назва дерева*) бук: а хотаръ. монастирꙋ... на бꙋкь знамєнан, близ пꙋтѣ (Сучава, 1503 *Cost.S.* 260); Пи́ксъ: Бꙋкъ (1627 *ЛБ* 227); fagus, букъ (1642 *ЛС* 193).

БУКЪ[2] *ч.* (*назва птаха*) бугай: То сꙋть кото́рыхъ з' пта́ства е́сти нє ма́єтє: мы́ски... и лебе́да и бꙋка,... вдꙋ́да те́жь и нєтопыра (серед. XVII ст. *Хрон.* 118 зв.).

БУКЪ[3] *див.* **БОКЪ.**

БУКЪША *ж.* (*нвн. Büchse*) букса, *діал.* букша. Вл.н.: Ма(р)ти(н) Бꙋкъша (1649 *РЗВ* 24 зв.).

БУЛА *див.* **БУЛЛА.**

БУЛАВА *ж.* **1.** (*рід військової зброї у вигляді палиці з кулястим потовщенням на кінці*) булава: црь дадьянъ повєлѣль єго бити боулавами по главѣ (1489 *Чет.* 178); гаковъницъ старыхъ коротъкихъ... двѣ... Бꙋлава мєданаа вєликаа роботы старосвє(т)скоє (1552 *ОКан.З.* 20 зв.); в то(й) жє скрынє было... // ско(й)цовъ пя(т) сокє(р)кꙋ а бꙋлавꙋ (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 25-26); Абымъ теды тую имъ, якъ мовять Геркулесову булаву и Голіятовъ мечъ, которыми намъ ажъ назбытъ страшны быти хотятъ, зъ рукъ вырвалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 406); булава (I пол. XVII ст. *Сем.* 50); Трꙋдно з' рꙋкъ Гєркꙋлє́сꙋ сна́ть бꙋла́вы бра́ти (Київ, 1631 *Зем. Зам.* тит. зв.); *Образно:* Кто ми єдна(к) нєкгꙋєтъ, жє для вѣчной сла́вы; И Ма́рсовы вложи́лєсь: по(д) но́ги бꙋла́вы (Львів, 1642 *Бут.* 5).

2. (*така ж палиця як символ влади*) булава, жезл: Тєды ксю(н)жє(н)та... бꙋлаву гє(т)ма(н)скую маючи... з хмє(л)ницки(м) бытися зєзволили (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179); ty reimentaruiesz, Sam buławiou wseiu Polskoiu, iak sam choczesz, keruiesz (1648 *П. про Пот.* 201); claua, булава, жє(з)лъ (1642 *ЛС* 126); **при булавѣ (зоставати)** — під гетьманською владою (знаходитись): с которы(х) [пунктовъ] напєрє(д)нѣишїє ты были... а. абы козакω(в) м было рєєстрωвы(х): в. абы чєгри(н) ω(т)чизна хмє(л)ницкого зо всѣ(м) ωбєстє(м) свои(м) в ωколици при булавѣ воиска запорозкого вѣчными часы зоставалъ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 182).

3. *ч. Вл. н.:* Фєдо(р) Бꙋлава (1649 *РЗВ* 448).

БОУЛАВЪКА *ж.* Булавка. Вл. н.: ва(с)ко бꙋлавъка (1649 *РЗВ* 75).

БУЛАНЪ *див.* **БУЛАНЫЙ.**

БУЛАНЫЙ, БУЛАНЪ, БУЛАНЬ *прикм.* (*тюрк.* bulan) (*масть коня*) буланий: Товары(ш) миха(л) рєза(н)... ко(н) по(д) ни(м)... була(н) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 93); нає(з)дъники... взяли... //... у Дємида Дуба: клячу буланую (Житомир, 1650 *ДМВН* 204-205);

у знач. ім. Вл. н.: Иванъ бȣланъ (1649 *РЗВ* 399 зв.); перед нами... врядниками судовыми кгродскими луцкими, припала справа... межи... Павломъ Волошиномъ, Иваномъ Буланемъ...и иншими въсими поддаными зъ села Княжа (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 420).

БУЛАТНЫЙ *прикм. (виготовлений із високоякісної сталі)* булатний: в то(й) же скрынє... побрано... шаблю бȣлатнȣю ѡпра(в)ленȣю позолотистȣю (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 25); кн҃жти... Ѡстро(з)скомȣ... зброю мою зє(р)цала бȣла(т)ные шишакъ и ка(р)вашъ бȣлатны(й) позолотисты(й) дарȣю (Миленовичі, 1581 *ЖКК* I, 198).

БУЛБА *ж.* Назва рослини: acrocorium, бу(л)ба зелїє (1642 *ЛС* 67).

2. *ч.* Вл. н.: Фєдо(р) бȣ(л)ба (1649 *РЗВ* 363).

БУЛГАРОВЕ *див.* **БОЛГАРИНЪ.**

БУЛҐА, БУЛКГА *ж. (стп.* bulga, bulga, *нім.* Bulge, *лат.* bulga*)* шкіряний мішок для рідини: ѡгляди єсли попрȣги нє зєрва́ны принєси ми бȣлкги которая виси(т) при сєдлѣ (к. XVI ст. *Розм.* 40 зв.).

БУЛКА *ж. (хлібина)* булка: ѡпро́чъ дво(х) бȣлокъ з кото́рихъ є(д)на нє цѣлы(и) фȣнтъ ва́жи(т)..., жадє(н) сѧ болє(й) нє оупоминаєтъ (серед. XVII ст. *Кас.* 40).

БУЛЛА, БУЛА *ж.* Булла: с кото́рого жєрєла вы́никнȣли єжджє(н)ѧ до ри́мȣ по шапки кар'динал'скїє... посыла(н)є по розмайтыє боу́ллы *(на полі:* пєчати дх҃овныє або листи. — *Прим. ред.),* ѡ(т)поу́сты, разрѣшєньѧ казирѡ(д)ствъ, кривопри́сѧ(ж)ствъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 171 зв.); за но́вοє о́лово // до боулъ *(на полях:* пєчатєй дх҃овны(х). — *Прим. ред.)* прикла́даноє, што дн҃ь золото ѡ(т) людє́й завє́дєныхъ лоу́пѧтъ (Там же, 171 зв. - 172); булла, печа́ти або ли(с)ты папєскїє *(написано на полях. — Прим. ред.)* (Там же, 172).

БУЛМА *присл.* Більше, сильніше: нѣколи за грѣхы не истямитъ, али булма тя будетъ миловати (XVI ст. *ПЄ* 108); овунъ молитву нашу нѣколи не изненавидитъ, али булма любитъ и заказуетъ намъ, што бесме ся молили (Там же, 110).

БУЛШЕ *див.* **БОЛШЕ.**

БУЛШЕЙ *див.* **БОЛШЕ.**

БУЛШИЙ *див.* **БОЛШИЙ**[2].

БУЛШІЙ *див.* **БОЛШИЙ**[2].

БУЛЪГАРОВЕ *див.* **БОЛГАРИНЪ.**

БУЛЬШИЙ *див.* **БОЛШИЙ**[2].

БУЛЬ *див.* **БОЛЬ.**

БУЛЬШЕ *див.* **БОЛШЕ.**

БУМАГА *ж.* **1.** Папір: papyrus, бумага, папѣръ (1642 *ЛС* 299).

2. Волокно з бавовни: ba[m]bacion, бумага, бавo(л)на (1642 *ЛС* 100).

БУНКА *ж. Діал.* бунка "булка". Вл. н.: Махимъ Бу(н)ка (1642 *РЗВ* 398 зв.).

БУНТОВАНЄ, БУНТОВАНЬЄ, БУНЪТОВАНЄ *с. (підбурювання до бунту)* бунт: дєсѧ(т)ника лєвона ѡкру́(т)нє зби(ли) и заты(м) дє(и) бу(н)това(н)ємъ свои(м) плато(в) пови(н)ныхъ цы(н)шо(в) грошовы(х)... панє(и) моє(и) кри(в)да и шкода нємалая... дѣєтъ (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 9); и ѡглядался на́ него цѣсарь, и боѧлсѧ єго цѣсарь. длѧ // бȣ(н)тованя (XVI ст. *УЄ* № 29519, 281-282); єсли сѧ до црк҃ви появи́лъ, тогды сѧ в нє́й гайдȣка́ми своєго бȣнтова́н'ѧ осажа́лъ, а та́къ я́вн(є) хороне́ньѧ свой ихъ мл҃(с)тѧмъ пока́зовалъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 86); Ковъ: Зва́да, бȣнтова(н)є, ро́зрȣ(х) (1627 *ЛБ* 53); по наступеню тръвогъ и бунътованю // инъшыхъ подданыхъ, ровъно з вами поводове вси речи и господарства свое,... зоставъши, до места Олыки оддехати мусели (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 421-422).

Пор. **БУНТОВАТИ.**

БУНТОВАТИ, БУНЪТОВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (без додатка) *(здіймати бунт)* бунтувати: за которою передгрозкою теперъ Дацъ, огородникъ, пошолъ прочъ зъ села Серникъ, пану Идзиковскому, боячися збытъя пана Гулевичового, которого былъ передъ тымъ,... збилъ, за чимъ подданые бунтуютъ, послушенства пристойного отдавати забороняютъ, оныхъ самыхъ зъ покойного уживанья всего вытискаютъ (Луцьк, 1607 *АрхЮЗР* 6/I, 354).

2. (кого проти кого, чого, кому і без додатка) *(підбурювати проти кого-, чого-небудь)* бунтувати: "Але се списуютъ,... и много простыхъ людей до себе намавяютъ и бунтуютъ" (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 324); и́нших по(д)да́ныхъ на́ши(х) до сє́бє способлѧ́ючи противъ рє́чи посполи́той бȣнтоу́ютъ

(Острог, 1598-1599 *Апокр.* 209 зв.); Згола — самижъ лаютъ, сами ихъ на славе доброй и почтивости мажутъ, (щыплютъ) маетности церъковъные//... одыймуютъ, духовенъство ихъ противъ имъ бунътуютъ, послушенства чынити заказуютъ (Вільна, 1599 *Ант.* 951-953); Възмѹща́ю: Замѹ́чѹю, зважа́ю, бѹнтѹю, крыкъ чиню́, трво́жѹ, золо́чѹю поспо́лствомъ (1627 *ЛБ* 19).

БУНТОВАТИСА, БУНТОВАТИСЕ *дієсл. недок.* (на кого) (*виявляти велике невдоволення*) бунтуватися (проти кого): Не дивъ теды, же се зъ иновѣрцами зъ геретыками на насъ списуютъ, бунтуютъ (Вільна, 1595 *Унія гр.* 117); А мы... волимо зъ ними преставати и бунтоватисе на хрестіяне, анежли зъ братьею нашею (Там же, 146); Крамолю́сѧ: Ва́жѹсѧ, бѹнтѹюсѧ (1627 *ЛБ* 55);

(зчиняти сварку, колотнечу, бучу) бешкетувати: просила єго зас (!) пили, танцовали, цихо было, ачъ сє, слышє, Мышка бѹнтовал, алє // бы томѹ досытъ нє ѹчинил, абы явнє цо мєл ѹчинитъ (1564 *AS* VI, 245-246).

БУНТОВНИКЪ, БУНЪТОВНИКЪ, БУНЪТОВЪНИКЪ *ч.* Бунтівник, бунтар, заколотник: матє(ж)ни(к), бѹ(н)то́вни(к), спра(в)ца трво́ги (1596 *ЛЗ* 57); ты(х) вышємєно́ваныхъ по(д)да́ныхъ на́шихъ, якъ взрѹши́тєлєвъ и бѹнто́вникωвъ поко́ю посполи́того... ве́длугъ пра́ва посполи́того и вы́стѹпкѹ ихъ кара́ли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 209 зв.); аріанє... єго... пойма́вши пєрє(д) сѹдіами яко бѹнтовника на кара́ня поставили (XVI ст. *УЄ* № 29519, 273 зв.); тые менованые черпьцы и з иншими помочниками и бунътовниками своими,... того вышъменованого злодея зъ рукъ мистровыхъ одъняли (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 547); а потом... волную однак спецификацию въ позвахъ оных зоставуючи, принципалом, конпринципалом умыслъным, подчас своеволи, бунътовъником и збойцом, жалосне се сведчила и протестовала (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 66); особливо варуемо: хто би який быв бунтовник, там же зараз мают карати, не отсилаючи до нас (Київ, 1649 *Тр. ЧАК* 146).

БУНТЪ[1], БУНЪТЪ *ч.* (*стп.* bunt, *стч.* bunt, *свн.* bunt) **1.** (*заколот*) бунт: па(н) да(х)нови(ч) //... вызна(л) и(ж)... на ωсвєчєнє бѹ(н)то(в) людє(й) чє(р)нчєгоро(д)ски(х) которыє дє(и) бу(н)ты чына(т) проти(в)ку панє(и) θа(л)чє(в)ско(и) бы(л) єсми в чє(р)нчєгоро(д)ку (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 7-8); яко повиноватому приатєлю и(х) водлє звыклыхъ давныхъ бу(н)товъ и ѹпоровъ своихъ противъ на(м) г(с)дру... нарушаючы поко(й) и право посполитоє надъ повинъность свою шлахєтьскую // чого сѧ николи ка(ж)дому чинити и допущати нє годило (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 79-79 зв.); Прирєка́ємо тє(ж) и постановлѧ́ємо собѣ поко́й и мл(с)ть братє(р)скѹю абы всѣ ва́сни замова́ньѧ ω(т)по́вѣди бѹнты мѣсца нє мѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 25 зв.); пановє братство... дєкрєтъ... на Никифора выдали, абы... сваровъ... нє чинилъ анѣ на кгрѹнтѣ црковномъ бѹ(н)товъ нє строилъ (Львів, 1602 *ЛСБ* 1043, 6 зв.); которая речъ, въ Константинополи подъ вечеръ оголошена бывши, посполство до бунту великого взрушила (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 621); Раско́лъ: Зва́да, збѹнтова(н)є, бѹнтъ (1627 *ЛБ* 106); за сєго даріа цра были тєжъ жидовє ωбжалованы ємѹ, всако(ж) даріи нє оуслѹхалъ оныхъ бѹнтовъ, алє и привильѧ и выроки цра кировы подтвєрди(л) имъ (серед. XVII ст. *Хрон,* 391 зв.); подчас... бунътов хлопъских... самый кляштор внивечъ спустошили (Гоща, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 58); подданые, бунъти подънепъши, веспол с своеволными козаками, маетности оповедаючого спустошили (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 479); *Образно:* skin z serca bunty, Nawerni oka (1648 *П. про Пот.* 201).

2. Союз, згода, перемир'я: Вєрі́ѳъ: Бѹнтъ, ѹмо́ва, ми́ръ (1627 *ЛБ* 193).

БУНТ[2] *ч.* (*стп.* bunt, *нвн. Bund*) (*в'язка*) бунт: помєнєны(и) па(н) во(и)тъ,... ωдному с протє(с)та(н)товъ, бу(н)тъ ножовъ, которыє ужє были проданыє,... тє(ж) пограбити ро(с)казалъ (Володимир, 1635 *ТУ* 303).

БУНЧУЧНЫЙ *прикм.* Бунчужний. **хоружый бунчучный** *див.* **ХОРУЖИЙ.**

БУРА *див.* **БУРЯ.**

БУРАКЪ, БОРАКЪ, БУРЯКЪ *ч.* **1.** Буряк: borago, бура(к) (1642 *ЛС* 104).

2. Вл. н.: Иван бѹракъ (1649 *РЗВ* 201 зв.);

ми(с)ко бу̑рякъ (Там же, 8); Якимъ Боракъ (Там же, 375 зв.).

БУРАТИКОВЫЙ *прикм.* Пошитий з узорчастої шовкової або вовняної тканини — буратику: рызы буратиковыи чирвоное дно (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 502); стихар полотенный; поруче буратиковое (Там же).

Див. ще **БУРАТОВЫЙ.**

БУРАТИКЪ *ч.* (*стп.* burat, *фр.* burat, *im.* buratto) узорчаста декоративна тканина: рызы буратиковыи чирвоное дно; ризы зеленыи; патрхилев два буратику злоткового (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 502).

БУРАТОВЫЙ *прикм.* Те саме, що **буратиковый:** рызъ шесть, одны отласовые,... двои тафтовыхъ, а трои буратовыхъ (Густин, 1638 *АЮЗР* III, 20).

БУРАТЫЙ *прикм.* Брунатний, буруватий: ѡболокъ... покажетъ на собѣ... чтири барви розмаитии мудру̑ю по повѣтру̑, по ѡгнѣ зеленую по водѣ че(р)воную, по зе(м)лѣ буратую (серед. XVII ст. *Луц.* 543).

Див. ще **БУРЫЙ.**

БУРБА *див.* **БОРБА.**

БУРГРАБСТВО *див.* **БУРҐРАБСТВО.**

БУРГРАБА *див.* **БУРҐРАБЯ.**

БУРГЪМИСТРЪ *див.* **БУРМИСТРЪ.**

БУРҐРАБИЙ, БУРКГРАБИЙ, БУРЪГРАБИЙ, БУРЪКГРАБИЙ *ч.* (*стп.* burgrabia, *свн.* burc+grave) *(управитель замку; міський урядовець, який виконував адміністративну й судову функції) заст.* бургграф: Постановившися..., передо мною ...буркграбимъ и намесникомъ подъстароства Луцкого,... панъ Кондратъ... жаловалъ и оповедалъ,... тыми словы (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 360); На вряде кгродском,... передо мною..., буркграбим замковымъ... постановившисе очевисто возный енерал воеводства Киевского... ку записаню до книг кгродских... вызнал тыми словы (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 286); Пєрєдо (м)ною, Андрєє(м) Мисєвски(м), бу(р)кграби(м) и намє(ст)нико(м) по(д)-староства володимє(р)ско(го),... // У(л)яна Станиславовая Кравцовая,... жаловала на арє(н)даря володимє(р)ского А(в)ра(м)ка (Володимир, 1603 *ТУ* 237-238); передо мною... буръграбимъ намѣстникомъ подстароства Володимерского, постановившисе обличне...//... подданые пана Фридриха... вызнали тыми словы (Володимир, 1608 *Ив.* 285-286); не можетъ намъ панъ буркграбий росказовати, мы его тежъ слухати не повинъни (Луцьк, 1620 *ПККДА* 1-I, 15); передъ мъною... буркъграбимъ..., райцы, Федоръ Паленица и Лаврѣнъ Мечникъ,... // забойцу, ис теломъ зошлое Зузанъны Куявинское,... презентовали (Луцьк, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 599-600); пєрєдо мъною... буръкграбимъ луцъки(м)... Лукашъ... А ѡни(с)ко... ѡповєдали (Луцьк, 1649 *ПИ* № 45).

Див. ще **БУРҐРАБЯ.**

БУРҐРАБСТВО, БУРГРАБСТВО, БУРКГРАБСТВО *с. (адміністративно-територіальна одиниця)* бургграфство: передо мною, Евстахимъ Гизелемъ, наместникомъ на тотъ часъ бурграбства кременецкого, очевисто становши, возный енералъ ...манифестовалъ мнѣ, урядови нинешнему (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 224); передо мъною,... наместником замъку и буркграбства луцкого,... возный енерал... для записаня до книгъ... кгродских луцкихъ сознaлъ тыми словы (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 400).

БУРҐРАБЯ, БУКГРАБА, БУРКГРАБЯ, БУРКГРАБА *ч.* (*стп.* burgrabia, *свн.* burc+grave) те саме, що **бурґрабий;** Росъходъ пнзє(й) на замокъ... Плєбану̑ тамошънєму̑ к копъ гри(и) бу̑(р)кграбє... зі коп гри(и) (1552 *ОКр.З.* 156 зв.); панъ Аврамъ дей посылалъ до него пана букграбу, напоминаючы пана Михайла, абы кгвалту церкви не чинилъ (Володимир, 1579 *АрхЮЗР* 1/VI, 65); бу̑(р)грабаму̑ во(з)ному̑... всєго ко(ш)ту̑ fr. 11 (Львів, 1635 *ЛСБ* 1054, 17); Станиславовая Смитковская... протестуется... о то, ижъ панъ буркграбя луцкий, ничего не дбаючи на право посъполитое... нижей менованую... протестацию,... неведати, зъ якихъ причинъ, не хотелъ... приняти (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 65).

БУРДА[1], **БУРЪДА** *ж.* (*стп., стч.* burda, *свн.* buhurt) заворушення, заколот, розбрат, чвари, бунт: Замешанъя и буръды... были причиною, ижъ // не мало людей невинъныхъ побито, поранено (Воло-

димир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1061-1063); Мо́лва, или млѣва; Ро́зрѹхъ, го́монъ, гѹкъ ѡ(т) мо́вы лю́дзкои, ѡкрикъ, тръво́га, или кри́къ, зва́да, бѹрда (1627 *ЛБ* 65); солените(р) проте(с)това(л)се напроти(в)ко... пано(в) Трыпо(л)ски(х), которые... по(д) ча(с) є(с)-чє неуспокоєня бу(р)ды и сваволи коза(ц)коє... та(к) самого, яко и челя(д) его де(с)пе(к)това(т) почели (Житомир, 1649 *ДМВІІ* 180).

БУРДА[2] *ж.* (*свн.* Burde) сідло: са́кгма, сло́во кгре́цкоє, далѐкѡ една́къ ѡ(т) того значе́нѧ ро́з-нитъ: зна́читъ або́вѣмъ, ча́стю, о́лстро на та́рчѹ, ча́стю Накрыва́дло, абѡ Бѹрды, то́ єсть Сѣдло́ на Осла́ (Львів, 1642 Жел. *П.* 8 зв.).

БУРДУНЪ *ч. Діал.* Бурдун "пустун". Вл. н.: Семенъ Бѹ(р)дѹнъ (1649 *РЗВ* 394).

БУРДЮГЪ *ч.* Бурдюк, *діал.* бурдюг. Вл. н.: Иванъ Бу(р)дюгъ (1649 *РЗВ* 181 зв.).

БУРЕНЄ *с.* Руйнування, нищення: арматы и въси апараты... до буреня оборонъ вшеляких налечачие (!) способивши... страж...·оточил (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 182).

Пор. **БУРИТИ.**

БУРИТЕЛЪ *ч.* Руйнівник, нищитель: Тира(с) выкладає(т)ся на лати(н)ски(й) destructor, то є(ст) бѹритє(л), скажца, и то(т) которы(й) бѹдова(н)є псує и ро(з)валяє(т) (1582 *Кр. Стр.* 32).

БУРИТИ, БУРИТЬ, БУРЫТИ *дієсл. недок.* (*стч.* bouřiti, *стп.* burzyć) **1.** (кого, що) Руйнувати, нищити, спустошувати, плюндрувати: естли бы межи ними и тые были, которые Очаковъ бурили, ты бы ихъ на то приводилъ (Рудники, 1561 *АЮЗР* II, 156); литва тѹю зє(м)лицѹ... прилє(г)лѹю... бѹрыла (1582 *Кр. Стр.* 55 зв.); Намо́вѹ те́ды оучини́вши и зне́сшисѧ Хага́нъ и Са́рваръ, сѹшею и морем҆ по(д)-стѹпѹют҆ прє(з) Дѣла и стрєлбѹ бѹрачѹю Мѣста добы́ти за́мыслъ ма́ючи (Київ, 1627 *Тр.* 681); А та́къ мы бѹдо(м) (!) оутѣка́ть, а они гони́ть: в҆ста́нєтє з҆ засадки, а бѹрить бѹдєтє мѣсто (серед. XVII ст. *Хрон.* 164 зв.); *Образно:* та́ѧ [моли́тва]... непрія́телей поража́єт҆, вазе́нѧ бѹри(т) (Київ, 1634 *МІКСВ* 313);

(про державу, народ) розоряти, доводити до занепаду: та(к) до(л)го па(н)ство и(х) боурено аже вши(ст)ко зопсовано же сѧ ро(з)сѣѧли по свѣтѹ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 165); а то́й [Сарва́ръ] з҆ вели́кимъ безпече(н)ствомъ҆, и смѣло(ст)ю, В҆схо(д)нюю крайнѹ, бѹрѧчи, и гѹбѧчи Гре́ковъ в҆ не́й знайдѹючи(х)сѧ проходи́лъ (Київ, 1627 *Тр.* 658);

чинити погром: савлъ бѹри(л) хрє(с)тѧ(н) ходєчи по всє(х) домє(х) и выволочечи мужє(й) и нєвє(ст) дава(л) ихъ до везє(н)ѧ (II пол. XVI ст. *КА* 39); року ахмг... жыдѡ(в) на прє(д)мєстю бурєно (серед. XVII ст. *ЛЛ* 177).

2. (що чим) Опротестовувати, скасовувати, вважати недійсним: та(к) тєжъ хто бы хотє(л) бурити тєстамє(нт), а єстли бы ѹв одно(м) и в ко(л)ко а(р)тыкулєхъ бы(л) нарушо(н) а иныє вси поря(д)-нє..., тогды ѡ(д)нымъ або ко(л)кома а(р)тыкулома єго тастамєнтѹ касовати нє можєть (1566 *ВЛС* 77); того ли(с)тѹ моєго прода(ж)ного... жо(д)ны(м) ѡбычаємъ ани способомъ... ѹ ко(ж)дого права бѹрити нє маємъ (Дубно, 1577 *ЖКК* II, 265); А то-мъ для того шыроко речъ о апеляцыяхъ розъвелъ, абы мы противъная сторона Каръѳагенъскимъ сынодомъ зверхъности папежъское не бурыла (Вільна, 1599 *Ант.* 557); повод за(с) ѹказовалъ жє то собє по(з)ваны(й) ѹпусти(л) налє(ж)ного а(к)тора при-(з)на(л) бо пото(м) позо(в) бури(л) (Київ, 1608 *ЛНБ* 5, II 4052, 53); я са(м)... и пото(м)ки моє... на пє(р)-ши(м) року... станути маємо и пови(н)ни будємо стано(в)ши по(з)вѹ и року ничи(м) нє (з)биваючи и нє бурєчи вынєсє(н)я по(з)ву а(л)бо рєляции во(з)-но(г) (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31); А по смє(р)ти... нє закладаючисє диляциєю пра(в)дивоє хоробы моєє бо(л)шою справою мало(ст)ю лє(т) по-то(м)ко(в) нє бѹрєчи ко(н)тровє(р)сыи... вшєляки(х) диляци(й) апєляций єксъцє(п)ци(й) пра(в)-ныхъ заживати с пото(м)ками... зрєкаюсє (Крупець, 1643 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2006, 19 зв.);

(що) *(науку)* відкидати: Того косте́ла пріклад-о(м) всѧ́кѹю злѹю наоу́кѹ бѹримо (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 114 зв.).

3. (кого і без додатка) Бунтовати, підбурювати: а яко который неприѧтел бѹрилъ и моцъ вказывал и за листомъ и посланцы господарскими... замкѹ нє постѹпил... и всѧкоє нєпослѹшєнство и противност подданости своєє выполнил, зачимъ Липский просил, абы срокгост права напротив ємѹ вырокомъ господарскимъ сказана (Книшин, 1554 *AS* VI, 164);

Той Михаилъ... або отъ него посланныи Латинникове, на святую Афонскую гору пришедши, бурили за то, же монахове там живучи не хотѣли тоей уніи приняти (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1020); а то соу(т) тыи, которыи бꙋрꙗ(т) проти(в)кꙋ народѣ лю(д)скѡ(м) (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 125); То́й вра́ждꙋ в' людє́хъ и нєзго́дꙋ розсѣва́єтъ. Бꙋритъ на́рѡды (Чернігів, 1646 *Перло* 22).

4. *Перен. (про море)* робити неспокійним, бурхливим: спосро(д)кꙋ ѡ(т)стꙋп(с)тва, антíхристъ вы́йдетъ з орды́ гєрєтíцко(й), з мо́рꙗ бꙋрли́вогѡ, кото́роє то мо́рє надима́ютъ и бꙋрꙗтъ; дух' чарто́вскіи во́лны єгѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 137).

БУРИТИСѦ, БУРИТИСЕ *дієсл. недок.* **1.** (проти кого) Бунтуватися, повставати: а не могучи се пуститъ над дякономъ моимъ, бо юж был с попомъ ушол, возного тутошнего Сака Долмацкого, который,... заяхал был там до тое церкви, а видячи тую их седицию, кгды их почал гамоват, абы противко звирхности духовной невинне не бурилисе и розруху межи людми не чинили (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 309); повѣдано црєви... ижь Армє́нїꙗ проти́въ ємꙋ сє бꙋрила (серед. XVII ст. *Хрон.* 401).

2. *(про море)* бурлитися, хвилюватися, робитися неспокійним: мо́рє бовѣм', ро́вныи гора́мъ ва́лы взбꙋжа́ло, и на кшта́лтъ ди́когѡ звѣрꙗ сро́жилосѧ, и бꙋрꙗчисѧ на нєпріа́тєлєй Бжеи Мтрє, ѡкрꙋтнє на ни(х) наска́ковало, и нєлютости́во пожира́ло (Київ, 1627 *Тр.* 622); почáлосѧ мо́рє бу́рити, а ѡнъ // поча́лъ оутапа́ти (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 384-384 зв.).

БУРИТЬ *див.* **БУРИТИ.**

БУРКА *ж.* **1.** *(рід верхнього одягу)* бурка: побрали... пꙋ(л)гако(в) парꙋ... єпа(н)ча бꙋ(р)ка и(з) строкою є(д)ва(б)ною (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 7 зв.).

2. *ч.* Вл. н.: Иванъ бꙋ(р)ка (1649 *РЗВ* 157 зв.).

БУРКАТЕЛОВЫЙ *прикм.* Виготовлений, пошитий із буркателі — тканини, вишитої шовком: поруче буратиковое; поруче буркателовое (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 502); Фелоно(в) то є(ст) ри(з) пятери, пє(р)шіє Бу(р)катєловыє чи(р)воныє (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* 1-2, 256).

БУРКАТЕЛЯ *ж.* (*стп.* brokatela, brukatela, burkatela) вишита шовком тканина: Того жъ року... прыбыто(к)... Бу(р)катє(л)ѣ локо(т) г҃ на столє(ц) (Львів, 1643 *Інв. Усп.* 78 зв.).

БУРКОВАНЪ *прикм.* Брукований: таꙗ дорога бꙋркована такъ прикраꙗ ижъ мя всєго змордова́ла (к. XVI ст. *Розм.* 38 зв.).

БУРКОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* burkować, brukować) (чим) скріплювати, підтверджувати: по́д'писъ с притиснє́ньємъ пєча́тєй на го́лый мамра́мъ оу влады́кѡвъ зра́ды сѧ нєсподѣва́ючихъ, собѣ вы́махлєвалъ, котѡ́рыми по(д)писами бꙋр'коу́ючи, и к(р) єго м(л) впєрє(д) ты́є кото́рыє о то́мъ нє мы́слили за хꙋтли́выє до з'єдночє́ньꙗ з ри́мскимъ костє́ло(м) оуда́ль (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 87).

БУРКЪ *див.* **БРУКЪ.**

БУРЛИВЕ *присл.* Бурхливо: ґды в домоу... а́дама вє́сєло в ро́скоша(х) ра́йскіхъ банкєтова́ли, ѡто спрꙋдка вѣтръ грѣха ѡ(т) пє́кла повста́лъ, кото́рїй та́къ боурли́вє чтыри кꙋты во́лѣ на́шєй розєрва́лъ, жє та(м)жє и землє́ю засы́па(л) ѡ́ныє потлоуми́вши (поч. XVII ст. *Проп. р.* 192).

БУРЛИВОСТЬ *ж.* Неспокій, тривога, бурливість: самыє то́лко бога́тыи вѣтрамъ и бꙋрꙗ(м) по(д)лѣга́ю(т) и припа(д)ка(м) ро́зны(м), а ни́щїи дхо(м) живоу(т) во́лныє ѡ(т) всѣхъ боу(р)ли́востїй (поч. XVII ст. *Проп. р.* 242 зв.); Мєшка(н)цы бовѣмъ зє́мныи и сыно́вє сєго вѣкꙋ, подо(б)ни сꙋть пшєни́цы в' си́то зємли всыпаной, я́къ ты́и кото́рїи мѣша́ютъсѧ нєстатє́чными... мыслами, и нєпєрєста́ючєю зє́мныхъ рѣчє́й бꙋр'ли́востю по́хотїй, и розмайты(х) грꙋбыхъ мыслєй (Вільна, 1627 *Дух.б.* 49); Бѣда грѣ(ш)никѡмъ:... ґды справєдли́выи в зати́шꙋ, а грѣшныи в' бꙋрли́вости и // оутрапє́ню... хлю́бат-сѧ (Львів, 1642 *Час. Слово* 271-272).

БУРЛИВШИЙ *прикм. в. ст. Перен. (неспокійніший)* бурливіший: та(к)жє абы ꙋчꙋла жє тѣлꙋ бо́лєй кꙋ потрє́бѣ, а нє дши кꙋ потѣсѣ да́ноє є(ст); кото́ри(м) то цвичє́нїємъ мысли... ѡ(т) загрѣнꙗ по́кармо(в) боурли́вшии и свово(л)нѣйшиисѧ стаю́тъ (серед. XVII ст. *Кас.* 70 зв.).

Пор. **БУРЛИВЫЙ.**

БУРЛИВЫЙ, БУРЪЛИВЫЙ *прикм.* **1.** *(про море) (що бурлить, бушує, піниться)* бурливий, бурхливий: бєз вєсла нє поущайсѧ на тоє соуєтноє а боурливоє морє (XVI ст. *УЄ Літк.* 74); Нєдарє́мно

назвáна єстъ црквъ хва и кораблéмъ; ибо в' нємъ прехóдили глѹбиноу бѹрли́вого мора того свѣта (Почаїв, 1618 *Зерц.* 50); якъ на морѹ бурливомъ в' найгоршій штѹрмъ, трвозѣ на котвицу жегларωмъ, надѣа по Бозѣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 1 зв.); мы... прето брáтїє, котωрыѣ на солóномъ и гóркомъ а... бѹрли́вомъ мóри житїа сєгω плавáємω,... идѣмω до ха, и нє ωтстѹпаймо ω(т) нєго (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 443); Вы на то ωбрáны, и Бгомъ послáны. На мóрє вєли́коє бѹрли́воє, страшли́воє, и зло(с)ли́воє (Чернігів, 1646 *Перло* 45 зв.).

2. *(який має чималу силу вияву, інтенсивність дії)* бурхливий, сильний, великий: на самѹю вє(л)кѹ ночъ, дивноє знаменїє бгъ показати рачилъ, такъ бѹрливоє и страшноє зимно, з вєликимъ снєгомъ, жє нє каждомѹ волно было и колачи до костєла свѧтити отослати (Острог, 1587 *См. Кл.* 17 зв.); тогды сѧ ста(л)... шумъ якобы приходѧчого вѣтру бу(р)ливого (II пол. XVI ст. *КА* 5); при вѣрє нáшой хр(с)тїáнской,... мóцнє стоѧчи, вѣтромъ бѹрли́вымъ яко тростина колѣбáтисѧ нє давáитє (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 18); жадныхъ бурливыхъ вѣтровъ навалности,... не могутъ его порушити зъ мѣстца того, на которомъ моцне уфундованый естъ, то естъ на вѣрѣ православного вызнаня (1603 *Пит.* 110); справє(д)ли́выи в' ясносвѣтѧчи(и)сѧ, а грѣшныи в' пáморокѹ бѹрли́вомъ... //... мѹча(т)сѧ (Львів, 1642 *Час. Слово* 272-273 зв.); Тáмо вѣтры бѹрливыи стрáшнагω сапáнѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 155 зв.).

3. *Перен.* Бурливий, бурхливий, неспокійний, тривожний: намъ завъж(д)ы пóтрєба єсть таковы(х), рыбит(в)овъ на семь соуєтно(м) и боурливомъ свѣтѣ (XVI ст. *УЄ Літк.* 73).

4. *Перен.* Бентежний, невгамовний, неспокійний: а оны за тое отъ господаря короля... тымъ были пожалованы..., жебы отъ мятежныхъ и бурливыхъ... еретиковъ во впелякомъ покою на тотчасъ мешкали (поч. XVII ст. *КЛ* 84); котóрїи хотáтъ ви́дѣти бга в' дхѹ боуръли́вомъ,... нє оузрѧтъ такóвыи бга в' доухѹ боуръли́вомъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 9 зв. ненум.); дѹхом' бѹрли́вым' зотрéни бѹдѹтъ изникнѹвшїи (Львів, 1642 *Час. Слово* 270 зв.).

5. *У знач. ім.* Вл. н.: Дмитро Бѹрливы(й) (1649 *РЗВ* 397 зв.).

БУРМАКА *ч. Діал.* Бурмак "боркотун". Вл. н.: Грыцько Бѹ(р)мака 1649 *РЗВ* 328).

БУРМИСТРЕВЪ *прикм. (належний бургомістрові)* бургомістрів: А затыи(м) потисноу(л) сѧ до домоу боу(р)мистрєва, хотѧчи видѣти Іса (XVI ст. *УЄ Трос.* 60); А гды пришо(л) найпрьшїй ра(з) до воро(т), та(м) жє єго познала слоужєбница боу(р)мистрєва (Там же).

Див. ще **БУРМИСТРОВСКИЙ, БУРМИСТРОВЪ.**

БУРМИСТРОВСКИЙ, БУРМИСТРОВЪСКИЙ *прикм. (який стосується бургомістра)* бургомістерський: мы того (ж) вмоцованого до вряду бу(р)мистро(в)ского судовнє позвали є(с)мо (Володимир, 1580 *ТУ* 183); **книги бурмистровские** *див.* **КНИГА; судъ бурмистровский** *див.* **СУДЪ;**

(належний бургомістрові) бургомістрів: то пакъ звышъ помененыи Бурмистрове и мещане менованыи... способившы собе до предъ се взятого умыслу и учинку ихъ мещанъ и также... слугъ бурмистровскихъ не мало,... //... всѣ одностайными голосы крикнувши: "бийте, забийте того злого чоловѣка!" (Володимир, 1598 *АрхЮЗР* 3/I, 142-143).

Див. ще **БУРМИСТРЕВЪ, БУРМИСТРОВЪ.**

БУРМИСТРОВСТВО *с.* Посада бургомістра: на власти войтовства и бурмистровства и прочих строителств от руского народа да ся не поставляютъ, доколѣ ся у папежа не увѣруют (1588-1596 *Виш. Кн.* 149).

БУРМИСТРОВЪ *прикм.* Те саме, що **бурмистревъ:** А сты(й) Пєтръ,... оузѧ(л) слоугоу боу(р)мистрова за гроуди и вдари(л) ни(м) ω зє(м)лю (XVI ст. *УЄ Трос.* 58); Анѳипáтъ: Стáроста, намѣсни(к) бѹрми́стровъ (1627 *ЛБ* 177).

Див. ще **БУРМИСТРОВСКИЙ.**

БУРМИСТРЪ, БУРГЪМИСТРЪ, БУРМИСТРЬ, БУРЪМИСТРЪ, БУРЬМИСТРЪ *ч.* *(стп.* burmistrz, burgmistrz, *свн.* burgermeister) **1.** *(виборний голова міського самоврядування за Магдебурзьким правом)* бургомістр: Били намъ чоломъ войтъ, и бурмистры и радцы, и вси мѣщане мѣста Волковыйского (Краків, 1507 *АЗР* II, 10); богданъ воєвода,... пишєм панѹ бѹргъмистрѹ и ѹсим радцєм старшим лїωвским (Гирлів, 1513-1515 *Cost. DB*

509); Бл(с)вние макария... бояромъ и дворӕномъ во(и)то(м) бу(р)мистромъ ра(д)цамъ (Новогородок, 1547 *ЛСБ* 13); Мл(с)тию бжию... славе(т)ны(м) пно(м) мещано(м) и ωпа(т)рны(м) пно(м)... бꙋрмистро(м) (Стрятин, 1565 *ЛСБ* 39, 1); Такъже... славетнымъ паномъ во(и)томъ бꙋрьмистромъ ра(д)цамъ и всѣмъ... православънымъ християномъ (Львів, 1586 *ЛСБ* 72, 1); Кнѧзе́мъ, пно́мъ, воєво́дамъ,... всѣмъ во́бецъ... а менови́те во́йтомъ, бꙋрми́стромъ, ра(д)цамъ, в мѣстє на́шо(м) ві́ленскомъ боу́дꙋчи(м) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 29); Пєредо мною федоро(м) ходыкою во(й)то(м) А а(р)темо(м) семеновичо(м) конашко(м) бу(р)мистромъ... Ива(н) Павлови(ч)... созна(л) и(ж) прода(л) домъ сво(й) (Київ, 1614 *ЦДІАК* 221, 1, 60, 1); у Яна Слоневского, бурмистра, скрынку, зъ справами местскую полупали (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 6/І, 569).

2. *(особа, яка має вищий духовний чин або займає керівну урядову посаду) заст.* достойник: за ты(м) слово(м) Ісовы(м) скочи(л) боу(р)мистрь и(з) сто(л)ца своєго, и розыдра(в) ωдѣнѧ своє на собѣ и закрича(л) (XVI ст. *УЄ Трос.* 63); гды прі́йдешъ... до боур'мистра чемоу́ та(м) здале́ка зни́маешъ ша́пкоу, стоишъ боишьсѧ слоу́хаешъ що вы́йдетъ (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 34 зв.).

3. Вл. н.: Кисянъ бꙋрмистръ (1649 *РЗВ* 178 зв.).

БУРНАТНЫЙ *див.* **БРУНАТНЫЙ.**

БУРНЫЙ, БУРНИЙ, БУРНІЙ *прикм.* **1.** Сильний, буйний, навальний: перепꙋстилъ на него бꙋрныи вѣтры (поч. XVII ст. *Пчела* 11); сталъ вѣтръ бꙋрный, и поднеслисѧ во́лны (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 615); Тог(д)а дїа́волы... за́ймꙋтъ всѣхъ грѣшникωвъ тогώ свѣта,... //... якώль́вы гла(д)ныи за́ймꙋтъ, якω вѣтръ бꙋрнїй пле́вы, и поженꙋтъ и(х) въ мо́рє ге́єнскоє (Чернігів, 1646 *Перло* 154 зв.-155).

2. *(пов'язаний з бурею)* буряний, бурний: своею бурною хмарою, дождевидным пролитием мечтателнаго мнimаньa, нападающаго квалтом не на правовѣрно основаный ум; который колись с тое книги вѣдомостю остережет, того всего не пострраждет (1608-1609 *Виш. Зач.* 204); tempestuos(us), бурний (1642 *ЛС* 394).

3. *Перен.* Нестримний, буйний: за(с) мови(т) же ста(л) дхъ боу(р)ный (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 216); И ста́лсѧ зна́гла з нба шꙋмъ, я́кбы приходѧ́чого Дꙋха бꙋрногω, и напо́лнилъ ве́съ До́мъ где бы́ли сѣдѧ́чими (Київ, 1625 *Злат. Н.* 128); Ре́клъ, и застанови́лсѧ дꙋхъ бꙋрный, а по(д)нѧли́сѧ нава́льности Єгω (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 387);

(про життя) неспокійний, бурхливий: И якъ жегля́ръ... презъ мо́рє хо́тѧчи оупра́вити Корабе́ль (!), нє на пере́дней ча́сти корабла але на за́дней при ма́нтѣ оусѣда́єтъ: та́къ члкъ презъ мо́рє то́є жи́тїа бꙋрноє, Ωкрꙋтъ живота свое́гω оупра́вити хотѧчи, нє при Па́мати ω про́дкахъ, свои́хъ... нєха́й оусѣда́єтъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 167).

БУРОМЕЦЪ *ч.* (*мешканець Бурімки або виходець із Бурімки*) буромець. Вл. н.: Васи(л) Бꙋроме(ц) (1649 *РЗВ* 147).

БУРСА, БУРЪСА *ж.* (*стп.* bursa, *слат.* bursa, *гр.* βύρσα) **1.** *(спільне мешкання учнів) заст.* бурса: студенъты... того-то Михала..., на улици буръсакомъ улапити, а улапаного до буръсы... впровадити казавъши, по замкънеию буръсы... руки и ноги одбити казали (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 590).

2. *(нижче духовне училище) заст.* бурса: Розно́сѧтъ [ялмꙋжны] немнѣй Алюмнове прєза́цныхъ ω(т) тебе оуфꙋндова́ны(х) въ Кїевѣ шкω(л), семіна́рїй и Бꙋрсѣ (Львів, 1639 *Апост.* 8 ненум.).

3. Торба: менько самъ принеслъ мне чаръне ящерицꙋ ктꙋросъмы внемалы бу(р)се // припъравили и... задали в рыбе в лещꙋ на вечєри (Луцьк, 1580 *ЖКК* І, 186-187).

БУРСАКЪ, БУРЪСАКЪ *ч.* (*учень, що мешкає в бурсі*) бурсак: студенъты... того-то Михала..., спевака... церковъного, до... пана Хацка месчанина ...посланого, на улици буръсакомъ улапити, а улапаного до буръсы неуцтиве впровадити... казали (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 590).

БУРСНИКЪ *ч.* Товариш, компаньйон: тыи отумерлые речи у Митенково бурсника... побралъ есми на себе, на городъ (Вільна, 1503 *АрхЮЗР* 3/І, 1); жаловалъ передъ нами бояринъ Миколаевский ...на подданого... князя воеводина, Куца,... поведаючи, ижъ онъ зъ бурсники (sic. — *Прим. вид.*) своими укралъ въ него... скота девятеро (Мстишин, 1570 *АрхЮЗР* 6/І, 73).

БУРСОВАТИ *дієсл. недок.* (з ким) *(виконувати*

що-небудь спільно) мати спілку (в чому): нитъ видома для чого на копахъ минулыхъ самъ ся нестановилъ, и Степана Москвитина не видати для чого обвесилъ... штобы не вызналъ — съ кимъ бы бурсовалъ въ томъ крадеже (Луцьк, 1568 *АрхЮЗР* 6/I, 60).

БУРСТИНЪ *див.* **БУРШТЫНЪ.**

БУРТЕЛОВЫЙ *прикм.* Обшитий галунами: Новосправлєныє в ро(к) ахмв Єпєтрахилѣ бꙋ́ртєловыє на чє(р)воно(м) єдвабно(м) полю бѣлыє квѣты справлєныє за бра(т)скіи грошѣ (Львів, 1642 *Інв. Усп.* 62).

БУРШЕ *присл.* **1.** *(за ступенем дії або вияву)* більше, сильніше: запрѣчали, што бы мовъчавъ. Овунъ бурше ище кликавъ (XVI ст. *НЄ* 178);

швидше, скоріше: Объмылъ насъ бурше выдъ снѣгу и ухомъ нашимъ далъ радусть и веселіе (XVI ст. *НЄ* 52).

2. *(у більшій кількості)* більше: Што емъ заказавъ (*в ориг.* закавъ. — *Прим. вид.*), лише того чини, нѣ изъгуби изъ него, нѣ клади бурше икъ нему (XVI ст. *НЄ* 141); **нѣчого бурше** — нічого більше: лишень избиравъ члвкъ одинъ у святъ день нѣчого бурше, лише трѣскы, идучи, и такъ то Господь Бгъ искаравъ его, и каменіемъ умеръ (XVI ст. *НЄ* 215).

Пор. **МАЙБУРШЕ.**

БУРШИЙ, БУРШІЙ *прикм. в. ст.* **1.** *(за віком)* старший: И не грѣши у перецѣ родителюмъ своимъ и каждому, кто естъ буршій (XVI ст. *НЄ* 18).

2. *(за силою вияву)* більший: не имаеме буршои журы на сюмъ свѣтѣ, якъ коли изъвѣдуеме и научаеме ся за пожитокъ (*в ориг.* пожто(к) — *Прим. вид.*) вѣчный (XVI ст. *НЄ* 123); Тогды, возлюбленая моя братя, коли можетъ быти буршая радусть и благословеніе и на тоты загадованъцѣ его святыи на душевныхъ и тѣлесныхъ рѣчохъ (Там же, 216).

3. *(за суспільним чи соціальним становищем)* вищий, знатніший: люде май полюбили потемокъ, чомъ ся смѣютъ и глумлятъ ся слову божому, май бурше тоты буршіе, владыци, судеве (XVI ст. *НЄ* 133).

Пор. **МАЙБУРШИЙ.**

БУРШТИНЪ *див.* **БУРШТЫНЪ.**

БУРШТЫНОВЫЙ *прикм.* Бурштиновий, янтарний. ◇ **камень бурштыновый** *див.* **КАМЕНЬ.**

БУРШТЫНЪ, БУРШТИНЪ, БУРСТИНЪ *ч.* (*нн.* bornsten, *нвн.* Bernstein) бурштин, янтар: Звы(к) бꙋ́рсти(н)... з власности натꙋ́ры своєй, плѣвы, коло(с)ки або порошо(к) ѡ(т) зємлѣ высо́ко по(д)носи́ть (поч. XVII ст. *Проп. р.* 207); Боурштꙋ́нъ бовѣ(м)... коло(с)ки, и про(ш)ки до сєбє притягаєтъ (Там же, 207 зв.);

бурштинового кольору сплав золота і срібла: Илектро́нъ: бꙋ́рштꙋ́нъ, мо́сіондзъ, или крꙋ́шецъ з злота и срѣбра змѣшаный и подо́бны(и) и́мъ (1627 *ЛБ* 208); electrum, прудъ, бурштинъ (1642 *ЛС* 175).

БУРЪ[1] *див.* **БУРЫЙ.**

БУРЪ[2] *див.* **БОРЪ.**

БУРЪГРАБИЙ *див.* **БУРҐРАБИЙ.**

БУРЪДЮКЪ *ч.* Бурдюк. Вл. н.: Лаврынъ Бꙋ́ръдюкъ (1649 *РЗВ* 143 зв.).

БУРЪНАТНИЙ *див.* **БРУНАТНЫЙ.**

БУРЪСКИЙ *прикм.* Виготовлений з буру, одного з ґатунків перського шовку: от кейсяка китайки буръское // грошей тридъцат (Вільна, 1568-1573 *ПККДА* II, дод. 559-560).

БУРЫЙ, БУРЪ *прикм.* **1.** *(масть коня)* бурий: в Мордыша — коня бурого,... з возомъ взяли (Луцьк, 1547 *АрхЮЗР* 1/VI, 48); Товары(ш) кгабрыя(л)... ко(н) по(д) ни(м) бу(р) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 93); па(н)... Яслико(в)ски(и)... //...конє(и) моихъ вла(ст)ныхъ три... взя(л) и пограбилъ, мєновитє то єстъ: буры(и) ѡдє(н), косаты(и),... други(и) ко(н) рыжи(и),... трєти(и) ко(н) рыжи(и) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 116-117); bur(r)hus, буры(й), плєшєва(т), лысоваты(й) (1642 *ЛС* 106).

2. *У знач. ім.* Вл. н.: Мєщанє... фє(д)ко кꙋ́шънєръ,... иванъ бꙋ́ры(й) (1552 *ОКЗ* 40); а при том были... // ...пан Иванъ Чаплич-Шпановский... а пан Иванъ Бурый (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 239-240).

БУРЫТИ *див.* **БУРИТИ.**

БУРЫТЬ *див.* **БУРИТИ.**

БУРЯ, БУРА, БУРА *ж.* **1.** Буря, віхола: дьяволъ воздвиглъ боурю на мори (1489 *Чет.* 89); Бꙋ́ра была́ вєли́каа..., в жни́ва пꙋ́щи крꙋ́ши́ла сады ломи́ла (1509-1633 *Остр. л.* 128 зв.); И ста́ласа боу́ра вєликаа на моры аж са ло́да покрывала во́лʼнами (1556-1561 *ПЄ* 43 зв.); на(с) вєликаа бура змєтовала (II пол. XVI ст. *КА* 148); пришла боура и вѣтры на

мо́рє (XVI ст. *УЄ Літк.* 36); Кды всѣ сновє іωвовы ...на банкє́тѣ ωбѣдали, ωто бу҆рѧ ѧ́какась // ґвалто́вная з поу́щѣ пришє(д)ши з вєли́ки(м) шу҆мо(м) чтыри коуты до́моу розорва́ла (поч. XVII ст. *Проп. р.* 191 зв.-192); нє вѣтрный шу҆мъ и бу҆рѧ, причи́ною были тонєню Пєтро́вому҆, алє само́гω єгω... маловѣрство (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 441); Южъ по(д) зє́млю всту҆пили шкодли́выє хму҆ры, И ви́хрити прєста́ли страшли́выє бу҆ры (Львів, 1642 *Бут.* 5 зв.); та(м) боу́рѧ вєли́кая была на́ мори (1645 *УЄ* № 32, 89); *У порівн.:* Слушне теды, вырокъ маетъ ихъ поткати: И злое злымъ ся имъ от тебе отдати, Же якъ буря Тітусъ, Цесаръ рымскій пріийдетъ, Іерусалимъ вколо зъ войскомъ обыйдетъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 166); *Образно:* Длѧ то́гω... потрє́ба... спо́вѣди грѣхω(в) нашихъ щи́роѣ... абы́с᾽мо ду҆шѣ на́шѣ з᾽ бу҆ръ ...ω(т) оутонє(н)ѧ ратова́ти могли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 102).

2. *Перен. (глибоке хвилювання)* буря, неспокій: Ва́мъ ω(т) бга принѧ́вши(м) поча́токъ, и зє(з)во́ливши(м) в᾽ тако́вой боу́ри нєтрво(ж)ли́вє зоста́ти з᾽ вѣрными лю(д)ми мнώги(х) правосла́вныхъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 185 зв.); самыє то́лко бога́тыи вѣтрамъ и бу҆рѧ(м) по(д)лѣга́ю(т) и припа(д)ка(м) ро́(з)ны(м), а ни́щіи дхо(м) живоу(т) во́лныє ω(т) всѣхъ боу(р)ли́востій (поч. XVII ст. *Проп. р.* 242 зв.).

БУРЯКЪ *див.* **БУРАКЪ.**

БУРЯЧЫЙ *прикм.* Руйнівний: А гдесь поделъ, душко милый, симъболъ исповедания веры светое католическое, который ... противъ всимъ геретикомъ и // непрыятелемъ церквы светое естъ яко деломъ бурячымъ (Вільна, 1599 *Ант.* 757-759).

БУСОЛЪ, БУСЕЛЪ, БУСЮЛЪ *ч.* **1.** Бусел, бусол, лелека: нєлсы(т), по грє́цку҆ // пєлєка(н), пта(х) єстъ в᾽ єги(п)тѣ, подо́бны(и) бу҆сюлови (1596 *ЛЗ* 60-61); Сіко́ніа: Бу҆сєлъ, а(б) боціан᾽ (1627 *ЛБ* 231); сісоnia, сиконія птица, бусє(л), боця(н) (1642 *ЛС* 122); *У порівн.:* и теперъ ходятъ его наслѣдники въ короткихъ и подкасистыхъ сукняхъ, якъ чаплѣ и буслѣ по болоту (бл. 1626 *Кир. Н.* 18).

2. Вл. н.: вытоптали... Буслови жита днин семъ, пшеници днину, овса... Босому... днинъ полторы (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 1/VI, 350).

БУСТВО *див.* **БУЙСТВО.**

БУСУРМАНЪ *див.* **БЕСУРМАНЪ.**

БУСЮЛЪ *див.* **БУСОЛЪ.**

БУТА *ж.* (*стп.* buta) гордість, пиха, *діал.* бута́: в᾽нєсли надоу́тос(т)ь, боу́ту҆, пыху҆, лє(г)коє оуважє(н)є, лєгкомы́сльность (Острог, 1598 *Отп. КО* 16 зв.); О мирская бу́то, богу досажаєш и умиле́ніє з людей выганя́єш (к. XVI ст. *Укр. п.* 76); Горды́нѧ: Пыха, по(м)па, бу҆та, высо́кая мы́сл᾽ (1627 *ЛБ* 27); Ot tak buta i tobi skruta, polnomu Kalinowskomu (1648 *П. про пол.* 201).

БУТИ *дієсл. недок. і док.* **I.** *(як самостійне дієслово)* **1.** *Екзистенціональне значення:* бути, існувати: "будте Ми свѣтками, и я свѣдок, мовит Єгова... абысте знали... иж Я естем і передо мною не был инший Богъ и по мнѣ не будет" (Вільна, 1600 *Катех.* 26);

(зі словами на означення абстрактних понять) бути поширеним, панувати: Дрижала зємля, жє ажъ ламали ся ωпоки, бувъ страх вєликий и єсть и доки (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 26).

2. *Локативне значення: (про речі з вказівкою на конкретне місце їх знаходження)* знаходитися, бути: ... в селе Дроздняхъ...// шпихлеръ, также тежъ стайни и инъшие менование будинъки були (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 50-51);

(при вираженні збірних і кількісних понять з іменниками у родовому відмінку) бути, знаходитися: на шкута(х) дво(х) и дубасє трєтємъ попєло(м) шмє(л)цукгою, которою має(т) бути лашътовъ пє(т)дєся(т) (Володимир, 1639 *ТУ* 313).

3. *Посесивне значення: (з дав. відм. у пасивній конструкції)* бути (кому), (про кого) мати (що): Я чєму҆сь бою ся, аби мнѣ нє бу҆ло якихъ страховъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 19);

II. *(як дієслово-зв'язка) (в іменному складеному присудку, з предикативним членом — іменником в місц. відм. у складі прийменникової конструкції з прийм.* **в***):* И тєперъ я тимъ клопочу҆ голову҆ свою: Бою ся, жєби мнѣ нє бу҆ти в нєволи с тобою (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 17).

III. *(допоміжне дієслово в аналітичних формах дієслова, у складі плюсквамперфекта з основним дієсловом у формі інфінітива)* бути: Wody też u

zamku net, kotoraja studnia poczała buła wybywaty y nemało newybiła puldesiata sažnia (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/І, 20).

Див. ще **БЫВАТИ, БЫТИ[1].**

БУТНЕ *присл.* (*стп.* butnie) бундючно, пихато: Гѹба́вω, лѣпω: хорошє, хѹпа́вω: Надѹтє, бѹтнє, бѹчнω (Київ, 1627 *ЛБ* 28).

БУТНЫЙ *прикм.* (*стп.* butny) бундючний, пихатий, *діал.* бутний: Гóрдъ, гóрды(и): Пы́шны(и), бѹтны(и) (1627 *ЛБ* 27); Шата́ю(с): Ша́стаюся, якъ кóнь на вы́тѣчкѹ... е́стє(м) роспѹстным, своволнымъ, и бѹтнымъ (Там же, 158).

БУТНѢТИ *дієсл. недок.* Трухлявіти, трухнути: во на́шє(м) сто(м) законѣ нє на́ходится и(ж) бы стыи рѣчи имѣли гнити или бѹтнѣти (к. XVI ст.-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 128 зв.).

БУТЪ *див.* **БОТЪ.**

БУТЫНОКЪ *ч.* (*стп.* bitunek, butynek, *вн.* Biutunge) здобич: Дохо(д) з бѹты(н)ко(в). Кгды ся придасть черкасцомъ бѹтынокъ або языки з люде(и) неприятєльскихъ тогды старостє... што лєпшоє: кони або зброя або языкъ (1552 *ОЧерк.З.* 9 зв.); *У порівн.:* вшелякие спряты его домовые мощно кгвалътомъ побрали и... оною маетъностью, яко якою здобичъю, албо бутынъкомъ, делилися (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/І, 230 зв.).

БУХАЛО *ч. Діал.* Бухало "бубон", "вайло". Вл. н.: Иванъ Бѹхало (1649 *РЗВ* 396).

БУХТА *ж.* (*нвн.* Bucht) бухта, затока: А с правоє, дє(и), стороны Буга в бу(х)тє... комаги прилє(и)цованы были в березі (Володимир, 1566 *ТУ* 115).

БУХЪВА *ж.* (*дерев'яна або залізна втулка в колесі*) *діал.* букша (?): А три ωбрѹчи ωбъламаны и ложє старо кола в него пижъли с колоди(ц) бѹхъвы собраны (Луцьк, 1552 *ОЛЗ* 159).

БУЦЕФАЛЪ *ч.* (*стп.* bucefal, *лат.* bucephalus) *(сильний кінь, якого приборкав Олександр Македонський)* буцефал: бы(л) то(т) бѹцефа́лъ приведє(н) и(з) индій звѣра мóщноє и ωкрѹтноє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 70 зв.); Bucephalus, Буцефа(л) (1642 *ЛС* 105).

БУЧАКЪ *ч. Діал.* Бучак "чорногуз", "лелека". Вл. н.: Иванъ Бѹчакъ (1649 *РЗВ* 363 зв.).

БУЧНИЙ, БУЧЪНЫЙ *прикм.* **1.** Розкішний, пишний, бучний: всє тѣлѹ своємѹ догожа(л), пивалъ роскошнє їдалъ, в шатахъ бѹчнихъ ходилъ (XVI ст. *Сл. о см.* 335).

2. *У знач. ім.* Вл. н.: Вацлавъ Юръевичъ протестовалсе... на... Ювка Бучъного, Стецька Захарчука, Стуйка и инъшихъ месчанъ (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 6/І, 565).

БУЧНО *присл.* Бундючно, гордовито: Ѡба́чишъ на́ свѣтѣ, и в крѹлє(в)ски(х) за́мка(х) мнóги(х) котóрїи... сѹкнами, ωздобле́ныи на кóня(х) выстрихне́ны(х), боу́чно и пы́шно издачи котóрїи, по(д)да́ны(х) зобра́ли мѣшо(к) выцѣжоую(т) и маєтно(ст) ωдыймоую(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 217 зв.); Гѹба́вω, лѣпω: хороше́, хѹпа́вω: Надѹтє, бѹтнє, бѹчнω (1627 *ЛБ* 28).

БУЯТИ, БУАТИ *дієсл. недок.* **1.** Бушувати, бешкетувати, сваволити: Таков бо есть ее закон своеволный: с под ярма тѣснаго и крестоноснаго... жития и пути, ведущаго во живот вѣчный, выламавшися и выскочивши, буяти, шалѣти и бѣсоватися (1608-1609 *Виш. Зач.* 202); Развѣрѣпѣва́юся: Розбѹюю, бѹа́ю, бе́ствѣю (1627 *ЛБ* 106); bacchor, бѣшуся, буяю (1642 *ЛС* 99);

(проти кому) (*активно діяти проти когось*) виступати (проти кого): Ми́лый папѣжѹ, правда и(ж) шѹми́шъ, а боуаєшъ проти(в) гѹ бгѹ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 153 зв.).

2. (*вільно носитися, літати, бігати*) буяти, ширяти: коли хóди(т) здорóвь то бѹає(т) якъ пта(х) по повѣтрю (XVI ст. *УЄ* № 29519, 63 зв.); Звѣрь тыжь по лѣсоу боуаа́єть (!) (поч. XVII ст. *Проп.* 24 зв.); *Образно:* гды зась роскошѹєтъ чéрєво, бѹа́ют мысли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 455).

3. (в чому і без додатка) Розкошувати, жирувати: вы єстє жили в ро(с)коша(х) на зє(м)ли и буали єстє (ІІ пол. XVI ст. *КА* 173); Бо хотажъ ви́димω нѣкоторых злыхъ и роспѹстных людій, жє в бога(т)ствѣ и во вшела́ких доста́тках оплывают, клóпотωвъ и хорωвъ жа́дныхъ нє дознава́ют, в сла́вѣ и в рóскоша(х) сєгωсвѣтны(х) обфитѹют, шира(т)ся и бѹа́ют (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 248).

БУЯТИСЯ *див.* **БОЯТИСЯ.**

БЧЕЛА *див.* **ПЧОЛА.**

БЧОЛА *див.* **ПЧОЛА.**

БЧОЛНЫЙ *див.* **ПЧЕЛНЫЙ.**

БЪЛИЗКИЙ *див.* **БЛИЗЬКИЙ.**

БЫ[1] *спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення)* **1.** (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) що, ніби, нібито: Гринко... меновал на людей Его Милости,... бы люди Егож Милости винни ємꙋ пѣнязми, князь... мает ємꙋ на то дати слꙋжебника вижом (Берестя, 1512 *AS* III, 98); Жаловалъ Намъ восковничій... о томъ, ижъ жидовка... Марьяна невине жону мою помовила адамашкою, рекучи, бы жона моя, безъ ее вѣдома, изъ ее скрыни адамашокъ мой выняла (Краків, 1518 *РЕА* I, 93); А заты(м) потисноу(л) сѧ до домоу боу(р)мистрєва, хотѧчи видѣти Іса, а познати, рєкома бы єго нє зна(л) (XVI ст. *УЄ Трос.* 60);

щоб, аби: ꙋста(в)уємъ бы поволанѧ злодє(и)скиє пєрє(д) право(м) ѡповєда(н)ны... были (1566 *ВЛС* 104 зв.); жєдали є(с)тє бы ва(м) да(л) мужобо(и)цу (II пол. XVI ст. *КА* 14); нє хо́чє(т) бовѣ(м) смрти грѣшного члка, алє бы́сѧ навѣ(р)ноу́л' и жи́въ бы́лъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 32); Свѣтъ оумѣєтъ. Бы набарзєй оутѣхи свѣтнїи, на смѣхи. По(д)биѧ́ли бꙋбє́нка, нѣтъ на нємъ оутѣхи. Нѣтъ ѡ(т)ра́ды, боѧ́зни полно, бѣдъ, стогна́нѧ (Вільна, 1620 *Лям. К.* 19); Да́й Бжє, бы та́ѧ та́мъ Фꙋнда́цїѧ трва́ла: Жєбы́ ся ѡ(т)то́ль хвала Бжїѧ по́мнажа́ла (Київ, 1622 *Сак. В.* 44 зв.); Видишъ што мнѣ оучинити хотѣ(л) бы во мнѣ вѣры и цноты кꙋ тобѣ нє было (серед. XVII ст. *Хрон.* 64 зв.).

2. (*приєднує підрядну частину мети до головної*) щоб, аби: Милыи мои ступилъ есть до заграды своеи, на мѣстцѣ благовонныхъ рѣчей, бы ся паслъ у заградахъ а лиліє збиралъ (поч. XVI ст. *Песн. п.* 54); для того жъ ѡ васъ вєлцє сѧ фрасꙋю ѡбавяю чисѧ бысѧ што злого вамъ нє стало (к. XVI ст. *Розм.* 62); Волѣлъ са́мъ якъ Ко́дрꙋсъ Кро́ль в' Атєнахъ в' Грє́цїѣ, Смє́ртъ по(д)ня́ть, бы ѡйчи́зна то́лко была в' цѣлѣ (Київ, 1622 *Сак. В.* 40 зв.); Вотꙋйтє, бы мѣлъ фа́воръ Зодїа́кꙋ, В бѣгꙋ доро́чномъ бы сѧ тѣшилъ з' зна́кꙋ (Львів, 1642 *Бут.* 8); Ба́рзѣй собѣ на то́тъ ча́съ, мѣстцє оулюби́ла, В' Ѡгоро́дкꙋ Цркóвномъ, бы сня́ть пошлюби́ла (Київ, 1648 *МІКСВ* 351).

3. (*приєднує підрядну умовну частину до головної*) якби, якщо б: *бы* сѧ имъ был хотел боронити, тогды и самого бы... забили (Петрків, 1538 *AS* IV, 131); *бы* то нє быль злоде́й нє дали бы́хмо єго то́бѣ (1556-1561 *ПЄ* 427 зв.); Бы да́лъ бгъ ѡ(т)цꙋ влады́цє побыва́ти, в кримѣ, в пєрєко́пѣ... ѡба́чилъ та́мъ яко рꙋ́сь, мо́сква, грє́ковє пола́цы... байра́мь тата(р)скїй ѡ(д)ностайнє с тата́рами ѡбходи́ти по нєво́ли мꙋсѧ(т) (Острог, 1598 *Отп. КО* 18); *бы* нє то было // чєкалъ бымъ длꙋжей (к. XVI ст. *Розм.* 65-65 зв.); *бы* люде не ратовали, теды бы попа въ церкви забилъ (Луцьк, 1605 *АрхЮЗР* 1/VI, 367); Ахъ, ахъ всюди по Стєжкахъ: Црквныи стѣны. Бы мо́вити оумѣли, плакали бъ (Вільна, 1620 *Лям. К.* 8); такъжє тєжъ... до чєляди стрєлятъ хотєли волаючы выволочъмо єє... на дворъ, и розъ(с)трєля(й)мо, штобы были пєвънє ꙋчынили, бы были ихъ ѡдъ того нє ѡдъвєли (Київ, 1633 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 626, 38 зв.); которомꙋ жона ѡ(т)повѣдала; *бы* насъ г(с)дь хотѣлъ побить нє принѧ(л) бы оферъ з рꙋкъ наши(х) (серед. XVII ст. *Хрон.* 184 зв.).

4. (*приєднує підрядну допустову частину до головної*) хоча б: нє маɛ(т) за испа(с) стада брати бы и заста(л) на испаси, алє маɛ(т) ѡсвєтчи(в)ши сꙋсєдꙋ ѡтогнати до того пна чиє стадо є(ст) (1566 *ВЛС* 97 зв.); кото́ры(и) болшє ꙋмѣєть сѣдѣти будє(т) вы́шшє, // бы и барзо нищь бы(л) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 2 зв.-3); та́къ зра́да, бы єи хто на́йболшей тайлъ яко шило в мѣхꙋ нє затайтсѧ, алє сѧ выво́лываєтъ и пока́зꙋєтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 41 зв.); по порож(д)єнїю і выводина(х) жи́довки мꙋсѧ(т) ꙋскочи́ти в' зимнꙋю во́дꙋ, бы бы(л) наибо(л)шїй моро(з) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 95); Ако бы хто в' до́лъ мо́рє вылатисѧ ва́жилъ, Того нѣкгды нє допнє(т), *бы* яки(х) штꙋ(к) за́жи(л) (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); Нє мо́жєтъ онымъ жа́дєнъ, бы были Скрꙋшє́ны Доказа́ти: бо Кр(с)томъ стымъ сꙋт' змоцнє́ны (Львів, 1642 *Бут.* 1 зв.).

5. (*приєднує підрядну частину причини до головної*) щоб: нє дава(и) псомъ святыхъ ани мєчитє пєрєлъ ваших пєрєдъ сви(н)и бы ихъ... нє подоптали ногами своими (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 7); Не мовъ же пышно, бы на зло не вышло (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1051).

6. (*приєднує порівняльні звороти*) як, мов, немов, наче, неначе, ніби: то́ты [рыбы] на главѣ ма́ю(т) якобы два коминки. кото́рыми во́доу оузго́рꙋ вымѣтꙋ́ю(т) бы гром' (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26 зв.); Мо́жетъ бовѣмъ молодꙋ́ю травіцꙋ пшеници кꙋколь заглꙋши́ти: а́лє за на́йст'ємъ лѣта, ґды ѡвѡцы доспѣють, нє шкоди́тъ кꙋко́ль пшени́цы бы зна́кꙋ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 246); Котрой ласце, кгдыжъся невдячными стали, И бы злочинцу, добродѣя поймали (Львів, 1630 *Траг. п.* 166).

Див. ще **АБЫ[1], АЖБЫ, АЖЕБЫ, ИЖБЫ.**

БЫ[2], БИ, БЪ *част.* **1.** (*модальна*) (*надає бажально-спонукального відтінку*) би, б: а по нашє(м) живота, кто боудє(т) г(с)п(д)‹рє(м)› нашєи зємли, ...то(т) бы ємꙋ нєпорꙋши(л) нашєго дааніа и потвръ›ж(д)єніа (Бадевці, 1503 *Cost. S.* 256); ино ка(к) ѡни ро(к) ва(м) положа(т) и тєбѣ ѡбошлю(т) и ты бы пєрє(д) ними к пра(в)у ста(л) и права бы єси послꙋшно(н) бы(л) во всє(м) (Вільна, 1503 *Арх. Р.* фотокоп. 59); ты бы тымъ людемъ приказалъ, абы его во вьсемъ были послушни (Краків, 1505 *АЗР* I, 365); а то бы вїна мл(с)ть рачили вчинити дла своєго бгомолья и днєвного спсє(н)я (Новогородок, 1547 *ЛСБ* 13); нє вѣ(м) дла чого єє вм читати нє хо́чєшъ, та(м) бы са вм пра́вды ры́хло дощꙋпалъ (Острог, 1598 *Отп. КО* 20 зв.); А коли (бы) Петръ святый был там епископомъ и церковъ божію там фундовалъ, не смѣлъ бы Павел святый на чужом основаніи церкви божей будувати, яко о том сам свѣдчит (Львів, 1605-1606 *Перест.* 52); тогда бы еси правду навык, а доколя того не будет, всуе бѣседа с тобою, Скарго, — иж тот же дух, тобою отрыганный, // хулу на грецких учителей ...наносит (1608-1609 *Виш. Зач.* 223-224); Ано при́стало бы на́мъ о́ныхъ наслѣдова́ти пꙋтниковъ, я́ко то Илїю Пр(о)рка (Київ, бл. 1619 *О обр.* 175); а нашѣ хр(с)тїанє, хиба бы чꙋли якїй достато(к) ѣдѣна або напою то(ж) бы са зышли (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 102); Я, Алєкъса(н)дє(р)... Счєниєвъски(и), вєдомо чиню... си(м) моимъ... тє(с)тамєнъто(м) ко(ж)дому, кому бы колъвєкъ ѡ томъ вѣдати належало (Тригорськ, 1650 *ДМВН* 211);

(*надає відтінку можливості або бажаності здійснення дії*) би, б: Тє(ж) мѣщано(м) бы Єго лє(в)-ковъски(м) во(л)но торгова(ти) вѣздѣ по вєликомꙋ кнзьствꙋ лито(в)скомꙋ со всакою кꙋплєю (Межиріччя, 1503 *Арх. Р.* фотокоп. 50); а єстъли бы прибꙋдовано къ нємꙋ пригородокъ могла *бы* и криница быти в пригоро(д)кꙋ (1552 *ОВін.З.* 130 зв.); гора замъковаа с тоє стороны похила на долъ а въ сєрєдинє вы(ш)ша нижъли по краємъ а такъ потрєба *бы* тамъ в попєрєкъ замъкꙋ тарасꙋ которы(й) бы щитилъ ѡтъ горы ѡноє щиковицы (1552 *ОКЗ* 34); Слоу́шнє тыи сло́ва... мѣли бы гримѣти в' слꙋхи на́ша (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 261, на полях); кто кꙋпєцтвомъ са бавить... любо на войнѣ зостаєть любо в дорозѣ потрѣба бы было тлꙋмача нєякого (к. XVI ст. *Розм.* 2 зв.); Потреба бы нам с паном Юрком тое власное науки духа святаго зажити (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 193); Дароуйми то прочита́ти й оучини́ти, ѡ що бы ма'та(м) ю́жъ нє могли ѡбвини́ти (Острог, 1607 *Лѣк.* 2); тогосвѣтнїи матки ради бы жєбы и(х) сно́вє были сла́вными богатыми и мꙋдрыми (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 17 зв.); гдє протє(с)туючи(и), яко па(н) дєди(ч)ны(и) приєхавши, пита(л)сє мєжы паны Трыпо(л)ски, которы(м) бы тая сума яко по зошлы(м)... сукцє(с)сырѣ налєжи(т) мела, гото(в) єє будучны ѡ(д)да(т) (Житомир, 1649 *ДМВН* 180);

(*надає відтінку умовності*) би, б: а кто бы сѣ покꙋсиль ‹нашєго дааніа... порꙋш›ити, таковыи да єсть проклат ѡт господа бога (Сучава, 1503 *Cost. S.* 261); хто бы мєлъ тамъ с пчолою стоати або звє(р) ловити тотъ повинєнъ панꙋ кꙋницꙋ дати (1552 *ОВін. З.* 140 зв.); А ѡбєстки кажды(и) торъхвєцъ хто бъ кольвє на чєркасы єдєть повинєнъ дати старостє по грошꙋ (1552 *ОЧерк. З.* 8 зв.); А кто бы злыи слова мо́ви(л) ѡ(т)цꙋ или мтри, смртїю нєхаи оумрє́(т) (1556-1561 *ПЄ* 153); А которы(и) бы шля(х)тичъ... за старостою рушити(с) и єхати нє хотє(л), тогды таковы(и) за доводомъ слꙋшны(м) старости(н)скимъ винєнъ будє(т) на(м) двадъца(т) и чоты(ри) рꙋблє(и) грошє(и) заплатити (1556 *ВЛС* 58); А которы(и) бы бра(т) мєшканъє мєлъ далєкоє ѡ(т) сєго бра(т)ства тогды в рокъ по шєсти грошє(и) має(т) давати (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); А кто бы таи(л) злости має(т) быти при винно(м) кара(н), яко брата зна(и)дꙋтъ (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); мєнє

бы штрофовано если бымъ танє пѡстила (к. XVI ст. *Розм.* 29 зв.); хтожбы колвекъ тот подварокъ держав, жадноп перешкоды чипити не маем (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 5); а хтобы єи ма(л) ѡ(т)далити ѡ(т) тои цркви нахаи бѹдет проклат (Нижня Вижниця, 1646 *Паньк.* 24); По(д) нбомъ немашъ нѣчого на чо(м) би мѣло стояти (серед. XVII ст. *Луц.* 527); хто бы єноко(л)вє(к) по датє сєго ѹнѣвєрсалѹ ѡ(т) на(с) мєщано(м) нѣжински(м) даного важи(л)сє... прикро(ст) чини(т)и,... таковы(и)... на го(р)лє кара(н) бѹдє(т) (Ірклїів, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1).

2. *(підсилювальна)* же, ж: Тамъ бы и сєло члвковъ дєсать (1552 *ОВол.З.* 197 зв.); оны, сѣвши до столу, не ѣли мяса, и коли их пытапо, чему бы не ѣли, отповѣдили, же такая их рекгула, же мнихам мяса ѣсти не годится (Львів, 1605-1606 *Перест.* 33); Вєдє́тъ бы на смє́рть, скро́много Бара́нка; Ми́лого Сы́на: са́мъ Оте́цъ, и Ма́тка (Львів, 1642 *Бут.* 10).

Див. ще **АБЫ**^{2}.

БЫБЛЕЯ *див.* **БИБЛИЯ.**

БЫБЛИЯ *див.* **БИБЛИЯ.**

БЫВАЛОСТЬ *ж.* Перебування: Штожбы́м' рє́клъ и ѡ за́цной осо́бѣ В(ш) М(л): быва́лость в' чѹжы(х) зємла́х', и азы́кѡвъ оумѣ́тность, якъ то Нѣмє́цкогѡ и Оуго́рскогѡ, гдє сєдмъ лѣть на Рицєрскомъ дѣлѣ тра́вилєсь, особли́вє в' Нѣмцєхъ и в' Оу́грохъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 84).

БЫВАНЄ *с.* Присутність: Зайстє нє допѹстит' молча́ти намъ твоа ѡхо́та, быва(н)а на Сє́имика(х) и ва́лны(х) Сє́йма(х) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 5); Панама́ръ... Вра́таръ Цєрко́вный... ѡ(т) сло́ва Грє́цкого, Панимє́рїѡсъ, та́къ назва́ный, якобы, кождѡдиный: дла кождодє́нногѡ бы́ва́на и працова́на въ Црквн (Львів, 1642 *Жел.* 8).

БЫВАТИ^{1}, **БИВАТИ** *дієсл. недок.* **І.** *(як самостійне дієслово)* **1.** Бувати, існувати, бути наявним (переважно з відтінком багатократності): Мают ѡни тот... замок... зо всими людми... //... и з мыты, которыи бѹдут зъ стародавна там бывали и зо всими иными платы и доходы, которыи якимколвєк имєнєм могѹт названы, або мєнєны быти (Вільна, 1507 *AS* III, 42-43); Мєщанє и волощанє пєрє(д) тымъ кгды замъкѹ в чоръпобыли нє бывало алє только дворъ с пашънєю хоживали тогды на толокѹ ѡрати и жати на стравє дворъно(и) (1552 *ОЧорн. З.* 55 зв.); гдє коли быває(т) тро(ѹ)пь, тамо злѣтоую(т)са // и ор'лий (1556-1561 *ПЄ* 102 зв.-103); ча(с)у зимнєго кгды снєговє бываю(т) вєликиє маю(т) дорогу потка(в)шиса по половицы делити (1566 *ВЛС* 84 зв.); При(з)нава́ю то, жє ты́є апєла́цїє быва́ли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 140 зв.); За чим наступовали на столицѣ митрополитове и епископове неискусныє, не такіє, якіє исперва бывали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 26); Кр(с)тъ... Кро́лѡмъ ...быва́лъ и тєпє́ръ єстъ напєвнѣ́йшим' на(д) нєпрїатєлми Трїѹмфомъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 268); Двоа́кїй то да́ръ Бжїй быва́єтъ при дѹши́ справє(д)ли́во(и): оумилє́нїє слє́зъ, и радѡ(ст) бо(з)каа (Чернігів, 1646 *Перло* 8 ненум.);

траплятися: частокротъ того бывало, же упившися, то мене ляда кому продаеть и в неволю подаеть (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 8/III, 578); Часто́крот' або́вѣмъ то быва́єтъ, // жє нѣкоторыи лю́дє за́раз' по грѣхѹ а́бѡ и в' само(м) оучи́нкѹ грѣха,... до правди́вой покѹты прихо́дат' и ка́ют'са (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 14-15);

безос. водиться (водилося); буває (бувало): А прото приказѹєм вам, ажбы єстє в доходы єго маршалства зємского ничим са нє встѹпали и помочноє, што на нєго приходить, ємѹ бы єстє давали по томѹ, как и пєрєд тым бывало (Краків, 1523 *AS* III, 248); коли оуздритє ѡблокы а ѡни в'сходѣть ѡ(т) за́падоу мо́витє за того жь дъждь боудє(т)... и та́кь бываєть (1556-1561 *ПЄ* 278 зв.); Тогды на(ш)ли є(с)мо што и тєпє(р) того мыта па(н) сємє(н) спо(л)нє с пано(м) пєсочи(н)ски(м) я(к) с прє(д)ко(в) быва(ло) ѹживати... маю(т) (Кунів, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 25 зв.); И грамматику през своих учневъ з друку выдалъ в друкарни грецкого и словенского писма розмножилося, чого нѣгде в руском народѣ не бывало (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43); нєха́й та́к' за́вшє быва́єтъ (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 201).

2. Відбуватися, робитися, ставатися, бувати: кг(д)ы то мовлєвано, и вєлі́кїй в'сты(д) с того ємоу быва́лъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 81); Въ тыхъ канонахъ естъ постановлено, абы провинцѣалнiи синоди въ рокъ бывали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 580); Игра́лищє:

Игриско, мѣсцє гдє гони́твы быва́ютъ, и поєди́нки, и комє́дiи (1627 *ЛБ* 44); тєды г҃ь б҃ъ вєликꙋю карно(ст) допоусти(л) на iрода, жигавица ємꙋ // бывала, и свєрбь вєликы(и) (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 143-143 зв.); кожъдая рєчъ, которая пи(с)мо(м) нє є(ст) варована, в запомєта(н)є лю(д)скоє приходитъ и вєликиє пото(м) мєжи народы лю(д)ски(ми) свари, нєпокои бываютъ (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 211); **безъ розуму бывати** — втрачати розум: Ґды грѣшимѡ... бє(з) ро́зꙋмꙋ быва́ємѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 28); **в подозрєнıю бывати** — бувати запідозреним: тєло бо(ж)єє при(и)мовали а в жа(д)но(м) подозрє(н)ю нє бывали (1566 *ВЛС* 78 зв.).

3. (у кого і без додатка) Перебувати, навідуватися (до кого), знаходитися, бувати: вєли кꙋ врочыщамъ лавамъ, ѡ(т) лавъ кꙋ дворꙋ сє(н)кгушъковꙋ которы(и) быва(л) ꙋ ловищахъ (1546 *ОГ* 44); Сторожа на поли бывала... на чотырє(х) мєстъца(х) (1552 *ОБЗ* 144 зв.); Ѡкромъ ѡсилыхъ боꙗръ и мєща(н) бываютъ ꙋ нихъ прихожиє козаки (1552 *ОЧерк. З.* 15); быває(т) дє(и) панъ бучаски(и)... часто в дому моємь алє дє(и) зъ своими властъными рєчами (Луцьк, 1577 *ЛПБ* 5, II 4044, 5 зв.); Хто бывa(л) ꙋ а(н)дринополю а(л)бо бꙋдє ѡбачи(т) знаки ты(х) старода(в)ны(х) бы(т)въ бо(л)га(р)скихъ з грєки (1582 *Кр. Стр.* 89 зв.); А ведъже в томъ месте Дѣдове новой осаде люде таковые не маютъ бывати и тамъ оседати, которымъ права и привилея коронъные заборонять (Варшава, 1596 *ЗНТШ* XXV, 4); Сати́ри лю(дє) лѣсныи въ го́ра(х), албо въ вєли́ки(х) лѣсѣ(х) бы́ваю(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25); прє́зъ всѣ вѣки жа́дєнсꙗ нєнашо́лъ въ то́мъ Домꙋ Вѣры своєи ѡ(т)стꙋпником: хо́ть въ Нѣмє́цкихъ, Вло́скихъ... крайнахъ быва́ли (Київ, 1623 *МІКСВ* 73); было(м) и бываю в нєго ꙋ локгофєта (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 1 зв.); нє ра(з) прє(д) ты(м) быва(л) і҃с х҃с въ Iєр(с)лмѣ (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 19 зв.); Выбралъ тєжъ ц҃рь Соломѡнъ роботники... и посылалъ ихъ на ливанъ... такъ жє м(с)цъ бывали на ливанѣ, а прєзъ два м(с)ца бывали въ домѣхъ своихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 293 зв.); **в неприязни зъ собою бывати** — жити недружелюбно, ворогувати: Панъ Шкленьский звлаща, детиною будучи,... съ которого отцемъ панъ Циминский въ одномъ селе мешкаючи, подъ часъ въ неприязни зъ собою бываютъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/І, 422).

4. Наступати, наставати, наближатися: коли быває(т) вєчєрь, г҃лєтє ясно боу́дє чєрвєни(т) бо сꙗ н҃бо а ра́но днє(с) зи́ма (1556-1561 *ПЄ* 72 зв.); по смоу(т)кꙋ быває(т) вєсє́лiє и по вєлико(м) забꙋрє́нiю быває(т) свѣтлость вєли́каꙗ (поч. XVII ст. *УЄ* № 236, 20 зв.); И гдє́жъ по пла́чꙋ ра́дость нє быва́єтъ, Золотоѡ́кїй гдѣ нє ѡбꙗснꙗ́єтъ Ти́танъ по хмꙋрахъ, мꙋси(т) ра́дость жи́ти, По смꙋ́ткахъ въ свѣти (Київ, 1633 *Евфон.* 308); прє́то тогѡ ча́сꙋ на мо́ри хви́ли и вѣтри оутиха́ютъ и ти́хость вєли́каꙗ быва́є а онъ са́мъ сѣди́тъ на мо́ри сє́мъ д҃нь (серед. XVII ст. *Хрон.* 7).

5. (до кого) Приходити, прибувати: Сторожа и кликꙋны до замъкꙋ бывали пє(р)во съ сєлъ... а потомъ на(и)мовано ихъ з доходовъ замъковы(х) (1552 *ОБЗ* 144); я тебе за жону мети... не хочу; а ни дей до мене бывай и жоною... ся моею не озывай, бо дей тя певне окалечу (Луцьк, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 269); Сюды щожи́во, сюды бывайтє, и бо́жїи спра́вы познава́йтє (Львів, 1591 *Просф.* 68).

6. Мати місце, з'являтися: Ко́ли о҃цє́вє зьили яго́дꙋ грѣкоую, тог(д)ы и оу дѣтєи бы́вали оско́мины на зоубѣ(х) (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 58); Бываєть радость о єдиномъ грѣшницѣ каючомсꙗ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 43); Влънє́нїє: влъна, забꙋрє(н)є во́дноє ґды быва́єтъ, фа́лꙗ на водѣ, нава́лность (1627 *ЛБ* 20); Гди биваєтъ горачос(т) а роса идєтъ ко горѣ ѡ(т) зє(м)лѣ и злѣпитъся с повѣтрамъ, ѡ(т) того оучинитъся во ѡболокъ (серед. XVII ст. *Луц.* 543).

7. (кому, на кого, на що) (*входити до складу чого-небудь*) належати (кому, до чого): Skawuszyn seliszze na woyta bywało, a teper deržyt tot że Czeczyl (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/І, 23); томꙋ манастырꙋ ѡзєра и сєножати бывали нижъли ѡтъ татаръ запꙋстєли (1552 *ОКЗ* 46 зв.); Сєла которыє пєрє(д) тымъ на замокъ бывали (1552 *ОЖЗ* 128).

8. (кому з чого) Належати, припадати: а бываєть з млино(в) тыхъ з мєрокъ старостє хлєба на выхованьє почътꙋ єго с потрєбꙋ (1552 *ОВін. З.* 134).

9. (проти кого) (*виступати проти кого-небудь*) ставати, з'являтися: Пови(н)ни канє(в)цы... по(д)-

даныє ихъ и цє(р)ко(в)ныє и гости вси противъ людє(и) нєприѧтєльскихъ и въ погоню за ними ко(н)но збро(и)но бывати (1552 *ОКан.З.* 22).

II. (*дієслово-зв'язка у складеному присудку*) бувати: мы вамъ мєстцо ѻставѻєм, на котороє маєтє вси зъ зємли Волынскоє єхати и положити (сѧ) мєжи Городка и Дѻбровицы,... гдє и пєрєд тым зємлѧ Волынскаѧ владывана бывала (Краків, 1539 *AS* IV, 197); тѻю ко(р)чмѻ запродано бываєть на годъ за триста копъ грш(и) (1552 *ОКр.З.* 151 зв.); всѧ́коє бо дрє́во ижє нє ро́ди(т) плода доброго вы́сѣчено быває(т) и на ѡгнь повєр'жєно (1556-1561 *ПЄ* 26 зв.); кѻ томѻ ты(ж) бє(з) нє́и [кграмматіки] єсли кто и чита́є(т), мно́гокро(т) вѻ(н)тпачи вырозѻмє́(н)ѧ пє́вє(н) нє бывá є(т) (Вільна, 1596 *Грам. З.* 3); за котѡ́рыми апєллѧціами, и соу́ды прєзъ ни́хъ ѡ(т)правова́ны бывáли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 120); Та(к)жє кто кро(п) боудє(т) ясти за(в)-шє // моло(д) бываєт(т) чл҃кь то(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 11 зв.-12); А ви(д)жє пого(м)ци за прє(д)ки свои, нє бывáю(т) ѡсоу(ж)дєни (XVI ст. *УЄ* № 29519, 69 зв.); су(д)... бачєчи то ижъ яко ся сѻды звыклы зачинати и до рєєстрѻ справы вписованы бывають, тєды сторона поводовая до рєєстрѻ тоє справы впєрє(д) вписати... нє занєхала, наказа(л) сторонє позвано(и) далє(и) поступовати (Люблін, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 146); И бoѧ́знию вєли́кою зна́ти бывáютъ (Львів, 1616 *Бер. В.* 69); А пото(м) нѣкоторыи ѡ пѣнѧзє(х) трóицѻтъсѧ: дрѻ́гіи зневóлєными бывáютъ ѡ(т) стрáстєй (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 291); пєрєцъ тєжь коли́ сє роди́тъ вєли́къ бывáєтъ, алє спє́кшисѧ ѡ(т) сл҃нца затрачáєтъ овочь своѝ (серед. XVII ст. *Хрон.* 441 зв.).

Див. ще **БЫТИ[1].**

БЫВАТИ[2] *див.* **БИВАТИ[1].**

БЫВШИЙ, БИВШИЙ, БЫВШІЙ, БЫВШЫЙ, БЫВЪШИЙ *прикм.* **1.** Колишній, *діал.* бувший: Бил нам чолом владыка... Пахнотей и вказывал... листъ сѻдовый бывшего старосты... штож прєдок єго... дємаи пєрєд ним ѻ правє стоѧл с Хонцєм Свойчєвским ѡ зємлю бортнѻю цєрковнѻю (Вільна, 1514 *AS* III, 110); Алє просилъ собє тѻрє(и)ско... староста бывъши(и) нєбожъчикъ к҃нзъ фєдо(р) санъкгѻшъковичъ и ѡбє(р)нѻлъ роботѻ вєжи тоє на скаръбъ г(с)дръски(и) (1552 *ОВол.З.* 191 зв.); молебник нашь кир Анастасіє бившии митрополит (1583 *DBB* I, 86); сына моего з жоною и з иншими помочниками побили з двора и на улицу бъючи выгнали, што Пашко светками явне показав, Олексою, бывшимъ бурмистромъ (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 4); яскѻ скляръ за ѻробєнє наши(м) скло(м) то(л)ко, а єго иноє всє трѡхъ ѡконъ до избы дрѻка(р)ско(и) бы(в)шо(и) школы далє(м) зло(т) 7 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 5); Пречесному господину отцу Колистрату, игумену бывшему нашему Моргарскому братія и послушники бывшіи вси купно метаніе нижайшее сотворяемъ (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 11); єго м(л). ѡ(т)цу Пєтрови Могилє,... // игумєнови бывъшому мико(л)скому пустынъскому (Шумськ, 1638 *ККПС* 184-185); у которого игумена... речы... и вшелякие охенъдозства Федора Липъки, бывшого лентвойта луцъкого... //... аренговал (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 400-401).

2. Який мав місце, відбувався: видѣвъ же то ц҃рь бывшее чюдо разгнѣвалъсѧ вельми (1489 *Чет.* 32).

Див. ще **БЫВЫЙ.**

БЫВЫЙ *прикм.* Те саме, що **бывший** у 1 знач.: Проигѻмє(н). Бы́вы(и) игѻмє(н) (1627 *ЛБ* 101).

БЫДИРЦА *див.* **ВИДИРЦА.**

БЫДЛИВЪ *прикм.* Те саме, що **бодливый:** Алє єсли вѣдалъ жє во́лъ былъ быдли́въ ѡ(т) вчєрáшнєго и трє́тєгѡ днѧ, а нє стєрє́глнъ (!) єгѡ пáнъ єгѡ ѡ(т)дастъ вола за вола, а здо́хлогѡ сєбѣ во́змє (серед. XVII ст. *Хрон.* 99).

БЫДЛО, БИДЛО, БЫДЪЛО *с., одиничне і зб.* (*стп.* bydło) **1.** (*свійські тварини*) худоба, скотина, бидло: а к томѻ нєкоторыє люди... тыхжє сѣл побрали з двора моєго збожє и быдла (Берестя, 1512 *AS* III, 98); быдла и ѡвєц подданым своимъ нє вєлєл тамъ паствити (Краків, 1539 *AS* IV, 194); ваши люди на Товани... купъцовъ громѧть,... и быдло, и стада бєруть бє(з) числа (Вільна, 1545 *ТУ* 72); Быдло. воловъ ѕ҃ быковъ г҃ (1552 *ОКр. З.* 153 зв.); то(л)ко ѡ(д)но повѣди(л) дворно(й) має(т)ности бы(д)ла сємєро а клѧ(ч) двоє (Буремль, 1560 *ЛНБ* 5, II 4043, 23 зв.); к тому пекарня старая непокрытая; двѣ клети,... а обора на быдло (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 7/II, 381); я ива(н)... цу(п)ри(к)... зєзна-

ва(м) и(ж)є(м) о(д)прави(л) дѣ(в)кы своѣ з очизны …шатами бы(д)ло(м) клача(ми) (Одрехова, 1586 *ЦДІАЛ* 37, 1, 27); ω(т)писую… хȣто(р) та(м) же бȣдучи(й) з би(д)ло(м) и ω(в)цами (Чигирин, 1600 *ПИ* № 37); бра(т)… тыє добра… кони бы(д)ло ω(в)ци и (в)вє(с) спря(т) домовы(и)… ω(т) мала до веля ω(т)да(л) и з ни(м)… по братє(р)ску подєли(л) (Жорница, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 115); Скóтъ: Бы́дло (1627 *ЛБ* 115); Людемъ быдло едно побрали, другое покрали (1636-1650 *ХЛ* 81); Лє(ч), кгды та(м) приєха(л), ничого згола: ани быдєлъ, ωвє(ц),… ани збожъ,… нє заста(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 196); *У порівн.:* Подобно бы и нашы православъникове,… яко быдъло, всихъ до своее оборы (латвей) загнали! (Вільна, 1599 *Ант.* 667); **быдло великоє** — велика рогата худоба: А тые все имѣня свои… поступилъ з дворами и зо всимъ будованьемъ,… и всякимъ быдломъ великимъ (Затурці, 1590 *ИКА* дод. 92); **быдло великоє рогатоє, быдло рогатоє великоє** — те саме, що **быдло великоє**: быдла великого рогатого: воловъ — три(д)ца(т)ь,… коровъ — два(д)ца(т),… тєля(т) — пя(т)на(д)ца(т), ялови(ц) — шє(ст)надца(т),… быковъ трєтяковъ — два(д)цать, ωзимковъ — пя(т)на(д)ца(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 126); в то(и) ωборє… бы(д)ла рогатого великого… двє коровы… ялови(ц) пять быковъ нєвȣковъ чотыри (Чорногород, 1578 *ПВКРДА* III-2, 50); **быдло дворскоє** — свійські тварини: в той час в том дворе было: …быдла дей дворского: // волов шест, коров шест, телят, кон гнедый, вепров десет, свиней пятеро (Володимир, 1568 *АрхЮЗР* 8/III, 163-164); **быдло дробноє** — вівці й кози: зєманє и ихъ люди кони, волы и иншоє быдло дробноє мають на торгȣ в мєстє по цєнє продавати (Вільна, 1546 *AS* IV, 477); **быдло малоє** — те саме, що **быдло дробноє**: Року 1264 быдло… малое здыхало у Полици (поч. XVII ст. *КЛ* 73); **быдло нерогатоє** — свині: в ты(х) имє(н)яхъ было… бы(д)ло рогатоє и нєрогатоє (Варковичі, 1572 *ЛНБ* 5, III 4071, 32 зв.); **быдло рогатоє** — рогата худоба: У дворцы быдла рогатого: коров и быков всих сорок и пат (Яблонь, 1551 *AS* VI, 111); по(з)ваны(и) побра(л)… быдла рогато(г) воло(в) ω(с)мъ… коро(в) тє(л)ны(х) двана(д)ца(т)… по(д)тє(л)ко(в) чотыри (Вінниця, 1610 *ЛНБ* 5, II 4052, 148 зв.); **быдло рогатоє малоє** — мала рогата худоба: Быдъло рогатоє малоє… ȣсє тамъ коръмлєвано (1552 *ОЛЗ* 191 зв.).

2. Тварина взагалі: Бо тежъ насъ такимижъ балвофальцами, а еще спроснѣйшими, нижъ папежъниковъ, зовутъ, и то еще придаючы, жесмы простакове глупые, немаючы[е] ани писма, ани науки, а праве-яко за быдло насъ розумѣютъ! (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 146); ни в чóмъ не былъ бы чоловѣкъ ро(з)ныи ω(т) бы́дла, яко мóвитъ соломóнъ (Дермань, 1603 *Охт.* 4); анѣ бовѣ(м) бы́длȣ подóбнє и чоловѣкъ заховыва́ти ты́лько пови́нєнъ тєлє́снȣю за́цность рóдȣ (Острог, 1614 *Тест.* 175); Сȣть нѣкі́и гóры ωгни́стыи, для ωгня на ни́хъ трва́ючого, а на ни́хъ бы́дла ώвцамъ подóбныи, котóрі́хъ хóтячи ловци поима́ти, чи́нятъ кóла жєлѣзныи и… ки́даю(т) в' ωгóнь (Вільна, 1627 *Дух. б.* 122).

БЫДЛОКРАДЦА *ч.* (*стп.* bydłokradźca) злодій худоби: быдлокр(ад)ца (I пол. XVII ст. *Сем.* 3).

БЫДЛЯ, БЫДЛА, БИТЛА *с.* **1.** (*свійська тварина*) худобина: А дають рєзники ωть кажъдого быдляти мяса по плєчȣ (1552 *ОВол.З.* 199); все село Микулинское спустошено, ижъ у тридцати хатахъ жадное души не толко человека, але ни которого быдляти не машъ (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 6/I, 44); Народи(л)ся є(ст) мє́жи быдля́ти дѣти(н)кою малы(м) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 57 зв.); В Вєртє́пѣ нє́ндзномъ, в пєлю́шкися повива́єт. И в яслє(х) быдля́тъ нєрозоу́мныхъ спочива́є(т) (Львів, 1616 *Бер. В.* 69); Вєдȣтъ на́съ до пла́чȣ и быдля́та, гды якъ пи́шєтъ Васі́лі́й Вє(л)… Вóлъ на(д) Волóмъ пла́калъ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 19); Быкъ на(д) свóйскими быдля́ты вє́рхъ маєтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. I), 3); Гова́до: Бы́дла (1627 *ЛБ* 26); быдлят бє(з) пастыря нє смѣю(т) в полє пȣщати абы и(х) волкъ нє шарпа(л) (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 17 зв.); Єсли хто злє́цытъ бли(ж)нємȣ своємȣ осла, вола, ȣвцȣ, и кóждоє бы́дла на хова(н)є а здóхло бы, або ω(т) звѣ́ря заєдє́но нєха́й ω(т)нєсє до нєгω што заби́то єсть, а нє нагорóдитъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 99 зв.).

2. Тварина взагалі: гды съгрышылѣ знову имъ памятъ смєртнȣю ω(т)нови(л) ȣбравшы ихъ в скоры мєртвыхь быдлять (Корець, 1618 *З. Поуч.* 172 зв.); Животи́на: Бы́дла (1627 *ЛБ* 37); Сȣть нѣкі́и гóры

ѡгнѝстыи,... а на нѝхъ бы́дла ѡ́вцамъ подо́бныи... тыи быдлѧта за по́кармъ, за напо́й, за ѡхоло́дꙋ... и за вси ро́скоши свои ѡгонь ма́ютъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 122); Сꙋ́ть чл҃вки спо́лныє з҆ быдлѧ́ты, бо и тыє ро́дѧтсѧ и напо(л)наю(т) зє́млю (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 918).

БЫДЛЯЧИЙ, БЫДЛѦЧИЙ, БЫДЛѦЧЇЙ, БЫДЛѦЧЫЙ *прикм.* **1.** *(який належить худобі)* худоб'ячий: казал палити лой, кишки баранѣи и быдлѧчие и иные (поч. XVII ст. *Вол. В.* 100); По(д)пра́сокъ, мѣсцє гдє кров҆ быдлѧ́чаѧ з҆тѣка́ла (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 488); нє пєрєло́манѣє: ѡкрꙋ́тныє быдлѧ́чыє жи́лы (Львів, 1642 *Час. Слово* 273 зв.);

(який стосується худоби) худоб'ячий, тваринний: На мѣсцє бы́длѧчихъ... ѡфѣръ,... пода́лъ намъ но́вꙋю нє крыва́вꙋю ѡфѣрꙋ, тѣло и кровъ свою в҆ ѡсо́бѣ хлѣба и вина (Дермань, 1603 *Охт.* 7);

(про м'ясо) яловичий: Дозволи(л) па(н) бо(г)... ноєви... мясо є(сти)... звєрячого а(л)бо бы(д)лячого и и(н)ши(х) потравъ ꙋживати (1582 *Кр. Стр.* 21); позво́лилъ имъ и бы́длѧчєє мѧ́со собѣ на ѡфѣрꙋ приноси́ти (Дермань, 1603 *Охт.* 5).

2. *Перен.* Грубий, низький, тваринний: Нєха(и) жє пєрєста́нꙋ(т) тєлє́сныи и бы(д)лѧчїи лю́дє ѡ ста́нѣ ст҃ы(х) дво(р)нє гада́ти (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 29 зв.); Ско́тскїй нра́въ: Бы́длѧчїй норовъ, или обы́чай (1627 *ЛБ* 115).

БЫДЛѦ *див.* **БЫДЛЯ.**

БЫДЛАТКО *с.* *(свійська тварина)* худобинка: тогосвѣтнїи матки ради бы жєбы и(х) с҃нове были сла́вными... и мꙋдрыми, алє и сами нє знаю(т) што з ними чинѧ(т), бо лѣпшє любѧ(т) свои свинѣ и быдлѧтка, анѣжли дитѧ́тка (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 17 зв.).

БЫДЛѦЧИЙ *див.* **БЫДЛЯЧИЙ.**

БЫДЛѦЧЇЙ *див.* **БЫДЛЯЧИЙ.**

БЫДЛѦЧЫЙ *див.* **БЫДЛЯЧИЙ.**

БЫКОВЪ *прикм.* У складі вл. н.: **быковъ дубъ**: а в дрꙋгомь дє(и) мєстцꙋ ꙋ быкова дꙋба... кгру(нт) зємли єго по(д) сєбє... забирають (Берестя, 1552 *ЛНБ* 103, 397/IIIb, 819, 1).

БЫКЪ *ч.* **1.** *(самець корови)* бик: У дворцы быдла рогатого: коров и быков сорок и пѧт (Яблонь, 1551 *AS* VI, 111); в той оборе... быков третяков пят (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 352); має(т)ность мою ...з дво(р)ца побра(ли)..., ѡзимко(в) дєся(т), быковъ нєуковъ двана(д)ца(ть), ѡвє(ц) триста (Житомир, 1584 *АЖМУ* 101); то дв(д)ъ нє кволи со́бѣ самомꙋ чини(л), алє подобно кволи... жидовъскомоу наро́довы, котороmꙋ... росказа(л) бы(л) ѡфѣри палєнїє з барано(в) быко(в) воловь... собѣ якобы на фалꙋ приноси́ти (1598 *Розм. пап.* 45); Федуръ єму даровалъ быка двагу(д)ка (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 222); Бы́къ на(д) сво́йскими быдлѧ́ты вє́рхъ ма́єтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. I), 3); юнєцъ: Бы́къ молоди́къ, я́ро(к) и лю́тъ бы́къ (1627 *ЛБ* 159); Строны ты(х) быкꙋ(в) котры(х) ся тєщя на ю(м) ꙋпоминала, право єго выслꙋхавши справꙋ слꙋ(ш)нꙋю ꙋчинило єго в ты(х) быко(х) во(л)ны(м) (Одрехова, 1634 *ЦДІАЛ* 37, 16, 16); А та́къ возмѣтє собѣ сє́мъ быко́въ... а ѡфѣрꙋ́йтє палє́нїє за сєбє (серед. XVII ст. *Хрон.* 58); **быкъ лончаный** — дворічний бик: тыє посла(н)ци... быковъ ло(н)чаныхъ шє(ст)на(д)цать,.. быковъ нєꙋковъ дєсєть... побрали (Ковель, 1585 *ЖКК* I, 261); **быкъ невпряженъ** — молодий бик, якого ще не використовували для роботи: быдла дворного: волов осмъ,... яловиц три, бык не впряжен, другий подтелок (Луцьк, 1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 98); **быкъ неукий** — не приучений до роботи молодий бик: за быка нєвкого (!) сорокъ грошє(и) (1566 *ВЛС* 99).

2. *(одне з дванадцяти сузір'їв зодіаку)* Бик, Телець: Зодїакъ є(ст) ѡкроугъ. або кѡ́ло на н҃бѣ. на которых҆ сꙋ́ть двана́дєсѧ(т) зна́мєнь... скопъ. быкъ. близнѧ́та. ра́къ. ва́га. водо́лєа. рыбы. скоро́пїа. д҃ва. стрѣлє(ц). лє́въ. // козѣ́й ро́гь (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 43 зв.-44).

3. Вл. н.: Якимъ быкъ (1649 *РЗВ* 338).

БЫЛАНЕ *мн.* Назва мешканців села Білий Потік: Кꙋпили сїю книгꙋ рєкомоє Євангєлїє тєтръ былане за своє ѡ(т)пꙋщєнїє грѣхов своих волних и нєволнихъ и придали є(г) до храмꙋ прєподобной м҃чици парасковїи (Білий Потік, 1646 *Паньк.* 10).

БЫЛЕ *спол.* (*стп.* byle) *(зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення)* **1.** *(приєднує підрядну частину мети до головної)* щоб, аби: А оны тежъ попов глупых и неученых ставят, быле грошѣ брали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 50); Все тоє

ѡхотнє радостною дшею зносилъ, былє толкѡ правда з его особы на то(т) часъ в' своєй пова(ж)ности была зостала (Вільна, 1620 *См. Каз.* 17 зв.); нта́къ коли потре́ба мол'ча́ти, а гдє при́стоит' вола́ми, и кричачи млі́тисѧ, бы́лє оу́мыслъ змо(ц)нєнымъ бы́лъ в' Бга (Вільна, 1627 *Дух.б.* 303).

2. *(приєднує умовну підрядну частину до головної)* щоб тільки, аби тільки: А еслиже самъ не розумѣтимѣшъ и не умѣешъ, яко до того прийти, пытайжесе старшыхъ, а не горди пастырми церковными! Выведутъ тя съ того блуду, быле бысь хотѣлъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 144); Нє потрєба до мєнє казанѧ писа(ти) маю я досы(т) кни(х) (!) ѡтєчєски(х) и богосло(в)ски(х) былє ми очи слȣжили (Львів, 1618 *ЛСБ* 1043, 27).

Див. ще **АБЫ[1], БЫ[1].**

БЫЛЄ *див.* **БЫЛЬЄ.**

БЫЛИЄ *див.* **БЫЛЬЄ.**

БЫЛИНА, БЫЛЫНА *ж.* **1.** (*стебло трав'янистої рослини*) билина: Єгда пакь в'зросла былина и пло(д) оучинила тогды сѧ оуказаль и коуколь (1556-1561 *ПЄ* 62); коли ѡгнєваѧ нємо(ч) дръжати боудє(т) възми бѣлои венеди(к)ты корє(н) или былинȣ я(ж) на(д)щєср(д)цє и змо(в). г ѡ(ч)нашп боудє(т) з(д)равь (XVI ст. *УТ* фотокоп. 3); Зла́къ: Зе́лєность на травѣ или́ на были́нах' (1627 *ЛБ* 43).

2. *ч.* Вл. н.: Игнатъ былына — дымъ одинъ (Веледники, 1595 *АрхЮЗР* 6/I, 247).

Див. ще **БЫЛЬ.**

БЫЛИЦА *ж.* Назва рослини: ephisia, былица трава (1642 *ЛС* 180).

БЫЛЇЄ *див.* **БЫЛЬЄ.**

БЫЛЫЙ *прикм.* Минулий, колишній, давній: Сватосла́въ, або ра́чей Свѣтосла́въ я́кѡ бы ре́ким сла́ва свѣтȣ, Мона́рха Рѡ́сскїй (жє ѻ́ных' давнѣйшы(х) за пога́нства бы́лых' за́цностїй в' Рѡ́сских' Кнѧжа́та(х) (Київ, 1623 *МІКСВ* 69); И на до́л'гїй часъ продол'же́нїє фрасȣнкȣ, нє то́л'кѡ нєда́внѡ былыѣ спра́вы на па́мать приво́дит'; а́лє и да́внѡ зажи́тых' добродѣйствъ па́мать ѡ(т)новлѧ́єть (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 437).

БЫЛЬ[1] *ч.* Те саме, що былина у 1 знач.: Та(к)жє кого зоубы бола(т) съкоу з была припоу(т)никова нацѣди и помазоуи зоубы; и оуздоровлѧє(т) болєсть зоубною (XVI ст. *УТ* фотокоп. 2); сны ійлскїє боу́дȣчи в поу́щи... были ко(р)мле́ны ма́нною з' нба да́ною, хотѧ(ж) дрȣгыи былєй... назбира́вши єю ко(р)ми́лисѧ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 238 зв.).

БЫЛЬ[2] *див.* **БѢЛЬ.**

БЫЛЬЄ, БЫЛЄ, БЫЛИЄ, БЫЛЇЄ *с., зб.* (*дикорослі рослини, трави*) зілля, *заст.* билля: родать нивы былиє (1489 *Чет.* 374); бы́лїє, зѣл'є, бы́льє (1596 *ЛЗ* 28); гды бы... Бгъ старал'сѧ лѣнивыми, то бы и на дикомъ былїю казал' житȣ, и пше́ници родитисѧ (поч. XVII ст. *Пчела* 8 зв.); Ѕєло: Ѕѣлѧ всѧ́коє, та́кжє: фа́сты, бы́льє (1627 *ЛБ* 38); винница Христова,... годный овоцъ з себе выдавала, а не потребное быле и остроколючее..., выкидала (Київ, 1644 *КМПМ* II, 288); онъ рєклъ... зкрȣшȣ тѣла ва́ши з' те́рньємъ и бы́лїємъ по пȣстыни (серед. XVII ст. *Хрон.* 178 зв.); Бы́лїє. Herba (1650 *ЛК* 431).

БЫНАМНѢЙ, БЫНАМНЕЙ, БЫНАМНѢ *присл.* (*стп.* bynajmniej) аж ніяк, ані трохи, зовсім ні: на всю вобєцъ рєчь пȣсполи́тȣю обоихъ наро́довъ кгрєцких' и рȣски(х) и и́ныхъ всѣхъ имъ єди́новѣрныхъ, по многихъ... крає(х) свѣта, широ́ко и сла(в)но ро(з)ширєныхъ. бынамнѣй бачєньѧ мѣти нєхотѣлъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 6); Бынамнѣй нє бȣдȣ цєнити надъ мѣрȣ (к. XVI ст. *Розм.* 27); такъ на нбѡ по(д)нѣсши сѧ, зємлѣ бынамнѣй поро́жнєи нє ѡста́вилъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 138); Недала бовѣмъ очомъ своимъ засыпати: Анѣ ногамъ бынамнѣй отпочивати (Львів, 1630 *Траг. п.* 176); на(и)слабшїй, и на(и)простѣйшїй надѣи бына́мнѣ нє тра́титъ до Бга (Київ, 1631 *Тр. П.* 2 ненум.); свѣ(ц)кїи нє тыкаю(т)ся бынамнєй або спосро(д) сєбє млодє(н)цовъ досто(й)ны(х) на ста(н) дȣхо(в)ный обєрытє (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 1 зв.); Що мо́виш', мовъ прошȣ, такъ вели́кихъ добръ причи́на, и кото́раѧ живо́тъ даєтъ тра́пєза, ма́єтъ быти сȣдомъ? бына́мнѣй (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 915); А они ѡ(т)повѣдали бынамнѣй алє на оу́лици зостанємы (серед. XVII ст. *Хрон.* 30 зв.).

БЫРАТИ *див.* **БИРАТИ.**

БЫРВА *ж.* *Діал.* Бирва "брова". Вл. н.: А єли (!) бы ива(н) // альбо дѣти єго хотѣли пȣщати в ы(н)-

шииѣ рѹкы тоды блиши(и) бѹде(т) Федѹ(р) альбо дѣти его ныжли кто инши(и).../... сѣдѣ(л) на тѹ(м)... аньдрѣ(и) бы(р)ва, гри(ц) ма(р)ша(л) (Одрехова, 1601 *ЦДІАЛ* 37, 2, 1-1 зв.).

БЫСТРЕ *присл.* Те саме, що **бистро** в 1 знач.: котóрый рóзѹ(м) нашъ Простоты темностю заслѣплéнный бо(з)скою свóєю моýдростю бы́стрє полєрѹєтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 229).

БЫСТРИЙ *див.* **БЫСТРЫЙ.**

БЫСТРИКЪ *ч. Діал.* Бистрик "швидка течія", "бистрий чоловік". Вл. н.: Богданъ быстрикъ (1649 *РЗВ* 340).

БЫСТРИНА, БИСТРИНА, БЫСТРИНЯ, БЫСТРІНА *ж.* Бистрина, бистрінь: рѣчная бы(с)-тріна вєсєлить гра(д) бжии (1489 *Чет.* 156); очи его яко голубины надъ потоки водными, которыи жь суть молокомъ обомыты а сѣдять подле полныхъ быстринъ (поч. XVI ст. *Песн. п.* 54); колодязь затверженыи про глубину водъ живыхъ, которыи жъ текутъ быстринями прудкостію отъ Ливана (Там же, 53); rapiditas, би(с)тро(с)т(ъ), би(с)трина (1642 *ЛС* 344); Быстрина. Rapiditas. Celeritas (1650 *ЛК* 431).

БЫСТРО, БИСТРО *присл.* **1.** Бистро, швидко: аггглъ. быстро лѣтая яко ѡрє(л). добрыи слоужитєль Х(с)въ (1489 *Чет.* 227 зв.); а такъ река... межи скала(ми), такъ бы(с)тро на порога(х) камє(н)-ных бєжи(т), якъ стрели з лѹкѹ (1582 *Кр. Стр.* 32 зв.); Нехáй же вас хитро мир сей не полонить, ани прéлесть до греха не зъводить, Иже утѣкает, яко звѣрь из горы, и яко вода быстро минáет воскори (к. XVI ст. *Укр. п.* 80); А по ты(х) слова(х) вышо(л) проудко оу́м'рлый... выскочи(л) из' грóба // бы́стро на голо(с) гнъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 53 зв.-54); rapide, би(с)тро, скоро (1642 *ЛС* 344); Всю́дѹ за нéю бы́стрѡ текѹтъ, И въ слѣдъ сєбє лѹкáвыи влєкѹтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 21).

2. *(про погляд)* проникливо, бистро: вíдѣти óстро, смотри́ти быстрѡ (1596 *ЛЗ* 33); Вíдѣти остро: Бáчити бы́стро (1627 *ЛБ* 15).

БЫСТРОВРАЧЫЙ *прикм.* Сильно киплячий: быстровра́чыє смóлы: смро(д)ли́ваа сѣрка (Львів, 1642 *Час. Слово* 273 зв.).

БЫСТРОГОРКОСТЬ *ж.* Гіркота, гіркість: Иншыє зáсь злосли́выє Мытáрства, зáздрости, и запальчи́вости, и порóжней хлю́бы, и выношéнаса, надѹтости, и гнѣва: быстрогóркости тéжъ, и заатрéна,... и инши(х) Бѹ бры́дки(х)... робо(т), котóрыхъ в' тепéрешній чáсъ нє єстъ рéчъ и ча(с) ѡповѣдáти (Львів, 1642 *Час. Слово* 268 зв.).

БЫСТРОЛІОТНЫЙ *прикм.* Швидкокрилий, бистрокрилий: Слáвным' та в' тóмъ ѡршáкѹ, оучини(л) Рицéрем', Корогвí єго бы(с) бы́лъ мóцнымъ Кавалéрємъ. Орлá быстроліóтного, гóдност' ти даровáлъ; По(д) скры́длами бы(с) тыи завшє птáшки ховáлъ (Львів, 1642 *Бут.* 5).

БЫСТРОНОГІЙ *прикм.* Швидконогий, бистроногий: Оутѣкáй проу(д)ко быстронóгій коню перескóчъ тоýю смоýтнѹю тóню (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 3).

БЫСТРОПРУДНЫЙ *прикм.* Прудкий, бистроплинний: И брмѣти пото(л) бѹде(т), поко(л) ажє нáва // Збы(т) быстропрѹ(д)ный бѣ(г) свóй бѹде(т) справовати По морѹ нєѡбéшло(м) (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14-15).

БЫСТРОСТЬ, БИСТРОСТЪ *ж.* **1.** Швидкість, бистрота: Тáкъже и борзо(ст) єго [аггла] ди́вна: дхъ бовѣмъ єстъ скороход'ныи якo бы́строcть бли́скавици и пóмыслѹ нáшего (Почаїв, 1618 *Зерц.* 2); rapiditas, би(с)тро(с)т(ъ), би(с)трина (1642 *ЛС* 344); И створилъ бгъ... всакоє птáство вóдлѹгь рожáю ихъ то єсть кождóмѹ дáръ якíй в' мáсє, в' моцы, и в' бы́строcти (серед. XVII ст. *Хрон.* 4).

2. *Перен.* Проникливість, гострота: Поневажъ Бозскіе догматы вышше вшелякое мысли суть, и вышше вшелякое быстрости очное, презъ вѣру толко осягненные и всякое умѣтности лосійское отбѣгають,... и не потребують жадныхъ тогосвѣтнихъ вымысловъ (1603 *Пит.* 107); Ба(ч)ны(и) и мѹдры(и) Казнодѣа нє слáвы з бы́строcти довтѣпѹ своéго оу слѹхáчѡ(в), алє самóго, в збавє(н)ю и(х) пожи(т)кѹ шѹкáти... пови́нє(н) (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 6 ненум.); былъ той часъ, гди речи наши квѣтнули и добре ся мѣли, кгды тая збытная и выставная языка быстрость,... въ богословии анѣ вступу не мѣла въ дворы Божія (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 323); Ѡстрость: Бы́строcть, прѹдко(ст) (1627 *ЛБ* 154); áлє якъ высóкѡ взлєтѣлогѡ птáка, взрóкѹ члвчогѡ бы́строcть дойти нє мóжєтъ, и óко нáшє вынéслы(м) лѣта-

(н)ємъ бывáєт҆ прєвыш҆шано: такъ и óноє Тѣло и́м҆ сѧ вы́ш҆шей подносúло, тымъ бáрзѣй з҆ бы́строcти взрóкꙋ лю́дскогω ω(т)ходúло (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 303).

3. Гарячковість, запальність: Бы́строcть мóвитъ Бгъ гамꙋ́йтє, а пúлносѧ присмотрꙋ́йтє (Львів, 1591 *Просф.* 69); оумєр(т)ви(в)ши всѧкꙋ́ю похо(т) тєлéсны(х) стрáстє(и), мáю(т) яко в набо(л)шо(и) // пова(ж)ности и статéчности цно(т) поставити сєбє: а нѣчóго нє допꙋ́стити в҆ своє(м) тѣлѣ прє(ш)лои молоды(х) лѣтъ бы́строcти, роспꙋ́сты, хитрости (серед. XVII ст. *Кас.* 6 зв.-7).

Див. ще **БЫСТРОТА.**

БЫСТРОТА *ж.* Те саме, що **быстрость** у 1 знач.: якω дꙋшá въ ω(т)чєствѣ Нб(с)номъ нєпрємѣнитъсѧ в҆ прирожéнѧ Агглскоє, но тúлко подóбна бꙋ́дєтъ Аггломъ, в҆ сꙋптéлности и быстротóю своє́ю, тáкжє и тѣло оувєлбéнноє, нє прєлóжитъсѧ в҆ дхъ тóнкїй (Чернігів, 1646 *Перло* 145).

БЫСТРОТЕКУЧИЙ *прикм.* Бистроплинний, швидкоплинний: Показа(л) томꙋ єдного чáсоу пáнъ стрꙋ́мєнь воды бы́стротєкꙋ́чєй, котры́й з домоу пáна выплывáлъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 3 зв.).

БЫСТРОУМНЫЙ *прикм. (охочий до чогось)* Ласий, жадібний: Члкъ... готóвый на лáко(м)ство. нєнасычóный на срєбрєлю́бство. быстрооу́мный на нєсы́тость (Острог, 1607 *Лѣк.* 119).

БЫСТРЫЙ, БИСТРИЙ, БЫСТРИЙ *прикм.* **1.** (*який швидко рухається або здатний швидко рухатися*) бистрий, швидкий, прудкий: Тогда и мóрстїи пловци нєбꙋ́рно и тúхо мóрє видѣвшє, Дрéвꙋ и водѣ, и вѣтрꙋ бы́стромꙋ дша своѧ врꙋчúвшє... плáваютъ (Львів, 1591 *Просф.* 70); Сатúри лю(дє) лѣсныи въ гóра(х), албо в҆ вєлúки(х) лѣсѣ(х) бы́ваю(т). та(к) бы́стры и(ж) єго ни єдúна рє(ч) нє дóгони(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25); При то(м) рыцєрства быстра стрѣла ихъ домꙋ Которaѧ значитъ смѣлость и ихъ поготовꙋ (Угорці, 1620 *На г. Шепт.* 2); рѣка ...бы́страѧ потєкла (Вільна, 1627 *Дух. б.* 341); За бы́стрымъ злоторóгимъ, кто єлєнємъ гóнитъ, И з҆ Наꙋкъ в҆ свóй пожúтокъ, дорогїй чáсъ клóни(т) (Київ, 1632 *Євх.* 298); pra(e)rapid(us), бистри(й) (1642 *ЛС* 327); А тыи псы́ бы́стрїи нóги свои мáютъ (Чернігів, 1646 *Перло* 20 зв.).

2. *Перен. (про сльози) (який безперервно падає)* рясний: Оуснꙋ́лъ бєзсмéртный, и хто(ж) нє бꙋ́дєт҆ рыдáт(и), Бы́стрых҆ слєз҆ з҆ очїй свои(х) гóйнє выливáти (Львів, 1631 *Волк.* 19).

3. *Перен. (значний за силою вияву)* великий: вѣдаючи бовѣ(м)... нéпрїѧтєль бы́стрꙋю твоє́є дши го(р)ливость, и длѧ тóго та(к) потоу(ж)нꙋю на ню войноу́ розмайтє вы́нашолъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 98).

4. Проникливий, гострий, бистрий: Ѡбачтє тоу(т) новóго ωстровúжа ωчи та(к) бы́стрыє и прєзрочúстыє мáючого, жє нє то(л)ко стѣны и двéры, áлє матєрнúй и панáнскый живо(т) взрóко(м) пєрєхóдитъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 252 зв.); Лúгксъ,... Звѣръ островѣдзъ, в҆зрóкꙋ бы́стро(г) и скро(з) стѣнꙋ вúди(т) (1627 *ЛБ* 219); **быстрый въ зраку** — уважний: Прѣвѣє оубо да бꙋ́дє(т) прочитáтє(л) искꙋсє(н) въ чтєнїи, бѣглы(и) и быстры(и) в зрáкꙋ, нє по(в)тарѧючи и заи(к)аючисѧ на ω(д)ной рѣчи двакро(т) или три (1599-1600 *Виш. Кн.* 201); **быстрымъ окомъ** — уважно, пильно, бистрим оком: Если не можеш быстрым оком разсуждения прозрѣти, я тебѣ кратко все раздѣлы тѣ зовомого роду гананием ознаймую (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 170); Алє всєи просто Црквє, бы́стрымъ єстъ Окомъ, Котры́мъ якъ нє оспáлымъ, пúлнє дозирáєтъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405).

5. Кмітливий, розторопний, спритний: Лѣторóсль Наꙋкъ патаѧ, Полúмнїа, Тоє(ст), цвичє(н)є в҆ бы́строй пáмѧти мнóгих рéчїй (Київ, 1632 *Євх.* 302); **быстрый въ розсудку** — бистрий на розум, тямущий, кмітливий: Ачколвекъ межи апостолами привлащона // естъ Петрови святому преднѣйшость ... поневажъ надъ иншые апостолы былъ чирствѣйшимъ и быстрымъ въ розсудку (1603 *Пит.* 38-39).

6. *У знач. ім.* Бистрий. Вл. н.: Павєлъ быстры(и) (1649 *РЗВ* 377 зв.); Стєпанъ Быстры(и) (Там же, 387 зв.).

БЫСТРѢЙ *присл. в. ст.* Швидше, бистріше: Чáсє дорогїй... Быстрѣй на(д) мóрскїй корáбль живóтъ мóй провадúшъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 2); Котóрꙋю кгды нашли, тогды конéчнє и тáѧ, котóрою ωни гордúли, ω(т) людїй слáва, за ними бы́стро оутѣкáючими, ты(м) бы́стрѣй гонúти сѧ... мꙋ́сѣла

(Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 2 ненум.); А ґды такъ до́бре По́стомъ споражє́номꙋ тѣлꙋ, тихѡ и скро́мнє ро́зꙋмъ прилꙋчи́вшиса, помага́єтъ, скорѣй и бы́стрѣй нѣжъ ого́нь, такова́а мл҃тва въ го́рꙋ лєти́тъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 147).

Пор. **БЫСТРО.**

БЫСТРѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* (*більш швидкий у русі*) швидший, бистріший: ма́ю(т) с҃лнцє быстрѣйшє бѣго(м), оувє(с) д҃нь свѣтачи свою свѣщоу (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 223); Ґды тє́ды тѣло своє́й си́лѣ мо́цию стоѣтъ, а ро́зꙋмъ въ тишинѣ справꙋєтъ; быстрѣишаа на(д) ѡгє́нь, и на(д) всє и́ншєє страшли́вшаа, тогды моли́тва выхо́дитъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 455); **быстрѣйший въ розсудку** — кмітливіший, спритніший, розторопніший: При(з)нава́є(м) то пєтро́ви с҃томꙋ и(ж) бы́лъ на(д) и́ныи ап(с)лы чирствѣйшимъ, быстрѣйшимъ въ ро(з)соу́дкꙋ, тєплѣйшій въ д҃хꙋ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 95).

БЫТ *див.* **БЫТИ.**

БЫТВА *див.* **БИТВА.**

БЫТЄ[1]**, БЫТА** *с.* **1.** Буття, існування: Якъ с҃нъ ѡ(т) ѡц҃а, та(к) и д҃хъ, ѡдна́к жє кшта(л)то(м) сво́єго бы(т)а ро́знатса (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 44).

2. Перебування, присутність: Што вашє б҃лговєриє нєпоѡ(д)нокроть пишєтє и посланъцо(в) свои(х) посылаєтє до нашого па(с)тыръства жє́бы(х)мо єханьє(м) и бы(т)є(м) своимъ ва(с) вси(х) б҃лговє(р)ны(х) послꙋшнико(в) ... посєтили (Острог, 1591 *ЛСБ* 1, 152); По(д)ча́съ бы́та на́шого та́мъ: Привєдє́на была́ къ нємꙋ ѡ(д)на́ шлахє́цкаа Па́нна зъ Тєссало́ники (Вільна, 1627 *Дух. б.* 7 зв.);

проживання, життя: і҃илтановъ во́жъ халє(в) шє(ст)со(т) тисачій людꙋ ма́ючій ..., и з ни́ми ѡ(т)ишє́дши прє(з) поусты́ню сина́йскꙋю, абы до зємлѣ ханаа́нскои на быта ... лю(д) свой побоуди(л), вєли́коє имъ гро́но показа(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 267 зв.).

Див. ще **БЫТИЄ, БЫТНОСТЬ, БЫТЪ.**

БЫТЄ[2] *див.* **БИТЄ.**

БЫТЕЙСКИЙ *прикм.* Який стосується першої із книг Старого Завіту "Бытиє": Щєстоднєвникъ на бытє(й)скиє слова ма(р)гары(т) кни(ж)ка in guarto (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 27); **бытейская книга** *див.* **КНИГА.**

БЫТИ[1]**, БИТИ, БИТЬ, БЫТЪ** *дієсл. недок. і док.* **I.** (*як самостійне дієслово*) **1.** *Екзистенціональне значення* : бути, існувати; бути в наявності, бути наявним: ро(к) аф҃и... в по́лщи голодъ вєли́кїи и мо(р) бы́лъ (1509-1633 *Остр. л.* 126 зв.); а єстлибы былъ на тоє имєнє... привилєй чийколвєк,... я и потомки мои,... под кнаэєм Василєм... того имєна... нє маєм поискивати (Володимир, 1521 *AS* III, 211); Людє(и) при замъкꙋ зємл(н) и волощанъ было домо(в) всихъ сємъсотъ и три(д)цать (1552 *ОБЗ* 142 зв.); А кна(з) коста(н)тинъ повєдають с пожарища того вза(л) спижи звоновоє и пꙋшєчъноє к҃ во(з) до ѡстрога бо звонъ былъ одинъ... звали єго ратны(и) звонъ (1552 *ОЖЗ* 120); староста... повєдилъ ижъ добродєрєвъцы которыхъ вышє(и) полътори тисачи было припровадивъши дєрєво тоє лєжали тамъ в канєвє большъ мєсаца (1552 *ОКан. З.* 19 зв.); А латыню совсѣм навсѣм оставимо; ...Да будут они како суть! (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 162); На котором што ся дѣяло, сут о том гисторіє, такъ нашѣ правдивыє, яко и противников фалшивыє (Львів, 1605-1606 *Перест.* 34); в҃і Жрóдєлъ вóдъ было въ Єлíмѣ (Київ, 1625 *МІКСВ* 130); Року 1638... мало що озимины было (1636-1650 *ХЛ* 78); А ѡсобливє п҃нъ Со(т)никъ... кождого срокгo карати має(т) на которого ска(р)га будєтъ (Київ, 1649 *ЦДБ ДА/* 594, 1);

(*зі словами на означення абстрактних понять — ще*) бути поширеним, панувати: а на то єсть вѣра нашєго г(сд)ва... Стєфана воєводи (Бадевці, 1503 *МЭФ* фотокоп. № 109); и гдѣ права майтборскіє суть, врадники наши силы-моцы не судять (Краків, 1509 *АрхЮЗР* 5/I, 30); якаа вєдомость ꙋ вас ѡ них *бꙋдєт*, ѡ томъбы єси намъ давалъ вєдати (Львів, 1537 *AS* IV, 82); А ктобы мѣлъ ѡ(т)торгатися ѡ(т) того бра(т)ства на то(м) буди кля(т)ва трыста и ѡсмнадєся(т) ѡ(т)ць (Львів, 1602 *ЛСБ* 369); Єстъ обычай мудрыхъ людєй... кгды описують которого святого животъ, высоцє выносятъ и похваляютъ єго (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 475); Звы́чай лю́(д)скій єстъ, жє ґды сꙋсѣдовъ... вєдлꙋгъ тѣла чєстова́ти хотатъ... потравы... розмаѣтыѣ готꙋютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 433); И рєклъ Мѡисє(и) до лю́дꙋ: Нє бо́йтєса бо а́бы ва́съ досвѣдчилъ пришо(л) б҃гъ: и

а́бы стра́хъ єгѡ бы́лъ на ва́съ и́жє бы́стє нє грѣши́ли (серед. XVII ст. *Хрон.* 97);

(у контексті слів для вираження божественних понять) вічно існувати: На поча(т)ку *была* мова... а мова *была* ꙋ бо(г)... всє ся чєрєзъ нєє стало, в нє(и) живо(т) былъ (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 88); благословєниє б҃жиє и благода(т) свєтого дꙋха бꙋди со всими вами (Львів, 1586 *ЛСБ* 72); А ты православія мужайся, народе, небесный цар завше съ тобою ест и буде! (1603 *Укр.п.* 154); а щόжъ на(д)то ты(м) котόрыє цєркόвный ви́ръ лόва(т), котόры(х) пожи́токъ нє на́ дєнь, анѣ зє́мный, а́лє самόє кролє́в҆ство нб(с)ноє є́стъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 117); Ѡ б҃зѣ не смѣю читати, а нѣ мовити, бо про(с)тии люде входять в блꙋдъ, гди глꙋбоко речъ слишатъ а не добре розꙋмѣютъ, и такъ вѣрити ижъ билъ б҃гъ зав(ж)ди и бꙋдетъ (серед. XVII ст. *Луц.* 524); А в то́й бы́тности бѡ(з)кой, сꙋ́тъ три́ Пєрсѡ́ни рѡ́зніи... Ра́зꙋм҆, // слόво, и си́ла ѡ́бщаѧ, той бы́тнѡсти (Чернігів, 1646 *Перло* 11-11 зв.);

(у наказовій формі) хай вічно існує: и да (б)дє(т) мл(с)ть г(с)да б҃га всєдє(р)житєлѧ (Львів, 1547 *ЛСБ* 12); прόчєє(ж) в настоящє(м) и б҃гъ да́ бꙋдє(т) з вм(с)тями (Сучава, 1599 *ЛСБ* 336); Хва́ла на высόкѡстѧхъ Б҃оу, нєха́й боу́дєтъ: Котрόму нѣкгды на хва́лѣ єгό нєзбоу́дє(т) (Львів, 1616 *Бер. В.* 70); Свєти́лник҆ а́лбо походнѧ ночамъ на́шим҆ слόво Б҃жїє нєхай бꙋдєтъ (Єв'є а. Вільна. п. 1616 *Прич. отех.* 19 зв.);

(у заперечній формі) немає, немає в наявності; не бути; не існувати; не поширюватися: а к томꙋ... ꙋставєны на нихъ по всимъ сєламъ волы(н)скимъ мыта новыє чого пєрє(д) тымъ нє было (1552 *ОВол. З.* 201); Тог҆ды зобралисѧ ар҆хієрєє... и оучинили радоу, абы і҃са лєс҆тивє яли и оубили. алє мовили нє в҆ д҃нь с҃точ҆ный абы мол҆ва нє была в҆ людє(х) (1556-1561 *ПЄ* 109 зв.); та(м) ꙋказꙋют҆ стра(х), Идєжє нє єсть страха, алє тꙋгъ дѣло страшно и прєдивно (Острог, 1587 *См.Кл.* 19 зв.); и пόроди(ла) с҃на своєго прѣворож(д)єнаго... а поло(жи)ла єго въ яслє(х), а то и(м) ижє в дόмоу гόстинно(м) оупокою нє бы́ло (XVI ст. *УЄ Літк.* 73); Тєды волꙋвъ нє прода(л) бо ку(п)цо(в) нє было (Снятин, 1607 *ЛСБ* 478); алє и(х) повєда́ю(т) дїаволи, спали́ли і пра(х) ихъ в҆ мόрє в҆сыпа́ли, абы и(х) зна́коу на свѣтє... нє бы́ло (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 91); Суть еднакъ апостолове... а жадного зъ нихъ одного и щекгулного не было и не естъ головою и пастыромъ найвышшимъ надъ всею Каѳолицкою Церковію (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 486); Того жъ року... три мѣсяцы дожду не было (1636-1650 *ХЛ* 80); даю... млиновъ пять... аби въ тихъ млинахъ кривди и перешкоди нѣ отъ кого не било (Чернігів, 1650 *АИЗМ* 14); **єже єстъ** *(уживається для уточнення, розшифрування попередньо названого об'єкта, формально виступаючи в ролі сполучника означальних речень)* тобто, точніше: написана бы(с) сїа книга... в домоу прч(с)тыа б҃ца єжє є(ст) лавра прп(д)бны(х) и б҃гоносны(х) ѡ҃ць наши(х) (Київ, 1554 *ПИ* № 1); Нынѣ же в латинском родѣ сопротивно творят: изучивши грамматичку и празнословницу велерѣчную, еже ест рыторичку, тогда уже ся дмут, даскалами и мудрыми ся зовут (1599-1600 *Виш. Кн.* 154); сє(с)сию зложыли до пришло(й) сєрєды єжє є(ст) к҃з ноєврия (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 40); **тако (такъ, також) єстъ** *(вживається для підсилення наявного стану чи дії)* так є: Ино и твоя милость ѡ томъ намъ поведил, ижъ тая речь такъ естъ, какъ ѡн намъ поведал (Вільна, 1506 *АЛРГ* 119); про то будє(т) ли та(к) яко ѡни намъ жалова(ли) твоя бы мл(с)ть... ты(х) людє(и)... ку пра(в)у поставити каза(л) (Краків, 1554 *ЦДІАЛ* 181, 2, 323, 1 зв.); писа(ли)смы до и(х) м҃(л)ти(и)... абы за выєха(н)є(м) та(м) в м(л)тє(и) єсли та(к) єстъ жє тыє звы(ш)помєныє (!) кгру(нт)ы... до того манастыра налєжа(т) мєли (Острог, 1602 *ПИ* № 25); Якожъ такъ єстъ и такъ быти мусить, поневажъ речь злаа автора доброго мѣти не можетъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 731); нє сподѣває(м)ся жєбы за таки(м) ихъ дѣломъ мꙋгъ быти ми(р) мєжи нами алє нєха(и) бꙋдєтъ такъ якъ г(с)дь б҃гъ изволи(т) (під Константиновом, 1648 *ЦДАДА* 124, 3, 31); **то єсть** *(вживається для уточнення, розшифрування попередньо висловленого)* тобто: Господаръ рачилъ писати до насъ в комисєи своєй, приказꙋючи намъ, абыхмо были сꙋдами з рꙋки кнѧзѧ Васильѧ... против кнѧзѧ Андрєѧ... зъ єго сꙋдами згодивши сѧ яко в зємлєныхъ дєлєхъ, то єсть ꙋ покажєньи граней, зємль паш-

ныхъ и сєножатєй (Ковель, 1537 *AS* IV, 110); Алєксєє(и) сємєновичъ... даєть на цєрько(в)... г҃ вєдєрьца медꙋ... Калєникъ Мєхєдовичъ... даєть полъ стога сєна то єстъ є҃ возовъ (1552 *ОКЗ* 42 зв.); Робять замокъ и мостъ пєрєдъ замкомъ добродєрєвъцы то єстъ люди з волостє(и) вєрховыхъ (1552 *ОЧерк.З.* 7 зв.); Я ѡстафє(и) со(л)та(н) су(л)ми(ц)кы(и) и я га(н)ка со(л)тановаꙗ су(л)ми(ц)каꙗ зо(з)наваємо ты(м) нши(м) листо(м)... и(ж) єсмо продали землю свою... то є(ст) ча(ст) сєрє(д)нюю ꙋ во(т)чи(з)ну (Дубно, 1571 *ЛОИИ* 238, 2, 69/5, 1); в то(м) кгру(н)тє на (в)рочищу Бянє(в)щинє буду, то єсть гри(д)ню, сєни, комору и ста(и)ню спалили (Житомир, 1582 *АЖМУ* 39); миха(л) и(з) жоною своє(ю) га(н)кою зознали доброво(л)нє жєсмо продали имѣня то є(ст) на (и)мя до(м) и(з) городо(м) (Львів, 1595 *Юр.* 19); Первый (выкладъ) — ижъ черезъ имя "Петръ", то єстъ: отъ камене, каменный, албо камень, кождый вѣрный чловѣкъ розумѣнъ быти маетъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 340); Гєликѡ́нъ, то́єстъ, садъ ꙋмѣ́єтности пе́рвый (Київ, 1632 *Євх.* 294); А што сє дотычє(т) ѡ(с)татька тоє сумы, то єсть шє(с)на(д)цатъ сотъ золоты(х) польски(х), тєды ѡсмъсотъ золоты(х) сину моєму мєнованому... // ѡ(д)писую (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 218-219).

2. *Локативне значення* : (*про речі з вказівкою на конкретне місце їх знаходження*) знаходитися, бути; *(на певній площі)* розташовуватися: к томꙋ придал ємꙋ фолварок..., который фолварок єсть ꙋ Лꙋцкꙋ на пєрєдмѣстью (Краків, 1507 *AS* III, 40); Штож, которыє были наши рѣчи ꙋ кнꙗзꙗ Андрєꙗ... в скарбꙋ, были погинꙋли (Володимир, 1521 *AS* III, 206); таꙗ долина єсть против ѡстрова Пєрєкалского (Торговиця, 1527 *AS* III, 305); Два кубки сребреныхъ въ которыхъ было чотыри гривны сребра (Луцьк, 1563 *РЕА* II, 126); ку тому селу сеножати, которые сут над рекою Стыром (Луцьк, 1570 *Арх ЮЗР* 7/II, 382); в калитє была копа грошє(и) лито(в)скихъ (Житомир, 1582 *АЖМУ* 40); Скрынка бра(т)ская має(т) быти ꙋ старшого брата, а клю(ч) ꙋ молодшого (Львів, 1602 *ЛСБ* 369); пояс китайчаный, купленый за мешокъ з грошми, а у ним было десят золотых (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 9); на(м)нє(и)шо(и) рєчи нє заста(л), то(л)ко будованя поро(з)бираныє, ты(л)ко мє(с)тъца, гдє будованя были (Житомир, 1650 *ДМВН* 196);

(при вираженні збірних і кількісних понять з іменниками у родовому відмінку) бути, знаходитися: тєжъ што бꙋдєть старого жита въ гꙋмнѣ..., то тєжъ маєтъ собѣ побрати (Краків, 1510 *AS* III, 73); Сєго годꙋ ко(р)чомъ ꙋ мєстє всихъ было м҃в (1552 *ОВін. З.* 134 зв.); Камєн(ꙗ) тєсаного до двєрє(и) и до ѡконъ єстъ наготованого достатокъ (1552 *ОЛЗ* 158); повѣдили, старєц и подданыє, жє єсть того кгрꙋнтꙋ их попєрєк пꙗтаꙗ часть мили (Сушично, 1569 *AS* VII, 330); Нє заходꙗчи оу вєли́ко до свѣдо́цтвъ да́вныхъ, кото́рыхъ єсть я́ко во́лосѡвъ на головѣ, поизри ѡ(т)чє влады́ка оу кни́жки ва́шого по́лского одного богоно́сца о ѡ(т)стꙋпе́нью гре́кѡвъ, вꙿ ро́кꙋ а҃фч҃, вы́даныє (Острог, 1598 *Отп. КО* 28 зв.); того было срѣбра гривна а҃ (Львів, 1607 *ЛСБ* 1044, 3 зв.); з Яро(с)лава гвꙋздꙗ кго(н)тового єсть, котроє кꙋпилє(м) за злоты(х) є҃м за гро(ш) дєсꙗ(т) (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 7); бы́ло просохо́въ в҃і з ко(ж)до(го) поколѣньꙗ (серед. XVII ст. *Хрон.* 139);

(про людей — ще) бути, перебувати: И здєсє были в нас зємꙗнє полонскии и мѣщанє и люди волосныи и жаловали нам на тєбѣ (Мельник, 1501 *AS* I, 146); А коли наместникъ володимерскій на войну поедеть, тогда они, безъ бытности его, мають на замку нашомъ зъ наместникомъ его для обороны быти, подлугъ давности (Краків, 1509 *АрхЮЗР* 5/I, 30); мы господаръ, тамжє в Пєтърковє бꙋдꙋчы и засєдшы на той справє,... выроком нашим господаръским нашли єсмо то и сказали (Вільна, 1565 *AS* VI, 274); свщ҃єнни(к) сихо(в)ски(и) іѡаннъ лазара с҃на своєго да(л) учити писати абы ꙋмѣлъ скоропи(с), и... змовилъ до вєлико(д)нє бы(ти) єму (Львів, 1596 *ЛСБ* 3, 121, 4 зв.); росказала(м) тобѣ абысь пришолъ ѡ чєтвєртой годинє, тєразъ близко єсть шостаꙗ, повѣжъми гдєсь *былъ* (к. XVI ст. *Розм.* 7); Ла́заръ на высо́кость вшо́лъ вы́шшꙋю, а бога́чꙿ вꙿ пропа́сть изшо́лъ ни́зшꙋю... А бꙋдꙋчи вꙿ те́мности, и... сма́жꙋчисꙗ про́зꙿбꙋ по(д)но́ситꙿ до Авра́ама (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 602); Гдє н҃нѣ кнꙗзы прєсвѣтлыи... всѣ снійдѡ́ша вꙿ а́дъ, гдє сꙋтъ н҃нѣ славныи Ца́ріє (Чернігів, 1646 *Перло* 122 зв.);

(із вказівкою на місцевість) жити, проживати: мы такождєрє и ѡ(т) на(с) дали и потвръдили слѹзѣ нашємоу, вѣрномоу паноу тоадєрѹ писарєви нашємоу, тоє... сєло на бєрладѣ, на имѣ балошєщи, гдє быль козма (Хуші, 1505 *Cost. DB* 9); єстлибы Ваша Милость мал волю тоє имѣнє комѹ иншомѹ продати, ино мы жєдаєм..., абы Твоа Милость рачил того имѣна нам зычити, а єго нє продавати никомѹ до тых часов, поки мы сами... на Волыни бѹдєм (Вільна, бл. 1530 *AS* III, 362); тєпє(р) маємо спра(в)у и(ж) тая цє(р)ко(в) ѹси(м) є(ст) ѡ(т) ва(с) ѡпущєна. которыи є(с)тє в парафии и ѹ послѹшє(н)стви ѡ(т)-давна ку то(и) цє(р)кви (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); и былъ у Киевѣ презъ часъ немалый, презъ все лѣто, а съ Киева выехалъ до Трехтемирова до монастыра козацкого, и тамъ былъ часъ не малый (поч. XVII ст. *КЛ* 86); Окромъ одныхъ Жидовъ, были бовѣмъ тамъ розные народове: Грецы, Римляне и иншихъ не мало (1603 *Пит.* 47); А Иоанъ святый Богословъ, на островѣ Патмос вовиденій будучи и пишучи, там был по вознесеніи Христовѣ 96 го року (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51); *Былъ,* мóвитъ Єв҃(г)лúстъ, сы́нъ єгѡ стáршій на сєлѣ: тó єстъ на нúвѣ цнѡтъ вшєлáкихъ, котóрыми в' чєсть Б҃ѹ, а собѣ и блúжним' своѣмъ в' пожúтокъ працовáлъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 34); Бы́лъ є́ди(н) ч҃лкь господáр' кътóрїи насади(л) вú(н)ницѹ (1645 *УЄ* № 32, 122);

(на чому, у кого, де, під час якоїсь події, у певний момент — ще) бути присутнім: Кгды хрєстїанє... выхвалаю(т) г҃а воскр(с)шаго из мєртвы(х). ишли с҃щєнници вси... и людєй множєство вєликоє было (1509-1633 *Остр. л.* 131 зв.); Готовъ есми того перевести... съ сестрою своею стречною, которая въ тотъ часъ была, какъ Жидка въ скрыню адамашокъ мой вложила (Краків, 1518 *PEA* 1, 94); мы то ѡповѣдили тымъ людєм добрым, которыи на тот час ѹ кназа Ковєлского были (Ковель, 1539 *AS* IV, 183); Была тєжъ там старостинаа Крємєницкаа з дивъками своими и иных сила билыхъ голѹв (!) (1564 *AS* VI, 245); а съ ними тежъ были: панъ Бартошъ Росковскій... а Иванъ Орлинскій (Луцьк, 1566 *PEA* II, 162); нижли за вєлико пи(л)ными по-(т)рєбами дѹховными и злою дорогою... нє могли(с)мо та(м) ѹ ва(с) быти (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 158); писарѣ ти(ж) своє(г) ю(р)ка ти(ж) та(м) посилає(т) аби та(м) би(л) и ка(ж)дии гро(ш) писа(л) на (ч)то би сє видало (Сучавиця, 1598 *ЛСБ* 321, 1); бы́ль та(м) ч҃лкъ кóторомоу... роýка прáваа оусхла (XVI ст. *УЄ Літк.* 20); Не мней тежъ и сам Іоан Палеолокгъ, который, на том соборѣ будучи, тую згоду... ствержалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); чи та(м) є(ст)є, п҃новє, бы(ли), гдє спалєно до(м) п҃на Ѡлє(н)-ско(г)[о] (Черниця, 1609 *ДМВН* 149); Трéтїи отрокъ. Єстъ ли тоу кто с Пастѹхѡ(в) нéхъса озываѣ(т) (Львів, 1616 *Бер. В.* 70); Та(м) жє заразо(м) и челя(д)ника нєбо(з)чико(в)ского, которы(и) бы(л) при нє(м),... въ воду та(к)же утопи(т) єго мл. па(н) ро(т)ми(ст)ръ росказа(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 201);

(на судовій розправі) бути присутнім (як свідок): А при том были: пан Петръ Боговитиновичъ, а кн‹а›зь Иванъ Полубєнский (Луцьк, 1503 *AS* I, 150); А при том были... староста житомирский..., а мѣщанє вѣницкии Миско Перехабан а Тютко (Вінниця, 1506 *АрхЮЗР* 8/IV, 174); А при том // тєж были люди добрыє и томѹ сѹт добрє свєдоми (Володимир, 1521 *AS* III, 206-207); а при то(м) были дворанє (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА*/П-216, 102); А были при то(м) оучтивии пановє ива(н) оурба(н) лантвоитъ с҃тою(р)скїи и грицко шпоунтъ присажныи (Львів, 1580 *Юр.* 1 зв.); Стєфанъ томашєвъски(и) возны(и) єнєралъ... доброво(л)нє зозналъ, ижъ ѡ(н)... маючи при собє сторонѹ двохъ шля(х)-тицовъ... были на справє єго м(л) (Чернігів, 1637 *ЛНБ* 5, II 4061, 125); ѡнъ [возъныи]... былъ на съправє... пана Яна Шидъловъского (Житомир, 1650 *ДМВН* 215);

(згідно з умовою, при необхідності) прибути: Тот слѹжєбник кназа Єго Милости, Василєй... на рок зложєный, в Патницѹ того жида Кожчича ждал..., тот жид, Кожчич, того дна нє был (Володава, 1551 *AS* VI, 116); и кгды... пытали єсмо в дорозє нє мало слѹгъ... к҃нзя воєводы... которыє... на(м) повєдили и(ж) кня(з)... воєвода вжє к тѹри(и)ску поєхалъ и тамъ на ѡбє(д) бѹдєть (1572 *ЖКК* I, 43); ли(ст) мо(и) посылаю до ѿ(т)ца єпископа прємы(с)кого абы до мєнє во (л)вовє былъ, ра(ч)тє В м(л) ѡтослать (Острог, 1591 *ЛСБ* 152); Въ тотъ часъ

жолнѣре стояли въ Хмелнику, стацѣю незмѣрную брали, же ажъ комысѣя была (1636-1650 *ХМ* 77);

(*у заперечній формі*) не бути, не бути присутнім: андреи ись сыно(м)... взали заплату вы(д) давыда зополную и вызнали то перед право(м) тю(т)ка и(х) при ты(м) не была (Одрехова, 1550 *ЦДІАЛ* 37, 16, 14); На тотъ часъ самыхъ и людє(и) ихъ нє было нє могли(х)мо са ѡ дани довєда(ти) (1552 *ОЖЗ* 126); ѡ(т)повидѣль пак женамь агглъ рекоучи нє бойтє(с) вы вѣм' бо иже іса распатого ищєтє нє є(ст) єго тоу (1556-1561 *ПЄ* 122); В ка́жды(и) пора́нокъ ма́єть пи́лнє смотрѣти да́ска(л), єсли которо(г) бы хло́пца нє было. Ма́єть по нєго посла-(ти) зара(з) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87); повѣжъми гдєсь былъ. Абовѣмъ до(л)гось южъ нє былъ в школѣ (к. XVI ст. *Розм.* 7); Єлєкцию тєды ѡ(т)ложыли до прыє(з)дȣ з доро(г) брати(и) нє бывшых (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 50).

3. *Темпоральне значення:* відбуватися, мати місце; тривати (в часі): дєржал бы єси их по томȣ, как было за кн‹а›за Михайла (Мельник, 1501 *AS* I, 146); Того́ жє ро́кȣ илє́кціа в любли́нѣ была (1509-1633 *Остр. л.* 127); на(д)то оуслышитє бит'вы и слышаніа ѡ бит'ва(х) вѣдайтє жь а нє оужасайтєса бо моусить тоє // в'сє быти (1556-1561 *ПЄ* 101-101 зв.); зобра(в)шиса вси на ѡ(д)но мє(ст)цє поготову был(и) яко вжє *бы(ло)* в но(ч) ѡ ко(л)ко годи(н) ȣ дворь єсмо вломилиса и ты(х) людє(и) з вєзє(н)я выпусти(ли) (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 20 зв.); была схо(ж)ка мєща(н) лво(в)ски(х) рȣски(х) до манастыра стго ѡнофриа дла ѡ(с)мотрєна ска(р)бȣ (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 1); Иванъ Бѣлдага ска(р)жилъ ся... на Никифора Сага(и)да(ч)ника, ижъ єго Никифо(р) споткавши на прє(д)мѣстю... нєви(н)нє сромотилъ..., которо(и) справѣ нє было та(м) мѣсца (Львів, 1602 *ЛСБ* 1043, 6 зв.); Року 1439 былъ Флоренскій соборъ въ Венеціи (поч. XVII ст. *КЛ* 74); На Стра́(ш)но(м) Судѣ прє(дъ) нєлицемѣ(р)ны(м) Судиєю зо (м)ною Су(дъ) будє(т) (Синечола, 1648 *ЗНТШ* XIX, Misc. 8);

(*у заперечній формі*) не відбуватися: и не была служба Божая черезъ тот увесь постъ великий (Київ, 1605 *ЧИОНЛ* V-3, 142);

(*наближатися, надходити в часі*) настати, появитися: Того́ жє ро́кȣ комє́та была в кра́ковѣ ско́ро по захо́дѣ слнца (1509-1633 *Остр. л.* 127 зв.); Мѣйтєса ѡсторож'нє и чоуйтє а млтєса бо нє вѣдаєтє коли часъ боудєть (1556-1561 *ПЄ* 182 зв.); бȣдє(т) бовѣ(м) конє́цъ томȣ свѣтȣ (Вільна, 1596 *З. Каз.* 18); Пєтрє сядмо до столȣ южъ часъ єсть (к. XVI ст. *Розм.* 11 зв.); а к(д)ыжь вєчє(р) бы(ст) тєдыса хс яви(л) имь (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 51 зв.); яко и того коня помененого на врядъ отдалъ,... и на рукоемство взялъ, оферуючи се его ставить // когда того часъ будетъ (Володимир, 1601 *АЮЗР* II, 11-12); Па́вє(л) стыи... ѡзнаймилъ вѣрны(м) ȣчнкѡмъ своимъ, цркви солȣнскои, якѡ ма́єтъ бы́ти прихо(д) анті́хрістовъ (Чернігів, 1646 *Перло* 136); а коли бы́ло ра́но настȣпи́ла саранча на всю зе́млю єгипєцкȣю (серед. XVII ст. *Хрон.* 87 зв.);

(*мати місце в певний час, збігатися з певним часом*) припадати: Князь Михайло, маршалокъ... а Ивашко, подскарбій, взяли личбу въ мытника Луцкого... съ обѣюхъ мытъ на тые минулые два годы, што прошли отъ Семое Суботы, которая была индикта шостого, до Семое Суботы, которая будетъ индикта осьмого (Краків, 1505 *РЕА* III, 69); и рок // єсмо тым справом (!) и границам положили и з обоих сторон приняли на дєн сватого Юра, прийдȣчого свата вєшнєго, котороє свато бȣдєт индикта патого (Задиби, 1531 *AS* III, 392-292); и рок томȣ правȣ и розєздȣ своємȣ с обȣ сторон ѡни зволили и приняли дєн свєтого Николы зимнєго, прийдȣчого, котороє в ындиктє пєрвомънадцать бȣдєть (Львів, 1537 *AS* IV, 92); рокъ веселю певный... зложил и принял есми ажъ до таковогож свята и дня светыхъ Апостол Петра и Павла, которое быти и припасти маеть в року тисяча пятсот осмъдесят втором (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 8/III, 291);

(*у безособовій формі, при уточненні часу*) було: а было ю(ж) на днь яко го(ди)на ѕа. к(д)ы ю(ж) людє ѡпочивали по ѡбѣдѣ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 68 зв.); то было близько пред Божимъ Нароженемъ, кгды его выпровадили за мѣсто на оболонє, поймавши, утопили (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41); А въ томъ часѣ Мехметъ султанъ Константинополь опановалъ... А было то южъ по Пентикостіи въ першую седмицу поста святыхъ апостолъ (Київ,

1621 *Коп. Пал.* 1049); А было околω годи́ны ше́стоѣ на день: ω кото́ром' ча́сѣ, по ωбѣдѣ, звы́кли лю́де ω(т)почива́ти (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 260).

4. *Посесивне значення:* (*з род. відм.*) бути (кого, чиїм), належати (кому): а чий бꙋдет невод, либо князя Андрѣевь, а либо князя Иванов, ино на князя Андрѣя дѣль (Святе озеро, 1509 *AS* III, 69); За тою горо(д)нею пꙋсто местъце не могли есмо доведети чия бы горо(д)ня была (1552 *ОЛЗ* 167); Те(ж) ꙋста(в)уемъ коли бы хто ꙋ свое(и) деди(з)не спо(л)ную реку ме(л) то есть ωбадва бы береги его были А на не(и) ставы млыны поставилъ а суседни(и) вы(ш)ни(и) млы(н) своими млыны затопи(л), тогды... мае(т)... тую шкоду затопленому ωправи(ти) (1566 *ВЛС* 82); štam(!) mi rekla dyvonka: Pusty mne, Štefane, Skoču ja v Dunaj... Ach kdo(!) mě doplynet, jeho ja budu (1571 *П. про воєв.* 416); Хотѣл Гуга оузяти, та не моглъ, чомъ не тои матере былъ (Бенедиківці, 1603 *ІІЗУжг.* XIV, 223); То и(х) бро́нь была и е(ст), Кр(с)то́мъ звитяжа́ти (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14); поле все, што одно отчизны его ест..., при Феску зоставает (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 26);

(з прийм. **у**) (про кого) мати (що): а то для того, што ꙋ Єго Милости мѣсца мало было (Володимир, 1513 *AS* III, 103); прибы(т)ки мо́ви(т) хс мно́гіе соу(т) оу ωтца моего (Острог, 1607 *Лѣк.* 93); Южъ щезло и поетωвъ шале́нство оучо́ныхъ, Бо естъ оу всѣхъ Бгъ еди́нъ вмѣсто незличо́ныхъ (Київ, 1632 *Євх.* 299);

(з дав. відм. у пасивній конструкції) бути (кому); (про кого) мати (що); (*про конкретні об'єкти — ще*) належати (кому): тоты вышеписанніи пять сель... како да сꙋть вышеписанномꙋ монастирꙋ (Сучава, 1503 *Cost. S.* 260); коли им было право о тую пашную ниву с Өиларетом,... тогды Өиларетъ... о тую целину... не впоминался (Київ, 1510 *АрхЮЗР* 8/IV, 161); а князъ Василей повѣдил, штож ωтцꙋ его, князю Михайлꙋ с князем Андрѣем ω тот ωстров розездъ *был* и грани были покладеныи (Ковель, 1519 *AS* III, 188); тые имения... сынови моему милому, князю Михайлу, быти маютъ вечными часы (Чорторийськ, 1569 *АрхЮЗР* 7/I, 18); И бы́ль члкь въ іер(с)лимѣ, которомоу то *было* имя симиωнь (XVI ст. *УЄ Літк.* 3); еслибымь... быль агглоль. любве же не маючи не *е(ст)* мнѣ за тое заплаты ω(т) бга (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 13); Довлѣетъ ти: До́сы(т) ти е́сть, до́сытъ ма́ешъ (1627 *ЛБ* 31); Жро́дло на(д)то прозрочи́стое, и водо́ю до напи́ткꙋ зго́жею ти́хо плынꙋчее: иже ра́зомъ рекꙋ, што́бы оно стмꙋ хра́мꙋ приналє́жало, все было (Київ, 1631 *Син. Тр.* 812);

(*у формі інфінітива, у тричленній конструкції*) належати: а з того ставку и млынку доход увес светому Еврему быти маетъ (Земно, 1516 *АрхЮЗР* 8/IV, 30); штꙋки ωдамашковые, не краеные, тые княжне Федорѣ мают быти (Володимир, 1547 *AS* IV, 564); к(д)ы ю(ж) пріше(л) ча(с) к(д)ы ωныи плоды мали быти зобраны и(з) ωного винограду (!) посла(л) ωно(н) го(с)пода(р) слоу(г) свои(х) до ωны(х) робо(т)ніко(в), абы взяли от ни(х) ωныи плоды, которіи мали быти томоу го(с)подареви (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 166);

(*для визначення віку людини*) кому є, хто має: ино вжо томꙋ есть лѣтъ сорок (Торговиця, 1527 *AS* III, 304); мещане... све(т)чили якобы тая ведомо(ст) вышла ω(т) де(в)чины... которо(и) може(т) бы(ти) се(м) летъ (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 58); А о лета, тогды я лепей ведома, же есть девце моей шостыйнадцать годъ (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 129); А ко́ли ю(ж) было емоу ві лѣ(т) и пошли с ни(м) до іер(с)лима (XVI ст. *УЄ Літк.* 3);

(з прийм. **к**) належати кому: нехай тая земля бортная бꙋдет к церкви божей (Вільна, 1514 *AS* III, 111).

II. *(як дієслово-зв'язка).* **А.** (*у дієслівному складеному присудку*) **1.** (*у формі інфінітива, у двочленній конструкції*) бути: а на то тыито послове... листы дадꙋ(т), на которыи де(н) и мѣсто того ма(л)же(н)ства злꙋченіе мае(т) быти (Люблін, 1506 *Cost. DB* 441); А што князь Василей... кривды, которыи ся ωт давного часꙋ до того рокꙋ (стали),... менил собѣ, якобы емꙋ ωт князя Коширского и людей его мели быти, мы то все на сторонꙋ ωтложили (Краків, 1538 *AS* IV, 149); А достаточъно описанье места и поветꙋ киевъского... не могло быти на тотъ часъ бо недопꙋщоно того в небытности воеводино(и) (1552 *ОКЗ* 46 зв.); с кажъдого зрꙋба по два ω(к)на скро(з) валъ на земънꙋю а побо(ч)нꙋю

стрєльбꙋ и видити зъ ѡконъ... а такъ можеть быти ...ѡборона стєнамъ стрєльбою (1552 *ОЧерк. З.* 17); А на кожды(и) ро(к) имаю(т) быти д҃. лито(р)гии за всє бра(т)ство (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); То пакъ отступници при сконченю сейму..., кгды вже праве отволанье судовъ мало быти, написали собѣ позовъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41); те́ды... мꙋси(т) бы́ти с᾿ того вѣчна чєс(т) и хвала (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 3); Бо нє можє(т) быти та(ж)шїи жа́ль, яко гды снъ ꙋмрє(т) а до того єдина(к) (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 102); Нє вши(т)ка є(ст)... до́браѧ є́дность, алє инóг(д)ы рóзность биває(т) дóбраа. бо... бы... ма́ла бы́ти єдность мєжи ними (1645 *УЄ* № 32, 71).

2. (*у формі інфінітива, у тричленній конструкції з повнозначним дієсловом на -но, -то*) бути: а пану Ивану Немѣричу тогди маеть плачоно быти грошъ на грошу (Київ, 1531 *АрхЮЗР* 7/I, 70); А кгды чєркашєни(н) зъ ѡрды ꙋтечєть а колько кольвєкъ конє(и) выведєть то ємꙋ нє маєть быти ѡтънимано (1552 *ОЧерк. З.* 9 зв.); На дворнꙋю челяд хлибъ з двох млынов (!) мает быти давано (1567 *AS* VII, 119); тогды..., то што есть... все вцеле сыну моему..., кгды летъ доростетъ, ему отдано // быти маетъ (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 104-105); а єдꙋчи тєпє(р) на... соборъ... має(м) всѣ привилиа фꙋ(н)дꙋшы листы... з собою ка(ж)ды(и) з на(с) взя(ти)... и ѡ то(м) ѡбмыслити... гдє то ховано быти має(т) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); бога(т)ство бовѣ(м) роспорошаючи на землі доча́сноє бога(т)ство зберéнѣ собѣ на́ нєбѣ нєсмєр᾿тéлноє... бо то правди́ваѧ же бога(т)ство добродѣйства, нє можє(т) бы́ти рострáчєно (Острог, 1614 *Тест.* 138).

3. (*у формі інфінітива, у тричленній конструкції іменного (змішаного) типу*) бути: а про то кра(л) ...має(т) ѡсобныи свои послы послати до нашего г(с)п(д)ра... которыи послове имєнє(м) кралѣ єго мл(с)ти ѡ(т)... воєводы, ꙋзѣли бы записы, якоє и ка(к) великоє вино... кролєвна єи мл(с)ть имала бы и которы(м) ѡбычає(м) въ своєи ри(м)скои вѣры имає(т) хована быти (Люблін, 1506 *Cost. DB* 440); А хтобы з нас нє хотел тых сꙋдеи послꙋшен быти, тот мает заплатити // господарю королю... тисачꙋ коп грошей (Вільна, 1522 *AS* III, 231-232); кнѧзь Василей в тойжє землі Шаєнской мѣнил собє кривды быти ѡт Смѣдина (Шайно, 1538 *AS* IV, 176); А дрꙋгаѧ тамъ же подалє(и) вышъша на (и)мѧ вздыхальнєѧ алє таа ѡстра можеть быти ꙋнижена копаньємъ (1552 *ОКЗ* 34); єсли кто хочєть стар᾿шимь быти, нєхай боудє(т) ѡ(т) всѣ(х) // меншїи и всѣхь слоугою (1556-1561 *ПЄ* 162 зв.-163); Дáска(л) или ꙋчи́тє(л) сєя шкóлы, мáєть быти бл҃гочє(с)тивъ (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 1); Вшєлякая справа бра(т)ская нє має(т) быти выношєна далє(и) ѡ(т) порогу дому бра(т)ского (Львів, 1602 *ЛСБ* 369); Читéлникꙋ лáскавый, вдѧ́чнымъ хоти́ бы́ти: И яко бáчный, дóсыть с сéбє оучини́ти (Львів, 1616 *Бер. В.* 96); Єсли́сьсѧ хотѣлъ приѡдѣти стáл᾿сѧ тобѣ шáтою... ѡблюбéницєю бы́ти захотѣлєсь, стáл᾿сѧ тобѣ ѡблюбéнцємъ (Київ, 1625 *Злат. Н.* 128); Ѡвожъ І҃с мóй вѣнцéм᾿ тєрнóвым᾿ вѣнчаны(и), Стойт᾿ Агнєц᾿ котóры(и) мáє(т) бы́ть заклáны(и) (Львів, 1631 *Волк.* 11 зв.); всѣ хотѣли быти ма(т)кáми члч(с)кы́ми (1645 *УЄ* № 32, 309 зв.); *Я прáвє нє ты́лкѡ розꙋмѣны(м) быти ѡ(т) и́нши(х), áлє и найдꙋвáтисѧ вдѧ́чны(м) правди́вє прáгнꙋлъ* (Київ, 1648 *МІКСВ* 351).

4. (*в особовій формі, у тричленній конструкції з повнозначним дієсловом у формі інфінітива*) бути: бꙋдꙋ повинє(н) всѧкими листы которы(и) к томꙋ имѣнью прислꙋшають к҃нзю василью ковєльскомꙋ вєрнꙋти (Миляновичі, 1538 *Арх. Р.* фотокоп. 44); Дворы и волости ѡтъ ключа лꙋ(ц)кого ро(з)даны за староства нєбожъчика коста(н)тина которыє были ви(н)ни пословъ и го(н)цовъ всѧкихъ по(д)нимати (1552 *ОЛЗ* 191); то(т) хто злодѣя пꙋстилъ будєть повинє(н) тую всю шкодꙋ платити и ѡправовати (1566 *ВЛС* 105); Я... боудоу винє(н) тому истому ярошєви // оучинити соупо(л)ны(и) (!) запи(с) прє(д) вшы(т)кы(м) зоупо(л)ны(м) право(м) (Одрехова, 1573 *ЦДІАЛ* 37, 16, 2); то(г) всєго // пра(в)нє ꙋмоцованые пана криницкого на к҃нзя кирика рꙋжи(н)ского довєсти готовы были (Кременець, 1581 *ЛНБ* 5, II 4044, 88-88 зв.); а тоє имѣна ѡ(т)ць сємиѡ(н) и(з) жєною своєю ис пото(м)ство(м) свои(м) волє(н) будє(т) вживати (Львів, 1589 *Юр.* 10); Тѣ плоды зрелые во церкви божией... родитися имѣют, и по таковых знаков вышереченных ... церковь божия... познаватися должна есть (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 174); стара(н)є чинячи на робо(т)ника гро-

ши посылали и готовисмо то были заразомъ ꙋчинити (Устя, 1612 *ЛСБ* 437, 1); вольно имъ будеть будовати и млыни... привлащати (Вишнівець, 1619 *АЮЗР* II, 71); ѡ(т)че, згрѣши́лємъ... и оуже нє єстємъ го́дєнъ назва́тися сы́номъ твоѣмъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 30); В Цркви воюючой, пови́ннисмѡ были з҄ нєпріатєлами Бо́зкими,... завшє ва́л҄чити статє́чнє (Київ, 1648 *МІКСВ* 346);

(*у безособовій формі, у тричленній конструкції з повнозначним дієсловом у формі інфінітива*) бути: Мнѣй было до тогож листу до тои унѣи только руку подписати, анѣжли цалый тестаментъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); понево́лѣ ѡпꙋща́ю свѣ(т), и идоу зва́заный ѡ(т)ко́ль вєрноутиса нє єстъ рєчъ мо́жнаа (Острог, 1607 *Лѣк.* 122); Єстса чємꙋ заправды задивовати (православніи хрєстіанє) ижъ мы такъ часто на ꙋмєрлы(х) смотрачы,... пожыткꙋ собѣ... нє бєрємо (Корець, 1618 *З. Поуч.* 171); є́стъ дла чо́го го́йныи слєзы вы́лива́ти (Київ, 1622 *Сак. В.* 40); Такъ и над всѣ матки, въ болю ся нахожу, По сыну, якого не было слыхати (Львів, 1630 *Траг. п.* 167);

(*з присудковими словами* **потрєба, потрєбъ**) бути: Чиним знамєнито сим н‹а›шим листом..., комꙋ будєт потрєб того вѣдати (Вільна, 1503 *AS* I, 125); Я Пєтрꙋшко Мушатичь... съзнаваю сим моимъ листом каждомꙋ добромꙋ комꙋ бꙋдєт потрєбъ (*в ориг.* потрєбь — *Прим. вид.*) того вѣдати (Луцьк, 1506 *AS* I, 131); а ми... бꙋдє(м) сє старати абы сє пинѣзи что бꙋдє(т) потрєба по(с)лати (Сучава, 1606 *ЛСБ* 402, 1).

Б. (*в іменному складеному присудку*) **1.** (*з предикативним членом-іменником*) **а)** (*у називному відм.*) бути: И жидове повѣдили перед Нами, то дей есть домъ Нашъ отчизный (Берестя, 1507 *РЕА* I, 71); А по нашємъ животѣ кто боудєть господарь нашєи зємли... тотъ бы нє порꙋшилъ нашєго дааніа (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. № 12); ѡ(д)но(ж) сєнюта... повєди(л) и(ж) яцко пруски(и) нє сы(н) василиси(н) алє єсть сєстрєнєцъ прускихъ (Володимир, 1544 *ЛІІБ* 103, 22/Id, 2032, 6); А то єстъ початокъ пригоро(д)кꙋ мꙋрованого на которомъ горо(д)ни дєрєвєныє робать (1552 *ОЛЗ* 164 зв.); Ва(м)же за общєє подвиза́ниє и тщаниє спаси́тє(л)ноє, са(м) бгъ бл҃гынями вѣчными да воздатє(л) будєть (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1); **Рѣпак** є(ст) зѣла добро и въжито(ч)но (XVI ст. *УТ* фотокоп. 8 зв.); Июда искаріотскій апостолъ былъ, чуда чинилъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 47); Ч҃лкъ єстъ живо(т) до ча́сꙋ позы́ченый (Острог, 1607 *Лѣк.* 119); кназъ... повєди(л) жє то страхи на ляхи а я(м) рꙋси(н) (Київ, 1620 *ЦДІАЛ* 181, 2, 3166, 1); Ѿто Пра́въ твойхъ Пє́тръ єсть ѡборо́на, Та́рча Сіѡна (Київ, 1633 *Євфон.* 308); Бꙋди мнѣ въ всѣхъ мойхъ бѣда́хъ ѡбо́рона, А в злы́хъ припа́дкахъ крѣпкаа засло́на (Чернігів, 1646 *Перло* 33 зв.); а́лє тєпє́рь гро́бъ тво́й є́сть чє́рєво окрꙋтногѡ // звѣра (серед. XVII ст. *Хрон.* 61 зв.-62);

б) (*у родовому відм. з означенням без прийменника, виражає властиві ознаки осіб і предметів*) бути: Манастыръ былъ свєтоє прєчистоє гнилицьки(и) и томꙋ манастырꙋ ѡзєра и сєножати бывали ...ѡтъ татаръ запꙋстєли (1552 *ОКЗ* 45 зв.); и мнозіи мовили з҄мєжи нихъ ижє бѣса ма́є(т) и нєплъного єсть ро́зомоу дла чо́го слоу́хаєтє єго (1556-1561 *ПЄ* 391); Пишє(м) ꙋцтивы(м) и славє(т)ны(м) пано(м) мєщано(м) лвовски(м)... которы(и) су(т) правовєрнои вѣры нашєи хрєстия(н)скои законꙋ грєчєского (Сучава, 1558 *ЛСБ* 25); вєсєлѣтєса с тыми которыи са вєсєла(т) а пла(ч)тє с тыми которыи плачуть // бу(д)тє ѡ(д)носта(и)ноє мы(с)ли ѡдє(н) проти(в) друго(го) (II пол. XVI ст. *КА* 282-283); насꙋщны(и) то(т) кото́рій тои(ж) истности єстъ (1596 *ЛЗ* 62); Та(к)жє кто є(ст) бладо(г) лица піи боуквицоу оуваривши з вино(м) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 8); та(м) ...ры(б) а звѣра(т) мо(р)ски(х) вєли́каа моць є(ст)... // єдны́ сꙋ(т) тои фо(р)мы, яко ра́къ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26 зв.-27); дочка єгѡ... якобы лѣт҄ двана(д)цати бꙋдꙋчи, оумирала (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 626);

быти доброй мысли — мати добру думку, мати добрі наміри: Который идучи... вступил до маєтности гетмана корунного... был доброй мысли и пяный по ринку бѣгалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 36); **быти доброй надѣи** — мати надію, жити надією: и бор҄зо промови(л) к ним рєкоучи боуд҄тє доброи надѣи нє бойтєса (1556-1561 *ПЄ* 151); на свѣтѣ с҄кор҄бь мѣти боудєтє алє боу(д)тє доброй надѣй и҄жє єсми а пєрємогль свѣта (*Там же* , 421);

быти злого умыслу — мати злий намір: Деми(д) Щение(в)ски(и) бѹдѹчи злого умы(с)лѹ на(д)хнены(м)... п҃на Стефана Де(д)ко(в)ского с по(л)гакѹ ѹ тва(р) пострели(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 18); але злого оумыслоу боудѹчи, и хотачи ѡ(т)чаа(н)ными оумыслами р'комо не мо(ж)ность, ано рачей нехоуть свою прикрыти (Острог, 1607 *Лѣк.* 27); **быти цалого умыслу** — бути при повній свідомості: Я Іѡа(н) василие(в) ле(в)ковича з рогатина цалого ѹмыслѹ бѹдѹчи за здорова доброго... явно чиню... иже(м)... до(м) мо(и) ѡ(т)казѹю... брату моемѹ (Львів, 1594 *ЛСБ* 265, 1);

в) (*в давальному відм.*): в цехах ремесницких русину быти не досит, доколѣ ся не попапежит (1588-1596 *Виш. Кн.* 149);

г) (*в орудному відм.*): а по наше(м) живота, кто боуде(т) г(с)п(д)‹ре(м)› нашеи земли,... то(т) бы емѹ непорѹши(л) нашего дааніа и по‹твръ›ж(д)еніа (Бадевці, 1503 *Cost. S.* 256); А кнагини... опосле кназа бѹдѹчи вдовою тыи имѣна тридцат лет во в покои держала (Вільна, 1507 *AS* III, 44); Грицько сенъковичъ пѹшъкаръ и ѡтецъ его пѹшъкаремъ былъ (1552 *ОВол. З.* 195); Але тотъ Станиславъ жаднымъ врядникомъ надъ тыми помочниками своими не былъ (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 166); иншое са стать не може ютро цалы(и) день вамъ бѹдѹ товарише(м) (к. XVI ст. *Розм.* 41 зв.); А потом што повѣдают, яко бысмо мѣли быти зложоны от протосингела якогось, который протосингеломъ нѣколи не былъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 42); Петромъ небуду, жебымъ ся такъ бояла: И до Учителя ся непризнавала (Львів, 1630 *Траг. п.* 171); Боуд' в' той мѣрѣ всѣ(м) взѡро(м) (Київ, 1630 *Имнол.* 4 зв.); Таа есть першаа причина, дла которои Малжо(н)кове поймоватиса маю(т), абы ѡдинъ дрѹгомѹ... товаришо(м) радою и помочѹ былъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 929).

2. (*з предикативним членом-іменником у різних відмінках у складі прийменникових конструкцій*) **а)** (*у родовому відм. з прийм.* **безъ** *творить словосполучення зі значенням відсутності чого*) бути: А так мы ... на томъ листе ѡписѹемъ, иж кназь Андрѣй... з молодости лет своихъ аж и до смерти своее ...завше так ѹ в одной мере безъ смыслѹ был (Вільна, 1546 *AS* IV, 450); того то(л)ко жедаю довидатиса ѡ(т) ва(с)... та(к) же е(с)те бе(з) розуму поча(в)ши д҃хо(м) а тепе(р) тѣло(м) доко(н)човаете (II пол. XVI ст. *КА* 410); Который то листъ былъ на то(т) часъ... писаный... до кождого ч҃лка грѣшного, абовѣ(м) кождый не есть без' грѣха (Острог, 1607 *Лѣк.* 3 зв.); а ѡ(т) Твоегѡ Бл҃городіа... жадаемъ покою и любве абы Ц҃ркви Б҃жіи без замѣшан'а были (Київ, 1623 *МІКСВ* 70);

(*з прийм.* **отъ, зъ(съ)** *вказує на джерело походження чого*): Тые люди добрые... границу указали тым... землямъ: рѣку Дарницу, на которой же рѣце млиница, што перед тым от стго николы Пустынского млинъ былъ (Київ, 1508-1509 Ар*хЮЗР* 8/IV, 160); А иж ми трѹдности ѡт подданых ест ѡ сѹды и ѡ права, тогдѣ врадник мает по всимъ селомъ заказати, абы вси подданые мои Патницы пилновали (1567 *AS* VII, 119); Листы, иже су(т) ѡ(т) ст҃ѣ(и)ша(г) патріар(ха)... вцѣлѣ пришли (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1); Тобѣ же прочита(те)лю... ѡт вл҃дки х҃а будетъ мз'да бо(л)шая стокро(т), нежели твой трѹ(д) (1599-1600 *Виш. Кн.* 202); покармъ его бы(л) з лѣсныхъ овецов' (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 33); Были, заправды, и иншіи овцы, то есть, погане, але тыи не были зъ овчарни Христовы (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 434); въскрсеніе наше, не есть с прироженя нашего, але есть чѹдо преславное (Чернігів, 1646 *Перло* 144); тамъ же оузрѣла плетанкѹ... и принесенѹю ѡ(т)воривши, а видачи в ней дитатко... рекла: з дѣтокъ то евре(и)скихъ естъ тотъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 79 зв.);

(*з прийм.* **до** *творить словосполучення з модальним значенням*): А приказую ва(м) по(д) тако(ж) (!) виною, абысте емѹ были до помочы (Самбір, 1595 *Гр. Герв.* 1); ра(ч) же в҃м мой мл҃(с)тивій па(н), тоую мою... працю з ласкою принавши,... ласкавы(м) се ставити абы(м) я... бар'зей хоу(т)ливши(м) // и горече(и)шімь до послоу(г) в таковы(х) реча(х)... бы(л) (1598 *Розм. пап.* 4 зв.-5);

(*з прийм.* **за** *вказує на відношення до кого*): приказѹемъ тобе, штобы еси... з... кназем федоромъ ...порѹзѹменье мелъ и съ нимъ за одного былъ (Краків, 1539 *AS* IV, 224); м҃люся за ни(х) быти (1598 *Виш. Кн.* 309 зв.);

(*з прийм.* **на местъцу** *творить словосполучення з вказівкою на заміну кого на кого):* Передо мъною Стефаномъ Кнегининъскимъ, будучимъ на местъцу пана Станислава Петъровъского подъстаростего Луцъкого, ставъши очевисто возъный повету Луцъкого... ку записанъю до книгъ кгродскихъ Луцъкихъ вызналъ тыми словы (Луцьк, 1584 *АрхЮЗР* 3/I, 14);

(*з прийм.* **противо** *творить словосполучення з вказівкою на що-небудь, всупереч чому щось виявляється):* Нєначаа(н)ный: іжє протúво мнѣнїа, на(д) сподѣва(н)є бꙋдꙋчїй (1627 *ЛБ* 74);

б) (*у давальному відм. з прийм* **кꙋ, противъ** *творить словосполучення з модальним значенням*): которыйже статꙋт... кꙋ помочи ємꙋ быт нє мог, бо нє шло то з ровным ємꙋ (Книшин, 1554 *AS* VI, 164); Таковому разбойникови,... тотъ артикулъ пануетъ и ку помочи не естъ (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 166); Рєчїй котрыє бы кꙋ хвáлѣ Бж҃ои бы́ли (Львів, 1616 *Бер. В.* 66); Другій доводъ... и той противъ намъ не естъ, и Петра апостола монархою церкве [не] чинитъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 409);

в) (*у знахідному відм. з прийм.* **за** *з чисто предикативним значенням)*: што то є(ст) за нєвѣста (к. XVI ст. *Розм.* 48 зв.); чємꙋсѧ барзо дивꙋю кгды нє вѣмъ што є(ст) за причы́на (Там же, 62); Бо что же бы нам за полза до вас приставши и соединившися (егда ся не спасемо) была! (1608-1609 *Виш. Зач.* 206); онъ // бꙋдє тобѣ за ꙋста, а ты ємꙋ бꙋдешъ за б҃га (серед. XVII ст. *Хрон.* 82-82 зв.);

(*з прийм.* **на, въ** *з означальним відтінком*): указуетъ имъ Христосъ, абы оною манною выситися занехали, которая имъ южъ на жаденъ пожитокъ не была (1603 *Пит.* 51); ѡ(т)цéвє ст҃ыи были на прикла(д) всємꙋ дх҃овє(н)ствꙋ (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 22 зв.); та(к) жє в҆ дн҃ь сꙋ(д)ны(и) н҃бо и зємлю ѻ҃гнь ѡгоръ҆є(т), котóры(и) бꙋдє(т) в погúбє(л) нєчєстúвы(м) людє(м) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 6); Чоудовалосѧ н҃бо, страхала сѧ зє(м)лѧ, и вши(т)ко сътворєнїє было в поготовѣ загоубити вши(т)кихь Жидо(в) (XVI ст. *УЄ Трос.* 61); Укажу и я ему зъ тыхъ же "Соборниковъ"... штó если будетъ ему въ смакъ самъ то обачитъ! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 656);

(*з прийм.* **подъ** *вказує на характер використання чого*): Stec: Osmotru toiu łysycu Czy budet pud rukáwiciu Tá y pud szepku kraseyko (Яворів, 1619 *Гав.* 18);

(*з прийм.* **по** *для вираження об'єктно-кількісних відношень при визначенні ціни вартості чого*): в тот час пшеница была по чотыри копы (Кременець, 1593 *АрхЮЗР* 1/VI, 99); По десять золотыхъ было жито и всякая пашня не таней (1636-1650 *ХМ* 77);

(*у порівняльній конструкції із сполучником* **якъ** *для підкреслення якоїсь характерної ознаки*): и є́стъ я́ко ѡ́ный робо(т)никъ, котóрый кг(д)ы з҆ оурожáю пожи(т)кꙋ ѡчáєтсѧ, ѡ(т) жа(д)ноє пєрєшкóды насѣ(н)ѧ ю(ж) нє борóни(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 89); Єдны я́ко снѣгъ бѣлымисѧ найдоу́ючи: А дроу́гїє принáмнѣй, якъ вóвна боу́дꙋчи (Львів, 1616 *Бер. В.* 94); Нє бꙋдѣтє яко ко(н) и мꙋ(л), которы розꙋм(а) нѣ має(т) (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 56 зв.); Ѿ(т)чє нáшъ ст҃ый Б҃гословлéнный,... Сáмъ бꙋдь якѡ мꙋръ ѡгнéный (Чернігів, 1646 *Перло* 22 зв.); Бы́лъ слѣпóмꙋ якѡ око (серед. XVII ст. *Хрон.* 54);

г) (*в орудному відм. з прийм.* **подъ** *творить словосполучення зі значенням:* бути в якійсь залежності від кого, чого, мати владу над ким): **быти подъ благословєнїємъ звєрхности** (чиєї) — бути під благословенним підпорядкуванням (чиїм): гєдїонє болобанє... твоѧ мл(с)ть... Єщє(ж) и монасты(р) ст҃го Ѡнофрїѧ ктито(р)ства, мєща(н) Льво(в)ски(х) по(д) бл(с)вєнїє(м) звє(р)хности нáшєи всє(г)да бꙋдꙋчи(и) напада(л), и ѝнокѡ(в)... по яма(х) сажалъ (Берестя, 1593 *ЛСБ* 238, 1); **быти подъ звєрхностью** (кого) — бути підпорядкованим (кому): которы(и) мана(с)ты(р) ꙋньєвски(и) з давны(х) часовъ єстъ по(д) мо(ц)ю звє(р)хностью и по(д) благословє(нст)вомъ а(р)хиєпископа митрополита києвского гали(ц)кого и всєя рꙋси (Новогородок, 1589 *ЛСБ* 123); **быти подъ моцю** (кого) — підпорядковуватися (кому): которы(и) мана(с)ты(р) ꙋньєвски(и) з давны(х) часовъ єстъ по(д) мо(ц)ю... а(р)хиєпископа митрополита києвского гали(ц)кого и всєя рꙋси (Новогородок, 1589 *ЛСБ* 123); **быти подъ началомъ** — перебувати під чиїмось керівництвом: Бо ѡни повѣдáю(т), жє нача(л)стовáти и бы́ти по(д) начáло(м), є(ст) вла(с)наѧ рéчь мꙋдрого и на(и)вы(ш)ши(и) даръ и лáска д҃ха ст҃го (серед.

XVII ст. *Кас.* 11); **быти подъ порадкомъ братскимъ** — належати до братства: Славєтныи а правосла́вныє хр(с)тїанє, илє котрыи по(д) пора(д)ко(м) бра(т)ски(м) в' мѣ(с)тѣ Львовѣ єстє(с)тє, при црькви ȣспе́нїа пр(с)тои вл(д)чци на́шєи б(д)ци и пр(с)но двы Марїи (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 1); **быти подъ послушенствомъ** (кого) — знаходитися (перебувати) під владою (кого): Року 1514. Жикгимонтъ кроль Польскій, не малое войско выправивши такъ зъ Литвы, якъ и зъ Полщи, до Вифляитъ // послалъ и оныхъ ку собѣ зголдовалъ; и теперъ подъ послушенствомъ кроля Полского суть (поч. XVII ст. *КЛ* 74-75); маю(т) зато сȣ(м)лѣня(м) свои(м) чисты(м) досы(т) чинити по(д)лȣгъ ȣставȣ ѡ(т)ц(в)ъ // и монастырє(в) сты(х)... котрїи сȣть по(д) послȣшє(н)ство(м) и вла(д)зою Црькви стой всхо(д)ной (Топольниця, 1616 *ЦДІАЛ* 14, 96, 644-645); **быти подъ правомъ** — користуватися правом: Такожъ вь томъ мѣстѣ которыи будуть реместники, кравцы,... которыи... торгомъ ся обыходять, тымъ всимъ казалъ его милость под тымъ правомъ Нѣмецкимъ быти (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); **быти подъ справою** (кого, чого) — перебувати у юридичній залежності (кого, чого): я то самъ вємъ, иж зємане Житомирскии... єсть под справою и в присȣдє воєводства Києвского (Свитязь, 1560 *AS* VII, 58); ȣста(в)уємъ абы по смє(р)ти родичо(в) дєтя(м) лє(т) недоро(с)лы(м) шкоды и роспорошє(н)я на маєтно(с)ти ихъ яко лєжачы(х) та(к) и рȣхомы(х) маю(т) бы(ти) по(д) справою... ѡпєкȣно(в) ѡ(т) родичо(в) назначоныхъ прирожє(н)ныхъ (1566 *ВЛС* 66 зв.);

(*з прийм.* **за** *творить словосполучення із значенням подружнього зв'язку*): Єстьлижьбы ѡна за мȣж пошла, тогды ѡна маєть толко дєржати тотъ замокъ и имѣньє, бȣдȣчи за дрȣгимъ мȣжомъ, до живота своєго дєржати (Вільна, 1529 *AS* III, 351); коли дей матка моя Юхна за князем Иваном Галичанскимъ,... была, тогды дей я,... врядником был через колко год (Галичани, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 13); Вправдѣ,... Збислава, за королемъ Кривоустовымъ Болеславомъ была (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1014);

(*з прийм.* **съ, со, зо** *творить словосполучення із значенням цілості, спільності*): Дєло спижьноє на вєжи... з нєго двє головє лєвьковыє нижьли ѡтъбита ѡ(д)на голова и кольцє вынато а дрȣгаа и тєпє(р) єщє с кольцємъ єстъ (1552 *ОЛЗ* 159 зв.); Чи нє лѣпшє(ж) ѡ(т) блгсвєнїа бжіа, єсли и мáло што мѣти, и со бго(м) всѣгды быти, ни(ж)ли ми(р)ским ща(ст)є(м) са ѡбогатити, и бга тȣ(т) во мúрѣ и по смрти вѣ(ч)нє са ѡтлоучúти (п. 1596 *Виш. Кн.* 244); А Павелъ святый апостолъ упоминаеть мовячи: 'которыхъ речей научилистеся,... тыи речи творите, и Богъ покоя будетъ съ вами" (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 320); Ты оуставúчнє зо мнóю є́стєсь (Київ, 1627 *Тр.* 29);

д) (*у місцевому відм.* (*зі значенням об'єктних відношень*): ю(ж) в мѣстє бы(л) корє́цъ я́(ч)мєнє за стó зла́ты(х) чрьвєны(х) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 83 зв.); И знóвȣ: в' твоє́мъ росположе́ню и постановє́н'ю... нєха́й тє́жъ зна́єтъ и па́мать ѡ оубóгих' и я за ни́хъ рȣкóйма бȣдȣ (Київ, 1627 *Тр.* 38);

з прийм. **в (у), при, на** *творить словосполучення із значенням:* перебувати в якомусь стані, у якихсь стосунках з ким): ◊ **быти въ безмолвїи** — мовчати: Тóт'жє и на и́номъ мѣстцȣ та(к) мóви(т): жєнѣ жє оучúти нєповєлѣва́ю, ни владѣти мȣжємъ, но бы́ти въ бєзмóлвїи (Київ, 1646 Мог. Тр. 920); **быти въ болѣзни** — те саме, що **быти въ хоробе:** Брата нашєго ста(р)шєго пна Лє(с)ка, жєна врєма нємалоє в болѣзни бывши яко и сами добрѣ вѣстє прєста́виса (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1); **быти въ бременъю (въ початю)** — бути вагітно: а чуючи ся быт в томъ початю и бременъю и будучи на тот час в мене, отца своего, без бытности малъжонка своего,... ку ведомости моее, отца своего, то припустила (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 155); **быти во владзы** (чий) — бути у здатності, владі: а и(ж) єстъ во вла́дзы х(с)во(и) ча́сȣ дла про(з)бы лю(д)скои продо(л)жити и дла злóсти оукоротúти (Вільна, 1596 *З. Каз.* 27 зв.); **быти въ выбаченю** (від кого) — вибачати (кому): Взаємны(м) тєжъ спóсобомъ, малжóнокъ повúнєнъ нє́моци и нєдоста́тки малжóнки свóєи зносúти, понєва́жъ ѡна єстъ нємощнѣйшимъ сосȣдомъ, и жє вла́сноє тѣло єстъ мȣжа своє́гѡ, пови(н)на ѡ(т) ѡногѡ бы́ти в' слȣшномъ выбачє́ню (Київ, 1646 *Мог.*

Тр. 921); **быти въ вѣрѣ** (чого) — вірити (у що, чому): Лéчъ тымъ и инымъ не даючи мѣсца выкрѹ́тωмъ, статéчности Адамáнтовои бѹ́дте в҆ вѣрѣ, якω пи́шетъ Бг҃ословъ: Бѹди вѣренъ до смéрти, и дáмъ ти корóнѹ живота (Київ, 1620-1621 *МІКСВ* 32); **быти въ держанью** (чого) — користуватися (чим), володіти (чим), бути власником (чого): Коли бы которы(и) с по(д)даны(х)... // будучи то(г) име(н)я в де(р)жанью... а потомъ хоте(л) бы про(ч), то(г)ды во(л)но буде(т) ему... ωто(и)ти про(ч) куды хотячы (1566 *ВЛС* 8-8 зв.); естли бы мне Помененомѹ Иванови баби(н)скомѹ пе(р)ве(и) ни(ж)ли... ма(л)жо(н)це мое(и) придалосе... ѹме(р)ти теды по мене... Анъна... половицѹ села бабина которое я тепе(р) естемъ в де(р)жанъю... мае(т) все... де(р)жати (Луцьк, 1619 *ЦДІАЛ* 201, 4, 189, 1); **быти въ приязни** — приятелювати: Маемъ того ведомост, иж... цар Тѹрецкий..., на писме докончене намъ послал, хотечи з нами в доброй приязни быти (Варшава, 1568 *AS* VII, 304); **быти въ (при) добромъ здоровю** *див.* **быти у полномъ (своемъ) здоровьи; быти въ добромъ розумѣ, быти цалого умислу, быти въ цѣломъ смыслѣ** — бути при повній свідомості, бути повністю свідомим: Я Ивашко Өедьковичь Полозовича, и зъ моею жоною... будучи... въ добромъ нашомъ розумѣ... записали и дали есмо вѣчно и непорушно ...Пустынскому манастырю... отчизный нашь островъ на рѣцѣ на Днѣпрѣ (Пінськ, 1517 *АЮЗР* I, 55); Я Ивашко Өедьковичь Полозовича, и зъ моею жоною... будучи... въ цѣломъ смыслѣ... записали и дали есмо вѣчно и непорушно... Пустынскому манастырю... отчизный нашь островъ на рѣцѣ на Днѣпрѣ (Там же); **быти въ добромъ шафунку** — бути предметом розумного витрачання, бути в доброму пошанівку: Южъ в тóтъ чáсъ скры́нѣ с҆ талярáми, Нѣ шкатулы вáжныи с҆ портѹ́кгалáми: Нѣчóго не помóгѹтъ чловéкѹ смертномѹ, Єсли не бы́лы в҆ дóбромъ шафѹ́нкѹ живóму (Київ, 1622 *Сак. В.* 50 зв.); **быти въ единости** — бути (перебувати) в згоді, у єдності (з ким): Чи не лѣ(п)ше был о въ едно(сти) з нами бы(ти) и вѣ(ч)не жи(ти), ни(ж)ли ω(т)лучи(в)шися ω(т) на(с) нагле здо(х)нѹти і поги(б)нѹти (1599 *Виш. Кн.* 217); Ѡ приходѣ антихристовѣ: мнóгіи нáрωды, розно розѹмѣютъ тыи люде що нé есть в҆ éдности; з ри́мскою с҃(т) цéркввою апóстолскою (Чернігів, 1646 *Перло* 136 зв.); **быти въ засадце** — засідати, влаштовувати засідку: а потомъ,... зъ большимъ людомъ и з тыми, которые по заплоткахъ въ засадце были, кгвалтовне... нашедъши, а зобравши моцъю... войтовъ... онымъ росказали, абы, жадныхъ повинъностей и посълушенства его милости отъцу Рутъскому... неодъдавали (Київ, 1633 *КМПМ* I, дод. 543); **быти въ заставе** — бути заставленим, бути відданим у заставу: Продали есмо князю Андрею ... половицѹ Миркова, ωтчизнѹ и дедизнѹ нашѹ, котораѧ была в заставе в сестры нашое ... в полтораста копахъ грошей (Камінь Каширський, 1539 *AS* IV, 227); Взѧли(с)мо ω(т) п҃на Павла злоты(х) е҃і за сѣножа(ть)..., котраѧ е(ст) в заставѣ (Львів, 1615 *ЛСБ* 1047, 1 зв.); **быти въ затворѣ** — жити відлюдно, ізольовано: Албо мнимаете и Никифоро(в) язы(к), котóрого затворили е(с)те и не слышите его... такъ вѣдаите, и(ж) бо(л)ше(й) тепе(р) на ва(с) крычи(т) и ωбличае(т), ни(ж)ли перво коли в҆ затворѣ не бы(л) (1598 *Виш. Кн.* 310); **быти в затменю** — *(про місяць)* бути затемненим: М(с)ца авгѹста .ѕ. вторóй годи́ны вно(ч) м(с)цъ бы(л) в затмéню (1509-1633 *Остр. л.* 129 зв.); **быти в любви (чиїй)** — бути у ласці в когось: Якь же въз҆любил҆ мѧ ω(т)ць а и вас полюбиль, боу(д)те жь в люб҆ви моей (1556-1561 *ПЄ* 415 зв.); **быти въ малженствѣ;** а) бути одруженим, бути заміжньою: будучи тои сестре нашои панеи Александре в малженстве за першим мужемъ паном Иваном Болабаном Осекровскимъ, сплодила з ним двое детей (Володимир, 1575 *АрхЮЗР* 8/III, 288); б) *перен.* Перебувати в духовній єдності, у згоді (з ким): И сам҆ Панъ, лю́бо не в҆ телéснымъ, áле в҆ д҃хóвным҆ с҆ Цéрковíею ωблюбéницею своéю, в҆ вѣчны(м) найдѹетсѧ бы́ти малже(н)ствѣ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 925); **быти въ мирскомъ житии** — жити світським життям: Покажѣте(ж) ми ω згóдѹ важѹ́чіи, где котóры(и) з ва(с) в ми(р)ском жи́тіи бѹ́дѹчи, // ωны(х) ше(ст) заповѣде(и)... са(м) собóю испо(л)нилъ (1598 *Виш. Кн.* 272-272 зв.); **быти въ мірѣ (з ким)** — перебувати в мирних, дружніх стосунках (з ким): Вѣдали егѡ́ С҃на М҃рі́ина,

ч҃лка живо́го бѹдѹчого з҆ ни́ми в҆ мі́рѣ (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 123 зв.); **быти въ молчанью** — не висловлювати претензій, мовчати: Хто бы ѡ имє(н)є лєжачоє да(в)но(ст) зємскую дєсѧ(т) лє(т) в мо(л)ча(н)ю бы(л) нє позыва(л) ани листо(в) ѹпомина(л)ны(х) нє бра(л), ѹста(в)уємъ и(ж) таковы(и)... вєчнє мо(л)чати маєть (1566 *ВЛС* 57); **быти въ моукахь** — мучитися: оу҃мрь ты́жь и бо́гатыи и в҆ пе́клѣ по(д)нєсль ѡ́чи свои̂ ко́ли южь быль в҆ моу́кахь и оуздрѣль авра́ама зда́лєка и ла́зара (1556-1561 *ПЄ* 294); **быти у неволи** — бути в неволі: Вы будете у неволи, али скорбъ ваша на радусть ся обернетъ (XVI ст. *НЄ* 206); та́ѧ [молитва] абóвѣмъ на́дъ всѣми ре́чами панѹ́єтъ, та́ѧ в҆ невóли бѹдѹчи(х) выкѹпѹє(т) (Київ, 1634 *МІКСВ* 313); **быти въ ненависти** (кому, у кого) — бути ненависним комусь: И боудєтє зражєни ѡ(т) родитилєй и ѡ(т) бра́тій и ѡ(т) ближни(х) пріатєлєй и замордую(т) з вась нѣкоторы(х). и боу́дєтє всѣмъ в нéнависти (1556-1561 *ПЄ* 314 зв.); тогды вы́дадѹ(т) ва(с) на фрасѹ(н)ки, и оубю(т) ва́съ и бѹдєтє в нєна́висти оу всѣ(х) на́родѡ(в) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 25); **быти въ облеженю** — бути (знаходитися) в стані облоги: тóєжъ мѣсто ...прєзъ три лѣта в҆ та́къ окрѹ́тномъ облєжéню бѹдѹчоє, жє з҆ зи́мна, гóлодѹ, и повѣтрѧ, потри́кроть сто ти́сѧчій людій в҆ мѣстѣ пооумира́ло (Київ, 1625 *МІКСВ* 128); **быти въ опеце** (чиїй) — бути під чиєюсь опікою: и показалъ привилей господарский,... гдѣ его кролевская милость писати рачитъ, ижъ што который манастыръ... былъ въ опеце отца владыки Луцкого, тогды тотъ манастыръ дати его кролевская милость рачилъ... отцу Феофану, до живота его (Луцьк, 1580 *АрхЮЗР* 1/І, 147); **быти увъ отказе** (кому і без додатка) — відмовляти, забороняти (кому): И выєхавши нам вєсполок зъ Их Милостью, ѡбсылали єсмо кнѧзѧ Коширского разь и два, абы кѹ правѹ из сѹдами своими на зємлю к намъ выєхал и кнѧзю Ковєлскомѹ ѹ в отказє был (Миляновичі, 1530 *AS* III, 367); князь Богуш, первей сего за позыванем... ѹ посягане земль и о многих кривдах и шкодах, о што отець архимандрыт позвы нашими его перед нас позывал, у праве не ставши, отозвался до сейму, а ему быти ув отказе не хотел (Луцьк, 1537 *АрхЮЗР* 1/VI, 25); были позвы... ѡ пла(ц) в мѣстє луцкомъ которы(и) я костє(л) костє(л)ны(и) на тата(р)ско(и) ѹлицы быти мєную ѹв отказє бы(ти) мє(л) из нєкоторы(х) причи(н) слу(ш)ныхъ (1563 *ПИ* № 19); **быти въ парканѣ** — бути огородженим парканом, знаходитися за огорожею: зъ допущеня Божого... зо Вторка на Середу, въ ночи за сей все тое мѣсто Володимірское, што въ парканѣ было,... погорѣло (Вільна, 1564 *РЕА* II, 131); **быти въ плюгавствѣ** — аморально жити, покривати себе ганьбою: а кто єстъ в плюга(в)ствѣ, нєха(и) єщє плюгавѣє (Вільна, 1596 *З. Каз.* 21); **быти въ поготовѣ** — бути готовим: Чоудовалосѧ н҃бо, страхала сѧ зє(м)лѧ, и вши(т)ко сътворєніє было в поготовѣ загоубити вши(т)кихь Жидо(в) (XVI ст. *УЄ Трос.* 61); **быти въ покои** — бути (перебувати) в спокої, мирі, безпеці: Оузбро́єный ры́цєрѹ з го́лымъ мєче́мъ гото́вый до бо́и, абы ѡ(т)чизна и рєчъ посполитаѧ была в покои (Дермань, 1603 *Нал. на г. Остр.* тит. зв.); **быти у полномъ своемъ здоровьи, быти въ (при) добромъ здоровю, быти цѣлый на здорови** — бути цілком здоровим, бути при доброму здоров'ї: Я... из женою своею... будучи у полном свемъ(!) здоровіи... чиню знаменито симъ моимъ листомъ, кому ся его усхощеть видети, чили чтути слышати (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 10); Я Михайло Павша, посполито с моею жоною..., будучи у полномъ своемъ здоровьи..., чинымъ знаменито симъ нашимъ листомъ, кому ся // его усхощетъ видети (Київ, 1512 *АрхЮЗР* 1/VI, 16-17); Я маючи в том доброє бачєнє и бѹдѹчи цѣлый на здорови и на смыслє моєм... ѹчинил єсми тот запис и записѹю тым моим листом жонє моєй... тѹю сѹмѹ пѣнажнѹю сєм тисѧч золотых (Краків, 1539 *AS* IV, 177); Лєшко Марьковь бы(в)ши в добро(м) здоровю признава(т) доброво(л)нє жєнѣ своєи иже має(т) при ню(м) два волы и три коровы (Одрехова, к. XVI-поч. XVII ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 15); Та(м)жє пытали(х)мы є(г) ѹ то(т) ча(с) єсли хочє(т) заховати то(т) тєстамєнтъ которы(и) ѹчини(л) за добро(и) памѧти своєй при добро(м) здоровю будѹчи в року а҃фоє҃мъ. ѡ҃цъ леѡ(н)ти(и) повѣдѣлъ жє... потвє(р)ди(л) єго в то(т) ча(с) (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 3); **быти въ послушенствѣ, въ послушенствѣ быти** (чого) —

підпорядковуватись, підлягати (чому-небудь): которое подаванье замковое отъ его милости пана воеводы, або инших подавецъ, рачи ваша милость ...таковымъ попомъ словомъ своимъ господарьскимъ грозне росказати, ижъ бы они въ послушенствѣ были вряду Софійского (Київ, 1556-1568 *АЮЗР* I, 301); Иѡ але(к)сандръ мл(с)тию божию воєво(да) господа(р) земль молдавскихъ Славе(т)ны(м) пано(м) мє(с)чано(м) львовски(м) вси(м) посполите што су(т) в послуше(н)стве закону грєчє(с)кого (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); **быти въ посромоченю** (для чого) — бути осоромленим, бути позбавленим честі (перед чим): И што жъ то єсть, жебы длѧ крижа срѣбного, и дєрєваного быти в' посромоченю (Київ, бл. 1619 *О обр.* 48); **быти въ початю** *див.* **быти въ бременъю; быти в почтивости** — бути в пошані; *(в активній конструкції)* поважати: понєва(ж) былю ѡ(т) жидо(в) имѧ твоє в почтивости, а що тыжь хотѣ(л) тоє завнє оучини(л) хс (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 133); **быти въ пріательствѣ** — приятелювати, бути в дружніх стосунках: ѡболокь єго въ [о]дѣнѧ свѣтлоє и ѡтосла(л) єго ѡпать до пилата были бо межи собою иродь с пилатомъ в тыѧ дни въ пріатєльс'твѣ (1556-1561 *ПЄ* 325 зв.); **быти в радѣ** — радитися, змовлятися: Въ ієр(с)лмѣ на ты(х) мѣ(ст) осіаль дхъ нечисты(и) ср(д)цє юдашєво которы(и) потаємнѣ ѡ(т) іса ѡ(т)шєль, видачи ижє жидовє посполꙋ в радѣ были и гадали ѡ томь яко бы го могли поимат' (поч. XVII ст. *УЄ* № 256, 6 зв.); **быти въ радости** — радіти: И яко царъ призываетъ приятелей и други свои на обѣдъ свой, а осужденніи абы мучилъ, и тые, которыхъ на обѣдъ позвано, въ радости суть (1603 *Пит.* 63); **быти в ростырку** — жити у ворожнечі, незгоді: Тє(ж) кгды бы з нєнави(с)ти и нємилости на ѡбє(д)вє сторонє та(к) му(ж) яко и жона, будꙋчи в росты(р)ку зъ яки(х) ко(л)вєкъ причи(нъ) ѡдє(н) другого приправи(л) ѡ го(р)ло и замо(р)довалъ... таковоє... замо(р)дова(н)є сыновє... маю(т) до вряду ѡповєдати и ѡжаловати (1566 *ВЛС* 90); **быти в свѣцкомъ станѣ** — бути світського людиною: Притом' и я са́м' ѡ(д)вє(л): Ва(ш) та́к' єщє в свѣцкомъ ста́нѣ бꙋдꙋчи, я́кѡ тє́жъ в'стꙋпи́вши в' ста́нъ зако(н)ничїй духо́вный // го́йнє єстєм' добродѣйствы приѡздоблє́ны (Київ, 1630 *Траг. п.* 6-7 ненум.); **быти в смирении** — жити в покорі: Альбо ачей бы еси показал... ученика,... который... всю философию небѣсное мудрости — в смирении быти — изобразил и научил (1608-1609 *Виш. Зач.* 226); **быти въ смутку** — сумувати: И яко царъ призываетъ приятелей и други свои на обѣдъ свой, а осужденніи абы мучилъ, и тые, которыхъ на обѣдъ позвано, въ радости суть..., а осужденницы въ темницы затворени въ смутку суть (1603 *Пит.* 63); **быти в согласїи** (з ким) — бути в мирі, в злагоді; погоджуватися: знат ѡ(т)сюду что Рогоза нє был єщє в согласїи зъ ними (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 36, на полях); **быти въ стане паненъскомъ** — бути неодруженою, незаміжньою: понявъши собе за малъжонъку помененую небосчъку... за усилънымъ старанъемъ своимъ, есче въ стане паненъскимъ будучую,... коли ...небезпеченъства... козацъкие наступовали... малъжонъку свою... умыслне в дому покинулъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 8/III, 617); **быти въ страху** — боятися, бути переляканим: а коли плыноули того часоу быль оусноуль и приш'ла боурѧ и вѣтры на ѡзеро ажь и вол'ны сѧ в лодю в'ливали, такь ижє въ вєлико(мь) страхоу были (1556-1561 *ПЄ* 248); Ажъ и са́(м) Цє́саръ Тꙋ́рскїй былъ в' вєли́комъ страхꙋ: Бо мꙋ чотир'на́дцать ти́сачъ тамъ людꙋ зби́лъ (Київ, 1622 *Сак. В.* 45); **быти в таинѣ** — бути утаємниченим, знати про що: а ты кгды пости(ш) нама(ж) головꙋ свою и лицє своє оумы(и), абы сѧ нє оуказа(л) людє(м), жє пости́шъ, алє ѡ(т)цꙋ твоємꙋ кото́рый є(ст) в та(и)нѣ (I пол. XVII ст. *УЄ Кан.* 38); **быти у трвозѣ** — хвилюватися, переживати, тривожитися: в то(и) ча(с) ту(т) трвога наступила, татарѡвъ вєликоє мнозство розсѣялося было... навє(т) са(м) король... у вєлико(и) трвозѣ былъ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167); **быти въ тѣснотѣ** — перебувати в скрутному становищі: Мѣсто за́сь в' вєли́кой было тѣснотѣ и нєдоста́ткꙋ потрє́бъ чловє́чєскихъ (Київ, 1627 *Тр.* 668); **быти в уживаню** (чого, що) — бути в чиємусь вжитку; користуватися (чим): я за тымъ влитъємъ права, и подан̾є(м) мнє врадовы(м) ѡ(т) пана крыницкого тыхъ имєнє(и) в споко(и)номъ дє(р)жанью и

ȣживанью былъ (Кременець, 1583 *ЛНБ* 5, II 4045, 31); тактеж и на другій записъ мне самой служачій тисячи шести сотъ двадцати двох золотых полских, взглядом которого права небожчикъ и зо мною посполу былъ у спокойномъ уживаню аж до смерти (Луцьк, 1606 *ИКА* дод. 109); в' Раѣ вино в' оуживáню нє было, нє было и мáсо (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 66); Бо що ко(л)вє(к)... вы́мысли(т) и повá-жи(т)сѧ ȣподобати собѣ єдє(н)... чого анѣ было в' ȣживáню; то всє áбо на(д) потрєбȣ є(ст), або з пыхи походáчєє (серед. XVII ст. *Кас.* 3); **быти въ утиску** — бути пригніченим, сумувати: пєчалȣ́ю, в ȣти(с)кȣ єстємъ (1596 *ЛЗ* 67); Пєчалȣю: В' ȣтискȣ є́стємъ, пєкȣ́сѧ (1627 *ЛБ* 81); **быти у хоробе (форобе)** — хворіти, бути хворим: кнѧзь Иванъ... єщо за живота своєго, бȣдȣчи ȣ хоробє своєй, с котороє сѧ въжо николи нє надєвал здоровымъ... бити, жонȣ свою ... в опєкȣ подал кнѧзю Костѧнтинȣ... Ѡстрозькомȣ (Вільна, 1546 *AS* IV, 450); кнѧзь Андрєй присылал к намъ сына своєго... повєдаючи, штожъ ѡн з Божєго допȣщєнѧ тых часовъ єсть ȣ форобе (Петрків, 1527 *AS* III, 319); **быти цѣлый на здорови** *див.* **быти у полномъ (своємъ) здоровьи; быти въ целости, быти у цале, быти у цѣлѣ** — залишати в цілому (що), зберігати неруханим, зберігати в такому вигляді, в якому воно було: скоро по забитью малжо(н)ка моєго... домъ и маєт(т)но(ст) мȣжа моєго... злєцы(л) бы(л)... к҇нзь ку(р)пски(и) слȣжєбникȣ своємȣ єсифȣ пѧтомȣ // торокановȣ до часȣ пи(л)новати абы таѧ всѧ ма-є(т)но(ст) была вцєлости (1583 *ЖКК* II, 139-140); у всихъ тыхъ оконъ оболоны шкляные есть уцале (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 368); рокȣ а҇фп҇и авгȣста і҇ днь в сȣботȣ были мєщанє ȣ манастыри... а была того причина жє ѡ(т)ць лєѡ(н)ти(и) запєдȣжа(л) и пытали є(г) всє є(ст) ȣ цѣлѣ манасты(р)скоє (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 2 зв.); **быти на вдовемъ столцы** — перебувати у вдовиному стані, залишатися вдовою, щонайменше протягом шести місяців після смерті чоловіка, щоб не втратити спадку, записаного їй чоловіком: а кгдыбы кнѧгини Алєксандра, бȣдȣчи на вдовєм столцы, с того свѣта сошла, тогды Тȣров и Тарасов маєт прийти на кнѧзѧ Илю..., // которомȣж кнѧзь Илѧ бȣдєт повинєн дати ѡдно три тисѧчи коп матєризны єго (Неполоничі, 1531 *AS* III, 386-387); А если бы Панъ Богъ на мене смерть допустил, тогды она на тое своее оправе на третее части замку и места Шумбара..., маючи от мене симъ моимъ листом записано, будь на вдовъемъ столци, або и замужъ пошедши, спокойне држати (Шумбар, 1552 *АрхЮЗР* 8/III, 29); **быти на папѣжствѣ** — бути папою римським, перебувати на папському престолі: Претожъ, абысь вѣдалъ, де и въ Римскомъ костелѣ предъ тымъ органовъ не бывало, але то не рихло потомъ папежъ Римскій... который былъ на папѣжствѣ лѣтъ 14 будучи уведенъ отъ деликатовъ Влоскихъ... спѣване зъ органами въ костелѣ постановилъ (1603 *Пит.* 84); **быти на потребе** (кого) — бути на чиїх послугах, бути в чиємусь розпорядженні: па(н) жда(н) чи(р)ски(и)... вызна(л)... и(ж) за прида(н)єм ...врядовы(м) былє(м) на по(т)рєбє... к҇нзя а(н)дрєя ...до за(м)кȣ ковє(л)ского на ѡглєда(н)є покрадє(н)я рєчє(и) (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 95); па(н) дє(м)янъ мокрє(н)ски(и)... вы(з)на(л)... и(ж) рокȣ тєпєрє(ш)ного... былє(м) на потрєбє... п҇на ивана (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 99); **быти на смертельной постели** — бути (перебувати) у передсмертному стані; перед смертю: а инший нихто в то встȣпȣ никоторыми причинами мети нє маєть, бомъ иншомȣ никомȣ... жадныхъ листовъ... не давала,... а двє части в сȣмє пєнєзєй, в вєрхȣ писаной заставила и... волєю моєю, бȣдȣчи на смєртєльной постєли моєй, потвєржаю (Луцьк, 1545 *AS* IV, 419); **быти на тѣлѣ хоръ** — бути хворим, нездужати: будучи на тѣлѣ хоръ, але за доброе памети розуму и по своей доброй воли,... далъ на церковъ... тое преречоное властное имѣнье куплю свою, селищо Вишенки (Варшава, 1571 *АЮЗР* I, 183); **быти при памети** — бути при пам'яті, при свідомості: я... Макгдалена Деспотовна... // не будучи ни черезъ кого намовена... але по своеи доброи воли и будучи при памети... тое все... дарованое... записую ... сыну моему (Сільце, 1531 *АрхЮЗР* 7/I, 29-30); Коли бы хто на рєчи свои рухомыє або на имє(н)я набытыє хотє(л) тєстамє(н)т чинити, тогды таковы(и) бу(д) здоро(в) а(л)бо хо(р) коли бы то(л)ко бы(л) при добро(и) памє(ти) моцо(н) будє(т) рєчи свои

име(н)є набытоє… ѡ(т)казыва(ти) кому хочєть (1566 *ВЛС* 75 зв.); **ве крви быти** *див.* **КРОВЪ; въ рука(х) быти** (чиїх) *див.* **РУКА; въ слѣпотѣ быти** *див.* **СЛѢПОТА; (самъ) в собѣ быти** *див.* **СЕБЕ; на хлебе быти** (у кого) *див.* **ХЛѢБЪ.**

3. *(з предикативним членом-прикметником)* бути: а) *(у називному відм.)* Єстли з низкого родꙋ посполитый чєловекъ приходит дла своих цнот кꙋ вышшей чти,... заправдꙋ достойна ест ѡсвецоностыи кнажества дла мꙋжства высоких заслꙋг чтам и розмноженьемъ заплаты ꙋдавнит (Городно, 1507 *AS* III, 49); Бꙋра была́ вели́каа (1509-1633 *Остр. л.* 128 зв.); И Завиша к томꙋ мовил, иж ѡн завжды … кꙋ ѡткзꙋ имъ был готовъ (1533 *AS* III, 410); Зємъла по полємъ… мєщаномъ на пашъню зда(в)на // была вольна (1552 *ОКан. З.* 24-25); его милост… толко того просилъ, абы того постерегли, яко бы он з личбы был волен (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 127); А такъ хочемъ мѣти… абы вѣрности наши… ему поступили и иные всякие доходы… отдавали …и ни въ чомъ тому дворянинови нашому противни не были (Торунь, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 66); А моля́чи ся нє будтє многомо(в)ныє яко поганє (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 6); той анкгєло(к) малюхны(и) єсть (к. XVI ст. *Розм.* 57); та(к)же кто боудє(т) ранны(и) яжь вєдрєнєць и прикладаи // до роны (!) здравь боудє(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 4-4 зв.); Коуме́а сиби(л)ла… бы́ла ста́ра (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 76 зв.); От которого бою и зранения невєдати, если жив будет (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 10); Пе́вна бꙋдєтъ: Же пать ра́нъ по́мнꙗчи хвыхъ, мѣти бꙋдєшъ пать змы́слѡвъ кꙋ би́твѣ гото́выхъ (Київ, 1625 *На г. Долм.* 2); А зъ ихъ всѣхъ, Магдалена естъ найщаслившая (Львів, 1630 *Траг. п.* 176); Та́къ єси́ Вєли́къ и Чꙋдєнъ ѡ Бжє мо́й (Чернігів, 1646 *Перло* 68 зв.); Нє могꙋ самъ дєржа́ть всєгѡ лю́дꙋ тогѡ, бо мнѣ та́жкїи єсть (серед. XVII ст. *Хрон.* 133 зв.); **быти готовъ** *див.* **ГОТОВЪ;**

б) (*в родовому відм. з запереченням або у складі додаткових речень*): А що ж не ест противного в церкви єму от мала аж и до велика? (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); Смєрте́лный тѣло(м) е́стєсь, нєсмєр'те́лный дшє́ю боу́дꙋчи, розмышла́й що єсть смєрте́лного тѣлꙋ (Острог, 1614 *Тест.* 165); Илє що єсть ра́достного, тоу вспомина́ю (Львів, 1616 *Бер. В.* 83); Єли́ка прєлюбе́знаа: штоко́лвє(к) єсть при́ємного (1627 *ЛБ* 35);

в) (*в орудному відм.*): а єслибы которы(и) з насъ хоробою вымовляти(с) хотєлъ и для хоробы нє прибы(л) тогды… має(т) пє(р)вѣ(и) присагꙋ ꙋчинити яко справє(д)ливє бы(л) хворы(м) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 164); Стара(и)са завшє ꙋчтивє мєшкати и бꙋдь добры(м) и цнотливы(м) (к. XVI ст. *Розм.* 64 зв.); на з'громажє(н)є до нéго людїй бгбойныхъ… кото́рымъ то и дрꙋка́р'ню прида́лъ, абы двоа́ко и троя́ко пожито́чными цркви и вѣрѣ стой были (Дермань, 1603 *Охт.* 12); а пре́то боу́дь послоу́шны(м) сноу ѡ(т)цєвскихъ мои(х) сло́въ, абы́сь и само́мꙋ собѣ бы́лъ пожито́чны(м) (Острог, 1614 *Тест.* 177); Кто ко́лвєк' єднак' гды проти(в)ко добродѣєви нєвда́чным' бꙋдєтъ, ѡ(т) всѣ(х) ѡгꙋломъ заслꙋгꙋєтъ нага́нєнъ бы́ти (Київ, 1631 *Тр. П.* 5 ненум.); тыє которыє ѡбє(ц)ными были з охотою до скры(н)ки за вє(с) рокъ ѡ(д)дали (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 48); А проси(м) бга и тебє абы єсъ быль ласкавы(м) приятєлє(м) во(и)ску запоро(з)ко(мꙋ) (Черкаси, 1648 *ДБХ* фотокоп. 11); Которы(й) то прєречоны(й) П: Стефанъ … на ложу отпочываючы, але еднакъ на умысли будучы добре здоровы(м),… такъ свою остатнюю волю,… роспоражае(т) (Холм, 1648 *Тест. ст.* 470); Яко з давъныхъ часовъ такъ и тєпє(р) єго ца(р)скомꙋ вєличє(с)твꙋ єсътєсъмо прихилъными (Переяслав, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 38); **быти готовыми** *див.* **ГОТОВЪ.**

4. (*з предикативним членом-дієприкметником*) бути: а) (*у називному відм.*): а кто бы сѣ покꙋсиль ‹нашего даанїа і потвръжденїа порꙋш›ити, таковыи да єсть проклат ѡт господа бога (Сучава, 1503 *Cost. S.* 261); просил єсми… панов Их Милости, которыи сꙋт в сем моем листє… выписаны абы Их Милость печати свои… приложили (Луцьк, 1511 *AS* III, 92); сꙋма пнзє(и) сто копъ грошє(и)… вся спо(л)на вцалє ѡ(т)дана и до рꙋкъ наши(х) дошла єсть (Київ, 1537 *ЦНБ ДА/П-216, 76);* А єщє… ближє(и) кꙋ замъкꙋ… ꙋчинєнъ єсть валъ (1552 *ОКан.З.* 19); Стану(в)ши ѡбли(ч)нє… бє(н)дуци нєпримушєны(и)… ѡлєкса снъ ва(с)ка рожє(ж)ча(т)… зєзна(л). и(ж) выписує(т)са са(м) сєбє...

та(к) з дѣдовизны я(к) // и з баби(з)ны (Одрехова, 1577 *ЦДІАЛ* 37, 1, 5-5 зв.); Писа(л)... па(н)... єзє(р)ски(и),... и проси(л)... абы то(т) универ(р)са(л) кроля... был публикова(н) и ω(б)вола(н), што є(сть) публикова(н) и (в) книги за(м)ковые єсть записанъ (Житомир, 1582 *АЖМУ* 44); ꙋра(д) па(с)ты(р)ски(и) приподоба(н) є(ст) лихтарови дла того и(ж) має(т) светити пєрє(д) лю(д)ми яко ла(м)па (XVI ст. *КАЗ* 597, на полях); и придали єи до сєла хащованѣ ко црквви стго храма михаила а ктобы ма(л) ω(т)далити да бꙋ прокла (Волосянка, к. XVI ст. *ЗНТШ* XIX, *Misc.* 4); Будможъ теды нинѣ, въ Пану розвеселены (Львів, 1630 *Траг. п.* 177); ω таковóй слáвѣ ... самыи Агглωвє Бжїи задивꙋютъ са, ибо тог(д)а дꙋшá сты(х); вса бꙋдєтъ наполнéна свѣта бо(з)когω (Чернігів, 1646 *Перло* 164); Пожéрта єсть тéды вса трава зємли (серед. XVII ст. *Хрон.* 87 зв.);

б) (*в орудному відм.*): а остатокъ тыхъ пенезей, на тую дорогу будучы отъ его королевское милости посланымъ, зъ собою есми взялъ (Краків, 1595 *АСД* I, 197); А тꙋю прáцꙋ нáшꙋ прїимѣтє вдáчнє: в' нєй и в' законѣ бжємъ про(ж)нꙋючими нє бꙋдтє, пóдлꙋгъ Дв(д)а (Київ, 1620-1621 *МІКСВ* 32); Инáчей выслꙋхáны(м) нє бꙋдєтъ вéдлꙋгъ свѣдóцства Єв(г)лскогω (Київ, 1648 *МІКСВ* 349).

5. (*з предикативним членом-числівником або кількісно-іменним словосполученням*): ты ли єси єдинь пришлєць до ієр(с)лима и нє довѣдаль ли са єси ω тыхь рѣчахь, которыи са в нємь ты(х) то днїй стали (1556-1561 *ПЄ* 337 зв.); росказала(м) тобѣ абысь пришолъ ω чєтвєртой годинє, тєразъ близко *єсть* шостаа. повѣжъми гдєсь былъ (к. XVI ст. *Розм.* 7); а чоловѣкъ кóждый є(ст) болóто, и нáшємꙋ рóдови єдйнъ *єстъ* прóдокъ (Острог, 1614 *Тест.* 144); а ω(д) нóвостєй котóрыє старожи(т)нꙋю црквви стои наꙋкꙋ, и цвичéньє нємаль погасйли, ω(д)стꙋпимо; абы црковь Х(с)ва на зємли ω(д)на была (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 19 зв.); Прєто мы до тои мл(с)ти вѣрны(х) хвы(х) Затягаючи, нє нóвы(и) якїй порáдок алє... с поча(т)кꙋ сáмого за ап(с)ло(в) оучйнєный... Гдє всѣ(х) сéрдцє и дша єдіна была: моцꙋ прєпа(и)стьшаго Дха становимо (бл. 1623 *ПВКРДА* 1-1, 38); Рєклъ... г(с)дь... тóй м(с)цъ вáмъ почáткомъ м(с)цевъ, пéршымъ бꙋдє мéжи // мѣсѣцами рóкꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 88-89 зв.).

6. (*з предикативним членом-займенником або займенниково-іменним словосполученням*): алє часꙋ жáдє(н) нє пытáйса абóвѣ(м) нє ваша єстъ рéчь розꙋмѣти часы, и лѣта (Вільна, 1596 *З. Каз.* 26 зв.); Г: Котораа єсть година И: двана(д)цатаа (к. XVI ст. *Розм.* 6 зв.); "Ти ли мя изгониш от моее давно уфундованное обители и да знаеш ли, — молвит, — ктом я есть" (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 161); Liboy O buhme tot bo száraia Sukmána byłá tákaia (Яворів, 1619 *Гав.* 19); Фотіа и знаемъ, и нашъ *естъ,* иже межи нимъ и св. Игнатіемъ распря... была признаваемо (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 747); Бжє дáкꙋю тобѣ же нє éстє(м) такóвый якóвыи сꙋтъ иншїѣ людє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 1); сє азъ Ги мóй, и дѣти мой, що(с) ми дáлъ ω(т) мйра, твои соу(т) (Чернігів, 1646 *Перло* 5).

7. (*з предикативним членом-прислівником*): и заса пєрє(д) нами тыи стар'ци рєкли ты(м) суграни(ч)никω(м) вы сꙋграни(ч)ники што были єстє забрали сосо(н)є стого николы ка(к) тая зємла попꙋстє *была* (Овруч, 1513 *ЦДІАК* 220, 1, 4); И кназ Ковєлский повторє пєрєд нами свєтки годныи ставил и сам кꙋ присазє поготовꙋ был (Миляновичі, 1530 *AS* III, 368); Дєрєво которое на бꙋдова(н)є замъкꙋ того... припровàжоно лєжить покидано тамъ жє на(д) водою нє єстъ далєко ωтъ бєрєга (1552 *ОКан.З.* 19); пото(м)... члки... црквь пꙋсту ꙋчинили, в нє(и) жє хвала божия ча(с) нємалы(и) нє бываєтъ, што єсть бгꙋ мє(р)зко и ра(з)стлєниє храма божого (Замостя, 1589 *ЛСБ* 113); вижꙋ вєжꙋ мѣйскую єсли нє мылюса заправды позно бꙋдє(т) нижъ приѣдємо (к. XVI ст. *Розм.* 37 зв.); Отче, да *будут* вси едино, яко же мы едино, то теды да будет и Русь лжа! (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 160); Отколь, заисте, явне *естъ,* же той, который не естъ въ члонкахъ Христовыхъ, христіанского збавеня мѣти не можетъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 488); то єст' бáрзω прїéмно... Люби ближнєго своєго як' сам' сєбє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 484); и оужє близъ было жє двéри выломили (серед. XVII ст. *Хрон.* 31); во(л)но южъ єстъ и бꙋдє помєнєнымъ ωсобомъ ты(м) млыномъ яко южъ власъным шафовать и

продатъ (Житомир, 1647 *ЦДІАК* 11, 1, 12, 31 зв.); а на вози, которихъ было подостатъку, овъса копъ двѣсте шестдесят (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 117).

8. (*з предикативним членом — дієслівною формою на -но, -то*): а на(и)мѹєть сторожовъ до замкѹ староста с пєнязє(и) кликовщины што мєщанє складають... яко нижє(и) ѡписано єстъ (1552 *ОЧерк.З.* 7 зв.); а та(к) в ты(х) вси(х) рѣча(х) ѹпоминає(м) ва(с) абы ся єстє нє противили и(н)ши(м) людє(м) которыи су(т) звєдєны ѡ(т) ѹста(в)... алє абы є(с)тє и(х) выпо(л)няли я(к) звѣка бого(м) дано є(ст) (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); а прійдє(т) а(н)тіхри(ст) тогды, гды ... //... всє камѣ(н)є ро(з)мѣтано бѹдє(т) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 68 зв.-69); ѡцъ па(к) єго и мти дивова́лисѧ то́моу што єсть повѣдано ѡ нємь (XVI ст. *УЄ Літк.* 2); в описаню живота єго о листахъ або о удаванюся до папежа не естъ ничого написано (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 614); для лепшое вери... обѣ сторонѣ дали собѣ до книг меских ...записат, що ест записаю (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 16).

9. (*у формі дієприкметника із значенням ставати ким, наставати, бути (ким) після кого з іменною частиною, вираженою різними відмінками або тільки логічно):* воленъ его милость и по немъ будучіи его наслѣдки то село розширити и осадити (Новогородок, 1518 *АЮЗР* I, 59); и маетъ тое имене игуменъ теперешний и по немъ будучий... держати (1536 *АрхЮЗР* 7/1,72); Єп(с)кпъ, жє гра́да того нынѣшніи и по нємъ бѹдѹчіє, має(т) имъ сщєника благослови́ти, єго́ жє сами себѣ изберѹтъ (Львів, 1591 *ЛСБ* 157); абы ся жадєнъ зъ будучихъ по мнѣ нє оповажилъ одбирати (Фольварк, 1606 *НЗУжг.* XIV, 226); И я,... все тое отдаю до монастиря моего Батуринского, даю такъ онимъ отцемъ, яко и наступцомъ, по нихъ будучимъ (Київ, 1636 *АИМЗМ* 5, № 1).

В. (*у складі додатка*): (*у формі інфінітива*): И ре́къ нє ѡ(т) ва́съ ѧ то ма́ю, алє бѹдѹчи в нєво́лѣ ѡбрѣка́всѧ бы́ти католи́комъ, ажє бы мєнє вы́свободи́лъ бгъ з нєво́ли (1509-1633 *Остр. л.* 129 зв.); Прото жєдаєм Вашоє Милости брата и приѧтєлѧ нашого, абы Твоѧ Милость рачил то... вчинити и ...з нашоє рѹки судєю быти (Вільна, 1538 *AS* IV, 132); козакѡмь ву(и)ска... запоро(з)ско(г) которы(и) сє є(д)но мєнує(т) бы(ти) козако(м) А товарышомъ нши(м) в Жо(р)нищахъ (Корсунь, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 113); єсьли(ж) да(л) ти бъ быти пано(м)... а проси(т) тѧ оубогаѧ сирота длѧ ба оучині възми єго наоучи єго (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 183 зв.); А єсли бы которы(и) з мєжы ста́ршы(х) брато(в) яки(м)-колвє(к) ѡбычає(м) зна(и)шо(л)ся быти выступны(м)... має(т) быти старшы(и) двояко... карань (Львів, 1602 *ЛСБ* 369); Єщє и ѡ(т)то́ль, мѣлисмо до слѹшности побѹдкѹ Гды́смо припомина́ли собѣ хвалє́бный ѡный оу Пє́рсѡвъ звы́чай, кото́рый новоѡбра́номѹ Кро́лєви свѡ́ємѹ, то за оупоми́нокъ ѡфѣрова́ти стара́ли, що бы найпрїємнѣйшогѡ ѡномѹ бы́ти розѹмѣли (Київ, 1648 *МІКСВ* 348).

III. (*допоміжне дієслово в аналітичних формах дієслова*) **1.** (*у складі перфекта*) **а)** (*з допоміжним дієсловом у повній формі*): а по нашє(м) животѣ, кто бѹдє(т) г(с)п(д)ръ нашєи ‹зємли›..., тот би ємѹ нєпорѹши(л) нашєго дааніа и потвръж(д)єніа, алє що би ємѹ оутвръди(л), за нѹжє єсмы ємѹ дали и потвръдили, за єго правовѣрнѹю слѹжбѹ (Сучава, 1506 *Cost. DB* 45); А длѧ лєпъшоє справєдливости и твєрдости сєго нашєго листа, вєрхѹ писаных, рєчєй и пєчат єсмо свою приложилъ к сємѹ моємѹ листѹ (Луцьк, 1511 *AS* III, 92); Я станисла(в) фаличє(в)ски(и) старо(с)та крємєнє(ц)ки(и) про памє(т) казали єсмо в книги записати (Кременець, 1542 *ЦДІА Лит.* 1280, 1, 1360); Жада(л) на(с) па(н) григорє(и) сєнюта абы(х)мо єму по бли(з)кости єго тую двє части имє(н)я... застави(ли) єсмо (Дубно, 1559 *ЛНБ* 103, 18/Іс, 1956, 55 зв.); Я стєпа(н) кунашєви(ч) ко(р)ницки(и)... из ма(л)жо(н)кою... позычили єсмо руками ншими посполиты(м)... ѹ... пана богдана покотила... по(л)тораста ко(п) грошє(и) (П'ятигорщин, 1572 *ЛНБ* 103, 459/IIIс, 124); на што повторє позволѧю и позволи(л) єсть ємѹ (Одрехова, 1573 *ЦДІАЛ* 37, 16, 2); домъ мо(и) домъ моли(т)вы будє(т) назва(н) всимъ народомъ, а вы єстє ѹчинили єє яскинєю збо(и)цовъ (Хорошів, 1581 *Є.Пег.* 48 зв.); И поймали єсте того попа и вывели єстє єго вон из мѣста (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); Прицѣпи́лъ сѧ єсѝ: привѧза́лъ сѧ єсѝ, стойши (1627 *ЛБ* 100);

(*у складі дієприслівникового звороту*): мы ми-

ха(и)ло... а(р)хиєпи(с)ко(п) митрополитъ києвъски(и) галицъки(и) и въсєя рȣси... ȣглянȣвши єсьмо ȣ привилє(и)... то(т) привилє(и) во въсє(м) си(м) листо(м) наши(м) змо(ц)няє (Новогородок, 1590 *ЛСБ* 137).

б) (*з допоміжним дієсловом у формі особового афікса*): и проси(л) ємь ты(х)... людє(и) добры(х) абы и(х) мл(с)ть пєчати свои приложи(ли) (1517 а.1520 *Арх. Р.* фотокоп. 42); ямъ мусє(л) пра(в)дȣ повєдити (Львів, 1552 *ЛСБ* 17); са(м) до мана(с)тыра стго ѡнофріа ȣвошо(в) босмы Єму дозволили яко сȣсѣдȣ нш҃єму (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 2); и ѡнъ мо́вилъ до нє́го // ижєсь нє хотѣлˀ по во́ли оучини́ти (Острог, 1598 *Отп. КО* 10 зв.-11); Наялъ є(м) икону малювати за полпята золотого (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 225); И на то(м) да(л) то(т) мо(и) кви(т) по(д) пєчатю и с по(д)писо(м) власноє рȣки моєє (Вінниця, 1613 *ЦДІАЛ* 181, 2, 1747 б); тедысмы межи ними положили заруки на его милост пана подвоеводего по сту копъ грошей литовских (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 10); Сыначкове, послѣдняя година естъ, якосте слышали, ижъ антихристъ идетъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 316); Жемъся съ Паномъ и учитилемъ ростала: И такогомъ ся ту смутку дочекала (Львів, 1630 *Траг. п.* 171); за такȣю братъскȣю любовъ жєстєся до на(с) ѡдозвали... вєлико вамъ за тоє дякує(м) (під Константиновом, 1648 *ЦДАДА* 124, 3, 31);

в) (*релікт допоміжного дієслова в минулому часі*): с того пошло *просило(м)* пановъ якъ ся ѡбє(р)нуть наза(д) и(ж) бы ся ѡповѣли (Дубно, 1588 *ЛСБ* 102); И на око видѣломъ то, же с ты́хъ мѣръ хро́момȣ, за до́брє здоро́вого на за́водъ (Острог, 1598 *Отп. КО* 2 зв.); южъ васъ всѣхъ витаю много тȣ//потравъ єсть вєликий сȣмптъ ȣчынилєсь (к. XVI ст. *Розм.* 13-13 зв.); na iármárku kupiłem y toiu mirku Sczo budem soby z ney pyty (Яворів, 1619 *Гав.* 17).

2. (*у складі плюсквамперфекта*) а) (*з пропущеною зв'язкою перфектної форми дієслова* **быти**): коли *была поȣстала* нєдавнаа тѣжкаа и шкодливаа ва(л)ка мєжи... кролє(м) полски(м)... и мєжи нами, богданѡ(м) воєводою... кра(л) ȣгръски... дла вєри стои хр(с)тїя(н)скои // ...посла(л)... кȣ ȣстановлєнію тоито валки послы (Ясси, 1510 *Cost. DB* 468-469); Штож, которыє были наши рѣчи ȣ кназа Андрєа... в скарбȣ, *были* погинȣли (Володимир, 1521 *AS* III, 206); и староста ихъ на тотъ ча(съ) былъ ѡтъєхалъ прочъ (1552 *ОБЗ* 142 зв.); Имаеме май перше знати, ажъ тото десятеро Божіе приказаня давъ бывъ Господь Бъ Моисеови (XVI ст. *НЄ* 216); ȣ суду на ро(ч)ко(х) кгро(д)ски(х)... в року прошло(м),... припала была справа ваша за ваши(м) позво(м) (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); И такъ утѣшилъ былъ старость єго (Львів, 1605-1606 *Перест.* 39); єщє́ са былˀ ѳома́ нє вєрнȣлъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 217); Навѣжаетъ праѡ(т)ца в тѣлѣ созданнаго, Из раю пресличнаго за грѣхъ вигнаннаго, Котрого дя́вол лютий презъ ѡвоц былъ извѣлъ И до нела(с)ки бозкой на вѣки былъ привѣлъ (I пол. XVII ст. *Рєз.* 173); Рокошъ вєликий по(д) Вислицєю былъ, противъ кролєви, а кро(л) по(и)малъ *бы(л)* гє(р)бу(р)та и и(н)ших (серед. XVII ст. *ЛЛ* 166);

б) (*з наявною зв'язкою перфектної форми дієслова* **быти**): Якож росказали были єсмо... панȣ Григорю Алєкъсандровичȣ Ходкєвича... быти в Мєнску (Люблін, 1566 *AS* VII, 93); а ѡвса..., которо(г)[о] *єсми* на то(м) жє полю моємъ властъно(м) *посєя(л) былъ,* можє,... быти копъ ѡсмъ (Житомир, 1583 *АЖМУ* 58); и въ томъ же мѣстечкѣ надали есмо ему были торги и ярмарки (Варшава, 1585 *АрхЮЗР* 7/III, 282); и пришє(д)ши ѡдє(н) повѣди(л) и(м) ѡто мȣжѣ которы(х) є(с)тє были дали всадити до тє(м)ницы є(ст) ȣ цє(р)кви стоачи (II пол. XVI ст. *КА* 25);

в) (*з основним дієсловом у формі інфінітива*): мыслилємъ о то́мъ, якобы́мъ то́є своє писмо на свѣтло пȣсча́ючи, ѡ(т) тако́го огна обварова́ти бы́лъ мѣлъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 2); Въ Коринѳѣ нѣкоторыи почали были зневажати Павла (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 464); сталося то, же Фотіа поставлено, а праве въ часъ погодный и потребный, которого в Римѣ символъ вѣры нарушати и схисму почали были чинити (Там же, 745); Алєксáндєръ Вє(л): коли мѣсто котóроє облѣгъ, áбы єгѡ достáлˀ, Походню звы́клˀ бы́лъ запали́ти (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 21).

3. (*у складі майбутнього часу* I): Паклижбы Твоѧ Милость тых людей своих неако повстагнꙋти не хотела, я вже *бꙋдꙋ ведати,* яко маю справедливости подданым своим доводити и... на них болшей ...жаловати сѧ не бꙋдꙋ (Острог, 1520 *AS* III, 196); А єсли которы(и) бꙋде вола мети тогды винєнъ ꙋ плꙋгъ пꙋщати на ротꙋ старосте день (1552 *ОЛЗ* 188); на има за(т) ле(с)ко єсли бы що хотѣ(л) бꙋдовати во(л)но ємꙋ боудоватисѧ не бꙋде мати до того нѣкто нѣчого що збꙋдꙋєть (Львів, 1585 *Юр.* 9 зв.); Латина(ж) бꙋде(т) съ дїаволо(м) в' геєнѣ ѡгнено(и) по смръти вѣ(ч)не сѧ пꙋрък'говати (1599 *Виш. Кн.* 221 зв.); А грыфъ значи(т) смѣлы(и): Же повѣтрних' як' земны(х) дꙋхо(в) снаднє оуйдешъ Ѡ Кнѧжно, гды ѡ(т) землѣ къ Бꙋ итѝ бꙋдешъ (Київ, 1625 *МІКСВ* 134); Кони ѣли не толко худые хлопы, але и панове. Будутъ памятати тую експедицѣю въ Збаражъ мѣсти! (1636-1650 *ХЛ* 81); Помысли колико̀й свѣтъ дивный и многѡви(д)ный; стыи бꙋдꙋть мѣти въ цр(с)твѣ Нб(с)номъ (Чернігів, 1646 *Перло* 165 зв.); Есче притомъ пробачаемъ: если то у другое почуемъ, — и дома седити не будешъ! (1649 *ШКН* 180).

4. (*у складі майбутнього часу II):* Мы казали Подстолему нашому,... будованье того дому, што будетъ войтъ побудовалъ, ошацовати (Берестя, 1507 *РЕА* I, 72); а што бꙋдєть кнѧзь Михайло... в томъ имѣньи... засєал житъ, ино то мають ѡни собѣ пожати (Краків, 1510 *AS* III, 73); я(к)сѧ боуде моглъ остати добры(и) зо злы(м) (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 113, на полях); Якожь розꙋмѣю то ѡ Ваш м(л) пановь и братия(х) свои(х) ижь вм(с) ꙋжалившися таковой жалостливой крывды закону стго и тоє ꙋбогои єпископии тую мило(ст) прикладо(м) зацьны(х) и славны(х) про(д)ковь свои(х) ку не(и) показати будєте рачили (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101); Не во(н)плю же то вм(с)ть сами ꙋ сєбє ꙋважити и зо мною а ѡ(в)шє(м) з многими которыє сꙋ(т) того(ж) розꙋмена зъгодитисѧ бꙋдєте хотѣли (Осторг, 1607 *ЛСБ* 410, 1 зв.); А ктобы мѣл ѡ(т)далити ѡ(т) церкве тои... такого... сам архистратигъ Михаил ѡгнєм и жꙋпелєм... бꙋдет гꙋбылъ (Середня Вижниця, 1644 *Паньк.* 25); але бы мꙋжъ жоны своєй зажадалъ и то єсли єще дитѧ в животѣ нє ѡжило бꙋдє(т) (серед. XVII ст. *Хрон.* 93 зв.).

5. (*у складі форми бажально-умовного способу*) а) (*допоміжне дієслово у формі аориста*): А хотєлбых я нєяко ѡт господарѧ моєго... ѡтдалити сѧ и хотєлбых комꙋ иномꙋ с тым имѣнєм слꙋжити, тогды маю напєрєд... королю заплатити пѧтсот коп грошей (Острог, 1516 *AS* III, 138); Ѡ здорови Твоєй Милости ради-быхмо завжды слышали (Вільна, б. 1530 *AS* III, 362); Милостивый господарю! Писалъ быхъ до вашей милости о здѣшнихъ новинахъ Кіевскихъ, ино инщихъ новинъ никоторыхъ нѣтъ (Київ, 1559-1567 *АЮЗР* I, 146); даитє вша мл(с)ть на(м) зна(ти) которы(м) ѡбычає(м) ты(х) зукро(в) и(з)єднаєтє нєха(и) бы(х) ѡ то(м) зна(ли) (Ясси, 1565 *ЛСБ* 38); А гдєбы ву(н) в нєдоста(т)ку свы(м) хотѣ(л) кому иншєму в о(п)циѣ рукы очи(з)ну свою пусти(ти) а я бы(х) до тє(г) на тє(н) ча(с) был достатєчє(н)... тєды боуду до то(г) бли(з)шїи свои(м) вла(с)ны(м) грошє(м) ѡчизноу таковую ѡдєржати (Одрехова, 1582 *ЦДІАЛ* 37, 1, 16 зв.); ѡбавяюсѧ быхмы з дороги нє зблꙋдили (к. XVI ст. *Розм.* 36 зв.); Миско Слуханъ оповедавъ... тыми словы: "што дей мене Грицко з Дударкова обвинив о пса, яко бых я мев где задѣть, и зложилисте... рокъ за недѣл две на ден сегоднешний..." (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 11); зостанꙋ тєды слꙋгою твоимъ за тоє дитѧ ...а быхъ свѣдкомъ жалости котораѧ оутиснє оца моєгѡ нє былъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 72 зв.);

б) (*релікт аориста при сполучниках як особовий афікс*): И на то листъ кꙋпчий... пєрєд нами вказывал и бил нам чоломъ, абыхмо то потвєрдили ємꙋ нашим листом на вєчность (Краків, 1512 *AS* III, 94); и єстлибыхъ я Мартин Занкович... або который близкий родꙋ моєго хотєл тоє сєлищо... выкꙋпити, тот маєт тꙋю тридцат коп грошей єго Милости заплатити (Острог, 1514 *AS* III, 114); Што ваше блговєриє нєпоѡ(д)нокроть пишєтє... жєбы(х)мо єханьє(м) и бы(т)є(м) своимъ ва(с) вси(х)... посєтили (Острог, 1591 *ЛСБ* 152);

в) (*допоміжне дієслово в теперішньому часі*): И отъ кривдъ бы есте тое мыто нашо боронили и во всемъ мыту Нашому помочны были (Краків, 1507 *РЕА* I, 70); а по сє(м) проси(м) вашꙋ мл(с)ть... щоби єсти и(х) лишили и(с) покоє(м) (Гирлов, 1526 *Cost. DS* 564); напомина(л) мѧ ѡ(ч) вл(д)ко абы

є(ст) зозна(л) пра(в)дꙋ (Львів, 1552 *ЛСБ* 17); алє сѧ постараю... абы є(с)тє паметали слова пє(р)вє(и) проповєданы... свѣ(т) которы(и) бы(л) то(г)ды водою затоплє(н) изгину(л) (II пол. XVI ст. *КА* 203); приказую, абы есте в.м. передъ судомъ моимъ кгродскимъ Вѣницкимъ на рочкахъ,... стали на жалобу (Вінниця, 1603 *АрхЮЗР* 7/II, 386);

г) (*релікт допоміжного дієслова при сполучниках як особовий афікс*): Прошу за то, абысь... былъ у мене... і... абысь ваша милость зъ собою взялъ пете або шесте вязневъ старшехъ (Київ, 1579 *АСД* I, 154); Протожь нє хотѣ(л) ємъ того занєхати абымъ в(ш) м(л) ѡ(з)на(и)мити нє мѣлъ... понєважь сла(в)нои памяти про(д)ковє в(ш) м(л)... тоє ꙋбогоє Єпископиє ꙋ короля єго м(л) жикму(н)та достали (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101); єсли бы на(м) хс гь нє да(л) бы(л) свѣ(т)лого... розꙋмꙋ... тєды бысмо // нє розꙋмѣли ѡ при(ш)лы(х) радостє(х) свои(х) (поч. XVII ст. *УЄ* № 236, 75 зв.-76); Напоминаю всѣхъ, абысте давнѣйшого "Номоканону" не читали, але той, который отъ патріархи Фотіа естъ утворенъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 743); И голосъ онъ вдячный абы мя доходилъ: И зъ выбранными жебымъ ся тежъ находилъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 171); Єсли быстє гласа моєго послоухали то ѡвєчками моими были быстє (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 52 зв.); О што просили обѣ сторонѣ, абысми казали до книг записати (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 25);

д) (*допоміжне дієслово у складі плюсквамперфекта*): Мещанє... учинивши таковы(и) злы(и) кганєбны(и) учинокъ, про(ч) з двора утєкли и пєвнє, и(ж) бы были и самого пна Матъфєя Нємирича, замо(р)довавши, взяли (Житомир, 1583 *АЖМУ* 51); Теды бы былъ албо єго албо епископію єго спомянул (Львів, 1605-1606 *Перест.* 52); А они ємꙋ рєкли...: что моцнѣйшагѡ над' лва: которы(и) рєклъ до нихъ: быстє были нє орали яловицєю моєю нє нашли быстє были гадки моєи (серед. XVII ст. *Хрон.* 185).

БЫТИЄ, БЫТЇЄ, БЫТЬЄ *с.* (*цсл.* бытиє) **1.** Буття, існування: Хотѧ... г(с)ъ бъ нашъ. вєсь миръ сотворити ѡ(т) нєбытья во бытиє (1489 *Чет.* 73 зв.); а ничого жь ѡ прєвѣчномъ єго бытїи яс'нє а явнє, нє повидѣли (1556-1561 *ПЄ* 337); якѡ вы в' началѣ бытїѧ своєгѡ, ѡбратилистє волю свою до творца моєгѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 41); Тѣмъ жє възрадова(х)сѧ ѡ сє(м) зѣло и ꙋтѣшы(х) ѡ здравыи твоє(м) и посѣтити писанїє(м) блгородїє твоє нє нєбрєго(х), слышавъ ѡ бытии славѣ и величєствѣ твоє(м) (Іркліїв, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 37); **въ бытїє привести** — надати форми існування, привести до (стану) існування: И всѣ бытности видимыи, и нєвидимыи, з нєбытїѧ въ бытїє тобою привєдєны (Чернігів, 1646 *Перло* 25).

2. Перебування: Не досыт на томъ маючы..., але ешъче жаль до жалю прычиняючы, росказала, под час бытья козаковъ, протестуючому збожа помолотыти (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 8/III, 620).

3. Створення, заснування: Ка(ж)домꙋ блгочєстивомꙋ вѣ(р)нє сприяє(м)... з ѡбытєли Архаа(н)гєловы цркви золотовє(р)хоє в лѣ(т) ми(р)ского бытїя зрка дєкавра єі дня хва жє смотрєнїя ахка рокꙋ индикта Пятого (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1 зв.); Въ лѣто бытія мира 7134, а еже по плоти Рождества Христова 1626, мѣсяца мая 9 дня (Київ, 1626 *КМПМ* I, дод. 281); въ лѣто бытїа Міра, зрлѳ ѡ(т) Воплощєнїа Бга слова, ахла. М(с)ца Дєкєм'бра, а днѧ (Київ, 1631 *Тр. П.* 10 ненум.); А гды южъ настꙋпитъ новоє бытїє мира новогѡ, и вѣкꙋ бꙋдꙋщогѡ, Тогда и дꙋшѣ стыи з' нба изыйдꙋтъ повєлєнїємъ бозки(м) (Чернігів, 1646 Перло 145 зв.).

Див. ще **БЫТЄ**[1], **БЫТНОСТЬ.**

БЫТЇЯ *ж.* (*назва першої із п'яти книг Старого Заповіту*) "Буття": а пото(м) коли ро(з)родили(с) лю(дє)... и хотѣли збꙋдовати събѣ сто(л)пь, щобы сѧ бы(л) по(д)нє(с) до нбє(с), а гь бъ видѧчи тоую глоупо(ст) и(х) // та(к) яко пи(с)мо свѣ(д)чи(т) в бытїи, са(м) та(м) стоупи(л) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 93 зв.-94); Книга глаголємаѧ крóникъ, сирєчь собранїє ѡ(т) многихъ лѣтописєцъ ѡ(т) многа мало ѡ(т) бытїя ѡ(т) сотворєнїя мира и ѡ(т) прочихъ книгъ моисєѡвыхъ и ѡ(т) ісꙋса наввина (серед. XVII ст. *Хрон.* 1).

Див. ще **БЫТНОСТЬ.**

БЫТНОСТЬ, БЫТЪНОСТЬ, БЫТЪНОСЪТЪ *ж.* (*стч.* bytnost, *стп.* bytność) **1.** Буття, існування: бытїє, бы(т)но(ст) (1596 *ЛЗ* 28); ꙋ грє(ц)ко(м) стои(т) гипо(с)таси(с) котороє слово по(с)политє вы-

кладаю(т) на на(ш) азы(к) бы(т)ностью або и(с)ностью (II пол. XVI ст. *КА* 545, на полях); Котороє [небо] ѡкриваєтъ ѡ(т)всюдꙋ зе́млю, и во́ды, и воздоу́ха, и бы́тность огна єфи́ръскаго (Почаїв, 1618 *Зерц.* 17); Анѣ бовѣмъ про́мень анѣ свѣтлость и́ноє єстъ слн҃цє, а́лє солнє́чныи нѣакіи выла́на и я́кость и́стности, и вє́сполъ бы́тность и нєбы́тность (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 298); Бы́тїє: бы́тность (1627 *ЛБ* 13); Понє́важ҆ и́нші́ѣ Єв(г)ли́стѡвє, ѡ прє(д)вѣчной Бг҃а Сло́ва бы́тности нє рєкли, той богослови́лъ ѡ нєй (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 829); вийшли з нєбытности в бытность вѣчнꙋю, дивныи родѡвє Агглскіи (Чернігів, 1646 *Перло* 147); **привести (приводити) въ бытность** — *(надати (надавати) форми існування)* довести (доводити), привести (приводити) до (стану) існування: а ѡ Бз҃ѣ, кто онъ єстъ вє́длꙋгъ прирожє́н҆а, и на кото́ромъ мѣсцꙋ, и якъ всѣ рє́чи з҆ нѣчо́го оучини́лъ, и в҆ бы́тность привє́лъ, зго́ла жа́днымъ спо́собомъ ѡ то́мъ нє ба́датиса (Київ, 1627 *Тр.* 148); з҆ Ѡ(т)цвскои и Сп҃овскои и́сности, и єдино́й во́лѣ и́х҆. Пєрсо́ною бѡ(з)кою похо́дишъ, И ди́вніи Рѡ́довє Агглскіи приво́дишъ. И з нєбы́тности, в҆ бытность вѣчнꙋю (Чернігів, 1646 *Перло* 30);

(те, що існує) суще, єство: абовѣмъ єстєсь сътворо́ный, зє двѡхъ бы́тностє(и) рѡ́зныхъ: тѣло види́моє, с чотырѡх҆ єлємєнтѡ(в) състав́лєно:... дш҃а же нєвиди́маа,... дꙋновє́ніємъ бж҃іимъ, в тѣло вло́жєна (Почаїв, 1618 *Зерц.* 19 зв.); Алє и того хто нє зрозꙋмѣєтъ, жє то Іѡанъ Ст҃ый писа(л)... нє ѡ тєлєсной бы́тности Хв҃ой, илє ѡ б(с)твѣ єго (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 62); сама́ та́а бы́тность, нєстворо́наа, нѣма́єтъ, анѣ початкꙋ, анѣ конца... а та́а бы́тность єсть правди́вымъ Бг҃омъ (Чернігів, 1646 *Перло* 11); оучинилъ... бг҃ъ одно́й бы́тности свѣтлость (серед. XVII ст. *Хрон.* 3 зв.).

2. Присутність, наявність: А я хотячи всє и доводо(м) пи(с)ма и вла(с)ною бытно(с)тю досвѣ(д)чити ро(к) а҃фп҃ иха(л) є(м) ꙋми(с)лнє... а(ж) до клойпєды (1582 *Кр. Стр.* 81 зв.); Пришли к на(м) ...мєщанє лвовскиє, жадаючи на(с) абы(с)мы бы(т)ностью своєю посєтили монасты(р) ихъ лвовски(и) (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); мы на до́брый конє(ц) хотачи привести спра́вы, нє моусо(м)... алє поко́рою... пра́гнꙋлисмы збы́тнє... оучти́ти бы́тностью своєю до́мъ або цр҃ковъ ѡныхъ сꙋємоу́дрьныхъ (Острог, 1598 *Отп. КО* 9); вл(д)ковє албо би́скꙋповє бли́зкїє того(ж) краю собира́лиса, и жєбы прєложє́ный бы́лъ оби́ранъ при бы́тности лю́ду посполи́того, яко того, кото́рый всѣхъ живота поскона́лє свѣдомъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 74); Я Анъна изъ загорова з бытно(ст)ю и притомъно(ст)ю ꙋрожоного... Пн҃а Алєкса(н)дра загоро(в)ского... чинимо явно... ты(м) записомъ нашимъ доброво(л)нымъ (Луцьк, 1619 *ЦДІАЛ* 201, 4, 189, 1); дє(р)жачо(му) добръ половицы сєла Ѡ(л)ша(н)ки,... приказую, абы(с)тє... за инотєстєнъцыєю моєю... на мє(ст)цу ро(з)ни(ц)... з бы(т)ностю и притомъностю ѡпєкуно(в)... юри(з)дицыя уфунъдованая будє(т) (Горошки, 1643 *ДМВН* 234); То́є єщє на поча(т)кꙋ в҆ Раи было... Па́нъ и збави́тєль на́ш҆ Бг҃ъ ... Малжє́нскїй ста́нъ в҆ Канѣ галилє́йстєй бы́тностю своє́ю... оучти́лъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 926); па(н) Лємє(ш) са(м) прє(з) сєбє... з бы(т)ностю и прито(м)но(с)тю прє(з) того(ж) вышъ рєчоного ма(л)жо(н)ка своєго ѡбътя(ж)ливє и жало(с)нє... //... протє(с)товали проти(в)ко... пану Сємєнови Выкгуры (Житомир, 1650 *ДМВН* 203-204); **безъ бытности** (кого, чиєї) — при відсутності, під час відсутності: которыйжо сꙋда єго, Ѡлєхно... сꙋдъ свой... пєрєд нами ѡтказывати хотєлъ, лєчъ намъ са то нє видєло, жє бы ѡнъ бєз бытности твоєє... мєлъ сѡдъ свой пєрєд нами ѡтказывати (Краків, 1538 *AS* IV, 139); Я тєж ѡтказала, иж бєз бытности Вашєй Милости ничого починать нє хочꙋ (Луків, 1558 *AS* VI, 36); Жаловалъ... мєщанинъ житоми(р)ски(и), на Самъсона... ѡ то(м), и(ж)... бє(з) бы(т)но(с)ти моєи жона моя... власная... пошла ѡ(т) мєнє про(ч) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 65); Яко и тєра(з) свѣжо на бли(зко) прошломъ сє(и)мѣ ва(р)ша(в)скомъ выдано дєкрє(т) проти(в)ко на(с) бє(з) бы(т)ности и вѣдомости и на(с) и посло(в) наши(х) (Луцьк, 1600 *ЛСБ* 349, 1); **по бытности** — дійсно, насправді: Мо́исєй... го́лосъ я́внє слы́шалъ, подѡбє́нства ви́дѣлъ: а... в то(м)... анѣ мо́вити, анѣ повѣда́ти, што єстъ вла́снє по бы́тности, нє оумѣлъ (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 3); **подъ бытность** (кого) — у присутності: Тогожъ тєпєр идучого року,... под

бытность тогожъ пана Лакгановъского, реквировали ученеию тоежъ справедливости (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 71); **при бытности** (кого, чиеї) — у присутності (кого): а потомъ ѡный Ян... при бытности кнѧзѧ Федоровой перед нами жаловалъ, штожъ ѡтецъ его и ѡнъ самъ тое именье дедичное ...держали и поживали (Краків, 1539 *AS* IV, 184); а я(к) бы... по(з)воли(л) его мл(с)ти па(н)у хре(н)ницко(му)... взявши возного врѧдового та(к) при бытности его яко и бе(з) него... ȣеха(ти) и ȣвезати сѧ во(и)ме(н)е... вло(с)ное (Кременець, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 83); ѡ(з)на(и)муемъ же я(к) словы и певною ѡбѣтницею свое(ю) ... дали на(мъ) на себе при єднан(ь)ю, при бы(т)но(ст)и ѡ(т)ца а(р)хиеп(с)к па та(к) тѣ(ж) и ѡ(т)ца еп(с)кпа слова не хотя(т) де(р)жати и ключе(в) ѡ(т) ска(р)бу не ѡ(т)дали (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 162); я стефа(н) ки(р)диеви(ч) джȣса... чиню явно... и(ж) я... ȣ ее мл пнее федори дмитровны слупича(н)ки алекса(н)дровое крȣше(л)ни(ц)кое при бы(т)но(с)ти... ма(л)жо(н)ка ее м(л) ...взя(л) позычи(л)... пе(в)ную сȣму //... пнзе(и) (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 30-30 зв.); Предо мною, Михайлом Ивахнюкомъ,... при бытности товариства козаковъ,... ставши очевисто, Григоръ Фуртникъ, посполу з жоною своєю Марьею Даниловною, признали доброволне тыми словы (Корсунь, 1649 *ЧИОНЛ* VIII-3, 19).

3. Перебування: та(м) же часу бытности нашое то все вчинимъ што на(м) а(р)хиепископу пастырȣ вашому буде належати (Новогородок, 1589 *ЛСБ* 123); Блаженной памяти патріархъ Антіохійскій Іоакимъ, подъ часъ бытности своей въ Коронѣ Полской року 1579 ве Львовѣ, отлучилъ былъ отъ церкве священика именемъ Григоріа (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 470); Я мнимáю, же Моисéй часý бы́тности своеи в' Постѣ чéтыридесѧти днéй на горѣ; ходѧчи за ѡ́ный Сто(л) дховны(и), оутѣхи и велúки(х) рóскошей заживáл' (Вільна, 1627 *Дух. б.* 36); коштуе(т) бы(т)но(ст) вл(д)чая пре(з) ко(л)ко дне(и), та(к), цо ѡтецъ васили(и) выда(л) по(д)имуючи вл(д)кȣ... всего на все вышло зло(т) 75 (Львів, 1631 *ЛСБ* 1052, 5 зв.).

4. Те саме, що **битїя**: Гéнесіс: Рóдзай, поколѣ(н)е, и(ж) та(м) рóжаи нба и зе(м)лѣ замыкáю(т)сѧ. е(в): Бересіт': На поча(т)кȣ, слове(н): Бы́тїа, рѡ(с): Бы(т)ности, имѧ кни(г): Перва(а) книга зáконȣ (1627 *ЛБ* 198).

Див. ще **БЫТЄ, БЫТИЄ.**

БЫТНЫЙ, БЫТНІЙ *прикм.* Існуючий, сущий: Єгова (што се выкладает на нашъ языкъ бытный албо истный) (Вільна, 1600 *Катех.* 25); Дѧ́кȣймѡ претѡ и мы брáтїе... Бгȣ, котóрый насъ з' небы́тности бы́тными оучинúлъ, и на спрáвы дóбрыѣ... наготовáлъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 745); Блгодарȣ тѧ, пре(д)вѣчный. Безначáлный, невидúмый, непостижúмый, зáвше, бы́тній, Бже блгословéнный, Ѡ(т)че Стый (Чернігів, 1646 *Перло* 23).

БЫТЪ *ч.* **1.** Проживання, побут: рады На то Нѣмашъ, То(л)ко во(л)ного Листу ѡ Перестя до воло(х) На бы(т) Просити (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 2 зв.); оныхъ во всемъ зубоживши, знову до Хвастова на свой бытъ поутекали были (Луцьк, 1623 *АрхЮЗР* 6/I, 444); **бытомъ мешкати** — проживати, перебувати: по(д)даные его вла(с)ные... збегли и до име(н)я вм(с)... ȣвошли и тепе(р) та(м) бытомъ мешкаю(т) (Кременець, 1600 *ЛНБ* 103, 15/Ic, 1860, 17); по(д)даные его з месте(ч)ка... поȣтекали А до мае(т)ности вшое новоселици зашли и... тепе(р) та(м) быто(м) свои(м) мешкаю(т) (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 52 зв.); **бытомъ осѣсти** — замешкати, поселитися; подъданые ихъ м(л)... з маєтъности ихъ м(л): ме(с)течъка миколаевъки прочъ зъбегъли ...и до маєтъности вм(с) ме(с)те(ч)ка Комаровъки пришъли и тамъ бытомъ своимъ ѡсели (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 139 зв.).

2. (*рухоме майно*) добро: Данило, сынъ Харитона, на третийни волоки седячого, зъ // жоною и зъ детми и зъ бытомъ всимъ утекъ (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/I, 424-425).

БЫХОВЕЦЪ *ч.* (*мешканець м.Бихова або виходець із нього*) биховець. Вл. н.: Иванъ Быховецъ (1649 *РЗВ* 432 зв.).

БЫЧА *с.* Бичок, *діал.* бича: взѧл посполу с нею ...волу(в) молодику(в) пару корову єдну и ялу(в)ку. быча(т) двое прези(м)ку(в) (Одрехова, 1614 ЦДІАЛ 37, 2, 22).

Див. ще **БЫЧОКЪ.**

БЫЧЕКЪ *ч.* Вид судна: мыто новопо(д)выш

ноє ω(т) збо(ж)я нє пришлоса Толко староє мыто ω(т) ты(х) в҃ комагъ а ω(т) ли(х)тана бычка яко ω(т) по(л)комаги пришло и дано копъ з҃ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 85); Па(н) ща(с)ны(и)... мє(л)... комаг в҃ и ли(х)та(н) бычє(к) а҃ // збо(ж)ємъ ро(з)нымъ наладованыє (Там же, 85-85 зв.).

БЫЧОВАТИ *дієсл. недок.* (кого) Бичувати, бити, шмагати: По(м)пониѹ(с)... пишѹ(т), и(ж) ся мєщанина ри(м)ского бычовати ѹкрѹгы нє годило, которы(м) ся право(м) и павє(л)... кгды є(ст) бы(л) каза(л) привязати до сто(л)па и бычовати ωборони(л) (1582 *Кр. Стр.* 85); Єднакъ як ся на мостѣ спо(т)кали, з за(м)ку вы(и)шовшы внє(т) ся замѣшали, коли во(з)ница поча(л) и(х) бычовати каза(л) встѹповати (1636 *Лям. о пр.* 9).

БЫЧОВАТИСА *дієсл. недок.* (*дорікати одне одному, лаяти одне одного*) лаятися, картатися: Пото(м) лицємѣ(р)ствѹющє бычѹютса, и мнóгіє инїє вымысли проти(в) писáнїю ст҃омѹ твóратъ и срамлѧ́ютса на сєбѣ кр(с)та Х҃ва носи́ты (Київ, 1621 *Коп. Пал.* (Лв.) 30).

БЫЧОКЪ *ч.* **1.** Бичок: Быдла, коров... яловиц дванадцат, а бычков двулєтних ѕ҃... того в потрєбѹ ѹ дворє єст (Володава, 1553 *AS* VI, 13); А Боголюбские дей подданые имъ поведили, ижъ, по смерти архимандрычей,... войский Луцкий, зъ двора... взялъ быдла: воловъ чотырнадцать ... бычковъ два (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/I, 20); наперед мнѣ, жонѣ его // зосталося, кляча и вол, бычок тритяк, овец двое (Бориспіль, 1640 *АБМУ* 34-35).

2. Вл. н.: Данило Бычокъ (1649 *РЗВ* 144).

Див. ще **БЫЧА.**

БЫШОВЕЦЪ *ч.* (*мешканець с.Бишева або виходець із нього*) бишевець. Вл. н.: Я(ц)ко Бышовєцъ (1649 *РЗВ* 408); Микита бышовєцъ (Там же, 437 зв.).

БЬЄХТЕРЪ *див.* **БЕХТЕРЪ.**

БѢГАНЄ, БѢГАНЇЄ, БѢГАНЬЄ *с.* (*швидке пересування*) бігання: А прóто послухáй гóлосѹ ихъ, одна(к) же ωсвѣд'чиса, и ωповѣ(д) и(м) в прє(д) прáво кролє(в)скоє, котóрый боу́дє(т) пановáти на(д) ни́ми, с҃ны и(х) брáти боу́дєтъ, и почини(т) возни́цами, єздцами, до ношéнѧ зброи, до бѣганѧ пєрє(д) возáми инши(х) тиса(ч)ника(ми), сóтниками (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 216); гарцювання: Кóнноє ристáніє: Вытѣчки, Гарцовáньє, бѣганьє кóньми (Львів, 1642 *Жел. П.* 7 зв.); Ристáніє: Вы́тѣчки, Гарцовáніє, Гони́твы, Завóды, Бѣганіє кóньми (Там же, 8).

Див. ще **БѢГЪ.**

Пор. **БѢГАТИ.**

БѢГАТЕЛЬ *ч.* Утікач: Коли, — рече, — вопросить кто вины о отбѣганию в горы от человѣк бѣгателя, — отвѣщает глагол прощенья не имущь (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 240).

Див. ще **БѢГЛЕЦЬ, БѢГУНЪ[1], БѢЖЕЛЕЦЬ.**

БѢГАТИ, БЕГАТИ, БЕГАТЇ, БѢГАТЬ *дієсл. недок.* **1.** (*швидко ходити, пересуватися*) бігати: а коли выш'ли з лодѣ, бор'зо єго поз'нали, а бѣгаючи по в'сєи оукраинѣ тъ(и) почали на постєлѧ(х) к нємоу носити нємоц'ныи (1556-1561 *ПЄ* 151 зв.); нє моглємъ ω(и)чєнкѹ при(и)ти рыхлє(и) вєлє ихъ та(м) было завпємъ бѣгалъ (к. XVI ст. *Розм.* 17 зв.); Не лѧкайсѧ: бѹдеш честней ѹ бога над дорогое каменѧ, хот то и бѣгати придет пред ними як сернѣ (поч. XVII ст. *Вол. В.* 79); Который идучи... вступил до маєтности гетмана корунного... был доброи мысли и пяный по ринку бѣгалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 36); Ристáю, Рищѹ: Выскáкѹючи бѣгаю, áбо бѣжу (1627 *ЛБ* 109); по полю бєгаючи по(д)даныхъ стороны поводовоє в полю збожє на возы бєрѹчихъ... били и мо(р)довали (Вінниця, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 33); Бѣгано скакано по ѹлици, на ѹліци (*Уж.* 1645, 79); Пото(м) сутъ люде которы(и) єдну ногѹ маю(т), тии бѣгаютъ вла(с)не як птахъ лѣтае (серед. XVII ст. *Луц.* 532); Самойлъ... оучинитъ собѣ ѣзныхъ, // и котóрыи мáютъ бѣгать прєд' возами єгω (серед. XVII ст. *Хрон.* 205 зв.-206); Бѣгаю скоро. Cursu magno feror (1650 *ЛК* 431); **въслѣд (кого) бѣгати** *див.* **ВСЛѢДЪ;**

поспішати: Али бѣгайте, хрестяне,... що бы есте не погибли, якъ Іюда, не ходѣтъ безъ вѣры (XVI ст. *НЄ* 43); Дерзай, ч҃лвѣче, и бѣгай пудъ крыла Божіи (Там же, 108); Заразъ пошлю з войскомъ старшого воєводу Трубая, И другаго Венєру, тамъ нєхай бѣгаютъ под мѣсто Єрѹсалимъ до вєликаго гаю, Аби Хр(с)та пилно стєрєгли (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 19); **бѣгати на покаяниє** — покаятися: Прєто ѧ с пови(н)ности своєє хр(с)тіѧ(н)скоє ва(с)

ѡстерѣгаю, навпо(ми)наю, м҃лю, прошꙋ,… //… бѣга(и)тє на покаанїє, допєли(жє) врє́мѧ вѣка вашєго продо(л)жисѧ ва(м) по смє(р)ти, бо покаа́нїѧ нє обрѧщєтє (1598 *Виш. Кн.* 275 зв.-276);

вештатися, тинятися: Пойдимъ же до стану чернеческого. Тамъ ани послушенства, ани грозы правое нетъ! Бо яко опареные безъ воли старшихъ своихъ по свету бегаютъ, ищучи сытшое стравы, а на местцу рѣдко постоятъ! (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 1023).

2. (від кого, чого) Утікати: хто иметь бѣгати ѡ(т) силны(х) людєи (1489 *Чет.* 108 зв.); што(ж) инокъ нє оумѣє(т) говорїти с тобо́ю, коли ты и́нокови бєсѣды нє прїимаєш(ш), и я(к) пе́съ в'сте(к)лы(и) ѡ(т) своє(г) пожи(т)кꙋ и сп҃сєнїа бѣгає(ш) (п. 1596 *Виш. Кн.* 247); ѡ(т) тоѣ травы клопы из храмины во(н) бѣгаю(т) (XVI ст. *Травн.* 429 зв.); А кды жєна ѡ(т) моужа своєго бѣгає(т) поимивши воробїю, выими з нєго ср(д)цє, и да(и) єи и(з)ясти тогды и слѣ(д) боудє(т) моужа своєго любити (XVI ст. *УТ* фотокоп. 12); Бѣгай от ных, бѣгай, бо, то не Христова, але антихристова вѣра, котороп ся противници нашѣ держат (Львів, 1605-1606 *Перест.* 56); коли впросит кто инока, чему от людей или градского сводворения бѣгает в горы, отвѣщает,… глагол процения не имущ: да не притуплю добродѣтелий (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 241); Бѣгаймѡ прєтѡ братїє ѡ(т) нєсправєдли́вости (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 738).

3. (кого, чого) Уникати, цуратися (кого, чого), ухилятися (від кого, чого): Брати родное, которыхъ одна мати церковъ светая кафолическая породила, бѣгаютъ, а до мачешиныхъ дѣтей утекаются! (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 117); На о(статъ)ку хлюбитеся, ижъ единости и згоды хрестиянское не бегаете, и выличаешъ, якая бы мела быти (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1119); А тепер, коли и панство свѣтскоє и владза церковная в руках єго єсть, …далеко болше не маєт ли бѣгати такого пастыря, который и сам в неволи и нас ничим ратовати не может (Львів, 1605-1606 *Перест.* 42); И тыхъ стеречися потреба и бѣгати, якъ трутизны и непрїязни къ церкви нашей, которыхъ естъ много! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 657).

4. (до кого, к кому) Вдаватися, звертатися (до кого): забєгаючы злости и прєвратьности людьскои …иж звыкли заочнє один другого оклєвєт(а)ти и бєгати з жалобами до свєтєишог(о) патриархи,… тогды так постановляєм (Берестя, 1591 *ПІФ* 105); Также и вы, хрестіане,… обертайте ся выдъ всѣхъ грѣховъ, не бѣгайте ко иншомꙋ нѣкому, тай лише на одного Бога имай надежу (XVI ст. *НЄ* 8); Чого(ж) да́лѣи православны(х) до ска(р)ги бѣгати нꙋдитє, которыє всѣгды скарзѣ слꙋжа(т), и вѣкъ сво(и) слꙋжачи изгꙋбили су(т), а справє(д)ливо(ст) выслꙋжити никакожє нє могꙋ(т) (1598 *Виш. Кн.* 308); а то́ ли з' оуло́мности на́шєи лю́дскои, частокро(т)нє до Адвєрса́рѡ(в) прєрєчо́ны(х) бѣгаємѡ, и ѡны(м) проти́вко само́мꙋ Бг҃ꙋ прє(з) грѣхи спрꙋ́сныє воєва́ти допомагаємѡ (Київ, 1648 *МІКСВ* 346).

5. *Перен.* (*про думки*) витати, літати, ширяти, нестися: оумы́сли єго бѣгаю(т) по всємꙋ свѣтꙋ, по полю, по гора(х) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 93).

6. (чого, що) Старатися (про що), прагнути (до чого): Чомъ я двиганюмъ добрымъ емъ ся двигавъ и побѣгъ емъ бѣгавъ, вѣру емъ усокотивъ (XVI ст. *ПЄ* 88); єдна(к) жє сѧ знашли… лю́дє…, кото́рыи та́мъ и са́мъ длѧ нє́нзднєгѡ и тѧ́жкогѡ дш҃и своє́й зы́ску бѣгаючи, а нє Хв҃огѡ шꙋка́ючи, смѣютъ нє то́лкѡ до попра́вы лимы,… алє и до чита(н)ѧ само́гѡ (Київ, 1639 *МІКСВ* 216).

Див. ще **БѢЖАТИ, БѢЧИ.**

БѢГАЧЬ *ч.* Гарцівник: concursator, бѣгачь (1642 *ЛС* 134).

БѢГЛЕЙШИЙ *див.* **БѢГЛѢЙШИЙ.**

БѢГЛЕЦЪ, БЕГЛЕЦЪ *ч.* Утікач: Кгды прибєжить зъ ѡрды до чєркасъ полонєникъ чꙋжогородє(ц) а вывєдєть коня вольно старостє коня того взяти а бєглєца того ѡдєти и ѡбꙋ́ты маєть (1552 *ОЧерк.З.* 9); От сего уже наши… философи, не имѣючи мѣста на отвѣт,… паки скочать до латынских мнихов на оборону и оным бѣглцем горским очи будут бости и укоряти тым способом, яко латынские мниховѣ — дома, во отечествах с своими ся знаходят (1615-1616 *Виш. Поз. мысл.* 244); Бѣжє́лє(ц): Бѣглє́ц', бѣгоу́нъ, збѣ(г) (1627 *ЛБ* 13).

Див. ще **БѢГАТЕЛЬ, БѢГУНЪ[1], БѢЖЕЛЕЦЬ.**

БѢГЛИЙ *див.* **БѢГЛЫЙ.**

БѢГЛОСТЬ *ж.* (*стп.* biegłość) (*досконале знання справи*) обізнаність, досвідченість, вправність: А звлаща-на [зъ]яздахъ, сеймикахъ, рокахъ, трибуналахъ..., гдѣ вшелякимъ бѣглостямъ, зъ выкрутацствы и фантазіями дивными змѣшанымъ речамъ, або справы людскіе у правахъ,... декретахъ — здания фортелие, иле ведле свѣта, отправуются (1603 *Пит.* 105); в том словѣ познаваю, иж пан Юрко на бѣглости речей толко разум свой забавляет (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 192); в то(т) ча(с) оумѣетно(ст) и бѣгло(ст) соу(т) дóбрыми кды з цнóтою сѧ злоучаю(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 211 зв.); Понєвáжъ анѣ лѣкарє(м) анѣ дóктором назвáти нє мóжємъ,... того котóрый в' шáты дóкторскіи ѡдѣтый з' вéрхꙋ, а бѣглости... дóкторскои нє мáє(т) (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 219); За тымъ Рóзꙋмъ сꙋбтéлный бѣглость в' кáждой рéчи, Якъ ростро́пнє мóвѧчи здрáдысѧ стєрéчи (Київ, 1632 *Євх.* 295); гды сѧ брáтїа та(к) вєли́ко(и) єго... бѣглости в пи́смѣ дивовали ...// я(к) ѡ́чи тєлéсныє до зрѣнїѧ собѣ... нє потрєбꙋю(т) нѣчиéи наꙋки (серед. XVII ст. *Кас.* 83 зв.-84).

БѢГЛЫЙ, БЕГЛЫЙ, БѢГЛИЙ *прикм.* (*стп.* biegły) (в чому, на що) обізнаний, досвідчений, вправний: велебный Гедионъ Болобанъ... монастыра Жидичинского, архимандрыцство... спущаетъ сыновцови своему... чоловеку въ набоженъстве Грецкимъ беглому и побожному (Луцьк, 1589 *АрхЮЗР* 1/I, 251); Тутъ треба доброго теолога и бѣглого на поняте дивно глубокое науки того учытеля (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 126); То(т) бы(л) в законѣ бѣглы(и), и бѣглы(м) сєбє розꙋмѣ(л), и нє шоука(л) жєбы сѧ наоучи(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 211); А маючи юж в руках мамраны, луцкій почал намовляти солодкими словы володимерского, человѣка..., розумного на злоє, в латине бѣглого (Львів, 1605-1606 *Перест.* 31); Алє южъ маю слꙋгъ въ справахъ моихъ бѣглихъ Нє тилко на зємли, алє и на ѡблакахъ свѣтлихъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 13); дóбрїй живо(т) чи́ни(т) члка мꙋ(д)рого..., и бѣглого в мнóги(х) рéча(х), а нєпорѧ(д)ный живо(т) злохи́тры(м) чи́ни(т) члка (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 14 зв.); котóраѧ [нєвѣста] нє могꙋчи оукривжéн'ѧ того зносити, шꙋкáла бы собѣ якóго потꙋжногѡ, спосóбногѡ, и в' рєчáхъ бѣглого приѧтéлѧ, котóрого бы... нашéдши, была рáда, и мѣла бы єго за мꙋ́ръ нєпрєби́тыи (Вільна, 1627 *Дух.б.* 254); Ѡбєцалъ тєды Па(н) Гєѡ(р)ги(и) маляра бѣглого в то(м) дѣлѣ з грєции привє(з)ти (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043 36 зв.); сщєнникъ жидóвскій и докторъ в' законѣ мѡисєѡвѣ бѣглый, бы(л) в чти и вєликой повáзѣ оу цра (серед. XVII ст. *Хрон.* 393).

Пор. **БѢГЛѢЙШИЙ.**

БѢГЛѢЙШИЙ, БѢГЛЕЙШИЙ *прикм. в. ст.* (в чому, над ким) Вправніший, досвідченіший, компетентніший: мнóго людєй... на(д) єпи́скѡпы бѣглѣйших на(д) óвыє мóвлю, котѡ́рыє крóмє титꙋлꙋ ѡшáтъ пыхи а маéтности ничóго прáвє бискꙋпєго нє мáютъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 55 зв.); Гды(ж) сѧ бóлшє ины(х) на(д) тѧ на(и)дꙋє и в законѣ бѣглє(и)ши(х) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 12).

Пор. **БѢГЛЫЙ.**

БѢГОМЪ *присл.* Швидко, бігом: Монáхъ бовѣмъ єдéнъ, Ісаáкъ и́мєнємъ, гды єдного чáсꙋ тáжкимъ тѣла горѣлъ запалє(н)ємъ, бѣгомъ до нéго пришóлъ (Київ, 1627 *Тр.* 557).

БѢГСТВО, БИГСТВО *с.* Утеча: Ко просвѣщению жь, по Дѣонисию Ареопагиту..., первы степѣнь-очищение;... очищению жь начало-иночество, отречение мира, бѣгство мира и отлучение человѣк (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 238); Bihstwo: ucieczka (Жовква, 1641 *Dict.* 51); Да мою дꙋшꙋ ѡбнажєннꙋю, ѡдѣєшъ в' Ризꙋ свѣтоносного бєз'смртїѧ ...Прéто всѧ дѣцкаѧ, нá зємли въ плóти; прєтєрпѣвáєшъ, Пєлєнáми повитїє, ѡсмоднéвноє ѡбрѣзáнїє, въ єги́пєтъ бѣгство (Чернігів, 1646 *Перло* 28 зв.).

БѢГУНКА *ж.* (*розлад діяльності кишечника*) діаремія, пронос, *розм.* бігунка: Коли ко(г) дръжи(т) бѣгоу(н)ка припоу(т)никь из вино(м) оувари съли немного и съчевицѣ зътри и нащєср(д)цє... яж(д)ь оутвръжає(т) оутробоу (XVI ст. *УТ* фотокоп. 1 зв.); Стꙋжéніє чрéва: Бѣгꙋнка (1627 *ЛБ* 123); lienteria, бѣгунка недугъ чревни(й) (1642 *ЛС* 255); было и повѣтря нѣякоє(с) бо лю(д) мє(р) ѡкру(т)нє всюда, на голову навє(т) и в самы(х) и(х) во(и)ска(х) наба(р)зѣ на бѣгу(н)ки (серед. XVII ст. *ЛЛ* 180);

дизентерія: А гды двана(д)цат' лѣт' Монáрхою бы́лъ и хорóбою Диссєнтéрїи, тó єстъ, бѣгꙋнки знáтый, з' животóм' южъ мѣлъ розвѧзáтисѧ, оуста

свои на́збыт҆ ѡтвори́лъ (Київ, 1627 *Тр.* 291); **бѣгунка кровавая** — дизентерія: Бѣгунка крова́вая. Dysenteria (1650 *ЛК* 431).

БѢГУНЪ[1], БЕГУНЪ *ч.* **1.** Утікач; волоцюга: Явне кождый бачити можетъ, ижъ того светого мнишеского чину... только титулъ... зосталъ,... бо многие зъ нихъ, зъ манастырей поутекавши, а ставшисе бегунами, толко гроши... собираютъ (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 1023); Сова, вó дне̑ свѣта не ви́дитъ; в҆ нóщи же въ пꙋсти́нахъ лѣта́етъ: та́ко и злодѣ́ѣве... и ночныи скоучъкóве бѣгꙋнóве... лишени свѣта нб(с)ного (Почаїв, 1618 *Зерц.* 37); Бѣжéле(ц): Бѣглéц҆, бѣгоу́нъ, збѣ(г) (1627 *ЛБ* 13); refuga, бѣгунъ (1642 *ЛС* 349); Тог(д)а дїаволы, лю́тыи Катóвє, за́ймꙋтъ всѣхъ грѣшникωвъ тогω свѣта,... нóчныхъ бѣгꙋнóвъ, нечи́стыхъ блꙋдникωвъ (Чернігів, 1646 *Перло* 154 зв.).

2. Гонець, посланець: Аасѳи́ръ: Бѣгꙋнъ, посéлъ. а́бо Посéлъ на подвóдѣ, гонéц҆ (1627 *ЛБ* 170).

3. *Перен.* Віровідступник: Наверънѣтеся, бѣгуны, ко церкви восточной, прійдѣте к ма́тери святой непорочной (к. XVI ст. *Укр. п.* 72).

4. Вл. н.: волость Каменицъкая... село... литвинъ бегꙋнъ и иньшиє села (1552 *ООвр.З.* 115); романъ бегꙋнъ (1649 *РЗВ* 39); Иванъ Бѣгунъ (Там же, 378).

Див. ще **БѢГАТЕЛЬ, БѢГЛЕЦЪ, БѢЖЕЛЕЦЬ.**

БѢГУНЪ[2] *ч.* (*зовнішня частина колеса, обведена шиною*) óбід: orbile, ωбодъ, бѣгунъ (1642 *ЛС* 294).

БѢГЪ, БЕГЪ, БѢГЬ *ч.* **1.** (*швидке пересування*) біг: почтóже ты сꙋєтный мїролю́бчє грѣха́ми ся ко(р)мышъ, понєва́жъ бы́стримъ бѣгомъ бѣжимъ не постоя(н)нимъ, якω ка́мѣнь з горы́ на́ долъ, такъ мы прꙋдко, к҆ смéрти бѣжи(м) (Чернігів, 1646 *Перло* 126 зв.); оучини́лъ бг҃ъ звѣри зємны́и вóдлꙋгъ рожа́євъ ихъ и скóты, и тó што сє одно рꙋшаєтъ на́ земли́ вóдлꙋгъ рожа́ю своєгω, то єсть кождóмꙋ даръ: якъ в҆ ма́сє, в҆ мóцы, въ роботѣ, и в скꙋрє и в҆ бѣгꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 4 зв.); Бѣгъ. Curs(us) (1650 *ЛК* 431); **бѣгъ чинити** — бігати: А штóж҆ звѣря́та роздвóєныхъ копы́тъ знача́тъ; ижъ двѣма па́зногт҆ми скорѣ́й бѣгъ чи́натъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 297); **въ бѣгъ пуститися** — побігти: Жа́денъ... з҆ лѣнивыхъ нєха́йся нє насмѣваєтъ: понєва́ж҆ єсли́ ся... в҆ бѣгъ... пꙋстат҆, з҆ тыми, котóрыє ю́жъ да́внω в҆пєрє(д) бѣжа́тъ, поровна́тися // могꙋтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 164-165);

2. (*ріки, води*) течія, біг, плин: И в҆ армєрици рѣка ты(ж) єстъ котóрая ся зовє(т) рѣкóю сребр҆ною, такоую мóцъ мающая, жє ачъ з мóрє(м) ся помѣша́ла, бѣгъ єднакъ свóй... посрєдѣ росóлоу затрима́ла (поч. XVII ст. *Проп. п.* 174).

3. (*про небесні тіла*) рух: А ижъ два сто(л)пы, ωди(н) каменны(и), а дрꙋги(и) цегляны(и) поставили, перєглєдаючи то з бѣго(в) нєбє(с)ных, и(ж) па(н) бо(г) мє(л) двема плягами свѣть ввє(с) кгара(ти) (!) потопо(м) и ωгнє(м) (1582 *Кр. Стр.* 19); нє тылко дни и ст҃а празнїкомъ господскимъ и нарочитыхъ ст҃ыхъ ꙋгодниковъ бж҃іихъ // ω(т)мєнили на зємли, алє и на нєбѣ лу(н)ного бѣгꙋ дорo(ч)ного дванадєсятімъ м(с)цамъ имєна,... поω(т)мєнали (Острог, 1587 *См. Кл.* 21 зв.-22); Бо они, водлугъ бѣгу небесного, свою пасху завжды 14 дня луны первого мѣсяца,... звыкли отправовати подъ полню (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 143); Што звы́кло бє(з)смéр҆тнꙋю сла́вꙋ и(м) єдна́ти, котóрая на свѣтє, пóты бꙋдє(т) тр҆ва́ти Пóки м҃(с)цъ и звѣзды сво(и) бѣгъ справова́ти и нóчные тéмности бꙋдꙋть просвєща́ти (Єв'є, 1611 *На г. Ог.* 2); Нєха́й прéто сла́ва ихъ дотóль нє встꙋпꙋєтъ, Пóколь М(с)цъ з҆ звѣз(д)а́ми бѣ(г) свóй ω(т)правꙋє(т) (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14); Астронóмїа оу́читъ Бѣгωвъ Нб҃(с)ныхъ (Київ, 1632 *Євх.* 297); и чємоу́... дивова́тися боу́дємо, ци с҆лнчъной красóтѣ понєва(ж) з҆ єдиной матєрїи кроуга всю по(д)нб҃(с)нꙋю просвѣща́єть //, и бѣгами своими оудивля́є(т) ч҃лка (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 315 зв.-316); пятая планета меркꙋриꙋшъ то есть в сѣмъ лѣтъ бѣгъ свой викониваетъ (серед. XVII ст. *Луц.* 540).

4. (*про час*) (*хід життєвих подій або явищ*) перебіг, минання, плин; життя: Каждая рєчъ света того подлꙋгъ бегꙋ чловєчєнства вєдома єст кꙋ сталости, котораяжъ николи єст впєвнєна и в памєти трывала (Вільна, 1514 *AS* III, 108); з котóрою [цнотою] человѣкъ,... до конца... не прихóдитъ: але з сла́вы, пóты тóлко живєтъ, пóки доча́сный вѣкъ сєй бѣгъ свой прова́дитъ (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 2 ненум.);

бѣгъ сегосвѣтнего за́водꙋ, охо́тне, и пи́лно ко́н҆чити хр(с)тїа́номъ потре́ба (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. II), 10); Ѡ(т)то́ль шꙋка́лесь, где бысь бѣгъ своє́го вѣкꙋ Мо́глъ кончи́т҆: я́къ Че́стномꙋ при́стои(т) Чловѣкꙋ (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 4); не пре(с)тавале(с) на бѣгꙋ приро(д)номъ, але самъ себе ницовалъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 272); ѡста́нокъ По́стного сего бѣгꙋ проводѣмѡ, жебы́с҆мѡ бл(с)ве́нства ѡ(т) б҃а достꙋпи́вши, дꙋхо́вныѣ ємꙋ... ѽвоцы в҆ даръ принести могли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 153); Презъ мно́го звитѧ́зствъ пришо(л) ап(с)лъ до на(и)вы(ш)шого триоу(м)фꙋ; А една́къ, не пи́ше, же ти(л)ко бѣгу доко(н)ча́лъ (серед. XVII ст. *Кас.* 73 зв.); **бѣгъ живота вѣка сего** — дочасне життя: поревнуйте по своей благочестивой и православной вѣрѣ, а найболше по // своем спасении, жебы бѣг живота вѣка сего в забавѣ ходатай вам был спасению, а не погибели (1608-1609 *Виш. Зач.* 203-204); **бѣгъ рочный** — рік: Пишу(т) єще ижъ тые два па(т)риярхове рокъ а(л)бо бѣгь ро(ч)ны(и) на двана(д)це(т) ме(с)це(и) порядне ро(з)дели(ли) (1582 *Кр. Стр.* 19).

5. Встановлений порядок, звичай: А так мы ѡбачивши розность и противность листов их, так есмо розважили, жебы ѡдна сторона къ якомꙋ небезпеченствꙋ и шкоде не пришла, гдѣбы таковаѧ розница ѡстростью права, а подле сꙋдового бѣгꙋ мѣла быти вложена и докончана (Неполоничі, 1531 *AS* III, 385); записꙋю тым моим листом жоне моей... водлꙋг бѣгꙋ ѡбычаѧ того панства королѧ... и... совитꙋю сꙋмꙋ пѣнѧзей (Краків, 1539 *AS* IV, 177); также добре и достаточне бꙋдет выѡбражено и ѡписано, як есть бѣгъ и ѡбычай позвом великого князства Литовского (Берестя, 1544 *AS* IV, 407); А та(к) водле бегу правного и созна(н)ѧ того возного то сѧ значи(т) быти и(ж) ѡтець а(р)хима(н)дри(т) пече(р)ски(и) не маючи ниякого на то(т) кгру(н)тъ права едно и(ж) есть селы своими и лю(д)ми в ни(х)... кгва(л)товне то(т) кгру(н)тъ менованы(и)... росказце по(д)даны(м) свой(м)... заходи(т) и паха(т) (б. Киева, 1585 *ЦІІБ* ДА/П-216, 3 зв.); тоу́ть и та́мь обра́дѡв҆ гре́ческыхъ оуживаю́ть,... понева́жъ ѡ(т) ста́рого календара препи́сꙋ ѡ(т)стꙋпити и обра́ды и свѧты́и дн҃и ѡ(т) звыклого бѣгꙋ ѡ(т)мѣнити (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 30).

Див. ще **БѢГАНЄ.**

Пор. **БѢГАТИ.**

БѢДА, БЕДА, БИДА *ж.* **1.** Біда, лихо, нещастя, горе: яко злато оу огни, тако ю искушаеть здѣсь многими скорбьми и бѣдами розмоитыми(!) и печальми (поч. XVI ст. *Песн. п.* 55); бѣда тыжъ боуде беремѣн҆ны(м) и тымь которыи кормѧть прѣсами (1556-1561 *ПЄ* 181); котромꙋ бы братꙋ помагали в напасте(х) в бѣда(х) в недоста(т)кахъ пожичаючи емꙋ пѣнязи не маю(т) ѡ(т) нихъ лихвити (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); ино мы с па(с)ты(р)ства н҃шего таковы(х) бѣдъ и ско(р)бе(и) ваши(х) велико се(р)цо(м) жалꙋемъ (Острог, 1591 *ЛСБ* 152); идут и на той дорози биды и напасти в удрученю тила приймовати (Дубно, 1592 *АрхЮЗР* 1/VI, 90); Дѣля того берѣтъ собѣ, братія, на розумъ, чомъ тото естъ знакъ крестъ,... вѣра, любовъ, и што бы май гадавъ за оный свѣтъ, нѣжъ за сесь, чомъ на сюмъ свѣтѣ притерпѣти скорбъ великую и бѣду, соромъ и сваръ, и усякую досаду (XVI ст. *НЄ* 24); прови́дѣлъ тежъ великїи скоръби, бѣды, оути́ски и гоненіе на ты́мъ свѣтѣ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 56); М҃лтвами свои́ми, в бѣда́хъ насъ в҆спомо́жеш҆ (Вільна, 1620 *Лям. К.* 14); Тамъ ляхомъ было тѣсно; хочъ же и ихъ было много, але велику бѣду тръпѣли (1636-1650 *ХЛ* 80); Єди́нъ дрꙋго́мꙋ бѣды и долегли́вости носи́ти помага́ймѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 85); Ѡ Г(с)пже моѧ бꙋди ... Въ всѣхъ бѣда́хъ мои́хъ ѡборо́на (Чернігів, 1646 *Перло* 39); И ре́клъ емꙋ г(с)дь... ви́дѣлъ есмь бѣды лю́дꙋ моегѡ в҆ египтѣ и слы́шалемъ кри́къ длѧ сꙋро́вости тыхъ, кото́рїи сꙋть прeложо́ныи над҆ робо́ты (серед. XVII ст. *Хрон.* 81);

у знач. присудк. сл. біда, лихо, горе: Бѣда и горе чоловѣку тому! (поч. XVI ст. *Песн. п.* 49); бѣда вамь смѣющим҆сѧ н҃нѣ бо рыдаете а плакати боудете (1556-1561 *ПЄ* 235); бѣда, бѣда, ме́шкаючи(м) на земли, и на мори (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 47); бѣда ты(м), котрые не моцнесѧ за жакглѣ, албо машты ѡкре(н)тꙋ ꙋймꙋю(т) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 1); Бѣда́ томꙋ домꙋ. Где Господа́ръ кла́мца (Вільна, 1620 *Лям. К.* 24); Бѣда ты(м) кото́рїе яко дѣти малы́е не хотѧ(т) сѧ з до́брои во́лѣ покорыти (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 30 зв.); Бѣда клеве́чꙋчимъ еди́нъ на дрꙋго́го (Львів, 1642 *Час. Слово* 275); бѣда мнѣ не-

щáсномꙋ, ѝжь мéнє бóжскаꙗ мóцъ потлꙋми́ла (серед. XVII ст. *Хрон.* 423).

2. Турбота, клопіт: чáсомъ за тыми бєдами нє толко па(н)ского нового свта нє памятáєтъ, алє и своєго стáрого забываєтъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 14); а кто бꙋдє(т) до конца тєрпли́вы(и), и мóцно стоꙗчи нє поклóни(т)сꙗ в таковы(х) бєда(х), спасéнъ бꙋдє(т), яко дóбры(и) рыцырь (!) въ во(и)нѣ (Вільна, 1596 *З. Каз.* 38 зв.); имъ дáлєй тымъ бóлшєй нєви́нныхъ бѣдъ прибыває(т) зо всѣхъ сторѡ́нъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 212).

3. Кривда, зло: Жалу(ю)ся вашє(и)... мл(с)ти... На г(с)дна гєдєѡна єппа лвовского и(ж) ми вєликую нє(з)но(с)ную бѣдꙋ ꙋчини(л), нє маючи бачє(н)я на вѣрꙋ х(с)вꙋ анѣ на ста(н) мо(и) дꙋховны(и) (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); на которы(х) то рока(х) зє(м)ски(х) лу(ц)ки(х) ро(с)пираючися ѡ бєдє сторонє позваныє ѡ нєслꙋшно(м) позвє нєрєтєлнє написано(м) и нє(с)лꙋшнє и(ж) во(д)лу(г) права по(с)полито(г) нє всѣхъ ѡпєкуновъ до тоє справы нє припозва(л) собою ко(н)тровє(р)товали (Люблін, 1601 *ЛНБ* 5, II 4050, 9 зв.); были ємꙋ ꙗкобы смéрт҆ю Изстꙋплéнїꙗ. Бѣды, оути́ски, преслѣдовáн҆ꙗ, насмѣви́ска, оурꙋгáн҆ꙗ, и вшєлꙗ́кїи ѝншїи тєрпли́вє зношєныи кри́вды (Вільна, 1620 *См. Каз.* 15 зв.); **бѣду задавати** (кому) — кривдити когось: всѣ(м) бѣды задаючи... хотꙗчи́сꙗ на сє(м) свѣтѣ воцари́ти (Вільна, 1596 *З. Каз.* 3).

4. Труднощі, нестаток, злидні: признавáю, жє по(д) чáсъ дóбрый єпи́скопи бѣдóю прити́снєныи, до ри́мꙋ сꙗ оутѣкáли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 140 зв.); церковъ Христова не на роскошахъ, анѣ на кролевствѣ, але на бѣдахъ и на преслѣдованю, и на убоствѣ естъ... заложена (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 825); ѡбєслано было бра(т)ство... абы ѡ(т)дали до(лгъ) цє(р)ковны(и) и(м) пожычєную суму... которыє стави(в)шыся указали вєликиє свои бѣды тяжкости правныи просили поко(р)нє абы и(м)... почєкали... до прышлого я(р)ма(р)ку (Львів, 1645 *ЛСБ* 1043, 71).

5. *(важкі, обтяжливі обов'язки)* тягар: ю(ж) то(т) кáмѣнь носи́ти моуси(т) зáв҆жды, бóсь са(м) на ню тꙋю бѣдꙋ наложивъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 12); Штóжъ, до áдꙋ ли вóйдєтъ вшєлꙗ́кїй бѣдꙋ подѣѝмꙋючїй (Київ, 1625 *Злат. Н.* 130).

6. Бідність, убогість: єсли́бы якáꙗ цоу(д)ноє твáри, и зáцного рóдꙋ,... з҆ яковóго припадкꙋ в тоую та(м) бѣдоу пришла, таковóє анѣ з мєжи зáцны(х) кто и вєли́кихъ стáновъ в стáнъ ма(л)жéн҆скїи взꙗ́ти нє в҆стыдає(т)сꙗ (Острог, 1607 *Лѣк.* 59).

7. *У знач. виг.* (*вживається для вираження душевних страждань, викликаних горем, лихом*) біда, горе: О бѣда мнѣ ѡка́нноѝ грѣшнои (1489 *Чет.* 15); Ѡ гóрє, ѡ бѣдá (Київ, бл. 1619 *О обр.* 124); Знамєнованїꙗ Мєждомєтїꙗ сꙋть различна... Рáдꙋющагѡсꙗ: якѡ гóй. Милосєрдꙋющагѡ: яко бѣда (Єв'є, 1619 *См. Грам.* 194); ꙋфъ: а(х), áхтє, або бѣдá (1627 *ЛБ* 142).

8. *ч.* Вл. н.: Грицъ Бѣда (1649 *РЗВ* 374).

БѢДАЖОКЪ *ч.* Бідолаха, бідак: Дрꙋгимъ цѣл҆комъ забирáть живóтъ и здорóв҆є: ѡ бѣдáжкꙋ, тáкъ нáмъ з ни́мъ товáришство злоє (Вільна, 1620 *Лям. К.* 23).

БѢДЖѢНЄ, БѢДЖѢНЬЄ *с.* (*стп.* biedzenie) боротьба, борня: Рáть, бóрба, пóдвиг҆: Би́тва, вáлка, пóтычка, оутáрчка, вторгнѣ(н)є, моцова(н)є, страдáлчєство: запáсництво, бѣджѣньє (1627 *ЛБ* 106); Палéстра: Бóрба, бѣ(д)жѣ(н)є, збива(н)єсꙗ (Там же, 226).

Див. ще **БѢДЖѢНЄСА**.

БѢДЖѢНЄСА *с.* (*стп.* biedzenie się) те саме, що бѣджѣнє: Подвизáнїє: Пóдвигѡ(в) чинéньє, бѣджѣ(н)єсꙗ, моцова(н)єсꙗ, подꙋщє(н)є,... призыва(н)є,... ширмова(н)є,... бóꙗ(з)нь (1627 *ЛБ* 85).

БѢДЖѢНЬЄ *див.* **БѢДЖѢНЄ**.

БѢДИЛО *ч.* Бідняк, *діал.* бідило. Вл. н.: Павло Бѣдило (1649 *РЗВ* 163).

БѢДИТИ, БЕДИТИ *дієсл. недок.* (кого) Кривдити, утискувати, мучити: али ото коли собѡ́ръ на(д)ходи́лъ, по(д) ты(м)ъ чáсомъ прáвє нáиболшїй прéпыхъ свой владыковє окáзовати, и людєй староже́итной вѣры грéчєской бѣди́ти почали (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 210); Ѳєодосій цєсаръ никого длꙗ вѣры нє бєдилъ ани з҆ собою до сполной вѣры и набожєнства примꙋшалъ (Там же, 218 зв.).

БѢДНЕ *див.* **БѢ́ДНѢ**.

БѢДНЕНКИЙ *прикм.* Бідненький: misellus, бѣднє(н)ки(й) (1642 *ЛС* 270).

Пор. **БѢДНЫЙ**.

БѢДНИЙ *див.* **БѢДНЫЙ**.

БѢДНИКЪ *ч.* Бідняк, бідолаха: ѡ братя, хто нє заплачє(т), ѡ єго бѣдника ѡ то(м) словє (1489 *Чет.* 318 зв.); Вы и(х) пота, мѣшки по(л)ны гро(ш)ми, золоты(ми) тала(р)ми..., напыха́єтє,... а тыє бѣдници шєлюга за што соли кѹпити, нє ма́ю(т) (1598 *Виш. Кн.* 273); а до кого́жъ ѡ́ный бѣдникъ оутєчє(т)сѧ, шѹка́ючы надѣи (Острог, 1614 *Тест.* 164).

БѢДНИЦА *ж.* Бідолаха, небoрачка: ѡна бѣдница... миро ємоу на головоу оузлила (1489 *Чет.* 115); ѡна бѣдница заплакавши ѡ своихъ нєчисты(х) дѣлє(х) (Там же).

БѢДНО *присл.* У біді, нещасті: пастырє єсли и вє(л)ми срого и бѣ(д)но за сєбє и за овца своѧ мѹчитисѧ бѹдѹ(т), што за пожито(к) овца(м), ѡ(т) и(х) вели́ко бѣдного мѹче́нїѧ, коли и(х) мє(н)шє(му) помочи нє могѹ(т) (1598 *Виш. Кн.* 285); Животóмъ Житє́йскимъ брыдитисѧ ма́ємо, я́къ вє́лцє шкодли́вымъ и до згѹбы вѣчнои скóрѡ и бѣднѡ прова́дѧчимъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 14);

у руїні, в занепаді: Прєтѧ́жко(ст) гóркои скорби до(м) бѣдно стрѹхлѣлы(и), Ѡпѹсти твои ма́рны(и) гма(х) ѡкрѹ́тнє зболѣлы(и) (Львів, 1631 *Волк.* 12).

Див. ще **БѢДНѢ.**

БѢДНОТВОРЕНИЄ *с.* Штучне творення бідності: Не сам ли Христос и его ученицы перво образом добродѣтелным, таже терпѣнием, в себѣ изображенным, потом и наказанием кротким, а не бѣднотворением к вѣре приводили (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 166).

БѢДНОТВОРИТИ *дієсл. недок.* Сіяти, творити біди, нещастя: Аще же и еще не послушают, сакрамент христов обезчестѣте, на землю пролѣйте и ногами поперѣте и потопчѣте, церквы запечатуйте и от всѣх стран бѣднотворѣте и досаждайте, да поне сими бѣдами и досадами повинутся поклонитися... костелови римскому (1588-1596 *Виш. Кн.* 149).

БѢДНЫЙ, БЕДНЫЙ, БИ́ДНЫЙ, БѢДНИЙ, БѢДЬНЫЙ *прикм.* **1.** Бідний, убогий: И та́къ бѣдныи чєрнци с пла́чємъ ѡ(т)ѣхали (1509-1633 *Остр. л.* 129 зв.); прошѹ, абы... бєднѹю вдовѹ и дєти єє въ ласкавой ихъ ѡборонє своєй мєти рачили (1577 *AS* VI, 76); бидныхъ подданыхъ, у которыхъ знайдовать ничого не могли, били, мордовали (Луцьк, 1620 *АрхЮЗР* 6/I, 422); Пси лиза́ли стрѹпы єгѡ: милосєрднѣ́йшими и ла́скавшими пси, жєбракóви бѣдномѹ ста́вѧт*сѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 598); была́мъ нѣкóгда, сла́вна и бога́та, а нн҃ѣ бѣдна, безчє́сна (Чернігів, 1646 *Перло* 158); Бѣдный. Miser (1650 *ЛК* 431);

у знач. ім. Бідняк, бідний: босого приобѹи, бѣдного помилоуи (1489 *Чет.* 19); Пуйди на путь, и глухыхъ и бѣдныхъ посилуй ся, атъ наповнитъ ся хыжа моя (XVI ст. *НЄ* 168); Гроша нє бра́лъ в* рѹки ...Мѣлъ в* Рєє́стрѣ в* па́мѧти всѣхъ бѣдныхъ зболѣлыхъ (Вільна, 1620 *Лям. К.* 13); бѣдныхъ и бє(з)дóмныхъ* в*вєди в* домъ свой (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 67); бѣдномѹ дана є́сть свѣтлость, а живóтъ ты́мъ котóрыи сѹть въ гóркости дш҃и (серед. XVII ст. *Хрон.* 57 зв.).

2. (*з відтінком співчуття*) нещасний, бідолашний: нє вѣдаєшь бо бѣдьныи чл҃вчє. коли смєрть какъ тать приидє(т) (1489 *Чет.* 369 зв.); та(к) ємоу засмаковала ѡбє(т)ница ѡнаа, и(ж) згордѣль... и дорѧди́лсѧ вѣчна(г) оупа(д)коу своєго, и(ж) сѧ и на(м) при нє(м) достало бѣ(д)номоу пото(м)с(т)вѹ єго (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 5, на полях); А штожъ иншого овцамъ бѣднымъ, видечы таковую недбалость пастырей своихъ, чинити было годно въ томъ розерванью? (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 114); коли узрѣвъ [Христосъ] тоты люде убогыи и бѣдныи, не извѣдовавъ ихъ много (*в ориг.* моного. — *Прим. вид.*),... лише тулько рюкъ (XVI ст. *НЄ* 171); Охъ мнѣ нє́н*дзномѹ, кѹ ѡ(т)хожє́нью смє(р)тє́льномѹ волокоу(т) мѧ бѣдного (Острог, 1607 *Лѣк.* 122); Нє то сѧ ма́єтъ розѹмѣти, литєра́кѡвє бѣдныи; кгды бы ва́съ запыта́но ѡ то, хто правди́вѣй мóвитъ ѡ цр(с)твѣ сп҃а бж҃єго (Почаїв, 1618 *Зерц.* 44); Присмотрѣтеся, якъ по многихъ повѣтахъ бѣднїи мѣщане, же имъ поотбирано въ мѣстѣхъ церкви, въ домахъ, поляхъ и лѣсахъ набоженство свое... отправуютъ! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 929); Ово дїаволъ котрїй я́кѡ Лє́въ рыка́єтъ, Кгды бѣдного чл҃ка поглоти(т) шѹка́єт* (Львів, 1631 *Волк.* 30); ѡ бѣдны(ж) нашѣ оубогыи дѣто(ч)кы. Лѣпшє быстє сѧ нє родили (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 143); Гóрє мнѣ // бѣдномѹ, бѣда мнѣ нєща́сномѹ, и́жь мє́нє бóжскаѧ мóцъ потлѹми́ла (серед. XVII ст. *Хрон.* 423); *Образно:* душу мою бѣдную грѣшную до ласки

своей Святой приняти рачилъ (Краків, 1595 *АСД* I, 197); Ср(д)це моє бѣдноє мѣзѣрнє стрѹхлѣло (Львів, 1631 *Волк.* 22).

3. *(такий, як у бідняка)* бідний, мізерний: попо(в) хота(и) є(ст) достатокъ, алє бѣдный ихъ пожитокъ (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 129 зв.).

4. Хворий, кволий: Врє́дны(и): Вродова́тый, бѣдный, маломо́щный, оуло́мный, хро́мый (1627 *ЛБ* 17).

5. Нещирий; нікчемний: ѡ бѣ(д)ноє(ж) твоє вєсѣ(л)є (п. 1596 *Виш. Кн.* 257); всємѹ свѣтѹ свою нєсхва́лнѹю оцѹкрова́ти оусилѹєшъ згόдѹ, аза́жъ нє явны тоєє ва́шєє бѣдноє згόды ѡвоцы по всємоу томоу пан'ствѹ (Острог, 1598 *Отп. КО* 15 зв.).

Див. ще **БѢДУЮЧІЙ.**

БѢДНѢ, БѢДНЕ *присл.* Те саме, що **бѣдно:** По ѹлицахъ хо́рыє, бѣднє са скита́ли, и прє(!) ѹбо́зство с тажки(м) бо́лємъ ѹмира́ли (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 7); Бѣднѣ. Calamitose. Miesere (1650 *ЛК* 431).

БѢДНѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* Страхітливіший, страшніший: Вѣмъ, вѣ(м), вѣ(м), я́ко бѣднѣйши(и) и сро(ж)ши єщє гла(с) нє́жєли простаки, пастырє ѹслыша(т), и за ходота(й)ство погибши(х) дш҃ъ... ѡ(т)вѣтъ нєвымо(в)ный да́ти хота(т) (1598 *Виш. Кн.* 285).

Пор. **БѢДНЫЙ.**

БѢДНАТА *мн.* Біdолашки, *діал.* біднята: Боа(т)са бѣднната абы и(х) дѣти в' школѣ ни(ч) прикрого нє ѹтєрпѣли (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 17 зв.).

БѢДОВАНІЄ *с.* Бідування, горювання: Кото́роє Оучєникώвъ на мо́рѣ томъ бѣдова́ніє, якόбы визєрѹнком' было, бѣдъ ихъ напото́мъ ѡ(т) Жидώв' оутє́рплєных' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 615).

БѢДОВАТИ *дієсл. недок.* Бідувати, горювати: А оуч҃никώвє знόвѹ на мо́рѹ бѣдѹют' и тр'вόжат'са як' и пє́рвѣй (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 436); покόй и тишинѹ... а́бы справова́лъ, и з' нє́пріазни бѣсόвскоѣ бѣдѹючим' нам' в' нєм' и тόнѹчим' рѹкѹ пόмочи абы подава́лъ (Там же, 251); *Образно:* И мы... на солόномъ... мо́ри житїа сєгѡ плава́ємѡ, и в' мглѣ єстєс'мѡ мысл'ной... бѣдѹємо (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 443).

Див. ще **БѢДСТВОВАТИ.**

БѢДРИНЕЦЪ, ВЕДРЕНЕЦЬ, ВЕДРѢНЕЦЬ, ВЕДРАНЕЦЪ *ч.* *(назва рослини, Pimpinella L.)* бедринець: Вєдрєнєць є(ст) зєліє добро и оужито(ч)но (XVI ст. *УТ* фотокоп. 4); пипинєлла по ла(т)нски ...а по рѹ(с)ки вєдранєць (XVI ст. *Травн.* 353); pim-[p]inelia, бѣдринєцъ трава (1642 *ЛС* 316).

БѢДСТВІЄ *с.* Те саме, що **бѣда** в 1 знач.: Чєловѣкъ: Ащє тая тривога, такая брань, таковоє бѣдствіє прє(д) смє(р)тію, чтожъ по смє(р)ти бѹдє(т) ? (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 278).

БѢДСТВОВАТИ, БѢДЪСТВОВАТИ *дієсл. недок.* Те саме, що **бѣдовати:** мнώго бѣдъствѹє́мъ жєкглѣрѹєм' на то́мъ стра́шно(м) бѹрли́вомъ мо́рю (Почаїв, 1618 *Зерц.* 55); miseresco, is,... бѣдствую (1642 *ЛС* 270).

БѢДУЮЧІЙ *дієприкм. у знач. ім.* Бідолашний, бідний, нещасний: Нєзбо́жный побо́жности наѹча́єтъ са,... оубо́гій бл҃година́ренїа и вда́чности, бѣдѹючій тєрпли́вости, нємилосє́рдный ми́лости,... кла́мца и потва́рца пра́вды (Київ, 1623 *МІКСВ* 76).

Див. ще **БѢДНЫЙ.**

БѢЖАТИ, БЕЖАТИ, БѢЖАТЬ *дієсл. недок.* **1.** *(швидко пересуватися):* проу(д)костю вєликою бѣжало в'сє ста́до по бєрєгоу в' мо́рє (1556-1561 *ПЄ* 44 зв.); такъ жє и сєсѣ люде, што не бѣжатъ и не идутъ до церкве, они вѣру Божую не могутъ добыти (XVI ст. *ПЄ* 179); а ѡ(т)шє(д)ши проу(д)ко ѡ(т) гроба и(з) страхомь, и(з) радостїю вєлїкоюю бѣжали ѡповѣдати тоє ап(с)ломь єго (XVI ст. *УЄ* № 31, 41 зв.); ѡный за(с) єго товаришъ нє знаючи и(ж) са той в' цр҃кви на мл҃тва(х) забавлає́тъ: бѣжалъ скόро до ка́та (поч. XVII ст. *Пчела* 7); за́разъ ѡпѹсти́вши волы бѣжа́лъ за илїєю (серед. XVII ст. *Хрон.* 313).

2. Утікати: в пєрвыи ча(с) нощи. и сами бєжаша. да нє постижни бѹдоу(т) водою (1489 *Чет.* 11); тогды котόріи бѹдѹ(т) в жидо(в)ствѣ, нєха́й бѣжа(т) на гόры (Вільна, 1596 *З.Каз.* 25); Гонзє, и гонзнѹвъ: Оушόлъ, ѹтѣк', ѹбѣгъ, або вы́мкнѹ(л)са, гоньзнѹ(л),... бєжа́лъ (1627 *ЛБ* 27); Мєлхисєдє́къ взόрѹ былъ вєлми стра́шногѡ, и хотѣлъ Авра́мъ бѣжа́ти (серед. XVII ст. *Хрон.* 26).

3. *Перен.* *(швидко текти, плинути)* бігти: [...ѡбъвєщчаю васъ, абы(с)тє] пєрєдо [мънoю]... стали..., у рєчки албо ручая, которы(и) чєрє(з) гостинєцъ с Копачєва до Києва идучи бєжи(т),... на которомъ сє збєгаю(т) пєты кгрунътовъ добръ ваших помєнєныхъ (Шумськ, 1638 *ККПС* 176).

Див. ще **БѢГАТИ, БѢЧИ.**

БѢЖЕЛЕЦЬ *ч.* Те саме, що бѣглецъ: Бѣжє́лє(ц): Бѣглє́ц', бѣгоу́нъ, збѣ(г) (1627 *ЛБ* 13).

Див. ще. **БѢГАТЕЛЬ, БѢГУНЪ.**

БѢЗДНА *див.* **БЕЗДНА.**

БѢЗЕНТОВАТИ, БѢЗЕНЬТОВАТИ *дієсл. недок.* (*мад.* bizonyit) (кому, чим і без додатка) свідчити, засвідчувати: А Іисусъ рюкъ ему: "Што бы есь не убивъ, и курварство не учинивъ, и не укравъ, и ужу не бѣзентовавъ" (XVI ст. *НЄ* 10); Якъ бѣзентуетъ святий Матѳ. (Там же, 22); Симъ евангеліомъ нынѣшнѣмъ бѣзенътую: видишъ, Лазаръ умеръ, чомъ бывъ вѣрный, та бывъ понесюнъ у пазуху Авраамови у царство небесное (Там же, 149).

БѢЗМЕНЪ *див.* **БЕЗМЕНЪ.**

БѢЗОВАНЬ *ж.* (*мад.* bozóvány) Надія: Дѣла любве Божій и усякую досаду што бысь притерпѣл, чл҃вѣче хрестянине, и кортань усякую безъ гнѣва; тогды твоя бѣзовань не посоромитъ ся передъ Богомъ, и не погыне (XVI ст. *НЄ* 78).

БѢЗОВАТИСЯ *дієсл. недок.* (*мад.* bízik) (на кого) надіятися: Май переже нагай знаетъ кождый чл҃вѣкъ, на кого приходитъ якая неволя... ци имаеме вѣру правую ико Богу, ци бѣзуеме ся на Бога выдъ усеи душѣ (XVI ст. *НЄ* 61).

БѢЗОНШАДСТВО *див.* **БѢЗОНШАНСТВО.**

БѢЗОНШАКЪ *див.* **БѢЗОНЪШАГЪ.**

БѢЗОНШАСТВО, БѢЗОНШАДСТВО *с.* (*мад.* bizonyság) свідчення: сесе естъ ученикъ бѣзонъшагъ за сесе, що написалъ, и знаеме, ажъ правое его бѣзоншаство (XVI ст. *НЄ* 44); Вѣра правая не гадаетъ, тай не сокотитъ дяку погыбели, у кого естъ доброе бѣзоншадство безъ страху, якъ годить(ся) хрестянинови (Там же, 110).

БѢЗОНЪШАГЪ, БѢЗОНШАКЬ *ч.* (*мад.* bizonyság) свідок: сесе естъ ученикъ бѣзонъшагъ за сесе, що написалъ, и знаеме, ажъ правое его бѣзоншаство (XVI ст. *НЄ* 44); будете ли бѣзонъшагы у Ерусалимѣ (*в ориг.* Єр(с)ѹсалимѣ. — *Прим. вид.*), и не лише у Ерусалимѣ, али у сюй Іудеи и Самаріи до кунъця земли (Там же, 73); про то и потумъ не могли мовити жидове, ажъ хотѣвъ панъства, якъ вадили на него тоты кривыи бѣзоншакы напередъ Пилата (Там же, 114).

БѢКА *ж.* (*стп.* bika, *свн.* Bicke) (*ручне знаряддя для подрібнення та розколювання твердих тіл, кам'янистого грунту*) кирка, *діал.* джаґан: бѣкъ ї҃ єдє(н) ѡстры(и) конє(ц) а дрѹги(и) плєскаты. Засъ бѣкъ г҃ ѡба коньци ѡс(т)ры(и) (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 11); 10 бѣкъ стали(л) и ѡстрылъ (Львів, 1628 *ЛСБ* 1051, 5 зв.); ѡ(д) прєробєнѧ бѣ(к) и сталєнѧ и(х) ко(н)цовъ а(н)дрєєви и якѡбови мѹлѧ(р)чыко(м) ѡ(д) тєсанѧ посадзъки и сажѣнѧ fr. 4 и 6 (Львів, 1634 *ЛСБ* 1054, 16).

БѢЛАНЪ, БИЛАНЪ *ч. Діал.* Білан "блондин". Вл. н.: Павло била(н) (1649 *РЗВ* 17 зв.); Пєтро Бѣланъ (Там же, 372).

БѢЛАСЪ *ч. Діал.* Білас "назва рослини". Вл. н.: На прю(д)мисю сы(н) старшѣи заплати(л) до(л)гѹ нєбощико(в)ского... // добрѧ(н)скомоу зло(т) в҃. бѣласови зло(т). д҃. (Одрехова, 1607 *ЦДІАЛ* 37, 16, 11); Стану(в)шы ѡбли(ч)нє... Лавє(р) рома(н)ча... зєзна(л) и(ж) доброво(л)нє пусти(л) лєшкови прє(з)виско(м) макухови купно своє котроє ма(л) и дє(р)жа(л) за записє(м) ѡ(д) васка прє(з)вискомъ бѣласа (Одрехова, 1611 *ЦДІАЛ* 37, 2, 17).

БѢЛЕНКИЙ, БЕЛЕНЬКИЙ, БѢЛЕНКЫЙ *прикм.* **1.** Біленький: albulus, бѣлє(н)ки(й) (1642 *ЛС* 76).

2. *У знач. ім.* Біленький. Вл. н.: жалова(л) намъ ...пєсочинъскы(и)... и(ж) дє(и) по(д)данны(и)... гри(ц)ко бєлєньки(и) промєнѧлъ... жєрєбицу... котораѧ... ѹ того грынѧ... познана (Кременець, 1584 *ЛНБ* 5, II 4045, 72); Анътипъ Бѣлє(н)кы(и) (1649 *РЗВ* 442).

БѢЛИЙ *див.* **БѢЛЫЙ.**

БѢЛИКЪ, БЕЛИКЪ, БѢЛЫКЪ *ч. Діал.* Білик "білий пес", "білий гриб". Вл. н.: Иванъ Бѣликъ (1649 *РЗВ* 143); Пєдо(р) бєликъ (Там же, 168); Стєпа(н) Бѣлыкъ (Там же, 362 зв.).

БѢЛИЛНИКЪ, БѢЛИЛЬНИКЬ *ч.* Вибільник: ѡдѣанїє єго́ бы́ло бѣло яко снѣгь яко бы́ х'то нє мо́жєть бѣлил'никъ оубѣлити на́ зем'ли́ (1556-1561 *ПЄ* 159 зв.); Бѣли́лникъ. Dealbacio candidans uestes (1650 *ЛК* 431).

Див. ще **БѢЛНИКЪ.**

БѢЛИЛНИЦА *ж.* **1.** Валяльня: fullonica, бѣли(л)ница (1642 *ЛС* 204).

2. Місце, де вибілюють тканину, пряжу і т.ін.: Бѣли́лница. Sola[v]ium (1650 *ЛК* 431).

БѢЛИЛНИЧНИЙ *прикм.* Який стосується валяльні: fullonius, бѣли(л)нични(й) (1642 *ЛС* 204).

БѢЛИЛО, БЕЛИЛО *с. (косметичний засіб)* білила: Нєстє(р) дмитровичъ... мє(л)... //... бєлила ши(л) постро(н)ковъ... за ко(п) г҃ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 44 зв.-45); Сти́біє: бѣли́ло (1627 *ЛБ* 234); А єзавєль оуслы́шавши ѡ в'ѣздє єгѡ, пофарбова́ла очи́ свои бѣли́ло(м) и ѡхандо́жила го́лов8 свою (серед. XVII ст. *Хрон.* 329 зв.); Бѣли́ло. Cerussa. Melinum. Lomentum (1650 *ЛК* 431).

БѢЛИТИ, БЕЛИТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(робити білим, чистим)* білити: вода // з' нб҃а схо́дачи, ѡ(т)живла́єтъ и ко́рмит'... де́рєва и тра́вы... розмаѣтыѣ ск8тки выда́єтъ: цвѣты́, и́ншїѣ бѣлитъ, и́ншїѣ чєрни́т' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 261-262); Вода́ з' нб҃а схо́дачи...розмаѣтыѣ ску́тки справ8єтъ; бѣлитъ, чєрни́тъ, чєрво́нитъ (Там же, 324); albo, as, бѣлю (1642 *ЛС* 76); *Образно:* хс҃ъ... ѡмыває(т) на(с), чистѣє снѣга бѣлить (1489 *Чет.* 124 зв.).

2. (що) (вибілювати у воді і на сонці) вибілювати, білити: подле фолварку Троецкого над Стыромъ наехали жонку наемную Троецкого и хлопца моего Миколинского, которыи полотна белили, и зараз за ними и з рогатинами гонити почали (Луцьк, 1575 *АрхЮЗР* 8/VI, 424); Бѣлю на со́лнцы. In[s]olo (1650 *ЛК* 431).

БѢЛИТИСЯ *дієсл. недок.* Білитися: albeo, бѣлюся (1642 *ЛС* 76).

БѢЛИЦА *ж.* **1.** Назва рослини: armemisia, бѣлица зєлиє (1642 *ЛС* 93).

2. Назва тварини: botrys, бѣлица чє(р)нобѣлая (1642 *ЛС* 104).

БѢЛКО *ч. Діал.* Білко "кличка собак білої масті", "біла опукла оболонка ока". Вл.н.: К8зма Бѣ(л)ко (1649 *РЗВ* 128).

БѢЛМАЧЪ *ч.* Більмастий, *діал.* більмач, більмак. Вл.н.: рок8 тогожъ... Пришла пани лукашєвая Крама(р)ка... С пано(м) ивано(м) бѣлмачє(м)... Прося(ч)... абы... пановє бра(т)ство ла(с)кавє єи рачили приняти на манастырь в старости (Львів, 1607 *ЛСБ* 1046, 2).

БѢЛМО, БѢЛЬМО *с.* Більмо: прока́зы, и гл8хоты... пол̑ѣчи́ла... а наба́рзѣй дш҃є́вныа стра́сти оуздоровла́лъ, то́тъ Исто́чникъ...'очныи бо́лєсти, бѣлма и затє́клости... злѣчи́ла (Київ, 1631 *Син. Тр.* 816); жєлчь помога́є(т) на ма́заньє о́чью в' кото́ры(х) бы бы́ло бѣльмо и б8д8(т) оуздоро́влєны (серед. XVII ст. *Хрон.* 387); Бѣлмо во о́цѣ. Ablugo (1650 *ЛК* 431).

БѢЛМОКЪ *ч.* Назва рослини: argemone, бѣлмо(к) зєлиє (1642 *ЛС* 91); concordialis, бѣ(л)мо(к) трава (Там же, 133).

БѢЛНИКЪ *ч.* Те саме, що **бѣлилникъ**: И вывєл их на гор8 высокую ѡсобно єдины и прєѡбразился прєд німи. и́ ѡдѣянїє єго бы́ло бѣло вєлмі я́ко снѣгь, яковых то нє можєт бѣлник оубіліти на зємлі (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 58).

БѢЛО, БЕЛО *присл.* Біло: болшєє зимно в томъ и(х) квѣтню показ8ючи, анижли въ и́ныхъ м(с)цехъ прошлыхъ было, а звлаща ихъ нєдєли бѣлоє, гдє и чорном8 м8сєло быти подъ носомъ бѣло (Острог, 1587 *См. Кл.* 17 зв.); А коли ѡ́крила вє́рхъ зємли оуказа́лоса бѣло якѡ насѣньє, а свѣтло яко лє́дъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 93 зв.);

біло, чисто: є(ст) въда алє ро(з)ли(ч)ныи рѣчи чинѧ(т) сѧ в нє(и) є(д)но чини(т) бѣло, др8гоє чини(т) чръно (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 37 зв.);

білими нитками, біло: другая [запона] до образу сетчаная бело шитая (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/II, 296).

БѢЛОБЛЯШКОВЫЙ *прикм.* Обшитий білими бляшками: Єдвабница кгра(т)коватая бѣло бля(ш)ковая, на ѡбра(з)... на пра(з)ники покладає(т)ся (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 68 зв.).

БѢЛОБРАДЫЙ *прикм.* Білобородий: Загадка философом латинским, лядским, также и вслѣд тых погнавшимся, от лакомства прелестнаго, младенцем бѣлобрадым руским (1599-1600 *Виш. Кн.* 152).

БѢЛОБРОВЕЦЪ *ч.* Людина зі світлими бровами, білобровий. Вл.н.: Хома Бѣлобровє(ц) (1649 *РЗВ* 4 зв.).

БѢЛОВЗОРЫСТЫЙ *прикм.* Який оздоблений узором, орнаментом білого кольору: Пара коновочо(к) ѡбѣ ровно(и) ваги... в сєро(д)ку з р8жы(ч)ками на сто(л)ца(х) пукла(с)ты(х), самыє бѣловзоры(с)тыє важа(т) бє(з) п8(л)тора л8та гривєнъ з҃ (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 18).

БѢЛОГЛОВА *ж.* (*стп.* białogłowa) жінка: Чи

есть въ Луцку бѣлоглова, якъ та пани ключникова? (Луцьк, 1575 *КС* XXV, 98).

БѢЛОГОЛОВСКИЙ, БЕЛОГОЛОВСКИЙ, БЕЛОГОЛОВЪСКИЙ, БѢЛОГОЛОВСКІЙ *прикм.* 1. *(який стосується жіночої статі)* жіночий: марѹша се(н)ковая... скаржилася на ѡлєкшую вдову... и(ж) дала ѡлєкшо(и)... Просто(г) поло(т)на на ѡсмъ кошуло(к) бѣлоголо(в)ски(х) (Львів, 1607 *ЛСБ* 1046, 2 зв.); по(з)ваны(и) побра(л)... поло(т)на бєло(г) хлопъски(х) кошу(л) и бєлоголо(в)ски(х) ро(з)маитого шито(г) (Вінниця, 1610 *ЛНБ* 5, II 4052, 150); въ томъ склепѣ розмаитыхъ шатъ есть и жолнерскихъ и бѣлоголовскихъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 21); На(д) всѣ иншіи бовѣмъ цнѡты бѣлоголо́вскіє, я́къ Лилѣѧ мєжи квѣтами, молча́ніє свѣтлѡ сіѧєтъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 934); тамъ же речей набрано белоголовскихъ, хустъ размаитыхъ, сермягъ,... на золотыхъ двадцать (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 142); У Микиты Ту(р)чына... сукня з аксамито(м),... сукма(н) бєлоголовъски(и) ѡди(н) (Житомир, 1650 *ДМВН* 194); **пожикъ белоголовский** *див.* **НОЖИКЪ; станъ бѣлоголовский** *див.* **СТАНЪ.**

2. У складі вл.н.: **логъ белоголовский:** вєли дѹбровою... и прывєли к логѹ бєлоголо(в)ско(мѹ) (1546 *ОГ* 83 зв.).

БѢЛОГОЛОВЪ *прикм. у знач. ім.* Білоголовий. Вл.н.: Иванъ Бѣлоголовъ (1649 *РЗВ* 378 зв.).

БѢЛОГУБЕЦЪ *ч.* Людина зі світлими, білими губами. Вл.н.: Ѡстапъ Бѣлогубє(ц) (1649 *РЗВ* 399).

БѢЛОЗОРЪ *ч.* Назва риби: Бѣлозоръ ры́ба. Gyrofal(c)o (1650 *ЛК* 431).

БѢЛОКЪ[1], БЕЛОКЪ *ч. (яйця)* білок: киминъ... мѣлко толчєнъ и смѣшє(н) з бє(л)ко(м) яичнымъ и прикладыває(м) ко отокѹ очномѹ (XVI ст. *Травн.* 137); albugo, бѣ[л]мо, бѣлю(к) в я(й)цы (1642 *ЛС* 76).

БѢЛОКЪ[2] *ч. (очей)* білки: Бѣло́къ во оцѣ. Album oculi (1650 *ЛК* 431).

БѢЛОНОЖЪКА *див.* **БЕЛОНОЖКА.**

БѢЛООБРАЗНЫЙ *прикм.* Білий: Назва́на те́жъ єстъ цр҃ковъ хв҃а, ра́ємъ вто́рымъ абовѣмъ, в҄ нєй єстъ вса́каѧ сладость и роскош҄ дх҃внаѧ го́йнє оплыва́ющє, и цвѣтѡвє бѣлоѡ́бразныи, нєоувѧда́ємои красоты (Почаїв, 1618 *Зерц.* 51 зв.).

БѢЛОПАСКОВАТЫЙ *прикм. (про тканину) (який має білі смуги)* білосмугастий: завѣса на ца(р)скиє двєрѣ... двѣ є(д)вабнички... до ѡбразѹ празничного налє(ж)ныє бѣлопасковатыє (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 68 зв.).

БЕЛОПСТРЫЙ *прикм.* Пістряво-білий: Фєло(н) на чє(р)воно(м) полю га(т)ласово(м) злотоглавовыє квѣты бѣлоп҄стрыє (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 53 зв.); фєло(н) на зєлєно(м) полю га(т)ласово(м), злотоглавовыє квѣты и бѣлопстрыє, на задѣ бляшка (Там же, 54).

БѢЛОСРѢБРНЫЙ, БѢЛОСРИБРНЫЙ *прикм.* Срібно-білий: лыжє(ч)ка бѣлосрибрная тоє важы(т) гривну (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 6); Пара лѣхтаровъ бѣлосрѣбрны(х) роботы фи(р)циковано(и) (Там же, 16).

БѢЛОСТЕНЪ *прикм.* Білий: крєтонѹсъ по ла(т)... та трава ро(с)тє(т) по(д)лѣ морѧ...а листвіє тоє травы и цвѣто(м) собою є(ст) бѣлостєнъ (XVI ст. *Травн.* 150).

БѢЛОСТЬ *ж.* Білість, білизна́: Ѡба(ч)тє тоу(т) сл҃нцє бо(з)ства ѡ́болѡ(к) тѣла оуда́ривши, ди́вного и за́цного прєѡбражєні́а дѹгоу, живыми фа(р)бами, бѣлости, свѣтлости... приѡздобле́нѹю, тєпє(р) выводѧчого (поч. XVII ст. *Проп.р.* 270); Вопро́съ. Осо́бы хлѣба и вина, я́кѡ то бѣлость, ѡкрѹ́глость, тве́рдость, сма́къ, ква́сно(ст), в҄ то́й та́инѣ, єсли сѹ́ть на тѣлѣ хв҃ом҄, или на хлѣбѣ (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 12); Спыта́ймѡ(ж) юж҄ Домовникѡ(в) пора́дны(х) якъ ѡ́ны бѣлости добыва́ютъ в҄ хлѣбѣ (Київ, 1648 *МІКСВ* 348); бѣлость. Albedo. Ablor. Candor (1650 *ЛК* 431);

(про обличчя) блідість: Бѣлость тва́ри (*Уж.* 1645, 75 зв.); *У порівн.:* Начал девицу называти солнцем, яко подобно тому сличностью красоты свѣтит; начал звати златом и сребром, яко румяность з бѣлостью в лице цветет (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 164).

БѢЛОУСЪ, БЕЛОУСЪ *ч.* Біловус, білоус. Вл.н.: Въ Смоляве Белоуса, зъ волоками трыма,... зоставуемъ (Полонна, 1601 *АрхЮЗР* 6/I, 285); Федо(р) бѣлоѹсъ (1649 *РЗВ* 171).

Див. ще **БѢЛОУСЫЙ.**

БѢЛОУСЫЙ *прикм. у знач. ім.* Білоус, біловусий. Вл.н.: хвєдо(р) бєлоѹсый (1649 *РЗВ* 328 зв.).

Див ще **БѢЛОУСЪ.**

БѢЛОЦЕРКОВЕЦЪ, БЕЛОЦЕРКОВЕЦЪ *ч. (мешканець Білої Церкви або виходець із неї)* білоцерківець. Вл.н.: васи(л) бѣлоце(р)ковє(ц) (1649 *РЗВ* 12); Иванъ бєлоцє(р)ковєцъ (Там же, 441).

БѢЛУНЪ *ч.* Назва рослини: symmonia[n]um, бѣлунъ трава (1642 *ЛС* 391).

БѢЛШИЙ *прикм.* Те саме, що бѣлѣйший: Вєсе́лы о́чи єго ни́жь вино, а зꙋ́бы єгѡ бѣлшє ни́жь молоко (серед. XVII ст. *Хрон.* 76 зв.).

Пор. **БѢЛЫЙ.**

БѢЛЫЙ, БЕЛИЙ, БЕЛЫЙ, БИЛЫЙ, БѢЛИЙ, БѢЛЪ, БѢЛЬ *прикм.* 1. *(який має колір молока, снігу, крейди тощо)* білий: одєждѧ твоя бѣла ѧко снѣгъ (1489 *Чет.* 313 зв.): є(р)мѧ(к) бєлы(и) мура(в)ски(и) со шнурами чо(р)ными є(д)ва(б)ными (Київ, 1501 *ЦІІБ* II, 20651, 1); Кꙋхъньѧ с комином мꙋрованымъ в нє(и) єсть светлочъка з бєлою пєчъю (1552 *ОКр.З.* 149 зв.); бы́лꙻ же зра́къ єго яко млѣнїй а ѡдѣянїє єго́ бѣло яко бы снѣгъ (1556-1561 *ПЄ* 122); скрыня билая старая (Збороль, 1566 *ПВКРДА* III-2, 6); чєтвє(р)ты(и) ризы бѣлы(и) адамашковы(и) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); два мужеве стояли напередъ нихъ у одежѣ бѣлуй и рекли (XVI ст. *НЄ* 73); а са(м) то(и) цвѣть собою бѣль (XVI ст. *Травн.* 194 зв.); Сиби(л)ла... ходи́ла... вꙻ пла́щꙋ бѣло(м) почтиво(м) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 75); оубиръ єго бѣлый я́къ снѣгъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 52); по(з)ваны(и) побра(л)... поло(т)на бєло(г) хлопъски(х) кошу(л) (Вінниця, 1610 *ЛНБ* 5, II 4052, 150); поѡдѣва́лися на ст҃ѡмъ кр(с)щенїю в ша́ты бѣлыє нєсмерте́лꙻности (Почаїв, 1618 *Зерц.* 64 зв.); А печать носитъ на воску бѣломъ — образъ Петра апостола со крестомъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1157); А якъ фини́къ простъ и коро́ю обро́слый, а на вєрхꙋ ро(ж)чки́ ма́єтъ бѣлыѣ и ости́стыѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 184); ве́сь лю(д) нєха́й вы́дє во оде́жди бѣлой (серед. XVII ст. *Хрон.* 405); **белая хуста** *див.* **ХУСТА; белоє платє** *див.* **ПЛАТЄ;**

у знач. ім. с.р. **белоє** *(про напій світлого кольору)* біле: тое горелъки пит не хотел, пытаючисе: што то белого в келишку? (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 8/III, 584); **з бѣлого черноє (чорноє), а з черного (чорного) бѣлоє перетворяти (показовати)** — *(робити (видавати) щось не так, як насправді, а навпаки)* робити з білого чорне, а з чорного біле: залецаю вам,... и пораду даю, чего ся учити имѣют,... по грамматицѣ же во мѣсто лживоє диалектикы (з бѣлого черное, а з черного бѣлое перетворяти учащее) тогда да учат богомолебного и праведнословнаго Часословца (1608-1609 *Виш. Зач.* 202); латинский костел тую хитрую догму в себѣ основал, абы прѣнием з бѣлого чорное, а с чорного бѣлое, яко за власную истоту перетворяючи, показовал (Там же, 208);

(про шкіру і волосся людини) світлошкірий, світловолосий: Милыи мои бѣлыи а червеныи, выборныи исъ тисячей (поч. XVI ст. *Песн. п.* 54); Dopłynuł, dyvońko, Štefan vojvoda, J vzał dyvońku, zabil ji ručku (1571 *П. про воєв.* 416); и(х) ѡсобы... сꙋ(т) бѣлого тѣла волосы половыє, очи великиє маютъ (1582 *Кр. Стр.* 48); Та́къ ижъ, вꙻшє(д)ши кꙻ ва́мъ ара́бчикъ чо(р)ный, выхо́дитъ ѡ(д) ва́съ Рꙋсиномъ бѣлы(м) (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. I), 3 ненум.); Якъ дѣти маютъ волоси бѣлии поки не маю(т) теле(с)ной горачо(с)ти, так же по старо(с)ти будутъ сивѣти, ґдижъ ихъ горачостъ проминаетъ (серед. XVII ст. *Луц.* 545);

сивий: єго... волосы *бѣлы* яко во(л)на бѣла (XVI ст. *КАЗ* 595); Процви́лъ... сѣдина́ми ч(с)тными я(к) снѣгъ бѣлогѡ во́лоса (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 26);

(про шерсть і оперення) білий: Потом дєй єдꙋчи ѡн до Черкасъ взѧл в нєго кꙋ потрєбє своєй... валаха бѣлого (Вільна, 1555 *AS* VI, 17); за бєлого крєчєта дєсѧ(т)... рублє(и) (1566 *ВЛС* 99 зв.); по(д) ни(м) ко(н) бє(л) го(р)чи(т)кова(т) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 88); То(т) тєды кроль нє во(з)ники ма́ючи ко́нїй бѣлыхъ, анѣ на возѣ зє зло́та... прїйдє(т) соуди́ти свѣтъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 50); Анъдрѣй Адаменко... сознал..., иж проминял клячу... на коня бѣлого (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 25); побєрєжъники и лєсъничыє Житомєръскиє, прєзєнътовали пєрєдъ урадомъ нинєшънимъ... клячъ, засъ, ѡдъну гнєдую, бєлую (Житомир, 1650 *ДМВН* 214).

(доброго ґатунку, високоякісний) білий: а бєлоє соли которая чєрє(з) подольє приходить з воза... по триста головажє(н) (1552 *ОКЗ* 18 зв.); муки бє́лоє мєро(к) двє (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 16/1с, 1921,

6 зв.); кꙋпи за два штибры частю бѣлого и частю челядного хлѣба (к. XVI ст. *Розм.* 8); бѣлаѧ мꙋка бꙋдє офѣра є́й (серед. XVII ст. *Хрон.* 115); **белая рыба** *див.* **РЫБА.**

3. *(про приміщення з комином)* некурний, білий: зъ двора, вышо́дши ку ставу, лазня белая (Веледники, 1595 *АрхЮЗР* 6/I, 246); у избахъ белыхъ замъки поодбиваны (Володимир, 1604 *АрхЮЗР* 1/VI, 348); двери до сеней и до избы белое высечоные (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 224).

4. *(про дорогоцінний камінь)* прозорий, білий: та(м)жє пє(р)стє(н)ко(в) золотыхъ три. ωди(н) бо(л)ши(и) з шмє(л)цє(м)... дрꙋги(и) мє(н)ши(и) з ту(р)кꙋсо(м), тре́ти(и) з діамє(н)тико(м) бѣлымъ чє(с)ки(м) (Луцьк, бл.1627 *ПВКРДА* I-1, 262); Нарꙋчница мє(н)шая... двои(с)тая, спо(д)няя нєцо злоти(с)тая, а вє(р)хняя вся з смє(л)цо(м) бѣлы(м) и лазꙋровымъ (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 5).

5. *(про метал)* сріблясто-білий: є(д)на кади(л)ница срѣбрьнаѧ бѣлаѧ (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); Келихъ белий з прибоями, з защипками и з завѣсами (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 297); єпєтрахє(л) нєндзовы(и) з бѣлою блє(ш)кою (Львів, 1643 *Інв. Усп.* 78);

у знач. ім. мн. **бѣлыє** — срібна грошова монета: тыє имѣна... продали єсмо... князю Фєдорꙋ... за чотыри тисачи коп грошей... личбы Литовскоє, личачи в кождый грош по дєсєти бѣлых (Володимир, 1542 *AS* IV, 312); По́ви́нєнъ ко(ж)ды(и) братъ до скри(н)ки бра(т)скоє по д҃ бѣлыхъ дати (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 42); **бѣлоє железо** *див.* **ЖЕЛѢЗО; бѣлый таляръ** *див.* **ТАЛЯРЪ; пенези бѣлыє** *див.* **ПЕНЯЗЬ.**

6. Світлий, ясний: **посеред бѣлого дня** *див.* **ДЕНЬ.**

7. *Перен.* Високоморальний, чистий, добрий: нєха́й... Во́лѧ Ро́зꙋмꙋ слꙋха́єтъ, Разли́чны(х) фарбъ ωхо́тнє нєха́й додава́є(т). Тре́ба чирво́нои любви, зєле́нои красоты,... бѣлои внꙋтрнєй чистоты (Львів, 1631 *Волк.* 29).

8. Який носить білу рясу: нєха́й сѧ в кра́ковє клєбана жидка, мниха бѣлого ω(т) ст҃ой тро́йцы, што по канониза́цію ст҃ого яцка до ри́мꙋ єзди(л) сꙋмнѣнє(м) єго обовѧза́вши спытає(т) што за тоу́ю канониза́цію вы́давъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 172 зв.).

9. Уживається як складова частина ботанічних термінів: **бѣлая венедикта, бѣлая лилия, горчица бѣлая, чемерица бела:** коли ωгнєваѧ нємо(ч) дръжати боудє(т) възми бѣлои вєнєди(к)ты корє(н) или былинꙋ я(ж) на(д)щєср(д)цє... боудє(т) з(д)равь (XVI ст. *УТ* 3); ω(т) бѣлои лилии... принеси два к(г)арцы (к. XVI ст. *Розм.* 14 зв.); горчица бѣлаа... та трава двєма обычаи ростє(т) (XVI ст. *Травн.* 188 зв.); чємєрица... є(ди)на бєла... дрꙋгаа чръна (Там же, 195 зв.).

10. *У знач. ім.* **білий:** Вл.н.: Жукъ Белий винєнъ тридцет пет копъ грошей (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 15); Фєдо(р) Билы(и) (Володимир, 1628 *ТУ* 283); Ива(н) билы(и) (1649 *РЗВ* 26 зв.); Лєско бѣлый (Там же, 189);

у складі вл.н.: **Бѣлая Криница:** от того места по сей стороне, не переежчаючи Олшаницы, берег тое Олшаницы на Белую-Криницу (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 252); **Бѣлая Русь** — Білорусь: Року 1393 Витовтъ,... Орши и Витебска на Бѣлой Руси добылъ (поч. XVII ст. *КЛ* 73); **Бѣлая Церковь** — Біла Церква: пришодши поганство Татарове подъ Бѣлую Церковь, все стадо животины... взяли (Київ, 1559-1567 *АЮЗР* I, 146); **Бѣлоє море** — Біле море: Ѡ(т) за́ходꙋ Бѣлогω мо́рѧ и Вєнє́цкихъ и Ри́мскихъ сѧ ты́каєтъ грани́цъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 75); **Белоє Поле:** арендовали есмо именя наши... село Куты, село Белое Поле... пану Кгецу Перцовичу (Полона, 1601 *АрхЮЗР* 6/I, 284); **Белыє Берєги:** вели насъ смꙋжалиною... ω(т) волчка врочыща до бєлыхъ бєрєговъ (1546 *ОГ* 56 зв.); сєло бєлыє бєрєги (1552 *ООвр.З.* 111); **Белый Камень:** мы, комисарє,... повыдавали,... пана Єрони(ма) Го(р)ностаѧ,... урочищє(м) у ку(р)гана Бєлого Камєнѧ (Житомирщина, 1597 *ККПС* 87); **Белый рукавъ:** ωтъ мытника болота... //... кꙋ врочыщꙋ Бєломꙋ рꙋкавꙋ (1546 *ОГ* 92-92 зв.); **Белый-Сток:** село Белый-Сток зъ замком (Луцьк, 1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 714); **бѣлая голова** *див.* **ГОЛОВА; белая челядь** *див.* **ЧЕЛЯДЬ; неделя белая** *див.* **НЕДЕЛЯ.**

Див. ще **БЯЛЫЙ.**

Пор. **БѢЛШИЙ, БѢЛѢЙШИЙ.**

БѢЛЬ, БЕЛЬ, БЫЛЬ *ж.* **1.** *(білі нитки, біла пряжа для мережива)* біль: В котором, дєи, возє моємъ было пѧ(т) поставо(в) су(к)на мура(в)ского,... фаска покосту, ножи, бє(л), жєлѣзо бѣлоє (Луцьк, 1564 *ТУ* 106); в которо(и) дє(и) то(р)бє было... кошу(л) колє(н)ски(х) є(д)вабо(м) и бє(л)ю шиты(х) ѡ(с)мъ (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 30); В бо(д)ни та(м)жо пла́тє бєлоє жоны моє(и)... Кошу(л) колє(н)ски(х) до(л)ги(х) жоны моє(и) шо(л)ко(м) и бѣлю ро(з)шиваны(х) шє(ст) (1571 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1855, 1 зв.); взяли... хустки три... двє шо(л)комъ чорнымъ вышиваны(х), а трєтяя бє(л)ю (Житомир, 1584 *АЖМУ* 78); побрал... хустокъ з едъвабем, вышиваныхъ зъ золотомъ и белю (Луцьк, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 316); и оные закопали,... хусты белые, розмаитые, едвабемъ и былю// шитые (Володимир, 1625 *АрхЮЗР* 6/І, 458-459).

2. Біла тканина: багрѧни́ца, бѣль (1596 *ЛЗ* 32).

БѢЛЬМО *див.* **БѢЛМО.**

БѢЛѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* Біліший: Лицє твоє на(д) сл҃нцє яснѣйшє, и Ри́зы свой на(д) снѣгъ бѣлѣйшє (Чернігів, 1646 *Перло* 73).

Див. ще **БѢЛШИЙ.**

Пор. **БѢЛЫЙ.**

БѢЛѢТИ *дієсл. недок.* Біліти: inalbesco, бѣлѣю (1642 *ЛС* 229); Бѣлѣю. Albescko. Albeo. Candesco (1650 *ЛК* 431).

БѢЛѢТИСѦ *дієсл. недок. (виділятися білим кольором)* білітися: позвєрхность одѣнѧ єго на(д) снѣгъ бѣлѣла сѧ и лснила (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 423).

БѢЛЮХНЫЙ *прикм.* (*стп.* bieluchny) біленький: и нашли та(м) жєрє́ла во́дъ..., кото́раѧ вода была бѣла якѡ молоко, а та́кой мо́цы была, ижь тє́жь тѣла бѣлю́хны... живи́ла (серед. XVII ст. *Хрон.* 454).

БѢЛЯВЫЙ, БѢЛЯВИЙ *прикм.* Білявий: subcandid(us), бѣляви(й) (1642 *ЛС* 383); Бѣлявый. Subcandidus. Subalbicans. Albidulus (1650 *ЛК* 431).

БѢЛЯКЪ, БИЛЯКЪ *ч.* Біляк. Вл.н.: Мищенъко билякъ (1649 *РЗВ* 170 зв.); Иванъ Мищє(н)ко, Бѣлякъ, // Коханъ, Марти(н) чєчѹга (Там же, 199 зв.-200).

БѢНДАЛИКЪ *ч.* (*стп.* bindalik) головний жіночий убір, пов'язка: Главотѧ́жъ: Бѣнда́ликъ, фацє́литъ, хѹ́стка (1627 *ЛБ* 25).

БѢНЪТЕТОВАТИ *дієсл. недок.* (*мад.* büntet) (кого) карати: Насадивши, пушовъ тамъ, выдкудъ не прійдетъ борзо бѣнътетовати грѣшныхъ, а коли ся прибли(жи)въ часъ плодови у часъ пророческый (XVI ст. *НЄ* 127).

БѢРМОВАНЄ *див.* **БЕРМОВАНЄ.**

БѢРМОВАТИ *див.* **БЕРМОВАТИ.**

БѢРЬ *ч.* (*мад.* bér) плата, дар: Не ходи просити, коли есь здоровъ, не лѣнуй ся, али роби, не бери бѣрь, албо даръ, нѣ силу людскую не спрятуй на ся безъ правды (XVI ст. *НЄ* 19).

БѢСЕДА *див.* **БЕСѢДА.**

БѢСИЛИЩЕ *с. (місце забав, розваг)* ігрище: Плѧса́лищє, Игра́лищє: и́грискo. и бѣси́лищє, то́єжъ (1627 *ЛБ* 83).

БѢСИТИСЯ, БЕСЕТИСА, БИСИТИСЕ, БѢСИТИСА *дієсл. недок.* **1.** *(діяти під впливом нечистої сили)* біситися, шаленіти: которыє нєчистымъ дх҃ѡ(м) бєсєлисѧ ис тыхъ бѣси выбєгли (1489 *Чет.* 106); А Г҃ь ко нємоу рє(к): оумытїи нє трєбоую(т) оумытїа вы чисти єстє, алє нє вши(т)ци, єдинь ѡ(т) ва(с) бѣси(т)сѧ (XVI ст. *УЄ Трос.* 54); bacchor, бѣшуся, буяю (серед.1642 *ЛС* 99).

2. *(бути в стані роздратування)* біситися, лютувати: ту(р)цы з ѹграми во(и)ну зачали и зе́млю за́пєрли а вы бисившисє потає́мнє ѹтєкли (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 46); та́ко и свѣ(т) то́й, ѡ(т) избы(т)ни(х) злостєй лако(м)ства ѡ(т)рига́ю(т), бѣси(т)сѧ и пѣни(т)сѧ нєчи́стота́ми, и ѡ́(т) забо́йства игра́єтъ крива́выми во(л)на́ми (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 234); Но и(з)бави на(с) ѡ(т) лѹка́вогѡ, ми́ра сєго́ лєсти́вого,... Кото́рїй... Бѣситъсѧ и пѣнитъ; Блѹдними нєчистота́ми. А ѡ(т) ѹбі́йства, игра́є крива́выми волна́ми (Чернігів, 1646 *Перло* 21 зв.).

Див. ще **БѢСНОВАТИСЯ, БѢСОВАТИСЯ.**

БѢСКУПЪ *див.* **БИСКУПЪ.**

БѢСНИЙ *див* **БѢСНЫЙ.**

БѢСНИЦА *ж.* Розпусниця: baccheis, бѣсница (1642 *ЛС* 99).

БѢСНОВАНЄ, БѢСНОВАНИЄ *с.* **1.** *(стан хворобливого роздратування)* біснування: Алє ви(д)жє

про́то жада́ю а про(ш)ꙋ ла́ски... абы... на мєнє бѣ(д)ноую възрѣти рачи(л): мєнє засмоучєнꙋ҇ю оутѣшити а вы́свободити дъщєрь мою ѡ(т) бѣснова(н)ѧ дїаволс'каго (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 260 зв., на полях).

2. Розпуста, моральна розбещеність: Виждь, коли имѣет кто два сына или отрочища, и един, вождел҃ѣнно расторг любвѣ домашнѣго пребывания узы,... а другий отрок, взлюбив домовую лежню,... и в прожности всѣ часы жития изнурити любячего костырствы и прочими бѣснoвании и непотребствы, не лучше ли радуешися... о оном, при цари обрѣтающимся, нежели о домолѣжни, с тобою пребывающим (1615-1616 *Виш.Поз.мисл.* 243).

БѢСНОВАННЫЙ *прикм. У знач. ім.* Біснуватий, божевільний: Прото(ж) на(ш) хс҃ сп҃(с)тль гдь хотачи чл҃(к) наоучити прьше са(м) пости(л) сѧ... а потóмꙋ за(с) повидѣти рачи(л) єго ст҃аѧ мл҃(с)ть... длѧ ѡ́ного бѣснова(н)ного (XVI ст. *УЄ* № 29519, 14).

Див. ще **БѢСНОВАТЫЙ, БѢСНУЮЩИЙСА, БѢСНЫЙ.**

БѢСНОВАТИСЯ, БѢСНОВАТИСѦ *дієсл. недок.* Те саме, що **бѣситися** в 1 знач.: г҃и змилꙋ(и)сѧ... на(д) сн҃о(м) мои(м) понє(ж) на по(в) м(с)ць бѣснꙋєтсѧ (XVI ст. *УЄ* № 29519, 94 зв.); хс҃ //... ѡного ѡц҃а которого то сн҃ь бѣснова(л)сѧ прє(д) вши(ст)кыми нєвѣрьство єго ѡбличає(т) бо(л)шє нѣжли ап҃(с)ло(в) свои(х) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 152 зв.-153); ѡтє́цъ... до // Ха҃ прихо́дитъ, а... сы́на... хорóбꙋ ѡповѣда́єтъ,... ижъ на нóвый мѣсацъ бѣснꙋ́єт'сѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 139-140); Бѣснуюся. Inoamo. Furrore. Corripior. Fur(i)o (1650 *ЛК* 431).

Див. ще **БѢСОВАТИСЯ.**

БѢСНОВАТЫЙ, БѢСНОВАТЇЙ *прикм.* **1.** *(заполонений бісом)* біснуватий, божевільний: прото избавитє(л) нашь... лоунаци(х) жє сѧ называє(т) ты(х) которїи сꙋть заражєныи ѡ(т) дх҃а нєч҃(с)того то є(ст) бѣсноватыи (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 105); Слꙋ́шнє бы тє́ды, проти́вко ты́хъ, котóрыи ѡ(т) С҃ты́хъ Ѿц҃óвъ бѣснова́тыми и нєвѣрными сꙋ(т) на́званы, и ни єдинóго слóва нє чини́ти и нє мóвити (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 235); А ты́и всѣ грѣшныци, въскрєснꙋтъ... и пока́жꙋтьсѧ... паршивїи, бѣснѡва́тїи, и шалє́нїи (Чернігів, 1646 *Перло* 145 зв.); Бѣснова́тый. Da(e)monic(us). A da(e)mone obsessus (1650 *ЛК* 431);

у знач. ім. Божевільний: єсли кто боу́доучи в потрє́бѣ ѡпоу́сти(в)ши би́ти нє́прїѧтєлѧ, на свою // гóловꙋ ѡбє́(р)нєтъ... и свою тва́ръ ра́ни(т), аза(ж) нє за бѣснова́того быває(т) почи́танъ, зва(л)чивъ на(с) хи́трє ша́та(н), и ѡбали́въ (Острог, 1607 *Лѣк.* 66-67); гды́ сѧ... пєрєвѣзл' на дрꙋгꙋ́ю стóронꙋ, до краѣны Гєргєси́н'скоѣ, потка́ли єго два бѣснова́тыѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 389); *У порівн.:* ꙋ́ѣда́єш' бра́та, свóи ѧзы(к) роба́цтвом' тóчиш', на(д) своѣми члóнками як' бѣснова́тый па́ствиш'сѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 543).

2. *(хворий на сказ; який сказився)* скажений: Та́ѧ нєна́висть зла́ѧ єщє спoча(т)кꙋ свѣта мєжи на́родо(м) яко пє́сь бѣ(с)нова́тый тꙋла́єтьсѧ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 284).

Див. ще **БѢСНОВАННЫЙ, БѢСНУЄМЫЙ, БѢСНУЮЩИЙ, БѢСНУЮЩИЙСА, БѢСНЫЙ.**

БѢСНУЄМЫЙ *прикм.* Те саме, що **бѣсноватый** у 1 знач.: тогды пакь привєли к нємоу чл҃ка нѣма, и бѣсноуєма и выгналь бѣса // іс҃ (1556-1561 *ПЄ* 47 зв.-48).

Див. ще **БѢСНУЮЩИЙ.**

БѢСНУЮЧИЙСА *див.* **БѢСНУЮЩИЙСА.**

БѢСНУЮЩИЙ *дієприкм.* Те саме, що **бѣснующийса** у 1 знач.: і коли быль ю(ж) вєчєрь, и заходило южь и сл҃нцє, Принєсли к нєму // в'сє нємоц'ны(и) и бѣсноующїи (1556-1561 *ПЄ* 131 зв.-132).

Див. ще **БѢСНОВАТЫЙ, БѢСНУЄМЫЙ.**

БѢСНУЮЩИЙСА, БѢСНУЮЧИЙСА *дієприкм.* **1.** Біснуватий, шалений, несамовитий: протóжь опи́соуєть два чл҃ка... бѣсноующи(х)сѧ ижь нє могли ѡтри́мати жа(д)ны́ми вє́ригами ани тыжь поу́тами (поч. XVII ст. *Проп.* 26 зв.).

2. *У знач. ім.* Біснуватий, божевільний: Порыва́ли:... нєчи́стыѣ дꙋ́хѡвє бѣснꙋ́ючого сѧ, и води́ли єгѡ по грóбовищахъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 618).

Див ще **БѢСНОВАННЫЙ, БѢСНОВАТЫЙ, БѢСНУЄМЫЙ, БѢСНУЮЩИЙ, БѢСНЫЙ.**

БѢСНЫЙ, БѢСНИЙ *прикм. У знач. ім.* Те саме, що **бѣсноватый** у 1 знач.: слепии прозрѣли, бѣснии исцѣлѣли (1489 *Чет.* 153); прочитай истории житий оных святых мужей,... которые... бѣсных исцѣляли (1608-1609 *Виш. Зач.* 218); А

на(д)то тѣнь Сты(х) и хвстки, хωрыхъ и бѣсныхъ оуздоровлѧлы (Київ, бл. 1619 *О обр.* 112).

Див. ще **БѢСНОВАННЫЙ, БѢСНУЮЩИЙСА.**

БѢСОВАТИСЯ *дієсл. недок.* **1.** Те саме, що **бѣситися** у 1 знач.: Таков бо есть ее закон своевольный: с под ярма тѣснаго... жития и пути, ведущаго во живот вѣчный, выламавшися и вискочивши, буяти, шалѣти и бѣсоватися (1608-1609 *Виш. Зач.* 202).

2. (на що) Скаженіти, лютувати: Для чого(ж) тєды бѣсвю(т)сѧ на блгочестїє, єсли нѣ має(т) мвсв а ты мвсо(м) єго вєдєшъ, который єстъ вышшє всѧкого примвше(н)ѧ (Вільна, 1596 *З. Каз.* 90 зв.).

Див. ще **БѢСНОВАТИСЯ.**

БѢСОВСКИЙ, БЕСОВСКИЙ, БЕСОВЬСКИЙ, БИСОВСКИЙ, БѢСОВСКЇЙ, БѢСОВСКЫЙ, БѢСОВЪСКИЙ *прикм.* **1.** *(який стосується диявола або біса, належний їм)* бісівський (бісів), диявольський: заноу(ж) єси бєсовьскии слвга. а х(с)а ба моєго противникъ (1489 *Чет.* 56); а нѣкоторыи с них мовіли. Ѡ вєлзулє князи бѣсовьском выганяєт бѣсы (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 70); А та(к) талѧ́нть свой нє закópоуй в зéмлю. абы éсь нє бы́ль ωсоу(ж)дєнь съ рáбо(м) лѣни́вы(м), къ старѣ(и)шинѣ бѣсóвьской (XVI ст. *УЄ* № 29519, 219); тáкъ и тєбѣ ω дшє, скóро впадаєшъ в рвцѣ бѣсóвскїє зара(з) ωчи заслѣплѧ́ютсѧ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 188 зв.); Зъ особъ людскихъ особы бѣсовскіи на игрищахъ строять, тако жъ и на комедіахъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 27); Ѡ сéмъ нгѣ кнѧ́зь бѣсώвскїй и áдъ, Болѣзнвєтъ и гóрко рыдáєтъ, а Нбо съ зємлéю ω(т) Рáдости игрáєтъ (Чернігів, 1646 П*ерло* 61).

2. Єретичний, богохульний: Ѡ(т)ступє(т) нѣкоторыи ω(т) вѣры по(с)луха(в)ши духо(в) зра(д)ливы(х) и нав(к) бєсо(в)ски(х) (II пол. XVI ст. *КА* 510); нѣчого нє прихо(ди)ть тыє нємочи є(д)но з наоучєнїа бѣсовскаго, которыми сѧ ω(н) накладаε(т) мысли на ср(д)ца члчїє (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 152); Дхъ явнє мóвитъ, ижъ в' послѣднїи чáсы, ω(т)ствпатъ нѣкоторыи ω(т) вѣры, слвхаючи двхωвъ лстивы(х), и навкъ бѣсω(в)скихъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 146); лóжнаѧ то навка єгω [зизанїя], бѣсω(в)скаѧ; з гєрєтикώвъ взѧтаѧ, тóй зизанїй проклѧти́й єрєти(к) (Чернігів, 1646 *Перло* 137 зв.); *Образно:* С тои рѣки бѣсóвъской пи́лъ вóдв манахéоусъ... и прóчїи, но и єщє твюжъ вóдв испивáютъ пото(м)кєвє(!) ихъ, ннѣшнѣи єрєти́ци, аріáны (Почаїв, 1618 *Зерц.* 60 зв.); Тв я пєрєсторóгв да(ю) нáродωви мóємв росі́йскωмв, абы́сѧ стєрєгли кни́жки, що видрвковалъ зизáнїй, або кvкvль бѣсώвскои сѣвбы (Чернігів, 1646 *Перло* 137 зв.).

3. Язичницький, язичеський: Тыи зáсь... людїє... в' мѣсто набожєнства Црковногω, поранѧютъ до корчмы на пїѧтики: на тáнци, на плѧ́сы бѣсовскїи (поч. XVII ст. *Пчела* 41); кгды сѧ Христїáнство розмножáло, а слвжба бѣсóвскаѧ погáнскаѧ... многобωжїє... и капли́цы... ги́нвти почáли (Київ, бл. 1619 *О обр.* 10); єсли сѧ в' когω такóє тєлѧ в'тѣли(т) тогды они тáмъ вси з'гóднє праздникvютъ, и тáнцы бѣсóвскїи справvютъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 20).

4. *(дуже сильний за ступенем вияву)* скажений, диявольський: того пóкармъ, в'мѣсто гронъ Ви́нны(х), гvркост' бѣсо(в)скаѧ (Львів, 1642 *Час. Слово* 275 зв.).

Див. ще **БѢСОВЪ.**

БѢСОВЬСТВО *с.* Шаленство: а ви(д)жє мы дóбрѣ повѣдаємо ижє ты єсы самаритѧнинь и имáєши бѣсовьс'тво (1556-1561 *ПЄ* 382 зв.).

БѢСОВЪ, БИСОВЪ *прикм.* **1.** *(який належить бісові)* бісів: Tot że miel choroszeiu żenicu... Kotraia dilá welikich swoich trudnosty Vtekłá prucz do biesowey włosty (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 1); da(e)monicus, дѣмонски(й), бѣсовъ (1642 *ЛС* 151); Бѣсовъ. Da(e)monicus (1650 *ЛК* 431).

2. Поганий, злий, лукавий. Ужив. як лайливий епітет: **бисова дочка, бисовъ панъ**: J szto tá bisowa doczká balamutyt Luboy menie tutaki nie báczyt (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 2); Нехай вашъ бисовъ панъ не до польского права, але до пана Хмелъницкого насъ позываетъ, бо ми се права лядзъкого не боимо (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 477).

3. У складі вл.н.: **бєсовъ лєсъ**: Повєли насъ... ωтъ хмєлєва лєса до бєсова лєса ω(т) бєсова лєса... до липинъ (1546 *ОГ* 30).

Див. ще **БѢСОВСКИЙ.**

БѢСОМУДРЕННЫЙ *прикм.* Хитрий, підступний, бісомудренний: тежь и наставников и учите-

лев, бѣсомудренных, воздушных, поднебесных духов... тая юная и шаленая имѣет (1608-1609 *Виш. Зач.* 202).

БѢСОНАЧАЛЪНИКЪ *ч.* Старший над бісами: Іωа́нъ, кото́рый и Іа́ннисъ былъ называ́ный, чароначáлъникъ и бѣсоначáлъникъ, рáчей а нє ω(т)ценачáлъникъ (Київ, 1627 *Тр.* 293).

БѢСУРМАНЪ *див.* **БЕСУРМАНЪ.**

БѢСЪ, БИСЪ, БѢСЬ *ч.* **1.** Біс, злий дух, чорт, диявол, сатана: дьяво(л) побєж(д)єнъ а бѣси прогнани соу(т) (1489 *Чет.* 24); пригрозиль ємоу і͠с, и вышєль из нєго бѣсь и оуз(д)оровѣль є(ст) с͠нь єго ω(т) того ча(с) (1556-1561 *ПЄ* 77); дѣмонъ, бѣсъ, чó(р)тъ (1596 *ЛЗ* 44); принесли къ нему ч͠лвка нѣмого, што имавъ бѣса, и выйновъ изъ него бѣсъ, и проговоривъ нѣмый (XVII ст. *НЄ* 110); Где святыи молитвы бываютъ читáны и бѣсове тогда бѣгýть изгонúми (к. XVI ст. *Укр. п.* 76); Видишъ, ижъ и бѣси знаютъ, же еще имъ не пришолъ часъ мучитися (1603 *Пит.* 67); иншихъ поповъ негодных бѣсове з церкве выметали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); А͠гглъ певный провóдникъ... З'ратѹєтъ васъ... з' пáщєкъ Бѣса (Вільна, 1620 *Лям.К.* 25); Мωисéй нѣколись... четырдєсѧть днíй и нóчїй молúлъсѧ и пóстилъ, и якъ С͠псúтєль нáшъ... бѣса звúтѧжилъ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 160); прѣшаѧ злóстъ яко соу(т) злыи бѣсовє мѹчúтєлѣ, нє ты(л)ко ч͠лка прагноу(т) загѹбúти, алє и скотúны нє щадѧ(т) (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 168 зв.); da(e)mon, бѣсъ, дѣмонъ (1642 *ЛС* 151); Бѣсωвє зломѹ начáлници тмóю свѧзаны И въ áдовѹ прóпасть прéлестници загнáны (Чернігів, 1646 *Перло* 26 зв.); нє бѣсъ áлє б͠гъ ω(т)повѣдалъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 239); *У порівн.:* Та(к)жи єго били, поличковали, плювали на ωчи єго с͠тыи,... заскакоуючи коло нєго, я(к) бѣси (XVI ст. *УЄ Трос.* 61); **темный бѣсъ** — диявол: А͠ггловѣ... злє ѹжúли вóлности своéй... звéржєны з' н͠бсъ до тéмностей пєкéлныхъ...и в тéмныи сѧ бѣсы ω(т)мєнúли (серед. XVII ст. *Хрон.* 3 зв.); **бисъ в єго маму, бису єго матери, в биса єго матери, о бису твоєй матери** — *(уживається як лайливий вираз)* біс його матері: Tá y sukmánu wżiąu Bis w ioho mámu iak ne pysznomu Pánu? (Яворів, 1619 *Гав.* 19); Ale tot Pup (bisu icho mátery) Mikitá... Menie z Mánástyru śmieł wżiety A wżiewszy mnoho lichoho náredyty (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 2); Tá sczo w nym ne osmotryuiem O bisu twoiey mátery Każut ne każdemu wery (Яворів, 1619 *Гав.* 18); **бѣса имати (мати), имати (мати) бѣса, мѣти (в собѣ) бѣса** — бути оплутаним дияволом: вúдѣли Іωáнна кре͠стлѧ постѧ́чого сѧ, мóвили, бѣса има(т) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 223); ω(т)повидѣль имъ і͠с рєкоучи я бѣса нє маю алє в' поч'тивости маю ω(т)ца моє(г) (1556-1561 *ПЄ* 382 зв.); пострѣти(л) єго [ісуса] моу(ж) нѣкоторіи из мѣста которіи мѣ(л) оу събѣ бѣсы ω(т) давного ча(с)у (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 215); **ити до біса лихого, ити къ бису, ити соби к бису** — йти (забиратися) геть: idte wy z nieim (!) do bisa lichoho (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 6); Dynysu czom dułho spysz idu (!) k bisu (Яворів, 1619 *Гав.* 21); Ey Dynisu Idysz że ty sobi k bisu (Там же, 22); **бисъ взявъ** *див.* **УЗЯТИ.**

2. Язичницьке божество, ідол: Для тогожъ и Божое помочи естъ обнажонъ, гды отъ идоложерцовъ пойманъ былъ, не стерпѣвши мукъ, вергъ ливанъ на жертвище и далъ хвалу бѣсомъ (1603 *Пит.* 55).

БѢСѢДА *див.* **БЕСѢДА.**

БѢЧЕЛОВАНЯ *с.* (*мад.* becsülés) повага, шана: **у бечелованю имати** (що) — відзначати, святкувати (що), дотримуватись (чого): другое, што бесме день святый у бѣчелованю имали (XVI ст. *НЄ* 205).

Пор. **БѢЧЕЛОВАТИ.**

БѢЧЕЛОВАТИ *дієсл. недок.* (*мад.* becsül) 1. (що, кого) Мати, вважати (кого за що): И опять каравъ жиды, што были почали бѣчеловати одну королицу за Бога (XVI ст. *НЄ* 210).

2. (кого, що) Поважати, шанувати: Второе приказаня Боже: "Не брати имени Господа Бога своего надаремно", али што бесме имя Божіе бѣчеловали (XVI ст. *НЄ* 211); И самъ сынъ Божій указати хотѣвъ: "Кто мене будетъ бѣчеловати и любити передъ людми, вызнаю и я его передъ отцемъ небеснымъ" (Там же, 213).

БѢЧИ, БЕЧИ, БИЧИ *дієсл. недок. і док.* **1.** *(прискорено пересуватися ногами або поспішно йти кудись)* бігти, поспішати: Бѣг'ши па(к) єдинь наплъниль гоубѹ ωц'томь а в'злóжиль на трóсть, и

даль ємоу пити (1556-1561 *ПЄ* 194 зв.); а овцы тежъ, яко прироженя кревкого будучы, нерозмыслне, але ослѣпъ, яко дурные,... за волками, на свою погибель бѣгуть (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 113); А я и(з) я(с) за возо(м) бѣгъ. И (з)нову за вози мѹшѹ бѣчи до я(с) (Снятин, 1607 *ЛСБ* 354); Оружія теды суть... поясъ препоясанья бедръ, абы безъ вшелякой завады бѣчи (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 859); Зачи́м' пѣтелъ потри́кроть го́лосъ выпѹщаѐ(т). До сєрде́чиои скрѹхи Петра побужа́єть, Бѣжи(ж) ѡ Пе́трє бѣжи, го́рко оумили́сѧ (Львів, 1631 *Волк.* 7); Тєпєръ же бєзпєчнє бѣжѣтє, А дш҃у єго пилно стєрєжѣтє (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 20); Алє дивнѣйшій Бг҃ъ то́й, а нє и́ншій; въ глѹбинѣ поко́ры свои, Кото́рый оутѣка́єтъ и бѣжи́тъ, прє(д) Іродѡмъ Въ єги́пєтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 59); **бѣчи вскокъ** — поспішати: Восто́чніи ѡ(т)ци...бѣгли в'скокъ до це́сара палєоло́кга даючи́ зна́ти, про́сѧчи о ратоу́нокъ, и ра́дѹ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 50).

2. (від кого, чого і без додатка) Утікати (втекти): А хотѧ тєжъ и подъстєрєгѹть тата(р) тогды до замъкѹ втєчи пєрє(д) ними нє могѹть ижъ крыи кѹды бєчи даючи вєсти нєтъ (1552 *ОЖЗ* 121); аггл҃ъ гн҃ь явил'сѧ іѡсифоу гл҃ѧ, в' снѣ в'стань а пойми ѡтрочѧ и мт҃рь єго и бѣжи́ до єгип'тоу и боуди тамо ажь ѧ повѣ(м) тобѣ (1556-1561 *ПЄ* 24 зв.); ѡвца моѧ голосоу моєго слоухаєтъ, а по чоужо(м) нє идєтъ, алє бєжи(т) ѡ(т) нєго и(ж) нє знаєтъ чоужого го́лосѹ (!) (1598 *Розм. пап.* 10 зв.); А вы́шєдши бѣгли ѡ(т) гро́бѹ, бо зна́ло ихъ бы́ло дрыжа́н'є и стра́х' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 231); прє́то по(з)на́й сво́й грѣх', и въско́рѣ // бѣжи ѡ(т) нєгѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 166 зв.-167);

(від кого) уникати, відрікатися (кого): научаетъ насъ такъ, што бы грѣшныи не бѣгли выдъ Христа, хоть кулько грѣху имаютъ, али бурше нагай приближаютъ ся ико Христови (XVI ст. *НЄ* 140).

3. Минати: кдыжъ нє ра́зо(м) прє(з) сто́ лѣ(т) мєшкає(т), алє постѹпоуючи прє(з) на(и)коротшіи поу́нкты часоу живо(т) бѣжит, Бо ѡ(т) живота то(л)ко ѡди́нъ момє́нтъ на(м) тєпєрєшній є(ст) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 213); лѣта мо́и проу(д)шє бѣжа(т) нѣжъ за́водникъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 107); кото́роє [кролє́в'ство] са́мо єдино ты(л)ко єстъ нєсмєр'тє́лноє и нєѡ(т)мѣн'ноє, а и(н)шіє всѣ рє́чи тєкоу́тъ, и ми́мо бѣжа́тъ (Острог, 1614 *Тест.* 162); Сѹата... всѧ́чєскаѧ сѹєта́, про́жно(ст) и ма́рность... всє бѣжитъ бѣгомъ нєпостоѧннім' (Чернігів, 1646 *Перло* 122).

4. Рухатися, переміщатися, пересуватися, обертатися: тѣнъ ѡ(т) ѡбла́коу з' хма́ры ми́мо бѣжи(т) пру(д)ко, и ма́ло нє постои́тъ (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 413); Єстъ твердость и такъ нб҃о сотворе(н)но ижъ завжди́ бѣжитъ ѡ(т) восходу ажъ до заходу, и на немъ бѣжитъ сл(н)це и мѣсяць (серед. XVII ст. *Луц.* 526).

5. Їхати: росказалъ мне небожчикъ, абых бегъ о двойгу коней по балвѣра (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 381).

6. *Перен.* Плисти, пливти: и коли то кора́бницы оба́чать бѣжа́тъ штонаско́рѣ до приста́нѧ абы то́лкѡ могли ѡ(т) хви́ли заспѣти (серед. XVII ст. *Хрон.* 7).

7. *Перен.* Текти: коуды идє(т) тоу́ды кръвъ бѣжи(т) (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп. Д.* 10); а такъ рєка... мєжи скала(ми), такъ бы(с)тро на порога(х) камє(н)ны(х) бєжи(т), якъ стрєла з лѹкѹ (1582 *Кр. Стр.* 32 зв.); вѡ́ды окиѧ(н)ского мо́рѧ идоу́тъ проу́д'ко, ѡ(т) восто́ка къ западѹ, и за́сѧ... зно́вѹ бѣжа́тъ на восто́къ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 16); Тєкоу́: Бѣжѹ, бѣгѹ, па́рѹ (1627 *ЛБ* 132); Лѣта́ нш҃и на то(м) свѣтѣ ба́р'зо соу(т) проу(д)ки и яко найбыстрѣ́йшаѧ рѣка́ бѣжи(т) бє(з) жа́дъного затрима́нѧ (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 299 зв.); curro, бѣгу, тєку (1642 *ЛС* 150).

8. *Перен. (про дорогу)* пролягати, простягатися, бігти: миляно(в)цы и костровъцы... шли тымъ болото(м)... до дороги которая бєжи(т) ѡ(т) рѹдєнъца до костровъ (1546 *ОГ* 8 зв.); тогож попа Епимаха другий островъ врочище Полъничов,... приехавши к Дубине, бежит дорожка, у правую руку берег поля панее Олехновое Загоровское (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 252).

9. *Перен.* (до чого, к чому) Наближатися (до чого): Человѣкъ кождый Хрестіянскій ижъ пdescribed паметати есть повиненъ на остатній кресъ свой, до которого бѣжить, для тогожъ справы житья своего завжды передъ собою мѣти мусить (Луцьк, 1607

АСД I, 230); якѡ ка́мѣнь згоры́ на́долъ, такъ мы прꙋдко, к' сме́рти бѣжи(м) (Чернігів, 1646 *Перло* 126 зв.).

10. (кому, до кого, до чого) Вдаватися, звертатися (до кого, до чого): тєпє(р) в на(с) цноты, оучтиво(сти), и доброго сꙋмнєна ви́дѣти прагнє(т), чого мы нѣ маємо // и дла того всѣгды са ѡ(т) ни(х) соромѣємо; алє яко оучинѣмо; к' папѣ ры(м)скомоу бѣжѣмо (п.1596 *Виш. Кн.* 253 зв.-254); тєды взавши заразомь злоую вѣроу и воскь//и пѣнази ты(ж), то бѣжить до ѡного такого(ж) нєвѣрьного яко и самь то є(ст) до воро(ж)бита (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 135 зв.-136); такъ и ты до люблє́на бо(з)ского бѣжи (поч. XVII ст. *Проп. р.* 224); **зъ вѣры бѣчи** (к кому) — довірятися (кому): Тако тєды и ты ѡ(т) и́нока нє пого(р)ша(и)са, єсли бы єси єго и напив'шаса ви́дѣлъ, то(л)ко з вѣры к' папєжꙋ да нє бѣжи(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 254 зв.).

Див. ще **БѢГАТИ, БѢЖАТИ.**

БѢЯТИ *див.* **ВѢЯТИ.**

БѢШЕНЫЙ *прикм.* Скажений, лютий: Єдинь пакь с тых ѡ(т) бѣшеных злодієвь, роугаючис' ємоу мовил', єслї жє єсі ты Хс҃ помозї сьбѣ и нам' (Володимир, 1571 *УЄ вол.* 83).

БѢШЕНЬСТВО *с.* Безумство: г(с)и і(с)съ х(с)є єдиноро(д)ныи, сн҃є слово бж҃иє, ѡсвєтилъ єси нѣкоє(г) лєгиона и раздралъ єго бѣшєньство (1489 *Чет.* 105 зв.).

БЮТЫ *див.* **БОТЫ.**

БЮТЮГЪ *див.* **БЕТЕГЪ.**

БЯЛОКУРОВАТЫЙ *прикм.* (*стп.* białokurowaty) білявий, біловолосий: чєловє(к), самовто(р),... такого стану и ко(м)плєксии є(ст)... зросту вєлики(и), бялокуроваты(и), бороду почєску пристрыгає(т) (Володимир, 1599 *ТУ* 230).

БЯЛЫЙ *прикм.* (*стп.* biały) те саме, що **бѣлый** у 5 знач. ◇ **бялоє желѣзо** *див.* **ЖЕЛѢЗО**.

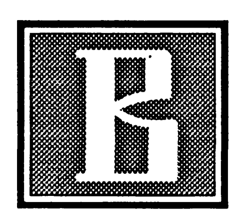

В¹ **1.** Третя літера алфавіту для означення приголосного звука "в".

2. Має числове значення в҃ — 2, а також значення порядкового числівника "другий": Писа(н) сєи запи(с) по сє(д)мои тисѧщи лѣта н҃и-го апри(л)я в҃ дн҃ь (Одрехова, 1550 *ЦДІАЛ* 37, 16, 14); ѹ Ивашъка драба в҃ волы взѧлъ (1552 *ОЛЗ* 187 зв.); Наука в҃: ну, за кулко дѣлъ приходитъ на насъ неволя и усякая кортань? (XVI ст. *НЄ* 68); взали(с)мо за подѹшкѹ золоты(х) в҃ (Львів, 1608-1645 *РДВ* 5 зв.); Три крóтъ на кóждый рóкъ свѧта мнѣ обходи́ть бѹ́детє. а҃ свѧ́то вєли́къ дн҃ь пасхи на пáмать выхожє́ньѧ з҄ єги́птѹ. в҃. свѧ́то кѹ́чокъ на пáмать мєшкáньѧ в пѹсты́ни (серед. XVII ст. *Хрон.* 100 зв.).

В² *див.* **ВЪ.**

ВАБИТИ *дієсл. недок.* **1.** (кого, до чого) *(приваблювати чимось принадним, викликати бажання до чого-небудь)* вабити, манити: Плáчможъ тє́ды и гóйныи з҄ óчѹ нáшихъ лзы выливáймѡ, до котóрыхъ и дє́рєва насъ нѣмыи запрóшѹють и вáбѧтъ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 18); Идѹчи тєды дорогою три дни, видѣлъ єи якобы з҄ вѣдромъ стоѧчѹю, и єго до сєбє вабѧчѹю а ѡнъ єи доити нє могъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 15 зв.); traho, влєку, ваблю, ко(с)ню (1642 *ЛС* 400); Дрѹги(х) за(с) вáбит҄ до того стáнѹ пожадли́вость достóи(н)ства (Львів, 1645 *О тайн.* 140).

2. (кого, до чого) Заохочувати: Умєръ Іѡанъ Ієрєи... Чє́мъ нє мáємо єгó з҄ слє́зми погрѣбáти; Бо всѣхъ спасєн҄ю слѹжи́лъ з҄ лю́бои ѡхóты, Злы́хъ карáлъ, дóбры(х) вáбил҄, до дáлшєи цноты (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 6).

3. (кого, до чого) Заманювати, спонукати, притягати: а с чюжи́хъ прикла́дѡвъ наоучи́лисѧ єсмо того, якъ всѣ злє́гка... по(д) свою зви́рхность люди вáбити, а якъ привáбєныхъ, повóли вєдлє своє́го роздмє́ньѧ потóмъ онѹздовати звы́кли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 43); никифоръ нє толко в покою сєдѣлъ алє и вєликихъ // ласкъ и хоть офѣрова(н)ѧ зна(л) и хо(т) то ркомо зра(д)ца до диспѹтацыи з҄ зацными дх҃овными ваблє(н) былъ (Там же, 89-89 зв.); нє мѹсомъ якимъ приводѧчи волю єго, алє вабѧчи єго лагоднє, почтил҄ єго таковою го(д)ностю (Вільна, 1627 *Дух.б.* 147); Вáблю. Illicio. Allicio. Perlitio. Iniuto. (1650 *ЛК* 431).

ВАБНИКЪ *ч. (спокусник)* звабник: Вáбникъ. Allector. Illex (1650 *ЛК* 431).

ВАБЪ *ч.* Спокуса, принада: Которого то досконалого бл҃жє(н)ства ижъ нє то(л)ко свѣто(м) бавѧчіисѧ, и в нє(м) живѹчіи, алє и то(т) который єго за всѣми роскошами и вабами подоптавши, вє(с) в҄ Бз҃ѣ, и з҄ Бг҃ом҄ єст҄, досконалє мѣти нє можє(т): звлаща жє и справєдливый сє(д)мъ кро(т) на дє(н) упадаєтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 7); ѡбавлєніє: Вáбъ, повабє(н)є, заклина(н)є, ѡчаровáньє (1627 *ЛБ* 147); illecebra(e), прилуда, ла(с)каниє, мєчєтъ, похот(ъ), вабъ (1642 *ЛС* 225);

(хитрий маневр; заманювання) приманка: козакъ мовилъ: мл҃тивы(й) пн҃є да(й) поко(й), бо то вабъ на ва(с) жєбыстє нє програли за виграня (серед. XVII ст. *ЛЛ* 173).

ВАВИЛОНЧИКЪ *ч. (мешканець Вавилонії)* вавилонець: Такъже и противъ Навходоносора и противъ всѣхъ вавилончиков єдного Даніила и трех отроков выставилъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 48); Нємротъ з нарóдѹ гигáнто(в)... напєрвѣй в вавилон҄чико(в) поча(л) пановати (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 10); Бы́лъ смóкъ вєли́кій на óномъ // мѣстцѹ,

и хвалили єгω за бга вавилончицы (серед. XVII ст. *Хрон.* 371-371 зв.).

Див. ще **ВАВИЛОНАНИНЪ.**

ВАВИЛОНАНИНЪ *ч.* Те саме, що **вавилончикъ:** што ѹслышавши вавилонанє розгнѣвавшисє вєльми, а зобравшисє на цра рєкли (серед. XVII ст. *Хрон.* 371 зв.).

ВАГА *ж.* **1.** *(прилад для зважування)* вага: Хлопомь што з вагы носили до црквн далисмы гр(ш) вї (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 74); пограбили... вагъ дви (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 137); видєль є(с)ми а то ку(п) вороны(и) и которы(и) на нє(м) сєдѣ(л) мѣ(л) ваги в руцѣ своєи (XVI ст. *КАЗ* 610); Бгъ заплать, вложилъ на вагѹ з' ωными яблками; алє далєко пєрєважила ка(р)тка яблка ωныи (поч. XVII ст. *Пчела* 2 зв.); того(ж) жєлѣза га(н)кє(р) вагою ω(т)важилє(м) камєни(й) 9 (Львів, 1626 *ЛСБ* 1049, 6 зв.); Шалка: мисочка ѹ ваги (1627 *ЛБ* 157);

перен. (про мірило людської справедливості, доброти) вага: Вложымо жъ то, пане ѳилялете, на вагу обое, а обачышъ, яко ся тые твое листы,... яко полова розълетятъ! (Вільна, 1599 *Ант.* 673); ты вѣрны(х) вѣрны(и) ωборо(н)цо и ωпєкоунє справєдливости вагоу в рѹка(х) маючій, которою боудєшъ всѣ оучинковъ наши(х) заслоуги важити (поч. XVII ст. *Проп.р.* 288); абовѣ(м) досвѣ(д)чє(н)є боудє(т) та(м) злы(м) оучи(н)ка(м) и добры(м) и єсли бы добрыє пєрєтагали вагоу, помогло // бы то нємало спра(в)цомъ ихъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 92-93); Образъ, на котромъ выражєны соутъ ω(т)мѣны, А всѣм' рєча(м) кгрѹнтωвны(м), нє пєвныє Стѣны. Вага, котраа и самъ и тамъ. прєважаєтъ: И в' ω(т)мѣнѣ щаста и нєщастя ставаєтъ (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 2 зв.); Рєчъ абовѣм' єстъ нє пристойнаа, и на(д) вшєлякѹю Нєсправєдливость нагоршаа, Двѣ вазѣ, абω двѣ мѣти, єдиѹ бол'шѹю дрѹгѹю мєн'шѹю, на зрадливоє ошѹка(н)є и кѹ шкодѣ Ближнєгω (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 97); а до тогω страшитъ ма Вага таа, що ю в' рѹцѣ маєтъ, то(й) що на то(м) Коню чорно(м) изди(т) (Чернігів, 1646 *Перло* 134 зв.); *У порівн.*: Господъ Богъ нѣяко справилъ всѣмъ тымъ народомъ видокъ: Володимера и людъ его якъ бы на вазѣ якой поставивши, абы... обирали збавенную вѣру (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 981); **скупою вагою оузычоный** *(про короткочасність людського життя)* — скупою рукою виміряний: Часє дорогій, часє нєпєрєплачоный назбыть вагою мнѣ оузычоный (Острог, 1607 *Лѣк.* 2);

(визначення ваги, оцінювання чого-небудь у прямому і переносному значеннях) зважування: Єсли бовѣмъ ровнаа вага знайдєна бѹдєтъ добръ и злостєй, звѣтажаєтъ добротливость кѹ члвкѹ Бозскаа: Єсли засъ и нѣштω злост'ми шала ωбтажитъса, и надолъ са схилитъ, задєржѹєтъ, знωвѹ тоєжъ мл(с)рдьє и щодробливость Бозскаа (1627 *Тр.* 39); Ваги справєдливыѣ, мѣры, и локтѣ, и наменшаа рєчъ наконєцъ справєдливаа нєхай бѹдєт' оу васъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 661); Ото: в' прєвєлєбности твоєй, оугладаю Розность тѹю: из' Домомь на вагѹ пѹща. Сма(к) дшєвный, нє є(ст) твωй юж' смакѹ подобный, Котрый собѣ цѹкрѹєтъ Жєлиборъ ωздобный (Львів, 1642 *Бут.* 4 зв.); По(д)можъ єщє; до кѹпцωвъ тогω свѣта, якωваа тма тамо и чєрность; при вазѣ ихъ; нєвинныи клатвы,... лωжъ правдѣ мѣсцє засѣл(а) (Чернігів, 1646 *Перло* 135); нє чинитє ничогω прєвротногω в сѹдѣ, в' правилѣ, в' вазѣ, и в' мѣрє (серед. XVII ст. *Хрон.* 123).

2. *(важкість предмета, що визначається зважуванням)* вага: того всего срѣбра вага вынєсла шєстдєсат гривєн и гривна (Несухоїже, 1550 *AS* VI, 5); Яко в' Кролєвской монєтѣ албо в' чє(р)воном золото(м), хто бы мало што образа и ваги призѣза(л), оувє(с) чєрвоный албо грошъ зфа(л)шовалъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 234); миро(н) бърна(в)ски(и) могїла вω(и)вода... //...прислалъ... сосѹдо(в) срєбра злоти(с)то(г) шту(к) 10, ω чомъ въ и(н)вє(н)тарѹ... чита(и) гдє по имєни и вагою кождая штука є(ст) ωпїсана (Львів, 1630 *ЛСБ* 1051, 2-2 зв.); ω талантє якѹю в собѣ вагѹ має. Талантъ золота... мѣлъ фѹнтовъ з (серед. XVII ст. *Хрон.* 103);

перен. (те, що обтяжує своєю наявністю) вантаж, тягар: Чомъ члвѣкъ сего свѣта, на кого я ся надѣявъ (*в рук.* нада(в). — *Прим. вид.*), а вунъ на мя изнявъ вагу (XVI ст. *НЄ* 196);

перен. сутність, єство: такъ тє(ж) и мл(с)ть: котораа є(ст) вагою дшѣ нашєи котораа стагаєтса до ба (поч. XVII ст. *Проп.р.* 224).

3. *(система мір, застосовувана при зважуванні)*

вага: И тє(ж) гостємъ доброво(л)но бы... торговати в камє(н) и в ѳѹнтъ (!) по(д)лє вилє(н)скоє ваги (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. 50); того всєго срѣбра вага вынєсла шєстдєсѧт гривєн и гривна а фѹнтов тридцат и полфунта на вагу бєзмѣновѹю (Несухоїжє, 1550 *AS* VI, 5); Пото(м)... выкрадєно ми, дє(и), воскобо(и)ню, в которо(и) украдєно... пя(т) камєни(и) киє(в)скоє ваги (Житомир, 1583 *АЖМУ* 53); кѡтрóѣ, то салѣтры ѹ вазѣ лвовско(й)... ѡ(т)вáжєнѡ 593 кáмєнѣ и фу(нт) 9 (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 2); Кóждый котóрый ѝдє в пóчєтъ ѡ(т) лѣтъ к҃ дáстъ пóлъ сѝкла вáги цр҃кóвной (серед. XVII ст. *Хрон.* 108);

вагова одиниця: Што... у нáсъ єстъ лѝтра, або фунтъ злóта, то оу Жидо(в) талáнтъ: вага была монéты золотóѣ, всѣ ѝншїѣ вáги пєрєвышшáючаѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 463).

4. Міська вага з правом на зважування товарів та дохід від неї: даровалъ прєрєчєному мѣсту... воскобойню на забиванье воску, и вагу, и помѣрное и тежъ пострыганье суконъ, сколько ихъ можетъ быти въ мѣстѣ (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); Заставил єсми кнѧзю Или... двє части... имѣньѧ моєго ѡтчизного... с корчмами мєдовыми и пивными... з воскобойнєю и з вагою и з мытом стародавнымъ (Луцьк, 1534 *AS* III, 472); ѡтъ ваги и ѡтъ воскобо(й)ни бєрєтъ староста жъ... по д҃і грошє(й) (1552 *ОВол.З.* 199 зв.); А зоставили тежъ при томъ местѣ Луцкомъ вагу на вѣчность, которая вага и сохачки тымъже мѣщаномъ Луцкимъ естъ волны от мыта (Вільна, 1556 *РЕА* II, 53).

5. Приміщення для міської ваги: К тому допущаемъ в том же месте рапушъ (!) збудовати, крамы, вагу, пострыгальню, ятки и што колвекъ до порядку обыходовъ... належит мети (Варшава, 1591 *Тр. ПАК* 53); Къ тому допущаемъ въ мѣстѣ пречономъ... крамы, вагу, пострыгальню, ятки всякіе... збудовати (Краків, 1592 *АрхЮЗР* 7/III, 298).

6. *Перен. (значення, важливість)* вага: прóто(ж) то синóдо(м) звáтисѧ нє мóжє(т), алє всé єстъ франкою баламутнéю блазéнство(м) и оу бáчны(х) вáги жáдной слоýшнє мѣти нє мáє(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 58); Ачъ кольвекъ и тые суть не малое ваги,... же ани становенья апостолские тому перекажати не могуть (Вільна, 1599 *Ант.* 725); добрє кгды бы(с) проси(л) ѡ(т) мєнє рєчи болшои ваги (к. XVI ст. *Розм.* 68); тóтъ нѝнѣшнїй лéгкїй фрасоýнокъ нáшъ нáзбыть ѡбфѝтоую вѣчноє слáвы вагоу намъ єднáєтъ. // кгды́жъ мы нє ѡглáдѹємосѧ нáто що видимо, алє нáто що єстъ нєвидóмоє (Острог, 1607 *Лѣк.* 64-65); всѣ мѹнимє(н)ти... кѹ то(й) справє налєжачиє тєды вжє ѡт сє(г) часѹ жа(д)ноє ваги мє(ти) нє маю(т) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 22); Славословіе унитское до Сікста Четвертого, въ доводъ... приведеное, такой естъ ваги и вѣры, якой естъ и посолство Потѣево и Терлецкого (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 503); которы(и) квитъ, абы ваги достаточноє бы(л) рѹкою... власною По(д)писавши и Пєча(т) Приложи(в)ши и и(х) м(л) Пановъ... ѡ приложє(н)є Пєчатє(и) ѹпросилє(м) (Вінниця, 1623 *ЛНБ* 5, II 4058, 36 зв.); А прєто нб(с)ный, Поклонъ на(ш) словéсный. Ваги хоть малой змысли лéчъ цалóи Стáршого нáмъ вóжа, Жє óнъ éстъ горóжа (Київ, 1630 *Имнол.* 6 зв.); мєнованы(и) цєрокграфъ яко скасованы(и), которы(и) зознаваючи(и) якосъ с пригоды за нєѡпатръностю своєю згубилъ, єсли бы сє гдє и у кого напотомъ быти знашолъ и показалъ, жа(д)ноє ваги и моци мєти нє маєтъ (Володимир, 1637 *ТУ* 306); И ѡ(д)то(л) жє запєсєныє су(т) протєстациє ѡ(д) пана... Нємирича,... про то и(ж) [копъцы] нє су(т) юдициалитє(р) усыпаныє, тєды тє(ж) жа(д)ноє ваги мєти нє могу(т) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 213); для лєпшоє ваги при звикло(и) Пєчати во(и)сково(и) и с по(д)писо(м) рѹки нашоє сє(и) ѹнѣвєрсалъ ѡны(м) вида(т) ро(с)казалє(м) (Ірклиїв, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1).

7. *(виражена ціна чого-небудь)* вартість: заплачу тобѣ доброю монєтою золотою и справє(д)ливои ваги (к. XVI ст. *Розм.* 51 зв.); которыє то зась потомки мои... бєрѹчи въ поссєссїю плацъ той и зо всѣмъ на нємъ бѹдованьємъ, Инокомъ... изгнаннымъ и вытєснєнымъ // оттоли, повинны бѹдѹтъ таковыєжъ ваги и цѣны кгрѹнтѹ Шлѧхєтскаго права и вольности, на своихъ грѹнтєхъ власныхъ, выдѣлєти, або сѹммою пинѧжною... заплатити и совѣто нагородити (Київ, 1615 *ПВКРДА* II-1, 20-21); ты... взялес... чотыри бляхи сребреные,... чотыри

крижики сребреные, маючие ваги гривенъ тры (Володимир, 1620 *ЧИОНЛ* XIV-2, 92).

9. *(одне з дванадцяти сузір'їв зодіаку)* Терези: зодїакъ є(ст) ѡкроугъ. або кѡ́ло на нбѣ. на кото́рыхъ сѹ́тъ, двана́десѧ(т) зна́мєнь в'кроу(г), єдно пó дрѹгомъ... скопъ. быкъ. бли́знѧ́та. ра́къ, ва́га, водолеи (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 43 зв.).

ВАГАНЄСА *с.* Вагання: Размышлéнїє: Вага(н)єсѧ, вонтпе(н)є, закоснѣньє (1627 *ЛБ* 105).

Пор. **ВАГАТИСЯ.**

ВАГАТИСЯ *дієсл. недок.* Вагатися: иншїи длѧ набытѧ немѣлыхъ дочасностїи, двоєдѹшнє вагалисѧ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 5 зв.); а которыєсѧ и на лѣво и на пра́во ваѓаютˀ и самѡпа́сно блѹка́ютˀсѧ... и пра́цѹ свою́ тыѣ тра́тѧ(т), и са́мы(х) себє... ошѹкива́ютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 128).

ВАГОВЫЙ *прикм.* Ваговий: **платъ ваговый** *див.* **ПЛАТЪ.**

ВАҐОВАТИ *див.* **ВАКОВАТИ.**

ВАҐОВАТИСЯ *дієсл. недок.* (*стп.* wagować się) бродяжити, поневірятися, тинятися: Ага(р) єдна нєвѣста зˀ спѡ(м) свои(м) исмаилѡ(м) з домоу боудѹчи ѡ(т)чи́стого вы́гнана, и по поуши сѧ ваґоуючи ґды до оугашєнѧ прагнéнѧ воды недостава́ло, з жа́лю и фрасоу́нкоу ма́ло нє ѡшалѣвши до дрéва сна, кото́ры(й) ма́ло спрагнéнѧ вєли́кого до питѧ нє оумє(р) връгла мо́вачи: нє ѡбачоу оумира́ючого дитѧтє (поч. XVII ст. *Проп.р.* 297).

ВАДА *ж.* **1.** Вада, недолік: страсть бо рєкшє, ва́да, їли, оутрапéньє, ѡ(т)тєчéнїє, єжє з но́са з ѹстъ и с прѡ́чыхъ, нєвѣжество и хоро́ба. і єли́ка таковаѧ приюша́єтъ (Острог, 1588 *Сур.* 8 зв.); в которой проклѧтство, свѧтокоупство,... незгода, васнь, недостато(к) потѣхи, наоуки, обороны, радѹ и мл(с)ти, и иншїє тымъ подобныє вады и недостатки найдовати бы сѧ мѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 156); алє єсли якѹю зло(ст) ропта́нїѧ, або якѹю вадѹ хо(т) нєвєли́кѹю вˀ ѡ(т)дава́ню послѹшнє(н)ства по нє(м) побача(т),... выганѧю(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 35 зв.); Члвкъ кото́рый оферовалъ оферѹ, та́къ з воло́въ яко и зˀ овéцъ, ва́ды нема́ючоє нєха́й оферѹє (серед. XVII ст. *Хрон.* 124).

2. Злоба, недоброзичливість: Жєбы зˀ дши ва́шой оза́блость, нєдбалство... Оустѹпило,... ѡ(т) домовъ... Незгода, сваръ,... здрада, зˀ мѣста, фа́лши... вшєлѧ́каѧ ва́да, Во всѣхъ справахъ нємѣрность (Вільна, 1620 *Лям. К.* 25).

ВАДИТИ, ВАДИТЬ *дієсл. недок.* **1.** (кому) Шкодити, перешкоджати, вадити: тыи вжо // листы кнѧзю Василю... ничим шкодити и вадити не мают (Краків, 1538 *AS* IV, 171-172); неслушнєй бы тоє покрывлє(н)ємъ. кгды(ж) болшє ва́дитъ ни(ж) помагаєтъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 15); Вамъ то не вадитъ, ижъ Греческое релии отступаете; а онымъ вадить маетъ, ижъ // Греческую релию умоцняютъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 210-212); а єсли́ то́ не зда́сть, а што́ жъ то ва́ди(т), жє ка́ждый вєдлє своєє црkви прєда́нїй свѧта // обходи(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 49 зв.-50); Лéчъ хто свѧ́то, побо(ж)нє живо́тъ сво́и прова́дитъ, Томѹ нѣгды Смéрть якъ Сóнъ помѣрный нє ва́дитъ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 16); они што єй вадитъ пытаютъ: таѧ мовитъ недзница (Вільна, 1627 *Дух.б.* 12);

(кому і проти кого) заважати: и то намь не вадить розѹмѣти и(ж) то та(к) быти можеть (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 93); Але то непрїязнь гетманская противъ пану воеводѣ кїевскому и Никифорови вадит (Львів, 1605-1606 *Перест.* 39);

(кому) *(бути шкідливим для здоров'я)* вадити, шкодити: "Ижте", мовитъ, "и пійте, чомъ вамъ не буде вадити. Будутъ вам давати усякую нечистоту, ничого (*в рук.* ничого вамъ. — *Прим. вид.*) не (буде) вадити вамъ" (XVI ст. *НЄ* 36);

не вадитъ (не вадило бы) — варто (варто би), слід (слід би); не зашкодило б: своихъ оу вѣрє покрєпи́ти нє вади(т) (Острог, 1587 *См. Кл.* 4 зв.); Тутъ не вадитъ еще животъ положити тыхъ вызуитовъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 19); И того не вадило бы вашей милости перестеречи (Вільна, 1599 *Ант.* 651); которы(м) ты(ж) и иноє придати нє вадитъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 149).

2. (на кого і без додатка) Зводити наклеп, наговорювати: ѡ(нъ) тыхъ поимавши што вадили и повє(л) к воєводѣ (1489 *Чет.* 264 зв.); про то и потумъ не могли мовити жидове, ажъ хотѣвъ панъства, якъ вадили на него тоты кривыи бѣзоншаки напередъ Пилата (XVI ст. *НЄ* 114); Другїє явне мовили, же то вадит, же у Янего взяли килька сот

червоных золотых, и за здрайцу поличено (Львів, 1605-1606 *Перест.* 39).

3. (кого з ким) *(викликати сварку між ким-небудь)* розсварювати: дхѡвные оумыслие межи ихъ костки вмѣтѹючи, ѡдны(х) з дрѹгими оуставичне вадатъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 195); Єднакѡ всѣхъ преслѣдовалъ Вадачи ихъ з собою, зволочачи всѣхъ воіовал Превдачного Покою (Київ, 1630 *Имнол.* 4); Вадити (*Уж.* 1645, 64).

ВАДИТИСЯ *дієсл. недок.* **1.** (з ким, о що і без додатка) сперечатися, сваритися: папежи вадятся завжды (1582 *Посл. до лат.* 1130); И ледво мѧ по смерти до гробѹ впровадятъ, Алитсѧ внетъ ѡ мою маетность вадятъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 51); тая унѣя не вадится зъ неверными людми, але тылко православныхъ христіанъ турбуютъ и потрясаютъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 17);

сваритися, *діал.* вадитися: Аарѡнъ: Сѹдачій,... або сварачійсѧ, вадачійсѧ, правѹючіи(с), зважаючіся (1627 *ЛБ* 170).

2. (*з ким*) Битися: єсли бы мѣли ме(ж) собою посваръ два мѹжеве, и одинъ з дрѹгимъ вадить бы сѧ почал а хотачи жона одногѡ вырвать мѹжа своегѡ з рѹкъ моцнѣ(й)шого, и стагнѹла бы рѹкѹ, и оухватила бы за мѹжкій (!) члонокъ єгѡ оутнешъ єи рѹкѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 157 зв.).

ВАДИТЬ *див.* **ВАДИТИ.**

ВАДЦА *ч.* (*стп.* wadca) *(той, хто порушує спокій людей, сіє ворожнечу)* заколотник, підбурювач: два попы всѣмъ соборомъ якъ хотѣли керовали; вадци як не по ихъ мысли ходилъ полаяли (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 319).

ВАЖЕНЪ *див.* **ВАЖНЫЙ.**

ВАЖИТИ, ВАЖЫТИ, ВАЖЫТЪ *дієсл. недок.* **1.** *(мати певну вагу)* важити: пятое коло спижаное важы(т) а҃ каме(н) (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 72); Так много важи(т), якъ ты са(м) заважи(ш) (Вільна, 1627 *Дух.б.* 8 зв.); оволо(с),... ѹ аѹйнѧ(н) важи(т) с҃ мѣдни(ц), а мѣдница, з҃ леп(т) (1627 *ЛБ* 182); ѡпрочъ дво(х) бѹлокъ з которых є(д)на не цѣлы(и) фѹнтъ важи(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 40); А талан(т) важитъ .р҃. фѹнтовъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 113 зв.); У Русачька... ложокъ срибрны(х) две, кото!рые важили луто(в) чоты(р)на(д)цатъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 194).

2. (що і без додатка) *(визначати вагу чого-небудь)* важити, зважувати: Которые торгомъ ся обыходятъ и въ безменъ важатъ и въ локотъ мѣрятъ... тые вси люди... маютъ къ ратушу мѣста Кіевского платъ давати (Новогородок, 1518 *АЮЗР* I, 58); п҃ну габрыелю ла(н)гишу га(н)ке(р) то є(ст) желѣза це(р)ко(в)но(г) // шту(к) ѹ тые мало(и) вазѣваживши камени(и) 4 и фу(нт) (Львів, 1626 *ЛСБ* 1047, 6-6 зв.); И ровноѣ тѧжкости речи неровными здаютсѧ на неровных вагахъ важеныѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 670); libro, as, важу, мѣрю, вѣшу (1642 *ЛС* 254); важу pondero (*Уж.* 1643, 38 зв.).

(що) *(підіймаючи щось важке, переміщати)* підважувати: хлопѹ(м) що камѣ(н) до Притвора важили дале(м) гро(ш) є҃і (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 7).

3. *Перен.* (що) *(визначати якість, значення, вартість)* цінити, оцінювати: которы(и) ѡпи(с) на двесте ко(п) важи(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 46); талко абы его та(к) б҃гъ и люди чтили и важили, чого єсть годенъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 6); ты вѣрны(х) вѣрны(и) ѡборо(н)цо и ѡпекоуне справедливости вагоу в руках свои(х) маючій, котѡторою боудешъ всѣ оучинковъ наши(х) заслоугы важити, гды д҃шѣ з тѣла выйдоу(т), и пре(д) страшны(м) сѹдо(м) маю(т) стати (поч. XVII ст. *Проп.р.* 288); і якобы аг҃глъ ясны(и) прибѣжа(л). и вынѧлъ ср(д)це з дитате. вырѣзова(л) мѣсца чорныи с него. і полока(л) в винѣ. і важи(л) з иными ср(д)цы ано само переважило на сто ины(х) ср(д)цъ. и зась вложи(л) и заши(л) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 42); Вжды хо(т) толко колко шанѹютъ початки голосѡвъ оу себе дивного Стагірѵты, мовлю Арістотелѧ, ровне и Збавителевы Б҃гоздобленыи слова пошановати и важити (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 231); коли хто хочетъ своимъ розѹмомъ важыти себе болшъ ни(ж) правдиве єстъ (Львів, 1645 *О тайн.* 53); А кождый шацѹнокъ бѹдѹтъ важытъ сиклемъ с҃тымъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 128).

4. *(мати вартість)* коштувати: внуку моему... ланъцушокъ золотый, в котором важит дванадцат золотыхъ (Тороканів, 1555 *ЧИОНЛ* V-3, 158); побралъ... ланцушокъ сребреный, важилъ полгривны (Луцьк, 1563 *РЕА* II, 126); возми ѡ(т)да(й) ми десе(т) штибровъ не маю сребныхъ веле важить той

грошъ чтыри солды и шесть пѣназе(й) (к. XVI ст. *Розм.* 30 зв.); ѹслышавши то книжници... барзо томѹ были ра(д) и намѣними ємоу датй ·л· пѣнази(й) што ко(ж)ды(й) важйль ·і· посполйты(х) (поч. XVII ст. *УЄ* № 256, 7); а то(г) є(и) нє дано дво(х) шѹбо(к) бєлины(х)... и ѡ(т)ласѹ пу(г)виць срєбраны(х) десєти в которихъ же важило полъгривны срєбра (Київ, 1615 *ЦІІБ* II 23261, 1 зв.); пани братовая... речи... выбрала, а меновитє:... чарокъ две, важили гривенъ польтрете (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 8/III, 585); ланъцѹхъ панъцировы(и) важиль чи(р)воныхъ золоты(х) сто три(д)цать (Київ, 1633 *ЛІІБ* 5, II 4060, 24); лыже(ч)ка бѣло срибрная... важы(г) гривну (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 6); статйрь и сйкль ва́жилъ чєтырє дра́хмы по кгре́цкіи, а дра́хма ва́жила по(л) ·є· гро́ша (серед. XVII ст. *Хрон.* 33 зв.).

5. *Перен. (мати значення, вагу)* важити, значити: Два нижшиє болшъ важили, нижли митрополитъ съ петма владыками (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 320); погла́нѣтє на п'тицѣ нб(с)ныи, яко они ани сѣю(т) ани ж'нѹ(т). ани събира́ю(т) до́ гѹмна своє́го... ци вы нє́ бо́л'шеи ва́жите ни́жли они (к. XVI ст. *УЄ* № 31 77-78); дла чоудо́вного посполитова́на такъ са натѹра лю(д)скаа по(д)но́ситъ,... же хота(ж),... са́ма прє(з) сєбє нѣчого нє ва́житъ, всѣ(х) єдна́къ титоу́ловъ,... спосо́бовъ и доскона́лости сучастницєю са ста́єтъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 293); на(д) многіє бовѣм' да́ры бо́льшє ва́житъ и єдино сло́во го́дноє (Острог, 1614 *Тест.* 169); тамъ са роско́шникѹ споВѣда́єнъ, где оужє... спо́вѣдь нє ва́житъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 603);

розцінювати, брати до уваги, вважати: Который ...листъ вашоє милости панове ихъ милость въ собе вмѣсто особливого привилья важать и ховаютъ (1538 *АЮЗР* I, 88); Княз... такъ то у сєбе важит, иж господарь наш ни для чого гонца нє слал (1568 *AS* VII, 219); а́лє ма́єшъ ра́чей конє́чнє разрѣша́ти ты́и вє́длѹгъ и́хъ прикла́дѹ и ѡписа́на, и нє бо́лєй в' то́мъ ва́жити собѣ во́лю свою и розсѹдокъ якъ нѣкото́ры(х) види(м) чи́начих' (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 202); Бо́лѣй єстє́съ собѣ моє росказа(н)є ни́жли своє здоро́вьє важилъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 61 зв.).

6. (що для чого і на що) *(придіаляти, визначати)* призначати: Здоровье, кошты, все для того важилъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 39); Міхайлъ Корі́бѹтъ... пра́гнѹлъ... дна тогѡ... абы тѹю інті́тѹлова́нѹю мо́глъ бы́лъ ви́дѣти Книгѹ, на́ што и знамєни́тыи зада́тки ко́штѹ ва́жилъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 76); Ва́жишъ коштъ на Дрѹка́рню (Київ, 1633 *Евфон.* 309); На́ што по до́лгихъ консидєра́ціахъ и пи́л'номъ розмышла́ню, позво́лити и ко́штъ свой вла́сный ва́жити нє ѡдмо́вилємъ (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 3); менованый... панъ Кнегинский, засланяючы одъважне милую отчизну свою, важачи на то немалий коштъ, зоставалъ подъ Пилявъцами (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 185).

7. Наважитися: Цнѡти твои, ѡ ѡ(т)чє, ва́жилъ ѡписа́ти, Чого(б) и са́мъ Цицєро нє моглъ доказа́ти (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); А еслибыс хто важилъ сина възяти з мужыков вашых на потребу свою, таковогo кожъдого на горъле карати кажемо (Гоща, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 56).

◇ **велце (велицє) (собѣ, у себе) важити** (кого, що) — дуже шанувати, поважати; надавати великого значення (чому): Але якожъ колвекъ естъ, атоли и теперъ Венетове вшелякими вольностями речь посполитую Кретенскую даруютъ, окрашаютъ и велце ихъ у себе важатъ (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1067); Оумы́слѹ моєго а нава́лности и помышлє́нь а нє ин'шими Пра́вилами и рєгѹлами оуправлалє(м)... то́лко ты́ми, кото́рыє в сєй црквистой, Дхъ стый в' пи́сме стомъ положи(л)... и оуазако́нилъ... и которыхъ ѡна вє́лцє важила (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич отех.* 2 зв.); Стыи ѡцы... ѡб'асна́ютъ. Напомина́ючи на́съ, абы́смы... поко́рѹ и покѹтѹ вє́лцє собѣ ва́жили (1627 *Тр.* 11); И якѡ ѡныхъ лю́бо в' пога́нствѣ занѹрє́нный, єдна́къ в' собѣ са́мъ стобли́вый звы́чай нѣслъ, пото́мности вѣкѹ вєли́цє то собѣ ва́жачи; писмо(м) ѡб'асна́ючи подава́ли (Львів, 1642 *Бут.* 2 зв.); **горло (своє) важити** — ризикувати життям: плѡвцы го́рла свои ва́жатъ, жєса на о́нѹю ѡ(т)но́гѹ пѹща́ютъ, где та́мъ са́ми изъ Окрє́нтами ги́нѹтъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 440); **легко (легце, легъце) (собѣ, себѣ) важити** (що) — нехтувати (чим), легковажити (що): а того неблгословения бжєго в ѡ(т)лучения црквнаго легцє собѣ нє важътє (Берестя, 1590 *ЛСБ* 119); А такъ пи(л)нє ва(м) росказѹємь Абы(с)тє лє(г)цє собѣ

то(г) писа(н)я и росказа(н)я (пошк. — *Прим. ред.*) ву(й)сково(г) нє важєчи Алє... тому товарышȣ... были помо(ч)ными (Корсунь, 1595 *ЛІІБ* 5, II 4048, 113); тотъ манастыр опановали, легце собѣ важачи звирхность короля его милости и право посполитое (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 143); не треба бы собе того легъце важыти (Вільна, 1599 *Ант.* 657); змилȣйса на(д) слєзáми вдовúн'ными. и вз'дыхáнья сиро(т) // нє лéгцє собѣ вáжъ (Острог, 1614 *Тест.* 158-159); Кгды(ж) сѧ жа(д)ны(м) нє хочéшъ вѣтро(м) оуносúти,... Лéгцє важишъ бєзбо(ж)ны(х) глȣпы(х) и(х) посва(р)кω(в) (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); мѣли то въ звычаю цесареве всходніи... же, не ркучи епископскихъ або іерейскихъ, але и лаіковъ іноковъ клятвъ боялися и легко ихъ не важили (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 652); котрїи кгды бы собѣ напоминáнѧ ихъ лéгцє вáжи(л), а в грѣхахъ бє(з)пéчнє смртéлныхъ жи(л), и в нєрáдѣсѧ знаходилъ, Прєзвúторови своємȣ яко старшомȣ на него оуска(р)жати(с) маютъ (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 41); ты... лєгцє сєбѣ важилъ єси приказа(н)я створитєля своєго (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 273); Абы(с)мы... грѣхóвъ собѣ лéгко нє вáжили, в тѧ(ж)шїє нє впадáли (Львів, 1645 *О тайн.* 9б); а вы и таковы́мъ моймъ дáромъ; и добродѣйствомъ погордѣли, лéгцє сєбѣ вáжилистє (Чернігів, 1646 *Перло* 153); **на здоровя важити** — зазіхати, посягати на життя: И Стефана Зизанего,... который... книжки своє явне друковалъ, обещестилисте и на его здоровя такъ есте важили, ажъ през комин вытиснувшися, утѣкъ з Вильны (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); **нѣзашто (нѣ за що) важити** (що, чого) — нехтувати (чим): такъжє и всѣ грѣхи твои, ω которы(х) єси пє(р)вѣй нє ми(с)лилъ и ωны(х) нѣ за що важилъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 268); а мы... дарȣнки єгω... нѣзáшто вáжимо (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 114).

ВАЖИТИСЯ, ВАЖИТИСЕ, ВАЖИТИСЬ, ВАЖИТИСА, ВАЖИТЬСЕ, ВАЖИТЬСЯ, ВАЖЫТИСЕ, ВАЖЫТИСЬ, ВАЖЫТИСЯ, ВАЖЫТИСА *дієсл. недок.* **1.** *(з інфін.)* Важитися, відважуватися, насмілюватися, наважуватися (робити що): ничимъ инымъ, ωдно водлє статȣтȣ ωтнатьємь имєнєй каранъ бȣдєш ωт насъ, яко таковый, который въ слȣжбє нашой и зємьской ωмєшканьє вчинити важитисѧ смєти бȣдєшъ (Олбенг, 1552 *AS* VI, 125); А которы(й) бы... важи(л)ся с таковыми бронѧми пєрє(д) судъ при(й)ти таковы(й)... маєть на(м)... заплатити двана(д)ца(т) рублє(й) грошє(и) (1566 *ВЛС* 50 зв.); ты... смє(л) и важи(л)сє єси по(д) то(т) жє запи(с) затягати ча(ст) вла(с)нȣю ω(т)чи(з)ную по кнзю аньдрєю алєксаньдровичȣ бурє(м)ско(м) сынови є(г)... зосталȣю (Луцьк, 1597 *ЛІІБ* 5, II 4049, 67); На томъ второмъ Константинополскомъ... синодѣ... естъ заварто, а подъ анаѳемою загрожено, абы ся жаденъ не важилъ до того артикулу вѣры... ани придавати, ани уймовати (1603 *Пит.* 18); мы и Петра св., и намѣстниковъ его въ Церкви Христовой монархи знати не научилися и учити нѣкого не важимося (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 466); Прото пово(д) в. м(с). на тє(р)минъ вышъ ω(з)начоны(и) до всказанъя на тобє за то винъ пра(в)ны(х),... жє сє важишъ бє(з) привилєю єго ко(р). м(л). мыто выбирати, позываєтъ (Володимир, 1628 *ТУ* 283); Хто бы... по датє сєго ȣнѣвєрсалȣ... важи(л)сє... прикрос(т) чинии(т)и,... таковы(и)... на го(р)лє кара(н) бȣдє(т) (Іркліїв, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1);

(чого, на що і без додатка) відважуватися, наважуватися (на що і без додатка): А хтобыколвєк з нас... хотѣл сѧ того важити, а тыи границы... чимъколвє хотєл рȣшити, тот маєт заплатити заклад господарю, королю... двѣ тисѧчи коп грошєй (Ковель, 1540 *AS* IV, 238); што сѧ дотычєт тых Козаков, которыи сѧ таковоє смєлости важили, а прибравши сѧ по Татарски, сторожȣ страшили и за нєю гонили, тогобыхмо нє ради слышали (Вільна, 1541 *AS* IV, 292); А хто бы(сѧ) того смє(л) важити на(д) тоє росказа(н)є к ȣста(в)у нш҇у то(г) ничи(м) инымъ ωдно горломъ маєть бы(т) кара(н) (1566 *ВЛС* 38); з вѣри пожиток маемо, иж в собѣ старого Адама заморяемо, и чистое и смѣлое сердце мѣваемо, на великие ся речи важачис в потребе слушной, и чого доказуемо (Вільна, 1600 *Катех.* 80); тотъ помененый попъ Филипъ смелъ и важился прошлыхъ часовъ,... с престола взявши скринку,... оную протопопе зошломy киевскому отцу Ивану Островецкому до рукъ отдалъ (Київ, 1605 *ЧИОНЛ* V-3, 142); Спрáвы и намóвы бра(ц)кїє в своємъ зава(р)тю зо-

ставати маю(т), нѣ прє(з) жа(д)ного Бра́та нѣгдє нєвыно́шєны, по(д) каранамъ зато якоє бра́та вына(й)дѹтъ, хто́быса того ва́жи(л) (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 47); окрѹтного мордєрцы Ирода малєнство знєважили, насмавши са з' нєго и звєдшы абы са замыслилъ и вѣдалъ, жє нєподобных са рєчій важитъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 143 зв.); А ктобы смѣлъ и важи(л)ся, того на Судъ Бжїй страшны(й) позываю, абыся становилъ за мною яко непослушныкъ воли моєи остатнеи (Холм, 1648 *Тест. Ст.* 471); смєли и важилися вышъ помєнєныє при(н)ципали (Житомир, 1650 *ДМВН* 204).

2. Сваритися: Которѹса: Ва́жѹса, сварѹса (1627 *ЛБ* 55); Крамолю́са: Ва́жѹса, бѹнтѹюса (Там же).

3. (що) Шанувати, поважати: Коли бы(м) сє ѡбличьа цр҃а Іѹдєйского Іωсафита нє важил' нє дбалъ быхъ, ω тєбє, ани бых сє ѡбойзрѣлъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 321).

ВАЖКИ, ВАЖКІ *мн.* важки: ва(ж)кі (I пол. XVII ст. *Сем.* 109); libra, libella, ли(т)ра, вага, важки (1642 *ЛС* 254).

ВАЖНЕ *присл.* (*стп.* ważnie) (*позитивно, схвально*) прихильно: а змогла и принята єсть ва́жнє наоука аристотє(л)скаа философскаа (поч. XVII ст. *Проп.р.* 123 зв.).

Див. ще **ВАЖНО.**

Пор. **ВАЖНѢЙ.**

ВАЖНЕЙШИЙ *див.* **ВАЖНѢЙШИЙ.**

ВАЖНИЙ *див.* **ВАЖНЫЙ.**

ВАЖНИКЪ *ч.* Вагар: libripens, важникъ, вѣсникъ (1642 *ЛС* 254).

ВАЖНИЦА *ж.* Міське приміщення з вагами для зважування товарів і стягання з них мита: И важницу и воскобойню засъ абысте месту отдали (Краків, 1532 *АрхЮЗР* 5/I, 33).

ВАЖНО *присл. У знач. присудк. сл. (має законну силу, вагу)* важливо: Которого запису... на котором колвекъ уряде... вызнати маю, даючи... пану малжонку своему, волность... перенести и дати вписати, што так мает быти моцно и важно, якобымъ я сама... вызнанье учинила (Володимир, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 355); а хота бєз нєго и съборовали, нє было бы ва́жно (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 41 зв.); чоловекъ... абы то по нем и на потомные часы вечно, моцно и важно было,... писмомъ варуетъ (Луцьк, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 434); То́є пи́сьмо Събѡ́рного вы́рокѹ Па́пѣжа Лє́она, ω(т) на́съ Лати́никω(м) пока́зованоє, Та́къ ва́жно єстъ и бы́ти ма́єтъ, я́ко кгды бы са(м) Лєвъ ѡ́ный табли́ци пока́зовалъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 150); кому онъ... тые святые мѣстца злецитъ, важно и твердо быти маетъ (Вишнівець, 1619 *АЮЗР* II, 72); таковогo и выправилъ безъ благословенія насъ митрополита..., абы то у насъ, православныхъ всѣхъ не важно и не принято зоставало (Київ, 1634 *КМПМ* I, дод. 557); коли одинъ дрѹго́мѹ своєгω пра́ва оустѹпова́лъ абы оустѹпованьє было ва́жно. З'зѹва́лъ чл҃вкъ ботъ свой, и дава́лъ єгω бли́(з)комѹ своємѹ, то было свѣдѣцтво оустѹпова́ньа (серед. XVII ст. *Хрон.* 196 зв.).

Див. ще **ВАЖНЕ.**

Пор. **ВАЖНѢЙ.**

ВАЖНОСТЬ, ВАЖНОСТЪ, ВАЖЪНОСТЪ *ж.* **1.** *(законна сила, вага)* важливість, значення, чинність: И ѡтдалили єсмо и вси привильа, которыє сторона жалобнаа покладали, которыєбы собє кѹ якой помочи мети хотели, вжо нє мають жадноє моцы и важности дальшоє мети (Краків, 1539 *AS* IV, 185); то абы намъ, зъ ласки его королевской милости, и духовенству нашому и епископіямъ... ничого не шкодило, и важности жаднoѣ и моцы такіе листы абы не мѣли теперь надъ нами (Новогородок, 1594 *MCSL* I/2, 555); то тылко по(д) каждого ро(з)соудокъ по(д)даю єсли такіє выводы маютъ в' собѣ якоую слоушность и важность (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 116); прото тежъ то сынодомъ зватисе не можеть, але все естъ фрашкою, баламутнею, блазеньствомъ, и у бачъныхъ ни якое важности не маетъ (Вільна, 1599 *Ант..* 803); суд трибуналский на узнане важности тых диспозыции... справу тую на сеймъ... отослал (Варшава, 1629 *ЧИОНЛ* XIV-3, 147).

2. Вартість, ціна: Ланцух золотый важностю сто золотых черленых (Луцьк, 1546 *АрхЮЗР* 8/III, 14); панъ Янушъ Крупский... малъжонце своей вено и привенокъ еи оправити и записати маетъ... на власныхъ именьяхъ своих таковое важности, яко тая сума носити будеть (Острог, 1564 *АрхЮЗР* 8/III, 79); во(з)ны(й)... маєть ѹвазывати... //... боровоє

земъли моркгъ за два(д)цать грше(й). А пожитки пущи ѡзера и реки во(д)ле ва(ж)ности ихъ (1566 *ВЛС* 58-58 зв.); положи(в)ши закла(д) во(д)ле ва(ж)ности сѹмы пнзе(и)... чере(з) того(ж) во(з)ного до него послали (Кременець, 1581 *ЛНБ* 5, II 4044, 88 зв.); а што бы ѡ(д)ноко(л)векъ свои(м) кошто(м) и накладомъ в ты(х) име(н)я(х) прибудова(л)... все во(д)лугъ ва(ж)ности по ско(н)че(н)ю аре(н)ды плати(т) (1588 *ЛСБ* 909).

ВАЖНЫЙ, ВАЖНИЙ, ВАЖЪНИЙ, ВАЖЪНЫЙ, ВАЖЕНЪ *прикм.* **1.** *(який має велике значення)* важливий, важний: мы... постерегаючи того, абы в той речи, яко великой, важной, а мало слыханой, што коротъкостью часѹ и недосегненьем в ней ведомости якое певнейшое... кназю Романѹ и Желехѹ, // преложили и помкнѹли есмо рокъ (Вільна, 1565 *AS* VI, 279-280); я сам за велико важъными а пилно потребъными справами... справедливости доводити не могучи, злецаю и поручаю у место себе... мепованое сумы пнзеи... на том мещанине,... доходити и поискивати приятелю моему, пану Тимофею Михаиловичу (Луцьк, 1578 *ПІФ* 37); календа(р) ры(м)ски(и) поправлены(и) в па(н)ствахь наши(х) при(и)мити казали, з велики(х) а важныхъ причи(н) есмо тое ѹчинили (Галич, 1584 *ЛСБ* 66); Я, по(д)коморы(и)... для пи(л)ны(х) и ва(ж)ныхъ потребъ и спра(в) свои(х)... прибыти не могъ (1599 *ККПС* 120); Яко бы ре(к) то є(ст) ре(ч) ве́ликаа, ва(ж)наа, кото́раа мой ро́зоу(м), мо́й смы́слъ переважа́е(т), кото́ро(и) а подиви́вши са, спроста́ти не могоу́! (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 206); Не оумръла теды [бпа] з спѡ(м), але по до(л)го(м) ча́сѣ, а то дла двѹ(х) ба(р)зо ва́жны(х) причинъ: пръваа до неи, дрѹгаа за(с) до на(с) належи(т), жебы ѡна заслоугы ро(з)ные згрома́дила (поч. XVII ст. *Проп.р.* 275); Папежникъ: Внакже зъ самое предсевзятой речи можемъ зрозумѣти, ижъ естъ в суботу постъ потребный и важный, а наболшій, зъ тых дву причинъ (1603 *Пит.* 69); Яко(ж) многие бача(т) з многи(х) важны(х) причи(н) с пожи(т)ко(м) посполіто(м) быти абы на то(и) столици его мл(с)ть ѡте(ц) Балаба(н) зостава(л) (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1 зв.); маючи я пилные и важные справы свое,... пустилемся был умыслне завчасу тамъ до Люблина (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 158); А панъ воевода... станулъ статечне и дѣлне въ своей розмовѣ, и межи иными важными и памяти годными словы повѣдѣлъ, ижъ "о той речи въ головахъ зъ патріархами... належитъ трактовати" (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1146); Та́к҆ же и ѡны(й) при́кла(д), не та(к) ва(ж)ныи є(ст) абысмо дла не́го ѡ(т)мѣни́ти мѣли нашѹ звыча́йнѹю щоде(н)нѹю споле́чно(ст) (серед. XVII ст. *Кас.* 4 зв.).

2. *(який має юридичну силу)* важливий, правочинний: только три светки въ речи поточной суть важне и могутъ быти (Володимир, 1583 *АрхЮЗР* 1/I, 176); Которые то пенези выш // на раты зложоные, за аренду повинъные, будут нам повиньни панове арендари за квитами ручными нашими, которие такъ важны будут, яко бы теж на върадe сознаны были (Локачі, 1591 *ПККДА* I-2, 162-163); ты́е о́ба собѡ́ры и(з) свои́ми оуфа́лами за слоу́шные и ва́жные соуть почи́таны (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 148 зв.); а они повѣдают, же складаня тое неважное, бо от простого // человѣка духовному не идет (Львів, 1605-1606 *Перест.* 38); жадные листы якого кольвекъ о то постановенья моего з нимъ братомъ моимъ, которые бы вѣчности и шафованью тыхъ то добръ оному... якокольвекъ шкодити мѣли, важны быти въ томъ не маютъ (Луцьк, 1607 *АСД* I, 232); с того ѹрядѹ твоего которого се вм(с) за слушны(и) и важны(и) не прызнаваe... моею владзою воево(д)скою ро(з)казѹю абы вм(с) передо (м)ною... самъ ѡчеви(с)то ста(л) (Київ, 1621 *ЛНБ* 5, III 4057, 19); То́е ѡб҆авленье ма́еть бы́ти ѡ(т) само́го ка́ющогоса,... абовѣм҆ испо́вѣдь чере(з) посла(н)ца, и листо́вная, не е́сть ва́жная (Львів, 1645 *О тайн.* 75); если бы зара(з) скоро оуслышалъ противъ томѹ оцъ, и шлюбы и присаги еи важны не бѹдѹтъ. ани винна бѹде(т) обѣтницы, прето ижъ оцъ былъ противъ томѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 147 зв.);

(який має історичне значення) важливий: Ижъ синѡ́ды были ва́жные, хо(т) па́пѣжове ри́м҆скіе на ни́хъ не позво́лювали посвѣдча́етъ того то, же на нѣкоторыхъ синѡ́дахъ противъ ри(м)скимъ би́скѹпомъ декре́та, ѡ́ныхъ потопла́ючіе соу́ть чине́ныи (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 148 зв.).

3. Вартісний, коштовний, цінний: мно(з)ство козако(в),... громили корованы купъцовъ турецъки(х)... а важъные в нихъ товари побраны (Вільна, 1545 *ТУ* 71); естли бы лицо принесено было до врѧду... а было бы тое лицо реч *ва(ж)ная* шаты або серебро або кони добрые,... тогды таковое лицо ва(ж)ное... мае(т) даро(м) ве(р)нено быти тому чие буде(т) (1566 *ВЛС* 108); Южъ в то́тъ ча́съ скры́нѣ с҄ таляра́ми, нѣ шкатулы ва́жныи с҄ портѹкгала́ми: Нѣчо́го не помо́гѹтъ чловѣку смертномѹ, Если не бы́ли в҄ до́бромъ шафѹнкѹ живому (Київ, 1622 *Сак. В.* 50 зв.); Авожъ то ты́лко Зло́то да́ръ ест҄ знамени́ты(й), Без҄ ср(д)ца если ва́жны бѹдѹть хризоли́ты (Київ, 1633 *Евфон.* 309);

(відповідної ваги, непідроблений) повноцінний, вартісний: prodali iesmo komoru naszu... za trysta y za trydcat y za try zołotych czerwlenych dobrych ważnych whorskich (1531 *ŻD* VI, 151); А тыхъ часовъ позычил есми в кнѧзѧ Или... тисѧчу золотыхъ Вгорскихъ в золоте, добре важныхъ (Луцьк, 1534 *AS* III, 472); Кнѧзь Федор... записалъ женѣ своей влостное внесене ее,... котороеж... внесене... взал ѡтецъ нашъ ничим иншим, толко черлеными золотыми Вгорскими, важными, а пѣнѧзми готовыми (Володимир, 1542 *AS* IV, 311).

4. *(який має вагу)* важкий: ponderos(us), важни(й), тяжки(й) (1642 *ЛС* 321).

5. *У знач. ім.* Важний. Вл.н.: Мещане сидо(р) кѹшънеръ,... Петръ важны(й) (1552 *ОКан.З.* 30 зв.).

Пор. **ВАЖНѢЙШИЙ.**

ВАЖНѢЙ *присл. в. ст.* Важливіше: Памѧтаю запра́вды же(м) того дово́дѹ пре(д) ты(м) оужива́лъ, але тоежъ частѣй мо́вити, и мнѣ лацнѣй, и кѹ змоцне́ню нашему ва́жнѣй (поч. XVII ст. *Проп.р.* 144).

Пор. **ВАЖНЕ, ВАЖНО.**

ВАЖНѢЙШИЙ, ВАЖНЕЙШИЙ, ВАЖНѢЙШІЙ, ВАЖЪНИЙШИЙ *прикм. в. ст.* **1.** *(який має більше значення)* значніший, важливіший: посмотрите на пташки небесныи; и(ж) ани сѣю(т), ани жну(т)... а ѡте́(ц) вашъ небесни(и) живи(т) ихъ, або вы есте далеко важне(и)шие ни(ж) ѡны(е) (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 6 зв.); мы за ва(ж)не(и)шими и бли(ж)шими справами земъскими и ро(ч)ки кгро(д)скими которые на то(т) ча(с) сѧ судили выехати на кгру(н)тъ не мо(г)ли и року на вые(з)дъ на кгру(н)тъ ѡ(т)ложили ѡ(т) дн҃ѧ... за пѧть недель... припалы(и) (б. Киева, 1585 *ЦНБ ДА* П/І-216, 1 зв.); кгды сѧ добре порахуете, ничого потребнейшого, важънийшого и потешнейшого пожедати собе не можете, надъ тую светую единость стародавнее... веры (Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 1/І, 503); На(д)то осо́бныхъ артикѹловъ менше важнѣйши(х) задали з҄ два(д)цать, кото́ры(х) сѧ тѹтъ не спомина(т) (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 18 зв.); вели́каа смѣло(ст) и невда́чно(ст) ты(х), кото́ріе ми́мо таку́ю пе́внѹю го́ловоу, ин҄шеи шѹкаю(т), чи(м) е(ст) важнѣйшіи оныи сло́ва, кого́ разрѣши́шъ на земли, бѹде(т) разрѣшенъ на нб҃си, на(д) овые, кото́ры(м) ѡ(т)пѹстите грѣхи́ ѡ(т)пѹста(т)сѧ, а кото́ры(м) задръжите, задръжа(т)сѧ (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 222); Важнейшая у тебе конѳедерацыя, а нижъ права церъковные (Вільна, 1599 *Ант.* 945); Правда естъ же литоргія святая надъ всѣ иншіе церемоніе церковныи естъ важнѣйша и болша (1603 *Пит.* 74); И примоу́сили тѧ ѡ(т) в҄схо́дное цр҃кве... пода́ній ѡ(т)цевскихъ... ѡ(т)стѹпити... кото́рыми еси выхованъ бы́лъ. кото́рыми ст҃ительства достѹпи́лесь (на(д)што не вѣдаю бы што́ важнѣйшого было) (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 7 зв.); И длѧ то́го(ж) абы важнѣйшаѧ... ѡ то(м) ста́нѹти в҄ ко́ждо(м) нас мова, с(т) Іѡа́нна... наѹкѹ и намовѹ... покладаю (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 290); въ чотырохъ патріархахъ моцъ болшая и справа важнѣйшая, нѣжъ в одном папежу (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 569); якъ тѣло бо(л)шимъ естъ на(д) ѡдѣн҄е, такъ дш҃а важнѣйшею е(ст) на(д) тѣло (Вільна, 1627 *Дух.б.* 337); ѹси́лный: Важнѣйшій, ре́ч҄ ѹси́лнаа, спра́ва важнѣйша(а) (1627 *ЛБ* 140).

2. *(більший за силою прояву)* важливіший: любо(в) е(ст) на(д) всѣми оучи(н)ками ва(ж)нѣйшаѧ и лѣ(п)шаѧ во(в)семъ законѣ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 194 зв.).

3. Кращий, ліпший: землю та(к) оубогимъ якъ и богатымъ. Родовиты(м) много и важнѣишее далъ, а худымъ мало и плохшее даровалъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 110 зв.).

ВАЖЪНИЙ *див.* **ВАЖНЫЙ.**

ВАЖЪНИЙШИЙ *див.* **ВАЖНѢЙШИЙ.**

ВАЖЪЧЫЙ *прикм.* Те саме, що **ваговый:** ◊ **мыто важъчоє** *див.* **МЫТО.**

ВАЖЫТИ *див.* **ВАЖИТИ.**

ВАЖЫТИСЕ *див.* **ВАЖИТИСЯ.**

ВАЖЫТИСЬ *див.* **ВАЖИТИСЯ.**

ВАЖЫТИСЯ *див.* **ВАЖИТИСЯ.**

ВАЖѢНЄ, ВАЖѢНЬЄ *с.* **1.** Зважування: ѡ(т) важѣнѧ ѡлова далє(м) гро(ш) д҃ (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 7).

2. (*важкість предмета, що визначається зважуванням*) вага: ѹгóлница. называ́єтсѧ ѧзы́чокъ с҆ правúломъ ѹ ваги на вєрхѹ, котóрый ѹка́зѹєтъ рóвноє важѣньє (1627 *ЛБ* 91).

Пор. **ВАЖИТИ.**

ВАЗНЬ, ВАЗНЪ, ВАСНЪ, ВАСНЬ, ВАЗНЬ *ч.* **1.** Злість, ненависть: А они дей его безвинней, одно вазни а гнѣву своего, прутьемъ били, мордовали (Луцьк, 1564 *Ив.* 263); я... ничого бо(л)нє(и) на томъ ѹрадє нє постєрєгаючи ѡдно справє(д)ливости с҃тоє и нє даючисѧ ни(в)чо(м)... ѹводити яко приязнью ани вазнью, ани даро(м), та(к)же справы... пи(л)нє до книгъ свои(х) судовы(х) ѹписуючи та(к) ми п҃нє бжє помози (1566 *ВЛС* 59); ду(б)ни(ц)ки(и) ѡ(т) вл(д)чни(х) по(д)даны(х) тую вазнь на мєнє вза(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 73); Ѡ(к)синя... маючи... на мєнє з да(в)ны(х) часо(в) гни(в) и васнь, выбєгши з двора своєго кочо(р)ского,... мєнє... сто(р)совала (Житомир, 1583 *АЖМУ* 45); Кгды(ж) якъ з ва(с)ни а нéнависти, выткну(л) нá плацъ єрєтєковъ кгрєцки(х) и с тыми тєпєръ всѣхъ правовѣрныхъ при грєкахъ ѹ вѣрє стоячихъ зровънáти и змѣшáти ра(д) бы (Острог, 1587 *См.Кл.* 6 зв.); нє могу на(и)ти только васнь с котороє(и) ѹмножиласє клєвєта (Львів, 1593 *ЛСБ* 245, 1); вси... теперъ, маючи васнь на митрополита и владыковъ, натегаютъ собе тое право (Вільна, 1599 *Ант.* 835); тє(н) то Василє(и) Тина... маючи да(в)нѹю васнь на до(м) мо(и) ро(з)ными часы и способы по(д)даны(х) мои(х)... по дорога(х) доброво(л)ны(х) пєрє(и)мѹючи... ѡны(м) мо(р)ды забо(и)ства чинечи... чи(м) далє(и) ты(м) большь (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 49); а взявши ведомость, иж онъ в Берестьи за млынами над Бугом в дому шляхецкомъ их милости панов Костюшъковичов ночуетъ, маючи здавна якуюсь васнь и ранкоръ на протестуючогосе, слугу своего рукодайного на йме Миколая Булгака и пана Андрузского и Василия Долмацъкого, спивака своего, послалъ (Луцьк, 1632 *АрхЮЗР* 1/VI, 653).

2. Суперечка, сварка, *діал.* васнь: Штóсѧ зá сѧ ты́чєтъ тои вáсни и нєзгóды, на котóрѹю вáли(т) причи́нѹ ѡ(т)натьѧ хр(с)тїáнѡмъ прєз҆ тоу́рки патрїáршєє в҆ константинóполю ц҃ркви, и то щи́рѧѧ пóтваръ, бєз҆бóжнє на хр(с)тїáны в҆кладáнаѧ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 177 зв.); на остатокъ... чынитъ прозбу... остерегаючы ихъ милость, абы небезпечностямъ якимъ-си забегали, указуючи за тою единостью Рымского костела з Грєческимъ много непожитковъ, васни, немилости, незгодъ, зламанья правъ (Вільна, 1599 *Ант.* 949);

колотнеча, бійка: К томѹ тыжь чинитє мєжи чиномь дѹховнымь и посполитымь ч҃лвкомь мятєжи васни бу(н)ты (Львів, 1588 *ЛСБ* 103); овшем роспирки, васнь, кровопролитіє чинят и люд посполитый ламлют (Львів, 1605-1606 *Пересm.* 42).

ВАЙДА *ч. Діал.* вáйда "ватажок колядників". Вл. н.: Ва(с)ко Вайда (1649 *РЗВ* 127 зв.).

ВАЙЯ *ж.* Гілка пальми: со свѣтлими свѣчами, стрѣтьмо с҃пса Х(с)а, истинно(г) б҃га нашєго со вѣтьми и вайями в ц҃рковъ с҃тѹю подьмо (1489 *Чет.* 314 зв.).

ВАКАНЦИЯ, ВАКАНЦІЯ *ж.* (*стп.* wakancja, фр. vacance) (*час, протягом якого не займається кимось посада або не виконується робота*) вакансія: Понемъ засъ Козма наступилъ, и той недолго седѣлъ,... подъ которій часъ также нѣшто ваканціи было (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1013); П. Фєрє(н)цъ вымовла(л)ся для вака(н)ций рємє(с)ла своєго тєды єму за нагородѹ братия ко(н)тєнътацию обєцали золоти(х) по(л)ски(х) два(и)ца(т) (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 33 зв.).

ВАКНИНА *ж.* Невикористовувані земельні угіддя (?): а оу ва(к)нина(х) и в пєрєросломъ сєна возовъ шє(ст)со(т) а лю́дє(и) єє ѡ(т)чи(з)ны(х)... служє(к) пѧ(т)дєсѧ(т) сє(м) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 1921, 7).

ВАКОВАНЄ *с.* Незайнятість; відсутність функціонування чого-небудь (оренди, уряду); про-

стій: сторони вакованѧ роботи цр҃кω(в)нои то(г) пре(ш)ло(г) лѣта черє(з) то(г) митрополита нє помалѫ жалѫєми (Сучава, 1606 *ЛСБ* 402, 1); кгды припадутъ спусты ставные часовъ своихъ, въ арендахъ ставныхъ назначоныхъ, ставовъ моихъ... за чимъ млыны вакуватъ мусятъ, теды того вакованя арендаре собе въ шкоду поличатъ не маютъ (Камениця, 1607 *АрхЮЗР* 6/І, 344); тому арендарови нашему тымъ листомъ варуемъ, еслибы... спустошеня тыхъ маетностей... отъ огня, отъ граду,... албо вакуване аренды поднялъ, теды мы... повинны будемъ на то по приятелю одному высадить (Бердичів, 1611 *АрхЮЗР* 6/І, 374); а ижъ другие, еще шкодливий побитые,... для одълеглости уряду туточнего, въ вакованю уряду ближшого и належного кгродского Володимерского, тутъ до уряду презентъованые быти не могли (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 703).

Пор. **ВАКОВАТИ.**

ВАКОВАТИ, ВАКОВАТЪ, ВАКОВАТЬ, ВАҐОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* wakować, *лат.* vacare) *(про посаду)* бути вільним, вакантним, незайнятим: архимандритство... по смерти бывшого архимандрита Илариона Песочинского, черезъ часъ немалый... вакувало (Торунь, 1576 *АрхЮЗР* 1/І, 65); Ознаймуемъ вамъ, ижесмо... архимандрицство Жидичинское, на // тотъ час вакуючоє, зо всею владностью,... велебному Гедиону Балабану... дали (Городно, 1586 *АрхЮЗР* 1/І, 221-222); А в чом часе приехал до Зимна... чернецъ, отчичъ Зименъский, именемъ Генадий, который тамъ и перед тым в том манастыру мешъкал, которого они упросили, аби в том монастыру зостал, з которым потом, абы тое местце не вакувало... до мене з нимъ пришли, просечи.., абымъ оному... у манастыру быти позволил (Володимир, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 539); А где будеть в церъкви Пановской и Полганъской вакувати церъковъ безъ свесченника, тогды найдалей до дванадцати неделъ еслибы я, або по мне потомки мои..., не поддали свесченика..., то вже по выстю дванадцати недель отъ того часу, яко церковъ осиротѣетъ, зоставовати маетъ власть подавания свесченниковъ... при панахъ братии церкви // Луцкое (Луцьк, 1630 *АрхЮЗР* 1/VI, 609-610).

2. *(не працювати, не бути в дії)* не функціонувати, простоювати: Ярошѫ шаприцє што с тѧблицєю нє ходи(л) и брата на мѣсцє своє нє проси(л) для чого ска(р)бъ цр҃ковны(и) вакова(л), намєнили братия бе(з)мѣнъ воскѫ вины дати (Львів, 1600 *ЛСБ* 1043, 2); фрасує(т)ся ба(р)зо ω то(м) жєбы достати хо(т) зо двѣстѣ зо(л) абы тая робота того року нє ваковала (Кам'янець, 1609 *ЛСБ* 433, 1); абы робота нє ваковала, чотыриста золоты(х) посылаємо (Ясси, 1610 *ЛСБ* 430, 1); Презъ некоторое насланье и побранье тыхъ попеловъ поводовыхъ, гартъ, который коштомъ повода нынешнего немалымъ зачато потапъ робити, до сихъ часувъ вакуетъ, зачимъ поводъ шкоды на две тысячи золотыхъ полскихъ,... поноситъ (Житомир, 1632 *ТУ* 298); И мы што Дрѫкáрскои пилнѫємъ робóты, Знáємъ што нáмъ Па(н)скїи твои справѧ(т) Цнωты. Кѫншты нáшѣ вакѫютъ, и мы ваковáли. Нє бєз шкóды своєи ажъ пóты чекáли (Київ, 1633 *Евфон.* 309); до того... вольного мєлътя вшелякого збожа ихъ бєзъ черги и мѣрочокъ въ млынахъ моихъ... єсли бы ихъ млынъ зъ якои кольвєкъ мєры вакувати мєлъ (Загайці, 1637 *ПВКРДА* ІІ-1, 75); в пятокъ по прово(д)но(и) н҃дл҃ѣ была сє(с)ия... на котро(и) на(и)бо(л)шая ѫмова была ω дрѫка(р)нѣ, щобы зачати в ню(и) дрѫковати, абы нє ваковала (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 49 зв.); с котрых добр... панъ Завацкий... жадного пожитьку не мел..., кгдыжъ и корчъмы од зачатья розруху бунтов козацъких вакували (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 120);

втрачатись, гайнуватись: поспóлѫ ω то(м) радити(с), абы жа(д)ная годúна прє(з) робóты нє вакговала для нєпи(л)ности мистро(в)скои (Львів, 1598 *ЛСБ* 324).

ВАКУЮЧИЙ, ВАКУЮЧИ *прикм.* **1.** Вакантний, незайнятий: зьєхавшысє спольнє межи собою обрати маєм на Єпископьство вак(у)ючоє єлєкътов (Берестя, 1591 *ПІФ* 102); Добра и маéтности цр҃кω(в)ныи абы по см҃рти митрополита... в мóцы и шафоу́нкоу капитоу́лы зáконоу грéческого дóтолѧ зоставáли, ажъ ω(т) Нáсъ оурѧ́дъ вакоу́ючи комѫ подáный бѫдє(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 37 зв.).

2. Який пустує, не функціонує: тотъ манастиръ яко вакуючий взяти росказати рачилъ ку замку Луцкому (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 271).

ВАЛАВСЪ *ч.* Назва рослини: balaus, (us), вала(в)съ зелие (1642 *ЛС* 100).

ВАЛАСТЪ *ч.* (*мад.* választ) відповідь: не имали валасту, ци положигъ ихъ у панство (XVI ст. *ПЄ* 38); Для того имали вѣру дужую, чомъ на пути имъ не давъ нѣякый валастъ (Там же, 110).

ВАЛАХЪ *ч.* (*нім.* Wallach) **1.** Кастрований кінь: стайню... с коими сожгли, а в стайни валахи чотыри, а кони два згорѣли (Вільна, 1546 *AS* IV, 474); я(н) копо(т)... на нє(м) па(н)цє(р) шиша(к) га(р)кабу(з) вала(х) по(д) ни(м) ры(ж) лы(с) (1565 *ЦБ Лит.* 16, 3, 88); Которы дей злодѣеве... покрали возники и колко валаховъ самого пана старосты Хмелницкого (Луцьк, 1579 *АрхЮЗР* 3/I, 8); А на поли конє(и) мои(х) вла(ст)ны(х) занято соро(к), то є(ст)... почтовыхъ конє(и) три, валахо(в)... по(д)ездковъ трина(д)ца(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 101); Или нє вѣдаєшъ я(к) на ты(х) грѣды(х) бадавѣѧ(х), валаха(х), дрыкга(н)та(х), стȣпака(х)... ко(т)ҹіи(х) тру(п)ъ сво(и) прємєнѧючи(и) ѡ животѣ вѣчно(м) мыслити въмѣстити нє можє(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 238 зв.); у мене укралъ: коня валаха, зъ мышата гнедого, коня рослого и выховалого, иноходника (Володимир, 1599 *АрхЮЗР* 6/I, 273); валахъ сивоябъковитый, купленый за полтораста золотыхъ Полскихъ (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/I,430); spado, вала(х), вірізані (I пол. XVII ст. *Сем.* 163).

2. Євнух: Кажéникъ: Вáлашаный чєловѣкъ,... рѣзáнєцъ, вáлахъ (1627 *ЛБ* 52).

3. Вл.н.: Рѡ(д) валаха ѡлєксієви(ч) зовємо(г) єродѣа писарѧ (Київ, кін. XV-поч. XVI ст. *Пом. Печ.* 78); Сємє(н) Вала(х) (1649 *РЗВ* 67 зв.).

ВАЛАШАНЫЙ *прикм.* Кастрований, *діал.* вáлашаний: Кажéникъ: Вáлашаный чєловѣкъ... рѣзáнєцъ, вáлахъ (1627 *ЛБ* 52); Трєбéнный: Вáлашаный (Там же, 133).

ВАЛЕНЄ *с.* *(рух хвиль на поверхні води)* хвилювання: Влънéніє: Нєпогóда, вóлнъ валє(н)є. ѡбразнѣ, заколочє(н)є (1627 *ЛБ* 162).

Див. ще **ВАЛЕНЬЄСА.**

ВАЛЕНЫЙ *прикм.* *(про сукно) (виготовлений способом валяння)* валяний: па(н) микола(й) //... взя(л) кгва(л)товнє... сукна сє(р)мя(ж)но(г) бєло(г) валєного локо(т) пя(т)дєся(т) (Київ, 1590 *ЦДІА Лен.* 23, 1, 133, 73-73 зв.); ȣ стєпана а(н)дросовича взято //... сукна валєно(г) бєло(г) локо(т) два(д)ца(т) пя(т) (Там же, 73 зв.-74).

ВАЛЄНЬЄСА *с.* Те саме, що **валенє:** Влаáніє: На мóри валéньєса звлáща Корабла хвѣѧ(н)єсѧ (1627 *ЛБ* 16).

ВАЛЕТИСА *див.* **ВАЛЯТИСЯ.**

ВАЛЕЧНЕ *присл.* (*стп.* walecznie, *стч.* valečne) хоробро, мужньо, відважно: Якѡ бовѣм҆ Гєтмáновє пóлки оушиковáвши, словами и прíкладами, и припоминáнємъ дáвныхъ мȣжéй, котóрыи знамєнíтє Гєтмáнили, и валéчнє воєвали, своє вóйско посилкȣютъ и побȣжáютъ, и ѡ(т)гóлѧ ѡни ср(д)цє и посíлокъ взавши,... цáлою дſпєю идȣт҆ на нєпріáтєлѧ (Київ, 1627 *Тр.* 132); а людъ ѧкѡ нарыхлѣй ворота и брáмы мѣсцкіи ѡтворúвши, до ґрȣнтȣ всѣхъ позабіáлы: нáвєт҆ и дѣти и нєвѣсты протúвко ним҆ мéнжнєсѧ и валéчнє постáвивши а вóжовє úхъ и Гєтмáновє вєрнȣлисѧ плачȣчи и ламєнтȣючи (Там же, 682); Але козаковъ ляхи не достали, бо валечне ся были окопали, и примиръе межъ собою учинили (1636-1650 *ХЛ* 78).

ВАЛЕЧНИЙ *див.* **ВАЛЕЧНЫЙ.**

ВАЛЕЧНИКЪ *ч.* (*стп.* walecznik, *стч.* valečnik) воїн, боєць: Бо то естъ дорогий обычай рицера жаловатъ... Такъ чинили оные валечници, купуючи Гектора зацного Троянчици (поч. XVII ст. *КЛ* 91); Тѧгнȣло тéды г҃ валéчниковъ, котóрыи зáразъ тылъ подáвши поражéни сȣтъ ѡ(т) мȣжєвъ гáи мѣста (серед. XVII ст. *Хрон.* 163 зв.).

ВАЛЕЧНИЦА *ж.* (*стп.* waleczniса) богатирка, героїня: лєчъ нєзвалчонаѧ валєчница прєз҆ барзо мало жолнѣровъ... барзо ихъ много позабіали, и оттолѧ ґрєковє, осмѣливпиисѧ и оувєсєлившысѧ под҆ воєводою нєзвѣтѧжєною бж҃ією Мт҃рію, ихъ оуставичнє потужнє поражали (Київ, 1627 *Тр.* 681).

ВАЛЕЧНЫЙ, ВАЛЕЧНИЙ *прикм.* (*стп.* waleczny, *стч.* valečny) **1.** Військовий, ратний: урожоный его милость панъ Янъ-Казимеръ... // гроду тутошнего писаръ... противко валечному Богданови Хмелеви, альбо Хмельницкому, регестровому Речипосполитое присяглому передъ тымъ козакови... протестовалъ се (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 137-138); м҃ людє(и) валєчны(х) по(л)ками

шли по равнина(х) и пола(х) мѣста єрі́хона (серед. XVII ст. *Хрон.* 162); и замо́глъ сє го́лодъ в' мѣстє..., и вси мѹжовє валєчныи ѹтекли в' ночи (Там же, 351 зв.); В то́й ча́съ алєкса́ндєръ згрома́дивши лю́дѹ вєли́кость валє́чнагѡ..., прїѣхалъ кѹ рѣцѣ про́звищє океа́нъ (Там же, 415).

2. Войовничий, хоробрий, мужній, сміливий: въи(з)бран'ный валє́(ч)ный, выбо(р)нѣ(и)шій в би(т)ва(х) (1596 *ЛЗ* 34); всє то дха стго мо́ци припи́сѹє(т) яко ѡ за́цно(м) ѡно(м) валє́чно(м) ри́цєрѹ са(м)псонє (поч. XVII ст. *Проп.р.* 149 зв.); Мужнымъ тежъ и валечнымъ былъ той народъ и славнымъ рыцерскою (козаки) дѣлностію еще за часу войны Троянской (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1103); Кото́рыи валє́чныхъ сво́ихъ Кгрєковь дѣи: Выписали доста́тнє, я́ко по лінѣи (Київ, 1622 *Сак. В.* 44 зв.); А хо́чєш'ли єго ви́дѣти валє́чны(м) Во́иномъ (Київ, 1625 *Злат. Н.* 127 зв.); Възбра́нный, възбра́никъ: Валє́чный, найвыборнѣ́йшый в' битвахъ, заставля́ючі́йсѧ за кого, оборонца (1627 *ЛБ* 18); Істность бовѣмъ оного, в Ма́рсѣ фѹндована, И в' Валєчной Мѣнє́рвѣ мо́цно в'кгрунтована (Львів, 1642 *Бут.* 4 зв.); Пото́мкѡвє позѡста́лыи з до́мѹ Палємо́на ли́би, сла́вныи и валє́чныи Нари́мѹтъ Тройди́ло (Чернігів, 1646 *Перло* 3 зв. ненум.).

3. Вл. н.: Ю(с)ко Валє(ч)ны(и) (1649 *РЗВ* 71).

ВАЛИЛО *с. (пристрій у водяному млині для валяння сукна)* валило: на ча(ст) є(г) м(л) пна михаловѹ зо(с)та(л)сє млы(н)... в которо(м) ко(л) двє мѹ(ч)ны(х) а трєтєє стѹпноє с фолѹшо(м) и з валило(м) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 18 зв.); зо(с)талося млыно(в) два на то(и) же рєцє и(р)пени... ѡди(н) во(и)то(в)ски(и)... в которо(м) ко(л) ѡ(д)но мѹчноє а дрѹгоє стѹ(п)ноє з фолюшами и з валилом а дрѹги(и) нижни(и)... в которо(м) та(к)жє двє колє (Там же, 19 зв.).

ВАЛИТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(примушувати падати, силою перекидати)* валити: до тако́й нєвстыдли́вости пришла ижъ в божни́цы апполино́во(и) слоу(п) вєнє́ры вшєтє(ч)нои з' зло́та щи́рого ва́лити... нє встыда́ла́сѧ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 291 зв.);

перен. (що) валити, руйнувати, знищувати: Єлєаза́ръ нѣколись хотачи заби́ти Єлєфанта по(д) царє́мъ сам сѧ положити Въ гро́бѣ мѹсѣлъ: Такъ и смрѣтъ, гды Ха вали́ла Твє́ржѹ всєгѡ створєна и на́нь настѹпи́ла ѡ разъ сама полєгла (Київ, 1630 *Имнол.* 5).

2. *Перен.* (що, чим на кого) *(перекладати на когось відповідальність за щось)* валити, звалювати: Што́сѧ за́сѧ ты́чєтъ тои ва́сни и нєзго́ды, на кото́рѹю ва́ли(т) причи́нѹ ѡ(т)натьѧ хр(с)тїа́нѡмъ през' тоу́рки патрїа́ршєє в' константино́полю црькви, и то щи́раѧ по́тваръ, бєз'бо́жнє на хр(с)тіаны в'клада́наѧ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 177 зв.); А видишъ, же тые твои примовки, которыми то на нашу церковъ валишъ, жебы мѣла быти неплодна и неужиточна, тутъ мѣстца не маютъ (1603 *Пит.* 10); вину валити *див.* **ВИНА.**

ВАЛИТИСЯ, ВАЛИТИСѦ, ВАЛЫТЫСЕ *дієсл. недок.* Валитися, падати, руйнуватися: та́къ вєли́каѧ махи́на на вєлми сла́быхъ,... столпєхъ єсть збудо́вана, зачи(м) сама́ чєрєзъ сєбє валитисѧ моуси́тъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 92 зв.); коли ѳунъдаментъ слабый, никчемный, подейзраный и будованье бы тежъ налепшое валитися муситъ, якожъ ся и обалитъ, дастъ Богъ! (Вільна, 1599 *Ант.* 813); А кгды се на землю валыты почала, теды ее есче в перси тымъ же чеканомъ... ударылъ (Луцьк, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 600);

перен. занепадати: Ты́м'сѧ зда́вна ѡстро́з'ских' до(м) хва́лит' мо́цно сто́йтъ, ин'ші́йсѧ кто ва́литъ (Дермань, 1605 *Пал. на г. Остр.* 6); *Образно*: валитися, падати: ѡ(д) Ха оузаконє́ньѧ и наѹки нигдысмо нє мєли и ты́мъ бо(л)шъ дшы вє́рных' нєлитостивє ѡшѹкова́ны быва́ютъ, а наконєц' // слєпы́є поспо́лѹ з' своими слєпы́ми во́жами, до про́пасти згинєньѧ, ва́латьсѧ и в'па́дываю(т) (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 8-8 зв.).

ВАЛКА, ВАЛЪКА, ВАЛЬКА *ж.* (*стп.* walka, *стч.* valka) **1.** Битва, бій: В то врѣмѧ слѹчиласѧ валька вєликая (1489 *Чет.* 101); ведучи валку з неприятелем нашим... по взятью замку нашого Полоцкого, и на отретованъе его взяли обычаем позычоным... певную суму пенезей... у войского луцкого (Люблін, 1566 *АрхЮЗР* 8/VI, 188); которое войско... ку двору моему Жабецкому шанъцы и иные потребы, яко до штурму у валъкахъ, подъ мистами и замъками, коли ихъ який неприятель

добываетъ, належачие, поготовавши..., въ дворъ мой Жабецъкий вломилися (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/I, 229); пóдвигъ ши(р)мѣ(р)ство, битва, ва(л)ка за котóрѹю плата(т), чѹйное старáнье (1596 *ЛЗ* 70); то єсть иже тоє новорож(д)єнноє ѡ(т)рóча котороє имаєтъ иже тоє мѣти боурбоу або валкоу з тыми невидимы(ми) враги нашими, нє боудє(т) потрєбова(ти) жа(д)нои помочи лю(д)скои (XVI ст. *УИ* 1911/2, 76); Рáть, бóрба, пóдвиг: Бúтва, вáлка, пóтычка, оутáрчка, вторгнѣ(н)є, моцова(н)є (1627 *ЛБ* 106); на тóй вáлцѣ побúто пéрсовъ три кро(т) сто тысачей (серед. XVII ст. *Хрон.* 422 зв.);

(*діяльність, спрямована на подолання ідеологічних чи моральних супротивників*) боротьба: Валка наша єсть не с тѣломъ ани с кровію, алѣ з дхо(в)ными вωйски кнаӡа те(м)ности (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 158 зв.); Абóвѣ(м) áко мáємо наѹчáти або побѹжáти úхъ к' выливáню... кръвє своєи, єсли ωны(м) до вáлки дѹховнои готѹючимъса Хвои кръвє дати нє хóчемо (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 222); ω áкъ úх' мнóгω на почáткѹ прєслѣдовáли, црковъ гды єщє насѣна вѣры... вклáдованы бúли; [ω якъ великіи валки] и воины на ню са подносúли (Київ, 1625 *Злат. Н.* 129 зв.).

2. Війна: коли была поѹстала нєдавнаа тѣжкаа и шкодливаа ва(л)ка межи... кролє(м) полски(м)... и межи нами, богданω(м) воєводою,... и здалоса, ка(к) бы тота ва(л)ка имѣласа велико множити... кра(л) ѹгръски...//... посла(л)... кѹ ѹстановлєнію тоито валки послы и паны ра(д)ныи свои (Ясси, 1510 *Cost.DB* 468-469); бúли тые што затúмъ озáблы(мъ) каѳолико(м) звáли, а вм што; волáлєсь лéпѣй нєгорáчи(м) зостáли ни(ж)бúсь нагорáцѹю вноýтрьной вáлки плóменемъ ω(т)чúзноу мѣлъ гладѣти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 2 зв.); гла(д), мóры ва(л)ки. дрижєніє зéмлѣ... пáнова(ти) бѹдєт (поч. XVII ст. *Крон.* 31 зв); Тóє зафрасовáло нéпріятела. тóє до вáльки побѹдúло єго срóкгоє. єдна(к)же нєсмє(р)тéлнѹю ти задáлъ ранѹ (Острог, 1607 *Лѣк.* 99); **валку мети** (з ким) — воювати: цѣсар Хрєстанский з Нємцы валку мел и тыи кнажата вси..., дла тоє вальки к великомѹ взбозствѹ пришли (Вільна, 1547 *AS* IV, 527); **валку поднести** (проти кого) — позпочати війну: ань... прóтивь... ωтона цѣсара ва(л)коу по(д)нє(с) (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 100 зв.); **валку узнести** (кому) — виступити війною (проти кого): Цесаръ... пожитки великие привлащилъ, съ чого костелъ... забогателъ; еще за то ихъ споможене — потомнимъ цесаромъ валку узнесъ (1582 *Посл. до лат.* 1131).

3. Бійка, сутичка: На той дорозє валка стала нам с подданими кназа Ковєлского... и колко чєловєковъ нашихъ, смѣдинских на той дорозє Порыдѹбцы поранили (Шайно, 1538 *AS* IV, 173).

ВАЛЬКИЙ *прикм.* Навальний, сильний: мѣлємъ пя(г) або шє(ст) разовъ ва(л)кую фєбрѹ трясцѹ которая мєнє барзо звонтлила (к.XVI ст. *Розм.* 35 зв.).

ВАЛКОСТЬ *ж.* Напад, навала: (Замки) добрѣ были опатрены и справлены такъ, яко быхмо часу потребного отъ валкостей непріятельскихъ безпечными были (1538 *АЗР* II, 347).

ВАЛНЫЙ[1], **ВАЛЪНЫЙ, ВАЛЬНЫЙ** *прикм.* (*стп.* walny) **1.** (*який охоплює всіх*) загальний: Але чему кгрецкими слупами церковними поспираю такъ валный соборъ, такъ ясную всего свѣта вѣру (Слуцьк, 1616 *АрхЮЗР* 1/VII, 270); нєхáй порахѹєтъ вáлныє Єкспедúціѣ, довѣдаєт'са якъ мѹжнє зáвшє мєчáми своѣми ламáли кáрки нєприатєлскіѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 5); **сеймъ валний** *див.* **СЕЙМЪ.**

2. Головний, основний: Романъ, князь Володимерскій, собравши валное войско не толко всю Полску хотѣю и надѣєю сгорнулъ, але тежъ науки и вѣру Лядскую зницити гордо переграждалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1017); Отложено естъ до днешнего дня... для двохъ валныхъ причынъ (1641 *АрхЮЗР* 1/XI, 136).

ВАЛНЫЙ[2] *прикм.* Який стосується валила: ω(д) ко(л) млыновы(х) дво(х) по по(л)тора золотого ω(д) кола ва(л)ного ω(д) ступъного ω(д)ного золоты(х) по(л)ски(х) два (Київ, 1613 *ЛНБ* 5, III 4054, 21); ω(д) кола ва(л)но(г)... золоты(х) по(л)ски(х) два и грошє(и) два(д)цат по(л)ски(х) (Київ, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 63).

ВАЛОВАТИ *дієсл. недок.* (кого) Бити: а инь да нє валѹє(т) єго никто ни(ж) да възмє(т) єго ω(т) стаа монастирѣ (1562 *DIR* "A" XVI, т. II, фотокоп. 154).

ВАЛОВАТИСЯ *дієсл. недок.* (чим) *(про дим, вогонь)* валувати, клубочитися: а то́є мо́рє геє́(н)ское, всѣгди валꙋет҃сѧ; валами ѡгне́нными (Чернігів, 1646 *Перло* 155 зв.).

ВАЛОВЫЙ *прикм. У знач. ім.* Валовий. Вл.н.: Ми(с)ко Валовы(и) (1649 *РЗВ* 95 зв.); Ил'ко валовый (Там же, 117 зв.).

ВАЛОКЪ[1] *ч.* **1.** Тесаний кілок округлої форми: Лѣхтарѣ сриб(р)ныє 1 Пара лѣхтаровъ... вєлики(х) складаны(х) на ва(л)ка(х) дєрєвяны(х) роботы и срѣбра старосвѣ(ц)коє (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 16); На ва(л)кꙋ, Є(д)вабница чи(р)воная золото(м) и срибромъ прєтыканая тая ся заживає(т)... на заслоны (Там же, 71).

2. Сувій матерії: я стє(ц)... зєзнава(м) и(ж) є(м) взѧ(л) сорочо(к) є҃ жє(н)скы(х) шиты(х) поло(т)на вало(к) в ко(т)ру(м) .г҃. соро(ч)кы жє(н)скыѣ в другу(м) ва(л)ку .ѳ҃. примѣто(к) в трєто(м) ва(л)ку .г҃. примѣ(т)кы (Одрехова, 1576 *ЦДІАЛ* 37, 16, 6).

ВАЛОКЪ[2] *ч. (невеликий низький земляний насип)* валок, валик: съ Турца черезъ Болоне просто ку валку старожитному (Київ, 1539 *АрхЮЗР* 1/VI, 29); проси(л) мєнє а(н)то(н) тєсля ѡ пля(ц) на бꙋдова(н)є которомꙋ то я по(з)воли(в) бꙋдоватися на пляцꙋ пу(с)ты(м) за(м)ковы(м) за би(с)купъє(м) конъцє на боло(н)ю за ва(л)коумъ лєжачи(м) (Київ, 1601 *ЛНБ* 4, 2, 46); За тыми сеножатями надъ ставомъ въ кутѣ у валъкахъ, межи болоты, подъ Локотемъ, штука хворосту (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 336).

ВАЛОРЪ *ч.* (*стп.* walor, *ч.* valor) значення: то(т) ли(ст) грани(ч)ны(и) нє є(ст)... //... ствє(р)жоны(и)... и ѡ(д)то(л) жа(д)ного валору мєти нє можє(т) (Київщина, 1639 *ККПС* 240-241).

ВАЛСАМИТА *ж.* Назва рослини: balsamita, ва(л)самита зєлиє (1642 *ЛС* 100).

ВАЛСАМОВИЙ *прикм.* Те саме, що **балсамовый:** opobalsamum, сокъ ва(л)самови(й) (1642 *ЛС* 293).

ВАЛСАМЪ *ч. Те саме, що* **балсамъ:** олива зъ валсамомъ змѣшаная (1642 *КМПМ* II, 216).

ВАЛТОВАТИ *дієсл. недок.* (*мад.* vált) (що) викуповувати: Тутъ научайме(ся), братя, якъ не може чл҃вкъ душу валтовати: никто, якъ ся уже у аду стане, не выдкупит(ъ) *(в ориг.* вукупити. — *Прим. вид.)* еи (XVI ст. *НЄ* 34).

ВАЛТОВАТИСЯ *дієсл. недок.* (*мад.* vált) *(звільнятися, визволятися)* викуповуватися: Выдцѣ научайме ся, яко будеме мочи ся валтовати на судѣ (XVI ст. *НЄ* 12).

ВАЛУЙ *ч.* Валуй. Вл.н.: Ва(с)ко Валꙋй (1649 *РЗВ* 443).

ВАЛЧАКЪ, ВАЛЪЧАКЪ *ч.* (*мад.* váltság) викуп: Ну, якый дастъ чл҃вѣкъ валчакъ за душу свою (XVII ст. *НЄ* 103); и будетъ валъчакъ (*виправлено* валъчагъ. — *Прим. вид.*) за грѣхы нашѣ и выкупитъ насъ испудъ права (Там же, 198).

ВАЛЧАЧЫЙ *дієприкм. У знач. ім.* Той, хто воює: Та́къ, да́стъ ти́ Бг҃ъ, гды́ к҄ Ѻрѳодо́ксіи сѧ вє́рнєшъ, всѣхъ ва́лчачыхъ на́ цно́ты сна́днє встє́чъ обєрнєшъ (Київ, 1625 *На г. Долм.* 2); Якъ мно́гѡ и́х҄ воєва́ло а жа́дє(н) нє пєрємо́г҄. И ва́лчачіи в҄ пра́вдѣ замо́лчєны и запомнє́ню ѡ(т)да́ны сꙋ́ть (Київ, 1625 *Злат.Н.* 130 зв.); то(ж) сѧ и в҄ срцꙋ҃ валчачи(х) дѣєтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 329).

ВАЛЧИТИ, ВАЛЧИТЪ, ВАЛЬЧИТИ *дієсл. недок.* (*стп.* walczyć) **1.** (з ким, проти кого, о що, за кого і без додатка) боротися, битися: Пигмєи... ва(л)ча(т) и(з) жꙋра́вми ѡ жив'но(ст)... (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25 зв.); тот҄ за во́дꙋ з сꙋсѣдо(м) правоу́єтсѧ а дроу́гі́й ѡ повѣтрьє з҄ инши(м) ва́лчить (Острог, 1607 *Лѣк.* 121); ѡто кро(л) нш҃ъ ідє(т) прє(д) на́ми которі(и) бꙋдє(т) ва(л)чити за на(с) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 27 зв.); Алє то дывъ же ва(л)чатъ з мєщаны своими (1636 *Лям. о пр.* 6 зв.); Г(с)дь бꙋдє валчилъ за васъ а вы молчать бꙋдєтє (серед. XVII ст. *Хрон.* 92).

2. (проти кого, з ким і без додатка) *(вести воєнні дії)* воювати: сꙋсє(д)нїи г(с)п(д)ріє ва(л)чꙋ(т) и нєзгожаютсѧ про мєжи собою (Каменець, 1510 *Cost.DB* 454); коро(л) гєпидо(н)... ꙋ вє(н)кгрє(х) з ло(н)гоба(р)дами ва(л)чи(л) (1582 *Кр. Стр.* 57 зв.); и присягли ему козаки, же вѣчными часы зъ нимъ не валчить (поч. XVII ст. *КЛ* 77); В то́и часъ... По́мпєꙋсъ сла́вный Ко(н)сꙋлъ; ва́лчивъ проти́вꙋ Юліꙋса (Чернігів, 1646 *Перло* 3 ненум); црь҃Ародавъ... ва́лчилъ проти́ ємꙋ а зоста́вши звитє́жцєю, побралъ з҄ нєгѡ кори́сти (серед. XVII ст. *Хрон.* 140).

3. (проти кого, за кого, з ким) боротися, виступати, наступати: абы того ча́су ю́жъ мѣли прєста́ти блю́зпити и вальчити на законъ ст҃ы(и) (Київ, 1590 *ЛІБ* 4, 1136, 32, 1); правами на которієсь присага(л) ва́лчишъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 149); пови́ннисмѡ... з҄ нєпріѧтєлами Бо́зскими... завшє ва́л҄чити статє́чнє, Правосла́вный Чита́тєлю (Київ, 1648 *МІКСВ* 346).

4. (о що) *(виступати на захист)* захищати (кого), боротися (за кого): алє мы ва́лчить бꙋ́дємо ѡ дꙋ́ши на́ши (серед. XVII ст. *Хрон.* 480).

ВАЛЧѢНЄ, ВАЛЧѢНЬЄ *с.* Битва, бійка, боротьба: По́двигъ: Игриско, страда́ніє, силован(є), боіова(н)є, бо́й, би́тва, валчѣ(н)є (1627 *ЛБ* 85); Ре́ть: Зва́да, спо́ръ,... Би́тва, валчѣ(н)є (Там же, 108).

ВАЛЪ[1] *ч. (тканина, згорнута у трубку)* сувій: кра(и)ки ва(л) и шлѧкъ ѡ(т) сукна лю(н)ского (Володимир, 1587 *ТУ* 211);

(що-небудь згорнуте, скручене) згорток, сувій: одна куля над небожчиковскою головою в стену, а другая в вал подушки его, под головами будучое, упала (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 498).

ВАЛЪ[2] *ч.* **1.** *(оборонний земляний насип навколо замку, міста, певної території або на полі битви)* вал: На ꙋглохъ замъкꙋ того... вывєдєны ба(ш)ты валомъ жє такъ толъстымъ и высокимъ яко стєны замъковыє и по вє(р)хꙋ валомъ мє(н)шимъ ѡтарасовано такъ жє (1552 *ОЧерк.З.* 16 зв.); позвали есмо... войта... о скажене валов и перекопов, коло мѣста Володимерского вчиненых (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 62); а (з)ѡсобна в҃ штꙋ(к) на ры(н)вы по(д) мѣ(с)цкїи мꙋры, я(к) водꙋ вывожєно, спо(д) ѡ(л)тара за мѣсто въ ва(л) по(д) пє(р)шы(м) мꙋро(м) ѡ(т) мѣста камє(н)на рыно(в) ло(к) д҃. (Львів, 1592 *ЛСБ* 1039, 1); та́къ коу́лѣ ѡ́ныє стра́шно выхо́дѧтъ з дѣла ѡ́ного, жє я́къ гро́мъ стра́шны(и) по повѣтроу лѣтаю(т), моуры и ва́лы на(и)моцнѣ́йшіє псоу́ют, мѣста па́лѧ(т), розбїѧю(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 231 зв.); и твержу або оборону на кънштальтъ замочку, валомъ осыпавши и палями оставивши, учинили (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 6/I, 377); Тойже Ярославъ и городъ на горѣ при церкви святой Софіи збудовалъ былъ, и валами великими обточилъ его (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1609); ляхи утекли до Збаражъ мѣста и тамъ ся окопали у три валы (1636-1650 *ХЛ* 80); ꙋ ба(р)надыновъ рꙋсы(й) що была поꙋтѣкала для ѡбороны на пя(т)со(т) и бо(л)ше(й) постинано, такъ же и в мѣстѣ, на ратушу на вала(х) (*серед.* XVII ст. *ЛЛ* 180); ксендзъ Анътоний Янишевский... противко... Ивана Козинъского за валом мешкаючому...//... оферовалсе правъне чынити не занехати (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 156-157);

(штучний насип для відмежування чого-небудь — ланів, лісів, водойм) вал: князь Богуш моцне кгвалтом земли именя церковного... забирает, через границу, через вал, который же вал идет от реки Иквы, промеж именя церковного Рудлева и промеж имени Торговицкого берега (Луцьк, 1537 *АрхЮЗР* 1/VI, 22); То есть грани того селища Серякова: наперве́й почавши от речки Котовки малою речкою... уверхъ долины... от тое долины валомъ и з ровомъ, ажъ до дороги великое (Київ, 1571 *ЗІТШ* XI, 16); которые то бояре, спорадивши тых людей, потайкомъ засадили их у вале над ставомъ...//... межи збожями,... и з... поддаными владычими, зогнавши стадо... с пол плодных, нагнали ихъ... в збожа озимы и ярины (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 1/VI, 350); Пєрєдо (м)ною Яномъ ха(р)лє(н)зки(м)... приточилася справа на мє(ст)цꙋ ро(з)ни(ц) ꙋ дороги з бꙋрє(м)ля до золочо(в)ки и пашєвоє идꙋчоє посєрє(д) валу чєрє(з) тую дорогꙋ лєжачого (Новий Острів, 1614 *ЛІБ* 5, III 4054, 101); И кгды пєрєяхавъши (!) чєрє(з) сєло Ѡлъшанъку до валу, которы(и) идєтъ чєрє(з) дорогу и чєрє(з) ри(ч)ку Ѡлъшанъку въгору, на въсходъ сонъца до го(с)ти(н)ца с Триполя до Фастова идучого, тамъ у того валу... ѡтєцъ Камєни(ц)ки(и),... станувъши повєди(л) (Київщина, 1639 *ККПС* 261); *Образно:* прїйдоу́(т) на тє́бє дн҃овє в҄ которыи ѡстоу́пат҄ тє́бє нєпрїятєлѣ твои и ѡстро́го(м) ѡставѧт҄ валом҄ ѡкопают҄ або ѡсыплют҄ и ѡблѧ́гоу(т) тѧ и ѡбыймоу(т) тѧ в҄сѧ́ды (1556-1561 *ПЄ* 307 зв);

перен. захист, вал: Кр(с)тъ є(ст) во но́щи стро(ж) пе́вный, в҄ дн҃ь замо́къ гроу́нто́вный и ва́лъ: прїа́тєлєй оутѣ́ха, слабы(х) си́ла, вдо́въ ѡборо́на, кролєвъ потоу́га (поч. XVII ст. *Проп.р.* 295).

2. У складі вл.н. **Пробитий валъ**: у того Про-

битого валу три пе(т)и кгрунъто(в) зъбегълисе (Київщина, 1639 *ККПС* 273).

ВАЛЪ³ *ч.* **1.** *(хвиля на воді)* вал: идучи межи ку(р)ски(м) и ба(л)ти(й)ским море(м) по(д) самы(и) во(з) валы мо(р)ские бью(т) (1582 *Кр. Стр.* 81 зв.); жа(д)ного нѣма(ш) купца абы для є(д)ного разу потопенья и страче(н)я товару, мѣ(л) перестати плавати. але знову пре(з) море и валы, и широкіє глубокости // жекглюе(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 96-97); Третее поруше́на з вѣтровъ, ижъ оуставичне переворочаютъ его валами, и на сію страну, а на ону (Почаїв, 1618 *Зерц.* 16); Влѣна: Валъ на водѣ, волна, ѡбразнѣ сматеніє (1627 *ЛБ* 162); море бовѣм', ровныи горамъ валы взбужало (Київ, 1627 *Тр.* 662); Спулъ, и валы морскіє, нехъся лякаютъ: И зъ бреговъ своихъ, широко выливаютъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 161); Єдны с перестраховъ в ва(л) з мосту падали шыи ламали (1637 *Лям. о приг.* 9 зв.).

2. *Перен. (суцільна маса чого-небудь)* клуб, клубок: а тое море геє(н)ское, всѣгди валуєт'ся; валами ѡгненными (Чернігів, 1646 *Перло* 155 зв.);

(про життєві перемінні труднощі) хвиля: себе цалого позволяючи барзо глубокіи и срогіи живота тутешнегѡ валы без' небезъпеченства перебывалъ (Київ, 1627 *Тр.* 554).

ВАЛЫТЫСЕ *див.* **ВАЛИТИСЯ.**

ВАЛЬКА *див.* **ВАЛКА.**

ВАЛЬНЫЙ *див.* **ВАЛНЫЙ.**

ВАЛЬОКЪ *ч.* *(кухонний прилад)* качалка, валок: пограбили... кухонныи вальки и обложины (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 137).

ВАЛЬЧИТИ *див.* **ВАЛЧИТИ.**

ВАЛЯТИСЯ, ВАЛЕТИСА, ВАЛѢТИСА, ВАЛѢТИСА, ВАЛАТИСА *дієсл. недок.* **1.** (в чому, по чому) *(вилежуватися в брудному)* валятися: пьяници... яко свинья в лужи са валаю(т) (1489 *Чет.* 339 зв.); дша нендзная в' таковомъ члвеку яко в' спросной калюжи валаетъса (поч. XVII ст. *Пчела* 46); Але за сказителными тыми и по грязи валяючимиса лапачками марно забавнои мудрости свѣцкои оудавшиса... барзо глупе, абы(м) не реклъ незбожне и поганско ѡписуютъ и зневажаютъ (Київ, 1619 *Гр. сл.* 200); роскошне в' роспустахъ, як'бы свына в' затишу // валяючиса дни и лѣта свои потратили (Львів, 1642 *Час.Слово* 274-274 зв.);

перен. (з негативною емоційною оцінкою) (в чому) *(чинити те, що суперечить духовному началу в людині, плямує його чистоту)* перебувати, валятися: види(ши)ли детино ру(с)кій, в' колы(с)цѣ роскоши колышучійса, я(к) не знаешъ, тое войны чревное иноковы, которого хули(ш) и ругае(ш). а са(м) в пелюха(х) смраду несы(т)ства всѣгды са валяе(ш) (п. 1596 *Виш. Кн.* 252); в ты(х) тєды грѣха(х) глоу(п)ства и не(д)ба(л)ства своего валяючиса, хотай же са и завше нѣкоторы оуча(т), але до розумоу пра(в)дивого никг(д)ы прійти не могоу(т), и вола(т) посполоу в товаристве коупами ѡными широкими и простра(н)ны(м) поуте(м)... ти(с)ноути(с), ани(ж)ли... з апостолами... шествовати (1598 *Розм. пап.* 53 зв.); и мира, повѣдают, ѡтлучаютса, а в мирскых злостех валяютса и люд християнскій за поганы мают (поч. XVII ст. *Вол. В.* 81); Златоустый... возбранял им тое:... ровно и паче страстнѣйше, взявши имя высокое иночества, посполу с мирскими, не отлучаючися от них, жити, с ними валятися во всѣм калѣ страстей похотных и отчаятельно в образѣ том иноческом пребывати или паки конѣчно отпасти и пропасти (на погибель вѣчную) радив (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 239); Ѡ якъ многѡ ихъ того дознало, которыи в' роскошахъ и телесностахъ тогосвѣтнихъ валялиса, же нагле и ледаако померли, и памать ихъ съ шумомъ погибла (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 5); але трвати в' грѣсѣ и в' нем' бе(з)пама(т)не валятиса, ѡстатнюю наводитъ погибель. Бо згола без' грѣха быти, есть власность Бжая... а ѡ(т)мѣнити нечистый животъ на побожный, есть повинность члвка мудрого (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 26).

2. *(будучи лінивим, нудьгувати, нічого не робити)* валятися; дармувати, вилежуватися: не лучше ли радуешися... и утѣшаеши о оном, при цари обрѣтающимся, нежели о домолѣжни, с тобою пребывающим и безпожиточно валяющимся (1615-1616 *Виш.Поз.мисл.* 243).

3. *(лежати, недбало кинутим, непотрібним)* валятися:. Неха(и) са балваны зепсованые валяю(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 47); виделом... скрын велики(х) две полупаных, порожне на земли валяючих-

се (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 155); Бꙋдꙋтъ сѧ кóсти твои по зємли валяти (Київ, 1622 *Сак. В.* 42 зв.).

4. *(ледве триматися на ногах, будучи дуже виснаженим, змученим або несучи на плечах щось надмірно важке)* хитатися; валитися, звалюватися: А єго ст҃аа мл(с)ть валѧє(т) сѧ по(д) кр(с)то(м), зраненыи, зби(т), змоученыи(и) бар'зо, з'мо(р)дова(н), а въ кръви вшито(к); и види(т)сѧ я(к)бы троудова(т), а коуды идє(т), тоуды кро(в) бѣжи(т) (XVI ст. *УЄ Трос.* 69); а єго с'таѧ мл(с)тъ валѧєтъсѧ по(д) кр(с)то(м). зранéный збúтый, змоу́чєный... змор'дова(н)ный (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 71).

5. *(повертатися з боку на бік від болю)* валятися, качатися, перекидатися: и оупал на // зємлю и валялся пѣны(й) тѣщачи (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 59-60); и па(л) на зємлю валѧючисѧ пѣны точи(л) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 29 зв.); Што и Дв҃дъ Пророкъ Бж҃ии нѣколись оучинилъ: гды до Акхꙋса гєфского приправаженый валѧлъсѧ, и пѣнꙋ пꙋщалъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 3 зв.);

хитатися, гойдатися, колихатися (чим): корабль бывъ посредъ моря, валявъ ся волнами (XVI ст. *НЄ* 115).

6. *Перен. (безцільно, без потреби блукати)* байдикувати, тинятися, швендяти: А што се дотычетъ Никодима Силича, который, с постригу... утѣкши, по разныхъ мѣстцахъ безчинно валался(!) и волочился, а наконецъ, въ товариство злоє... прилѣпившися... братію побивалъ и в монастырю на братію стрелялъ (Київ, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 219);

ВАНГОЛЬ *ч.* (*стп.* węgiel) вугілля: а с пуши попел, вангол, смолꙋ... бра(л) (Вільна, 1551 *AS* VI, 118).

ВАНДАЛЫ *мн.* (*нім.* Wandal, *лат.* vandalus) *(група східногерманських племен)* вандали: Пытáю нáвєтъ, коли óно... ω(т) óныхъ спрѡ́сныхъ гроу́быхъ погáн'ски(х) нарóдовъ, вєстрогóтовъ, остроготовъ, гєроу́ло(в), вандáловъ... бы́лъ взѧ́тый з'воéваный спꙋштошóный ри́мъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 157 зв.); Іустиніáнъ... Цáръ... вѡ́йны провáдилъ, Ри(м)скоє пáнство ω(т) Гóтѡвъ, а Африкꙋ ω(т) ва(н)дáлѡвъ ѡсвободи(л) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 174).

ВАНДРОВАНЄ *с.* Мандрівка, подорож, *діал.* вандрівка: Ітєръ, ла(т): пꙋть: Дорóга, ѣха(н)є, ѣзда, вандрова(н)є (1627 *ЛБ* 213); Сіхéмъ... рáноє вандрова(н)є (Там же, 232).

ВАНДРОВНЫЙ *див.* **ВЕНДРОВНЫЙ.**

ВАНЕНЪКА *ж.* *(невелика посудина для купання дитини і прання білизни)* ванночка, *діал.* ванéнка: один фартух обедъве дивки змачивши у ваненъце на кганъку, поведаючи пани сама, же отъ мокърое хусты не будетъ знати (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 504).

ВАННА *ж.* (*свн.* Wannel) **1.** *(велика відкрита посудина, яка використовується при церковному обряді хрещення)* купіль: Кꙋпєль: кꙋпѣ(л), сáжа(в)ка, вáнна (1627 *ЛБ* 218).

2. *(посудина або приміщення, призначені для прийняття лікувальних ванн)* ванна, лазня: Банѧ: Кр҃щéніє, Вáнна, Лазнѧ, Мы́лнѧ (1627 *ЛБ* 5); Дáвныѣ óныѣ лю́дє вы́шєдши з' вáн'ны олѣ́йками намáзатисѧ за знáкъ рáдости мѣли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 66); Лѣкаръ тєлéсный, нє тóгды тóл'кω добръ єст' и зычли́въ, коли до зєлєнѣ́ючи(х) сѧ... сáдовъ... хóрых' в'вóдитъ, абω колú до вáнны и до тєплúцъ им' роскáзꙋєтъ, áлє и колú гóлодом' трáпитъ (Там же, 250);

перен. (лікувальний засіб для очищення від гріхів) ванна: ω(т) набы́того грѣха, тыѣжъ в' ва(н)нѣ покꙋты ѡчищáємω (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 66).

ВАНТУХЪ, ВАНЪТУХЪ *ч.* (*пол.* wantuch, *нім.* Wagentuch) мішок, лантух, *діал.* вантух: в Олыцє вря(д)ники пано(в) ма(р)ша(л)ковичовъ бєруть... ω(т) ва(н)туха хмєлю по (д)вана(д)цати грошє(и) (Кременець, 1545 *ТУ* 70); од ванътуха хмелю грошей дванадцат (Вільна, 1568-1573 *ПККДА* II, дод. 559); взяли... хмелю вантуховъ два (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 243); ω(н) возо(в) в ли(ч)бє чотыри з хмєлємъ, въ ва(н)тухы зсыпаны(м),... до Кгда(н)ска а(л)бо сє гдє бы то(л)ко спродати моглъ провадитъ (Володимир, 1646 *ТУ* 337).

ВАНЧОСЪ *ч.* (*стп.* wanczos, *лит.* vančos) *(обтесані колоди дерева, дошки переважно для човнів)* *діал.* ванчос: я... моєй панєй хочу робити, як роботꙋ попєлнꙋю, так тєж и ванчосы на всє лѣто (Степань, 1544 *AS* IV, 413); Тєж лєсов на палєнє попєлꙋ и на

роботу ванчосу годных нетъ (Сушично, 1569 *AS* VII, 330); Панъ Андрє(и) Подгородє(н)ски(и) мєлъ... ванчосу сотъ В͡а/в (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 68 зв.); А што ся ткне товаровъ лисныхъ, клепокъ, ванчосовъ, паленя попеловъ то все в цалости зостат мает (Гнойня, 1596 *ПККДА* І-2, 168).

ВАПИЛО *с.* Вид ополоника, черпак: trulla, a(e), ѡполоникъ, сосу(д) ви(н)ни(й), вапило (1642 *ЛС* 404).

ВАПЛЕНЫЙ *прикм.* Поваплений: Ср(д)цє основа́н'но на со́вѣсти ра́зꙋма я́ко тын'кова́н'є вапле́ноє ка́мє(н)нои стѣны (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 203).

ВАПНА *ж. Те саме, що* **вапно**: gypsum, мѣлъ, вапна, крє(й)та (1642 *ЛС* 213).

ВАПНИСТЫЙ *прикм. (багатий на вапно)* вапнистий: Вѣвєрна: Клєѡва́тоє вапни́стоє мѣстцє (1627 *ЛБ* 196).

ВАПНО[1], ВАПЪНО *с.* Вапно: до Городна на роботу къ вапну не ходити (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); мотыкъ до мєшанья вапна три (1552 *ОКр.З.* 148); Тєж ꙋста(в)уємъ... абы вси по(с)политыє... о(т) вожє(н)я... дєрєва а(л)бо дро(в) ку палє(н)ю плиты и вапна на замки и͡ншы... выняты бы(лє) (1566 *ВЛС* 8); малеванье зъ вапномъ отбито (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/І, 215); мотикь г͡. а двѣ до ва(п)на (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 11); мѣлъ, вапно и тыжъ крє́йда (1596 *ЛЗ* 58); calx вапно (І пол. XVII ст. *Сем.* 42); 2 цебры(ки) для ва(п)на (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 3 зв.); Мѣлъ: Ва́пно, и ты(ж) крєйда. а́лбо мѣлкость (1627 *ЛБ* 67); 4 помо(ч)ники що ва(п)но гасили fr. 3//3 (Львів, 1634 *ЛСБ* 1054, 14); ca(e)mentum, мѣлъ, вапно (1642 *ЛС* 107); и єслѝ то тєлє́сноє; матєрѣ́алноє мѣсто в' Нб͡ѣ, то подо́бно, мꙋсѣли Хєрꙋви́ми мꙋлѧра́ми бы́т'; а арх͡гглѡвє ва́пно пали́ти; А Агг͡лѡвє цє́глꙋ възи́ти (Чернігів, 1646 *Перло* 145); И мѣли цѣглы мѣсто ка́мєнѧ, а и́лъ клєєва́тый мѣсто ва́пна (серед. XVII ст. *Хрон.* 18 зв.); **вапно нерозправленоє** — *(вапно, не розведене водою)* негашене вапно: вапна нєро(з)правлєного цєбриковъ дєвя(т)на(и)цє(т) (Львів, 1616 *ЛСБ* 1043, 24 зв.); **безъ вапна** — без розуму: "Черепье то естъ власное безъ вапна", то естъ — "слова безъ розуму!" (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 632).

Див. ще **ВАПНА.**

ВАПНО[2] *с.* Забороло на мурах, заступа; броня, панцир: lorica, loricula, броня, вапно, забрало (1642 *ЛС* 257).

ВАПНАНЫЙ *прикм.* Вапняний: Пєчъ пєрє(д) замъкомъ вапнана а въ цєгєльници печи д͡ (1552 *ОКр.З.* 150 зв.).

ВАПОРЪ *ч.* (*лат.* vapor) пара, *діал.* ва́пор: Абовѣм' вода мо́рскаѧ въсхо́ди(т)... на высотꙋ соу(п)тє́лными вапо́рами, воскоурє́нѧмъ а́льбо мгла́ми (Почаїв, 1618 *Зерц.* 10).

ВАРА[1] *ж. (зварена страва)* вариво: Нали́ли тє́ды мꙋ́жє(м) а́бы ѣ́ли, а коли скоштова́ли ва́ри закрича́ли мо́вєчи: смє́рть в' горнцꙋ мꙋжꙋ б͡жїй, и нє могли ѣсти (серед. XVII ст. *Хрон.* 323 зв.).

ВАРА[2] *виг.* Геть, *діал.* ва́ра: Але кгды... ся тежъ левъ очутитъ, вара, пане кролику! (Вільна, 1599 *Ант.* 841).

ВАРБУЗЪ *див.* **ГАРБУЗЪ.**

ВАРВАРСКИЙ, ВАРВАРСКЇЙ, ВАРВАРСКЫЙ, ВАРВАРЪСКИЙ *прикм.* **1.** *(іншої народності)* варварський, чужинський: По(н)тї́йстїй аси́стїй и фракї́истїй, и по всѣ(х) вар'ва́р'скы(х) зємлѧ(х) боудꙋчїє єп(с)пи, митрополити, ѡ(т) коста(н)ти́нопо́(л)ского патрїархи, абы поставлѧ́ли сѧ (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 225); Ты́м'сѧ лꙋка́вы(х) дꙋховъ гꙋфы прогонѧ́ютъ, и вар'вар'ски(х) народовъ польки побѣжда́ютъ (Єв'є, 1611 *На г. Ог. К.* 2); Цны́й Жєлибо́рскихъ до́мє; бо ко́сы схилїо́нє, Бы́стро на ка́ркъ Варва́рскїй: но́сишъ нaѡстро́нє (Львів, 1642 *Бут.* 2).

2. *(жорстокий)* варварський: ци(м)бровє тежъ прє(з) атєсы(с) рѣкꙋ смѣло(с)тю ва(р)варъскою бринꙋли (1582 *Кр. Стр.* 44 зв.); Двѣ ср(д)ца сѧ спойли, мєчъ ихъ розрыва́єтъ, Мо́цъ старожы́тныхъ домо́въ прє(з) то ѡсвѣдча́єтъ. Которымъ варва́рскїє гꙋ́фы нє зровна́ли (Київ, 1630 *Соб. На г. Стетк.*, тит. зв.).

ВАРВАРСКО *присл.* По-варварськи, жорстоко, грубо: barbare, ва(р)ва(р)ско, грубо (1642 *ЛС* 100).

ВАРВАРСКЫЙ *див.* **ВАРВАРСКИЙ.**

ВАРВАРЫ, ВАРЪВАРЫ *мн.* (*одн.* ва́рваръ *ч.*) (*гр.* βάρβαρος) *(народи і племена, що не належали до греко-римської цивілізації)* іновірці, варвари: собравшєсѧ множєство нєчєстивы(х) варъваръ на рєку да(н)увимъ (1489 *Чет.* 199); Мелитяне варва-

ри, што ся называютъ погане, не видѣли Павла (XVI ст. *НЄ* 67); Абóвѣмъ, зáвистникъ... мóвилъ... Дла чóго оуслоýха(л) и да(л)сѧ єси звєсти ты́мъ вáрварѡ(м), ты(м) сирїйчикѡмъ, томоу здавна оупорномѹ и гóрдомѹ кгрєцкомѹ нарóдѹ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 47); А гды слнце зашло, и нóчъ настѹпи́ла, воєнныи инстрѹмéнта, котóрыи на кóлахъ привєзли были вáрвари на взя́тьє мѣста, всѣ огню на спалéньє ѡ(т)дали (Київ, 1627 *Тр.* 662); Вáрваръ. Barbarus (1650 *ЛК* 431).

ВАРҐИ, ВАРКГИ *мн.* (*одн.* варга *ж.*) (*стп.* warga, wargy) губи: Была тéды статѹра єго, дóсить оулóмна, и нєзвычáйна, волосы тóлко на вáрґахъ мáючи, и трóха штось мхѹ на вышнєи чáсти поличковъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 8 зв.); Оуста, ѹстна: Ґѹба, вáрги (1627 *ЛБ* 141); Романа Сокчинъского в твар с правого боку, почавшы од варкгъ ажъ до уха пострелено (Варшава, 1641 *ЧИОНЛ* XIV-3, 158).

ВАРЕ *присл.* (*рум.* vare) справді, дійсно: Дѣля того не мовитъ Христосъ, коли прійдетъ сынъ, ци варе намъ дѣла будетъ истямляти, чомъ мовитъ на розумъ усѣмъ (XVI ст. *НЄ* 209).

ВАРЕ ДЕ *присл.* Будь-де, де-небудь: Дѣля того, варе де чуете, ажъ проповѣдаютъ слово Божіе по правдѣ, пуйдѣте, и слухайте (XVI ст. *НЄ* 113).

ВАРЕ КОТРЫЙ *займ.* Який-будь, будь-який: Варе у котрый часъ члвкъ грѣшный изъдыхнетъ ико милостивому Богу, у тотъ часъ Бугъ проститъ (XVI ст. *НЄ* 31); варе у котрый часъ члвѣкъ грѣшный ико нему изъдыхне, и нѣколи за грѣхы не истямитъ, али булма тя будетъ миловати (Там же, 108).

ВАРЕ КТО *займ.* Будь-хто, хто-небудь: И єщє варє комоусѧ озритъ боудъ котораа кривда боудъ на которого члка ѡ(т) тыхъ сєлъ а ѡнъ да имаєтъ соби спрашѹвати на нєго зако(н) прѣд нами алибѡ прѣдъ ігоумєнѡмъ (Сучава, 1552 *МЭФ* фотокоп. № 12); "Варе кто не иметъ носити крестъ свуй, не иде // за мною, не може быти муй ученикъ" (XVI ст. *НЄ* 31-32).

ВАРЕ КУЛЪКО *присл.* Скільки-небудь: Пуйди, варе кулько, имаешъ, продай и // дай убогымъ (XVI ст. *НЄ* 142-143).

ВАРЕНЄ, ВАРЕНІЄ, ВАРЕНЪЄ, ВАРЕНЬЄ, ВАРЕНА *с.* **1.** *(приготування страви)* варіння, вариво: въ сєнахъ коминъ, длѧ варєньѧ єсть (1577 *AS* VI, 77); кнѧ(з) ку(р)пски(и) // побра(л)... па(н)вє(и) до варє(н)я рыбъ три (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 133-134); котелъ великий до вареня потрав еденъ (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 297); пановокъ до вареня рыбъ три (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 406); Варéнѧ (*Уж.* 1645, 49 зв.); В ты(ж)день брата єдного, шáфаръ, прє(з) кѹхню идѹчи, три зéрнѣ сочєвицѣ оузрѣвши на зємли лєжáчїи, которїє брáтѹ... Ґды сѧ поспѣшáлъ... єи до варéнѧ наготовáти, помєжи па(л)цѣ, Ґды єи полока(л), з водóю з нєѡбачéнѧ выплынѹли (серед. XVII ст. *Кас.* 43 зв.);

(виготовлення хмільних напоїв) варіння: его милость... кгвалтовне капшизну отъ варенья пива манастырского на себе беретъ (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 393); вєрнѹлъ... начинъя ро(з)ныє до варєнъя пива и палєнъя горє(л)ки (Кам'яногірка, 1611 *ЛНБ* 5, II 4053, 31); взято... Котловъ вєликихъ до варє(н)я пива два (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 105).

2. Варена страва, вариво: А нѣкоторыи єно крóпєль кíлька олíвы въ варéніє впѹщáли (Київ, бл. 1619 *О обр.* 171).

Див. ще **ВАРИВО.**

ВАРЕНИКЪ *ч.* Вареник. Вл.н.: Иванъ варєни(к) (1649 *РЗВ* 334 зв.).

ВАРЕНИЦА *ж.* Варениця. Вл.н.: васи(л) варєница Сотни(к) (1649 *РЗВ* 199).

ВАРЕНІЄ *див.* **ВАРЕНЄ.**

ВАРЕНЪЄ *див.* **ВАРЕНЄ.**

ВАРЕНЫЙ, ВАРОНЫЙ *прикм.* **1.** *(одержаний внаслідок варіння)* варений: Та(к)же кого боли(т) сєлєзє(н), а(л)бо оутроба възми .д. ло(ж)ки боуквицѣ варєнои. а .д. ло(ж)ки вина. а .л. зє(р)нь пє(р)цоу // сто(л)ци посполоу и пїи пораноу (XVI ст. *УТ* фотокоп. 7-7 зв.); Y tysto było wáriene Smážone tá y peczone Y pyrohy támo były tá y borsczyka záryły (Яворів, 1619 *Гав.* 22); въ сѹбóтѹ засъ ры́ба варéнаѧ розмайтаѧ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 165); В сєй днь,... чѹдо вéлцє знамєни́тоє, котóроєсѧ прє(з)... пшени́цѹ варéнѹю стáло (Київ, 1627 *Тр.* 273); sapa, а(с) вино варєноє (1642 *ЛС* 361).

2. *У знач. ім. с.р.* **варєноє** *(варена страва)* варене: Były tam y waronoie Ta były y smażonoie (Яворів,

1619 *Гав.* 22); зезволили // всѣ на тоє, абы ѡного дна сѹходаде́ніє(м) ѡбышлйса, понєва(ж) жа(д)нои надѣи нє бы́ло, абы́са кто з ни(х) чого варе́ного сподѣва́ти мо́глъ (серед. XVII ст. *Кас.* 45 зв.).

ВАРЕНЬЄ *див.* **ВАРЕНЄ.**

ВАРЕНА *див.* **ВАРЕНЄ.**

ВАРЕХА, ВАРЕХВА, ВАРОХА, ВЕРЕХА *ж.* **1.** Ополоник, *діал.* варе́ха: также у кухни: котлы, секачи, рожны, келни, варехви железные... то все побрано (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 161); за варєхѹ желѣ(з)нѹю до цє(р)кви дла ношѣна ѡ(г)ню fr. 1 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 3 зв.); мєновитє взято...//... варо(х) зєлєзныхъ шє(ст) (Київ, 1635 *ЛІІБ* 5, II 4060, 106, 432); rudicula, варєха, копи(с)т(ъ), кочєрга (1642 *ЛС* 357); Варєха. Trua. Trulla (1650 *ЛК* 432).

2. *ч.* Вл.н.: Стєфанъ Вєрєха (1649 *РЗВ* 435 зв.).

ВАРЕ ЧІЙ *займ.* Чий-небудь: Симбрелю варе чій не держи у себе (XVI ст. *ІІЄ* 19).

ВАРЕШКА *ж.* Малий ополоник, *діал.* варешка: пограбили... варешокъ желѣзныхъ двѣ (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 137).

ВАРЕ ЩО, ВАРЕ ШТО *займ.* Будь-що, щонебудь: Варе що есте чинили симъ моимъ меньшимъ, мнѣ есте чинили (XVI ст. *ІІЄ* 56); варе што меме просити изъ вѣровъ, послухатъ насъ Бгъ (Там же, 100).

ВАРЕ ЯКЪ *присл.* Як; так само, як: варе якъ чи(ни)ли тоты Іосифъ, и Никодимъ, и тоты жоны, такъ и мы чинѣмъ (XVI ст. *ІІЄ* 56); варе якъ намъ давъ Бгъ руки имляти,... тымъ же кѣпомъ и дѣло душевное имити, и ухватити (Там же, 185).

ВАРИВО *с.* **1.** *(варена страва)* вариво: Варе́ніє: Ва́риво, потра́ва (1627 *ЛБ* 13); оувари́въ Іа́ковъ ва́риво, до кото́рогѡ пришє́дши Ісавъ с по́ла спрацова́нный ре́клъ: да́й мнѣ з ва́рива тогѡ бомъ са вєлми спрацова́лъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 39 зв.).

2. Городина: Вари́во. Olera. Legumina cotioni idonea (1650 *ЛК* 432).

Див. ще **ВАРЕНЄ.**

ВАРИВОДА, ВАРЫВОДА *ч. (вередлива людина)* варивода. Вл.н.: Сємєнъ Варивода (1649 *РЗВ* 400); Стєфанъ варывода (Там же, 429); Ма(р)ти(н) варивода (Там же, 431 зв.).

ВАРИСТЫЙ *прикм.* **1.** *(придатний для варіння)* варистий, варильний: Вари́стый. Coctilis (1650 *ЛК* 432).

2. Гарячий: А памєта́ючи товіа на мо́вы а(н)ггловы вы́налъ з' то́рбы своє́й кѹсъ оутро́бы и взложи́лъ ю на оу́глье вари́стоє (серед. XVII ст. *Хрон.* 388).

ВАРИТИ, ВАРИТЬ, ВАРІТИ, ВАРЇТЇ *дієсл. недок.* (що і без додатка) *(кип'ятити у воді, готуючи страву, напій і т.ін.)* варити: а к томѹ єще и(з) собою приносать дї го(р)шковъ вєликихъ што имъ тивонъ в нихъ єсти варить (1552 *ОЛЗ* 186 зв.); В тот час в том дворє было: ...скура конская котел великий, што есть варить (Володимир, 1568 *АрхЮЗР* 8/III, 163); приноси́ти мѹкѹ з сыро(м) ва́ренѹ въ цркви... єсть вєли́ка єрєсь (Львів, 1591 *Гр. Ієр.*); Та(к)жє ко(г) яица бола(т) то кро(п) вари и піи то минає(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 12); є(м)ли... травы єлє(н)а язика и вари в винѣ(XVI ст. *Травн.* 200); ю(ж) в мѣстє (бы(л) коре́цъ я́(ч)мєнє за сто зла́ты(х) чрьвєны(х) оубозїи ю(ж) ско́ры и псы со́бѣ вари(ли) и оу смѣта(х) гла́дали што бы или (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 83 зв.); sczo budesz wárity Dla mene (Яворів, 1619 *Гав.* 17); pytaiesz sczo waryty (Там же); тє(ж) дво(м) нєвѣста(м)... цо вари(ли) исти... далємъ гро(ш) 12 (Львів, 1631 *ЛСБ* 1051, 5а); варїтї (I пол. XVII ст. *Сем.* 59); варіти (Там же, 109); elixo, варю (1642 *ЛС* 176); Варѹ // бѹдѹ вари́ти coquam (*Уж.* 1645, 47-48); Ва́рачи (Там же, 49 зв.); што ко́лвєкъ ма́єтє пєчи, то пєчи́тє, а што ма́єтє вари́ть то вари́тє (серед. XVII ст. *Хрон.* 94); **варити в сердцу** (що) *(не виявляти відкрито своїх переживань)* замикатися в собі, *діал.* вари́ти в со́бі (що): на свою вєли́кѹю згѹбѹ ядъ гнѣвли́вости хова́ю(т), ва́рячи єго в ср(д)цѹ своє(м) мо́л'чко(м) (серед. XVII ст. *Кас.* 122); **варити и проливати** — невмілими діями зводити щось нанівець, псувати: Златоустого бѣседу золотую калом помазав, — чего чинити не умѣл, а власнѣ як бабский богословец неосторожнѣ учинив, яко приповѣдают простые люди://"Варити, — мовить, — и пролив" (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 237-238);

(готувати хмільні напої) варити: они дей колькось недѣль тое корчмы неварили для переказы

поганства Татаръ (Краків, 1507 *АЮЗР* II, 117); тая [дє(в)чина]... // хусты прала а ѡзабши ꙋ реки шла сѧ грє(т) до бровару гдє пиво варили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 58-59); волно ему... пива варити самому и продавати // шинкаромъ (Кременець, 1569 *ПККДА* II, дод. 558-559); а тымъ же подданымъ костелнымъ куповатъ, продаватъ, питя вшелякого шинковать албо варить не боронили (Варшава, 1579 *АрхЮЗР* 6/I, 79); Нє вм(с) ли... Сами и(з) свои(ми) слꙋговинами... горє(л)ки прєпꙋща́ныє кꙋритє, пиво троа́ко выбо(р)ноє ва́ритє, и в пропа(ст) нєсы(т)наго чре́ва влива́єтє (1598 *Виш. Кн.* 272 зв.); Помєнєныє ѡсобы... пива варєчи такъжє продавали ва(р) // по два(д)цати золотыхъ полъскихъ (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131-131 зв.).

ВАРИТИСЯ, ВАРИТИСА *дієсл. недок.* Варитися: Бꙋдє(т)ли в'ко́ло котла огóнь, а придаси ємꙋ дрѡ́въ, запа́литъса, и тóє што в' котлѣ ва́ритъса, и врѣєт' (Вільна, 1627 *Дух.б.* 391); ferbeo, кипю,... варюся (1642 *ЛС* 195); Тое море лежитъ праве на всходъ сло(н)ца, а вари(т)ся в мори я́къ оу ко(т)лѣ и прото солоно (серед. XVII ст. *Луц.* 544); приходи́лъ слꙋга сщ҃е́нническїй коли́ сѧ вари́ло ма́со, и... всє // што ви́лками поднéслъ бра́лъ собѣ сщ҃е́нникъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 198 зв.-199).

ВАРИТЬ *див.* **ВАРИТИ.**

ВАРИШЪ *див.* **ВАРЫШЪ.**

ВАРИЯЦИЯ, ВАРЫЯЦИЯ *ж.* (*стп.* warjacja, *лат.* variatio) зміна, видозміна у судових свідченнях: знову хотечи его словъ варыяции, которую самъ презъ себе учинилъ, знову презъ квестию на немъ оказати, зобравшы людей и мужовъ обычихъ... // того злочынцу привести казали (Володимир, 1625 *АрхЮЗР* 6/I, 460-461); Про то тые мужове... видечы... таковое его повторъное признанъе, а варияцию значную не ведати для чого чынячи,... оного на горло водлугъ права, всказали (Там же, 461); а тепєрє(ш)нє(г)[о] позву, ани с пє(р)шимъ ѡрииналънымъ, ани с другимъ по(д)комо(р)скимъ... нє (з)водилъ, вєликую и (з)на(ч)ную вариацию учинилъ. Зачимъ и(ж) въ правє посполито(м) вариация жа(д)ная мє(ст)ца мѣти нє можє, тєды и за таковы(м) поварованы(м) (*помилково замість* повариованы(м). — *Прим. вид.*) по(з)вомъ тая справа... прозєквована быти нє можє, и тотъ позовъ поря(д)ны(и) нє єст (Київщина, 1639 *ККПС* 249).

ВАРІТИ *див.* **ВАРИТИ.**

ВАРЇТЇ *див.* **ВАРИТИ.**

ВАРКОЧЪ *ч.* (*стп.* warkocz, *стч.* vrkoč) (*сплетене волосся*) коса: дрꙋгиє за(с) поѡ(б)рѣзовавши ва(р)кочє а(л)бо волосы свои крꙋтили поворозы а сами ся на дєрєва(х)... повѣшали (1582 *Кр. Стр.* 45 зв.).

ВАРНИКЪ *ч.* Кухар: Ва́рникъ пова(р). Coquus. Magirus culinarius (1650 *ЛК* 432).

ВАРНИЦА *ж.* Місце для варіння чого-небудь; кухня: Варница. Culina. Coquina (1650 *ЛК* 432).

ВАРНЫЙ *прикм.* Який використовується для приготування їжі: Ва́рный. [F]eruidus. F[l]agrans. Aestuos(us). Feruens (1650 *ЛК* 432).

ВАРОВАНЄСА, ВАРОВАНЬЄСА *с.* (*стп.* warowaniesię) остерігання: Всé тєды, я́ко(м) рéклъ, што єстъ в' ни́хъ, éстъ злóє, и вели́кого варова́нѧ сѧ гóдно (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 190); Говѣнїє: Боѧзли́вость в' кóлѡ ѡглѧ́дꙋючаѧ сѧ, хоронéньєсѧ, варова́ньєсѧ (1627 *ЛБ* 162).

Див. ще **ВАРОВАНЯ.**

Пор. **ВАРОВАТИСЯ.**

ВАРОВАНЬЄ *див.* **ВАРОВАНЯ.**

ВАРОВАНЯ, ВАРОВАНЬЄ *с.* **1.** (*захист*) ґарантія, забезпечення: давши на сєбє запи(с) жидови з вєлики(м) варованя(м) тыє по(л)торы тисячи золоты(х) дати на часы пєвныє (Львів, 1585 *ЛСБ* 70, 1 зв.); А то застановенье и покою зобополного варованье учинено мѣло быти на прикладъ конѳедерацiи (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1143).

2. Уникання чогось, уберігання від чогось, остерігання: Ѡто як я́снє Прєбл(с)вéный тóй Ѡц҃ъ коро(т)кими слѡва́ми ты́ми, нєна́вистнꙋ и варова́нѧ гóднꙋ показа́лъ гєрéзыю тꙋю (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 224).

Див. ще **ВАРОВАНЄСА.**

Пор. **ВАРОВАТИ.**

ВАРОВАТИ *дієсл. недок.* (*двн.* (bi)waron, *нвн.* wahren) **1.** Обумовлювати, домовлятися, випрошувати собі що-небудь: Варуемо теж собе чтырехъ огородниковъ... до огорода тамошнего собе зоставуем (Локачі, 1591 *ПККДА* I-2, 164); Такъ и мы то собѣ варовали есмо и варовати будемъ у папежа,

абыхмо по старому складъ вѣры въ церквахъ своихъ отправовали (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 129); в ты(м)же записѣ варую(т) собѣ ѡстафіи и ва(р)хулъ которыє спо(л)нє купили тую ролю и(ж) ѡди(н) другогого (!) нє можє(т) с нєѣ выкупи(ти) ѡпро(ч) єсли бы з добро(и) волѣ которы(и) с ни(х) дрȣгому хотѣлъ спусти (!) (Одрехова, 1611 *ЦДІАЛ* 37, 2, 18); кролеви Полскому Казимирови Второму Россове мѣста Львова, себе..., и самое мѣсто поддали, и толко собѣ уживанье волное старожитной... вѣры варовали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1026); и то собѣ варовали Єслибы дмитрь дрȣгȣю половинȣ пȣща(л) нє можє(т) никомȣ єдно тȣ(и) мари братовȣ(и) (Одрехова, 1625 *ЦДІАЛ* 37, 2, 39); ѡнъ [Матъфє(и) Михаловичъ]... продаючи визыны камєнє(и) пятъдєсятъ и пятъ, вымовлялъ то и варова(л) собє, жє тую всю визыну помєнєнымъ паномъ... нє на тутє(и)ши(и) володимє(р)ски(и), алє на лвовъски(и) любо на любєлъски(и) камєнъ, которы(и) єстъ ѡдъ тутє(и)шого володимє(р)ского чътє(р)ма фунътами мєнъши(и), продати (Володимир, 1643 *ТУ* 323).

2. (кому що, чого і без додатка) Ґарантувати, забезпечувати: вызнаваю... хотєчи то по(с)тановити и варовати абы по животє моє(м) жона моя милая маря... ни ѡ(т) кого... трȣ(д)но(с)ти... нє мѣла (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1943, 15); всѧкȣю ȣдѧчность Єго Милости и потомъствȣ Єго Милости поки жив бȣдȣ, показывати... нє занєхаю, якож варую то Єго Милости кнѧзю Романȣ и потомъкомъ Єго Милости тым... листомъ (Камінь, 1571 *AS* III, 380); А такъ, варуючи ихъ милостямъ пану Козинскому, и паномъ Колпытовскимъ и пану Холоневскому покой, абы нихто иный напотомъ тое головщины на нихъ самыхъ и на подданыхъ ихъ Милостей не поисковалъ симъ листомъ моимъ доброволнымъ за именованыхъ пановъ Витковскихъ... пану Козинскому... описую и обовезую и ручуся (Володимир, 1586 *АрхЮЗР* 6/І, 157); Которые выше писаные всѣ артикулы меновите ижъбы его королевская милость намъ привиліями своими господарьскими потвердити, варовати и умоцнити рачилъ (Новогородок, 1594 *MCSL* 1/2, 556); па(н) воєвода києвъски(и), нє входєчи в да(л)шиє затяги правныє с паны Трипо(л)скими,... ѡныє кгру(н)ты,... до вжива(н)я их вєрну(л) и поступи(л), варовавши ѡ(т) сєбє самого... пєвными записы и зарұками (Київщина, 1600 *ККПС* 149); И котрáѧ прéдъ тымъ зáвшє ворогóвана Тáѧ ѥжъ єстъ покóємъ вѣчнымъ варóвана (Львів, 1616 *Бер. В.* 81); ма(л)жо(н)цє моє(и) варую и сєю... лєкгацією моєю по(з)воляю, и(ж) во(л)но є(и) будє(т) в то(и) жє сумє кому хотячи... завє(с)ти и пусътити (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 213).

3. (що і без додатка) Утверджувати, установлювати: Тоє(ж) в прави́ла(х) по всѣ(х) собѡ́ра(х) варóвано, абы дȣхо(в)ныи... во(и)нóю бáвитисѧ нє смѣли (Вільна, 1596 *З.Каз.* 34 зв.); Мы зась у звѣздочетскіе о томъ споры не вдаючися, толко оное вѣдаючи, же каноны святыхъ соборовые ясне то варовали, абы нихто въ свята[хъ] або празникахъ, а особливе въ великоденномъ,... отмѣны... чинити не смѣлъ (1603 *Пит.* 89); Той роздѣлъ царства тестаментомъ вѣчнымъ варовалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 325).

4. Пильнувати, вважати, остерігатися: а до того єщє пилно варовати и боронити, абы в манастырєх свєтых и обитєлях школ для науки дєтинноє нє было (Берестя, 1591 *ПІФ* 105); Абóвѣ(м) єсли и́начєй оучи́нишъ, варȣ́й абы́сь нє послы́шалъ и сáмъ грóзного óного гóлосȣ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 210); Снабди́сѧ сáмъ: варȣючи стєрєжи́ сѧ (1627 *ЛБ* 119);

(від кого, чого) уберігатися; запобігати чомусь поганому: а кгды обачили за парканомъ валу штуку усыпаного, варуючи од неприятеля, назад се одвернули (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 589); Иваниха Угладчиха... винна будучи до скринки меское грошей готовых полсемы копы... за... долгъ комору... поручила на потребу мескую... варуючи себе от ме(не)ного долгу (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 17); **варуй Боже** — борони Боже; крий Боже: Алє варȣ́й Б҃жє розȣмѣти тáкъ ѡ нєроздѣлной и́стности и є́стєствѣ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 278); варȣ́й тогѡ Б҃жє, нє ты́лко мóвити áлє и помы́слити вѣрномȣ ч҃лкȣ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 915).

5. (чого і без додатка) Застерігати: А сынодъ Никейский наболей того варуетъ, абы хрестияне напотомъ николи зъ Жыдами Пасхи не празновали (Вільна, 1599 *Ант.* 777); А ихъ жадное болшей

маетностки своее, и ничие иншое у собе не маю, теды тымъ тотъ тестаментъ и остатнюю волю мою кончу и замыкаю, варуючи еднакъ, абы его нихто ни въ чемъ не нарушалъ (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 409); особливо варуемо: хто би який быв бунтовник, там же зараз мают карати, не отсилаючи до нас (Київ, 1649 *Тр. ЧАК* 146).

6. Зберігати: намъ не непевно для того отъ пана Бога подана есть наука писма, абы имъ законъ святый и все побожные речи могли быти кгрунтовне и статечне задержаны и въ потомные часы ворованы (Літовиж, 1582 *АрхЮЗР* 7/I, 32); Понєважъ вшєлякїє речи, которыє письмомъ нє бываютъ описаны и варованы, часомъ съ памети людской выходятъ и въ запамятанє идѹтъ, а которыє письмомъ утвєржоны бываютъ, тыє въ поважєню и въ памєти людской трвалыє и грѹнтовныє на потомныє часы захованы зостаютъ (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 63); вси речи часом с памети людское сплывают и въ запомнене приходят, чого бы писмом для ведомости потом будучих людей не было варовано (Руда, 1646 *ПККДА* I-1, 82); кожъдая рєчъ, которая пи(с)мо(м) нє є(ст) варована, в запомєта(н)є лю(д)скоє приходитъ (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 211).

ВАРОВАТИСЯ, ВАРОВАТЬСА *дієсл. недок.* (кого, чого) Остерігатися, уникати: а потомъ варѹючи са Твоа милость того, абы Вѣничанє, послышавши Твою Милость з войском къ собє идѹчи, шкоды котороє замкѹ томѹ нашомѹ нє вчинили (Вільна, 1541 *AS* IV, 280); В що вéзрѣти éслись ѡ(т)цъ нє лѣноуйса, чѹжоýю прєстрóгѹ мáючи вароýйса (Острог, 1607 *Лѣк.* 183 зв.); Варѹймоса всáкои... мáрнои и порóжнєи мóвы (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 306); Оучѣможъся... злы́хъ дѣлъ пи́лнє са варовáти (Київ, 1622 *Сак. В.* 41); ѹклонáюса: Варѹюса, выстєрѣгáюса, ѡ(т)вєртáюса, звєртáю в стóронѹ (1627 *ЛБ* 138); мáса и́хъ éсть нє бѹдєтє а здóхлинъ варóвать са бѹдєтє (серед. XVII ст. *Хрон.* 118 зв.).

Див. ще **ВОРОВАТИСА.**

ВАРОВИТЕ *присл.* Ґарантовано: мы в повинности нашо(и) почуваючи(с) варовитє ѡбоимъ сторонамъ во(л)ноє право зоставуємъ (Новогородок, 1595 *ЛСБ* 276, 1 зв.).

ВАРОВНЫЙ *прикм.* Ґарантований, надійний: мы я(к) свѣцкїє людє на дхвныє справы ѡ(т)повєдати нє могѹчи нє хотѣли и нєво(л)ства на наро(д) нашъ вѣчного наносити нє позволяти щитили(с)-мы(с) правы и во(л)ностями: та(к) свѣцкими я(к) и дховными нашими и ѹгодою з арцибискѹпомъ которая досы(т) варовна є(ст) (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1 зв.).

ВАРОВНѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* Надійніший: А маетность мою... до мѣстцъ варовнѣйшихъ... розныхъ часовъ звезъ и спровадилъ (Луцьк, 1607 *АСД* 1, 233).

ВАРОВОЄ *с.* Податок відваріння пива: отъ кождое судины меду пресного поветщины по грошу, а отъ вару пива такежъ по грошу варового (Вільна, 1556 *АрхЮЗР* 8/V, 110).

ВАРОНЫЙ *див.* **ВАРЕНЫЙ.**

ВАРОХА *див.* **ВАРЕХА.**

ВАРОШЪ *див.* **ВАРЫШЪ.**

ВАРСТАТЪ, ВАРЪСТАТЪ *ч.* (*стп.* warstat, *нім.* Werkstatt) **1.** Майстерня: то есть потребная речь: жебы люде зъ варъстату и съ цеху в.м. бывали, для всихъ престрогъ пожитечныхъ (Вільна, 1599 *Ант.* 651);

перен. (про римську курію) майстерня: боимѡса абы по(д) заслóною того калєндара, на што и́ншого мѣры нє брано, хотачи за ты́мъ калєндáровымъ шноýркомъ, чєрє(з) ѡ(т)ца пáпѣжа оукѹчєномъ, зачáсомъ штó и́ншого с тогó жъ варстáтѹ на(м) гóршєй нєсмáчного на нáсъ вы́волочи (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 49 зв.).

2. *(знаряддя праці ремісника: прилад для оброблення або виготовлення чого-небудь)* верстат, *діал.* варстáт: Ива(н) дрѹка(р) помыслы(л) бы(л) бо(л)шє кни(г)... выдати, На що зближи(л)ся бы(л) зо всѣми варстаты ѹсѣ зо всѣми налєжачими штуками заставил взчинєноє имя до жидо(в) в сумє нємало(и), в по(л)торы тисячи золоты(х), ты(ж) и до(л)ги своя плати(л) (Львів, 1585 *ЛСБ* 70, 1); звы́кли аѳєнчїки...//... дѣтóкъ свóихъ... пéвними днáми, ґды прáвє всѣхъ рємє(с)никѡвъ варстáты нє гоулали, єщє молодыхъ по всѣхъ оулицахъ провáдїли гдѣ пилновáли до якого бы варстатоу ѽчи мѣли склонѣйшиє и на якúхъ бы рємєснїковъ бáрзѣ(и) погладáли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 240-240 зв.); Дѣлáтєлищє: Варстáтъ (1627 *ЛБ* 34); Ѡрѹдїє:

Посѹдокъ, на́чинѧ, или якоєкóлвєкъ на́чиньє, и инстрѹмєнтъ якω, нóжъ, долото, Пила, или варста(т) (Там же, 153); За 10 шрѹбь до ва(р)статѹ далє(м) fr. 8 (Львів, 1635 *ЛСБ* 1054, 17 зв.); **варстатъ друкарский** — друкарський станок: повєлѣлъ єсми имъ оучини́в'ши вар'ста(т) дрѹка́рьскїи, и вы́дрѹковати сїю кни́гѹ (Заблудів, 1568 *УЄ* № 552, 3 зв.); ѹчи́тєлєвє костє́ла ри́мъского… та(к) сло(в)нє с ка́за(л)ницъ костє(л)ныхъ, яко и пи́смо(м) з ва(р)ста́то(в) дрѹка(р)скихъ… призыва́ютъ ва(с) въ є́дность (Острог, 1587 *См. Кл.* 4);

перен. (дійовий засіб у якійсь дії, справі) знаряддя: Гдє за́сь в'витыю єгω Корóны положѹ слє́зъ бнóгω жрóдло; рє́чь в'пра́вдѣ рѣдкѹю, и котóраа // в' мнóгихъ нєла́твоса знайдѹє(т), котóрыхъ нп҃ѣ збыва́єтъ таємны(и) варста́тъ (Київ, 1627 *Тр.* 555-556).

3. *Перен. (вид діяльності кого-небудь)* заняття: негодность осѣдала епископскіи столицы и митрополианскіи… которыи не зъ монастыревъ… любо в законничомъ животѣ выцвѣчены бывши на нихъ ся всажали, якъ тое церковныи уставы мѣти хотятъ, але заразъ отъ // господарствъ суетнихъ и земледѣлствъ, або зъ варстату ремесла жолнерского, въ нагороду заслугъ своихъ, а надъ то — неуки и простаки великіи въ писмѣ святомъ небѣгліи,… иноческого живота не скоштовавши (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1056-1057).

ВАРТА, ВАРЪТА *ж.* (*нвн.* Warte) сторожа, варта: ωни нє припѹщаютъ до себѣ… оубогихъ…, наставляючи варти, нє тылко при двєрєхъ покоє(в) своихъ: алє и в' брамахъ (поч. XVII ст. *Пчела* 31 зв.);

охорона, вартування: А въ городе с тыми слѹгами цєръковъными… повиноватъство ихъ на варътє городенъ своихъ в замъкѹ длѧ ωбороны колоды колье камєньє на горо(д)нє(х) мєти и водѹ ставити (1552 *ОКЗ* 47); протестанта… вартою и везенемъ, и луповъ, побраныхъ у пана Дебского, зневажили (Житомир, 1640 *АрхЮЗР* 6/І, 526);

за вартою — під вартою, під арештом, в ув'язненні: и всажєно єго на вє́жѹ высóко на мори и бы́лъ тамъ за вартóю, и́жє трѹдно было выити (1616 *Остр.л.* 129); а мене самого… через цалый тыжден и далей за вартою держали (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 158).

ВАРТОВАНЄ, ВАРТОВАНЬЄ *с.* Вартування, сторожування: За тымъ вартованьемъ ихъ у мытѣхъ нашихъ шкода великая нам ся стала (1540 *АЮЗР* І, 108);

вартування, пильнування: онъ былъ при вартованю протестанта и его товариства (Житомир, 1640 *АрхЮЗР* 6/І, 527).

Пор. **ВАРТОВАТИ[1]**.

ВАРТОВАТИ[1] *дієсл. недок.* (*стп.*wartować, *нвн.* warten) (кого, що і без додатка) *(бути на сторожі, дбати про чиюсь безпеку)* вартувати, сторожувати, охороняти: кгды на́мъ пришлó вартова́ти, И ωкóло ста́дъ чоу́лымисѧ найдова́ти В ночи́ пра́вє кгды́смы звыклє пильнова́ли, И спокóйности ωвє́цъ пєрєстєрєга́ли (Львів, 1616 *Бер. В.* 71); тєжъ возномѹ, и слѹгамъ котры єго ва(р)товали всє(г) зло(т) 1 и 24 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4).

2. Вартувати, пильнувати: Которые протестанта вартуючи зъ его челядю и товариства, южъ передъ заходомъ слонца учинивши намову, — же: "волимы оныхъ, въ ночи спячихъ, побравши, же бы о тымъ нихтъ не видалъ, позабиятъ любо утопить" (Житомир, 1640 *АрхЮЗР* 6/І, 524); который домъ, где сталъ самъ, посполу съ товарыствомъ и возньмъ, хлоповъ сто, двесте и далей… вартовали (Там же, 525).

ВАРТОВАТИ[2] *дієсл. недок.* (*стп.* wartować, wertować) *перен.* (що) переглядати, гортати: Вартоуючи одна(к) книги, о синωдахъ прє(з) лати(н)никωвъ списаныє, с трафѹ(н)кѹ напалємъ на то(т) листъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 116 зв.);

(чим) студіювати (що): єсли за(с) пришє(д)ши до библїωтє́ки якóи вартова́ли кни́гами рóзными, чита́ючи лю(б) плятóна, лю(б) вѣршѣ гомє́роуса до наоу́ки шкóлной ихъ ω(т)дава́ли, розоумѣючи, жє ωноє хлóпѧ пи́лнє оучачи сѧ своймъ рóдичомъ сла́воу… принєсоу(т) (!) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 204 зв.).

ВАРУНКОВЫЙ *прикм.* (*стп.* warunkowy) відповідний до умови, вимог: А продал Єго Милость мнѣ попел правє добрый, варѹнковый (Вільна, 1555 *AS* VII, 10).

ВАРУНОКЪ *ч.* (*стп.* warunek) **1.** Умова, домовленість: мы… постерегати есмо того повинни, абы… въ певномъ порядку и варунку, по смерти

его, вси добра церковные зостали (Тикотин, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 59); я... ѡноє име(н)є своє... пови(н)ному моєму... на вєчно(ст) продала... на которую то продажу мою, а куплю єго м(л). и ли(ст) мо(и) з пєвными вару(н)ками... пану во(и)скому єсми дала (Житомир, 1584 *АЖМУ* 142); Потóмъ кгды к(р) стефáнъ... до крáкова приéхалъ, на сéймѣ коронáціи,... знóвꙋ тогóжъ вароу(н)кꙋ повторúлъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 24); жаднымъ способомъ въ вѣрѣ зъ Римлꙗны ся не едночили, але, пилне оной перестерегаючи, особливого варунку и убеспеченя о вѣрѣ и достоинствахъ духовныхъ своихъ на той часъ домовлялися (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1043).

2. *(вимога)* умова, застереження: Варꙋнокъ на нєпослушны(х) побо(р)цов повєтовы(х) ку рєвидова(н)ю (1566 *ВЛС* 25); ѡны(х) жидо(в) росо(ш)ски(х)... во(л)ными єсмо вчини(ли) вскладаючи єще мєновитє в сє(с) на(ш) ли(ст) таки(й) варуно(к) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 61); просили сꙋдъ нашь... позъволить вє(д)жє с ты(м) докладо(м) и варꙋнъкомъ жє нє можєть быти ѡ(т)кладъ да(л)ши(й) то(л)ко поки со(й)му нинєшнєго ставаєть (Володимир, 1569 *ЖКК* II, 192); па(н) пєсочи(н)ски(и)... мнє... в то(м) жє имє(н)ю своємъ кунєвє... мєшкати и выхова(н)є мѣти позволи(л) ѡдно(ж) с таки(м) вару(н)комъ и(ж) я... при то(и) жєнє моє(и) спо(л)нє зъ нєю розє(ш)тья людє(и) и (в)сякихъ кри(в)дъ пєрєстєрєгати маємъ (Кунів, 1581 *ЛНБ* 5, II 4044, 94); Я ильяшъ чєрнєцки(и)... позва(л) кнєгєню зофєю... ѡ долгъ... такжє ѡ зарꙋки шкоды и наклады мои водлє запису и вару(н)ковъ в нє(м) ѡписаныхъ (Чорна, 1585 *ЛНБ* 5, II 4045, 121); кнзь Рꙋжи(н)ски(и) из ма(л)жо(н)кою своєю...//... пропо(м)нє(в)ши доброво(л)но(г) запи(с)ꙋ своєго и вси(х) варꙋнковъ и ѡбовя(з)ко(в) в нє(м) ѡписаны(х) ѡнꙋю має(т)но(ст)... бє(з)правнє ѡ(т)няли (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 17 зв.-18); запи(с) сво(и) правънє с пєвъними варунъками и конъдициями справи(в)ши на тую чє(т)вє(р)тую ча(ст) сєла Соболовъки... дали (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 218).

3. Підстава, засада: аза то нє фѣгꙋра вáшєи влáснаа спрáви, котóраа ѡ(т) всѣ(х) сторо(н) стѣнáми ро(з)вáлєна, подѣ(р)кóвана, та(к) жє нє тó(л)ко жа(д)ного пéвногѡ фꙋн'дамéн'тꙋ стѣны, ани оумоцнéнꙗ, алє и нáмнѣйшого вароу́н'коу нѣмáє(т) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 212).

4. Заходи, зусилля, старання: И прє(д) и́ными свѣдкомъ éстъ сáмъ фꙋндáторъ вѣры нáшєи... Снъ Бжїй Гь нáшъ Іс Хс, котóрый почáвши... кáзаніє и наꙋкꙋ до своúхъ оу́чнєй, я́кобы фꙋндамéнтъ мóцный и нє порꙋшєный ѡной по(д)кладáєтъ, абы з' вєли́кою пíлностю и варꙋнкомъ мнóгимъ, áжъ и до нáмєншого приказáнꙗ єго постєрєгали нєнарꙋшóнє и нє ѡ(т)мѣннє (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 196).

5. Недорослі рибини, які згідно з умовою при вилові необхідно залишати на розплід: помененый Федор Липка... //... ставъ полонъский зловил, наветъ самые варунъки повыловялъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 72-73).

ВАРУХЪ *ч.* **1.** Опудало (?): Пꙋди́ло, Страши́дло. Варꙋ(х) (1627 *ЛБ* 103).

2. Колода, брус, перекладина: Слѣмꙗ: Бръвно, трáмъ, бєрвєно. Варꙋхъ (1627 *ЛБ* 117).

ВАРХОЛА *ж. Діал.* вархолá "сварка, лайка, незгода". Вл.н.: Костя Ва(р)хола (1649 *РЗВ* 389 зв.).

Див. ще **ВАРХОЛЪ.**

ВАРХОЛЪ *ч.* (*стп.* warchoł) сварка, незгода, суперечка: я... чашъниковая Волынская... умыслилам роспоряжене маетности моее убогое,... въ порядку зоставити, абы по смерти моей межи детками и покревъными моими, якого вархолу не было (Руда, 1646 *ПККДА* I-1, 82).

Див. ще **ВАРХОЛА.**

ВАРЦАБНИЦА *ж. (дошка для гри у варцаби)* шашечниця, *діал.* варцабниця: сáкгма, слово кгрéцкоє,... знáчитъ... чáстю ѡлстро на тáрчꙋ, чáстю Накрывáдло, абѡ Бꙋрды, то єсть Сѣдлó на Осла. Хи́ба, жéбы прє(з) трóпъ Мєтáфорꙋ значи́ти мѣло Варцáбницꙋ, абѡ што томꙋ подóбногѡ (Львів, 1642 *Жел. П.* 8 зв.).

ВАРЦАБНЫЙ *прикм. (який стосується варцабів, шашок)* шашковий, шашечний: зарїꙗ, костки ва(р)ца(б)ныи (1596 *ЛЗ* 47); Зáрїꙗ: Кóстки варцáбныи (1627 *ЛБ* 207).

ВАРЦАБЫ *мн.* (*стп.* warcaby, *стч.* vrhcaby, *свн.* wurfzabel) шашки: тáблїꙗ и зáрїꙗ, табли́цѣ и ва(р)цáбы (1596 *ЛЗ* 81); Тáблїꙗ, и зáрїꙗ: Табли́цѣ и варцáбы (1627 *ЛБ* 236).

ВАРЧАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* warczeć) (на що) *(виражати злість)* бурчати, гарчати: А яко уста тые, которые на светый соборъ варчали,... тые ведають, которые се научили правды мовить (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 288).

Див. ще **ВОРЧАТИ.**

ВАРЪ *ч.* **1.** *(кількість пива, хмільного меду, зварена за один раз)* вар: С корьчомъ идеть на воеводȣ... ѡтъ варȣ кажъдого по грошȣ (1552 *ОКЗ* 39); отъ вару пива такежъ по грошу варового (Вільна, 1556 *АрхЮЗР* 8/V, 110); Отъ солоду цехованого у бровари от вару пива по семи грошей и четверт молоту (Кременець, 1569 *ПККДА* II, дод. 558); пива, способомъ грабежу, кгвалтомъ выпили варовъ два за золотыхъ петьнадцетъ (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 406); Панъ Юрє(и) Макаровичъ... заграбилъ... готовыхъ Пнзє(и)... в бєзьборо(д)чихи копъ ѡсмна(д)цатъ Которая Протестуючи(х) пива варовъ три выши(н)ковала (Київ, 1633 *ЛПБ* 5, II 4060, 30); тоє всє молотили продавали пива варєчи такъже продавали ва(р) // по два(д)цати золотыхъ полъскихъ (Київ, 1643 *ЛПБ* 5, II 4064, 131-131 зв.).

2. *(сильна спека)* вар: той фȣндаментъ нє терпитъ на собѣ бȣдова(н)ѧ з соло́мы,... // алє прїймȣєтъ, и з тако́вою сѧ матєрїєю злива́ет, кото́раѧ єстъ ѡ(т) приваръ зємли солнєчны(м) ва́ромъ пєрєчи́щєна (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 3-4); пристоупѣтє къ мнѣ любимыи дроузи мо(и) понєсши тѧготоу и варъ днєвный (Почаїв, 1618 *Зерц.* 78); Тог(д)а рєче́ Гдь сѡцим' на правици єгѡ, Прїйдѣтє къ мнѣ смѣлє: любúмыи дрȣзи мѡи; понє́сшїи тѧготȣ и ва́ръ днє́вный мєнє́ ра́ди (Чернігів, 1646 *Перло* 159); Ва́ръ. Aestus solis ardor. [F]eruor (1650 *ЛК* 432).

ВАРЫСКЫЙ, ВАРЫШСКЫЙ *прикм. (пор. мад.* város*)* міський, *діал.* варо́ський: Тогды розгнѣвавъ ся панъ хыжный, рюкъ слугумъ своимъ: Пуйдѣте борзо на роспутіе и на улицѣ варыскыи и убогыхъ, и бетѣжныхъ... приведѣте сюды (XVI ст. *НЄ* 168); велми обицяеть Господь Бгъ карати такыхъ убійцовъ,... якъ то суть панове, урядникове и бирове варышскыи, што выдаютъ члвка на смерть, не осудивши его по правдѣ (Там же, 220).

ВАРЫШЪ, ВАРИШЪ, ВАРОШЪ *ч.* (*мад.* város) місто: выдтудь выходять книжницы, попове, владыци на варышѣ и на села (XVI ст. *НЄ* 99); Бгъ... потумъ за прузьбу его помиловавъ одинъ варышъ Сигоръ, што не погыбъ (Там же, 107); козаки... Почали палити варишѣ и сєла ѡ(т) рѣки Днѣпра ѡ(т) славоного (!) вароша Києва... ажъ до рѣки Ви(с)лы (Кум'ята, 1648 *Паньк.* I, 157).

ВАРЫЯЦИЯ *див.* **ВАРИЯЦИЯ.**

ВАРАГЪ *ч.* Варяг: къ томȣ и хоро́бȣ во́дногѡ трȣда Вара́гови Іѡа́ннȣ и дрȣгомȣ Вара́гови злы́и злѣчи́ла вро́ды (Київ, 1631 *Син. Тр.* 816).

ВАСИЛИСКОВЪ *прикм., перен.* Василісковий: Што розумѣешъ, если въ той речи, которая и напростшему чловѣку // не здается, такъ свою речь выставляютъ, а якъ найбарзѣй въ речахъ тонкихъ прелщаютъ василискова яду заразою Кревзы невинныи душѣ? (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1172-1173).

ВАСИЛИСКЪ, ВАСИЛІСКЪ *ч.* (*гр.* βασιλίσχοζ) **1.** *(міфічна тварина, здатна вбивати своїм поглядом)* василіск: И за(с) длѧ то́го нєхорошȣю ѡбȣ(в) носи(т), я(ко) да бє(з)пєчнє на змїю скор'пїю , и всю силȣ вражїю настȣпи(т), и аспидȣ и василискȣ головȣ сокрȣши(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 234 зв.); а мы нє ма́ємъ пла́кати ви́дѧчи та́къ тира́нство ірода та́къ ѡкрȣтноє азажъ го́рного на(д) пса єго нє бȣдє(м) розȣмѣти..., ядови́тио(г) на(д) рисѣ, на(д) василиски ѡкрȣтнѣишого? (поч. XVII ст. *Проп. р.* 51 зв.); дїаволъ, который тєжъ и Лво́м' мєнȣєт'сѧ... и Ско́рпїємъ,... и Васили́скомъ, и многїѣ и́ншїѣ имєна ма́єтъ, ве́длȣгъ злосли́вы(х) свѡѣх' хитростїй (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 809); *У порівн.*: былъ єси ѡкру(т)нѣйшїй нѣжєли левъ, нєбє(з)пєчнѣйшїй нѣжъ васили(с)къ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 270).

2. *(вид ящірки)* василіск: basiliscus, василискъ (1642 *ЛС* 100); Васили́скъ. Basiliscus (1650 *ЛК* 432).

Див. ще **БАЗИЛИШОКЪ, БАЗІЛІСКЪ.**

ВАСИЛКИ *мн.* Назва рослини: Бȣрштн(н) прирожоны(х) ре́чїй пи́сари свѣ(д)чатъ, ижъ всѣ коло(с)ко(в) ро́жай до сєбє тѧгнє(т), ѡпро(ч) василѡ(к) зѣлѧ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 58 зв.); acinos, васи(л)ки по(л)нїи зєлїє (1642 *ЛС* 66); ocimum, васи(л)ки, трава (Там же, 288); ocymum, васи(л)ки, грє(ч)ка (Там же, 289); Василки́ зе́лїє. Basilia (1650 *ЛК* 342).

ВАСИЛКОВЕЦЪ *ч. (мешканець м.Васильків*

або виходець із нього) васильковець:. Вл.н.: Иванъ Васи(л)ковє(ц) (1649 *РЗВ* 402).

ВАСИЛКОВЪ *прикм.* Васильковий: та трава имиє(т) листвіє крѹглоє... а цвѣ(т) єѣ єсть // аки цвѣ(т) василковы травы (XVI ст. *Травн.* 191-191 зв.).

ВАСНИВИЙ *прикм.* Гнівливий, сварливий: Васни́вий. Facilis capessendis inimitijs (1650 *ЛК* 432).

ВАСНЬ *див.* **ВАЗНЬ.**

ВАТАГА *ж.* **1.** *(велика група людей, юрба)* ватага: взялъ манифестансъ певъную ведомост, же казацътво розъное из немалою ватагою люду своволных и акъта кгроду кременецъкого и замку... посикли, другие пошарпали и попалили (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 98).

2. *(організована озброєна група людей)* ватага: Петрови, сотникови, з пулку тогожъ Хмельницкого на залогу зесланому, и его ватазе... етъ легіонибусъ протестовалъ се (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 138).

3. *(група заробітчан)* ватага: Доходъ ѡтъ ѹходнико(в). Староста... бєрєть ѡтъ нихъ напєрвє(й) пѹскаючи ихъ въ ѹходы по клонѹ з ватаги ѡвса ѡсмакъ то єстъ пять солянокъ крѹпъ, солодѹ солянъкѹ... або яко ся ѹмовить за то пенязми (1552 *ОЧерк. З.* 10 зв.).

4. *ч.* Вл.н.: рома(н) ватага (1649 *РЗВ* 14 зв.).

ВАТАГЪ, ВАТАГ *ч.* **1.** У Молдавському князівстві голова міської управи: а хотарь тои с[ва]тѣи монастири ѡт Сѹчєвици и томѹ сєлѹ Сѹчєвици да єст покѹда хотари (!) наши слѹги вѣрнии пань Юрашко дворник глотнии и пан Ворлоутєскѹл вєликыи ватаг сѹчавскы кѹпно и сь ѡ[тє]ць и молєбник нашь кир Анастасіє бившии митрополит и сь инъшими добрими люди (1583 *DBB* I, 86).

2. Вл.н.: грыцько ватагъ (1649 *РЗВ* 124).

Див. ще **ВАТАГА.**

ВАТАЖЪКО *ч.* Ватажок, ватажко. Вл.н.: Ивашъко Ватажъко (1649 *РЗВ* 393).

ВАТАМАНЪ *див.* **АТАМАНЪ.**

ВАТТРУГА *ж.* (?) Далє(м) за ват(т)руги копу и гро(ш) к҃ (Львів, 1607-1645 *РДВ* 6).

ВАХЛѦРЪ *ч.* (*стп.* wachlarz, *свн.* fächer) віяло: Вахлѧ́ръ, ма́хало, ога́нк(а) (1627 *ЛБ* 229).

ВАХТАРСКИЙ *прикм.* (*пор. стп.* wachtarz "сторож", *свн.* wahte) призначений для сторожування: то так звышъ помененыи Бурмистрове и мещане менованыи... способившы собе до предъ се взятого умыслу и учинку ихъ мещанъ и... слугъ бурмистровскихъ не мало, всѣхъ зъ оружемъ розмаитымъ вахтарскимъ, то естъ зъ шефелинами, зъ усписами, зъ дардами // зъ рогатинами... всѣ одностайными голосы крикнувши: "Бийте, забийте того злого чоловѣка!" (Володимир, 1598 *АрхЮЗР* 3/I, 142-143).

ВАЦОКЪ *ч.* (*стп.* wacek, *стч.* vak, *зменш.* vaček, *свн.* watsak) гаманець, торбинка, *діал.* ва́цок: ѹ п҃на зарѹ(д)ского має(т) бы(ти)... пє(р)сти(н) злоти(и)... вацо(к) срѣбрны(и) (Львів, 1617 *ЛСБ* 1124, 26); Чпа(г): кишє́нѧ, стѹ́ді(т): пѧ(к),.. шабє(л)та(с), биса́га, та(ш)ка, ка(п)са, тлѹ́мокъ, ва́цокъ. Слова́цки, то́рба, мошна, чє(х): тобола, калита, мѣшо(к). ѹго(р)ски, єршє́ны (1627 *ЛБ* 157).

ВАШИНЕЦЪ *ч.* (*стп.* waszyniec) ваш, один з ваших: ваши́нъ: ваши́нєцъ (1627 *ЛБ* 14).

ВАШМОСТЬ, ВАШМОСЦЬ, ВАШЪМОСТЪ, ВАШЪМОСТЬ *ж.* (*стп.* waszmość) *(форма шанобливого звертання до кого-небудь)* ваша милість: ѹрожонымъ паномъ... вашмостямъ... (Пошкоджено. — *Прим. ред.*) ижъ... єсми была позвала вашу мл(с)ть позвы зємъскими луцъкими на роки тєпє(р) пришлыє (Краків, 1585 *ЛНБ* 5, II 4045, 97); Сєго҃дня за приданъємъ ва(ш)мо(сти) врядовымъ былємъ на потрєбє купцовъ могилє(в)ски(х)... в Лу(ц)ку (Луцьк, 1592 *ТУ* 226); то(л)ко самѹю рє(ч) ѡзна(и)мѹє(м) вашмостя(м) всѣмъ вобєцъ пастырє(м) нашєя с҃тыя вѣри (Львів, 1594 *ЛСБ* 277, 1); хотєчи мєжы вашъмостями в тыхъ звышъ мєнованыхъ має(т)ностя(х) дєлъ ровъны(и) учинити..., приказую..., абы єстє ваша милость на дєнъ чєтвєръты(и) мц҃а ноябра... на кгру(н)тє Трояно(в)скомъ... сами ѡчєвисто стали (Київ, 1598 *ККПС* 103); А хтожъ у нас в панстве вашмости королевскои милости таковыє кому вряды без причины слушноє кому берет, хиба бы тому, хто горло и уцтивость свою за якій выступок тратит (Львів, 1605-1606 *Перест.* 42); вашъмость писали до насъ ѡ спроможєнє свято(и) ц҃ркви. тєды тымь часомъ нє на часъ трафили (Ясси, 1625 *ЛСБ* 468); а потомъ, видячи южъ подпилого пана, теды коло него штукою зайдуть, яко ся вашмосцъ,

Мосцѣ пане, подпѣсуешъ, и заразомъ каламаръ подставятъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 20).

ВАШЪ, ВАШЬ, ВАШЫЙ *займ.* **1.** *(множинний, стосується багатьох)* ваш: Прóдаитє жь имѣнїа вáша а рóздаитє в мл(с)тыню (1556-1561 *ПЄ* 276); А потомъ... ȣ нєдєлю ты(ж)... // п҃нє миха(й)ло а ты п҃нє криштофє нашє(д)чи... з многими слугами... на то(т)жє дво(р)..., которы(й) кнѧ(з) маса(л)ски(й) ѡ(т) нєбо(ж)чика дѧ(д)ка вашого... на ѡра(н)дє... маєть, вра(д)ника єго... з двора про(ч) выгнали (Кременець, 1567 *ЛНБ* 5, III 4071, 20-20 зв.); всѣко слово гнило да нє исходи(т) и(з) ȣстъ ваши(х) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 181); Такожде и вы, учителїе церковныи... научайте мірянъ простыхъ и некнижныхъ и воспріимете за труды вашѣ радость неизглаголанную (XVI ст. *НЄ* 3); Проси(м) дода(и)тє рату(н)ку свои(м). зна(и)тє своє доброє сєбє и дѣто(к) ваши(х) (Львів, 1609 *ЛСБ* 990); вы... з росказа(н)я П҃на вашого... зобра(в)ши(с) кȣпою нємалою... Помєнєны(х) Поводовъ... збили (Вінниця, 1634 *ЛНБ* 5, II 4060, 72 зв.); А прє́то всѣ которыѣ пра́гнєтє, до збавє́нного сєго пото́ка прїйдѣтъ, и чє́рпайтє, а напи́вшисѧ оувєсєлитєсѧ: и докȣ́чноє прагнєнїє вашєє погамȣєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 178); Вашь (*Уж.* 1645, 35 зв.); Вашый (Там же); А єсли ани та́къ нє оуслȣхаєтє мєнє прида́мъ кара́ньѧ ва́шєгѡ сєдмора́кѡ длѧ грѣхо́въ ва́шихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 126 зв.).

2. *(шанобливий, стосується або належить одній особі)* ваш: Прото Ваша М‹и›л‹о›сти рачтє ȣдилати справєдливость мєщанинȣ вашємȣ Бартъшȣ (Гирлов, 1513-1515 *Cost. DB* 509); Жаловал намъ кнѧзь Василєй... ѡ том, што єсмо присȣдили вамъ имѣнє Грȣшовоє... подлє близкости вашоє (Львів, 1524 *AS* III, 267); ȣ суду на ро(ч)ко(х) кгро(д)ски(х)... в року прошло(м),... припала была справа ваша за ваши(м) позво(м) (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); **ваша велможность** *див.* **ВЕЛМОЖНОСТЬ; ваша вѣрность** *див.* **ВѢРНОСТЬ; ваша милость** *див.* **МИЛОСТЬ; ваша святыня** *див.* **СВЯТЫНЯ; ваша чесность** *див.* **ЧЕСНОСТЬ; ваше благочестиє** *див.* **БЛАГОЧЕСТИЄ; ваше братолюбіє** *див.* **БРАТОЛЮБИЄ; ваше братолюбство** *див.* **БРАТОЛЮБСТВО; превелебность ваша** *див.* **ПРЕВЕЛЕБНОСТЬ.**

ВАЩЕРИ *мн.* Назва риб: onysti, orum, ващери риби (1642 *ЛС* 292).

ВААТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* ваяти) різьбити, ліпити: Начрътава́ю, рлє, ва́ю, ѳі, Изва́ю, п҃а, До́вбаю, Тєшȣ, вти(с)ка́ю, вȣбива́ти, дрȣкȣ́ю, а́(л)бо ба(н)ка́ми кро́вь пȣща́ю (1627 *ЛБ* 164).

ВБАЧИТИ, УБАЧИТИ *дієсл. док.* (*стп.* ubaczyć) **1.** (що) Зважити (на що): Ино мы вбачи(в)ши є(го) кȣ ѡ(т)цȣ нашомȣ королю казимирȣ и на(м) вѣрнȣю слȣ(ж)бȣ з ласки нашоє пожаловали єсмо єго (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. 50); вбачивши глȣбокост вѣры и нєпорȣхомȣю сталост и мȣжства тєрпливост... напротивкȣ нєприѧтєлєй наших, свѣтло врожєнного кнѧзѧ... Ѡстрозского... пожаловали єсмо... имѣнємъ въ Києвскомъ повѣтє (Городно, 1507 *AS* III, 49); Мы Жикимонтъ... вбачивши вѣрнȣю, а пилнȣю... слȣжбȣ... гєтмана нашого, старосты Лȣцкого...//... воловщинȣ людєм єго... ѡтпустили (Львів, 1509 *AS* III, 69-70); ȣбачивши єсмо вєрнȣю... слȣжбȣ шлѧхєтнє ȣрожєного старосты... пожаловали єсмо єго, дали ємȣ люди наши данныи... в Мєлницкой волости (Вільна, 1514 *AS* III, 108); вбачивши єсмо вєрныє... пославги маршалка нашого, кнѧзѧ Андрєѧ... дали єсмо ємȣ ѡт нас дєржати староство Лȣцкоє (Краків, 1542 *AS* IV, 326); Где ж я, вбачивши таковые ее ку мне любости и цнотливое захованье малжонства... записую ей самой и потомкомъ ее именье мое Свержино (Луцьк, 1546 *АрхЮЗР* 8/III, 15).

2. (що) Зрозуміти (що), переконатися (в чому): Вбачи(в)ши є(с)мо то и(ж) которыє вдовы бє(з)плодныє сєдя(т) на вдо(в)ємъ сто(л)цȣ много ся ѡ(т) нихъ шкоды дєю(т) (1566 *ВЛС* 62 зв.); нєха́й ѡбє́рнєтъ панъ тва(р) свою к тобѣ и оузычи(т) ти покою, а (в)бачишъ жє ст҃аѧ тр(о)йца вы́разнє, и я́снє сла́витьсѧ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 149 зв.).

ВБЕЖАТИ, ВБѢЖАТИ *дієсл. док.* **1.** *(зайти на короткий час)* убігти, забігти: пла́чючи вбѣжа́ли под' тѣнь глыбо́кой доли́ны, мєжи ча́стыи и гȣ́стыи дєрєва тамъ сє крили (серед. XVII ст. *Хрон.* 9); але то их мл. все собе лекце поважаючы, а праве за ничого маючы, скоро се рушыли з становискъ своих ку Горынинови, зараз вбежавъши в добра дедичъные кнежати его мл. Клеван // стацие розные

волами,... масломъ и пинезъми беручы,... напитки вымыслные, противъко выразному праву, куповати собе казали и пили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 349-350).

2. *(біжучи, проникнути в межі чогось)* вбігти: Што коли оучинилъ Ааронъ, и вбѣжалъ промежь люду которыхъ оуже огонь пожиралъ офєровалъ кажєньє (серед. XVII ст. *Хрон.* 138 зв.).

ВБЕЖИЩЕ *с.* Сховище: Што єси присылал до нас слѫженика бьючи нам чолом, абыхмо дозволили тобѣ дом поставити ꙋ замкꙋ нашом... против кꙋхни нашоє на колодѧзщи, старый колодѧзъ был длѧ вбєчища ѡт поганства Татар (Краків, 1512 *AS* III, 100); ne mohut sia tak daleko ku zamku ludy z statky swojmy pospiszyty y sami w ruki nepryjatela uwojdut, a hdy na tom mestiu... most sprawen budet, tohdy jako wbeżyszcze pospeszno y swoje y ludem do zamku, tak y woda blizszaja prybudet (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 20).

ВБИВАТИ[1], **УБИВАТИ** *дієсл. недок. (ударами заганяти якийсь предмет у дерево, землю і т.ін.)* вбивати: Вьдрꙋжаю: Вбиваю, втыкаю, оударѧю, оугорожꙋю, розбиваю (намѣтъ) оукрѣплѧю (1627 *ЛБ* 18); incutio, вбиваю, ударяю (1642 *ЛС* 232); **на паль убивати** (кого) — на палю садовити (саджати, забивати): И нє маючи на то(м) досыть... ѡ(н) ты(х)... мꙋками мꙋчиль, ꙋ вязѣню гнои(л), стиналь, чєтвєртоваль, на па(л) оубиваль (XVI ст. *УЄ* № 29519, 291 зв.).

Див. ще **ВБИТИ**[1], **ВБИЯТИ.**

ВБИВАТИ[2] *див.* **УБИВАТИ**[1].

ВБИЙЦА *див.* **УБИЙЦА.**

ВБИРАТИ[1] *дієсл. недок.* (що) *(втягати щось усередину)* вбирати: воздоухъ слоужи(т) трємъ чоувъствомъ нашимъ тєлєснымъ, або смысломъ... то є(ст) плюцами, яко мѣшками кова(л)скими, и в' сєбє вбираємъ и засѧ выпꙋскаємъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 11).

ВБИРАТИ[2] *див.* **УБИРАТИ.**

ВБИРАТИСА *див.* **УБИРАТИСЯ.**

ВБИРЪ *див.* **УБИРЪ.**

ВБИТИ[1], **ВБЇТИ** *дієсл. док.* (що) *(ударами загнати якийсь предмет у землю, дерево та ін.)* вбити: казали есмо шест палей убити (Галичани, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 15); на тотъ часъ вода была велика, палей бити не могли, ажъ теперъ вбито палей тринадцать (Підгайці, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 370); тые гаки, которые были убиты на другую сторону дверей, съ приходу наскрозъ загнены (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 316); єсли з҃ плєницъ волосовъ головы моєй сплєтєтъ с' прѧдиво(м) а гвоздь в'біешъ в' стѣнꙋ слабымъ бꙋдꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 186 зв.); **на паль убити** (кого) — на палю посадити (забити): ста(р)шинꙋ д҃ панꙋвъ в полє выпровадили Ка(р)вацкого и Ко(и)ского на па(л) ꙋбито (серед. XVII ст. *ЛЛ* 166).

Див. ще **УБИВАТИ**[1], **ВБИЯТИ.**

ВБИТИ[2] *див.* **УБИТИ**[1].

ВБИТЫЙ *див.* **УБИТЫЙ.**

ВБИЯТИ *дієсл. недок.* Вбивати. ◇ **на пале вбияти** (кого) — на палю садовити (саджати, забивати): тые татарове палювъ погостреныхъ,... наставляли и поукоповали, грозячи и одповедаючи, же на тые пале подданыхъ Сушичанскихъ //... вбияти, а другихъ вешати будутъ (Луцьк, 1637 *АрхЮЗР* 6/I, 505-506).

Див. ще **ВБИВАТИ**[1], **ВБИТИ**[1].

ВБЇТИ *див.* **ВБИТИ**[1].

ВБЛИЖИТИ *див.* **УБЛИЖИТИ.**

ВБОГИЙ *див.* **УБОГИЙ.**

ВБОЗСТВО *див.* **УБОЗСТВО.**

ВБОРЗДЕ, УБОРЗДѢ *присл.* У скорому часі, скоро, незабаром: прискочиша оуборздѣ послании ѡ(т) с҃тополка (1489 *Чет.* 241 зв.); Вырозꙋмєли єсмо достаточнє зъ широкого писаньѧ Твоєй Милости... ѡ вєликой слабости замкꙋ нашого Вєницкого, который на зломъ ѳꙋндамєнтє єстъ збꙋдованъ и в борздє ꙋпасти мꙋсить (Варшава, 1566 *AS* VII, 104); к҃нзь а(н)дрє(й) миха(й)лови(ч) ку(р)пски(й) ярославски(й)... са(м) с по(ч)томъ нє малымъ кꙋ слу(ж)бє нашо(й) г(с)дрско(й) зємско(й) воє(н)ной... противъ нєприятєлѧ нашого... вбо(р)здє выє(ж)дчає(т) (Вільна, 1579 *ЖКК* I, 180).

ВБРАТИ *див.* **УБРАТИ.**

ВБРАТИСЬ *див.* **УБРАТИСЯ.**

ВБРОДЬ *присл.* Вбрід: bywał dey porom, a czasem w brod jezdzywali (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 22).

ВБУДИТИ *див.* **УБУДИТИ.**

ВБУДОВАТИ *див.* **УБУДОВАТИ.**

ВБѢЖАТИ *див.* **ВБЕЖАТИ.**

ВБѢЧИ *див.* **УБѢЧИ.**

ВВАЛИТИСЯ *див.* **УВАЛИТИСЯ.**

ВВЕЗАТИ *див.* **УВЕЗАТИ.**

ВВЕРЕЧИ *див.* **УВЕРЕЧИ.**

ВВЕРХУ *див.* **УВЕРХУ.**

ВВЕРХЪ *див.* **УВЕРХЪ.**

ВВЕСЕЛЯТИ *див.* **УВЕСЕЛЯТИ.**

ВВЕСТИ *див.* **УВЕСТИ.**

ВВЕСТИСЯ *див.* **УВЕСТИСЯ.**

ВВЕСЬ *див.* **ВЕСЬ.**

ВВЕЧОРЪ *див.* **УВЕЧОРЪ.**

ВВО *див.* **УВЪ.**

ВВОДИТИ *див.* **УВОДИТИ.**

ВВОЗИТИ *дієсл. недок.* (що) Привозити: Возному и шлѧ(х)тѣ ѡ(т) Протєстацїи, що єй ввожено до замкꙋ далємъ злоты(й) (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 8).

Див. ще **ВЪВЕЗТИ.**

ВВОЙТИ *див.* **УВОЙТИ.**

ВВОЛОЧИ *див.* **УВОЛОЧИ.**

ВВОЛЬНЯТИ *див.* **УВОЛЬНАТИ.**

ВВѢКИ *див.* **ВОВѢКИ.**

ВВЯЗАНЬЄ *див.* **УВЯЗАНЄ.**

ВВЯЗОВАТИСЯ *див.* **УВЯЗОВАТИСЯ.**

ВВЯЗЫВАНЄ *див.* **УВЯЗЫВАНЄ.**

ВВАЗАТИ *див.* **УВЯЗАТИ.**

ВВАЗЫВАТИ *див.* **УВЯЗЫВАТИ.**

ВГАМОВАТИ *див.* **УГАМОВАТИ.**

ВГАМОВАТИСЯ *див.* **УГАМОВАТИСЕ.**

ВГАНЯТИ *дієсл. недок.* (кого) Заганяти: Они, ... зобра(в)ши собє на помо(ч) чл҃вєка ѡко(л)ко ко(н)ны(х), по го(с)ти(н)ца(х) прасоло(в),... до мє(с)та кгва(л)то(м) заворочали и (в)ганяли, ро(с)казали (Володимир, 1603 *ТУ* 237).

ВГАНАТИСА *див.* **УГАНЯТИСЯ.**

ВГЛАДИТИ *див.* **УГЛАДИТИ.**

ВГЛЯДАТИ *див.* **УГЛЯДАТИ.**

ВГЛЯНУТИ *див.* **УГЛЯНУТИ.**

ВГЛАДАТИ *див.* **УГЛЯДАТИ.**

ВГЛАНУТИ *див.* **УГЛЯНУТИ.**

ВГОДА *див.* **УГОДА.**

ВГОДИТИ *див.* **УГОДИТИ.**

ВГОДЛИВЕ *присл.* Згідно з угодою, за домовленістю: ѡ(т) того копца вєли... по тымъ мєстцамъ з обꙋдвꙋ сторонъ вгодливє тоє вгоды (1546 *ОГ* 60).

ВГОДЛИВЫЙ *див.* **УГОДЛИВЫЙ.**

ВГОДНЫЙ *див.* **УГОДНЫЙ.**

ВГОЇТИ *дієсл. недок.* Вилікувати: выличити, вгоїти (І пол. XVII ст. *Сем.* 133).

ВГОЛОВНѢ *присл.* Головно, головним чином, передусім: но досыть бы было якъ милости твоей самому... а вголовнѣ преосвещенному нашему господину его милости, господину отцу архимандриту печерскому и нѣкоторимъ инъшимъ, самыхъ себе внутръ под сумненемъ запытати, якъ ту у насъ // всѣхъ не малъ штоденная отъ сердца до Господа Бога пѣсенка была (Дермань, 1628 *КМПМ* І, дод. 317-318).

ВГОЛОСИТИ *дієсл. док.* Оголосити: Соборне признано и вголошено такъ, абы и овыи двѣ послѣдныи оными трома первыми... зоставали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 516).

Див. ще **ОГОЛОСИТИ.**

ВГОЛОСЪ, ВГОЛОСЬ, ВЪГОЛОСЪ *присл.* 1. *(так, що можна чути)* вголос, голосно: то повѣдѣвьши в' голось мовиль кто маєть оуши коу слышаню нєхаи слышить (1556-1561 *ПЄ* 246).

2. *(привселюдно)* вголос: Я ты(м) сторожо(м)... ѡповєдилъ вголо(с) жє(м) с позвы короля... приєха(л) абы мы брамꙋ ѡтомъкнꙋли (Володимир, 1589 *ЖКК* II, 183); Тамъже... листы отъ вашей милости отдалисмы и списы наши... которые въ голосъ читалъ... ксендзъ Остафий Воловичъ (Рим, 1595 *АрхЮЗР* 1/I, 483); то(т) возны(и) ма(р)ко барановъски(и) пєрє(д) судомъ нинєшнимъ // явнє вголосъ вызна(л) (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 30-30 зв.).

ВГОЛЬ *див.* **УГОЛЪ.**

ВГОНИТИ *див.* **УГОНИТИ.**

ВГОРДИТИ *дієсл. док.* (що) Погордити (чим): Чем же ся, латынниче, мать свою церковь восточную увидев, только римский костел поминаеш, а восточную еси вгордил, испытоваю тебе (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 185).

ВГОРДѢТИ *дієсл. док.* (ким) Зрадити (кого): мꙋжь которо́го бы жона выстꙋпила, и вгордѣвши малжо́нкомъ спала́бы з иншимъ мꙋжє(м),... тає́мноє єсть чꙋжоло́жство (серед. XVII ст. *Хрон.* 130).

ВГОРОДЪ *див.* **ОГОРОДЪ.**

ВГОРУ, ВЪГОРУ *присл.* **1.** *(за напрямком до гори)* вгору, уверх: коло всѧкоє єсть нєстатєчноє, и єсли што порвавши, в'горѹ поднєсєтъ: прѹдко, а правѣ в' єдной годинѣ, на долъ тоє звєржаєтъ (поч. XVII ст. *Пчела* 29); И яко тѣло на́шє живо́є єстъ, та́къ и хлѣбъ квасны́й оживѧючій єстъ...// и в'то-ру ѡ(т) ква́сѹ и со́ли по(д)носѧчїй, а опрѣснокъ... в'горѹ по(д)но́ситъсѧ (Київ, бл.1619 *Аз.В.* 260-261); Звóдъ: Пре́писъ, фóрма, пєрєпи́съ... и тє(ж) ворота ѡ(т) дóлѹ вгорѹ запира́ючїисѧ, а́бо мо́стъ живы(и) (1627 *ЛБ* 163); а одъ того копца идѹчи чрєзъ тѹю пасѣчкѹ и чрєзъ садокъ вышънєвый въ гору (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 67);

(за напрямком до верхньої частини чогось) вгору, уверх: А тими ставками и ти(м) жє потокомъ вгору лѣсо(м) мєжи гори долиною идѹчи (Унів, 1581 *ЛСБ* 61); ѡ(т) то́г[о] городища вгору вє(л) на(с) кнѧ(з) Ружи(н)ски(и) на(д) Ивницою чєрє(з) гору, и привє(д)ши у долину, та(м) жє ста(в)ши, по(д)даныє... знову сє приповєдали, мєнєчи то(т) кгру(нт) по долину бы(т) п҃на своєго Волынє(ц)-ки(и) (Івниця, 1582 *ККПС* 80); почавши понижє млина одъ броду просто въ гору ку полночи, ажъ на мєжду знатну одъ Глинника з Винного поля (Фольварк, 1606 *НЗУжг.* XIV, 225); а одъ того копца идучи тымъ лискомъ и долиною въ горѹ кѹ пасѣчцє (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 67); И кгды пєрєяхавъши(!) чєрє(з) сєло Ѡлъшанъку до валу, которы(и) идєтъ чєрє(з) дорогу и чєрє(з) ри(ч)ку Ѡлъшанъку въгору, на въсходъ сонъца, до го(с)ти(н)ца(Київщина, 1639 *ККПС, 261).*

2. *(за напрямком до верхів'я, до початку річки)* вгору, уверх: тою Рѣко́ю пошє(д)ши в' горѹ, в' Рѣкѹ дѹбѣкѹ (Чернігів, 1646 *Перло* 3 зв. ненум.).

3. *Перен. (до вищого ступеня, рівня)* вгору: Ирисъ бовѣмъ в' сли́чныє фа́рбысѧ прибра́ла, Кришталóвый до́жчъ засхло́й крєви́нѣ вылѧ́ла,// Абы в' горѹ вєсóло шла́, на росквитнє́н'є Миловдѧ́чныхъ овоцѡвъ (Львів, 1642 *Бут.* 6); **вгору вынєсти** (що) — підняти престиж, авторитет чогось, звеличити: Твоя милость... латынский костел прославил и в гору вынес (1608-1609 *Виш. Зач.* 222*);* **вгору поити** — *(про гроші)* зрости у вартості: Того(ж) року... дорожня ся почала грошѣ в горѹ пошли, що ра(з) вышшє талярѣ были по золоты(х) д҃ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167).

ВГОТОВАТИ *див.* **УГОТОВАТИ.**

ВГРЕБЕНИЙ *дієприкм.* Закопаний: И та́къ нє мо́жєтъ бы́ты бѣдный вспокоє́ный, Ажъ кгды ѡбачитъ мя, жємъ южъ в' зємлю вгрєбє́ны(и) (Київ, 1622 *Сак. В.* 50 зв.).

ВГРОЖЕНЬЄСА *с.* (*пол.* wgrożenie się) заляканість, страх: обавѧємосѧ наконє́цъ, абы́стє мѣсто того пострахѹ тоурко(м) и єрєтико(м), которыє тєжъ однымъ цѣлємъ того з'єдночє(н)ѧ быти припоминаєтъ, вгрожєньѧсѧ в насъ самы(х) и пышного пованьѧ на(д) сѹмнєньємъ нашимъ нє шѹкали (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 203).

ВГРЫ *див.* **УГРЫ.**

ВҐРУНТОВАТИ *див.* **УҐРУНТОВАТИ.**

ВДАВАНЬЄ *див.* **УДАВАНЬЄ.**

ВДАВАТИ *див.* **УДАВАТИ.**

ВДАВАТИСЕ *див.* **УДАВАТИСЯ.**

ВДАВАТИСЬ *див.* **УДАВАТИСЯ.**

ВДАВАТИСЯ *див.* **УДАВАТИСЯ.**

ВДАЛЕКО *присл.* Далеко: а жєбы вдалє́ко нє заходити, кгды́ ѡ мно́гихъ рє́чахъ пыта́ньє оучи́нимо двѣ ты́є тро́ха пи́лнѣй оуважа́ймо (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 12).

Див. ще **ДАЛЕКО.**

ВДАЛЕННЫЙ *прикм.* Задавлений, задушений: Кровъ вдалєнныхъ звѣрятъ и птаства уживаютъ, зневажаютъ росказаніє Духа св., як свѣдчитъ Дѣян., 36 (бл. 1626 *Кир. Н.* 27).

ВДАНІЄ *див.* **УДАНЄ.**

ВДАНЬЄ *див.* **УДАНЄ.**

ВДАРАТИ *див.* **УДАРЯТИ.**

ВДАРЕНЄ *див.* **УДАРЕНЬЄ.**

ВДАРИВАТИСА *дієсл. недок., многокр.* (о що) Ударятися, стукатися не один раз: ѡнъ ѡ стєнѹ вдаривалсѧ а любо въ водоу впадывалъ (1489 *Чет.* 319 зв.).

ВДАРИТИ *див.* **УДАРИТИ.**

ВДАРТИСЕ *див.* **ВДЕРТИСЕ.**

ВДАРЫТИ *див.* **УДАРИТИ.**

ВДАРЯТИ *див.* **УДАРЯТИ.**

ВДАТИ *див.* **УДАТИ.**

ВДАТИСЕ *див.* **УДАТИСЯ.**

ВДАТИСЬ *див.* **УДАТИСЯ.**

ВДАТИСѦ *див.* **УДАТИСЯ.**

ВДАТНЫЙ *див.* **УДАТНИЙ.**

ВДАТЬСЕ *див.* **УДАТИСЯ.**

ВДЕЛАТИ *див.* **УДѢЛАТИ.**

ВДЕЛГУНЪ *ч.* Назва мінерала: malach(r)a вдє(л)гунъ камє(н) (1642 *ЛС* 261).

ВДЕЛИЙ *прикм.* Який стосується бделії — одного з видів пальми: peraticum, сокъ вдєли(й) (1642 *ЛС* 306).

ВДЕНЬ, ВЪДЕНЬ, УДЕНЪ, УДЕНЬ *присл.* Вдень (удень): мъздоимєць... въдн҃ь грабить (1489 *Чет.* 340); фо(р)тка... замъкнєна завъжды такъ вдень яко вночи (1552 *ОКЗ* 33 зв.); у замъкȣ сторожа вдень ȣ воротъ замъковыхъ стєрєгȣ(ть) по чл҃вкȣ, по ты(д)ню (1552 *ООвр. З.* 101 зв.); Сторожи в замкȣ бывають два а стєрєгȣть и кличȣть ȣ ночи на вєжахъ а вдєнь воду а дрова носять (1552 *ОЧерк.З.* 7 зв.); єсли кто ходи(т) вдн҃ь то(т) нє по(т)кнє(т)сѧ (1556-1561 *ПЄ* 394 зв.); И на завтре Горбикъ у день намъ хлеба принесъ (Володимир, 1577 *АрхЮЗР* 6/І, 103); Нє в(д)а́чє(н) бы(л) на́рѡ(д)бный, котóромоу са(м) г҃дь б҃ъ бы(л) застоу́пнико(м) и вóжє(м)... вєдȣчи в дє́нь сто(л)по(м) облачны(м) а в ночи́ огни́стымъ (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 216); а то дла того въдн҃ь нє имали... бо нє смѣли, а внóчи нє зна́ли гдє пєрємє́шкова(л) (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп. Д.* 4 зв.); day w den budesz koni pasty, W nocy pry mene leżcsz spaty (1625 *П. про Кул.* 23); А въ день южъ, самогосмы свѣтла дочекали: гдысьмы истоту свѣтла, Христа оглядали (Львів, 1630 *Траг. п.* 174); Мóжємѡ абóвѣм҆ єсли захóчємѡ, зложи́ти з҆ сєбє оучинки тє́мныѣ, и розобра́тисѧ з҆ грѣхѡвъ якъ з҆ сȣкнѣ, а оубра́тисѧ в҆ ша́тȣ свѣтлости, и чистоты,... а як҆ в҆ дєнь прикла́днє ходи́ти бȣдємѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 57); **вдень и вночи, уденъ и унучъ** — постійно, завжди, і вдень і вночі: А што сѧ дотычє... сыновъ моихъ... поручаю,... абы... на столцы гȣбитєлєй нє сєдали, но въ законє // господнємъ завжды волю свою мєли и въ нємъ ȣчилисѧ в день и въ ночи (1577 *AS* VI, 71-72); Слушне бысмо теперъ могли слова пророцъкие вспоминати..., абыхъмо могли оплакивати упадъку и знищенья веры и закону своего, въдень и въ ночы! (Вільна, 1599 *Ант.* 583); а саȣлъ довѣда(л)сѧ рады и(х) и хотѧ стєрєжєно ȣ воро(т) вдє(н) и в ночи абы єго заби(ли) а ȣчєники взѧ(в)ши єго вночи чєрє(з) му(р) єго выпу(с)тили звѣси(в)ши в коши (II пол. XVI ст. *КА* 48); Нє борóни(ш)сѧ пра́цы нѣкгды бы́ти вóлный, Яко вѣрный слȣжє́бникъ оу Па́на своє́го, В дє́нь и в҆ ночи встави́чнє чȣючі́й до нєго (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); клобȣко(в) ба́рзо малы(х) уживаю(т), бє(з)прє(ст)а́нно вдє(н) и вночи (серед. XVII ст. *Кас.* 5); ты ище измагайся у день и у нучъ познати спасеніе душевное (XVI ст. *НЄ* 8).

ВДЕРАТИСЕ *див.* **ВДИРАТИСЯ.**

ВДЕРЖАНЄ *с.* Утримання.◊**на вдєржанє взяти** (кого) — дати засоби для існування; взяти на утримання: а людє(и) єє ѡ(т)чи(з)ны(х)... служє(к) пѧ(т)дєсѧ(т) сє(м) которы(х) дє(и) твоѧ мл(ст)... з жонами з дє(т)ми... на вдє(р)жа(н)є своє взѧлъ (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1921, 7).

Пор. **УДЕРЖАТИ.**

ВДЕРТИСЕ, ВДЕРТИСѦ, ВДАРТИСЕ *дієсл. док.* (в що) **1.** *(проникнути куди-небудь навально, без дозволу)* вдертися (удертися): что є(ст) вни(и)дȣть; то є(ст) си́лою пóмощїю, хитростю, чл҃кȣго(ж)дєнїє(м) и лихои(м)ство(м), влѣзȣтъ вдєрȣтъсѧ, вкрадȣтъ и вти(с)нȣ(т) кгва(л)то(м) в҆ нача(л)ство (1598 *Виш. Кн.* 292).

2. *Перен. (самочинно, без дозволу присвоїти, захопити собі чужу ділянку землі)* вдертися (удертися): без вѣдомости єго милости... в кгрунты вдершисе, лѣсъ пустошите (Київ, 1630 *ЧИОНЛ* VIII-3, 10); А Котє(л)ня и посє(с)сорове є(и),... кгвалъто(м) потугою своєю вда(р)шисе в кгрунъты Лєщи(н)скиє... то ѡ(д)няла ѡкуповала (Житомирщина, 1639 *ККПС 197).*

Див. ще **ВДИРАТИСЯ.**

ВДЕСАТЕРО *присл.* Вдесятеро (удесятеро): кгды ма́єтъ сто, оудвоити пра́гнє(т), а оудвойвши, вдєсѧтєро на́ собѣ ро(з)мнóжити ста́раѥ(т)сѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 127).

ВДИЛАТИ *див.* **УДѢЛАТИ.**

ВДИРАТИ *дієсл. недок.* (до чого) *(бути розташованим, міститися поряд з чим-небудь)* прилягати: перший дѣлъ-Кираю, полъланковъ, которые

до границы ҍуровицкое вдирають (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 328).

ВДИРАТИСЯ, ВДЕРАТИСЕ, ВДИРАТИСЕ *дієсл. недок.* **1.** (в що) *(входити, вбігати куди-небудь навально, без дозволу)* вдиратися (удиратися): двери до тыхъ же и з дилованя побите кгонтовоє, вдераючи се до цментара, поламавъши,... и тые єксъцессы непристойне выконавши... одошли (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 688).

2. *Перен.* (в що) *(самочинно, без дозволу присвоювати, захоплювати собі чужу ділянку землі)* вдиратися (удиратися): Выдєчи, жє то па(н) вєлики(и) дє(р)жи(т), которы(и) нє (д)балъ ѡ тоє, уря(д)ни(к) такъжє ну сє в кру(н)тъ(!) потросє вдирати (Київщина, 1600 *ККПС* 133); плєнипотє(н)тъ по(з)ваноє стороны..., в чужи(и) кгрунтъ ввє(ж)джати и в(д)иратися нє хочє(т) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 213).

3. *Перен.* (в що, до чого) *(самочинно займатися якоюсь справою)* втручатися: То южъ Рымскій преступцею канону // того естъ, гды опустивши стародавніи звычаи и соборовыи ухвалы, въ неналежныи ему діоцезіи вдирается! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 683-684); то(т)жє плєнипотєнътъ... протєстова(л)сє ѡ то, ижъ ѡнъ по ки(л)ка кротъ вырєкъшисє усихъ справъ... до акту тєпєрєшнєго вдыра(л)сє и вдираєтъ (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 241).

Див. ще **ВДЕРТИСЕ.**

ВДЛУЖЪ *присл.* (*стп.* wdłuż) вдовж (уздовж). ◇ **вширъ и вдлужъ** — у ширину і в довжину, вдовж і вшир: хотєчи сє яконапру(д)шє(и) в ро(з)ница(х) кгру(н)товы(х) з вє(р). вшими успокоити, тєды для лєпшо(г)[о] ѡбварова(н)я и ѡграничє(н)я то(г)[о] кгру(н)ту своє(г)[о] до Ѡбухова, з давны(х) часо(в) во(д)лє єго права, поки сє прєтє(н)сия ѡны(х) вши(р) и вдлу(ж) // ро(с)тягає(т), з кгру(н)то(м) вє(р). вшихъ... пово(д) нинє(ш)ни(и) вє(р). вшу ты(м) по(з)во(м) на рокъ, вышъ ѡзначоны(и), позываєтъ и припозываєтъ (Горошки, 1642 *ДМВН* 223).

Див. ще **ВДОВЖЪ.**

ВДОВА, УДОВА, УДОВАЯ *ж.* Вдова (удова): ѡна за князєм дватцат лєт (была), а ѡпослє князѧ бꙋдꙋчи вдовою тыи имѣнѧ тридцат лєт во в покои дєржала (Вільна, 1507 *AS* III, 44); кгды вдова съ статкомъ до и(н)шого города замꙋжъ идєтъ ѡтъ нєє выхо(д)ного в҃ копє гр҃ш(и) (1552 *ОБЗ* 144); а пришо(д)ши єдина оубогаа вдова. и оувръгла два пѣнєзѣ (1556-1561 *ПЄ* 179); Князємъ, паномъ,... вдовамъ,... бу(р)мистромъ... по всєму Понизовъю и зємли Волынъско(и) (Вільна, 1558 *ТУ* 86); ѡ вдовы бє(з)плодныє которыє дєтє(и) нє мають (1566 *ВЛС* 62 зв.); боуду(т) пови(н)ни пото(м)ковє пана миха(и)лови борони(ти) тотоу вдову (Одрехова, 1582 *ЦДІАЛ* 37, 1, 19); Сташковая ꙋдова с прє(д)мѣстья гали(ц)кого дала сына своєго антонїа сїротꙋ ма(р) ї҃ (Львів, 1588 *ЛСБ* 91, 3 зв.); тꙋю ча(ст)... во (и)мє(н)и чє(р)ньчичо(х) в дє(р)жаньє и ꙋживаньє своє з кгрꙋньты зє(м)лєными а мєновитє з бояры грицка я(с)ка ю(с)ка и вдовꙋ лукашихꙋ привлащилє(с) (Луцьк, 1597 *ЛНБ* 5, II 4049, 67 зв.); Также и Анна пророчиця,... и тота была удовая, п҃ лѣтъ и д҃ (XVI ст. *НЄ* 27); што то за панна нє є(ст) Панна мꙋжа(т)ка єсть нє мꙋжатка послюблєна є(ст) вдова єсть добраѧ и господыни добрє выпосажона є(ст) (к. XVI ст. *Розм.* 49); що послы́шавши и(с)тнаѧ вдо́ва юдифъ засмоутѝласѧ (поч. XVII. ст. *Проп. р.* 158 зв.); Была́сь ми мал҆жонкою а тєпєр҆ // єсть вдова́ (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 7-8); И таѧ вдова... нєдавно мꙋжа а тєра(з) ю(ж) с҃на ꙋтра́тила (Височани, 1635 *УЄ* N 62,102); Пла́чтє съ мно́ю Вдѡ́вы и си́роты (Чернігів, 1646 *Перло* 93); є́стєсм҆ жона вдова, бо мꙋжъ мо́й оу́мєрлъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 262); Вдова. Vidua (1650 *ЛК* 432).

Див. ще **УДОВИЦА.**

ВДОВЕЦЬ *ч.* Вдовець (удовець), вдівець (удівець): там... зъєхавщысє спольнє мєжи собою обрати маєм на єпископьство вак(у)ючоє чотырох єлєкътов которыє бы были... годны на тот стєпєнь, мєновитє вдовцов албо нєжонатых (Берестя, 1591 *ПІФ* 102); мо́виль є́моу заха́рїє(м) поуди збєри вдовцѣ, змєжи людїй (XVI ст. *УЄ* № 29519, 155); А если который сперъву повстягливый вдовцемъ бы зосталъ, можетъ мети местце епископъское (Вільна, 1599 *Ант.* 743); Под тот час Мелетій володимерскій умер, а на его мѣсце... пан Потей... который вдовцем былъ, але всѣхъ вѣръ собою спробовалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 30); Хла́стый мꙋжъ: Вдовє́цъ (1627 *ЛБ* 143).

ВДОВЖЪ, ВДОВЖЬ, ВДОВЪЖЪ, ВДОЛЖЬ, ВДОЛЬЖЪ, УДОВЖЬ, УДОЛЖЪ, УДОЛЖЬ, УДОЛЪЖЪ *присл.* Вдовж (удовж): села ратєнъского повє(т)цовъ ѡтъ границы... вдолжъ на полъторы мили (1546 *ОГ* 28); Дєльца два жєлєзныє... по три пади ꙋдолъжъ (1552 *ОВол. З.* 194 зв.); городєнъ рлг ꙋдолжъ никоторыє с нихъ по д сажъни инъшиє мєнши (1552 *ОКЗ* 32 зв.); Саръпантынъ жєлєзны(и) вдолжъ с пороховницою Г пядє(и) (1552 *ОЧерк. З.* 6); нє подалеко светлицы удовжъ стайня збудованая, рубленая (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 288); тєгнули вдолъжъ на чотыры мили а(ж) ку Бєло(и) Цє(р)кви (Київщина, 1600 *ККПС* 134); дєло спижаноє вдо(л)жъ дєвє(т) пядє(и), и на три па(л)ци (Варшава, 1616 *ООЗ*-2, 1 зв.); 70 лычако(в) кож(д) на 3 сажни вдолжъ (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 3 зв.); збудова́лъ те́жъ домъ лѣсꙋ лива́нꙋ на сто ло́кти вдо́лжъ (серед. XVII. *Хрон.* 294); **вдолжъ и вширь, вширъ и вдовжъ** — у довжину і в ширину, вдовж і вшир: ста(р)цо(в) и(н)ши(х) люди(и) посторо(н)ны(х) прида(в)ши то(т) ꙋвє(с) кгру(н)тъ... зрєвидова(т) и ѡколо вдолжъ и (в)ши(р) ѡбъихати и ѡграничи(ти) допꙋсти(л) (Любче, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 38); имєня наши... вдолжъ и вшир в кграницахъ и в межахъ и обыходєхъ своихъ здавна мают (Гнойня, 1596 *ПККДА* 1-2, 166); в той водѣ єстъ черепахи, такъ великиє ижъ на сто локотъ вши(р) и вдо(в)жъ (серед. XVII ст. *Луц.* 534).

Див. ще **ВДЛУЖЪ.**

ВДОВИНЫЙ, ВДОВИННЫЙ *прикм.* Вдовичий (удовичий), вдовин (удовин), *заст.* вдовиний (удовиний): змилꙋйся на(д) слєза́ми вдови́н'ными (Острог, 1614 *Тест.* 158); ѡ Смерти... Нє хотѣлась нє зада́ти Смоу́ткꙋ пѡви́ннымъ, Анѣса злитова́ти на́дъ жа́лємъ Вдови́нным' (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 4); Бꙋдмо та(к) мл(с)рдными яко тыи мѣщанє кото́ры(х) много было, и вщи(т)ци провадили того сна вдовиного, и рєвнє плакали смрти єго (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 102); Такꙋю ма́єтъ моцъ чи́стость, нє ты́лко в' Па́нна(х), а́лє и вдови́нномъ воздєржа́нїю (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 924); **вдовиный столець** *див.* **СТОЛЕЦЬ.**

Див. ще **ВДОВИЧИЙ, ВДОВИЧИНЪ, ВДОВЫЙ.**

ВДОВИЦА, ВДОВИЦЯ, УДОВИЦА, УДОВИЦЯ *ж.* Вдовиця (удовиця): Ивашъко мєльникъ... Дашковаѧ... ꙋдовица... (Вінниця, 1552 *ОВін.З.* 137); Єв(г)листа выписує(т) якъ хс выславоу́єтъ оубогоую вдовицоу (1556-1561 *ПЄ* 313); бꙋдꙋєтся... школа, и до(м) для дрꙋкарнѣ, и шпиталь для ꙋбогы(х), вдови(ц), и сиро(т) (Львів, 1590 *ЛСБ* 146); пєтръ шо(л) з ними и коли пришо(л) звєли єго на кгано(к) и при(с)тупили к нєму вси вдовици плачучи (II пол. XVI ст. *КА* 50); Такжє и Марія нє умывала водою ногы Христовы, як другыи удовицѣ, али миро дорогое изъливала на ногы Христови (XVI ст. *НЄ* 42); пи(с)ма стого слоухаймо, оубогы(х) слѣпы(х) и сиро(т) побо(ж)ны(х) вдовиць надѣлаймы (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 95); кто вдовица нищетою — двѣ лепте, шелюг, полгроша, а кто доволнѣйший или пан золотий, десять, а навет и сто (1608-1609 *Виш. Зач.* 204); Пла(ч)тє и го́рко рида́итє лихоим'цы шар'пачє́вє, срєбролю́бцы, ла́ком'цы, которїи пролива́єтє крива́выи слє́зы оубо́ги(х) оудови(ц) и бѣдныхъ сиротъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 73); Онаѧ вдови́ца в' Саре́птѣ... Илїю Прр(о)ка оугости́ла и прєкорми́ла (Київ, 1625 *Коп. Апок.* 2 зв.); вдови́цъ з до́му своєгѡ выпровова́лєсъ поро́жнихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 58); шляхєтный панъ Анъдрей Шимановъский... протестовалъ на противъко... Дудчисе вдовице (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 487).

Див. ще **ВДОВА.**

ВДОВИЧИЙ, УДОВИЧІЙ *прикм.* Те саме, що **вдовиный:** О, горе вамь, книжници, попове, якъ вы пустошите хыжѣ удовичіи, молитвы чинячи (XVI ст. *НЄ* 30); Пе́рвоє воскрєсєнїє млодє́нца вдови́чого за млтвою // Їлино́ю в' Кароатѣ (Київ, 1637 *УЄ* № 576, 118 зв.-119).

Див. ще **ВДОВИЧИНЪ, ВДОВЫЙ.**

ВДОВИЧИНЪ *прикм.* Те саме, що **вдовиный:** Єв(г)листа виписоує яко хс оуздо́ровиль слоугоу сот'никово(г)(о) и сна вдовичина вскрсив (1556-1561 *ПЄ* 239); сына вдовичина оумє́рлого и оужє до гро́бꙋ // нє́сєного чꙋдо́внє воскрєси́лъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 572).

Див. ще **ВДОВИЧИЙ, ВДОВЫЙ.**

ВДОВОЖЕНЕЦЪ *ч.* Той, хто оженивсяз удо-

вою: абы порядку всякого въ церкве Божіеи дозиралъ,... духовныхъ где можно збыралъ, второженцевъ, вдовоженцовъ, третеженцовъ... отъ священства отдалялъ (Київ, 1623 *КМПМ* I, дод. 267).

ВДОВОЛЬ *присл.* Вдосталь (удосталь): Рóскошъ абóвѣмъ сы́ти нѣкóли мѣти не мóжетъ: зачимъ и которыи до рóскоши привы́кли, нѣгды сѧ в'дово(л) оуроскоши́ти не могꙋ(т) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 27).

ВДОВСТВО, ВДОВЪСТВО *с.* Вдівство (удівство): первоє плачю сѧ ѡ моужи своємъ, а дроугоє плачю вдовъства своєго (1489 *Чет.* 14 зв.); Церковъ (поведа) не прыймуеть еще жывущого и дети родящого, и единое жоны мужа, але таковового, который ся одъ единое повстегнулъ альбо у вдовст[в]е жылъ (Вільна, 1599 *Ант.* 743); жáдноє вдовы́ в такóмъ жáлю не знáю. // Котóраѧ бы рáзомъ ѡплáковала и своє́ вдовъствó, и дѣтóкъ свои́хъ малы́хъ жáлостноє сиротъство (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 6-7); Малжóнка позостáла, тѧ́жко в'здыхáєтъ: И повтѡ́рє вдóвъство своє оплакивáєтъ (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 4); тако(ж) и áнна прєбы́вала в' домоу своємъ носѧчи жалобꙋ жалю вдóв'ства своєго (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 375); в' ѡ́ной Аннѣ ст҇ой, котóраѧ... ѡсмдєсѧ́тъ лѣт' и чты́ри в' вдовствѣ мéшкаючи, нє ѡ(т)ходи́ла з' ц҇ркви (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 924); ѳамара... зложи́вши шáти вдóвства. и ѡболоклáсѧ и оукраси́ласѧ коштóвными шáты (серед. XVII ст. *Хрон.* 62 зв.); Вдовство, viduitas (1650 *ЛК* 432).

ВДОВСТВУЮЩИЙ *прикм., перен.* Вільний, незайнятий: коли тое панство будетъ скажено, тогды вдовствующее пустое преложенство албо монархію антихристъ осядетъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 151);

ВДОВЫЙ, ВДОВИЙ, ВДОВѢЙ, ВЪДОВИЙ *прикм.* Те саме, що вдовиный: дєвочаѧ кꙋница в҇і грш' а въдовъѧ м҇ грш' (1552 *ОБЗ* 144); вышшєє є́ст' малжéнство нѣжъ ста(н) панéнскій и вдóвѣй (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 939); нє входилъ до нихъ, алє были замкнєни ажъ до днѧ смєрти ихъ живꙋчи во вдовьємъ станє (серед. XVII ст. *Хрон.* 274); не маючи одъ никого жадного ординансу... инъ контемптумъ стану ее сиротего вдовего чинячи, людъ свой роспустивши,... важили се стацие незвычайные собе и тому жъ людови приватному неналежитые розказати (Кременецъ, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 437); Вдовый. Viduus uir (1650 *ЛК* 432);

який стосується вдівця: Вдо́въ: Вдóвый человéк', вдовéц' (1627 *ЛБ* 14); **вдовий столець** *див.* **СТОЛЕЦЪ.**

Див. ще **ВДОВИЧИЙ, ВДОВИЧИНЪ.**

ВДОДЪ *ч.* Одуд: epops, вдо(д) птица (1642 *ЛС* 181); То сꙋ́ть котóрыхъ з' птáства єсти нє мáєте... пꙋгáча,... и лєбє́да..., вдóда тéжѣ и нєтопырѧ (серед. XVII ст. *Хрон.* 118 зв.).

ВДОЛЖЪ[1] *див.* **ВДОВЖЪ.**

ВДОЛЖЪ[2], ВДОЛЪЖЪ, УДОЛЖЪ, УДОЛЪЖЪ *прийм. (з род.) (виражає просторові відношення, вказує на предмет, уздовж якого спрямована дія)* удовж, уздовж: накладєно цєглы выпалєноє жъ вдолъжъ цєгєльницы д҇і сажо(н) (1552 *ОКЗ* 37); ꙋдолжъ городни нє ѡдною мєрою ѡтъ вєжи первоє... до дрꙋгоє вєжи (1552 *ОЧерк. З.* 4 зв.); презъ тотъ же обшаръ дорога до Клевецка на гребелку его, вдолжъ тоежъ обшару, одъ стины до болота, шнуровъ дванадцетъ (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 330): потрєба є(ст) бꙋдова(н)я зновꙋ простороно(н)но(ст) за(м)кꙋ вдо(л)жъ пляцꙋ сажо(н) три(д)ца(т) шє(ст) (Варшава, 1616 *ООЗ*-2, 1).

ВДОЛУ, УДОЛУ *присл.* Внизу (унизу): при том запона з коштовным з чирвоным каменем и там околична перла в долу у два ряды идет (Володимир, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 426); а нижей того у долу штука предолговатая с трома // каменми (Там же, 426-427).

ВДОЛЪ *присл.* Додолу, вниз: тꙋтъ ся почали чєрє(з) бо(р) грани... ѡ(т) кропивки ꙋ (с)колотꙋю рєкꙋ вдолъ, а ѡ(т) сколотоє рєки ꙋ тꙋ(р)ную до полълєса (1546 *ОГ* 11); якожъ óко єгѡ бꙋ́дꙋчи свѣтлостю єго всє́ тѣло оуправлѧ́єтъ жєби вдóлъ нє впáло, а в водѣ нє оутонꙋло (Вільна, 1627 *Дух. б.* 27).

ВДОЛЪЖЬ[1] *див.* **ВДОВЖЪ.**

ВДОЛЪЖЪ[2] *див.* **ВДОЛЖЪ[2].**

ВДОМУ *присл.* Вдома (удома): самого не было на то(тчас) вдому, єзди(л) гдесъ в дорогу (Холм, 1648 *Тест. Ст.* 471).

ВДОХНОВЕНЪ *прикм.* Натхненний: instinctus, вдохновєнъ, возбужденъ (1642 *ЛС* 240).

ВДРУГИЄ, ВЪДРУГИЄ, УДРУГИЄ *присл.* Те саме, що **вдругоє**: и паки въдругиє, гл҃а єму михаилъ што слышиши страстотєрпче (1489 *Чет.* 31 зв.); тогды єще оудроугиє гла(с) оуслышалі гл҃ю щъ, возыщѣтє чл҃вка б҃жья (Там же, 150 зв.).

ВДРУГОЄ, УДРУГОЄ *присл.* Вдруге (удруге): в тот ча(с) коурь запѣлъ... а ѡнь вдроугоє запрѣлъса (1556-1561 *ПЄ* 190 зв.); вдрꙋгоє мо́глъ ты(ж) єго зва́ти оучи́тєлє(м), жєбы сѧ насмѣва́(л) з наоуки (поч. XVII ст. *Проп. р.* 213); Есче притомъ пробачаемъ: если то у другое почуемъ, и дома седити не будешъ! (1649 *ШКН* 180).

Див. ще **ВДРУГИЄ.**

ВДУМАТИ *дієсл. док. (без додатка) (мати намір щось зробити)* задумати, вирішити: жидовѣ... ра(д)у вчинили, и вдꙋмали такъ (1489 *Чет.* 322).

ВДУШИТИ *див.* **УДУШИТИ.**

ВДЫХАТИ *дієсл. недок. (що) (дихаючи, вбирати в легені повітря)* вдихати: Анѣ тако́вый є́стъ Д҃хъ Б҃жїй, яко в' на́съ єст' д҃хъ ѡ(т) на́шего прирожє́нѧ... вдыха́ємо и ѡ(т)дыха́ємо, кото́ры(м) ча́сꙋ мовєнѧ кгды што мо́вимъ, и го́лосъ сло́ва оучина́є(т)сѧ // и на воздꙋхъ ра(з)сыпа́єтъсѧ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 57-58).

Див. ще **ДЫХАТИ, ДЫШАТИ.**

ВДѢЛАТИ *див.* **УДѢЛАТИ.**

ВДЯЧЕНЪ *див.* **ВДЯЧНЫЙ.**

ВДЯЧНЕ, ВДЯЧНѢ, ВДАЧНЕ, ВДАЧЪНЕ, ВЪДЯЧНЕ *присл.* 1.Вдячно, з вдячністю: тобє с таковых зычливых пильностєй... дѧкꙋємъ и вдѧчънє ѡт Твоєй Милости приймꙋємъ (Краків, 1540 *AS* IV, 235); тꙋю всю пилност вашꙋ вдачнє ѡт вас прыймꙋєм и за то вам дѧкꙋєм (Вільна, 1541 *AS* IV, 279); И мы вдячне тоє ярмо на себе прыймуемъ (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1077); А да(и) боже доброє здоровъє при(и)мꙋю ѡ(т) тєбє вдя́чнє (к. XVI ст. *Розм.* 23); комоу г҃ь б҃ъ да(л) ста(н) якыи в то(м) прєбываи а ємоу вдѧ(ч)нє за то дѧкоуи (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 15 зв.); за вшєлякую зычливо(ст) приятє(л)скꙋю прє(з) вѣчованя вмстє(и) вдячнє при(и)мивши вєлицє дякꙋємо (Устя, 1612 *ЛСБ* 438, 1); Абы́сь нѣкг(д)ы на б҃га нє ва́жил'сѧ мѣти за́злє в жа(д)ной рєчи... а́лє вдѧ́чнє всє прі́ймꙋй (Острог, 1614 *Тест.* 175); Блг(д)рнѣ: вдѧ́чнє (1627 *ЛБ* 8); блгоч(с)тиво(и) єи м(л)ти п҃нє(и) пара(с)кѡвїи б҃говитино(в)нѣ я(р)мѡли(н)скои бра(т)ство припї́савши ча(ст) ѡ(к)тоихѡ(в), и прє(з) а(н)дрєя дрꙋкара в до(м) єи м(л) ѡ(т)сла(ли) тая хр(с)толюбива будучи и вдя(ч)нє тєнъ да(р) прїнявши прислала злѡ(т) 100 (Львів, 1631 *ЛСБ* 1052, 2); Розꙋмный... и ба́чный чл҃къ... вшєлакїѣ припа́дки... тєрпли́вє и вдѧ́чнє зно́ситъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 110); Заты(м) за прєсланоє мл(с)тя(м) в҃ши(м) подякова(в)ши, и вдя(ч)нє принявши (Київ, 1647 *Мог. Тр.* 1).

2. Прихильно, ласкаво, доброзичливо: вгода н҃ша доброво(л)нє а вдя(ч)нє ѡ(т) на(с) з обу сторо(н) принятая твє(р)до а нє ѡ(т)мє(н)но (Ляхівці, 1559 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 26); За ласкавоє писанє и навєжєнє Вашєй Милости покорнє дѧкꙋю и слꙋжити повинєн (бꙋдꙋ), кгдыж Ваша Милост ласкавє и вдачнє прыймовати рачиш малыє пoслꙋги тым хтившым рачиш мє Ваша Милост чинити до послꙋги своєй (Варшава, 1568 *AS* VII, 305); посланцѣ н҃шѣ... посылаємъ жадаючи ва(с) всѣ(х) в томъ абыстє... тымъ посланцомъ во (в)сємъ помо(ч)ны были и вдѧ(ч)нє ихъ при(и)мовали (Львів, 1587 *ЛСБ* 84); ѡ(т)стꙋпи́ли чл҃ци ѡ(т) пра́вди, и чє́шу(т) слꙋхи припра́(в)ными слова́ми, и всѣ слꙋхаю(т) вдѧ(ч)нє аркгꙋмє́нтѡ(в), и всѣ дадꙋ(т)сѧ намо́вити (Вільна, 1596 *З. Каз.* 50 зв.); иноцы ви́дѧчи сꙋровство ихъ и на́глє при́штьє, злѧ(к)шисѧ принѧ́ли и(х) вдѧ(ч)нє (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 54); А тꙋю пра́цꙋ нашꙋ прїймѣтє вдѧ́чнє (Київ, 1620-1621 *МІКСВ* 32); Привѣтствꙋю: Вѣншꙋю, молю́, Прошꙋ ла́скавє, вдѧ́чнє (1627 *ЛБ* 97); Абы(с) то(и) малы(и) упомино(к) тыє вѣршики ѡ(т) мєнє на(и)низшого слуги своєго вдя(ч)нє приняти рачи(л) (1636 *Лям. о приг.* 2 зв.); слова ихъ вѣлми вдачнє принѧли (серед. XVII ст. *Хрон.* 171 зв.); послувь вашо(и) вє(л)можности хочь нє до насъ послани(х) вдя(ч)нє принявши с чєстю ѡ(т)пꙋскає(м) (Черкаси, 1648 *ДБХ* фотокоп. №1).

3. Приємно, мило, любо: Такъжє и ли(ст) ѡ(т) с҃тѣ(й)ша(г) патрїа(р)ха... чита(н) бы(л) по грє(ц)ки пє(р)вѣє што было грєко(м) ба(р)зо вдачнє (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30); Єсли за(с) нѣѧкою ис-

ко(р)кою до того боу́де(ш) працова́ти запале́ны(м), хо(ч) бы на(и)трꙋ́днѣйше працови́тое, и прикрое было, вдѧ́чне и ми́ле боу́дешъ працова́ти (поч. XVII ст. *Проп. р.* 221 зв.); При ты́хъ вдѧ́чне бръмачихъ вωда́хъ, еи здꙋ́бачи: На позре́ньеса Сли́чныхъ дре́въ, всѣхъ привꙋ́дачи (Львів, 1609 *На Злат.* 2 зв.); ώто я́кω з' Лилі́й по́лныхъ выплыва́етъ вдѧ́чне пахнꙋ́чаѧ Зми́рна, такъ из' оуст' ялмꙋжника млтва с(т): (Київ, 1648 *МІКСВ* 350).

улесливо: Вдячне... ловецъ звыклъ спѣвати, якъ посполите мовятъ, гды пташки въ сѣть хочетъ уловити (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 797).

4. Охоче, радо; *(як слід)* добре: а то длѧ того дъакꙋ добромꙋ болшъ, абы вставичне в той... избе... мешкаючи, дѣти... вдачне ꙋчилъ (1577 *AS* VI, 78); потре́бно е(ст) на(м) в' правдѣ с пи́лностю розмо́влати, а ва(м) ωхо́тне и вдѧ́чне слоухати (поч. XVII ст. *Проп. р.* 145).

Див. ще **ВДЯЧНО.**

Пор. **ВДАЧНѢЙ.**

ВДЯЧНЕЙШИЙ *див.* **ВДАЧНѢЙШИЙ.**

ВДЯЧНО, ВДАЧНО, УДЯЧНО, УДАЧНО *присл.* Приемно, мило, любо: А так коли я Вашей Милости... в той послꙋзе и сꙋмꙋ тꙋю выроблю, тогди и Вашей Милости... то вдачно бꙋдет и без шкоды (Степань, 1544 *AS* IV, 413); послꙋжи́ли богωмъ ихъ, згоди́лиса з ни́ми оу ихъ набоже(н)ствѣ. а вдѧ́чно(ж) то было бгꙋ (Острог, 1598 *Отп. КО* 7); ωтрымале(м)... листы твои... з которыхъ вырозꙋмѣлемъ ижъ естесь добре што мнѣ вдячно е(ст) (к. XVI ст. *Розм*. 63); Ѡто и Бо(з)скі́й то́й пре́ди́вный мꙋ(ж), походна всего свѣта, Црко́вный солове́й // вдачно брмѧ́чее на́чиніе Пр(с)тго Дха (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 220-221); Бω все штоко́л'век' справедли́ве быва́етъ, вдѧ́чно е́стъ Бгꙋ и пріе́мно (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 97); Хота // и перед' грѣхо́мъ старши́нство мꙋжь над' жено́ю мѣ(т) мѣлъ, а́ле тако́е кото́рое жонѣ при́кло(!) не мѣло бы и вовсемъ ми́ло и вдѧ́чнω таки́мъ ωбы́чаемъ (серед. XVII *Хрон.* 9 зв.-10).

Див. ще **ВДЯЧНЕ.**

ВДЯЧНОСТЬ, ВДАЧНѢЙ, ВДАЧНОСТЬ *ж.* **1.** Вдячність: хотячы тое жоне моеи з себе вдячност при животе моемъ показати... а такъ я што маю коней ездныхъ,... жоне моей... симъ моимъ тастаментомъ записую (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 8/III, 110); я микола(и) сапега... поважаючи... ꙋслугованъе тое(ж) малжонки мое(и) милое проти(в)ко собе хотачи... оно(и) присто(и)ную вдячность ω(т)дати и нагороди(ти) тоеименье мое... малжонце мое(и)... даю дарꙋю и вечны(м) право(м) записую (Берестя, 1593 *ЛНБ* 103, 14/Іс, 1838, 26); што мы господаръ... тое ω(т) нихъ з' вдѧ́чностью пріимꙋемо (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 36); Такъ ли емꙋ вси вдѧ́чность. за е́го послꙋги. Ѡ(т)даете (Вільна, 1620 *Лям. К.* 5); З ты́хъ теды мѣръ: и длѧ того́, же мы вдѧ́чност' пока́зꙋючи за добродѣиства Небо́жчика, Вм(с) в' Осо́бѣ оного якω кро́внему..., тꙋю Кни́гꙋ... припи́суем' и офѣру́ем' (Київ, 1625 *Коп. Апок.* 3 зв.); Агглъ: Ти(мъ) болшей скоро, з' досипкою вда(ч)ности, що ω(т) кого взялъ, ω(т)давати (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 264); я хотячы вдя(ч)но(ст) мою шчырꙋю ωказать умыслиле(м) то(и) ляме(н)тъ мещанъ (1636 *Лям. о прич.* 2 зв.); Лилиа́ всю свою ωздо́бꙋ кꙋ Нбꙋ ωборочает' и слнцꙋ, я́кобы ώным' вдѧ́чно(ст) оуказа́ти хотѣла, же што ко(л)век' ωздо́бъ пререче́ныхъ' ма́етъ всѣ(х) ты(х) ω(т) нба набыла и слнца (Київ, 1638 *МІКСВ* 350).

2. Прихильність, доброзичливість, ласкавість: не чимъ инъшимъ до того, одно серъдечною любовию (и вдячностью) приведеный, зычачи тобе еще большое славы..., писати сия важилемъся (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 989); Ты́лко вдѧ́чность кни́зѣ тꙋ́й с' себе оукажѣте, а до прочита́на, ла́скаве ю пріи́мѣте (Львів, 1614 *Кн. о св.* 29 зв. ненум); За вдячность, котруюсте Церкви показали: И промовумъ нашим хентне слухи надали (Львів, 1630 *Траг. п.* 178); Вдѧ́чность... ми́ловникωвъ своѣхъ, ро(з)сꙋдными и оува́жными чи́нитъ, а невдѧ́чность коха́нкωвъ своѣхъ неба́чными стро́итъ и бе(з)розꙋмними (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 688).

3. Приемність, задоволення: не е(ст) ре́чъ мо́жнаѧ вы́мовити яко́е зажива́ти та(м) боу́де(т) вдѧ́чности, и яко́е ро́скоши (Острог, 1607 *Лѣк.* 55); Писа(н)е вм в справа(х)... це(р)кви... належачи(х) з великою вдячно(ст)ю принявши было(м) гото(в) в то(м) во все(м) вм служити (Варшава, 1596 *ЛСБ* 295, 1); Вдачность. Placiditas (*Уж.* 1645, 41).

4. Привабливість, чарівність, краса: бо(г) бы(л)

из ни(м) // и вынѧ(л) его ѡ(т) всѣ(х) его ѹти(с)ко(в) и даль ємѹ вда(ч)но(ст) и мудро(ст) перє(д) фараѡно(м) (II пол. XVI ст. *КА* 31-32); Кова́рство: Оухищрє(н)є... па́нкно(ст), краса, ве́сєлость, свобо́дность, вда́чность, выцвичє́ность (1627 *ЛБ* 53); Жро́дло ѡкви́тє и прєзрочи́стє // тєкѹчєє, якъ мѣстцѹ само́мѹ вда́чность вєли́кѹю и сли́чность подало, та́къ піє(н)кнымъ єго и знамєни́тимъ оучини́ло. Бо(з)скаа на(д)то ла́ска Водѣ само́й пода́наа, до чинє́на чю́дѡвъ, скѹтє́чною єи оучини́ла (Київ, 1631 *Син. Тр.* 812-813); Котораа красота и вдачно(ст) нє прировнана нє єсть до жадной рѣчи, бо Єстъ бєзмѣрна (серед. XVII ст. *Хрон.* 1).

5. Старанність, дбайливість: ѹсрѣдіє: ѡхо́та, ѹпрє́ймо(ст), вда(ч)ност' (1627 *ЛБ* 140).

ВДЯЧНЫЙ, ВДЯЧЕНЪ, ВДЯЧОНЪ, ВДАЧЕНЪ, ВДАЧОНЪ, ВДАЧЬНЫЙ, УДЯЧЕНЪ *прикм.* **1.** *(який відчуває вдячність)* вдячний: Мы то ради ѡт вас слышимъ и томѹ єсмо вдачни, иж таа справа водлѹг росказана нашого конєцъ свой вжє принала (Вільна, 1541 *AS* IV, 291); бл҃годарєнъ вдяченъ (II пол. XVI ст. *ЛА* 179); с которого прибыта нашє(г)... є(г) м(л) ба(р)зо бы(л) вдячє(н) (Острог, 1595 *ЛСБ* 296); Былє(м) ѹ Домны, єи мл(ст)и ѹ панє(и)цєхъ ѡповѣлє(м) мл҃твы прилєжныє, которыє в҃м г(с)дря єго мл(с)ти Коста(н)тина воєводѹ чинити рачи(л) вдячна того была (Кам'янець, 1609 *ЛСБ* 433); Х҃с н҃нѣ дла на(с) ра́чи(л) са народи́ти, Всѣ(ж) ємѹ за́ то хотѣмо вда(ч)ными бы́ти (Львів, 1616 *Бер. В.* 68); Бл҃гда́рєнъ: Вда́чєнъ (1627 *ЛБ* 8); Кото́рого Мл(с)рдіа Бо́зскогѡ вда́чными бѹдѹчи, прилѣжнѡ всєгда... Г(с)да моли́тє (Київ, 1648 *МІКСВ* 347);

(якому притаманна воля до вияву вдячності, який відгукується добром на добро) вдячний, добрий, віддячливий: Ци́цєро... написал'. Хочѹ жєбы́м' и былъ и всѣ мєнє мѣли за вда́чного. Того(ж) и А з' дити́нны(х) правє мои́хъ лѣтъ пра́гнѹчи,... ста́ралє(м)са... за ѡтрима́ныи добродѣиства нагоро́ди́ти (Львів, 1631 *Волк.* 2);

гідний, достойний: вєлі́кый то ди(в). И(ж) єго ста҃а мл(с)ть... оустоупи(в)ши на ѡбла(к) шо(л) ѡ(т) ни(х) на н҃бо яко... прав(д)ивый дѣди(ч) до свого дѣди(ч)ства. а вда(ч)ный с҃пъ до бл(с)внаго ѡ҃ца своего (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 76 зв.).

2. Прихильний, доброзичливий, ласкавий: кназь Федоръ Андрєєвич Санкгушковича з дєдовъ и прєдковъ своих єстъ намъ вдачонъ и тѹ тєжъ, ижъ ѡнъ всю ту́ю сѹмѹ пєназєй... намъ добровольнє спѹстил (Краків, 1531 *AS* III, 389); А ѡ(с)тато(к) в҃м свои(м) мл(с)тивы(м) пано(м) и ла(с)кавы(м) а вдя(ч)нымъ читє(л)нико(м) на справєдливы(и) ро(з)сѹдо(к) подаю, ѡфєрѹю (1582 *Кр. Стр.* 15); прє́то єсли́сь томоу вда́чєнъ, чита́ти ра́зъ и дроу́гїй и дєсатыи нє лѣноуи́са (Острог, 1607 *Лѣк.* 182 зв.); П‹рєтожъ› тєбє ти(м) имєнє(м) зновѹ, вдачныи читєлникѹ, до читана книгъ намовлаю (Томашів, 1618 *ЗНТШ* LXXIV, 149); Вєликодныи даръ... Бл҃горо(д)ны(м) П҃нѡ(м) Прєза́цногѡ Клє́йнотѹ сєгѡ, ѡ вда́чноє принатá просачи, Покорнє офѣрова́ный (Київ, 1623 *МІКСВ* 79); яснє бовѣм' ѡ(д)ва́жнѣ спра́вы Титѹлы и Го(д)ности, Прєза́цных' Про(д)ковъ'... ѡ(д) Кройника́рѡв' Рѹски(х) и По́лских' сѹтъ свѣтѹ пода́ны... в' том' высоком' оура́дѣ По(д)комо́рском'... на вда́чныхъ сєрцах'... выдрукова́нѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 7).

3. Приємний, милий: бл҃гопрі́а(т)ный, до принатa лацный, и тыжъ вда́чный, // ми́лый (1596 *ЛЗ* 30-31); Нѣ котрымъ кѣпомъ не дячитъ Бгъ нєвѣрному, не можетъ быти, што бы ктогодѣ удяченъ Богу безъ вѣры (XVI ст. *НЄ* 107); вдячны(и) єсть вашъ прихо(д) мои панове (к. XVI ст. *Розм.* 38 зв.); єго ста҃а мл(с)ть оучини(в)ши прѣвѣй вда(ч)ныи ро(з)мовы съ оу҃чнї҃кы своими... оустоупи(в)ши на ѡбла(к) шо(л) ѡ(т) ни(х) на н҃бо яко прав(д)ивый ц҃рь до свого цр(с)тва (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 76 зв.); ѡто і҃с х҃с посрєдѣ ихъ стоитъ, и голосо(м) вда́чны(м) и оутѣшны(м) мови(т) до нихъ (поч. XVI ст. *Проп. р.* 152 зв.); слоу́хи на и́хъ го́лосы пилнє накладáючихъ, до сєбє звѹ́датъ котры́хъ конє́цъ вда́чного спѣва́на, або ро́скоши онои нє иншїй єсть, тылько смрѣть (Львів, 1614 *Кн. о св.* 439); пришє́лъ єси яко по вєлїки(х) вѣтра(х) и бѹряхъ гвалтовны(х) вдя́чнаа и ѹти́шная тишина (Манява, 1619 *Прив. Феод.* 287 зв.); Запра́вды соло́дкаа и вда́чнаа намъ єсть и бы́ти, за́вшє ма́єтъ па́матка тогѡ та́къ побо́жногѡ и промы́слного ѡ(т)ца нашєгѡ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 166); И голосъ онъ вдячный абы мя доходилъ: И зъ выбранными жебымъ

ся тежъ находилъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 171); пѣснь птáха оногω тáкъ бывáєтъ чл҃вку кождомȣ вдáчна, ижь коли его заслы́шитъ рóзȣмȣ ω(т)хóдитъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 5 зв.);

смачний, поживний: Хлѣбъ ты(ж) квасный чты́ры мáєтъ рѣчи мȣкȣ... вóдȣ... квáсъ... соль... а пѧ́тый огóнь, который своєю горѧ́чєю теплотóю в' крáсноє подóбїє и рощéнїє хлѣбъ привóди(т), и к' поживáню вдѧ(ч)ны(м) и принѧ́тны(м) чи́ни(т) (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 260); Акрі́ды: Травá а(б) зѣ(л)є котрóгω кóрє(н) в'кóло сєбє и́ны(х) зéлї(и) сма(к) притѧгáє(т), вдѧ́чный до вкȣшє(н)ѧ и трвáлый в' сы́тости є(ст) (1627 *ЛБ* 173).

4. Гарний, чудовий, привабливий, миловидний, мальовничий: та(м) тє(ж) ωбачи(в)ши... ро(з)логы вдя(ч)ны(х) по(л) и паго(р)ко(в) забавя(ли)ся ловоо(м) ро(з)маито(г) звѣрȣ (1582 *Кр. Стр.* 83); Сиби(л)ла была... вдѧ́чной твáри (поч. XVII ст. *Крон.* 78); И бы(л) Іωсифъ крáсного ωбли́ча, и вдѧ(ч)ный на вєйзрéню бáрзо (Київ, бл. 1619 *О обр.* 173); Вдѧ́чны(и) дéнь завитáлъ до насъ и утѣшный (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 189); По мнóгихъ днїи жона єгω ώборотила óчи на млодéнца квитнȣчогω а до твáры вєлми вдѧ́чно(и) ωздóбнагω (серед. XVII ст. *Хрон.* 64);

вишуканий, витончений, делікатний, ніжний: Изрѧ́дный: Найвыборнѣйшїй, найлѣпшїй, выбóрный, пора(д)ный, або ω(т)лȣчéный, пѧкный, надóбный, нєпосполи́тый, ми́лый, вдѧ́чный (1627 *ЛБ* 47); Мѧккї́й: Вдѧ́чны(и), сȣптéлны(и), тонкї́й, нєвѣстѣ(и), знєвѣстѣлы(и) (Там же, 67);

квітучий, пишний, багатий, щедрий: Зроди́ла зємлѧ... // вдѧ́чныи пагорки широ́кїи пóлѧ зєлéныи лȣги пшєни́цы и прóса з'рожáныи, всѧкїи з'бóжьѧ (серед. XVII ст. *Хрон.* 2 зв.-3);

у знач. ім. с. р. **вдячноє, вдачнє** — добре, -ого: ино я макарїи... прωзбѣ то(и) призвωлѧючи и за вдѧ(ч)нє маючи наши(м) съмѣрєниω(м) пωтвєръжає(м) и блг(с)влає(м) вѣчнω и нєпωрȣшно дръжати (Львів, 1544 *ЛСБ* 10); Іоакиме старче, где то такъ идешъ, Що то вдячъного из жоною несешъ? (I пол. XVII ст. *Рез.* 175).

5. Пахучий, духмяний: єго ст҃ȣю мл(с)ть Потикали и(з) вдѧ(ч)ными квѣто(ч)ками (XVI ст. *УЄ* № 29519, 36 зв.); Солодкая, правдиве, память и вдячная вонность зо всѣхъ сторонъ! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1135); Вдѧ́чныхъ зáпахωвъ вóнѣ оупросѣтє: Тáмъ принєсѣтє (Львів, 1642 *Бут.* 7); Четвéртоє ωкнó нóздрѣ, прєз тóє по(з)навáєш', зáпахи вдѧ́чнїи и смрáды брыдкїи (Чернігів, 1646 *Перло* 3); одни [овочи] квитнȣтъ, дрȣгїи зрѣютъ, дрȣгїи зрѣлыи на зéмлю падáють, а згни́вши нє смєрдѧ́тъ áлє и пóрохъ згни́тьѧ овóчю óногω вéлми в' сóбѣ вдѧ́чнȣю вóнность мáєтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 5 зв.).

6. Корисний: тєпєр выдаємо книжкȣ полскȣю... котораѧ праца моѧ єсли людємъ ба(ч)ны(м) и розоумнымъ вдѧчна боудєтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 48); а єсли в пожитка(х) и мысли́в'ства(х) кохáючи(м)сѧ, вдѧ́чна быває(т) таковáѧ прáца, а щóжъ на(д)то ты(м) котóрыє цєркóвный ви́ръ лóвѧ(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 117).

7. Повчальний, вартий уваги: Мей же то за вдячный упоминокъ, чителнику милый (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 186).

Пор. **ВДАЧНѢЙШИЙ.**

ВДЯЧНѢ *див.* **ВДЯЧНЕ.**

ВДАЧНЕ *див.* **ВДЯЧНЕ.**

ВДАЧНО *див.* **ВДЯЧНО.**

ВДАЧНОПАМАТНЫЙ *прикм.* Який пам'ятає про вдячність, якому притаманне почуття вдячності: А то и слȣшна, Понéвáжъ вшєлѧ́коє добродѣ(и)ство ср(д)цȣ вдѧчнопáмѧтномȣ ωказáноє, за(в)шє пови́н'но вдѧ́чностюсѧ нагорожáти (Київ, 1631 *Тр. П.* 5. ненум.).

ВДАЧНОСТЬ *див.* **ВДЯЧНОСТЬ.**

ВДАЧНЫЙ *див.* **ВДЯЧНЫЙ.**

ВДАЧНѢЙ *присл. в. ст.* З більшою вдячністю: Рáчъ принѧ́ти вдачнѣй и ми́лѣй нáдъ Крéзȣсовы богáтства (Київ, 1623 *МІКСВ* 77); на(д) всѣ ал'бóвѣмъ ωфѣры, любóвъ вдѧ́чнѣй Бг҃ъ прїи́мȣєтъ (Київ, 1648 *МІКСВ* 349).

Пор. **ВДЯЧНЕ, ВДЯЧНО.**

ВДАЧНѢЙШИЙ, ВДАЧНѢЙШЇЙ, ВДЯЧНЕЙШИЙ *прикм. в. ст.* **1.** Миліший, приємніший: А подобно его десятокъ словъ были бы мȣдрейшие и у мене вдячнейшие, а нижъ тая твоя Быблия (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1045); ω слова сла(д)кїє надъ солодко(ст) мéдȣ вдѧчнѣйшїє! (поч. XVII ст. *Проп. р.* 184);

у знач ім. с. р. **вдачнѣйшєє** — краще, -ого: вдачнѣйшєє єсть, сынꙋ милый, явнѡ всимъ даєтсѧ (Київ, 1628 *Лим.* 6 ненум.); на(д) єдност' и згодꙋ нѣчого нѣ маш' пожитєчнѣйшого и вдачнѣйшого (Київ,1637 *УЄ Кал.* 215).

2. Розважливіший, розсудливіший: Бл҃горазоумнѣйшій: Ростропнѣ(й)шій, вдачнѣйшій (1627 *ЛБ* 9).

ВДАЧОНЪ *див.* **ВДЯЧНЫЙ.**

ВДАЧЪНЕ *див.* **ВДЯЧНЕ.**

ВЕ *прийм. (стп.* we) **I.** *(із знах.)* **1.** *(виражає часові відношення, вказує на відрізок часу, у якому відбувалася дія)* у: вє (в)торо(к) прє(д) святы(м) Аньдрєє(м) (Одрехова, 1608 *ЦДІАЛ* 37, 2, 11 зв.).

2. *(виражає відношення мети)* у: Даемѣ то ему ве владзу и моцъ, кгдыжъ онъ тымъ всемъ монастыремъ фундаторомъ и строителемъ естъ (Вишнівець, 1619 *АЮЗР* II, 72).

II. *(із місц.)* **1.** *(виражає просторові відношення) (вказує на місце, де відбувається дія)* у: тот рок, который был вє Лвовє положен, ино тот рок стал сѧ ни с чого иншого, ѡдно з позвов кнѧзѧ Коширского, а нє кнѧзѧ Ковєлского (Краків, 1538 *AS* IV, 149); штука полотна голє(н)да(р)ского за сє(м) золотыхъ вє кгда(н)ску куплєнаѧ (Луцьк, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 5): што нового слыхати вє Франціи (к. XVI ст. *Розм.* 43 зв.); Пи(с) вє Лвовѣ при цр҃кви Столєчной (Львів, 1609 *ЛСБ* 422); та(м)жє в коморовє положилє(м) вє (д)ворє є(г) м(л) пн҃а Алє(к)са(н)дра кропи(в)ни(ц)кого по(з)вов два (Вінниця, 1622 *ЛНБ* 5, III 4057, 63); ничого згола нє заста(л) вє (д)ворє (Житомир, 1650 *ДМВН* 197).

2. *(виражає об'єктні відношення)* у: ива(н)... // записує(т)сѧ грошє(м) свои(м) борони(ти) то(г) то ѡлє(х)на... вє в‹шє›лакы(х) клопото(х) (Одрехова, 1572 *ЦДІАЛ* 37, 1, 1 зв.); вє вши(т)кы(м) боуду(т) пови(н)ни пото(м)ковє миха(и)лови борони(ти) тотоу вдову (Одрехова, 1582 *ЦДІАЛ* 37, 1, 19); Єдинь г҃ь вє вши(ст)кымъ справцєю (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 88); Кохайсѧ в пожиточны(х) тобѣ товарышохъ лѣпшє, анѣжли вє кръви родзаю тобѣ повинны(х) крєвныхъ (Острог, 1614 *Тест.* 141-142); ѡ чи(м) тыє вси по(з)вы вышъмєнованыє ко(ж)ды(и) вє правє свою(м) ширє(и) и мєновитє самую рє(ч) и рокъ станя в собѣ ѡписую(т) (Вінниця, 1622 *ЛНБ* 5, III 4057, 63).

3. *(виражає модальні відношення)* у: Зычꙋ вм(л) о(т) пн҃а бога доброго здоровья вє вышєляки(х) потєхахъ долъго фо(р)тꙋнънє зажива(т) (Володимир, 1595 *ЛСБ* 288, 1); а понєважъ малжонкомъ самымъ тыхъ словъ мовити, нє єсть вє звычаю, тогды тыє слова спосóбомъ пытаньѧ маєтъ прє(д) вѣнчаньємъ мовити Ієрє(и) (Львів, 1645 О *тайн.* 157).

4. *(виражає кількісні відношення)* у: лє(ш)ко прє(з)виско(м) маку(х)... застави(л) вє двудє(с)ту злоты(х), своєю частю та(м)жє на ро(в)ни ѡ(д) ко(н)ца до ко(н)ца (Одрехова, 1596 *ЦДІАЛ* 37, 6, 3 зв.).

Див. ще **ВЪ, У.**

ВЕВНУТРЪ[1] *присл.* Всередині (усередині), *діал.* внутрі: гды ѡбадва Нилъ пєрєходити мѣли,.. до вєликого поромꙋ... два ротмистри з' збыть вєликимъ коштомъ и помпою вошли, маючи вєвнꙋтръ карєтꙋ всю мѣдѧнꙋю, а кони з' злоцистыми оуздами (Вільна, 1627 *Дух. б.* 3 зв.);

(у змісті документа) всередині: па(н)Стєфа(н) Высо(ц)ки(и)... пода(л)... привилє(и)... на (с)таро(с)тво Жытомє(р)скоє... ѡ чы(м) ширє(и) вєвнутръ то(т) привилє(и) рє(ч) в собє має(т) (Житомир, 1649 *ДМВН* 182); глибоко, ґрунтовно: добры(и) а побо(ж)ныи чл҃къ, справы свои пє(р)вѣ(и) вєвнꙋтръ росправѧє (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 13).

ВЕВНУТРЪ[2] *прийм. (з род.) (виражає об'єктні відношення)* всередині (усередині): Лєчъ Ап(с)лъ Пєтръ жалєм' ср(д)цє съкрꙋшивши, Вєвнꙋтр' лютои жалости сєрдєчнє набывши: За тяжкїй свой выступо(к) лзы горкїи точи(т) (Львів, 1631 *Волк.* 7 зв.).

ВЕҐАРЪ, ВЕКГАРЪ *ч.* (*стп.* wegar) рама вікон або дверей: на ѡ(к)на вє(к)ґары штꙋ(к) и҃ (Львів, 1599 *ЛСБ* 1042, 4); 10 вєгаровъ пола(н)ски(х) фр. 5 и 22 (Львів, 1634 *ЛСБ* 1054, 11).

ВЕҐЕРА, ВЕКГЕРА, ВЕКГИРА *ч. Діал.* вегєря "вид танцю". Вл. н.: Стєпанъ вєкгєра (1649 *РЗВ* 182 зв.); Стє(ц)ко вєкгира (Там же, 403).

ВЕДАНЄ *див.* **ВѢДАНЄ.**

ВЕДАНИЄ *див.* **ВѢДАНЄ.**

ВЕДАТИ *див.* **ВѢДАТИ.**

ВЕДАТЪ *див.* **ВѢДАТИ.**

ВЕДАТЬ *див.* **ВѢДАТИ.**

ВЕДВОЄ *присл. (у два рази)* вдвоє (удвоє): Звѣздочє(т)ци повѣдают' жє м(с)ць естъ такъ я(к)

оуве(с)съ свѣтъ сей, ѡ(т) мора до мора, а сл(н)це ве (д)вое бо(л)ше (серед. XVII ст. *Луц.* 540);

(у два шари) вдвоє: кобє(р)цы оучинє́ныи оу фландріи до́бры соу(т) ижєбы ри(х)ло ѡ(т) гво(з)да нє прорива́лиса вє двоє полотно(м) груо́бы(м) ѡбклада́ютъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 215 зв.).

Див ще **ВДВОЄ**.

ВЕДЕНЄ *с.* Ведення: а иж зараз, веденемъ прошлого сейму, на самой праве той охоте и верности вашей вся оборона зостава(!) (Краків, 1605 *ЧИОНЛ* XV-3, 130); су(д)... тую апеляцию,... скасова(в)ши възглядомъ утяже(н)я за допуще(н)я апеляции ѡ(д) уфунъдова(н)я юри(з)ди(к)ции и и(н)шихъ причинъ, яко и ѡ(т),... веде(н)я // то́є справы, в те(р)ми(н) далъши(и),... вины кгравамини(с) сто гриве(н) по(л)ски(х)... присудилъ (Шумськ, 1639 *ККПС* 220-221).

Пор. **ВЕСТИ**.

ВЕДЕНЬЄ *див.* **ВѢДЕНЄ**.

ВЕДЕРЦЕ *див.* **ВѢДЕРЦЕ**.

ВЕДЕТИ *див.* **ВИДѢТИ**.

ВЕДЖЕ[1], **ВЕДЖО**, **ВЕДЪЖЕ**, **ВЕДЬЖЕ**, **ВЕТЬЖЕ**, **ВИДЖЕ**, **ВѢДЖЕ** *спол. (зв'язує однорідні члени речення або сурядні речення) (протиставний, часто у сполуч. з* **а**) а, але, однак, проте: што бу́дет врадник мой того збожа на мєнє жал, а вєджє што бу́дет вжал, ѡн то жал в сѣлєх моих, а тоє збожє людиж мои пахали, а то прийдѣт на мєнѣ (Берестя, 1512 *AS* III, 98); Кнаэ староста Володимирский к тому мовилъ, ижъ ѡ то ѡтъ кназа Вишнєвского нє єстъ позванъ, а вєджо на то тымъ ѡбычаємъ повєдилъ (Краків, 1538 *AS.* IV, 153); статут учитъ, ижъ войт мает судити на мѣстцу звыкломъ, вѣджє не самъ, але с трема особами з рады мѣстское (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 59); А вє(д)жо ѡна по животє своє(м) тоє сумы тро(х)со(т) ко(п) грiшє(и) лито(в)скоє ли(ч)бы нє має(т) и ни можє(т) никому записа(ти) ани дарова(ти), то(л)ко дєтє(м) мои(м) (Володимир, 1569 *ВГ* 83); Бо хотяжъ кожъдый патриаръха своею епархиею радилъ и справовалъ, ведже вси единого папежа Рымъского за старшого своего быти прызнавали (Вільна, 1599 *Ант.* 691); А вѣдже чого хто не дочитается въ Рускомъ, того довѣдается в полскомъ писаню (1608 *Гарм.* 172).

ВЕДЖЕ[2], **ВЕДЪЖЕ**, **ВЕДЬЖЕ**, **ВЕТЬЖЕ**, **ВИДЖЕ** *част. (вживається переважно на початку речення, часто у сполуенні з* а, *для підсилення висловленої думки)* адже, тож: стый иванъ реклъ вєдьжє та єсми поставилъ пастоуха овца(м) добро(г) х(с)воу ста(д)у (1489 *Чет.* 44 зв.); вєджє то на ѡбєдвє сторонє ѡбъваровываємъ, єстъ ли бы под ѡнымъ роком Громницъ служъба господарьскаа, зємъскаа зашла,... тогды кождый з нас... маємъ ѡ томъ... пана воєводу Вилєнского вєдомымъ вчинити (Берестя, 1558 *AS* VII, 35); уста(в)уємъ тє(ж) и(ж) ѡ имє(н)я и (в)сакиє иныє рєчи лєжачиє и рухомыє нє маєть быти прокуратором жадє(н) чужозємєцъ... А вє(д)жє кому идєть ѡ го(р)ло або ѡ чє(ст) в таково(и) рєчи ко(ж)ды(и) можєть собє прокуратора... и нє ѡсєлого мєти (1566 *ВЛС* 35 зв.); Вє(д)жє хотя ся тоє право в мєнє зостало, тогды єго собє и домови своє(му) на тоє имє(н)є... ѡживляти и привлаща(ти) нє маю и нє буду мочи (Житомир, 1584 *АЖМУ* 139); Бы хто учо́ны(и) ростро́пнє тыє слова... ростраснути хотѣлъ, ма́ло бы о то(и) змы(ш)лєной всєго свѣта головѣ довóдовъ инъшы(х) потрє́ба. а вє(д)жє и та(к) вѣрному, а хота́чому пра(в)ду оузна́ти нє єсть тру(д)но зрозумѣти (Острог, 1587 *См. Кл.* 10 зв.); вы єстє взали нєвинноую кро(в) на сєбє єго, и оузритє, што ва(м) за то боудє(т). А ви(д)жє, коли бы(л) лєстє(ц), чомоу(ж) паматаєтє слова єго (XVI *Трос.* 82); а вѣдьже и съ того третего листу показуетъся то, ижъ владыка Володымеръский то, што былъ обецалъ, зыстилъ (Вільна, 1599 *Ант.* 637); А ветъ же и нынѣ не за щасливого ся почитаю, гды ми ласка Пресвятого Духа даровала перомъ такую народу Роскому описовати славу? (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1139).

ВЕДИТИ *див.* **ВѢДИТИ**.

ВЕДЛЕ, **ВЕДЛѢ**, **ВЕДЛЯ**, **ВЕДЛА** *прийм.* (*стп.* wedle, *стч.* vedle) *(з род.)* **1.** *(виражає просторові відношення, вказує на об'єкт або місце, де знаходиться чи здійснюється щось)* біля, близько: На(д) броною светлочъка малаа... двери в нє(и) на завєсохъ з нутрєнымъ замъкомъ а вє(д)лє нєє выходъ (1552 *ОКр.З.* 149); ведля того дому подклѣты два на верху (Луцьк, 1573 *АрхЮЗР* 7/1, 23а); є(ст) єдинъ богатый купєцъ вєдлє того дєрєва што тєжъ

мнѣ страхъ приноси(т) ѡ(т) розбою (к. XVI ст. *Розм.* 37 зв.); ви́жꙋ бовѣ(м) в нѣмъ женоу самари́ту́нку котóраѧ вóдꙋ чрьпаючи вєдлє стоу́дни правдивого іакова і͠с х(с)та знашла (поч. XVII ст. *Проп. р.* 179); къ тому брєгы и яркы вєдлє циркусу а знаковъ мєджы (Фольварк, 1606 *НЗУжг.* XIV, 225); раховали(с)мы на дє(н) выходи(т) сали(т)ры по ка(м) 24 то чини(т) на ты(ж)дє(н) ка(м) 144 бо то рахова(л) жє єди(н) дє(н) сила выходи(т) А други(и) мало вє(д)лє зє(м)лѣ (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 1 зв.).

2. *(виражає модальні відношення)* відповідно (до чого), згідно (з чим), на підставі (чого), стосовно (чого): И просилъ насъ, абыхмо вєдлє стародавного ѡбычаѧ в томъ єго захова̀ли (Краків, 1538 *AS* IV, 169); С помощїю б͠жїю и прч(с)тыѧ єго б͠гом͠трє дописана єстъ пръшаа часть наоуки книги єв(г)лєи с͠тои з дх͠а ст͠го выложоноѝ б͠гогласнымъ ма(т)ѳє-ѡ(м) которого вє(д)лє писанѧ єго называємо с͠тымь єв(г)листомь (1556-1561 *ПЄ* 123 зв.); волно будет таковому суду сказане всякое и оправу ведля сего обовязку моего на мнѣ и на сыне моем Яхиме учинити (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 8/III, 293); ꙋчитисѧ маю(т)... инымъ многы(м) потрєбны(м) наꙋкамъ, ако ѡбачить на то(т) ча(с) вєдлє потрєбы (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 4 зв.); ѡ што и(х) м(л) заховꙋючися в томъ вє(д)лє дєкрєту трибуна(л)ского позываю(т) в͠м симъ моимъ по(з)вомъ (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 132); писмо светое на то насъ научаетъ, и ведле бегу небесного и земного, которое то Панъ Богъ // ясне оказуетъ (Вільна, 1599 *Ант.* 649-651); Поправлѧ́ти роска́зано тобѣ єстъ това́ришѡвъ твои(х) лю(д)скоє збавє́нїє, нє я́късѧ тобѣ подо́баєтъ, а́лє вє́длꙋгъ збавє́нного голосꙋ о(с)вѧ́чоныхъ Єв(г)лїй, и вє́длє Ап(с)льского и Ѿц͠овского поданѧ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 209); ѡ(т)кладає́мѡ пока́ѧнїє до ꙋтра, и до ста́рости и на лóжє смє́ртноє, вєдлє ра́ди бѣсо́вскѡи (Чернігів, 1646 *Перло* 126 зв.).

Див. ще **ВОДЛЕ, ВОДЛУГЪ, ПОДЛЕ, ПОДЛУГЪ.**

ВЕДЛУГЪ, ВЕДЛУГЬ, ВЕДЪЛУГЪ *прийм.* (*стп.* według) *(з род.)* **1.** *(виражає модальні відношення, вказує на узгодженість між чимось, відповідність до чого-небудь)* відповідно (до чого), згідно (з чим), на підставі (чого), стосовно (чого): тыбы ѡ том вєдал и вєдлугъ того листꙋ кнѧзѧ бискꙋпова в той речи сѧ заховал (Вільна, 1540 *AS* IV, 262); Я Настасѧ Гꙋрковьна Жꙋковєцкаѧ поспол из мꙋжєм моим, Иваном продали имєнє нашє Жꙋковєц вєдлꙋг ѡбычаю права... кнѧзю Дмитрєю Ѳєдоровичꙋ Санкгꙋшкєвича (Турійськ, 1551 *AS* VI, 115); възмѣтє єго и вє́длоугь за́коноу ва́шємоу соу́дѣтє є(г)ѡ (1556-1561 *ПЄ* 427 зв.); То па(к) я... вє(д)лу(г) уфалы со(и)му ва(л)ного Бєрєстє(и)ско(г)[о] в року шє(ст)дєсѧ(т) шостомъ с поправы ста(т)уту, в ро(з)дѣлє сємо(м)... //...всѣми моими рухомыми рє(ч)ми ѡ(т) мала до вєлика,... кнзѧ Миколаѧ Ярославовича, ма(л)жо(н)ка моєго..., дарую (Єзна, 1571 *ВГ* 88); гри(ц) с͠нь я(ц)ка копи(н)кова... зєзна(л) и(ж) єму ива(н)ко бє(н)чѧ заплати(л) є(г) ѡчизну вє(д)лу(г) запису (Одрехова, 1575 *ЦДІАЛ* 37, 16, 5); гєдєѡ(н) болоба(н)... // ... бы(л) сꙋжо(н) и и(з)вєржєнию конє(ч)ному вєдлу(г) дєкрєтꙋ... и кля(т)вє по(д)пада(л) (Берестя, 1594 *ЛСБ* 260, 1-1 зв.); того ꙋчынити нє могꙋ ѡвожь тобѣ мѣшокъ мо(и) досы(т) са(м) собѣ ꙋчыни вєдлꙋгъ ꙋподоба́нѧ (к. XVI ст. *Розм.* 58); ꙋрє(д)ни(к) на(ш) ꙋ(с)тє(ц)ски(и) вє(д)лꙋ(г) ро(с)казаня нашего нє ѡ(д)да(л) ти(х) четирє(х)со(т) золоти(х) на роботу до цръквє свєто(и) (Ясси, 1601 *ЛСБ* 362, 1); нє за́вшє вє́длꙋгъ звы́чаю дóкто(р)ского ѡных лє́чатъ, алє ча́сомъ и да́ромъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 28); Двѣ С͠лнци ꙋ͠чнкѡвє єгѡ ви́дѣли, єдно на Н͠бѣ вє́длꙋ(г) звы́чаю, и єдно на(д) звы́чай (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 124); ѡбѣды вє(д)лугъ пора(д)ковъ свои(х) давны(х) ѡ(д) каждого хлопца на дє(н) назначєны(и) дида(с)кало(ви) маю(т) доходити (Львів, 1637 *ЛСБ* 104, 50); гды бы сѧ и(м) вє(д)лугъ замыслѡ(в) и(х) повєло вши(ст)ко(и) быся рꙋси было достало (серед. XVII ст. *ЛЛ* 170); Богданъ Хмє(л)ни(ц)кий Гє(т)манъ з Войском Запорозъкимъ ѡзнаймуємо..., Иж вєдлу(г) стародавны(х) ужива(н)я Пра(в) и привилєє(в), ѡ(т) Королєй... наданы(х) позволилисмо такъ в лукахъ, яко и в става(х)... рыбы лови(т) (Мошни, 1649 *ЦНБ ДА*/13, 103);

(зі словами **можность, сила***)* в міру (чого), відповідно (до чого): в͠ша мл(с)ть ра(ч)тє имъ вєровати и спомогати вє(д)лугъ мо(ж)ностє(и) в͠шє(и) мл(с)ти (Львів, 1547 *ЛСБ* 12); всѣ нєро́вно покармъ, алє

вє́длугъ мо́жности и хѡ̑ти бєру(т)҅ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 238); вєдлу(г) мо(ж)но(с)ти моєи яко(м) моглъ слѹ̑жилє(м) в тои справи (Устя, 1605 *ЛСБ* 399); вє́длѹ̑(г) си́лы ѡ̑номѹ̑ помага́ти нє слєза́ми, а́лє Млтвами, и Прозбами (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 151); Єднакъ вє(д)лѹ̑гъ си́лъ мои(х)... в҅ то́мъ діалє́ктѣ рѹ̑скомъ, свѣтѹ̑ ѡбъ҅ясна́ю (Львів, 1642 *Бут.* 3).

2. *(виражає об'єктні відношення)* **а)** *(вказує на особу або твір і т. ін., згідно з положеннями яких що-небудь твердиться)* за: вєдлугъ повѣсти стары(х) люди(и), нѣкоторыє влохи опѹ̑(с)ти(в)ши зє(м)лю вло(с)кѹ̑ю до зє(м)лє(и) лито(в)ски(х) вошли (1582 *Кр. Стр.* 58 зв.); И єсли нє потрєбую́тъ здоро́выє лѣкара а́лє хо́рыє, а мысмо всѣ вє́длоугъ проро́ковъ хо́рыми (Острог, 1607 *Лѣк.* 4); И вѣртє ижъ оуста́ли, вє́длѹ̑гъ Пр(о)рка, нє́пріатєлскіи орѹ̑жіа: бо́ моцно Адама́нтовыми пригво́ждєнъ єстъ вра́гъ пра́вды довѡ́дами (Київ, 1620-1621 *МІКСВ* 32); вє́длѹ̑гъ посполи́тогѡ присло́ва, ка́ждый своє́ю нєха́йса мѣритъ па́дю (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 2 зв.);

б) *(вказує на об'єкт спільної дії)* поруч, поряд, разом: Ты́лько тоу на томъ мѣстцѹ̑, то́є оуважа́ю: Абы́са вєдлѹ̑(г) нихъ найти, в томъ побужа́ю (Львів, 1616 *Бер. В.* 78); В бѣгѹ̑ доро́чномъ бы са тѣшилъ з҅ зна́кѹ̑, Бы вє́длѹ̑гъ єго ходи́ла аспє́кта: Ка́жда Планєта (Львів, 1642 *Бут.* 8).

3. *(виражає причинові відношення)* через (що): Всѣмъ вобєцъ, и кождому зособна, кому о томъ // будєтъ вѣдати потрєба, ижъ вєдлугъ упадку мєщанъ Чєрниговскихъ, даю на поратунокъ усєму мѣсту, млиновъ пять (Чернігів, 1650 *АИЗМ* 13-14).

Див. ще **ВЕДЛЕ, ВОДЛЕ, ВОДЛУГЪ, ПОДЛЕ, ПОДЛУГЪ.**

ВЕДНЕ *присл.* (*стп.* wednie) те саме, що **ведни**: Тыле всѣ свята, собою прєвышаючи: Илє собою, вєднє ихъ закрываючи (Львів, 1630 *Траг. п.* 174).

Див. ще **ВДЕНЬ.**

ВЕДНИ *присл.* Вдень (удень): прошѹ̑ тє́бє бысь ми прислалъ два(д)ца(т) чєрвоны(х)... которыхъ потрєбѹ̑ю абымъ єдномѹ̑ заплати(л) кото́ромѹ̑ винєнъ єстємъ которы(и) ми барзо прикры(й) єстъ вє дни и в ночи (к. XVI ст. *Розм.* 65).

Див. ще **ВДЕНЬ, ВЕДНЕ.**

ВЕДНО *присл.* Разом, спільно: Вѣмъ до́бръ, жє ѡбо́є поко́й практикѹ̑ютъ, Сѹ̑ща́нским҅ гды в҅єдно рєч҅ ро́знѹ̑ю шикѹ̑ють (Київ, 1637 *МІКСВ* 334).

ВЕДОМЕ *див.* **ВѢДОМЕ.**

ВЕДОМО *див.* **ВѢДОМО.**

ВЕДОМОСТЬ *див.* **ВѢДОМОСТЬ.**

ВЕДОМЪ *див.* **ВѢДОМЪ.**

ВЕДОМЫЙ *див.* **ВѢДОМЫЙ.**

ВЕДРЕНЕЦЬ *див.* **БѢДРИНЕЦЬ.**

ВЕДРО[1] *див.* **ВѢДРО.**

ВЕДРО[2] *с.* Погода, *діал.* ведро́: вєдро́, пого́да (1596 *ЛЗ* 36); Wedro: pogoda (Жовква, 1641 *Dikt.* 95); vernans ca(e)lum, ведро (1642 *ЛС* 410).

ВЕДРѢНЕЦЬ *див.* **БѢДРИНЕЦЬ.**

ВЕДРАНЕЦЪ *див.* **БѢДРИНЕЦЬ.**

ВЕДЬ *див.* **ВИДЬ.**

ВЕЄЛЗЕБУЛЪ *див.* **ВЕЛЗЕВУЛЪ.**

ВЕЖА[1] *ж.* **1.** *(висока вузька споруда, збудована окремо або як складова частина фортеці, палацу і т. ін.)* вежа: казали єсмо ємѹ̑ в тых замкох наших ѡсмотрѣти, яко: вєж, городєн старых и новых и всакого бѹ̑дована замкового (Краків, 1540 *AS* IV, 232); побочъноє стрєльбы з вєжъ тыхъ нєтъ жа(д)ноє (1552 *ОВін.З.* 130); Таа вєжа владычънаа добрє тєжь ѡправлєна и накрыта (1552 *ОЛЗ* 157 зв.); Сторожи в замкѹ̑ бывають два а стєрєгѹ̑ть и кличѹ̑ть ѹ̑ночи на вєжахъ (1552 *ОЧерк.З.* 7 зв.); а кто бы з҅ ва(с) хо́тѣль сто́л҅пь боу(до)вати або вєжоу то впєрє(д) сѣдыши розличи(т) маєт҅ности свои (1556-1561 *ПЄ* 266 зв.); што(ж) боудє(ш) чини(л) шафа́рю. лю́доу бж҃іа. котрый є(ст) поставлє(н) яко стра(ж) на вєжи. на(д) ѡ(в)ча́рьнєю єго (XVI ст. *УЄ* № 29519, 30 зв.); Пи́ргъ: Вєжа́ (1627 *ЛБ* 81); Бы́лъ є́ди(н) чл҃къ господа́р҅ кьто́ріи насади(л) ви(н)ницѹ̑, и опарка́ни(в) єи оукопа́лъ ты(ж) в нє(и) пра́сы и избоудова(л) вє́жѹ̑ (1645 *УЄ* № 32, 122); а оучини́мо сла́внѡ и́ма на́шоє пє́рвѣй ни́жли са роспороши́мо по всихъ зємлахъ и бѹ̑дова́ли вє́жѹ̑ а около вє́жи мѣсто вєлми вєли́коє (серед. XVII ст. *Хрон.* 18 зв.); *Образно:* Ѡ зайстє ти́сача, тарчі́й и вшєла́каа арматѹ̑ра албо збро́а на то(и) вынє́слой Бг҃одхновє́нноє моли́твы вє́жи́ виси(т)! (Київ, 1634 *МІКСВ* 313);

перен. бастіон, твердиня: Алє ча́съ ю́жъ рѹ̑шитиса до штѹ̑рмѹ̑ на збитіє вє́жъ вы́нєслыхъ вывы-

шаючи(х)сѧ, ꙗ́ко с(т) Ап(с)лъ мо́ви(т), на(д) вѣдомость Збави́телѧ Ха (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 189);

перен. (надійний захист для кого-небудь) неприступна твердиня: Виногра́дари были и хо́тѣ нє є(ст) и́хъ в' тѣлѣ: Виногра́дъ кви́тнє(т), и Гро́на прино́ситѣ. Або́вѣмъ виногра́дарми бы́ли и Рыби́твами, и Вєжами, и Филя́рми, и Лѣкара́ми, и Вєжа́ми (Київ, 1625 *Злат.Н.* 127 зв.); *у порівн.*: яко вежа Давидова шіа твоя (поч. XVI ст. *Песн. п.* 52); шіа твоя яко вежа слонова (Там же, 55); **вежа Бабелонъская (Бабелъ, вавель)** — Вавилонська вежа: *Образно*: Подобно (жесь) зъ якого // казанья недоученого, (альбо) чужимъ розумомъ справую чися и позычаючи у людей, чого во лбе не доставало, такъ великую обору збудовалъ еси, ижъ заледве доконъчилъ еси, тое вежи Бабелонъское и то ледаяко! (Володимир, 1598 *Відп.ПО* 1051-1053); Ѡ... роздєлєнию языковъ... и прыбꙋдованъю вєжи Бабєлъ, и... ро́(з)множє(н)ю ро(з)маиты(х) и розны(х) народовъ ѡ(т) тро(х) сыновъ ноєвы(х) (1582 *Кр. Стр.* 23); причи́на бы́ла збѣже́нїа єго и(з) зємлѣ сєнна́ръ. и(ж) нє хо́тѣ(л) и(з) нємрото(м) вєжоу вавєль бꙋдовати (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 9);

зображення вежі (на гербі, предметах церковного вжитку): Якъ Ле́въ Сро́кгїй надъ в'сѣми звѣрѧ́ти паноу́єтъ: Та́къ Лвѡвъ, надъ всѣ мѣста в' князтвѣ Роу́ско(м) продкоу́є(т) в котро́мъ то сѧ Бра́(т)ство ми́лости закрѣсльноу́ло: И на Ге́рбъ Свой, ве́жоу тоу́ю та́къ выстрыхноу́ло (Львів, 1609 *На г. Льв.* тит. зв.); Киѡтъ на(и)бо(л)шы(и) ѡ пя(т)и вежа(х) на вє(р)хꙋ и з' боку двѣма на каждо(и) крє(ст) (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 14); Роксоля́нѡм' За́сь Ве́жꙋ та́мже за Ге́рбъ да́но: Чꙋлыми в' хвалѣ Бжой быти приказа́но (Львів, 1642 *Час. На г. Льв.* тит. зв.).

2. *(місце у вежах, використовуване для ув'язнення)* в'язниця: A kniazey у panow... w kazań у w weżu ich nesażati (Вільна, 1547 *ŻD* VI, 146); Костюка... безвинне тыжден у вежи держали (1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 101); насъ панъ Василєй Гꙋлєвичъ, понєволнє до вєжи сажаючи... до моцы и послꙋшеньства своєго кгвалтомъ привєрнꙋлъ (Луцьк, 1565 *AS* VI, 67); по́лъны ве́жѣ и тємни́цѣ мꙋчєникѡвъ хвыхъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 57); Полно нашихъ Россовъ и теперъ за вѣру свою православную... въ темницахъ, въ вежахъ, въ вязеньяхъ и на выгнаню! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 931); Твръжа, твєрды́нѧ: Тꙋрма́, Вєжа (1627 *ЛБ* 132);

ув'язнення у вежі як вид покарання: Якож за тою прыпаркою з розсꙋдъкꙋ и за выроки нашими, яко з вєжы, альбо з натꙋжшого вєзєнья єстъ кꙋ правꙋ постановлєн, бо тєж прыпаркa єстъ пєвноє, а нєѡмылноє вєзєнє кождого чоловєка такъ, яко напєвнєйшаѧ вєжа, альбо и лєпєй и длѧ того тєж тꙋтъ поставлєн до тогож права, а нє до иншого, бо гдє хто згрєшыть, там и покꙋтовати маєть (Вільна, 1565 *AS* VI, 277); Ку тому же справа моя есть актъ криминалъ, то есть справа о учинку, за которымъ не маетъностю караютъ, але виною, которая ся на особу самую стегаетъ, то есть вежою, яко за везене шляхетское (Володимир, 1592 *АрхЮЗР* 1/І, 328).

3. *(соляний стовп)* соляний шток: Слати́на: Росꙋлъ, окно́ гдє вода́ солона́ѧ, с' котро́исѧ со́л' ро́дитъ, ба́нѧ, вєжа́ (1627 *ЛБ* 116).

Див. ще **ВЕЖДА.**

ВЕЖА[2] *ж.* Туман, темрява, імла: Ѡфе́ль: Вєжа, а(б) тємно(ст) а(б) мгла (1627 *ЛБ* 242).

ВЕЖДА *ж.* (*цсл.* вѣжда) *(надійний захист)* вежа: *У порівн.:* Я есми муръ, а перси мои яко вежда (поч. XVI ст. *Песн. п.* 57).

Див. ще **ВЕЖА**[1].

ВЕЖДАТИ *див.* **ВЪЄЖДЖАТИ.**

ВЕЖИЦА *ж.* Маленька вежа: Городє(н) всихъ ии вєжицы двє ꙋ вышъки ровъны съ обла(н)ками (1552 *ОЧорн.З.* 54); тые справцы... мають... муры опалые, склепы // и вежицы... оправить и побить (Володимир, 1588 *АрхЮЗР* 1/І, 236-237).

ВЕЖЧАТИ *див.* **ВЪЄЖЧАТИ.**

ВЕЖЪДЖАНЄ *с.* *(в'їзд з грабіжницькою метою)* наїзд: также уставичне денъными и ночными часми вежъджанемъ перед тым здавна в дубровы и лесы Былицкие неконътенътуючисе, подданые грабовицъкие // ... подданыхъ былицъких козаковъ... незносне грабили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 469-470).

Див. ще **ВЪЄЗДЪ.**

Пор. **ВЪЄЖДЖАТИ.**

ВЕЖЪДЖАТИ *див.* **ВЪЄЖДЖАТИ.**

ВЕЖЫЧКА *ж.* *(декоративна деталь у ювелір-*

них виробах) маленька вежа, вежечка: Крєстъ... з вєжы(ч)ками д҃ гранятими (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 4 зв.).

ВЕЖЫЧКОВАТЫЙ *прикм.* Вежоподібний: Лампа вєликая фи(р)циковано(и) роботы з҆ кра(н)цє(м) вє(р)хни(м) вєжы(ч)коваты(м) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 10); на(д) тыми(ж) є(с)сами корѹна вєжы(ч)коватая, з҆ трєма ла(н)цѹхами (Там же).

ВЕЗАНЄ *див.* **ВЯЗАНЄ.**

ВЕЗАТИ *див.* **ВЯЗАТИ.**

ВЕЗВАНЄ, ВЕЗВАНЬЄ *с.* (*стп.* wezwanie) **1.** Заклик, поклик: молимъсѧ... о н҃шомъ пристрáстномъ дочáсномъ мєшкáн҆ю. О збавéньи, абы́хмо по ри́хломъ вєзвáн҆ю. Бы́ли годни мѣстєчка, хотѧй под҆ стопóю нóги твоéи (Вільна, 1620 *Лям. К.* 14);

заклик повернутися назад: В҆ сей дн҃ъ блоу́днаго сы́на вєзвáн҆є праздн̑ѹємъ, котóроє Бж(с)твєн҆нѣйшїй и ѡ(т)цєвє нáши втóроє в҆ Трїѡ́ди спорѧди́ли, длѧ причи́ны таковóи (Київ, 1627 *Тр.* 28);

заклик, заохочення, настанова до виконання чого-небудь: Котóрою ѧ оу́фностью оумоцнéный бѹдѹчи, и вєзвáньємъ порѹшóный, и нєбєспєчє(н)ствóмъ оупомнéный: ѡ(д)єханьє тоє яко наспєшнéй прє(д) сєбє взѧ́лємъ (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 13 зв.).

2. *(становище, місце в ієрархії, статус)* призначення, покликання: а иныє чиновє аггльскїє со страхомъ и трєпєтомъ стали въ своємъ вєзваню, или чинѹ. крѣпко и́ нєѡ(т)стѹпно, и ин҃ѣ сѹть, и вѣчно бѹдѹть (Острог, 1587 *См. Кл.* 21 зв.).

Пор. **ВЕЗВАТИ.**

ВЕЗВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* wezwać) **1.** (кого) *(запросити, зазвати з певною метою)* покликати: вєзвала нас до сєбє кнагини... Илинаѧ Ѡстрозскаѧ... на тѹю справѹ (Острог, 1546 *AS* IV, 501); п҃ни ма(т)фєєвая... просила п҃на фєдора абы... погрєбъ тєлу брата своєго вчинилъ ѡбычаємъ хрє(ст)яньскимъ вє(з)ва(в)ши на то приятєлє(и) свои(х) (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 8 зв.); упроси(в)ши и вєзва(в)ши мєнє мою жону и брата моєго в до(м) сво(и)... на у(ч)ту и кгды бы(л) вєчо(р) па(н) ба(р)то(ш)... способи(в)шисѧ с пано(м) яно(м)... мєнє само(г) и брата моє(г) моло(д)шо(г)... // позбивали (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 74-76); ѹспоко(и)сѧ б҃га на помо(ч) вєзвавши (к. XVI ст. *Розм.* 46); отець Иоанъ... при тойже протестации очевисто передо мною на вряде ставил возного енерала... Петра Котелницкого, врядовне везваного (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 1/VI, 457); цесаръ Турецкій, о высокости науки его увѣдомленый, везваного до себе просиль, абы ему вѣры христіанской символонъ выкладомъ объяснилъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 471); Шафаро(в) ѡбрали дво(х)... до ка(с)си цє(р)ковной... с прыданя(м) братїи моло(д)шы(х), которы(х) ко(л)вєкъ вє(з)вѹтъ собѣ та(к) до ѡ(д)бираня и личиня су(м) цє(р)ковны(х) маю(т) и(м) быти завшє пово(л)ни и по(с)лѹшни (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 63).

2. (кого) *(виконувати військову повинність)* призвати: А никоторых до войска нашого вєзвати єсмо вєлєли (Вільна, 1557 *AS* VI, 22).

3. (кого) *(обрати для виконання певного духовного обов'язку)* призначити, закликати: Такжє, абы... вєри своєє, до котороє ихъ Богъ вєзвалъ,... николи нє ѡпѹскали (1577 *AS* VI, 74); ты(м) знáко(м) покáзуєт҆сѧ цр(с)каѧ зáцность, котóраѧ ты(м) ѡсóбомъ ба(р)зо пристои(т), котóрыє вєзвáныє сѹть дочáсти г(с)днєй (Львів, 1645 *О тайн.* 129);

заклúкати: ѡсобли́вє єдна́къ якѡ по оупáдкѹ ч҃лка з҆ самóи дóброти своéи нáпродъ прє(з) Пр(о)рки и зáко(н) пи́саный потóм҆ самъ прє(з) сєбє з҆ступи(в)ши на ни(з)кость зéм҆нѹю, народи́вшисѧ ч҃лком҆ правди́вым, с҆ прєбл҃гсловéн҆нои Б҃ци, Д҃вы М҃рїи, прóповѣ(д)ю ѡного вєзвáти, Крóвїю прєст҃óю ѡд҆кѹпити, и Воз҆нєсéнїємъ свои́м҆, на н҃бса запровáдити (Київ, 1631 *Тр. П.* 3 ненум.).

ВЕЗГЛОВЬЄ *с.* (*стп.* wezgłowie) узголів'я, подушка: Възглáвїє: Възглáвница, вєзголóвьє, албо пóдѹшка (1627 *ЛБ* 19).

ВЕЗДЕ, ВЕЗДѢ, ВЕСДЕ, ВЕСЪДЕ, ВѢЗДѢ *присл.* Скрізь, всюди: вєздѣ чюдєса чинилъ (1489 *Чет.* 106 зв.): Тє(ж) мѣщано(м) бы Єго лє(в)ковъски(м) во(л)но торгова(ти) вѣздѣ по вєликомѹ к҃нзьствѹ лито(в)скомѹ со всѧкою кѹплєю (Межиріччя, 1503 *Арх. Р.* фотокоп. 50); вєздє по въсєи нашєи зємли, що колико тот сватыи монастиръ имаєть... //... оуси да слѹхают вышєрєчєного монастира и з данєю и съ оусим приходѡм (Сучава, 1503 *BD* 210); у великомъ князстве везде мостов-

ничое на людехъ берутъ отъ секеры по грошу (Краків, 1524 *АЛРГ* 198); помосты нє вє(з)дє и то нєровъны: иньдє высоки и(н)дє ни(з)ки (1552 *ОВін.З.* 129); Бг҃омолцомъ нш҃ымъ свщ҃енникомъ всѣхъ повѣтȣ лвовского, и вєздє въ всѣхъ повѣтѣхъ в єпископиєи... лвовско(и) (Львів, 1587 *ЛСБ* 84); На которое постановєнъє бєзстуднє и бєзъчєстнє блюзнитє на станъ патриаръшєски(и) вєсъдє и на всє постановєнъє єго вєсъдє и на каждомъ мѣсци и на судѣхъ якъ сѧ показало прєд нами в нн҃ѣшнємъ соборѣ нашємъ бєрєстє(и)скомъ прєзъ свѣдоцтво ȣрядȣ вашєго лвовского (Берестя, 1590 *ЛСБ* 142); и ап(с)тлъ павє(л)... ȣбѣга(л) для сєго, абы имя божиє ся вє(з)дє славило (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 217); надъ // котором то морємь Хс҃ избавитєль оуставичнє стоить и вє(с)дє видитъ тыи справы и ѡмыльности свѣта того соуєтнаго (XVI ст. *УЄ Триг.* 96-97); Тȣтъ здȣмѣйсѧ Парнáссє з҆ Рѡдóпомъ высóкимъ: бо вéздє пóлнѡ Пѣснїй по(д) нб҃омъ ширóкимъ (Київ, 1632 *Евх.* 302); Сєй Птоломéй... //... казáлъ ихъ мордовáть и забивáть вєздѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 471-471 зв.).

ВЕЗДЕСЫЙ *прикм.* Всюдисущий: Вєздєсый якѡ Бг҃ъ нашъ (Чернігів, 1646 *Перло* 30 зв.); чȣдномȣ и҆ стрáшномȣ Бг҃ȣ своéмȣ, и нєпостижи́момȣ Вєли́чєствȣ твоéмȣ. Ты вєздєсый Вєли́чєствомъ Иснѡсти свои, И нєѡграничéннои державы твои (Там же, 68 зв.).

ВЕЗДР'ЕТИ *див.* **ВЕЗР'ЕТИ.**

ВЕЗДХНЕНЬЄ *с.* (*стп.* westchnenie) зітхання: Златоȣстый... оу́чит҆... кȣпȣючи ты(м) цр҃(с)тво Нб(с)ноє: котóроє зáвжды и дóсы(т) тáнє єст҆ продáжны(м). Вдовѣ за ѡди(н) малы́й пѣнѧ(з), сє(л)чюкóви за кȣбокъ вѡды, вє(з)дхнéн҆є збѡ́йци (Вільна, 1627 *Дух. б.* 7).

ВЕЗДЪ *див.* **ВЪЄЗДЪ.**

ВЕЗЕНЄ *див.* **ВЯЗЕНЄ.**

ВЕЗЕНЫЙ *див.* **ВЯЗАНЫЙ.**

ВЕЗЕНЬ *див.* **ВЯЗЕНЬ.**

ВЕЗЕНЬЄ *див.* **ВЯЗЕНЄ.**

ВЕЗОВИЦА *ж.* Міра місткості(?): с тыхъ жє сєлъ дву(х)... //... дани мєдовои повинъни даватъ в рокъ вєдє(р) мєдȣ сто... а въ пȣстє гинєть дани мєдовои вє(д)ро и вєзовица мєдȣ а пови(н)но(ст) роботы и(х) во(д)лє давного звычаю (Чорногород, 1578 *ПВКРДА* III-2, 20-21).

ВЕЗРЕНЄ, ВЕЗРЕНЬЄ, ВЕЗРЕНА, ВЕЙЗРЕНЄ *с.* (*стп.* wejrzenie) **1.** Погляд: Єди́нъ Бг҃ъ прєдъвѣчный, нáдъ всѣми Цр(с)твоу́ючїй: И єдинъ Васілїй,... Бг҃омъ поволáный: Око вєли́коє, зєбрáнъѧ цєркóвного: Агг҃льскоє вєзрéнѧ, Оц҃а любóвного (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405); И тóй прáз(д)никъ ѡбходи́й з҆ триȣ́мфомъ дхóвнымъ Прїймȣючи вєйз҆рє(н)ємъ кóж(д)ого любóвнымъ (Київ, 1630 *Имнол.* 5).

2. Вигляд: Лю́баась ты намъ на вєзрéньє, ѡ сиви́зно, Пóлнаѧ боу́дучи вшєлáки(х) цнѡ́тъ стари(з)но (Львів, 1616 *Бер. В.* 74); И бы(л) Іѡсифъ крáсного ѡбли́ча, и вдѧ(ч)ный на вєйзрéню бáрзо (Київ, бл. 1619 *О обр.* 173); имъ бовѣм в тыхъ видимы(х) рєчахъ бо(л)шаѧ на(д) вси люди кондіціа быває(т) тымъ зацнѣйшєю и пожаданшєю з самого вєйзрєнѧ здаєтьсѧ быти (Вільна, 1627 *Дух. б.* 53).

ВЕЗР'ЕТИ, ВЕЗДР'ЕТИ *дієсл. док.* (*стп.* wejrzeć) (в що) поглянути, подивитися, заглянути (у що, на що): Прошоу тєды тѧ абы́сь в ли́ст҆ ѡ́ный твóй... статéчнє вéзрѣл҆ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 11); кды ты́жъ вєзры(м) в҆ ин҃ѣшнєє єв(г)ліє, зараз подóбнȣю гисторїю знайдȣю (поч. XVII ст. *Проп. р.* 179); абовѣ(м) я́къ ты́є справы в котóрыє ты са(м) пи́льнє вєзриш҆ и оусмóтришъ, вєли́кȣю прїймоую(т) поправȣ (Острог, 1614 *Тест.* 160); пишє(м) до васъ яко до сыновъ на(м) послȣшны(х) и рєвнитєлє(и) ст҃ого православия абыстє... в то вє(з)рѣли жєбы до таковы(х) шкара(д) справы цє(р)ковныє нє приходили (Путятинці, 1634 *ЛСБ* 522, 1); до ти(х) тєды рєєстровъ... дєпутовали триє(х) братовъ, абы в оныє вє(з)дрѣли, зважыли и пораховали (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 42 зв.).

ВЕЗТИ *дієсл. недок.* (кого, що) ***(переміщати якимсь транспортним засобом по суші або по воді)*** везти: Ян нєхай их в бєчки солит, бо маєт тȣю звєринȣ зимою нєкоторым паном здѣ вєзти (Вільна, 1543 *AS* IV, 372); Гости которыє вєзȣть соль чєрє(з) володимє(р) дають з воза старос(тє) ѡтъ большоє соли головажєнь двєстє (1552 *ОВол.З.* 199); Хто збожъє якоє жъ кольвєкъ мимо вєзєть ѡтъ воза по в҃ гроши (1552 *ОЖЗ* 121 зв.); Коли бы хто въ своє(и) пущи заста(л) чиєго чл҃вка рубаю(чи) або вєзучи

дерево и пограбилъ, тогды то(т) грабежъ не повине(н) навязывати ни(ж)ли мае(т) того члвка до пна вести где пограби(л) (1566 *ВЛС* 87); сама не ведала есми, где мя везти казал (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 137); коли два тѹ(р)чинове перево(з)ницы на мори чо(р)номъ везли ми вночи..., по(р)вавши третее весло... припѹдило(м) и(х), же мене к берегѹ... //... привезти мѹсели (1582 *Кр. Стр.* 6-6 зв.); пытал є(м) его: "Чиє ты сено везешъ, албо хто тоби да(л)?" (Житомир, 1581 *АЖМУ* 47); vehiare, возити, везти (1642 *ЛС* 408); Заразъ по то(и) во(и)нѣ гла(д) бы(л) ве(л)кій оу Рѹси..., аж ис Тѹро(к) ве(з)ли просо и пшеницѹ (Кумята, 1648 *Паньк.* I, 157).

Див. ще **ВОЗИТИ.**

ВЕЗТИСЯ, ВЮЗТИСА *дієсл. недок. (переміщатися якимсь транспортом по суші або по воді)* везтися: Та́къ чи́нилъ Сесотрисъ Кро́ль Єгипетскій, кды́ звытя́жилъ // чотырехъ крѡлювъ запря́гъ ихъ до воза... и... вюзлъ ся ними, яко ко́нми (поч. XVII ст. *Пчела* 51 зв.-52); nauigo, плаваю, везуся (1642 *ЛС* 278).

ВЕЙ *част. (модально-спонукальна, уживається з метою звернути чиюсь увагу на що-небудь)* гей: А вей ве(и) запали ѡгонь ты насъ хочешъ такъ ленивы(х) люде(и) ѹчинити яко самъ єстесь высѹшъ кошѹлю мою бымъ всталъ (к. XVI ст. *Розм.* 46 зв.); Ва́снь: Хра́пъ, мнѣнье, Спа́тъ, ба́чъ, ве́й, нема́лѣ, не́гли, нѣчто (1627 *ЛБ* 13).

ВЕЙЗРЕНЄ *див.* **ВЕЗРЕНЄ.**

ВЕЙСТЄ *с. (стп.* wejście) Те саме, що **вестіє** у 1 знач.: Єсли не роздава́ти мае́тности сво́єѣ, вели́кою перешко́дою Єсть до ве́йстя въ цр(с)тво Бжее (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 481).

ВЕКЕРА *ж. (стп.* wekiera) *(різновид зброї — палиця з кулястим потовщенням, у яке могли вбиватися і цвяхи)* булава: вы... Ивана бо(н)че(н)ка ... пострелили... дрѹго(г) ивана векерами збили (Вінниця, 1634 *ЛІІБ* 5, II 4060, 72 зв.); вы... зобра(в)ши(с) кѹпою немалою... з оружъе(м) во(и)не належачимъ з мушкетами рѹшницами лѹками векерами шаблями... Поменены(х) Поводовъ... збили (Там же).

ВЕКО *див.* **ВѢКО.**

ВЕКУИСТЕ *див.* **ВѢКУИСТѢ.**

ВЕКУИСТЫЙ *див.* **ВѢКУИСТЫЙ.**

ВЕКЪ *див.* **ВѢКЪ.**

ВЄЛБЕНЄ, ВЕЛБЕНЬЄ *с. (стп.* wielbienie) Прославлення, звеличування: и́ного Ба не знаємъ, анѣ хвалимо богѡвъ чѹжи(х), анѣ въ велбе́ню Стыхъ... замѣреныи грани́ци перескакѹемо, але мѣрѹ въ то́мъ захо́вѹемо (Київ, бл. 1619 *О обр.* 92-93); Велича́ніє: Велбе́ньє, хлюба (1627 *ЛБ* 14).

Пор. **ВЕЛБИТИ.**

ВЕЛБИТИ *дієсл. недок. (стп.* wielbić) (кого, що) славити, прославляти, величати, возвеличувати: Тамъ же, при погребе тела... //... было фалено и велбено имя Бога моего (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/I, 22-23); Бѹде́мо тя пре(д) всѣми ве́лбити и́стинный на́шъ пастырѹ (Львів, 1591 *Просф.* 67); Такъ же, ижъ заро́вно и спо́льне з Ѡ(т)цемъ и Сномъ покланя́тися емѹ и чти́ти, и спо́льне славити и ве́лбити его потреба (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 102); Велича́ю: Ве(л)мо́жне хвалю, ве́лбю (1627 *ЛБ* 14); Я го́денъ бы пащеки земля ѡтвори́ла, Мене ѡбтяже́нного грѣха́ми прикри́ла... За́що тя не престя́нѹ на вѣки велби́ти, Тобѣ присто́йнѹю че́сть ми́ле приноси́ти (Львів, 1631 *Волк.* 6); Бгъ даетъ намъ до́брыѣ дарѹнки и вшеля́кими проми́слными насъ ѡпа́трѹетъ, абысмѡ... Имя егѡ... сла́вили и ве́лбили (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 114).

ВЕЛБЛЮДНИКЪ *ч.* Погонич верблюдів: camelarius, ве(л)блюдни(к) (1642 *ЛС* 110); Ве́лблю́дникъ. Camelarius (1650 *ЛК* 432).

ВЕЛБЛЮДОРОСЛЪ *ч.* Різновид рослини-ксерофіта, якою здебільшого живляться верблюди: nabis, ве(л)блюдоро(с)л(ъ) (1642 *ЛС* 277).

ВЕЛБЛЮДОВЫЙ[1], ВЕЛБЛЮДОВЪ, ВЕЛБУДОВЫЙ, ВЕЛЬБЛЮДОВЪ, ВЕЛЬБЛЮДОВЫЙ *прикм.* Верблюжий, верблюдячий: волосы на голове ка(к) вельблюдовы(и) (1489 *Чет.* 104); са(м) пакь іѡаннь, имѣлъ одѣня свое ѡ(т) влосоувь велблюдовы(х) (1556-1561 *ПЄ* 26); И бы́ль іѡаннь одѣань вълосамі ве́лбоудо́выми́ (Там же, 129 зв.); Іва(н)... ходи(л) въ одѣяню с ше́рсти ве(л)блю́довои (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 33).

Див. ще **ВЕЛБЛЮЖИЙ, ВЕЛБУЖИЙ, ВРЪБЛЮДОВЫЙ.**

ВЕЛБЛЮДОВЫЙ[2] *прикм.* Який стосується товстого корабельного каната: якъ... игόл'ное оўшко не змѣщáет' ве(л)блю́да, дла вєли́коѣ своєѣ тѣсноты, и дла грѹ́боѣ вєли́кости вєл'блю́довы: такъ и дорóга вєдѹ́чаа в' живóт' нє змѣщáєтъ богáтого дла тѣсноты своєѣ, а дла грѹ́бости вєли́коѣ богáтогω (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 480).

ВЕЛБЛЮДЪ[1], **ВЕЛБУДЪ, ВЕЛЬБЛЮДЪ, ВЕЛЬБУДЪ** *ч.* Верблюд, *діал.* велблюд: вєльблю(д). исцєлєнныи стымъ // козмою (1489 *Чет.* 68-68 зв.); въжєвє слѣпии. комары процѣжаєтє а вєл'боуда пожираєтє (1556-1661 *ПЄ* 99); сами... на насъ... всю вину ск[ладае]те,... а себе самыхъ и поступковъ вашихъ не бачите, "комара цедите, а вельблюда полыкаете"! (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1121); южъ дóсы(т)... вєлбѹ́ды твои пи́ли (поч. XVII ст. *Проп. р.* 185 зв.); ω(н) ма(л) з тиса(ч) ωвéцъ г ти́сачи ве(л)блю́довъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 203); И вса сіа на потрéбѹ члвкѹ сътвори(л), и ω(т) ты(х) звѣрω(в) єдины на пóкар'мъ яко éлєнѣ, яко сарьны... А дрѹги(х) же на роботѹ, яко волωвє, вєл'блю́ды, ωслы, кώнѣ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 14 зв.); óвцы, áлбо вєлблю́ды, напáдши на травѹ лáкомє и хти́вє жрѹт' (Вільна, 1627 *Дух. б.* 296); Вєлбѹ́дъ розѹмѣти мáємω, áлбо звѣра, котώрого зовємω Вєлблю́дом', áлбо рáчєй Ли́нѹ, на котóрой з' корабла кóтвы в' мóрє спѹ́сканы бывáют' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 708); camelus, ве(л)блю(д) (1642 *ЛС* 110); Вóжди слѣпі́и ωцѣжáющіи комара, вєлблѹда жє пожирáющіи (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 945): слѹ́га... присáглъ ємѹ на тѹ́ю мóвѹ и взáлъ .і. вєлблю́довъ з' стада (серед. XVII ст. *Хрон.* 37);

одногорбий верблюд, дромадер: Мнóжєствω филозóфовъ погáнскихъ, и Крѹ́лювъ при ни́хъ Мадіáмскихъ, // акω вєли́кихъ Вєл'блюдовъ дромєдáровъ. А к томѹ знамєнитыхъ Г(с)подáрωвъ (Чернігів, 1646 *Перло* 48-48 зв.); Вєлблю́дъ, Camelus. Dromas, dis (1650 *ЛК* 432).

Див. ще **ВЕРБЛЮДЪ.**

ВЕЛБЛЮДЪ[2], **ВЕЛБУДЪ, ВЕЛЪБУДЪ** *ч.* Товстий корабельний канат: лац'нѣ(и)шє єсть въи́стин'ноу вєлбоудоу оужищоу дєбєломоу скрóзѣ иглúный оуши пройти́ ни́жли бóгатомоу́ в цр(с)твó бі́є вніити́ (1556-1561 *ПЄ* 301 зв.); снаднїй // єсть вєлбуду оужїщу дєбєлому скрозѣ оухо иглєноє проитї нижлї богатому до цртва бжїя вънїити (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 63-64); Вєлбѹ́дъ розѹмѣти мáємω, áлбо звѣра, котώрого зовємω Вєлблю́дом', áлбо рáчєй Ли́нѹ, на котóрой з' корабла кóтвы в' мóрє спѹ́сканы бывáют' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 708); medipont(us), вє(л)будъ, ужє (1642 *ЛС* 265); Вєлблюдъ. Rudens. Funis (1650 *ЛК* 432).

ВЕЛБЛЮЖИЙ, ВЕЛБЛЮЖЇЙ, ВЕЛБУЖИЙ, ВЕЛЬБЮЖИЙ *прикм.* Те саме, що **велблюдовый**[1]: И бы(л) Іωа(н) ωблєчє(н) влáсы вє(л)блю́жими (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 220); ωтроча патолѣтнєє в поущи живє(т) приωдѣтый(!) в скоу́рѹ вє(л)блюжѹю (поч. XVII ст. *Проп. р.* 255 зв.); Живє(т) тєды в поу́щи, алє приωдѣтый в вє(л)боужѹю скѹрѹ (Там же); Ано при́стало бы нáмъ... наслѣдовáти... и óного прєслáвного стáрца Сисóа // Котóрый идѹчи́ в' пѹ́стыни, нашóлъ кóсти вє(л)блю́жїи (Київ, бл. 1619 *О обр.* 175-176); ώдѣна бω єго вълосáница, з волосо(в) вєл'блю́жи(х) (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* N 29515, 429); camelinus, вє(л)блюжи(й) (1642 *ЛС* 110); Вєлблюжїй. Camelinus (1650 *ЛК* 432).

Див. ще **ВЕЛБЛЮДОВЫЙ, ВРЪБЛЮДОВЫЙ.**

ВЕЛБУДОВЫЙ *див.* **ВЕЛБЛЮДОВЫЙ**[1].

ВЕЛБУДЪ[1] *див.* **ВЕЛБЛЮДЪ**[1].

ВЕЛБУДЪ[2] *див.* **ВЕЛБЛЮДЪ**[2].

ВЕЛЕ[1] *присл.* (*стп.* wiele) **1.** Багато: А хотя певенъ естемъ, же декрета, яко неслушнеи и неправнеи, зъ розсудку справедливого будутъ скасовани, еднакъ же на пильности и достатку въ каждой справе веле належитъ (Новогородок, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 452); вєлє ихъ та(м) было (к. XVI ст. *Розм.* 17 зв.); що са тинє(т) (!) инъшы(х) докѹмє(н)то(в), листовъны(х), которы(х) єстъ ба(р)зо вєлє доводу та(к) бли(з)кости яко и налє(ж)ности... ту(т) на томъ тє(р)минє ѹказовати намнє(и) нє трєба (Кременець, 1611 *ЛНБ* 5, III 4053, 26 зв.); ту(т) збєгаю(т) три кгрѹ(н)ты або чотыри яко сє вєлє збєгаю(т) до пєти кгрѹ(н)то(в) (Новий Острів, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 102); В комъпарациє(и) плєнипотєнъта записано єсчє дня вчора(и)шого протєстации (и) такъ вєлє заношєно (Київ, 1643 *ДМВН* 246); вєлє, multum (*Уж.* 1645, 80 зв.).

ВЕЛЕ[2] *займ. (питальний)* скільки: А: добрый ножъ єстъ за велєсь ωного кȣпилъ? (к. XVI ст. *Розм.* 18 зв.); велє ту миль є(ст)? // до близкого села полтрєти мили и трошкȣ венцє(и) (Там же, 36 зв.-37).

якъ (яко) веле — *(у запитаннях)* скільки: якъ велє вина выпито? (к. XVI ст. *Розм.* 24); Якъ велє шацȣєшъ тȣю ча́сть Шацȣю за пя(т) злоты́хъ (Там же, 27); якъ ве́лє // даси (Там же, 27-27 зв.); яко велє ωтъ протє(с)танъса (!) взято (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 92 зв.).

ВЕЛЕ[3], **ВЕЛЕЙ** *числ. (неозначено-кількісний)* (*стп.* wiele, *род.* wielu, wiela) багато: крал ȣгръски и чъски, видаючи, яко много и велє зло могло бы сѣ стати...//... послалъ его мл(с)ть кȣ ȣстановлєнїю тои то валки послы... свои (Кам'янець, 1510 *DB* 454-455); Здорова, щаста и розмножєна доброго... Вашей Милости, того верне зычимъ на велє лат фортȣнных нє мнѣй, яко сами собѣ (Звенигород, 1546 *AS* IV, 499); А то са дѣало прє(д) ωса(д)цу панє(м) гри(ц)ко(м) ω(д)рє(х)вьскы(м)... и прє(д) велє ины(х) добры(х) людїи вѣри го(д)ны(х) (Одрехова, 1575 *ЦДІАЛ* 37, 16, 3); такъ велє потравъ є(ст) ижъ любо два(д)цатємъ пє(р)сона(м) досы(т) єс(т) (к. XVI ст. *Розм.* 19); ховаючи тѣло до зє(м)лѣ при зобра(н)ю... велє(и) людє(и) то(т) же во(з)ныи... ω(б)вола(н)є ȣчини(л) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 10 зв.); он отъ его милости пана Воронича утеклъ, пошкодивши барзо веле речей (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 8/III, 578); ран веле битых кривавых по члонках тела их позадавали (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 531); **отъ мала до веля** *див.* **МАЛЫЙ.**

Див. ще **ВЕЛЮ.**

ВЕЛЕБНОСТЬ *ж.* (*стп.* wielebność, *стч.* velebnost) *(у сполуч. з присвійними займенниками* **ваш, твой** *— титул осіб духовного сану)* превелебність, величність, преосвященство, достойність: то и в' никейско(м) собωрѣ потвєржено, што латвє знайдє твоа велє́бность (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 188 зв.); далисмы листъ нашъ до велебности вашои, презъ который охотне жаданю велебности вашои зложилисми (поч. XVII ст. *КЛ* 88); Прошȣ Га Ба, абы о(н) длѧ́ розмножє́нїа хва́лы є(г) стои и на ȣтѣхȣ на(с) зычли́вы(х) слȣ(г) В(ш) Велєбнос(т) при до́бром здоро́вю... ховати ра́чи(л) (Київ, 1623 *МІКСВ* 79); С кото́рыми и твоа Велє́бность на́шъ Па́нє, Якω на́шъ Вож' и Па́стыръ... Начни но́во пѣти Но́вого днє(с) звитѧ́жцȣ пѣсными выноси́ти (Київ, 1630 *Имнол.* 5); тую книжє(ч)ку мою... ры(т)момъ ωписа(в)шы по(д) протє(к)цию велєбно(с)ти вашеи пна моєго мило(с)тиво(г) ωфѣрова(л) (1636 *Лям. о приг.* 2); тоє су(м)мы... поводово(и) сторонє велєбно(ст) твоя нє ω(д)далє(с) (Луцьк, 1643 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2004, 7 зв.).

ВЕЛЕБНЫЙ, ВЕЛЕБНЫ, ВЕЛЕБЪНЫЙ, ВЕЛІБНЫЙ *прикм.* (*стп.* wielebny, *стч.* velebný) 1. *(шанобливий епітет)* преподобний, достойний: А при том бȣдȣчим велєбным и велможным: кназю Войтєхȣ бискȣпȣ Виленскомȣ, кназю Мартинȣ, бискȣпȣ Жомойтскомȣ (Вільна, 1507 *AS* III, 43); велебный отецъ Іона Деспотовичь... // оповѣдалъ и доброволнѣ... вызналъ, ижъ скимница... Полагъя Брусиловская, заставила имѣнье Брусиловъ, ... бывшому архимандриту Печерскому (Київ, 1573 *АЮЗР* I, 194-195); велебны отецъ кирилъ терлецъки... немалым коштомъ... з добръ црковных мост новозбȣдовал через всю рекȣ стыръ и черезъ все болото около тоее реки облеглое направу учинил (Рожища, 1594 *Свенц.* 75); Сталъсє роз'ємъ... з одноє стороны мєжи велєбны(м) ω(т)цє(м) гєдионо(м) болобано(м)... а з дрȣгоє мєжи бра(т)ство(м) мєшча́ны льво(в)скими (Острог, 1596 *ЛСБ* 307, 1); Па́стыру до́брый, Црkви Хвои потрє́бный. Всполъ з Велєбнымъ Прєзвитєрствωмъ Мѣста Львова, Котры́хъ рада к збȣдова́ню за́вшє гото́ва (Львів, 1616 *Бер. В.* 66); Велєбнымъ гдно(м) ω(т)цє(м) и блгочестивы(м)... пно(м) братїя(м) кр(с)тоно(с)ного бра(т)ства // лȣцкаго (Городок, 1640 *ПВКРДА* I-1, 149-150); Ты зась, Велє́бный и Ѡсщєнний Чите́л'никȣ, набы́вши то́єѣ Дхомъ стымъ споражо́ноѣ... Кни́ги, поȣча́йса в' нєй... день и но́чъ (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 5); Богданъ Хмє(л)ни(ц)кий... ωзнаймєнуємъ: иж велєбный ω(т)цъ Ігумє(н) з братиєю своєю уска(р)жилъсє (Київ, 1649 *ЦНБ ДА* 594, 1);

(про титул) почесний: то(г)да ѡ́нїи го́рдыи титȣлы поги́нȣт' // вѣчнє ми́лωстывїи, яснє велмѡ́жныи, велєбныи, ве́лцє оучѡ́ныи, ти́лко се́й но́вый

титȣлъ, навѣки зостáнє проклѧтíмъ (Чернігів, 1646 *Перло* 153 зв.-154); **велебный в бозе (в богу), в бозѣ велебный** — *(у складі шанобливого титулу осіб, переважно духовного сану)* преподобний, праведний: Въ Бозѣ велебный и достойный во святительствѣ господарю нашъ, мнѣ милостиве ласковый! (Київ, 1559-1567 *АЮЗР* I, 146); Прєωсвєщє(н)нымъ и в бозє вєлєбнымъ аръхиєпископомъ и єпископомъ чєстны(м)... и всємȣ причътȣ цє(р)ковномȣ (Львів, 1586 *ЛСБ* 72, 1); Перє(д) сȣдъ... трибуна(л)ски(и)... любєлъски(и)... ся приточила справа... мєжи... Панєю Тєрєнъциєю жабокрицького... А поводовою стороною // А вєлєбнымъ в богȣ... ксєнъдзомъ... яномъ дрєвинъски(м) (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 118-118 зв.); пá(н) пéтръ Сȣлими(р)ски(и)... призна(л) ли(ст)... вєлєбному в бозє ω(т)цȣ Стєфанови мако(в)скомȣ (Житомир, 1650 *ПИ* № 43).

2. *(важливий за своєю значимістю)* великий: року тєпє(р) идучого, ... проводи(в)ши свято вєлє(б)ноє из мє(р)твы(х) встаня сына бжого, вєли(к)дєнь, поєхала(м), дє(и), была до за(м)ку г(с)дрьско(г)[о] (Житомир, 1583 *АЖМУ* 45); А што се дотычетъ календара и Пасхи, то естъ свята велебного Великоденного, если по старому, албо по новому календару светити, — ино то не естъ артыкулъ вѣры (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 139).

3. *(не заплямований)* чистий, безгрішний: рачи(л) встати оу вєлєбномъ тѣлѣ бж(с)тва своєго стого, и выстȣпи(л) нє иначій є(д)но яко промѣ(н) слнчный (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 42 зв.).

4. Відомий, славний: Тєпє(р)... //... во(л)но(ст) по блг(д)тїю сȣщȣ оукорáєтє, вєлє(б)ноє ймѧ сїонъскоє, обє(з)чєщáєтє (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 225-226).

Пор. **ВЕЛЕБНѢЙШІЙ.**

ВЕЛЕБНѢЙШІЙ *прикм. в. ст. (шанобливий епітет)* преподобніший, достойніший: В Ѡсобѣ твоéй свѣтлой, Ѡ(т)чє Вєлєбнѣйшій, Витáю Крóлѧ, вйжȣ Триȣмфъ прєзацнѣйшїй (Київ, 1632 *Евх.* 294); Алє нєдопȣстйлєсь, Ѡ(т)чє вєлєбнѣйшїй Абы крéсо(м) прáцъ дóлги(х) бы(л) стóлпъ ωнъ давнѣ(й)шїй (Там же, 298).

Пор. **ВЕЛЕБНЫЙ.**

ВЕЛЕГЛАВЪНЫЙ *прикм.* (*цсл.* вєлєглавъ) багатоголовий: А то зась чи не подобно смехови — змышляете сами неякогось смока велеглавъного и намъ его приписуете? (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1091).

ВЕЛЕГЛАСНО *присл.* (*цсл.* вєлєгласьно) дуже голосно: двца вєлєгласно почала говорити (1489 *Чет.* 273 зв.);

величаво: И прє(д) всѣми нарѡди правдйвоє єгó въскр(с)нїє вєлєглáсно слáвѧчи пóємь (Київ, бл. 1619 *О обр.* 83).

ВЕЛЕЗАЦНЫЙ *прикм. (шанобливий епітет)* вельми благородний, вельми шляхетний: па(н) во(л)ски(й) коморникъ короля... при бы(т)ности... кнзя воєводы києвского и при вєлє зацны(х) людє(х) ωчєвисто ω(т)давалъ листъ короля (1572 *ЖКК* I, 44); А пото(м)... ту(т) жє пєрєд вшєю мл(ст)ю суду и пєрє(д) вєлєзацными паны... па(н) су(д)я... торгнулъ ся... на мєнє, по(д)судка зємско(г)[о]... словы образливыми (Житомир, 1584 *АЖМУ* 71).

Див. ще **ВЕЛЦЕЗАЦНЫЙ.**

ВЕЛЕЗУБЪНЫЙ *прикм.* Багатозубий, *перен.* зажерливий: Тако(ж)дє маю на сєбє и на сию єпи(с)копѣю лва вєлєзȣбънаго которы(й) завшє и(з)вѣщаває(т) ω (м)нѣ гдє бы(х) иха(л) хотяци мя ȣбити тєлє(с)нє, а ȣбивши хощє(т) яко лє(в) по(з)рєщи сию єп(с)кпию (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 217).

ВЕЛЕЙ *див.* **ВЕЛЕ**[2].

ВЕЛЕКРОТЪ, ВЕЛЕКРОТЬ, ВЕЛИКРОТЪ *присл.* (*стп.* wielekroć) багаторазово, багато разів: Помни сѧ добрє милостивый кнѧжє, жємъ вєликротъ до Вашєй Милости... писалом (Белз, 1552 *AS* VI, 128); Вєлєкроть quoties (*Уж.* 1643, 49 зв.); на пляцъ для стятя, такъ велекротъ вывоженый,... а потом в кайданох аж до табору Хмельницкого запровaжоный зосътал (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 403).

Див. ще **МНОГОКРОТЪ.**

ВЕЛЕЛѢПІЄ *с.* (*цсл.* вєлєлѣпиє) величність: тоєю то лáскою и наврътáєтъ до того абы покйноути спрóсно(ст) грѣхóвнȣю до мѣста сихє(м) якo в столйцю браласѧ, и та(м) єго хвалȣ, чє(ст), и вєлєлѣпїє въспѣвáла (поч. XVII ст. *Проп. р.* 180 зв.).

ВЕЛЕМОВНОСТЬ *ж.* Багатослів'я, марнослів'я, базікання, словоблудство: Боячисѧ Іωвъ, абы

во ономъ товариствѣ и при столѣ велємовно(ст)ю, и збытнєю волностью бгѹ нє згрѣшили,... посылалъ до ни(х) оупоминаючи ихъ, абы сѧ пристойнє заховали (серед. XVII ст. *Хрон.* 54 зв.).

Див. ще **ВЕЛЕМОВСТВО.**

ВЕЛЕМОВНЫЙ *прикм.* Велемовний, промовистий, показовий: Чл҃къ... гото́вый на ла́ко(м)ство нєнасычо́ный на срєбрєлю́бство быстроу́мный на нєсы́тость, велємо́вная спро́сность (Острог, 1607 *Лѣк.* 119).

ВЕЛЕМОВСТВО, ВЕЛОМОВСТВО *с.* Те саме, що **велемовність**: А до то́го абы(с) позна(л) и ты и и́ныи в мо́вѣ и оучи́нкѹ сло́во(м) и скѹтко(м), жєбы... на(д)то нєнави́дить и бры́дитьсѧ вса́кими гєрєти́цкими велємо́вствы, и ѡста́тними Лати́нскими ново́тнинами и // ма́рными сло́вы (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 187-188);

плітки: Бладе́ніє: велємо́вство, плюга́воє мовлє(н)є, щєбєтли́во(ст) (1627 *ЛБ* 11); Многояде́ніє, роско́шноє яде́ніє, пьа́нство, роспале́ніє навшєтєчєнство, про́жнаа ра́дость, велємо́вство, жа́рты, нєчы́стость коли кото́рый е́сть а́лбо пьє(т) а́жъ до скинє(н)а (Львів, 1645 О *тайн.* 56).

ВЕЛЕМОВЦА *ч.* Базіка, пустомеля: Гды те́жъ на́дто се́й чти го́дны(и) оцъ сло́вомъ ла́ски до себє приходѧ́чихъ го́йнє насыча́лъ,... злосли́выи нѣкоторыи лю́дє велємо́вцєю єго и лгаре́мъ зва́ти поча́ли (Київ, 1627 *Тр.* 557).

ВЕЛЕМОЖНЫЙ *прикм.* Те саме, що **вельможный**: Єго Милость братъ наш ѹзрєвши на... вѣрнѹю и николи нє ѡмєшканѹю слѹжбѹ и справєдливѹю... порадѹ велємо́жного кнѧжати... дал... ємѹ имѣнє на имѧ Головин (Краків, 1507 *AS* III, 39); мы пото(м) долго и много сѣ розмовлѣючи з велєможными... паны... и ѹдилали єсми згодѹ и покѹи и ми(р) вѣчныи (Каменець, 1510 *Cost.DB* 455); Велєможной паней, госпожи нашей ласкавой... подскарбиной зємской, паней Фєдѣ (Луцьк, 1542 *AS* IV, 323); На рочкахъ судовыхъ кгродскихъ Вѣницкихъ...//... ся приточыла справа за позвомъ межи велеможнымъ... кашталяномъ Галицкимъ... а ясне вельможнымъ... княжатемъ Янушомъ Острожскимъ (Вінниця, 1603 Арх*ЮЗР* 7/II, 385-386).

ВЕЛЕМУДРОВАТИ *дієсл. недок.* (о кого, що) Багато роздумувати (про кого, що): нє сѹдомъли испытан бѹдєши за житіє вѣка сєго, такъ(ж) яко // и оубогій что ѡ собѣ велємѹдрѹєши (п. 1596 *Виш. Кн.* 256 зв.-257).

ВЕЛЕМУДРОСТЬ *ж.* Премудрість, великорозумність, всезнайство: а надто отъ высокоумнаго въ думѣ Оригена, который на початку жродла наукъ выступилъ, на-опослѣ на свою велемудрость уфаючи, упалъ, блюзнѣрскіе мовы о Христѣ Збавителю нашемъ отригнулъ (1603 *Пит.* 55).

ВЕЛЕНИЄ *див.* **ВЕЛѢНЬЄ.**

ВЕЛЕНЪСЪ *ч.* (*стп.* welenc, welens "опанча", "сукно", *мад.* Velenc) різновид опанчі, якою військові прикривали зброю: мєновитє взято...// рыштѹнъкѹ до во(и)ны належачого то єсть... веленъсовъ шесть (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 104-105 зв.).

ВЕЛЕРЕЧИВНЫЙ *прикм.* Неправдивий, фальшивий: Чловечаа ж му́дрость божієй проти́вна, телесна, бѣсовска и велеречивна, Святый єи Павел глу́пъством называ́єт (к. XVI ст. *Укр. п.* 85).

Див. ще **ВЕЛЕРИКИЙ, ВЕЛЕРѢЧИВЫЙ, ВЕЛЕРѢЧНИЦКИЙ, ВЕЛЕРѢЧНЫЙ.**

ВЕЛЕРЕЧИВЫЙ *див.* **ВЕЛЕРѢЧИВЫЙ.**

ВЕЛЕРИБЪ *див.* **ВЕЛИОРЫБЪ.**

ВЕЛЕРИКИЙ *прикм.* Багатослівний, галасливий, гамірливий: А и(ж) тєпєрѣшны(и) ча(с) є(ст) велєрикою заба́вою (Острог, 1633 *ЛСБ* 457).

Див. ще **ВЕЛЕРЕЧИВНЫЙ, ВЕЛЕРѢРИВЫЙ, ВЕЛЕРѢЧНИЦКИЙ, ВЕЛЕРѢЧНЫЙ.**

ВЕЛЕРѢЧИВЕ *присл.* Багатослівно, пишномовно; фальшиво: И Моли́тва мо́цною єсть збро́єю ты́м, кото́рыѣ єѣ оуживають, алє хто велєрѣчи́вє и хлюбли́вє молитсѧ, якъ фарисей тра́тит моли́твѹ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 63).

ВЕЛЕРѢЧИВЫЙ, ВЕЛЕРЕЧИВЫЙ *прикм.* Багатослівний, велемовний; неправдивий, фальшивий: єсли бы(ст) мл(с)тыню хотѣ(л) дати нє вострѹби прє(д) нєю,... или нє вымовлѧи єи и(ж) є(ст) то оучини(л). и нє боу(ди) яко фарісєи оно(и) що велєрѣчивый (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 16); Епифаний... прославил бога за освобожение юноши от того мучителного ораторскаго велеречиваго нечистого диявольского духа (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 161); во мѣсто хитрорѣчны́х силогизм и велерѣчивое рето-

рики тогда учат богоугодно — молебный Псалтырь (1608-1609 *Виш. Зач.* 202); А если перестати от той хулной и бѣсом учителное велерѣчивое страсти не хочеш и покаятися не произволяеш, тогда юж декретом слова божия и правды его,... во имя православное нашей вѣры, тебѣ запрещаю (Там же, 224); Ѡплази́въ: Хитла́ный,... Преизлишный,... Бѹеслóвный: Любо пы́тный,... то єсть вєлєрѣчи́вый, Цака́вый, на́трѹтъ (1627 *ЛБ* 152); єсли язы(к) по(в)стагаєть... нє бѹдє вєлєрѣчи́вы(м) (серед. XVII ст. *Кас.* 38 зв.).

Див. ще **ВЕЛЕРЕЧИВНЫЙ, ВЕЛЕРИКИЙ, ВЕЛЕРѢЧНИЦКИЙ, ВЕЛЕРѢЧНЫЙ.**

ВЕЛЕРѢЧИЄ *с.* (*цсл.* вєлєрѣчиє) багатослівність, велемовність: Павел перестерегал,... дабы в поганские науки диалектики, силогизмы и выброты препирателные и велерѣчия самохвалные благовѣрным не впасти (1608-1609 *Виш. Зач.* 225).

ВЕЛЕРѢЧНИЦКИЙ *прикм.* Багатослівний, велемовний, наклепницький: Прочтѣтє пи(л)но в то(и) книзѣ сѹмнєня своє́го и ви(д)тє... нє в свара(х) ли, прєпиранїа(х), прєхитрєнїа(х), прєборєна(х) прокѹрацки(х) и вєлєрѣчни(ц)ки(х)... увє(с) вѣ(к) свой изнурили єстє (1598 *Виш. Кн.* 279 зв.).

Див. ще **ВЕЛЕРЕЧИВНЫЙ, ВЕЛЕРИКИЙ, ВЕЛЕРѢЧИВЫЙ, ВЕЛЕРѢЧНЫЙ.**

ВЕЛЕРѢЧНЫЙ *прикм.* Те саме, що велерѣчивый: Нынѣ же в латинском родѣ сопротивно творят: изучивши грамматичку, и празнословницу велерѣчную, еже ест рыторичку, тогда уже ся дмут, даскалами и мудрыми ся зовут (1599-1600 *Виш. Кн.* 154).

Див. ще **ВЕЛЕРЕЧИВНЫЙ, ВЕЛЕРИКИЙ, ВЕЛЕРѢЧНИЦКИЙ.**

ВЕЛЕСЛАВНЫЙ *прикм.* Преславний, славетний: вєлєсла́вный всєдє(р)жи́тє(л) и истинный бг҃ъ, отвори́лъ двє́ри мл(с)рдїа своє́го (Острог, 1598 *Отп.КО* 10).

ВЕЛЕТИ *див.* **ВЕЛѢТИ.**

ВЕЛЕТЪ *ч.* Велет, велетень, гігант: Исполи́нъ: Ґїгантъ, вє́лєтъ, ольбры(м), дѹжїй, а вєли́кїй чл҃къ (1627 *ЛБ* 50); з воло(х) чу(т)но было ѡ яко(м)сь мужѹ и вєлєтѣ, жє... ѹ господаря волоского на ба(н)кєтѣ носи)л) вє(р)блюда на єдно(и) рѹцѣ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 174).

ВЕЛЕТЪ *див.* **ВЕЛѢТИ.**

ВЕЛЕХВАЛНЫЙ *прикм.* Багато вихвалюваний, возвеличуваний: Двдъ, // Соломѡ́нъ... и Ап(с)тлѡвє вєлєхва́лныи, и прєсвѣтлыи пѡ́лки Мч҃нкѡвъ стых҃, за ню Крѡ́въ свою ст҃ѹю ви́лали (Чернігів, 1646 *Перло* 2-2 зв.); О прєсла́внаа, и Вєлєхва́лнаа, Прєч(с)таа Дв҃цє, бл҃гословє́ннаа Бц҃є (Там же, 35 зв.).

ВЕЛЗАУЛЪ *див.* **ВЕЛЗЕВУЛЪ.**

ВЕЛЗЕВУЛОВЪ *прикм.* Диявольський: Богъ, под плащемъ тѣла до пекла сътупуєшъ: И княжати темности, моцъ одыймуєшъ. Ворота брамъ пекельных, оразъ скрушивши: И на моцъ Велзевулову, наступивши (Львів, 1630 *Траг. п.* 166).

ВЕЛЗЕВУЛЪ, ВЕЛЗАУЛЪ, ВЕЄЛЗЕБУЛЪ, ВЕЄЛЗЕВУЛЪ, ВЕЛЗУЛЪ *ч.* (*цсл.* вєльзєвулъ, вєльзѣолъ, *гр.*βελεεβοόσ) чорт, диявол: нѣкоторыи сних мовіли, ѡ вєлзулє князи бѣсовьском выганяєт бѣсы (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 70); якъ жє вы мовітє. ижє я ѡ вєлзаули выганяю бѣсы (Там же); єслы... Господара до́мѹ вє́єлзєвѹла назва́ли (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 316); Вѣдаючи ижъ само́го Ха҃ Зба́вителя на́шего зневажа́но, веєлзєбѹ́ло(м), самарита́но(м) и грѣшникомъ єго назы́вано (Київ, 1620-1621 *МІКСВ* 35); Нинѣ Велзевулъ ланцухами естъ скрепованъ: И на декретъ суду страшного, наготованъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 177).

ВЕЛИЙ, ВЕЛІЙ *прикм.* (*цсл.* вєлий) **1.** *(значний за розміром і величиною)* великий: Ієра́полъ: Сщ҃єнный гра(д) в҃ фригїи, лєжа(щ), до кото́рогѡ з Ры́мѹ пєрєнѣсъ бѣсъ ка́мєнъ вє́лїй за розказа(н)єм҃ с(т) авє(р)кїа (1627 *ЛБ* 211); grandis, голѣми(й), вєли(й) (1642 *ЛС* 211); Ты прєславный в҃ чѹдєсє́хъ... Гаврїилє, Камєнь вєлїй ѡ(т) Гро́ба Хв҃а ѡ(т)валивъ, и Стра́жєй Жидѡвскихъ ѡмєртви́въ (Чернігів, 1646 *Перло* 43).

2. *(значний за силою, інтенсивністю чи ступенем вияву)* великий: хс҃... на кр(с)тѣ тѣломъ оумєрлъ а чюдо вєлиє всѣмъ показалъ (1489 *Чет.* 24 зв.); Хвалѣтє єго [бг҃а] в҃ стрѹнахъ и ѡрга́нѣхъ... сирѣ(ч): бїющє в҃ пє(р)си с пла́чє(м) // вє́лїи(м) поѹщє бг҃а (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв)* 29-30); и я помогу тебѣ, тогѡ чѹдногѡ вєсє́лїа, Понєва́жъ збавє́на Та́йна то вє́лїа (Чернігів, 1646 *Перло* 57).

3. *(видатний у якомусь відношенні)* великий:

Знаме́ніє ве́ліє яви́сѧ на́ Нбсѝ (Київ, 1621 *Коп. Апок.* тит. зв.); Кто такъ вєлі́й якѡ Бгъ нш҃ъ, Ты єси Бга твора(и) чꙋдє(с) (Чернігів, 1646 *Перло* 31).

ВЕЛИКДЕНЬ, ВЕЛИКОДЕНЬ, ВЕЛИКЪДЕНЬ, ВЕЛИКЬДЕНЬ *ч. (назва церковного свята, також календарна дата)* Великдень: рок им положили єсмо перед нами стати и на конєц сѧ в том росправити на сєс вєликд‹е›нь што минул (Вільна, 1506 *AS* I, 133); И кгды єсми Єго Милости зємлю заводилъ, в трєх нєдѣлах по Вєлицєдни, волторок, в тот час вси ѡбаполныє сꙋсидовє на зємлях своих стоѧли (Пісочне, 1541 *AS* IV 281); року тепє(р) идучого,... проводи(в)ши свято вєлє(б)ноє из мє(р)твы(х) встаня сына бжого, вєли(к)дєнь, поєхала-(м), дє(и), была до за(м)ку г(с)дрьско(г)[о] (Житомир, 1583 *АЖМУ* 45); пєрє(д) вєлико(д)нє(м) купи(л) є(с)ми во(с)ку золоты(х) за по(л)тритя (XVI ст. *ЦНБ* II 22644, 3); та(к) яко по(з)ваны(и) са(м) дє(р)жа(л) и (в)жива(л) а то ѡ(д) вєлико(д)ня грєчє(с)ко(г) в року прошло(м)... (а)ж до зꙋпо(л)но(г) вы(и)стя тро(х) лє(т)... отобра(л) (Вінниця, 1610 *ЛНБ* 5, II 4052, 148); Тогды и мѣсяцъ ся мѣнилъ на Великодне, и то не дармо (1636-1650 *ХЛ* 79); Три кро́тъ на ко́ждый ро́къ сва́та мнѣ обходи́ть бꙋдєтє. а҃. сва́то вєли́къ дн҃ь па́схи на па́матъ выхоже́нъа з̕ єги́птꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 100 зв.).

ВЕЛИКИЙ, ВЕЛИКЪ, ВЕЛИКЫЙ, ВЕЛІКІ, ВЕЛІКІЙ, ВЕЛѢКИЙ, ВѢЛИКИЙ *прикм.* 1. (*значний за розміром, об'ємом, протяжністю*) великий: а хотаръ тому... монастирꙋ... почынши, ѡт дꙋброви с краи лѣса,... та на вєликы дꙋбь знамєнань... до конєць писка (Сучава, 1503 *Cost. S.* 260); береть... отъ чолну великого по дванадцати грошей, а отъ малого по шести грошей (Краків, 1511 *АЛРГ* 148); А потом єсми повєл... к вєликомꙋ дꙋбꙋ, в котором дꙋбє рꙋбаныє грани (Пісочне, 1541 *AS* IV, 282); дають... з воза вєликого и малого по триста головажє(н) (1552 *ОКЗ* 38 зв.); што сѧ дотычє(т) ставовъ вєлики(х), такъ то єсмо з братомъ сво(и)мъ постановили (Володимир, 1571 *ВГ* 132); пограбили... ла(н)цꙋхъ вєлики(и) до брова(р)ного ко(т)ла (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 90 зв.); изъ вѣровъ перейшли великую бездну по суху (XVI ст. *НЄ* 118); За пацъ новы(и) в мало(и) шкꙋ(л)цѣ и ѡ(т) направы пацა в вєликꙋи школѣ далє(м) злоты(х) три (Львів, 1615 *ЛСБ* 1047, 5); вѣликꙋю стꙋдню выкопали (Вільна, 1627 *Дух.б.* 15); во(з)ны(и)... ѡ(г)лєда(л)... чєрє(з) усю шию... вєликую рану глубокую смє(р)тє(л)ную (Житомир, 1650 *ДМВН* 202);

у знач. ім. с. р. **великоє** — велике, -ого: Абысѧ позна́ло, и ро́зно было,... гора́чєє, ѡ(т) стꙋде́ного, вєли́коє, ѡ(т) мало́го (Почаїв, 1618 *Зерц.* 29 зв. ненум.); **велика повестница** *див.* **ПОВЕСТНИЦА; великая вода** *див.* **ВОДА; великая дорога** *див.* **ДОРОГА; великая полмиля** *див.* **ПОЛМИЛЯ; великая улица** *див.* **УЛИЦА; великий палецъ** *див.* **ПАЛЕЦЪ; бидло великоє, быдло великоє рогатоє** *див.* **БЫДЛО; гостинецъ великий** *див.* **ГОСТИНЕЦЪ; отъ мала и до велика, отъ маля и до веля** *див.* **МАЛЫЙ; скотъ великий** *див.* **СКОТЪ;**

(значний за часом) довгий, тривалий: оу вєли́комъ мове́ню нѣма(ш) збаве́ньѧ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 40 зв.); А през тыє всѣ великіє лѣта, христіанскоє царство видячи, чему всѣ не крестилистеся? (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); зимѣ де(н) мали(й) а в лѣтѣ велики(й) (серед. XVII ст. *Луц.* 539); **великий постъ** *див.* **ПОСТЪ.**

2. Великий, дорослий: прє(з) оувєдєна... боу(д)яки(х) жє ко(л)вєкъ заба(в) та́къ вєли́комоу яко и маломоу дорословꙋ и нєдоро(с)ломоу чи́нити (1598 *Розм. пап.* 6); Абовѣмъ при крещеніи дѣтокъ вашихъ, такъ великихъ, яко и малыхъ, всего у // воду погружаете (1603 *Пит.* 51-52); **великий и малый, малый и великий** — (*усі, незалежно від віку, діти й дорослі*) мале й велике: чини(т) тє(ж) то абы вси малыє и вєликиє богатыи и вбогиє... брали пєтна на руки свои правыи (XVI ст. *КАЗ* 633); тамъ на сꙋдъ... ста́витисѧ мꙋсит̕: бога́тый и оубогі́й, ма́лый и вєли́кі́й (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 43); тогда нє ми́нє́тъ жа́дноѝ дꙋшѣ чл҃вческѡи: малогѡ и вєлико́го (Чернігів, 1646 *Перло* 139); Ма́лый и вєли́кі́й тамъ сꙋтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 57 зв.).

3. *(значний за кількістю)* великий, численний: чєркашєнє... даивали старостє с каждоє ватаги вєликоє або малоє... по л҃ рыбъ (1552 *ОЧерк. З.* 10 зв.); повидили тыми словы: ижъ дей мы отъ всее громады нашое великое, до вряду Луцкого... при-

слани есмо (Луцьк, 1583 *Ив.* 275); А в то(т) ча(с) ишла за ісω(м) великаа велико(ст) людіи (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 28); Што(ж) ми за пожитокъ с ты(х) селъ и имѣнє(и), и бога(т)ства великого, коли ѧ нагъ и го(л), бє(з) всєго того, в пеклѣ седѣти боудоу (1599-1600 *Виш. Кн.* 209); калга мѹрза з татари... з҆ вели́кою здо́бычѹ до земли своєй вернѹлисѧ (1617 *Остр.л.* 129 зв.); в то(й) ча(с) ту(т) трвога наступила, татарωвъ великоє множство розсѣялосѧ было (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167);

(про працю, труд) великий, важкий: медѹ тежъ ѡѳитость... а прє(д)нє доброго чистого... бє(з) бо(р)тє(й) и бє(з) всѧкоє працы великоє нє только с пасекъ алє готово(г) съвєпето(въ) выдираючи (1552 *ОБЗ* 143 зв.); За усячино покладаеме ся, якъ Божіи слугы,... у великумъ трудѣ, у сокочѣню, у постѣ (XVI ст. *НЄ* 15); Ора́чъ сѣєтъ из҆ вели́кою пра́цєю (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 138); авторъ ва́жилъсѧ подыймова́ти; Та́къ вели́кѹю и тѧ(ж)кѹю пра́цѹ Ѡколо тои... кни́ги (Чернігів, 1646 *Перло́* 7 ненум.);

(про скарб, подарунок, який-небудь предмет і т. ін.) багатий, цінний, коштовний: про(д)ковє єго К(р) М... до гетмано(в)... посылывали ска(р)бы великиє (XVI ст. *ЦНБ* II 22641, 5 зв.); Высо́кїй тєды єст҆ ста́нъ Паніє́нскій, и вели́кими да́ры ω(т) Б҃а оударова́ный (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 924);

(про врожай) багатий, щедрий: былъ пото́(м) вели́кїй врожа́й збожа на лѣто (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 58).

4. *(значний за силою, інтенсивністю або ступенем вияву)* великий: лєжашє ст҃ый сємєонъ на постєли своєи .и҃. дн҃ий. в нємоци великой (1489 *Чет.* 4); ты им великии кривды чиниш (Мельник, 1501 *AS* I, 146); поганство Татарове пришодши въ землю, шкоди имъ великіе починили (Краків, 1507 *АЮЗР* II, 117); опять душа съ великою жалостію ко Христу говорить, всповедуючи свои пригоды (поч. XVI ст. *Песн.п.* 53); а видѧчи тежъ великѹю... ласкѹ и добродѣиство к собѣ кнѧзѧ Костєнтина,... кого коли мнѣ потрєба вказѹвала, тоє всє Єго Милость завжди мнѣ...// кѹ вспоможєню моємѹ давал (Луцьк, 1534 *AS* III, 471-472); И якь южь быль в лодѣ, тогды сталасѧ боурѧ великаа ω(т) вѣтроу (1556-1561 *ПЄ* 142); тє(р)пєчи великую нєбєзъпє(ч)но(ст) ω(т) ты(х) же нєприятєлє(й) своихъ... тоє въсє право своє... довожу... дя(д)ку своєму... Миха(й)лу Мы(ш)цє ва(р)ко(в)скому (Варковичі, 1572 *ЛНБ* 5, III 4071, 33); Я... зєзнаваю... ижъ виненъ... сорокъ либръ... которыхъ мнѣ пожычи(л) // для великои противко мнѣ милости прєто ѡбєцѹю ижъ ωныє маю ω(т)дати (к. XVI ст. *Розм.* 71-71 зв.); научайме ся изъ сего евангелія, якъ есть великый грѣхъ возношеніе и хвала, и пыха, а якъ красно дѣло, и честное, и любо Богу смиреніе (XVI ст. *НЄ* 4); Та́мже с стра́хомъ вели́кимъ, П҃на привита́ли: И пода́рки мѹ троя́кіє ω(т)дава́ли (Львів, 1616 *Бер.В.* 78); Трєволнє́нїє: Тро́хъ во́лнъ въ єдиноу кѹпѹ зє́стьє ѡбразнѣ, рєгота(н)єсѧ, долєгли́во(ст), ѹтрапє(н)є, вели́каѧ нєбєзпє́чность (1627 *ЛБ* 133); Они ѣдѹтъ з великою пыхою на барзо оубраны(х) и дороги(х) конє(х) а х҃с на хѹдо(и) и ярмо(м) зроблєно(и) кмєцкой ослици (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 19 зв.); Побожнии зась д҃ши... будут мѣти великую честь ω(т) б҃га (серед. XVII ст. *Луц.* 547); прє́то тогω ча́сѹ на мо́ри хви́ли и вѣтри оутиха́ютъ и ти́хость вели́каѧ быва́є (серед. XVII ст. *Хрон.* 7); **боятися боязню великою** *див.* **БОЯТИСЯ;**

(про мороз) сильний: у великиє морозы вода упала у Бугу (Володимир, 1602 *ТУ* 234);

(про звуки, голос, плач, крик і т. ін.) голосний, гучний, сильний: а в҆ дєвѧтоую // годиноу промовиль і҃с великымъ голосомъ и рєкль (1556-1561 *ПЄ* 194-194 зв.); они, мене постерегши або обачивши, один на другого крикнувши великимъ голосомъ тыми словы: "онъ дей Балабанъ! бий, забий!" (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 158); ωни кри(к)ну(в)ши голосо(м) вєлики(м) затыкали ѹши свои и кинулисѧ на нєго ω(д)носта(и)нє (II пол. XVI ст. *КА* 38); И я(к) го́рко пла́калъ Єкєї́и(л)... па́дши ни́цъ и вола́ючи го́лосом҆ вєли́ки(м) (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 17); А ω то(м) кото́ры(и)... вєли́ки(м) го́лосо(м) мо́ли(т)сѧ, або що тако́го... з ѹстъ свои(х) выпѹскає(т)... двоѧко грѣши(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 16 зв.); и бѹдє кри́къ вєли́кїй во всєй зємли єги́пєцкой (серед. XVII ст. *Хрон.* 88 зв.);

(який має значну силу впливу, владу) великий, могутній: кнѧзъ Богѹш... также ω томъ къ нам писал, иж люди великии ѹ панство нашє воєвати идѹт,

чогож им Боже нє помози (Вільна, 1541 *AS* IV, 287); Нє є́сть на́шого Ры́мского Па́пєжа, нє є́сть та́къ вєли́каѧ вєльмо́жность, абы оустра́шити мє́ла: змышлєнаѧ, є́сть ѡна дочаснаѧ, надѹтаѧ вєлмо́жность (Єв'є а. Вільна, 1616 *Прич. отех.* 16); Крщє́нїє єсть таємнїцєю, кото́раѧ си́лѹ ма́єт' вєли́кѹю (Львів, 1645 *О тайн.* 12); Та́къ єси́ вєликъ и чѹдє́нъ ѡ Бжє мо́й (Чернігів, 1646 *Перло* 69); А оучиню́ тєбє наро́домъ вєли́кимъ, и бѹдѹ блг(с)вить тѧ (серед. XVII ст. *Хрон.* 21).

5. *(за значенням)* великий, важливий: А великоє привилїє що имал дѣд их... єсли сѣ наидєт таа привиля ѡна єст их праваа привиля (Хуші, 1528 *DBB* I, 27); Кто єсть в ма́лой рѣчи вѣр'ны́мь и оу вєликой... рѣчи єсть вѣр'нымь (1556-1561 *ПЄ* 292); Я, Ива(н) Иванови(ч) Клю(с)ки(и), поспо(л) и(з) жоною моєю... ку вєлико(и) и пи(л)но(и) потрєбє нашо(и) позычили... єсмо пнзє(и), пѧ(т)дєсѧ(т) ко(п) и чотыри копы грошє(и) (Клюйськ, 1577 *ВГ* 179); ку своє(й) пи(л)нє(й) а вєлико(й) потрєбє позичи(л)... єсми ѹ єго мл(с)ти пна сєвєрина кропи(в)ни(ц)кого... двана(д)ца(т) копъ грошє(й) (Вінниця, 1584 *ЛНБ* 5, II 4045, 75); абовѣмъ то само́є мо́жєтъ кого з'... оучо́ныхъ побоуди́ти до выда́ньѧ на́мъ пожиточнѣ́йшихъ' и вєли́кихъ яки́хъ рє́чїй (Острог, 1607 *Лѣк.* 183); Оучини́вши Хс Г(с)дь Оучникѡ(в) своѣхъ знамєни́тыми, вєли́ким' са́номъ Ап(с)лства..., свщєнниками, бы́ти и́хъ', и Проповѣдниками наѹки своє́ѣ, показа(в)ши, на ты́хъ мѣстъ освѧча́єт' и́хъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 216); Комѹ єсть да́на вла́сть шафова́ти так' вєликою та́йною (Львів, 1642 *О тайн.* 7); та́ѧ Книга прєза́цнаѧ; хотѧ(й)сѧ види(т) ма́ла въча(х) лю(д)ски(х), алє вєли́кїи съдє́ржи(т) в' собѣ та́йны (Чернігів, 1646 *Перло* 8 ненум.); дрѹго́є ма́є(т) оу(з)навати в то(м) прєпоѧса́ню своє́мъ вєли́коую тає(м)нїцѹ, кото́рѹю то(и) поѧ(с) ѡ(т) нє́го вытѧгає(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 9); Рє́клъ Мѡисє́й до бга: што є́смь я за члвкъ, а́бы та́къ рѣчъ вєли́кѹю спра́ви(т) // моглъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 81-81 зв.); **великий сойм** *див.* **СОЙМ; великий судъ** *див.* **СУДЪ;**

(за вартістю) великий: **великий золотый** *див.* **ЗОЛОТЫЙ; великий талярь** *див.* **ТАЛЯРЪ;**

у знач. ім. с.р. **великоє** — велике, -ого, важливе, -ого: подобенъ быти онымъ комедейнымъ жакомъ, которые... якобы што великого и мудрого мовити хотели (Володимир, 1599 *Відп. ПО* 1043); пан бовѣ(м) на́шъ ми́лѹючи чоловѣка, ты(м) самы(м) на(д) и́н'шїє да́ры ро́дзай на́шъ почти(л), и(ж) мнѣ́йшїє рє́чи, и которыє на(м) нѣчо́го вєлї́кого нє прино́сѧ(т), а́лє я́ко ко́львєкъ па́даю(т) єдна́кими соу(т), ты́є по(д)далъ по(д)природо́ны мѹсъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 57);

(за суспільним становищем та історичним значенням) головний: мы... дали єсми сє(с) ли(ст) на(ш) глєитовныи ... ѹси(м) кѹпцє(м) з мѣста либо(в)ского вєлики(м) и малы(м) прїѧтєлє(м) наши(м) милы(м) (Сучава, 1523 *ЦДІАЛ* 131, 1, 335); вчитє(л) вєликы(и) во ап(с)лє(х) павє(л) пишє(т) (Стрятин, 1565 *ЛСБ* 39, 1 зв.); Зацность свята Пасхи дня недѣлного потреба отправовати, яко и продкове наши постановили, и мы вамъ ее тогожь дня светити зъ великимъ обрядкомъ повелѣваемъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 141); наслалъ... слугъ своихъ... которые... священника... до отца владыки... привели до церкви великое або до замочку (Володимир, 1601 *АЮЗР* II, 11); Послалъ к нам двох патріарховъ от великих столиць, от великія Антіохія и Иоакима и от Константинополя Іеремію, и великого протосинкгела Никифора (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); Конѣ до великой церкве святой Софіи для вывоженя скарбовъ... внутрь впроважали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 776); Я, Иванъ Ходаковски(и)... // ... занюслъ и положы(л) єсми мандатъ єго к м(л)сти с кансцє(л)ярии (!) вєликои выданы(и) (Житомир, 1649 *ДМВН* 190-191).

6. *(гідний пошани за поведінкою, діями, популярністю)* великий, відомий, славетний: Вє(л)мо(ж)номѹ па(н)у г(с)д(нѹ) и бра(т)у моєм(ѹ) миломѹ и до(б)родѣю вєликом(ѹ) ѡсо(б)но до мєнє ла(с)кавом(ѹ) (Острог, 1511 *ЛОИИ* 124, 1, 4, 1); вы́брали про́мєжи сєбє за́ход'ници филосо́фа и рыто́ра... вєли́кого красомовцѹ,... яна парижанина (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 37); слнцє ѡбє(р)нєтсѧ въ тє(м)но(ст) а мѣсєць въ кро(в) пє(р)вє(и) ни(ж)ли при(и)дє(т) дє(н) па(н)ски(и) вєлики(и) и зна(т)ныи и будє(т) то жє хтоко(л)вє(к) призовє(т) имєни па(н)ского будє(т) збавє(н) (II пол. XVI ст. *КА* 8); Пойди,

Скарго,… и прочитай истории житий оных святых мужей, чюдотворцов великих, которые… явно чюдотворили (1608-1609 *Виш. Зач.* 218); ѡ(н) є(ст) велѝкый рыболо́въ, кото́рый в сѣ(т)цѣ ѡпа́трности до́брыє и злы́є рыби, то є(ст) лю́ди злыє и до́брыє на моры свѣта того пла́ваючи(х) замыка́єтъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 290); в ты́хъ дво́хъ вѣ́кѡхъ, квитнꙋ́ли Оучитє́ли велѝкїи (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 26); нє утѣха и с того писма которое писалъ до бра(т)ства вшого, блжє(н)но(и) памяти вєлики(й) старє(ц) Іоань вышє(н)скы стогорє(ц) (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 2 зв.); Року 1636 преставися сенаторъ великій Лꙋка Жолкевский, староста хмелницкий… и переяславский (1636-1650 *ХЛ* 77); Пи́шєтъ Плюта́рхъ ѡ вєли́комъ Алєкса́ндрѣ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 945); ѡ(т) тогѡ ча́сꙋ данї́илъ єщє нє доро́слымъ бꙋ́дꙋчи ста́лсє вєли́ки(м) оу людї́и (серед. XVII ст. *Хрон.* 370 зв.);

(як шанобливий епітет) великий: Вєликий нашъ панє Адє и ти панє Люципєрꙋ старосто, // Запєвнє Хр(с)тосъ идєтъ до насъ просто (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 26-27); Вєлѝкїй па́нє нашъ… та́гнє во́йско на тєбє… црь Пе́рскїй (серед. XVII ст. *Хрон.* 395);

(як епітет при імені святого або державного чи церковного діяча) великий: Ро(д) сщенника афанасиѧ сослꙋжителѧ великого николы з дꙋбровици (Київ, к. XV- поч. XVI ст. *Пом. Печ.* 67); на заложєньє храма свѧтого, великого, чꙋдотворного Николы ꙋ Мѣльцєхъ… ѡставилъ и въ євангєлиє свѧтоє написалъ при игꙋмєнꙋ Арсєню (Мільці, 1542 *AS* IV, 313); Прєждє бо вєли́кїй влади́мєръ кр(с)щєнїємъ просвѣти́лъ (Острог, 1581 *См.В.* 7 зв.); великїй Константинъ перенѣслъ столицю свою (Єгипет, 1602 *Діал.* 51); А Василий Великий молвит (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 241); придобыта є(ст) книга дрꙋку ѡстро(з)ко(г), рєчєньная васили(й) вєлїкий (Львів, 1632 *ЛСБ* 1052, 3).

7. *(який належить до привілейованих верств суспільства)* великий, знатний: ѧ бовѣ(м)… нищи(х) і нєславного ро́да, і нѣзацо розꙋмѣючогосѧ и(з)бра(л), да вєли́ки(х), бога́ты(х), славны(х) и быти вє(ли)ко ѡ (со)бѣ розꙋмѣючи(х)сѧ, нє то(л)ко посоромю, а́лє и до кгрꙋ(н)тꙋ стлꙋмлю, і оупра(з)ню (1599 *Виш. Кн.* 216); много хрєстиянъ вєликихъ становъ на то по(з)воляли (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 46); показуємы тєжъ вашмостя(м) жєсми уступили ми, убожышиє, пну вєликому, покою собє зычєчы (Київщина, 1600 *ККПС* 146); справу всю церковъную розорвано и зневолено и даньми обтяжено, а великих пановъ науками и способами розмаитыми от церквей выведено (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43); А ежели научатся малых речей просити, теды южъ ихъ посылаютъ до княжатъ, до пановъ великихъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 20); пото(м) єкскузова(л)ся хмє(л)ни(ц)ки(й) ꙋ сєнатꙋ… ꙋ панѡвъ вєлики(х) жє на нєволѣ ꙋчинити мꙋсѣлъ, боронячися (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179);

(виступає у складі титулу) великий: Я… городничїй лꙋцкїй създаваю… што єсми // вꙋслꙋжилъ имѣнє в лꙋцком повѣтє… на г‹о›с‹по›д‹а›ри єго милости великом короли Алєксандрє на имѧ Свинаринъ (Луцьк, 1506 *AS* I, 131-132); написана бы(с) сїа книга… при дръжавѣ великаго королѧ жикгимо(н)та (Київ, 1554 *ПИ* № 1); За чим и великїй король польскїй… привилеем то злецил и поручилъ, абы преложоных духовных вѣры своєє завѣдовалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 27); урожоны(и) єго м(л). панъ Щасны(и)…, слуга… яснєвє(л)мо(ж)но(и) єє м(л). панє(и) Анъны… Хо(д)кєвичово(и)… гє(т)маново(и) велико(и) Вєликого кня(з)ства Лито(в)ского… протє(с)това(л)ся напроти(в)ко… пану Янови Бєлєцъкому (Житомир, 1650 *ДМВН* 192); **великая княгиня** *див.* **КНЯГИНЯ; великий бояринъ** *див.* **БОЯРИНЪ; великий кнѧзь** *див.* **КНЯЗЬ; великий постельникъ** *див.* **ПОСТЕЛЬНИКЪ; великий радца** *див.* **РАДЦА; великоє кнѧжєнїє** *див.* **КНЯЖЕНИЄ; гетманъ великий** *див.* **ГЕТМАНЪ; кнѧжа великоє** *див.* **КНЯЖА; маршалокъ великий** *див.* **МАРШАЛОКЪ; посолъ великий** *див.* **ПОСОЛЪ.**

8. *У складі ботанічних назв:* **велїкий припутникъ** *див.* **ПРИПУТНИКЪ; лопиянъ великий** *див.* **ЛОПИЯНЪ.**

9. *У складі церковних свят і обрядів:* **великая вечеря** *див.* **ВЕЧЕРЯ; великая мша** *див.* **МША; великая неделя** *див.* **НЕДЕЛЯ; великая пятдесятница** *див.* **ПЯТДЕСЯТНИЦЯ; великая пятница** *див.* **ПЯТНИЦА; великая седмица** *див.*

СЕДМИЦА; великая середа *див.* **СЕРЕДА; великая субота** *див.* **СУБОТА; великая четверодесятница** *див.* **ЧЕТВЕРОДЕСЯТНИЦА; великиє запусты** *див.* **ЗАПУСТЫ; великий вечерь** *див.* **ВЕЧЕРЪ; великий день** *див.* **ДЕНЬ; великий понеделокъ** *див.* **ПОНЕДЕЛОКЪ; великий пятокъ** *див.* **ПЯТОКЪ; великий четверокъ** *див.* **ЧЕТВЕРОКЪ; великий четверъ** *див.* **ЧЕТВЕРЪ; великоє миро** *див.* **МИРО; мясопустъ великій** *див.* **МЯСОПУСТЪ.**

10. *У знач. ім.* Вл. н.: гарасимъ вєлики(и) (1552 *ОВін.З.* 137); У складі вл.н.: **Великая Вербоя:** подданыє пана Фридриха... зъ великоє Вербоє (Володимир, 1608 *Ив.* 286); **великая Полща** — *(назва історичної області Польщі)* Великопольща: Року 1241 татарове... на день пасхи пришедши, Краковъ спалили и до Сленска пришли, а подъ Врославлемъ вернулися, а другие великую Полщу воевали (поч. XVII ст. *КЛ* 73); **великая Россия (Русия)** — Великоросія, Російська держава: рѹсїю малѹю и вєли́кѹю (1598 *Розм.пап.* 12); Пойди, Скарго, в Великую Россию и прочитай истории житий оных святых мужей, чюдотворцов великих, которые... и по смерти мертвыми освященными тѣлесы своими... явно чюдотворили (1608-1609 *Виш. Зач.* 218); Широ́кїй и вєликосла́вный язы́къ Славє́нскїй... ма́ючи ѡбви́тоє залєцє(н)є... з҄... иныхъ та́ємниц҄, кото́рыи сѧ ты(м) ѧзы́ко(м) в҄ вєли́кой и ма́лой Ро́ссїи... и по ины(м) сторона́мъ ѡ(т)правѹю(т) (Київ, 1627 *МІКСВ* 185); **Великий Коцмань:** сєла на имѧ Радѡвци... и Вєликыи Кѡцмань (Гирлов, 1519 *DBB* II, 1); **великий Новгородъ, Новгородъ великій** — *(історична назва Новгорода, центру Новгородської феодальної республіки XII-XV ст.)* Новгород: Року 1476 Новгородъ великій взялъ князь Московскій (поч. XVII ст. *КЛ* 74); **великий Собокъ:** за рєчкою вєлики(м) собко(м) всѣ кгрѹнты... на сєбє забра(л) (Брацлав, 1590 *ЛПБ* 5, II 4047, 25); **Берестє великоє** — м. Брест у Білорусі: ѡ чо(м) они... ѹ бєрєстї вєлико(м) на сѹдѣ... дховно(м)... поклада́ли (Берестя, 1593 *ЛСБ* 237, 1); **Луки Великиє:** одни были з Смоленска, иншии з Лук Великих (Київ, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI, 42); **великоє князство (кнѧжьство) Литовскоє, великоє князство** див. **КНЯЗСТВО; великоє князство Московскоє** *див.* **КНЯЗСТВО.**

Див. ще **ВЕЛКИЙ.**

Пор. **БОЛШИЙ, НАЙБОЛШИЙ.**

ВЕЛИКО *присл.* **1.** Вельми, дуже, *заст.* велико: здалосѧ, ка(к)бы тота ва(л)ка имѣласѧ вєлико множити (Ясси, 1500 *Cost. DB* 468); Мы... вєлико жєдає(м) и поко(р)нє проси(м)... абы вша мл(с)ть рачили ихъ ку мѹрова(н)ю то(и) цркви бо(ж)єи... да(т)ко(м) свои(м) запомочи (Перемишль, 1547 *ЛСБ* 11); Приходил на вряд... его милост пан Костентин Ело Малинский, оповѣдаючи и велико обтежливе жалуючи (Володимир, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 243); Голѣмо: Вєли́ко (1627 *ЛБ* 27); За такѹю братъскѹю любовъ жє... ляхомъ на на(с) помага(т) нє хочєтє вєлико вам за тоє дякує(м) (під Константиновим, 1648 *ЦДАДА* 124, 3, 31); **заходити оу велико** *див.* **ЗАХОДИТИ.**

сильно: А коли вєли́кѡ и рє́вно пла́калъ, в҄зрѹшо́ный Ісаа́къ рє́клъ до нє(го) (серед. XVII ст. *Хрон.* 42 зв.).

2. Багато, *заст.* велико: а к тому дворѹ полѧ и сѣножати, лѣсы и дѹброви..., што коли к томѹ прислѹхаєть мало и вєлико (Кошир, 1502 *AS* I, 148); Хто́ бовѣ(м) ма́ло што́ албо вєли́ко ѡ(т) Бо(з)скихъ рє́чєй ѡ(т)кида́є(т), оувє(с) ѡ(т)кида́є(т) за́конъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 220); **ни мало ни велико** — нічого: но вси єдиногласно ѡ(т)повѣли яко нико́ли нє вѣдаємо, и ни́жє когда слы́шали єсмо, нї о єдинѡ́й винѣ бра́тъства сєго ни ма́ло ни вєли́ко нє мо́жємо свѣдчити (Львів, 1591 *ЛСБ* 155).

Див. ще **ВЕЛИЦЕ, ВЕЛЦЕ.**

ВЕЛИКОБѢДНЫЙ *прикм. (значний за силою вияву)* великий: а пастирє єсли и вє(л)ми сroго и бѣ(д)но за сєбє и за овца своѧ мѹчитисѧ бѹдѹ(т), што(ж) за пожито(к) овца(м), ѡ(т) и(х) вєлико бѣдного мѹчє́нїѧ (1598 *Виш. Кн.* 285).

ВЕЛИКОВАЖНЫЙ, ВЕЛИКОВАЖЪНЫЙ *прикм.* Дуже важливий: Абы в той рєчи яко вєликоважной а мало слыханой, што коротъкостью часѹ в нєи вєдомости якоє пєвнєйшоє... ѡказати могло (Вільна, 1565 *AS* VI, 283); я, съ певныхъ и велико важныхъ... причинъ... епископию... арендовал его милости, отцу Феодосию (Володимир, 1580 *АрхЮЗР* 1/I, 131); часомъ на великоважные по-

требы манастырские и возныхъ отъ вряду мети не можемъ (Київ, 1584 *АрхЮЗР* 1/VI, 76); А такъ мы... для великоважныхъ... потребъ своихъ, далей ихъ ждать не могучи, тобою, пане возный... осветчамы (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 346).

ВЕЛИКОДАТЕЛЬ *ч.* Добродій: Восприимѣте и(х) тихимъ лицє(м) любєзнѣ и дадитє и(м) подобающꙋю мл(с)тиню и вспоможенїє. Кожды(и) по блгому єго изволєнїю ѡ(т) своєѧ має(тн)сти, ѡ(т) ни(х) же на(м) великодатель и члколюбє(ц) богъ нашъ дарова (Львів, 1589 *ЛСБ* 12Ѳ).

ВЕЛИКОДЕННЫЙ, ВЕЛИКОДЕНЫЙ, ВЕЛИКОДЕНЬНЫЙ *прикм.* Великодній: Абы приношєньа узаконєныя по правилом свтых апостол... всєгда бывали на самыи дєнь празнику воскрєсєньє Хрства, только ж тоє приношениє великодєньноє и потрєбованьє от єрея над хлєбы посвєщєня нє маєт быти звано и розумєно пасхою (Берестя, 1591 *ПІФ* 105); вѣдаємо... якїє рóзници,... якїє зъєзды и синóди з᾽ стороны самóго великодéнного празнова́ньѧ быва́ли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 49); **великоденная недѣля** *див.* **НЕДѢЛЯ; великоденное свято** *див.* **СВЯТО; великоденный агнецъ** *див.* **АГНЕЦЪ; великоденный баранокъ** *див.* **БАРАНОКЪ; волторокъ великоденный** *див.* **ВОЛТОРОКЪ; субота великоденная** *див.* **СУБОТА.**

Див. ще **ВЕЛИКОДНЫЙ.**

ВЕЛИКОДЕНЬ *див.* **ВЕЛИКДЕНЬ.**

ВЕЛИКОДЕРЖАВНЫЙ *прикм. (як шанобливий епітет)* великодержавний; могутній: Прєнасвєтѣйшомꙋ Прємꙋдрѣйшомꙋ Прєблаженнѣйшомꙋ великодєржавномꙋ многомилостивомꙋ всяконаставленнꙋ (к. XVI ст. *Розм.* 72 зв.); В то(м) гробѣ зостави(л) тѣло своє великій и сла(в)ны(й) з ꙋрожєнѧ мꙋ(ж) Пєтръ Могила сынъ великодєржавнаго Го(с)подара Мо(л)довлахичїйского Симєѡна Могилы (Київ, 1647 *Епіт. Мог.* 154).

ВЕЛИКОДНОВАТИ *дієсл. недок.* Святкувати Великдень: и повѣдѣ(л) и(м) то іоуда иже оу домоу зéвєдєѡвѣ має(т) вєли́кодновати (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп. Д.* 4 зв.); и почáли єго... просити... и стыи жоны миронóсицы абы нє ходи(л) до іер(с)лима вєлико(д)новáти (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 62).

ВЕЛИКОДНОЄ, ВЕЛИКОДЪНОЄ *с.* Звичаєве обдарування урядових осіб на Великдень як одна з форм повинностей: Вєлико(д)ного и колѧ(ды) дають з дворища ключъникꙋ по грошꙋ и по кꙋрыцы (Луцьк, 1552 *ОЛЗ* 185 зв.).

ВЕЛИКОДНЫЙ *прикм.* **1.** Великодній: а в᾽ мѣсто того за Вєликóдны(и) Даръ Клєйно(т) Прєзáцный В(ш) Вєлє(б); з᾽ нáйнижшими слꙋжбами ѡ́(т)дáючи (Київ, 1623 *МІКСВ* 78); **великодный четвергъ** *див.* **ЧЕТВЕРЪ; агнецъ великодный** *див.* **АГНЕЦЪ; баранокъ великодный** *див.* **БАРАНОКЪ; день великодный** *див.* **ДЕНЬ; постъ великодный** *див.* **ПОСТЪ; пятокъ великодный** *див.* **ПЯТОКЪ.**

2. *У знач. ім.* Великодній: Вл.н.: ва(с)ко вєликодны(и) (1649 *РЗВ* 16).

Див. ще **ВЕЛИКОДЕННЫЙ.**

ВЕЛИКОИМЕНИТЫЙ *прикм. (як шанобливий епітет)* славний, знаменитий: в чомъ ваши(х) милостє(й) нєбє(з)вѣстны(х) хотячи ꙋчинити и вины нєславє таково(и) народꙋ нашємꙋ вєлико имєнитомꙋ рꙋ(с)комꙋ нєхотячи быти: дає(м) вашъмостя(м) всѣ(м) вобє(ц) и ко(ж)домꙋ з особна знати (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1 зв.); Всѣмъ посполите православнымъ такъ духовнымъ яко и свѣцкимъ великоименитого російского роду... ласка, покой и милосердіе отъ вседержителя Бога (Київ, 1626 *КМПМ* I, дод. 279).

ВЕЛИКОЛАСКАВЫЙ *прикм. (як шанобливий епітет)* вельми ласкавий: сыны мои... въ зычливоє выхованьє Єє Милости... панєй Зофєє Ивановнє, кнєжнє Жєславской, дѧдиной, а яко матцє моєй вєлико ласкавой... симъ тєстамєнтомъ... порꙋчаю (1577 *AS* VI, 72); єго мл(с)ти пáнꙋ адамꙋ Лѣтінъскомꙋ Пáнꙋ и Добродѣ́єви на(м) вєликолáскавомꙋ (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 1 зв.).

Див. ще **ВЕЛИЦЕЛАСКАВЫЙ.**

ВЕЛИКОЛѢПНЫЙ *прикм.* **1.** Величний: знамѣниє извѣстно ѡ нєи єсть. хотѧщєи ѡсєнити блгодати бжиєи, видѣниє свѣтло вєликолѣпноє (1489 *Чет.* 78); Бо нашы не вси о томъ вѣдаютъ... абыхмы по старому... могли славити пречестное и великолѣпное имѧ отца и сына и светого духа (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 148).

2. *(як шанобливий епітет)* величний, величавий: Всеслáвномꙋ і велíколѣпномꙋ, бл҃гочестíвомꙋ же и правосла(в)номꙋ г(с)дрю и вл(д)цѣ остро(з)скомꙋ, воевóдѣ кієвскомꙋ, всесвѣ(т)ломꙋ кнж҃áти васíлію (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 185).

ВЕЛИКОМОВАЧИЙ, ВЕЛЇКОМОВАЧІЙ *прикм.* (*який багато говорить*) велемовний, великомовний, велеречивий: тóє зверáти нѣкомꙋ призвойто бы́ти провидѣвъ данíилъ желанíй моу́жъ, котóромꙋ зверáти оуста были велїкомовачїи, и хр(с)тіáнскомꙋ слоухꙋ обридли́вы (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 186 зв.); ѡхъ оуста великомовачїи, которыи видѣлъ данíилъ, и великомовачїи и на бг҃а повстаючїи, и смирити ст҃ыхъ вышнего помышлаючїй и лѣта и часы ѡ(т)менати (Там же, 189).

ВЕЛИКОМУЧЕНИКЪ *ч.* Великомученик: Писа(н) во лвовѣ При столє(ч)но(и) цє(р)кви ст҃го великомч҃ника хв҃а Геѡ(р)гия (Львів, 1586 *ЛСБ* 80); Яко(ж) ꙋтешилє(м)са,... пєреносячи моци ст҃го великомꙋченика // Па(н)тєлє(и)мона (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 1 зв.-2); Во Львóвѣ, при храмѣ столéчномъ ст҃гѡ Великѡмꙋченика Хр(с)тóва Гєѡ́ргія (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 6 зв.).

ВЕЛИКОМУЧЕНИЦА *ж.* Великомучениця: при то(мъ) же мана(с)тыри... и цр҃ковъ новꙋю ѡ(т) ѡснова(н)а въ имя ст҃ыа великомꙋченицы... єкатерины чє(р)ница(мъ) инокиня(мъ) для ѡсобливо(г) набожє(н)ства змꙋровати бл҃гословилисмы ихъ и бл҃гословляє(м) (Вільна, 1594 *ЛСБ* 253, 1); Мєщанє и прє(д)мещанє... Которыє цє(р)рки (!) хра(м)ꙋ ст҃оє великомꙋченицѣ Парасковъєї и воскр(с)нїя хв҃а... Пришли... Абысмо... потвердили кꙋ братствꙋ листо(м) н҃ши(м) (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 2); Роботу... столярскую до двохъ придѣловъ великое церкве святого Михаила, то ест до прѣдѣла едного Воведения въ церковъ Пречистое Богородицы, а до другого предѣла святое великомученицы Варвары, имѣлелъ... грошей... золотыхъ сто и десять дати (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 409).

ВЕЛИКОНОГЪ *ч.* Назва морської риби: polypus, великоногъ риба мо(р)ская (1642 *ЛС* 321).

ВЕЛИКОНОЦНОЄ *с.* (*стп.* wielkanocne) звичаєве обдарування урядових осіб на Великдень як одна з форм повинностей: старостє Лꙋцкомꙋ и єго потомком... дали єсмо... три домы..., а к томꙋ плат з лазен мєщанских,... // а вино горѣлоє, а колада и великоноцноє, вины малыи и великии (Берестя, 1544 *AS* IV, 401-402).

ВЕЛИКОНОЦНЫЙ *прикм.* (*стп.* wielkonocny) великодній. свято великоноцноє *див.* **СВЯТО.**

Див. ще **ВЕЛЪКОНОЦЪНЫЙ.**

ВЕЛИКООБРАЗЛИВЫЙ *прикм.* Надто образливий, вельми образливий: А вм(л) рачишъ ѡ(т) себє посылати на мєнє листы великообра(з)ливыє и дотъкливыє (Львів, 1593 *ЛСБ* 245, 1).

ВЕЛИКООБТЯЖЛИВЕ, ВЕЛИКООБТЕЖЛИВЕ, ВЕЛИКООБТЯЖЪЛИВЕ, ВЕЛИКООБЪТЯЖЛИВЕ *присл.* З великим жалем, із звинуваченням: Присылал до мене Войтеха Красовского... игуменъ Красноселский... жалуючи и оповедаючи великообтяжливе а плачливе на врядника его милости (Луцьк, 1566 *АрхЮЗР* 1/VI, 55); отецъ Григорей, жаловалъ и оповедалъ великообтяжливе на пана... Кграевского (Луцьк, 1574 *АрхЮЗР* 1/VI, 60); свещеникъ Суходолский, отецъ Наумъ, оповедалъ и велико, обътяжливе и плачливе жаловалъ на пановъ: Яна..., Тимофея... Оранскихъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 432); жидовє мєста єго к(р) м(л) Крако(в)ского... пла(ч)ливє и великоѡбтє(ж)ливє жаловали... и(ж).../ /... на(с)... ѡкру(т)нє а нєлитостивє били (Володимир, 1599 *ТУ* 230-231); подданый... Тимошъ Скрипъка, посполу з дочъкою своєю Куницою, оповедаючи и велико обтяжъливе жалуючи на... дяка апостолъского (Володимир, 1607 *АрхЮЗР* 8/III, 524).

ВЕЛИКООКЪ[1] *прикм.* Великоокий, зіркий: oculat(us), великоѡкъ, смо(т)рєливъ (1642 *ЛС* 289).

ВЕЛИКООКЪ[2] *ч.* Назва риби: melanur(us), великоѡкъ риба (1642 *ЛС* 266).

ВЕЛИКОПАСТЫРСТВО *с.* Високий духовний сан: са(м) са ѡ(т) тáкого великопасты́рства изборонáлъ (XVI ст. *УЄ* № 29519, 279).

ВЕЛИКОПЕРСТНИЙ *прикм.* Який стосується великого пальця: pollicaris, великопє(р)стни(й) (1642 *ЛС* 320).

ВЕЛИКОПИЛНЫЙ *прикм.* Нагальний, дуже пильний: а потомъ з великопилныхъ а долеглыхъ потребъ своихъ заставил есми пану Станиславу

Кграевскому того ж имѣнья своего властного двадцать волок у трохсот золотых полскихъ (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 286); и сами(с)мо того велико хотели вчинити и ва(с) та(м) ȣ галичȣ посєтити; нижли за велико пи(л)ными по(т)рєбами дȣховными и злою дорогою которая и(м) далє(и) ты(м) горшє(и) сє псує нємогли(с)мо (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 135).

ВЕЛИКОРАЗУМНЫЙ *прикм.* Великорозумний: Вєликодоу́шны(и): Вєликоразоу́мны(и) (1627 *ЛБ* 14).

ВЕЛИКОСАНОВНЫЙ *прикм.* Знатний, *заст.* високородний, великородний: вша, кнѧ(ж), мл(с)ть, єстъ єси и на мѣсцє о́ны(х) вєли́косано́вны(х), и многосла(в)ны(х) прє(д)ко(въ) свои́хъ настȣпа́єшъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 1 зв.); Вєли́косано́вныхъ Людє́й дѣти... въ всє́мъ по ѡбы́чаю Црко́вномȣ да Крщєни бȣдȣтъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 12).

ВЕЛИКОСЛАВНЫЙ *прикм.* Славетний, преславний, широковідомий: Алє зрозȣмѣєтъ того што́сѧ мо́витъ моцъ, хто нє в якомъ дрȣгомь мѣстѣ, тылко в са́мо(м) великосла́вно(м) Ри́мѣ бывши, кгды́сѧ присмо́тритъ што́ сѧ за нєпра́вность дѣєтъ ѡ(т) тыхъ кото́рыи... Ап(с)льскіи посѣли мѣсца (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 190); Широ́кїй и вєликосла́вный языкъ Славє́нскїй (1627 *ЛБ* 3).

ВЕЛИКОСТЬ, ВЕЛИКУСТЬ, ВЕЛІКОСТЬ *ж.* **1.** *(значність розмірів)* величина, великість: Алє ѧ лю́д'скости твоєє прошоу абы́сь широ́костю мовы нє погор'дѣлъ, абовѣ(м) широ́кость вєли́костю пожи́т'кȣ нагороди(т) (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 17 зв.); нє боюся, мовитъ, великости тѣла твоего (Слуцьк, 1616 *АрхЮЗР* 1/VII, 276); звѣзды... сами бытностю своє́ю и вєли́костю єдна другой нє шко́дитъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 28 зв. ненум.); Алє и Кит морскій, горы, и звѣры,... вєликостю своєю пєрєходѧть члвка (Вільна, 1627 *Дух.б.* 156); Якъ иго́л'ноє оу́шко нє змѣща́єт вє(л)блюда длѧ вєли́коѣ своєѣ тѣсноты и длѧ грȣбоѣ вєли́кости вєл'блю́довы: такъ и доро́га вєдȣчаѧ в живо́т нє змѣща́єтъ бога́того длѧ тѣснотыі своєѣ, а длѧ грȣбости вєли́коѣ бога́тогѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 480); Зачи́м я тȣт тыл'кѡ, на кшта́лт ѡногѡ довтѣпногѡ Малѧра (кото́ромȣ гды на мало́й табли́ци вєли́кого ѡл'бри́ма выімаліовати ка́зано, намалiова́лъ єди́нъ па́лєц, и з тогѡ ѡ вєликости всєгѡ ѡл'брима розсȣдо(к) и кон'єктȣрȣ бра́ти каза́лъ) (Львів, 1639 *Ап.* 8 зв. ненум.); Тєпє́рь я(к)накоро(т)шє(й) ти(л)ко рє́чи(й) ты(х) до(т)кнȣлосѧ, бы... вєли́костю книги, читє(л)никови пра́ци... нє задалисмо (серед. XVII ст. *Кас.* 22 зв.);

(повноводдя водоймища) надмірність: купє(ц)... ста(в)... спущоны(и) дє(р)жа(в)ши длѧ вєликости воды... рыбъ ловити нє могучи то(т) ста(в) покину(л) (Кременець, 1564 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1954, 39).

2. *(значна кількість)* безліч, сила, численність: хорȣжиє... повѣдили, ижъ нє видєли за вєликостю людєй, яко сѧ початокъ сталъ (Петрків, 1565 *AS* VI, 262); с тои пото(м) велико(с)ти для тѣ(с)но(с)ти грани(ц) почали ся мєжи собою єдєнъ з дрȣгого ȣти(с)кати (1582 *Кр.Стр.* 53 зв.); ѡба кораблѣ напо(л)нїли та(к) и(ж) сѧ погружали прє(д) вєлїкостю ри(б) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 190 зв.); А кгды Петръ обачилъ... великость людей..., убоявшися, потрикроть запрѣлъся Христа пана своего (Львів, 1605-1606 *Перест.* 47); та́гнє во́йско на тєбє хȣсъ црь Пє́рскїй з вєли́костью нєпрїѧтєль (серед. XVII ст. *Хрон.* 395); а жє во(и)ска козацкїи з ѡ(р)дами и хлопства нєзличоного купами пєрєстрашили и вєликостю своєю... всѣ ночу з ѡбозȣ бєз потички, в чѡ(м) хто мо(г)... ȣтєкли (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179).

3. *(інтенсивність вияву)* сила, вага, значимість: Таѧ приповѣсть... ѡка(з)уєть... вєлико(ст) члвколюбїѧ бжїѧ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 3); люде... великост греха познавши, до Бога ся навернули (Вільна, 1600 *Катех.* 44); в ба́рзо вєли́кой ср(д)ца вєли́кости и я́сности пєрєжилъ (Київ, 1627 *Тр.* 555).

4. *(повнота визначних рис, особливостей когось)* велич, величність, честь: Усякому людскому створенiю имаеме розъславити великусть его (XVI ст. *НЄ* 212); ѡтрочáтка того вєли́ко(ст) ѡповѣдȣимо (поч. XVII ст. *Проп.р.* 259); Ѡвожъ вєли́кость и вєлможность твоѧ ѡ Бцє ѡка́зȣєтъсѧ (Київ, 1631 *Син. Тр.* 814);

(знатність походження) вельможність, велич: Вєли́чєство: Вєли́кост, за́цно(ст), майста́тъ, првєвзложє́нїє, прєимѣтєлство, првєза́то(ст) (1627 *ЛБ* 14).

Див. ще **ВЕЛИЧЕСТВО, ВЕЛИЧИЄ, ВЕЛКОСТЬ.**

ВЕЛИКОУСИЛНЫЙ *прикм.* Дуже сильний, дуже великий: и ѹваживши... мл(с)те(и) в҃ши(х) велико ѹсилнѹю прозбѹ;... чиновнє... сотворило (Київ, 1627 *ЛСБ* 496).

ВЕЛИКОЦВѢТЪ *ч.* Назва рослини: laburnum, великоцвѣтъ дрєво (1642 *ЛС* 248).

ВЕЛИКОЧЕСТНЫЙ *прикм.* Дуже чесний, достойний: Нѣмашъ заистє по(д) нéбомъ щаслíвшого ч҃лвка на(д) того ч҃лвка котóрый правдíвє створíтела свóєго знáєтъ, и... великочєстноє има єго слáвитъ (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 4).

ВЕЛИКРОТЪ *див.* **ВЕЛЕКРОТЬ.**

ВЕЛИКУСТЬ *див.* **ВЕЛИКОСТЬ.**

ВЕЛИКЪ *див.* **ВЕЛИКИЙ.**

ВЕЛИКЫ *див.* **ВЕЛИКИЙ.**

ВЕЛИОРЫБЪ, ВЕЛЕРИБЪ, ВЕЛІОРИБЪ, ВЕЛІОРИБЬ, ВЕЛІОРЫБЪ, ВЕЛОРЫБЬ *ч.* (*стп.* wieloryb, *стч.* velryba) кит, *діал.* великориб: Вєлиωрыбъ є(ст) яко гóра... такóвыє ры́бы и(ж) окроу́ты пєрєвєртáю(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26); кгды по дéкрєтѣ б҃жємъ впадѹтъ въ мóрє ωгнє(н)ноє геéнъскоє, в' пащéкѹ, на пожрéнїє ωгнєрáдномѹ... и дшєтлѣн'номѹ кúтѹ, ал'бо вєлоры́бови, я́ко éсть пúсано (Почаїв, 1618 *Зерц.* 38); нє иначєй як' бы вєлєрибъ пожарл' ч҃лвка до в'нѹтра (Вільна, 1627 *Дух.б.* 162); Кúтъ, Рыба, Вєліорыбъ (1627 *ЛБ* 216); И зáли, нє таа самáа м҃лтва, Іωнѹ Пророка зє внѹтрности вєліоры́ба мóрского вы́вєла? (Київ, 1634 *МІКСВ* 313); и тáкъ в'падѹтъ въ мóрє гєєны в' пащéкѹ ωгнєро(д)номѹ лєвнаѳáмѹ. въ пожрéнїє дѹшєтлѣнномѹ Кúтѹ, áл'бо Вєліорúбωви мóра ωгнéногω (Чернігів, 1646 *Перло* 155); створилъ б҃гъ вéлєрибы вєлúкїи (серед. XVII ст. *Хрон.* 4).

ВЕЛИТИ *див.* **ВЕЛѢТИ.**

ВЕЛИТИСЯ *дієсл. недок., безос.* Потрібно, треба, слід: Єв҃глїста выпїсуєт яко х҃с сєдмы хлѣбы и мало рыбами насытил чотирї тысєчї люду. Законнїцї знамєнїя ищут, и як вєлится их оучєнїя выстєрєгати, як тыж слѣпому ωчи направуєть, пєтръ вѣру вызнаваєт (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 55).

ВЕЛИЦЕ *присл.* (*стп.* wielice) **1.** Дуже, вельми: Вашѹ Милост... вєлицє, а покорнє просимъ (Вінниця, 1569 *AS* VII, 323); за навєжєньє ласкавоє, в҃м приятєломъ мои(м) ласкавы(м) вєлицє и пи(л)нє дякѹю (Варшава, 1595 *ЛСБ* 295, 1); за вшєлякую зычливо(ст) приятє(л)скѹю прє(з) вѣчованя в҃мстє(и) вдячнє при(и)мивши вєлицє дякуємо (Устя, 1612 *ЛСБ* 438, 1); Цнωты твои, ω Ѿ(т)чє всємѹ свѣтѹ явны, А в' кгмѣнє Православны(х) вєлúцє похвáлны (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); Ѡстрóжного, ижъ собѣ Патрóна достáла; Вєлúцєса тѣшитъ и вдова позостáла (Львів, 1642 *Бут.* 5 зв.); По(з)наваючи вєликую жа(р)ливо(ст) мл(с)тє(и) в҃ши(х) ку цє(р)кви с҃то(и) и ро(з)ширєню хвалы б҃жоє вєлицє ѹтѣшаюся (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 1).

2. Твердо, міцно: Ижъ то, што католическая и апостолская... церковъ Риму Старого держитъ и светитъ, то я все держу и вызнаваю, и на немъ велице переставаю (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 286).

Див. ще **ВЕЛИКО, ВЕЛЦЕ.**

Пор. **БОЛШЕ, ВЕЛИЦѢЙ.**

ВЕЛИЦЕВАЖНЫЙ *прикм.* Дуже важливий: на короткий рок в рєчи... власной, а вєлицє важной, то єст ω нєвчинєньє личбы з мыта (Луцьк, 1570 *AS* VII, 374).

ВЕЛИЦЕЗДОБАЧИЙ *прикм.* Який дуже прикрашає: Лéчъ до особы В(ш): М(л): склонаючиса, лю́дзкостью и цнóтами в(ш) м(л) вєлúцє здóбачаа Вѣра Блгч(с)тиваа, ω тóй старáньє и пєчаловáньє мѣти рáчишъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 84).

ВЕЛИЦЕЛАСКАВЫЙ, ВЕЛИЦЕЛАСКАВЫ *прикм. (шанобливий епітет при звертанні)* вельмишановний, дуже ласкавий: мнє вєлицє ласкавыє п҃нвє... житєлиє б҃госпасаємо(г) града Лвова (Оліта, 1591 *ЛСБ* 185, 1); Мнѣ вєлицє ласкавы(м) приатєлє(м) мои(м) милымъ... ты(м) писа(н)ємъ моимъ счасливого здоровьа в҃м навєжамъ (Київ, 1592 *ЛСБ* 1035, 36); На(м) вєлицє ласкавы(и) п҃нове братиа бра(цт)ва с҃тго крєстоносно(г) лво(в)ско(г) (Вільна, І пол. XVII ст. *ЛСБ* 500, 1); Вєлицє ла(с)кавы п҃нє золота рѹка (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 1).

Див. ще **ВЕЛИКОЛАСКАВЫЙ, ВЕЛЦЕЛАСКАВЫЙ.**

ВЕЛИЦЕОБТАЖЛИВЫЙ, ВЕЛИЦЕОБЪТАЖЛИВЫЙ *прикм.* Звинувачувальний: пришла пєрєд нас вєлицє ωбтажливаа, а плачливаа жалоба... кназа Романа Ѳєдоровича Санкгѹшка, против Валєнтого Жєлєха (Вільна, 1565 *AS* VI, 274).

ВЕЛИЦЕПОБОЖНЫЙ *прикм.* Вельми побожний: А то и(х) Монастыръ Густин'ский Иноко(в) велице побо(ж)ных напа(д)ши свово(л)ные, Коста Ка(р)пенко и Ка(р)пъ Лихий з' купою немалою, з'пустошили (Чигирин, 1648 *ЦДІАК* 1407, 61, 1, 1).

ВЕЛИЦЕПОВАЖНЫЙ *прикм.* Дуже важливий, дуже потрібний: для потребы велице поважной, назначилихмо соборъ, ведлугъ звычаю давного церкви Россійской (Городок, 1640 *ПККДА* I-1, 69).

ВЕЛИЦЕРОЗМАИТЫЙ *прикм.* Багатоманітний, всесторонній: Ижы анѣ нѝзкихъ и котóрыи на ѡста́ткꙋ ста́лися розма́йты(х) и не ла́цно розꙋмѣны(х) спра́въ, мóжная єстъ єстествꙋ створéномꙋ правдѝве зрозꙋмѣти велѝцерозмайтꙋю мꙋдрость, котóрая в' нѝхъ Бж҃ію (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 292).

ВЕЛИЦѢЙ *присл. в. ст.* Твердіше, міцніше: Тврѣдѣй: Велѝцѣй (1627 *ЛБ* 132).

ВЕЛИЧАВЫЙ, ВЕЛИЧАВЪ *прикм.* 1. *(надмірно чванливий)* гордий, бундючний, пихатий: братья не боу(д)те величави и горди (1489 *Чет.* 285); блꙋдникъ, пияница,... клеветникъ, величавы(и), таковáго нé толико ꙋчителе(м), но нѝже жителе(м) здѣ ѡ(т)инюдь да не бꙋдеть (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 8); Того... показати не можеш, абы з школы... богоносец выйти имѣл, только все оной блаженной наукѣ сопротивници, горды, величавы, пишны, надуты (1608-1609 *Виш. Зач.* 225); не бꙋди ни игрéцъ, ни срамословéцъ,... ни велича́въ, ни гнѣвлѝвъ (Львів, 1642 *Жел. П.* 2);

2. Славний, знаменитий, величáвий: Величáвий. Magnificus. Magnas :tis (1650 *ЛК* 432).

ВЕЛИЧАЙШІЙ *прикм. в. ст.* Величніший: Максѝмъ: Славѣ́тъ, а(б) з' ла(т): Величáйші(и) (1627 *ЛБ* 221).

ВЕЛИЧАНИЄ, ВЕЛИЧАНІЄ, ВЕЛИЧАНЄ *с.* 1. *(надмірна чванливість)* гордість, бундючність, пихатість: пытають блꙋда и величаня. го(р)дости и зависти (1489 *Чет.* 366 зв.).

2. Величання, звеличування: Явно яко ничи(м) дрꙋги(м) то(л)ко хꙋлóю и величанїе(м) гóрдости прє(д) ч҃лки а прє(д) всевидащи(м) ѡкаа(н)нѣйший и всѣ(х) тварéй бе(з)чєснѣйши(й) єси (1598 *Виш. Кн.* 287); И яко первéнство в' пора(д)кꙋ и в' личбѣ а не в' влáдзы, такъ и почести, титꙋлы и величаня Папины, в' слѡвѣ(х)... а не в истотѣ зависли (Київ, бл. 1619 *О обр.* 180); Соборовъ вселенскихъ каноны... описуютъ, ижъ патріархове... зъ... епископомъ — еднакой и ровной чести, владзы, зверхности и величанія быти маютъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 324).

ВЕЛИЧАТИ *дієсл. недок.* 1. *(прославляти)* величати, звеличувати: ц҃рь... запасника своє(г) люя много величаше (1489 *Чет.* 57); Светелъ еси зацностью, богатествы, можностью, величествомъ, достойност‹ь›ю и поважностью... то добре ведаю, вижу и величаю тебе надъ многими (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 1011); Але вы, братіє, Христа величайте (к. XVI ст. *Укр. п.* 79); навет и сами турки, узнавши тое благодать божию, дѣйствующую в них, почитают их, блажат и величают (1608-1609 *Виш. Зач.* 218); Зачимъ при н҃нѣшнєй оурѡчистости, тріꙋмфалного... наоучаймося... величати, и выславляти (поч. XVII ст. *Пчела* 42 зв.); не годитъ ми ся ту мимо ити и... княжати Іоанна Острогского... которого нехай будетъ имя на всѣ стороны свѣта славно: бовѣмъ народъ свой... любилъ... вѣру отцевъ своихъ величалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1139); Твои ѡ Х҃е Ц҃рꙋ стр(с)ти величáємъ (Львів, 1631 *Волк.* 23); Чéсть и слáвꙋ, и Вѣчнꙋю твою на всѣхъ держáвꙋ, Признавáю, въспѣвáю, и величáю (Чернігів, 1646 *Перло* 74); Величáю. Magnifico. Honorifico (1650 *ЛК* 432).

2. *(гордитися)* величатися, вихвалятися: я дані-и(л) бы́ле(м) в' жáлю мнóгїе д҃ни,... и зáсь в голодѣ ѡболóкшися оу врéтищє и оу пóпелѣ, не величáючи подóбно въ скры́лїа рызъ свóи(х),... стара(л) ся и прóси(л) б҃а ѡ высвобожє(н)є брáтїи своé(и) з невóлѣ (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 210).

Див. ще **ВЕЛИЧИТИ.**

ВЕЛИЧЕСТВІЄ *с.* Те саме, що **величество** у 3 знач.: сѣлъ по прáвици маєстáтоу, велѝчествїа на висóкыхъ прибы́(т)кꙋ правдѝвого (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 217).

ВЕЛИЧЕСТВО *с.* 1. Величина, розмір: стораксъ древо єсть велико... а плодъ имѣє(т) величество(м) сливъ ѡбычны(х) (XVI ст. *Травн.* 429 зв.); подобен есмь в мори в корабли плавающим, яже не вѣдущим добрѣ правити корабля, недоумѣются и о величествѣ корабля скорбят (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 238);

(визначення величини чогось) вимір: Плѣть: Тѣло, вскаое трú ѡбразы велúчества имѣє(т). Сúрѣ(ч): Длъготꙋ, широтꙋ, и тлъстотꙋ (1627 *ЛБ* 83); moles, величє(с)тво, тягота (1642 *ЛС* 271).

2. *(особлива повага)* величність, велич: Светелъ еси зацностью, богатествы, можностью, величествомъ, достойност‹ь›ю и поважностью (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1011); тоє слóво б҃ъ правдúвый... на подóбїє ч҃лко(м) нá зємли явиса покрывши свѣтло(ст) свою б҃жїю яко завѣсою и та(к) смири(в)ши своє велúчество (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 86); Пойстин'нѣ бо крóтокъ, и смирéнъ, смирúв' своє велúчествѡ нє пришєлъ въ огнистыхъ ѡблацєхъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 64 зв.); А прóто ѡбачáйтє богобóрцы, бж(с)вéнной вóлѣ єго произволéнїє, а нє оутѣснáйтє в' тѣснота(х) мысли вáшєа Бжїа велúчества (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 71); Weliczestwo: maiestas (Жовква, 1641 *Dict.* 95); Благословéнно Велúчествѡ слáвы твои (Чернігів, 1646 *Перло* 69 зв.); Велúчество. Magnitudo (1650 *ЛК* 432).

3. *(у сполученні із займенниками* **вашъ, єго, твой** *уживається як титул монархів)* ваша (його, твоя) величність: Для чого не смѣючи болшей и доктора вашого найяснѣйшого королевского величества при собѣ удержовати, зъ достодолжнымъ служебничимъ за него благодареніемъ отпускаю его до двору вашого найяснѣйшого королевского величества (Київ, 1622 *АЮЗР* II, 73); Божию мило(с)тию... єго ко(р): величє(с)тва Богда(н) хмє(л)ницки(и) гє(т)ма(н) зо (в)си(м) во(и)скомъ запоро(з)ки(м) воєводѣ... Фєѡдорꙋ ю(р)євичу а(р)сеньєву... здравиє (Чигирин, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 33, 1); Ажно б҃гъ всємогꙋщи(и) здаривъ на(м) ѡ(т) твоєго ца(р)ского величества посланцꙋвъ... до Пана Кисєля послани(х) в потрєбахъ єго (Черкаси, 1648 *ВУР* фотокоп. 12).

Див. ще **ВЕЛИКОСТЬ, ВЕЛИЧИЄ, ВЕЛИЧИНА, ВЕЛКОСТЬ.**

ВЕЛИЧИЄ *с.* Те саме, що **величкость** у 4 знач.: вчинилъ єси величиє силноє (1489 *Чет.* 261); Разбоинику за вѣрꙋ раа ѡ(т)верзаешъ, блу(д)ницъ и мытареи з грѣховъ ѡцищаешъ Тому вси вѣрнии величие даите, славу и похвалу весело спѣваите (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 65); **вчинити величиє** *див.* **УЧИНИТИ.**

Див. ще **ВЕЛИЧЕСТВО.**

ВЕЛИЧИНА *ж.* Величина, розмір: збꙋдовáли тꙋю махúнꙋ з' кáмєна чтырєхъ стóпъ величинéю (Вільна, 1627 *Дух.б.* 5).

Див. ще **ВЕЛИЧЕСТВО.**

ВЕЛИЧИТИ *дієсл. недок.* (кого) Прославляти, звеличувати: Величитъ дꙋша моа Г҃да, и ро(з)радова(л)са Д҃хъ мой в' Б҃зѣ збавитєли моє(м) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 817).

Див. ще **ВЕЛИЧАТИ.**

ВЕЛІБНЫЙ *див.* **ВЕЛЕБНЫЙ.**

ВЕЛІЙ *див.* **ВЕЛИЙ.**

ВЕЛІКИЙ *див.* **ВЕЛИКИЙ.**

ВЕЛІКІ *див.* **ВЕЛИКИЙ.**

ВЕЛІКІЙ *див.* **ВЕЛИКИЙ.**

ВЕЛІКОСТЬ *див.* **ВЕЛИКОСТЬ.**

ВЕЛІКЪ *див.* **ВЕЛИКИЙ.**

ВЕЛІОРАКИЙ, ВЕЛІОРАКІЙ *прикм.* (*стп.* wieloraki) **1.** Різноманітний, багатоманітний: И áбысь нєсстáлса(!) слѣпы(м) проводникóмъ слѣпóмꙋ, и з' ѡны(м) вéспол' в' рóвъ вѣчногѡ згинéна нє впáлъ, дла нєвѣдомости и нєоумѣéтности, так' што є(ст) грѣх', и количковúдный, áл'бо веліорáкїй éстъ (Львів, 1646 *Ном.* 4 зв.).

2. Кількаразовий: Вопрóсъ, Веліорáкоє єстъ крєщéнїє; Ѡ(т)вѣтъ. Троáкоє (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 2);

ВЕЛІТИ *див.* **ВЕЛѢТИ.**

ВЕЛКАНОЦЪ *ж.* (*стп.* Wielka Noc, Wielkonoc) Великдень, Пасха: ани са томꙋ диву(и)тє, жє жидовъскаа вє(л)канóцъ по нашєй припадаєтъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 18).

ВЕЛКИЙ, ВЕЛКІЙ, ВЕЛКЫЙ, ВЕЛЬКІ *прикм.* (*стп.* wielki, *стч.* velký) **1.** Те саме, що **великий** у 1 знач.: А иж дла вєлких водъ и болот нєпєрєбытых того кгрꙋнтꙋ Сꙋшичєнского границ, так тєж долгости и широкости ѡколичности ѡнокго кгрꙋнтꙋ, сами єсмо ѡбєхати нє могли (Сушично, 1569 *AS* VII, 329); archimimus кꙋкла вєлькї (I пол. XVII ст. *Сем.* 27); І цєбє(р) вєлки(и) (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 3 зв.); **вєлкий постъ** *див.* **ПОСТЪ.**

2. Те саме, що **великий** у 4 знач.: па(н) хмє(л) є(з)ди(т) ꙋ вє(л)ко(м) по(ч)тє а я ꙋ мало(м) (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 276); Ты... Вєдє(ш)... рєй в' дѣлѣ сва-

тобли́во(м). Бось повскресилъ Дрѹка́рню припа́лѹю пьıломъ Балаба́на, цнѡ́тъ ве(л)ки(х), ре́чю и те́жъ дѣло(м) (Київ, 1618 *Вѣзер*. 15); Ро(к) а҃х. Мю(р) ве(л)кы(и) (І пол. XVII ст. *Яв. ИЗ* 5); Заразъ по то(и) во(и)нѣ гла(д) бы(л) ве(л)кїи оу Рѹси и у угорско(и) зє(м)ли (Кумята, 1648 *Паньк*. І, 157).

3. У складі церковних свят і обрядів: **велка ноцъ** *див*. **НОЦЪ; велка ночъ** *див*. **НОЧЪ; велкіи страсти** *див*. **СТРАСТЬ.**

Пор.. **БОЛШИЙ[1], НАЙБОЛШИЙ.**

ВЕЛКОСТЬ *ж*. (*стп*. wielkość, *стч*. velkost) те саме, що **величость** у 1 знач.: над тою камен чирвоный яко грошъ велкостю з золотом высокий (Володимир, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 426).

Див. ще **ВЕЛИЧЕСТВО.**

ВЕЛМИ, ВЕЛМЕ, ВЕЛЪМИ, ВЕЛЬМИ, ВЕЛЬМЫ, ВИЛЬМИ, ВОЛЬМИ, ВУЛМИ, ВУЛЬМИ *присл*. Дуже, вельми: бы(л) бо б҃гатъ вєльми (1489 *Чет*. 84); именя ихъ отъ неприятелей спустошоны и людей за собою велми мало маютъ (Вільна, 1507 *АЛРГ* 128); В то(т) ча(с) матьѳеи игѹменъ и(х) вєлми бы(л) нємоцо(н) (Київ, 1508-1523 *ПИ* № 5); И трѹ(д)но вє(ль)ми ѡ водѹ (1552 *ОЖЗ* 119); Оуслышав'ши то оученици пали на лица свои и оустрашилисѧ вєл'ми (1556-1561 *ПЄ* 76); вє(л)ми з малы(м) пожи(т)ко(м) взглядо(м) власности в споко(и)но(м) де(р)жанью пана по(д)коморого зостало (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25 зв.); которого [Матыяша] есмо уси огледали, ижъ былъ вельмы збитъ и зраненъ (Київ, 1595 *АСД* III, 59); Тогды уставъ и запрѣтивъ вѣтру и морю, и отихло вульми, а люде чудовалися (XVI ст. *НЄ* 115); и ви́дѣвши тоє вє(л)ми почѹди(х)сѧ (1598 *Виш. Кн*. 268 зв.); А кгды тыє отступници послишали о томь, радовалися вельми (Львів, 1605-1606 *Перест*. 37); A wolmi sia choczet Esty (Яворів, 1619 *Гав*. 20); бѹдова́ли ве́жѹ, а о́коло ве́жи мѣсто велми вєли́коє (серед. XVII ст. *Хрон*. 18 зв.).

ВЕЛМОЖА, ВЕЛЬМОЖА *ч*. Вельможа: посмотрѣмъ здѣшни(х) вєльможъ (1489 *Чет*. 52); Уставляємъ вокупе всимъ вельможамъ... имети власть по всей вселенъней (Вільна, 1599 *Ант*. 549); Ѡто тоу(т) кнѧжа́та(м) и вєлмо́жа(м) мѣсцє (поч. XVII ст. *Проп.р*. 175); Ащє ли ѡ(т) котѡ́рихъ вєлмѡ́жъ, и Вла́стєлей, оу сихъ прєдрєче́н'ныхъ дѣлєхъ, на́ми Съборнѣ полѡженыхъ и записаныхъ,... на́мъ ни єди́номѹ на́ то нє дрѣзнѹти никако́жє (Львів, 1614 *Вил.соб*. 20); Наѹча́єтъ о́нъ в' не́й вщєла́кой побо́жности, ко́ждогѡ ста́нѹ ч҃лка... цара, кнѧ́зѧ, вєлмо́жѹ и во́ина (Київ, 1623 *МІКСВ* 45); Си́лный: Мо́жный, си́лникъ, вєлмо́жа, искѹсны(и) (1627 *ЛБ* 113); dynastes, вєлможа, владика (1642 *ЛС* 172); нєѡ(т)пѹщоноє сѹдово́є мѣстцє: посоромоче́ныє тва́ри потѹжныхъ и вєлмо́жей (Львів, 1642 *Час. Слово* 274).

ВЕЛМОЖЕНЪ *див*. **ВЕЛМОЖНЫЙ.**

ВЕЛМОЖНЕ *присл*. Вельможно, велично, урочисто: Велича́ю: вє(л)мо́жнє хвалю, ве́лбю (1627 *ЛБ* 14); Вєлєрѣчѹю, мно́го ѡ вєли́кихъ ре́чахъ мо́влю, вєлмо́жнє мо́влю: Вєли́кїи ре́чи мо́влю (Там же).

ВЕЛМОЖНИЙ *див*. **ВЕЛМОЖНЫЙ.**

ВЕЛМОЖНОСТЬ, ВЕЛМОЖЪНОСТЬ, ВЕЛЬМОЖНОСТЬ *ж*. **1.** Величність, вельможність, знатність: Бо для того и оучи́нєнъ бы(л), як є́стъ написано, абы имѧ єго ст҃оє хвали́ли и ѡповѣда́ли вєльмо́жность спра(в) єго (Дермань, 1604 *Охт*. 3); И оуказа́ти хотѧчи, и́жъ нє зрозѹмѣли Б҃жей вєлмо́жности, за оуказа́нїємъ само́го Б҃а всѣ(х), // того́ имъ, та́къ мови(т) (Київ, 1619 *Гр. Сл*. 269-270); ма́єтъ Х҃с повто́рє прїйти, сѹди́ти живы(х) и ме́ртвыхъ, ю́жъ нє в' тако́мъ понижє́ню и поко́рѣ, а́лє в' сла́вѣ и Вєлмо(ж)ности свое́й (Львів, 1646 *Зобр*. 27);

(у сполученні з займенниками **вашъ, єго, твой** *вживається як форма звертання, титулування)* ваша (його, твоя) величність, вельможність: ино Вельможность его зъ владзы и присуду всякихъ врадовъ ихъ вынялъ и подъ справу свою гетманскую взялъ (Варшава, 1572 *АЮЗР* II, 176); просимъ вашєє па(н)скоє вєлмо́жности ѡ ласкавую ра́дѹ и ратунокъ то(и) справє налєжачи(х) (Львів, 1593 *ЛСБ* 225); ѡ(н)... то(л)ко ѡ самоє збо(ж)є... ѹ суду зє(м)ского вѣни(ц)кого з вє(л)мо(ж)но(ст)ю вашею чини(т) (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 56); Пре́то з' на́шимъ па́даємъ по́длымъ Гєликѡ́номъ, Пєрєдъ стра́шнымъ твоє́и Вєлмо́жности ѳро́номъ (Київ, 1632 *Євх*. 299).

2. *(повнота вияву чогось)* велич, могутність, сила, влада: нє здало́сѧ то, бовѣмъ за доскона́лѹю

ре́чъ ве(л)мо́жности мо́ци Єго абы ты́лько заховати ч҃лка на зє(м)ли (Дермань, 1604 *Охт.* 3); кды ѡнъ знадво́рѧ поколáта(л), и зара(з) хто(с) та(м) две́ри ѡ(т)чинилъ, дрꙋгіє мовѧтъ жє ѡнъ своєю вєлмо́жностю и мо́цю потоу́жною ѡ(т)чинилъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 159 зв.); Высо́кимъ и нєзнєво́лєны(м) цєса́р'скі́й ро́зꙋмъ, нє тáкъ далє́цє вєльмо́жность стáноу оуказáти мо́жє(т) я́ко погор'жє́ньє має(т)ности (Острог, 1614 *Тест.* 150); Вєлєрѣ́чіє: Безмѣ́рноє блєкота(н)є, и ты(ж) ѡ вєли́кихъ рє́чах' мовлє(н)є, вєлмо́жность сло́въ (1627 *ЛБ* 14); Дръжáва: ... мо́ц', си́ла,... potentia, вєлмо́жность, мо́жность, áлбо звє́рхность (Там же, 29).

ВЕЛМОЖНЫЙ, ВЕЛМОЖЕНЪ, ВЕЛМОЖНИЙ, ВЕЛЪМОЖНЫЙ, ВЕЛЪМОЖЪНЫЙ, ВЕЛЬМОЖНЫЙ *прикм.* **1.** *(знатний)* вельможний: При томъ бꙋдꙋчимъ вєлможнымъ врожєнымъ: ...маршалок и ѡхмистръ королєвой Єє Милости,... пан Войтѣх Янович (Городно, 1507 *AS* III, 50); па(н) рома(н) васи(л)єви(ч) ма(р)ко(в)ски(и) ѡповєда(л) и вызна(л) што мє(л) за собою в ма(л)жє(н)ствє до(ч)ку п҃на ѳєдора гарлина зємєнина вє(л)можны(х) п҃но(в)... воєводичо(в) вилє(н)ски(х) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 36); А кгды Богъ... дєтєй моихъ до возрастꙋ мꙋжєского... доховаєтъ, тогды маютъ ѡни собє... малжєнства зычити,... нє сквапаючисѧ на красꙋ людскꙋю, ани на маєтъность и славꙋ чиєго домꙋ, вєлможного и ѡздобєного, скоромин8щꙋю (1577 *AS* VI, 75); И аггеловъ и апостоловъ и святых злых Богъ не щадит, коро[(но)]ваных вельможных становъ змѣтует под ноги (Львів, 1605-1606 *Перест.* 47); Анъдрѣй Адаменко з Нижина подданый велможного... гетмана Потоцкого полного, сознал доброволне, иж проминял клячу сивую свою... на коня бѣлого (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 25); heroicus,... вє(л)можни(й), го(с)по(д)ский (1642 *ЛС* 217);

у знач. ім. вельможний, знатний: Всѣмъ въобецъ и кождому зъособна, вельможнымъ, урожонымъ, князємъ, паномъ, воеводамъ, кашталяномъ, старостамъ, державцамъ и всѣмъ инымъ дыкгнитаромъ, урядникомъ, шляхте, обывателемъ въ панствахъ нашихъ,... уприйме, верне намъ милымъ (Торунь, 1576 *АрхЮЗР* 3/I, 64); З молоды́ми... рѣ(д)ко бывáй богáты(м)... а прє(д) вє(л)мо́жными нє ра(д)сѧ ꙋкáзꙋй (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 16 зв.).

2. *(як шанобливий епітет знатних, високопоставлених осіб)* вельможний: А при том бꙋдꙋчим вєлєбным и вєлможным: кнѧзю Войтѣхꙋ бискꙋпꙋ Вилєнскомꙋ, кнѧзю Мартинꙋ, бискꙋпꙋ Жомойтскому (Вільна, 1507 *AS* III, 43); Вєлможный кнѧжє, к намь ѡсобливє ласкавый (Звенигород, 1546 *AS* IV, 499); и пáвєль ты(ж) рє́кль къ игємоноу // фи́стоу. дръжавныи фистє [вєльможный] кáждый ч҃лкь ко́торыи милоуєть б҃га. дрѣжавоу [моць] на(д) стра(ст)ми бодєть (!) мѣти (1556-1561 *ПЄ* 202-202 зв.); Прі́йми́жъ южъ... оупоми́нокъ то́тъ, пáнє мо́й, пáнє вєлможный (Львів, 1614 *Кн. о св.* 2 зв. ненум.); Ѡтвори́жъ Вєлможный патронє ворота зычли́вости твоє́и (Київ, 1632 *Євх.* 293); Наяснѣ(и)ши(и) вєлможны(и) и прєславны(и) ц҃рꙋ моско(в)ски(и) а намъ вєлъцє мило(с)тиви(и) панє и добродѣю (Черкаси, 1648 *ВУР* фотокоп. 12); єнєралъ... былъ... в маєтъносъти... вєлъможъно(и) єє мило(с)ти панє(и) Крисътины (Житомир, 1650 *ДМВН* 215).

3. *(сповнений гідності, достойності)* величний: подъ волнымъ а светобливымъ, славнымъ и велможнымъ // панованьемъ его королевское милости (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 224-225); хотѧ(ж), бовѣ(м) на нáшє въ(с)крсъ оуспраѣєдливє́нѧ, єднакъ абы слáвоу свою вєлмо́жноую ѡказа(л), и в' бо́лшю(м) бы(л) оу людє́й пошанова́ню (поч. XVII ст. *Проп.р.* 153 зв.); Нє тáкъ и годи́лосѧ мꙋдровати и вымышлѧ́ти ѡ Вєлмо́жный и высо́кой хвáлѣ, ѡ мꙋдрый Николáю (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 281); Лє́двємъ оутѣхи в' жáлю дочєкáла, Моѧ напрáва Цно́тъ потрєбовáла Твои́хъ вєлмо́жны(х): Вшáкжє твоѧ слáва, Моѧ попрáва (Київ, 1633 *Евфон.* 308); З свѣцкой оздо́бы єго розвлѣкáєтъ, И во́ръ дꙋхо́вной жáлобы в'кладáєтъ; Тѣло в'богомꙋ вєлмо́жноє Д҃хꙋ: Подáєтъ в' скрꙋхꙋ (Львів, 1642 *Бут.* 10); Вы з рáдостію провáдитє ц҃ра своє́гѡ... до Вєл'мо́жногѡ маєстатꙋ слáвы єгѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 43 зв.);

величавий, розкішний (своїм виглядом): Ви́дѣлъ нѣко́ли(с) єзєкі́ѧ хра(м) або цє́рковъ бáрзо широ́кую и вєлмо(ж)ную, чєтвєрооуголноую, гдѣ розныи чоу́да ви́дѣ(л), до кото́рои в'хо́жовано прє(з) ѡсмъ стопни(и) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 240).

4. Могутній: Взаємъ, яко видимо, трафлялося тымъ двомъ столицамъ, же ратунку у нихъ, якъ на онъ часъ велможнихъ, укривженіи потребовали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 687); якъ знаменит҄ и якъ вел҄мо́жєнъ, жє такъ вєли́кою си́лою... и водáмъ и вѣтром҄ гро́зит҄, а они єго слꙋхают҄ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 615); и съ стра́хомъ оупада́ю, прє(д) вел҄можнымъ твои́мъ бо(з)кимъ тро́номъ (Чернігів, 1646 *Перло* 170 зв.).

ВЕЛОМОВСТВО *див.* **ВЕЛЕМОВСТВО.**

ВЕЛОРЫБЪ *див.* **ВЕЛИОРЫБЪ.**

ВЕЛЦЕ, ВЕЛЬЦЕ *присл.* (*стп.* wielce) дуже, вельми: с тое вдячности моее родичом ее, отцу и матце, велце подякованьє мое вчинил (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 8/III, 203); Мнє вє(л)цє мылые и ласкавые п҃нове бра(т)я цє(р)кви божоє во (л)вовє (Володимир, 1595 *ЛСБ* 288, 1); я вєлцє потрєбꙋю трєхъ або чтырєхъ золотыхъ (к. XVI ст. *Розм.* 62 зв.); то не суть речы такъ скрытые и велце трудные, которых бы и найпростшый порозумѣти не могъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 171); тє́ды вє́льцє и оуниже́ніє прѡ́симо, абы такъ Пєрєкла́дачєви Книги тои, знамєни́тои,... яко и само́мꙋ Друкарє́ви,... в҄ рє́чахъ такѡ́выхъ... пєрєба́чєно бы́ло (Львів, 1614 *Кн. о св.* 445); И д҃ховнымъ ѡб҄аснє́ніємъ, и Ѡц҃о́вскою наꙋкою, росполоши́ти поста́раюса проти́внꙋю Єгипєтскꙋю тє́мность, вє́лцє я́сною свѣтлостю Ап(с)лской правды (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 188); и такъ тоею трутизною, ядомъ велце заразливымъ, тую горелъку приправивъши, с комънати вышедши, дала небожчикови (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 8/III, 584); до того же в ты(х) самы(х) днья(х), рєки, рє(ч)ки пустили, и въ поля(х), а поготовъю въ рє(ч)ка(х) прєправа вє(л)цє тру(д)ная (Ржищів, 1639 *ККПС* 226); тог(д)а ѡ́нїи го́рдыи титꙋлы поги́нꙋт҄, // вѣчнє ми́лѡстывїи, я́снєвєлмо́жныи, вєлє́бныи, вє́лцє оучѡ́ныи (Чернігів, 1646 *Перло* 153 зв.-154).

Див. ще **ВЕЛИКО, ВЕЛИЦЕ.**

ВЕЛЦЕЗАЦНЫЙ *прикм.* Те саме, що **велезацный:** Томꙋ тєды приро́вна́ный нашо́лъса о́ный коро́ткїй ли́стъ тво́й, кото́рогось ко мнѣ писа́лъ, ѡ вє́лцє за́цный и мнѣ на(д)дєръ ми́лый Па́нє Ѳєо́дѡрє (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 185).

ВЕЛЦЕЛАСКАВЫЙ, ВЕЛЦЕЛАСКОВЫЙ *прикм.* Те саме, що **великоласкавый:** Мнє вє(л)цє ла(с)кавы Панове Бра(т)ство здров(ия) доброго... ѡ(т) г(с)а б҃га в(ш) м(с)тя(м) жычимо (Устя, 1614 *ЛСБ* 450, 1); Мнѣ вє(л)цє ласкавы(и) А ми́лы(и) п҃новє... братия... всѣмъ добра ꙋпрѣ(и)мє зычꙋ (Ясси, 1627 *ЛСБ* 436, 1); Преосвященный въ Бозѣ велебный и намъ милостивый и велце ласковый Господине Отче Митрополите (Осм'яновка, 1629 *КМПМ* I, дод. 370); На(м) вєлцєла(с)кавы(и) п҃нє Васили(и) (Львів, 1642 *ЛСБ* 559, 1); Намъ велце ласкавыи панове,... мѣщане мѣста... Премышля (Немирів, 1642 *КМПМ* II, 240).

Див. ще **ВЕЛИЦЕЛАСКАВЫЙ.**

ВЕЛЦЕМИЛОСТИВЫЙ, ВЕЛЪЦЕМИЛОСТИВЫЙ *прикм.* (*як шанобливий епітет при звертаннях*) вельми милостивий: А та(к) мєжи всѣми Яснє Вєлможны(й) а мнѣ вє(л)цє Мл(с)тивы(й) Панє Подканцлѣрїи добродѣ(и)ства Про(д)ковъ... мнѣ самомꙋ стали прє(д) ѡ́чи (Київ, 1631 *Тр. П.* 4 ненум.); Наяснѣ(й)ши(й) вєлъможны(й) и прєдславны(й) ц҃рꙋ моско(в)ски(й) а намъ вєлъцє мило(с)тивы(й) панє и добродѣю (Черкаси, 1648 *ВУР* фотокоп. № 12).

ВЕЛЪКОНОЦЪНЫЙ *прикм.* (*стп.* wielkonocny) великодній. ◇ **понедѣлокъ велъконоцъный** *див.* **ПОНЕДѢЛОКЪ.**

Див. ще **ВЕЛИКОНОЦНЫЙ.**

ВЕЛЬБЛЮДЪ *див.* **ВЕЛБЛЮДЪ**[1]**.**

ВЕЛЬБУДОВЫЙ *див.* **ВЕЛБЛЮДОВЫЙ.**

ВЕЛЬБУДЪ *див.* **ВЕЛБЛЮДЪ**[1]**.**

ВЕЛЬКІ *див.* **ВЕЛКИЙ.**

ВЕЛЬМИ *див.* **ВЕЛМИ.**

ВЕЛЬМОЖА *див.* **ВЕЛМОЖА.**

ВЕЛЬМОЖНОСТЬ *див.* **ВЕЛМОЖНОСТЬ.**

ВЕЛЬМОЖНЫЙ *див.* **ВЕЛМОЖНЫЙ.**

ВЕЛЬМЫ *див.* **ВЕЛМИ.**

ВЕЛЬНА *ж.* (*стп.* wełna) вовна: вси... достатъки... //...меды, вельны, скури, возы... спалили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 212-213).

Див. ще **ВОВНА.**

ВЕЛЬЦЕ *див.* **ВЕЛЦЕ.**

ВЕЛѢКИЙ *див.* **ВЕЛИКИЙ.**

ВЕЛѢНЬЄ, ВЕЛЕНИЄ *с.* Веління: вєлєти добро єсть послужити б҃жью вєлѣнью (1489 *Чет.*

129); арханглъ с нба посла(н) к двѣ мрьи бжии(м) словомъ и велѣнье(м) (Там же, 159); по ап(с)лу павлу яко ре(ч): противлаа(с) власти, бжию велению противлае(т)сѧ (Львів, 1591 *ЛСБ* 174).

Пор. **ВЕЛѢТИ.**

ВЕЛѢТИ, ВЕЛЕТИ, ВЕЛЕТЬ, ВЕЛИТИ, ВЕЛІТИ *дієсл. недок. і док.* **1.** Веліти, наказувати, повеліти, наказати: вели ми привести конь (1489 *Чет.* 44 зв.); велиш дей им ȣ поли сторожȣ стеречи (Мельник, 1501 *AS* I, 146); а на болшȣю крѣпо(ст)... велѣли есми писати и нашȣ печа(т) завѣсити (Сучава, 1522 *ЦДІАЛ* 131, 1, 335); тых всих Козаков Киевских велели есмо емȣ на реестре списати и тые реестра к намъ принести (Вільна, 1541 *AS* IV, 297); староста не кажеть за замокъ в лѣсъ по (д)рова е(з)дити и вели(т) ихъ тамъ грабити (Кременець, 1545 *ТУ* 71); Мы его чита(ти) велели (Житомир, 1584 *АЖМУ* 151); Костъ минѣ велѣлъ служити за золотыи ева(н)г(е)ліе (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 222); Которые то всѣ збожа... на пожито(к) сво(й) ѡбе(р)нȣти веле(л) еси (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 64 зв.); іρѡ(д)... велѣлъ его поимати, а всáдити до вáзенѧ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 33 зв.); Єднымъ взрóкомъ даючи ѡ збавéню знáти, И Лю́демъ сѧ велѧчи нáзбытъ оутѣшáти (Київ, 1630 *Имнол.* 4 зв.); iubeo, велю, повелѣваю (1642 *ЛС* 249); я тотъ же часъ велѣлъ узды и всѣ убытки ихъ сыскати (Полтава, 1647 *АЮЗР* III, 98); до Кни(г) писара Публичного приняти велилисмо (Холм, 1648 *Тест. Ст.* 471).

2. *Перен.* Веліти, вимагати: Первo велитъ самóмȣ на єди́нѣ молитисѧ (Острог, 1587 *См. Кл.* 9 зв.).

ВЕЛЮ, ВЕЛЯ *числ. (кількісно-неозначений)* (*стп.* wielu, wiela) багато: Его дей Милость князь Романъ зъ велю людми зацными зосталъ въ сѣнахъ (Петрків, 1565 *AS* VI, 261); левизоръ нашъ, самъ видечи и маючи у себе, отъ веля людей зацныхъ и уцтивыхъ, залецону вяре и учътивость, и годность, животъ добрый, побожный... Михайла Дчусу,... который, будучи въ писме навъчоный, усю мысль свою ку служъбе... склонилъ (Варшава, 1575 *АрхЮЗР* 1/I, 50); для велю слушныхъ преченъ, абысь ваша милость зъ собою взялъ пете або шесте вязневъ старшехъ (Київ, 1579 *АСД* I, 154); А то ачъ зъ веля инъшихъ меръ, але наболей, же в.м., посылаючи слугу своего пана Лушъковъского... на зъездъ датесь му рачылъ инъструкцыю баръзо суровую (Вільна, 1599 *Ант.* 657); патріархъ... при бытности велю зацных людей у Вильни, рекъ тые слова (Львів, 1605-1606 *Перест.* 28); и проси(л) па(н) сȣ(д)я абы при праве(х) и листе(х) свои(х) показованы(х) и передо(м)ною читаны(х) и сведе(ц)тве люде(и) за(ц)ны(х) яко те(ж) и велю ины(х) ста(р)цо(в) сȣграни(ч)ны(х) захова(н)... бы(л) (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 18 зв.); то(т) во(з)ны(и) коро(н)ны(и) не може(т) реляции в праве тȣто(ш)не(м) со(з)нава(ти)... были во(з)ные шля(х)тичи в то(м) воево(д)стве ѡселые што для велю причи(н) по(т)ребно (Кременець, 1614 *ЛСБ* 765, 1, 22, 1 зв.); А навєтъ и велю суседомъ ее м(л): ѡбывателo(м) тамошънимъ жадного росъказаня собе на то не маючи нехȣти давалъ, презъ што на и(н)видию ее м(л): до ни(х) подалъ (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131 зв.); возъны(и)... при бытъности велю люде(и) зацъны(х) з розъны(х) воеводъствъ... голосомъ выне(с)лымъ ѡбъволалъ и публиковалъ (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 122 зв.); Которы(и) во(з)ны(и) с пови(н)ности свое(и) во(з)но(в)ско(и) голосомъ выне(с)лы(м) при велю шляхъты и люде(и) ро(з)но(и) ко(н)дицие(и) чере(з) кого бы бы(л) забити(и) и замо(р)дованы(и) ѡбъвола(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 199); **отъ мала до вела** *див.* **МАЛЫЙ.**

Див. ще **ВЕЛЕ²**.

ВЕЛЮМЪ *ч.* (*стп.* welum, *лат.* velum) серпанок: Сиби(л)ла ери́тьтреа... ходи́ла в' мни́шо(м) ѡдѣѧнію и велюмъ на головѣ носила (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 79).

ВЕНА *див.* **ВИНА.**

ВЕНГЕЛНИЦА *ж.* (*стп.* węgielnica) косинець, екер: Во(и)цехови грȣ(н)тарȣ ѡ(т) попо(в)ского преветȣ далисмы зло(т) г гр(ш)е... ѡ(т) ве(н)ге(л)ни(ц) желѣзны(х) дво(х) гр(ш) л (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 74 зв.).

ВЕНГРИНЪ *див.* **ВЕНГРЫ.**

ВЕНЃРЫ, ВЕНКГРЫ, ВЕНКГРОВЕ, ВЕНЪКРОВЕ *мн.* (*рідше одн.* **венгринъ, венъкгринъ** *ч.*) **1.** Угорці: кгды ся до мѣста приближати почала, зара(з) еи ве(н)кгрове со (в)сѣ(х) сторо(н) ѡбъ-

скочили (1582 *Кр.Стр.* 68 зв.); зобравши немалый полкъ и купу людей розныхъ наций, ку потребе своей... то естъ: гишпановъ, волоховъ,... венкгровъ и инъшихъ..., взявши умислную васъ (!) на помененные добра церковные..., грабежи... починилъ (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 401); зославъшы умы(с)лнє на то(т) актъ людє(и) по(д) ѡсмъсотъ служалы(х), дракгановъ, вєнъкгровъ, волоховъ, козаковъ... зъ стрє(л)бою ѡгнистою мушкєтами, ручъницами (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 237).

2. Вл.н.: заразъ послалъ Войтеха кухара, Василя Коростеля, Вижкгу венгрина и мы з Мартинкомъ Хлопцемъ шли есмо за ними (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 237); Лиштванъ вєнъкгри(н) (1649 *РЗВ* 168).

3. *Лише мн.* Угорщина: И покравши тые вси речи, вышъ менованые съ тымъ всимъ зъ ымения и двора моего, Оваднова, утекъ, и маю ведомость ижъ на службу до Венкгеръ поехалъ (Володимир, 1599 *АрхЮЗР* 6/I, 273).

ВЕНДЗОНЫЙ *прикм.* (*стп.* wędzony) вуджений, копчений: Сѹшаница: Мѧсо вєндзонοє албо рыба вѧлаѧ (1627 *ЛБ* 125).

ВЕНДРОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* wędrować, *свн.* wandern) мандрувати, *діал.* вандрувати: Лєчъ оныи нєхай гостинцємъ своимъ вєндрѹю(т) (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 218); Шєствѹю: Идѹ, вєндрѹю (1627 *ЛБ* 158).

ВЕНДРОВКА *ж.* (*стп.* wędrówka) мандрівка, *діал.* вандрівка: вєндро(в)ка (I пол. XVII ст. *Сем.* 134).

Див. ще **ВАНДРОВАНЄ.**

ВЕНДРОВНЫЙ, ВАНДРОВНЫЙ *прикм.* (*стп.* wędrowny) мандрівний, *діал.* вандрівний: Страннолюбєцъ: Гойный, щодрый, свѧбодный чѹжозє(м)цѹ, гостєви, вєндровномѹ, пєрєхожомѹ, то(т) которы(и) гостє(м) радъ (1627 *ЛБ* 122); Странєнъ, ины(и)... чѹжоземєцъ, гость, обчїй, чѹжоземскїй, пєлгрымъ, вандровный, чѹжїй, новый (Там же).

ВЕНЕДИКТА *ж.* *(назва рослини)* гравілат: Вє(нє)дикть. Вєнєдикта є(ст) двоѧкаѧ чє(р)вонаа и бѣлаѧ (XVI ст. *УТ* фотокоп. 2 зв.); коли ѡгнєваѧ нємо(ч) дръжати боудє(т) възми бѣлои вєнєди(к)ты корє(н) или былинѹ я(ж) на(д)щєср(д)цє... боудє(т) з(д)равь (Там же, 3).

Див. ще **ВЕНЕДИКТЬ.**

ВЕНЕДИКТЬ *ч.* Те саме, що **венедикта:** Вє(нє)дикть. Вєнєдикта є(ст) двоѧкаѧ чє(р)вонаа и бѣлаѧ (XVI ст. *УТ* фотокоп. 2 зв.).

ВЕНЕРА *ж.* *(богиня кохання та жіночої вроди)* Венера. Вл.н.: и(х) [поганъ] боговъ... ро(з)ныє звѣрѧта тагнѹли... нєптуновъ дє(л)фины,... слоупъ за(с) вєнєры тагнѹли мови(т) голѹби (поч. XVII ст. *Проп.р.* 199 зв.).

Див. ще **ВЕНУСЪ.**

ВЕНЕРЇА *ж.* *(назва рослини)* венерині черевички: вєнєріа... та трава тєплотна и сѹха є(ст) (XVI ст. *Травн.* 20 зв.).

ВЕНЕРОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* wenerować, *лат.* venerari) **1.** (кого) шанувати, поважати: тымъ добродѣйствомъ та(к) свои(х) до сєбє поваблю, жє з мл(с)ти противъ мнѣ доброво(л)нє и міле приходїти, а наслѣдоуючи мои(х) цно(т), боудѹтъ тє(ж) мѧ вєнєровати і вє вши(ст)ки(м) слоухати (поч. XVII ст. *Проп.р.* 304 зв.).

2. (кого) *(називати когось яким-небудь ім'ям, прізвиськом, образливим або не відповідним йому)* величати: такъ и тєпєръ нєдовѣрками и ѡ(т)щєпєнцами насъ жє вєнєрѹютъ, и многїє досады задаютъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 21).

ВЕНЕТЫ *мн.* **1.** Венеціанці: за принятемъ его отъ папежа на митрополицтво а позволенемъ пановъ Венетовъ митрополію Монемвасійскую подъ живымъ тои столицы, патріарсѣ Константинополскому послушнымъ, одержалъ митрополитомъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 473).

2. Венеція: А же былъ удатный и многомовный, одержалъ отъ Леона, же до Венетовъ за нимъ легатъ былъ посланъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 473).

ВЕНЕЦЪ *див.* **ВѢНЕЦЬ.**

ВЕНЕЧНИКЪ *ч.* Вінценосець: ро(д)исѧ никито вєнєчничє нашь (1489 *Чет.* 29 зв.).

ВЕНИЧАНИНЪ *див.* **ВѢНИЧАНИНЪ.**

ВЕНІАЛНЫЙ, ВЕНІАЛНИЙ *прикм.* (*лат.* venia "прощання, пробачення") який можна простити: Всходняя и заходняя церковъ отпущеніе грѣховъ веніалнихъ душамъ, зъ сего свѣта зешлымъ, за молитвами... литургіями и ялмужною дѣючеся, знали и вызнавали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 784);

Востóчнаа црко(в) и заходнаа ω(т)пꙋщéнїа грѣхо(в) венїалных, дша(м) з сего свѣта зейшлих за млитвами црковними и литꙋргїами... дающе сѧ знали и визнавáли (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 25).

ВЕНІАМИНОМЛАНЫ *мн.* Потомки Венеаміна — одного з міфічних родоначальників єврейських племен: И собрáлъ всúхъ Іудѣянъ и веніамúномланъ и прихóдневъ, которыхъ было мнóгω з' ізрáила ꙋтекло до негω (серед. XVII ст. *Хрон.* 307 зв.).

ВЕНКШИЙ *прикм. в. ст.* (*стп.* większy, *стч.* vecši) *(значніший за розміром)* більший: лечъ мо(й) кꙋбокъ пога(р) далеко есть венкши(й) нижели тво(й) (к. XVI ст. *Розм.* 20).

Див. ще **ВЕНТШИЙ.**

Пор. **ВЕЛКИЙ.**

ВЕННИЦА *див.* **ВИННИЦЯ.**

ВЕНО *див.* **ВѢНО.**

ВЕНОВАНЫЙ *див.* **ВѢНОВАНЫЙ.**

ВЕНОВАТИ *див.* **ВѢНОВАТИ.**

ВЕНОВНЫЙ *див.* **ВѢНОВНЫЙ.**

ВЕНОКЪ *див.* **ВѢНОКЪ.**

ВЕНТШИЙ *прикм. в. ст.* Те саме, що **венкший:** Жичила би(м) собѣ была, абы ве(н)тшꙋю сꙋмꙋ могли(с)мо были по(с)лати (Ясси, 1610 *ЛСБ* 429, 1).

Пор. **ВЕЛКИЙ.**

ВЕНУСЪ *ч.* (*лат.* venus) **1.** Те саме, що **венера:** Іꙋпите(р)... оу звѣра скопꙋ премéни(л)... веноу(с) в рыбоу (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 62 зв.); Афродíта, л(т): Вéнꙋ(с). богúнѧ мúлостей,... ꙋтѣ(х), и рóскоше(и) всѣ(х) (1627 *ЛБ* 183).

2. *(планета сонячної системи)* Венера: втори(й) венусъ того... зовꙋтъ денница (серед. XVII ст. *Луц.* 539).

ВЕНЦЕЙ, ВЯНЦЫЙ *присл. в. ст.* (*стп.* więcej) більше: венцей дати не могꙋ (к. XVI ст. *Розм.* 29 зв.); до близкого села полтрети мили и трошкꙋ венце(и) (Там же, 37); Венцей (*Уж.* 1643, 51 зв.); панове братя... позволили емꙋ того до оного часꙋ яко жадалъ и просилъ почекати по(д)... кондициею абы ю(ж) вянцы(й) если бы ся... не ꙋистилъ ведлꙋгъ сꙋбмиссии своеи не чекати ено правне з нимъ о то чинити за позволеня(м) всѣхъ (Львів, 1647 *ЛСБ* 1043, 77).

Пор. **ВЕЛИЦЕ, ВЕЛЦЕ.**

ВЕНЦЪ (*стп.* więc) **I.** *присл.* Більше: приложимъ венцъ працы (к. XVI ст. *Розм.* 4); Котрáѧ [Корона] абы́сѧ здалéка вéнцъ свѣтúла, И прѡменѣ прéчъ вкóло сéбе роспꙋстúла (Львів, 1616 *Бер.В.* 85).

II. *част.* **1.** *(підсилювальна, вживається для підсилення висловленої думки)* отже: Петръ естъ межи апостолами ревностью, сердечностью и спанялостъю ума целный, а не единовладствомъ первенствуяй, венцъ ключаремъ царства небесного естъ, якъ кождый зъ дванадцати (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 414); вéнцъ, и найзвѧзнѣйшее слóжное Грéцкое слово... по славéнскꙋ вы́ложити е(ст) мóжно (Київ, 1623 *МІКСВ* 74); Вéнцъ и то жéсмосѧ тáкъ нáзбытъ роз'веселúли на тóмъ свѣтѣ, же... принáмнѣй тепéръ росп(л)ачмосѧ и розжалѣмсѧ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 9).

2. *(підсилювальна, уживається у значенні вставного слова для висловлення підсумку)* отже: а гнѣвъ Божій приноситъ допущене, а кгды Богъ допуститъ, тогды все иле що колвекъ естъ злого оный человѣкъ, который грѣшнымъ будучи а не кается, зъ допущеня сила венцъ утерпѣваетъ великихъ бѣдъ (Єгипет, 1602 *Діал.* 54); Якосмы здавна ꙋпримое хꙋ(т) и мл(с)тъ ла(с)ки вм(с) противко собѣ и цркви нашо(й), такъ на мѣ(с)цꙋ при его вм(с) кгды ве(н)цъ посла(н)ци наши ω милостинѣ тамъ бывали (Львів, 1610 *ЛСБ* 427, 1); мы... зо вси(х) по(с)тупъко(в) правъныхъ декрето(в) вшеляки(х) в сꙋда(х)... венцъ и зъ ме(м)рано(в) записо(в)... конътракто(в)... выпꙋщаемо и... во(л)нымъ чинимо (Вінниця, 1623 *ЛНБ* 5, II 4058, 27); Такъ и Іеремíа плáкал' побиéнныхъ людій свóи(х) мóвѧчи... Вéнцъ и осóбы тáкъ велúкого достóинства,... побожнаѧ éсть рéчъ пожáловати (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 6); Нинѣ Аггелове, на хоры ся збираютъ: // и якъ венцъ въ нарожеңю: такъ и ту спѣваютъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 173-174).

ВЕНЧАЛНЫЙ *див.* **ВѢНЧАЛНЫЙ.**

ВЕНЧАНЕ *див.* **ВѢНЧАНИЕ.**

ВЕНЧАННЫЙ *див.* **ВѢНЧАННЫЙ.**

ВЕНЧАНЪЕ *див.* **ВѢНЧАНИЕ.**

ВЕНЧАТИ *див.* **ВѢНЧАТИ.**

ВЕНЧАТИСА *див.* **ВѢНЧАТИСЯ.**

ВЕНШОВАНЄ *див.* **ВѢНШОВАНЄ.**

ВЕНЪКГРИНЪ *див.* **ВЕНКГРЫ.**

ВЕПРЕВИНА *ж.* Те саме, що **веприна:** лѣпєє всѣ(х) мась... є(ст) вєпрєвина (XVI ст. *Травн.* 180).

ВЕПРЕВЫЙ Те саме, що **вепровый:** Вєпрєвый. Porcin(us). Aprin(us) (1650 *ЛК* 432).

ВЕПРИКЪ *ч.* Веприк, порося: porcul(us), прося, вєприкъ (1642 *ЛС* 322); Вєпри́къ. Porculus. Porcellus (1650 *ЛК* 432).

ВЕПРИНА *ж.* Веприна, свинина: lardum, веприна, свинина (1642 *ЛС* 250); Вєприна. Porcina (1650 *ЛК* 432).

Див. ще **ВЕПРЕВИНА.**

ВЕПРИНЕЦЪ *ч. (назва рослини і насіння)* смовдь (Peucedanum L.): peucedanum, вєпринєцъ трава (1642 *ЛС* 313); sison, вєпринєцъ сѣмя (Там же, 373).

ВЕПРОВЫЙ *прикм.* Вепровий, свинячий: отець епископа... побрати велелъ... полтей вепровыхъ дванадцатъ, салъ шесть, масла горшковъ шесть (Володимир, 1588 *АрхЮЗР* 1/І, 241); У томъ же свирни мяса вепрового полтей осмъ (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 242); ѡба́чилъ но́є моцъ ты(х) ѧго(д), накопалъ и(х), и наса́дилъ до́ма... скѣпилноє вино придавши к' нємȣ кръвє л'вєи вєпровои баранєи и ма́лпїєи (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 7 зв.); у Демяна Басараба — сало вепровое за золотыхъ три (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 405).

Див. ще **ВЕПРЕВЫЙ.**

ВЕПРЪ, ВЕПРЬ, ВЕПЪРЬ *ч.* **1.** *(самець свині, звичайно кастрований)* кабан: з Друйское волости по тры яловицы, а по три вепры (Краків, 1524 *АЛРГ* 197); за вєпрѧ л҃ грошє(й) (Володимир, 1552 *ОВол. З.* 195 зв.); в Пилипца взяли вепря (1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 102); от вепъра пенезей пят (Вільна, 1568-1578 *ПККДА* II, дод. 553); взято...//... вєпровъ тушами пя(т) (Київ, 1591 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 133, 81 зв.-82); да(л)є(м) за вєпъря до ш(п)италя г҃ з(л)отыи (Львів, 1592 *ЛСБ* 1040, 12); giccі вєпр свінѧ (І пол. XVII ст. *Сем.* 25); позо(в) ѡ грабє(ж)и ро(з)ныє ѡ гȣси ѡ поросята ѡ ѡ(в)цы ѡ вєпри (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 13); orthragorisc(us), вєпръ (1642 *ЛС* 295); Помєнєныє ѡсобы...//... по сєла(х)... стацыє собє пинєжъную выбиралъ яловицы вепри прядиво брали (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131-131 зв.); У Дємида Дуба: вєпро(в) два (Житомир, 1650 *ДМВН* 205); **вепръ кормный** — кастрований кабан: свинєй... заняли ȣ Дмитра Волошина тридцатєро..., ȣ Тимоша три вєпри кормных (Луцьк, 1558 *AS* VII, 39); У Максима... вєпро(в) ко(р)мъны(х) чотиры (Житомир, 1650 *ДМВН* 206); **вепръ надворный** — свійський кабан: вєпровъ надво(р)ны(х) пє(т)на(д)цє(т) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 1921, 7); **вепръ некормный** — некастрований кабан, кнур: Цєна бы(д)лу вєликому и малому: ... за быка ста(д)ника ѡсмъдєся(т) грошє(и) за коровȣ пя(т)дєся(т) грошє(и),... за вєпря нєкормъного три(д)ца(т) грошє(й) (1566 *ВЛС* 99); вепрѣ кормные и некормные (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 161); Панъ Юрє(и) Макаровичъ... заграбилъ... вєпровъ нєкормъныхъ сто три(д)цатъ (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 29).

2. *(дикий кабан)* вепр: Цєна звєро(м) дикимъ... За зȣбрѧ двана(д)ца(т) // рублє(и) грошє(и), за лосѧ шє(ст) рублє(и) грошє(и)... за вєпра а(л)бо свиню рȣбль грошє(и) за сє(р)ну копу грошє(и) (1566 *ВЛС* 85 зв.-86); прєтожъ ѡсȣдил' сєбє само́го, шєсть мѣсѧціи в' багни́скȣ скитском', кото́роє в' глȣбо́кои пȣщи было, сѣдѣти на́го, в' кото́рои комари, и вєпро́въ ди́ки(х) досѧга́ють прє(з) скȣрȣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 4 зв.); Вєпрь ди́кїй. Aper (1650 *ЛК* 432); *У порівн.:* Мы жє... лєжачи я́ко вєпрѣ в' баръло́гȣ в' ро́скоши свѣта того хо́чємо вылєжати цр(с)тво нб(с)ноє, и ѡ́нȣю бл҃жєннȣю ж(з)нь (Почаїв, 1618 *Зерц.* 83 зв.).

ВЕПРЯ *с.* Порося: до того тежъ куры, гусы, инъдыки, павы, свине з вепрятами чотырдесятъ... забрали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 345).

ВЕРБА *ж.* **1.** Верба: зъ того озера въ долину Глубокую, ровчакомъ и поточкомъ Наводницкимъ простуючи до колодезей у вербъ граничныхъ (Городно, 1568 *АЗР* III, 146); коло гребли, подъ вербами... пана моего пострелили (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 145); salix вє(р)ба (І пол. XVII ст. *Сем.* 154); Аравї́ги(н): Вєчє́рнїй... або крȣ(к), або вє(р)ба, або змѣша́ньє (1627 *ЛБ* 178); amerina, ви(д) вє(р)бы дрєва (1642 *ЛС* 80); gra[e]ca salix, вє(р)ба чє(р)ная (Там же, 211).

2. У складі вл.н.: **Толочковы верби:** А потом єсми повєл... зъ Янковского болота въ Толочковы

верби, ωт Толочковых вербєй стрȣгою в лѣс Дѣдовец (Пісочне, 1541 *AS* IV, 281).

ВЕРБИНА *ж.* Вербова галузка: И возмéтє собѣ... вшєлáкихъ квáтовъ з дєрéвъ оздóбны(х) и вéрбины ω(т) потóкȣ на оувесєлéньє (серед. XVII ст. *Хрон.* 125).

ВЕРБКА *ж.* Вербичка: ходиломъ до замочъку Фалимицъкого, по выезде тыхъ помененыхъ особъ, и видиломъ подле гребли, подъ вербками, хащъ зъ дерну и зъ соломы не значне учиненый, въ которомъ тые особы были (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 147).

ВЕРБЛЮДЪ *ч.* Верблюд: бнаѧ Сáва Црца нѣколис' Соломώнȣ Крóлю, слȣг' мнóгω, богáтства, вєрблю́дω(в)... до зємного Ієр(с)ли́мȣ привозúла (Київ, 1626 *Кіз. Ходк.* 6 ненум.); Вєлблоудъ: Вєрблю́дъ (1627 *ЛБ* 14); вє(р)блю(д) (І пол. XVII ст. *Сем.* 42); dromas, вє(р)блюдъ скоротєча (1642 *ЛС* 171); З воло(х) чу(т)но было ω яко(м)сь мужȣ ω велєтѣ, же... ȣ господара волоского на ба(н)кєтѣ носи(л) вє(р)блюда на єдно(й) рȣцѣ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 174).

Див. ще **ВЕЛБУДЪ**[1].

ВЕРБНЫЙ *прикм.* Вербний. ◊ **неделя вербная** *див.* **НЕДѢЛЯ.**

Див. ще **ВЕРБОВЫЙ.**

ВЕРБОВЫЙ *прикм.* Вербовий. У складі вл.н.: **лужок Вербовый**: с тое дубровы... до лужка который ся прозывает Вербовым (Свиців, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 28).

Див. ще **ВЕРБНЫЙ.**

ВЕРБОЯ, ВѢРБОЯ *ж.* Верба. Вл.н.: писавша... з вѣ(р)бои в дє(н) бгоявлєниѧ (Верба, 1606 *ЛСБ* 407, 1); з вє(р)бо(и) дня г фє(в)раля рокȣ ахз (Верба, 1607 *ЛСБ* 400, 1).

ВЕРВИЦА *ж.* Мотузок, мотузка: Ащє самомȣ нєво(з)можно, то сосȣды своими, яко ȣдицєю нєкою ωбложє(н)ною сладостию ȣлавлѧти тіци(т)са..., в нє(м)жє сатани(н)ская привѧза(н)наѧ нєкаѧ вє(р)вица є(ст), ωна(ж) и(з)влє(к)ши на сȣхотȣ, тако во бє(з)влажии сты(х) и бгодȣхновє(н)ны(х) прєдании ȣморає(т) (Новогородок, 1592 *ЛСБ* 213).

Див. ще **ВЕРВЪ.**

ВЕРВЪ, ВЕРВО, ВЕРВЬ *ч.* Те саме, що **вервица**: оучинивши бичь з вєрвіи всѣ(х) выгналь ис цркве (1556-1561 *ПЄ* 347 зв.); farcia, пєлєна, вє(р)въ (1642 *ЛС* 194); Ta(k)nia(e), ary(m)...тканица, вє(р)во главни(й) (Там же, 392); Вéрвь, Tuniculus (1650 *ЛК* 432).

ВЕРГТИ *див.* **ВЕРЕЧИ.**

ВЕРГТИСА *див.* **ВЕРЕЧИСЯ.**

ВЕРГУНЪ *ч.* Вергун. Вл.н.: Ювтухъ Вє(р)гȣ(н) (1649 *РЗВ* 24 зв.).

ВЕРДУНОКЪ *ч.* (*стп.* wiardunek, wiardunk, *стч.* verdunk, *свн.* vierdung) *(давня польська монета)* вердунок: дал єму яловицȣ за дєвѧт вєрдȣнковъ (1570 *Свєнц.* 71); на т(о)є попь даль вєрдоунокь широки(х) гроши тымь моужємь которьи (!) были на тоумь наданы (І пол. XVII ст. *УИ* 1911/9, 13).

ВЕРЕЗУБЪ, ВЕРОЗУБЪ *ч.* *(назва риби)* верезуб: множъство... по рєчъкахъ рыбъ, а звлаща вєрєзȣбовъ (Брацлав, 1552 *ОБЗ* 143); посла(л) єсми вм г(с)дрю моєму... і щу(к) вѧлы(х) за вєрозуба (Київ, 1555-1568 *Гр. Мат.* 1 зв.).

ВЕРЕМА *с.* (*цсл.* вєрємѧ) час, пора: алє ω(н) рє(к) до ни(х) нє ваша рє(ч) знати часы и вєрємєна которы(м) ωць положи(л) в моцы своє(и) (ІІ пол. XVI ст. *КА* 2); **смертноє веремя** — смерть: заправдȣ нє наити таковаго штобы помоглъ при смєртно(м) вєрємєни (1489 *Чет.* 52).

Див. ще **ВРЕМІЄ, ВРЕМЯ.**

ВЕРЕНЪ *див.* **ВѢРНЫЙ.**

ВЕРЕСЕНЬ *ч.* Вересень: жидóвє пєрєд' ты́мъ м(с)цы свои дорóчныи личи́ть починáли во ȣ́сєни, и пéршіи бывa(л) сєптéвріи або вєрéсєнь (серед. XVII ст. *Хрон.* 89).

Див. ще **ВРЕСЕНЬ.**

ВЕРЕСКЛИВИЙ *прикм.* *(різкий, пронизливий)* верескливий: а та(к) ся... с крико(м) и(з) гȣко(м) страшны(м) ци(м)бровє с вєрє(с)кливы(м) и крикливє ωгромны(м) голосо(м) сами повторѧючи прєправили (1582 *Кр. Стр.* 44 зв.).

ВЕРЕСКЪ *ч.* *(пронизливий, різкий крик)* вереск, виск: гȣкъ, вéрєскъ (1596 *ЛЗ* 52); Кли́чъ: Комωді́а,... кри́к', вóпль, гȣкъ, вéрєскъ (1627 *ЛБ* 53); рáзъ козла в' дóмъ привєла котóрогω слы́шавши тові́ѧ вéрєскъ мови(л) (серед. XVII ст. *Хрон.* 384 зв.).

Див. ще **ВЕРЕЩАНЬЄ.**

ВЕРЕСЧАКА *див.* **ВЕРЕЩАКА.**

ВЕРЕСЧАКЪ *ч.* Верескун, верещака. Вл.н.: Ѡлешко Верєсчакъ (1649 *РЗВ* 399 зв.).

Див. ще **ВЕРЕЩАКА.**

ВЕРЕСЪ *ч.* **1.** *(назва рослини)* верес: coris, верєсъ, верє(с) трава, звонки (1642 *ЛС* 144); erice, верєсъ трава (Там же, 182).

2. *У мн.* **вересы.** Вл.н.: та(к)жє и сє(л)[а], до то(г)[о] мє(с)та Житомєра налєжачыє, мєнови(то) Пси(с)човъ, Станишовка, Язы(н)ка, Вєрєсы... в рєа(л)ную и споко(и)ную по(с)сєсыю... старо(с)тє житомє(р)скому, пода(л) (Житомир, 1649 *ДМВН* 183).

ВЕРЕТА *ж.* Верета. Вл.н.: Иванъ вєрєта (1649 *РЗВ* 393 зв.).

Див. ще **ВЕРЕТО.**

ВЕРЕТЕЛНИЦА *ж. (вид ящірки)* веретільниця: acontia(e), вєрєтє(л)ница, ужъ (1642 *ЛС* 67).

ВЕРЕТЕНИЦА *ж. (назва риби)* макрель, скумбрія: scombrus, вєрєтєница риба (1642 *ЛС* 364).

ВЕРЕТЕННИК *ч. (частина ткацького верстата)* вал, *діал.* веретило: verticulum, вєрєтєнник (І пол. XVII ст. *Сем.* 176).

ВЕРЕТЕНО *с.* **1.** *(знаряддя для прядіння)* веретено: и(з) бѣлы(х) голо(в) нѣкоторыє хотатъ вѣдати глѹбокости пи(с)ма таємницы догма́тъ цркв҃ны(х) кото́рымъ призвоитша бы кѹдѣла з вєрєтєномъ, ани(ж)ли то́є што пи́сано пєромъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 2 зв.).

2. *(вісь обертання механізму)* веретено: ку(з)ма взалъ стали до млына ѡблапского на вєрєтєна на коробкѹ, по(д) вєрєтєна (Володимир, 1590 *ЖКК* I, 311); у Павла млынаря,... взяли... оскордовъ до млына два, веретено до кола млынового (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 402).

3. *ч.* Вл.н.: а(р)тємъ вєрєтєно (1649 *РЗВ* 304).

Див. ще **ВРЕТЕНО.**

ВЕРЕТИСКО *с.* Те саме, що **веретище**: кг(д)ы ты(л)ко застогна(в) и в вєрє́тиско оубра(в)са и жа́лова(л) за грѣхи своє та(к) достѹпи́лъ змилова(н)а бо́жого на(д) собо́ю (Острог, 1607 *Лѣк.* 25).

ВЕРЕТИЩЕ *с. (бідний одяг, лахміття; стара ряднина)* веретище: црі҃є... попєло(м) головы свои посыпова́ли, // и вєрєтищє(м) са ѡдѣвали... каючиса прє(д) б҃гмъ (п. 1596 *Виш. Кн.* 233-233 зв.).

Див. ще **ВЕРЕТИСКО.**

ВЕРЕТО *с. (рядно)* верета: Врє́тищє, власани́ца: Пла́хта, жа́лоба, жа́лобный оуби́ръ, вєрє́то, радно (1627 *ЛБ* 18); пограбили... ѹ данила ѡлє(и)ничє(н)ка... вєрєто сє(р)мя(г) двє (Вінниця, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 34).

Див. ще **ВЕРЕТА.**

ВЕРЕФИКАЦИЯ *див.* **ВЕРИФИКАЦИЯ.**

ВЕРЕФИКОВАТИ *див.* **ВЕРИФИКОВАТИ.**

ВЕРЕХА *див.* **ВАРЕХА.**

ВЕРЕЧИ, ВЕРГТИ *дієсл. док.* **1.** (кого, що, на кого, від кого, на що, чим) Вергнути, вергти, кинути, відкинути, шпурнути, *діал.* вере́чи: тогды похватили камѣна и хотѣли на нєго вєрєчи (1556-1561 *ПЄ* 383 зв.); а єслі жє рука твоя правая съблажняєт тєбє ѡ(т)сєці ю и вєрзи ѡ(т) сєбє (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 45); и ѡ(т)шє(д)ши ѡ(т) ны(х), я(к)бы мо(г), ка́мєнє(м) вєрєчи. та́кь да́лєко и припа́ль. колѣнѣ приклоняль. м҃лачи са б҃оу (XVI ст. *УЄ* № 29519, 24); Аще бо хто верже камень на высоту, мняще небесную збива́ти красоту всемиръного солнца ясного свѣтила на самого его падет тая сила (к. XVI ст. *Укр.п.* 72); Также и Давыдови бывъ прощунъ грѣхъ, за то дѣля того бывъ вержунъ овунъ у яму, што бы ся и другыи бояли грѣху, та ся каяли (XVI ст. *НЄ* 71); Вєлиѡрыбъ є(ст) яко го́ра... тако́выє ры́бы и(ж) окроу́ты пєрєвєрта́ю(т), и́ж' єсли и(х) дзва́ко(м) нє ѡ(т)стра́ши(т), албо вє́ргоу(т) въ мо́рє бочкоу якоую поро́жнюю, з' кото́рою рыба играєтъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26); Нѣкі́й ч҃лкъ идѹчи́ ми́мо обра(з) С҃псо(в) вєрг(л) ка́мѣ(н) на нє́го (Київ, 1619 *О обр.* 26).

2. *Перен.* (від кого, чого) Покинути, залишити: Богопопѹщє́нный: ѡ(т) Б҃а вєржє́ны(и) (1627 *ЛБ* 162); заслугъ своихъ которые суть вписаные въ книги живота, не вержѣте и не отпущайте (Київ, 1644 *КМПМ* II, 289).

на очи веречи (кому, що) — докорити (кому, чим), закинути (кому, що): Естли вѣруешъ и покаешъ ся постомъ и молитвою, нѣгда тобѣ на очи грѣхы твои не верже (XVI ст. *НЄ* 31).

Див. ще **ВРЪЧИ.**

ВЕРЕЧИСЯ, ВЕРГТИСА *дієсл. док.* **1.** (на кого, на що) Кинутися, накинутися: гєоргии вєрглъса на // с҃тоє тѣло єго (1489 *Чет.* 241 зв.-242);

(на кого, на що) робити нападки, напастися: нѣкоторые мещáне и прєдьмещáне грáда Лвова в ли(с)тѣхъ сýдовыхь помѣнєные. вє(р)глиса на прєложе(н)ство ста(р)шихь свои(х) дховны(х) становь навы(ш)шихь... сѹжени... бл(с)вєнства жадали (Київ, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 32, 1); моýка кр(с)наа з҆ здáна жидóвского сромóтнаа, и бáрзо взгоржéнаа, и бри(д)каа была... ѡ(т)тола шалéные з҆ заздрости срóдзє на ба са збавúтела вє(р)гли, тóє моýдрости слóво з собóю мóвили срóгою и нашпетнѣйшею смртю єго потоупѣмо (поч. XVII ст. *Проп.р.* 298);

(на що) жадібно накинутися (на що), допастися (до чого): И для того в тѣснотѣ сей малы изволяют быти: всѣ ся на широту роскоши вергли и пастыря себѣ такого своеволника (и на широтѣ роскоший скитающиеся) имѣют, который таиньство вѣка сего сына погибелнаго изобразует (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 191);

(на що, до чого) *(спрямувати свої зусилля кудись)* кинутися: Але вы, бискупи, по тому вашему обличению што учините, вержетеся, вѣм, зас до того надыманя, мовячи (1598 *Виш. Кн.* 105); Мнѡго кролє(в) было... которіи нє бы(ли) годни того абы што ѡ ни(х) писáно. абовѣ(м) загаси(в)ши слóво Бжїє. до бол҆вохва(л)ства са вéргли (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 14); Жúдовє... ѡпоустúвши єго писмо стоє... вéрглиса до úной дїкой наѹки нєпобо(ж)ной (Там же, 15 зв.).

2. (на кого, чим) Накинутися: ѡ(т)цъ вл(д)ка вє(р)гь ся на мєнє рѹкою и ко(с)туро(м) свои(м) в лицє мало мя нє проколо(л) (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1 зв.).

Див. ще **ВРЪЧИСА.**

ВЕРЕЩАКА, ВЕРЕСЧАКА, ВЕРЕШЧАКА, ВЕРИЩАКА, ВЕРИЩЯКА *ч.* Верескун, верещака. Вл.н.: перє(д)... Лво(м) Богдановичомъ Вєрєщакою, писарємъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 89); в вєрищаки ѡ(р)сли зї которы(и) ємъ єму заплати(л) ѹгорѣ (Львів,1591 *ЛСБ* 1036, 9 зв.); за доброво(л)ны(м) ли(с)то(м) записо(м) пна Федора Вєрєщаки (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 35); урожо[ны](и) панъ Прокопъ Вєрєшчака (Київщина, 1638 *ККПС* 182); Пана(с) Вєрє(с)чака (1649 *РЗВ* 18); Иванъ вєрєщака (1649 *РЗВ* 174).

Див. ще **ВЕРЕСЧАКЪ.**

ВЕРЕЩАНЬЄ, ВЕРЕЩАНА *с.* Верещання, вереск: вєрєщѹ clamo вєрєщишъ,... вєрєщати, вєрєщана, вєрєщачи (*Уж.* 1645, 69); оуслы́шали філистї́ны гóлосъ вєрєщáньа (серед. XVII ст. *Хрон.* 201 зв.).

Див. ще **ВЕРЕСКЪ.**

Пор. **ВЕРЕЩАТИ.**

ВЕРЕЩАТИ *дієсл. недок. (сильно, різко кричати)* верещати: тогды лю(д) которы(и) стоа(л) вєрєщаль голо(с) сє божи(и) а нє чєловѣчи(и) (2 пол. XVI ст. *КА* 66); вєрєщѹ clamo вєрєщишъ, вєрєщалємъ, верєщати (*Уж.* 1645, 69); насмѣва(л)сє з нихъ илїа мóвачи: вєрєщéтє гóлосо(м) бóлши(м) (серед. XVII ст. *Хрон.* 311); станѹлъ тєды Рапсакъ и вєрєщалъ голосо(м) вєликимъ (Там же, 344 зв.).

ВЕРЕЯ, ВЕРИЯ, ВЕРІА *ж.* (*цсл.* верея) **1.** *(стовп, на який навішують ворота)* верéя, бігун: ворота єго сокрушилиса и вєрєи и поломиса (1489 *Чет.* 207); я свой листъ..., у верею воротную укладаю (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 8/VI, 166); видели есмо у бакшты ворота и вереи (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 152); pessul(us), завора, вєрия, заклєпи (1642 *ЛС* 313); гдь... ворота мѣданыє сокрѹши(л) вєрии жєлѣзныи поламáлъ (серед. XVII ст. *Кас.* 25 зв.).

2. *Перен.* Ворота, брама: вы бо напєрєдъ шєдшє въ адъ сокрѹшиста смєртныя [вє]рєя (1489 *Чет.* 77).

ВЕРЖЕНЄ, ВЕРЖЕНИЄ *с.* Кидання: Аврамїасъ, штѹчка нѣкотра, а и вєржє(н)є до игры кóсткою (1627 *ЛБ* 171); iactura, вє(р)жєниє (1642 *ЛС* 223).

Пор. **ВЕРЕЧИ, ВРЪЧИ.**

ВЕРИГА, ВЕРЫГА *ж.* **1.** Ланцюг, окови, кайдани, *заст.* вериги: ихь нє могли ѡтрúмати жа(д)ными вéригами ани тыжь поýтами (поч. XVII ст. *Проп.р.* 26 зв.); Посєлствѹ́ю въ ѹза(х): свазáнъ éсмъ ѹзы жєлѣзными, молю́ въ вєрúзѣ, прошѹ звáзаный (1627 *ЛБ* 89); catena, вєрига, ужє (1642 *ЛС* 115); Вєрúга нá ноги. Compes pedis. Pedica(e). Вєрúга нá руки. Manic(a)e (1650 *ЛК* 432); *Образно:* ты... многи вєриги клєвєты и страсти ѡ(т) жидовъ прина(л) (1489 *Чет.* 229).

2. *ч.* Вл.н.: Товары(ш) василіи вєрыга на шє(ст) кони (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 87).

ВЕРИГОДНИЙ *див.* **ВѢРЫГОДНЫЙ.**

ВЕРИГОДНЫЙ *див.* **ВѢРЫГОДНЫЙ.**

ВЕРИТИ *див.* **ВѢРИТИ.**

ВЕРИФИКАЦИЯ, ВЕРЕФИКАЦИЯ *ж.* (*стп.* weryfikacija) верифікація: Которы(х) шко(д) собє протє(с)тантъ в омєшканю я(р)ма(р)ковъ помєнєныхъ... и такъ ѡ тыє шкоды своє... рєквирова(л)... и... на вєрификацию тоє протє(с)тации своєє ставил во(з)ного єнєрала воєво(д)ства Волы(н)ско(го) (Володимир, 1638 *ТУ* 307); на верефикацию того // всего, ставилъ возного,... который, въ моцъ правдивое свое реляцыи, зезналъ (Житомир, 1640 *АрхЮЗР* 6/I, 526-527); помєнєна(я) яновая ко(з)ловъская... на вєрєфикацию тоє протє(с)тации своє(и) ставила во(з)ного єнєрала (Овруч, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 164 зв.); а для верефикации и объяснения того всего ставил передо мъною, урядомъ, возьного енерала... который передо мъною... созыналъ тими слови (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 494).

ВЕРИФИКОВАТИ, ВЕРЕФИКОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* weryfikować) (що, чого) підтверджувати справжність, доказувати істинність: При которой протестацыи вышменованый п. Павел Счениевский, верефикуючи тое скарги своей, ставил очевисто передо мною возного енерала (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 155); Що всє плєнипотє(н)тъ позваны(х) вєрификовалъ авътє(н)ты(ч)ными мунимєнътами и докумє(н)тами (Житомирщина, 1639 *ККПС* 196); Плебанию зас внивечъ... оберънули так же и лавы одное не зоставили — все розобрали... што все особнымъ реестромъ у суду будетъ верификовано (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 418).

ВЕРИЩАКА *див.* **ВЕРЕЩАКА.**

ВЕРИЩЯКА *див.* **ВЕРЕЩАКА.**

ВЕРИЯ *див.* **ВЕРЕЯ.**

ВЕРКА *див.* **ВѢРКА.**

ВЕРНЕ *див.* **ВѢРНЕ.**

ВЕРНЕГОДНЫЙ *прикм.* Те саме, що вѣрыгодный: а так я бачечи ку собѣ вернегодного и заслужоного и завжды на мои послуги потребного служебника моего Ивана Тимофеевича Волынца... //... записую ему... тот подворок Черичицкий (Вільна, 1560 *АрхЮЗР* 8/VI, 76-77).

ВЕРНЕЙ *див.* **ВѢРНЕ.**

ВЕРНЕНЄ, ВЕРНЕНЪЄ, ВЕРНѢНЪЄ *с.* (чого) *(віддавання взятого)* повернення: знову на такое обельжене особы его милости удалъ, хотечи тымъ чоловѣка доброе славы,... ку верненью оного кгрунту... примусити (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 418); А кгды за(с) єго м(л) па(н) тиша ȣ єго м(л) пана Алєкса(н)дра Пясєчи(н)ско(г) ѡ вє(р)нєнъє того записȣ ȣпомина(л) вє(р)нȣти того запису нє хотє(л) (Житомир, 1618 *ЛНБ* 5, III 4056, 38 зв.); я са(м) а по (м)нє ма(л)жо(н)ка и пото(м)ки моє... на пє(р)ши(м) року станути маємо... нє закладаючи ...то(л)ко за досы(т) ȣчинє(н)є(м) и всєго зȣпо(л)на заплачє(н)є(м) вє(р)нє(н)є сєго записȣ моє(г) (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31); поводовє... до вє(р)нєня того кгру(н)тȣ... запо(з)вали (Київ, 1624 *ЦНБ* II, 23267, 1 зв.); Прото пово(д) в. м(с). на тє(р)минъ вышъ ѡ(з)начоны(и)... до наказа(н)я вє(р)нєнъя ты(х) рєчє(и), в способъ мыта побраны(х),... позываєтъ (Володимир, 1628 *ТУ* 283); войтъ туличовъский... о вернене их, быдъла панъского, просечи, пыталъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 368).

Див. ще **ВЕРТАНА.**

Пор. **ВЕРНУТИ.**

ВЕРНЕНЯСЯ *с.* (до чого) *(відновлення певних дій, справ)* повернення, вертання: отступил есми собѣ самому и потомству своему, вечне до зновеня и верненяся до нихъ и до иныхъ поступковъ правныхъ дорогу завираю... позволяю... отцу епископу Луцкому... до выкасованя и вымараня ихъ съ книгъ кгродскихъ (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 293).

Див. ще **ВЕРТАНЄСА.**

Пор. **ВЕРНУТИ, ВЕРНУТИСЯ.**

ВЕРНОСТЬ *див.* **ВѢРНОСТЬ.**

ВЕРНУТИ, ВЕРНУТЫ, ВЕРЪНУТИ, ВРЪНУТИ *дієсл. док.* **1.** (кого, що) *(віддати назад що-небудь узяте)* вернути, повернути: тыи пѣнази мають ѡни князю Роговицкомȣ вєрнȣти (Краків, 1510 *AS* III, 73); и бȣдȣ повинє(н)... листы которы(и) к томȣ имѣнью прислȣшають кнзю василью ковєльскомȣ вєрнȣти (Миляновичі, 1538 *Арх.Р.* фотокоп. № 44); клачȣ мєстъцкȣю взавъши и нє вє(р)нȣли (1552 *ОЖЗ* 120 зв.); ѡ(н)...//... тую суму пєнязє(и)... ѡлє(х)ну свищо(в)скому вє(р)ну(л) (Вільна, 1564

ЛНБ 5, II 4043, 3-3 зв.); прото конє(и) да(р)ма нє вє(р)ну нєха(и) ми даду(т) шє(ст) ма(ц) ѡвса я кони поворочаю (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 5); просимо, абы ваша милость... ратунокъ вчинити рачилъ, якобы тотъ человѣкъ своволный... // тое, отъ кого то взялъ, въ цалости вернулъ (Київ, 1575 *АСД* IV, 15-16); сє(н)ко...// будє(т) винє(н) ролѣ вє(р)нути (Одрехова, 1579 *ЦДІАЛ* 37, 1, 8-8 зв.); а(л)бо єсли бы вѣры нє мѣлъ тєды ѡномꙋ хо(ч) поша(р)паны(и) мє(м)ра(н) вє(р)нѣтє (Білий Камінь, 1620 *ЛСБ* 411); помененый свесченикъ гнидавъский тые вси речы кляшторные,... побрал... и до того часу вернуты не кажетъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 160);

(кого) ***(видати, віддати власникові-феодалу його селян-утікачів)*** вернути: и по(д)даныи кнѧзѧ его мл(с)ти, єстли бы которые, втекши ѡ(т) кнѧзѧ его мл(с)ти, по(д) ними были, маю(т) и(х) вє(р)нути кнѧзю (Варшава, 1571 *ВГ* 106);

(відшкодувати збитки) вернути: тыи ꙋси шкоды... имаю(т) быти вєрнєны и заплачєны (Кам'янець, 1510 *Cost. DB* 457);

(покрити чиїсь витрати) вернути: Приложили(с)мо бра(т)ски(х) пѣнєзи(и) на засклєпѣнѧ ѡлтара злоты(х) двѣстѣ два(д)цѧ(т) и пѧ(т), которые пни Киричинаѧ має(т) вє(р)нꙋти бра(т)ствꙋ (Львів, 1614 *ЛСБ* 1047, 4); вєрнꙋлє(м) зво(н)нику за гвоздѣ давные зло(т) 2 (Львів, 1631 *ЛСБ* 1052, 6); а еслибы старший в монастыри што зъначного зъбудовалъ або направилъ, тотъ конъть маю вернути за першимъ упоминанъемъ (Луцьк, 1642 *КМПМ* II, 235);

(відновити кому-небудь привілеї, права) вернути: и ѿт‹е›ць дей его кн‹я›зь Юрьи бил нам чолом, абыхмо половинꙋ того мыта... вєрнꙋли ємꙋ (Вільна, 1506 *AS* I, 133).

2. (без додатка) ***(прийти, приїхати назад)*** повернутися: приказꙋємъ тобє, ажбы Твоѧ Милост ꙋ Володимєрꙋ... мєшкалъ... до того часꙋ, поки Єго Милость с послꙋги нашоє вєрнєть (Вільна, 1557 *AS* VI, 22); тогожъ року... по всей Полщи землю спустошили вширъ и надолжъ и назадъ вцале вернули (поч. XVII ст. *КЛ* 87); а Патѣй, поприбіявши листы свои на костелах и въ церкви той же Успенія Пресвятое Богородицы у мѣстѣ, а самъ почалъ возы готовати у стацѣю свою на дорозѣ казалъ вернути и самъ зе Лвова утѣкъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 12);

3. (до чого) ***(у своїй діяльності зосередити увагу на чомусь)*** звернутися: до звычає(в)... єгиптіано(в) вєрнꙋти мꙋшꙋ, ꙋ котóри(х)... нароско(ш)нѣйшаѧ живота ѡстро(ст) была, всѣ дóбрє вѣдаютъ (серед. XVII ст. *Кас.* 62 зв.).

Див. ще **ВЕРНУТИСЯ, ВЕРТАТИ.**

ВЕРНУТИСЯ, ВЕРНУТИСЕ, ВЕРНУТИСѦ, ВЕРЪНУТИСЯ, ВЕРЬНУТИСЯ, ВЕРЬНУТЇСѦ, ВРЪНУТИСЯ, ВРЪНУТИСѦ, ВѢРНУТИСѦ *дієсл. док.* **1.** (кому, на кого) ***(про маєтки, майно) (знову перейти до попереднього власника)*** вернутися: я при слꙋзє свои(м) такъ стати мо(ц)но хочꙋ, якобы и має(т)ность вся ѡномꙋ сє вє(р)нꙋла (Гологори, 1605 *ЛСБ* 398); той Дворъ и плѧцъ зо всѣмъ сє вєрнꙋти въ Домъ мой маєтъ (Київ, 1615 *ПВКРДА* II-1, 20); А по смє(р)ти... малжонки моєє добра прєрєчоныє... цалє зꙋпо(л)нымъ право(м) на потомъки моє... вє(р)нꙋти и вє(р)нꙋти сє маю(т) (Луцьк, 1619 *ЦДІАЛ* 201, 4, 189, 1);

(бути компенсованим, відшкодованим) вернутися: Пово(д)лова(в), ожъ оу ву(в)ца(х) Іваниковы(х) дєся(т) золотыхъ, и ву(д) Сє(в)гєдія на 16 золотыхъ Абрамови ся вє(р)нуло, чомъ такъ право нашло, ожъ Абрамовых(ъ) пѣнязыи булшє оу тумъ орєку, то пупъ Ігнатъ половина вє(р)ни (Бенедиківці, 1603 *ІІЗУжг.* XIV, 223).

2. (до кого, чого, із кого, чого і без додатка) ***(прийти, прибути чи приїхати назад)*** вернутися, повернутися: архангл҃ъ(ж) Михаилъ вєрнꙋлсѧ съ ороужиє(м) своимъ (1489 *Чет.* 72); тако(ж) лю(дї) поимани ꙋ битва(х) и на сторожа(х)... абы сѧ вєрнꙋли с обꙋдвꙋ сторѡ(н) (Ясси, 1510 *Cost. DB* 470); а връноувшисѧ зготовали ароматы и миро (1556-1561 *ПЄ* 329 зв.); ѡныи фо(р)маны..., нє доєжчаючи Крупоє,... такъ сѧ они наза(д) в Луцку вє(р)-нули (Луцьк, 1565 *ТУ* 110); ꙋря(д)никъ... вжє назадъ вє(р)нувшися с по(д)водами додому єха(л) (Ляхів, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 41); И кгды рéклъ, я єстє(м), вєрнꙋли сѧ наза(д) и пали на зємли (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 69); Прєто росказꙋє(т) имъ, абы сѧ вєрнꙋли з войны додóмꙋ своєго (серед. XVII ст. *Кас.* 108); на мѣстєчко... ꙋдарили были, лєчъ козаци...

ѹслышали звонωвъ велики(х) кгвалтъ, ве(р)нулися,... ωпановали монасти(р) нѣмцωвъ ωдразили (серед. XVII ст. *ЛЛ* 169); **назадъ вернути ся** *(про сонце)* зійти: Въспатиса слнце: Назадъса вернѹло слонце (1627 *ЛБ* 23);

(вийти з небезпечного або незручного місця) вибратися: тѹю глѹбинѹ знашо(л) є(с)ми, с котрои погра(з)нѣвшїй, николи же вѣрьноутїса не може(т), Которїи(ж) то менены(и) ро(в), яма, глѹбина, пропа(ст) (1599 *Виш. Кн.* 214).

3. (до чого) *(перейти назад з одного стану в інший)* вернутися: ω(т) смрти до живота трѹдно са верноути (поч. XVII ст. *Проп.р.* 167 зв.); *Образно:* Ѡхъ мнѣ нен'дзномѹ, кѹ ω(т)хоженью сме(р)телномѹ волокоу(т) ма бѣдного. поневолѣ ωпѹщаю свѣ(т), и идоу звазаный ω(т)коль верноутися не єстъ речъ можнаа (Острог, 1607 *Лѣк.* 122); **зъ мертвыхъ живо вернутися** — ожити, воскреснути: Нинѣ тотъ ихъ жаль, въ потѣху ся имъ обернулъ, гды ся Учитель ихъ зъ мертвыхъ живо им вернулъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 175).

4. (до чого, к чому) *(у своїй діяльності зосередити увагу на чомусь)* вернутися (до чого): Але моусимо(с) връноути єще, до розознана днешней повѣсти, ωколо встана з мртвы(х) сна бжїа (XVI ст. *УЄ* № 29519, 43); але са врънѣмъ до исторїй ωного цра (Там же, 216); Но ωставивше ва(с) ω то(м) тѹрбовати за(с) до речи верне(м)са ведѹще(и) к' присмотрению того чѹда овдешнего, проти(в) чѹдѹ берести(и)ско(му), бѹде(т) ли са согласовати ро(з)сѹжайте (1598 *Виш. Кн.* 305); але вѣрнѣмса до тексоу (поч. XVII ст. *Проп.р.* 218 зв.); Но вернувшися паки до скаржина самохвалного "мудрѣ", пытаю тебѣ (1608-1609 *Виш. Зач.* 223); Але вернѹвшиса до речи ω(т)кола са ω(т)стѹпило // Послѹхаймо иныхъ Бл(с)венныхъ Ѡцовъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 212-213).

5. (до чого, к чому) *(відновити, розпочати наново те, що було)* вернутися (до чого): єще вѣрнѣмса къ словоу (1489 *Чет.* 155 зв.); Артыкулы певные, на которые огледаютсе люде народу Руского, не хотечы зъ Рымляны до единоцства а згоды першое вернутисе, которая передъ тымъ бывала (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 120); вернѣ(м) са зновѹ до ωнои славы (поч. XVII ст. *Проп.р.* 271); на потым былъ старшимъ на(д) розбойниками през' мнωго лѣтъ, и зновѹ пре(з) стые англъскїе роуки былъ позысканъ // и ω(т) дорогъ и ве(р)тѣповъ розбойницкихъ, до пер'ши(х) верноу(л)са цнотъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 85-86); вернѣ(м)са до краснои онои згоды (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 169); отець... идеть съ тымъ листомъ... до того котляра, абы вже мижъ собою а ж(о)ною своею конець учинивъ: любо самъ до неи вернувся, любо ей листъ волный замужъ ити далъ (Чернігів, 1648 *АЮЗР* III, 157); стережиса абы(с)... до заба(в) и ωбычає(в) свѣцки(х) не вернѹлса (серед. XVII ст. *Кас.* 56 зв.); **вернутиса на старое** — повернути на старе: нехай далей не мысла(т) верноутиса на старое (поч. XVII ст. *Проп.р.* 139).

6. (від чого) Відвернутися: а веджє то єще болший дивъ, же тые, которые были познали дорогѹ правды, вернѹлиса ω(т) преданыа имъ // стыа заповѣды, лѣпше было имъ не познати, анѣжли познавши въспакъ обернѹтиса (Острог, 1587 *См. Кл.* 18 зв.-19).

Див. ще **ВЕРНУТИ, ВЕРНУТИСЯ.**

ВЕРНЫЙ *див.* **ВѢРНЫЙ.**

ВЕРНѢНЬЄ *див.* **ВЕРНЕНЬЄ.**

ВЕРОВАТИ *див.* **ВѢРОВАТИ.**

ВЕРОВКА *ж.* Мотузка, мотузок: Вервїа: Веровки, поворѡза (1627 *ЛБ* 15); веро(в)ка (I пол. XVII ст. *Сем.* 88).

ВЕРОЗУБЪ *див.* **ВЕРЕЗУБЪ.**

ВЕРСТА, ВЕРЪСТА, ВОРСТВА, ВРЪСТА *ж.* *(міра віддалі)* верста, верства: было дороги л. версть (1489 *Чет.* 206); костровъцы... шли тымъ болото(м) на полъторы ве(р)сты ажъ... до дороги (1546 *ОГ* 8 зв.); Ставы гатьми занатые ωди(н) на каменьцы по(д) замъкомъ а дрѹгы(й) на тетереви ωтъ замъкѹ з ве(р)стѹ видети (Житомир, 1552 *ОЖЗ* 122 зв.); Замокъ ωстеръски(и)... ωтъ границы земъли черъниговъское в мили на речьце ωстръ ωтъ десны ѹ веръсте на старомъ городищи ωколо церъкви старода(в)ное (1552 *ООЗ-1*, 47); Поприще: Мила,... в то(и) замыкаєтса, а крокωвъ... а връста, патаа часть милѣ полскои (1627 *ЛБ* 88); worstwa piąta czesc mile (Жовква, 1641 *Dict.* 97); Верста. Quinta pars mi[l]liaris (1650 *ЛК* 432); **верста ве-**

ликая — *(різновид версти)* велика верста: по(д)старости(й) берєстє(и)ски(й)... повєлъ насъ болото(м) до третєго // ωстровка... на вє(р)сто великою (1546 *ОГ* 18 зв.-19).

ВЕРТАНЄСА *с.* Те саме, що **вертана**: Възвратъ: Верта(н)єса, Вороти (1627 *ЛБ* 18).

Пор. **ВЕРТАТИСЯ.**

ВЕРТАНА *с.* Вертання, повернення: Вєсєлоє вы(й)та часто смо(т)ноє вє(р)тана роди(т) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 20 зв.).

Див. ще **ВЕРТАНЄСА.**

Пор. **ВЕРТАТИСЯ.**

ВЕРТАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(віддавати назад що-небудь узяте)* вертати, повертати: и... ωбєща(л) вся я(ж) єси пограбилъ в монастыри вєрнути што и до нинѣ нє вертаєшъ, держи(ш) нє правдоючи (Вільна, 1594 *ЛСБ* 251, 1 зв.); много таковы(х)..., котории боудучи та(к) зпроста принати в' манастира(х), важилоса з вєлики(м) блю(з)нѣрство(м), приводити манастыръ до того, абы и(м) верта(л) що з собою внєсли (серед. XVII ст. *Кас.* 34 зв.).

2. *Перен.* (до чого) *(відновляти, розпочинати наново те, що було)* вертати: ср(д)ца нашєго боиныє тулана до розмы(ш)лана ω Г(с)ду наза(д) вертати (серед. XVII ст. *Кас.* 67 зв.).

Див. ще **ВЕРНУТИ.**

ВЕРТАТИСЯ, ВЕРТАТИСА, ВРЪТАТИСА *дієсл. недок.* **1.** *(іти, їхати, летіти назад)* вертатися, повертатися: а кто боудєть на поли нєхай са нє врътає(т) наза(д) брати одєяніа своєго (1556-1561 *ПЄ* 102); Лишъ малженокъ ѣдеть з двора — Внетъ тутъ молодыковъ чвора! Зъ ними учты и беседы — Не вертайся, мужу, теды! (Луцьк, 1575 *КС* XXV, 98); котори(и) на роли нєха(и) са вза(д) нє вє(р)тає(т) взати ша(т) свои(х) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 25 зв.); той бовѣ(м) Авраамови вертаючемуса ω(т) побою принєслъ хлѣбъ и вино (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 204); Очомъ минувши до гробу ся вертаю. И жалосныи лзы мои выливаю (Львів, 1630 *Траг.п.* 167); Голуби... хотай ихъ ω(т)ганают' зась до Панωв' своѣх' вертают'са (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 340);

(на що, до чого) *(у своїй діяльності зосереджувати увагу на чомусь)* повертатися (до чого): повертатися до попередньої думки, викладу і т.ін. при написанні чого-небудь: Паки вертаюся на свою зачатую речь (1608-1609 *Виш. Зач.* 217); Вертаюса до Гєнеалогіи (Київ, 1623 *МІКСВ* 71); вдалє(м)са прудко в повѣсть, которую(м) бы(л) ωбѣцалъ захова́ти на мѣйсцє єи вла(с)ноє; для того са до прє(д)са взатиа вертаю (серед. XVII ст. *Кас.* 11 зв.).

2. *Перен.* (до чого) *(відновлювати, розпочинати наново те, що було)* вертатися: Варуйса и того, абы... пыхи... нє воскрєси(л)... то що юж' зопсовалъ...//... бо бы то была досы(т) мѣзєрнаа рѣчъ гды быс҆ь... зачиналъ до нѣкчємны(х) речи(й) вертатиса (серед. XVII ст. *Кас.* 56 зв.-57).

3. (від чого) Відвертатися, відхилятися: Кождый тєды который са ω(т) грѣха вертаєт', а стыхъ и страшны(х) таи(н) причащаєт'са, причиною до вєсєлова(н)а бываєтъ Оцу и Бгу (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 34).

ВЕРТЕПЪ, ВЕРЪТЕПЪ, ВРЪТЕПЪ, ВРЪТЕПЬ, ВРЪТОПЬ *ч.* **1.** Печера, ущелина; яр: вєли на(с) кнзи збаражьскиє... до... вє(р)тєпа... мєнячы быти знаки камєньємъ складєныє (1546 *ОГ* 79 зв.); гωры лѣсы єзера вертєпы везєньа яскинѣ и прωпасти моймъ зданьємъ бєз'пєчнѣйшїє, абовѣмъ в ты(х) пр(о)роцы албо мєшкаючи албо погроужєни боудучи // пр(о)р(о)ковали (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 84 зв.-85); А Іс, боудоучи в Гєп'симанїи, на ωной сторонѣ потока кєдръскаго, гдє(ж) бы(л) врътєпь, поча(л) оучнико(м) свои(м) явнѣ мовити (XVI ст. *УЄ Трос.* 55); Ѡбыватєлѣ пєршїи, и мєщанє прєд'нѣйшїи того мѣста соутъ: патриархове, пр(о)р(о)ци... постници,... поустын'ножитєлѣ... тулающиися въ гωрахъ, и пустынахъ, въ вертєпѣхъ, и въ пропастєхъ зємныхъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 71 зв.); crypta, вє(р)тєпъ, пєщєра (1642 *ЛС* 148); скрилъ ихъ по н. мужєвъ в' двохъ вертєпахъ, и живилъ єсмъ ихъ хлѣбомъ и водою (серед. XVII ст. *Хрон.* 311); Вертєпъ, пєщєра. Specus. Spelunca. Cauerna. Antrum (1650 *ЛК* 432).

2. *(убоге, нуждене приміщення; стайня)* вертеп: во вє(р)тєпѣ а нє в за(м)ку или палаца(х) са роди(т) (1598 *Виш. Кн.* 287 зв.); народилса бъ...//... в оубогомъ врътєпѣ (XVI ст. *УЄ* № 29519, 176-176 зв.); бы(л) врътопь посрѣ(д) мѣста. а в' то(м) врътопѣ была шопа, гдѣ гостѣ ставали (к. XVI ст. *УЄ*

№ 77, 189 зв.); то всє для сп(с)ніа нашего. бо для того оубогω, и в' подломъ вертєпѣ нарωдилъ са (поч. XVII ст. *Пчела* 42); В Вертє́пѣ нєндзномъ, в пєлю́шкиса повивае́т', И в яслє(х) быдла́тъ нєрозоу́мныхъ спочиваε(т) (Львів, 1616 *Бер.В.* 69); Въ убогомъ вертєпѣ Христа треба шукати (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 814); Сн҃ъ Бж҃їй в тє́мный вєртє́пъ странствоу́єтъ, И на́ зємли доброво́лнє нищєтоу прїи́моуєтъ. И на́мъ вѣчноє бога́тство в' Нб҃ѣ готоуєтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 25).

3. Сховище або місце гульбища злочинців, розпутників і т.ін.: до(м) мо(и) до(м) єст' мл҃твы, а нє вєрътєпоу, и ко(р)чмы, и яръма(р)коу (п. 1596 *Виш. Кн.* 258 зв.); сами... домъ Божый (молитвеный) вертепомъ разбойническимъ называли (Вільна, 1599 *Ант.* 939); А ω млодє(н)ци ωномъ, кото́рый... на по́тым былъ ста́ршимъ на(д) розбойниками прєз' мнωго лѣтъ,...// и ω(т) доро́гъ и вє(р)тє́повъ розбо́йницкихъ, до пєр'ши(х) вєрноу(л)са цнотъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 85-86).

ВЕРТОГОЛОВЪ *ч. Діал.* Вертиголов "той, хто має звичку крутити головою". Вл.н.: Мєщанє... //... гавърило ровъ... пашъко вє(р)тоголо(в) (1552 *ОКЗ* 40-40 зв.).

ВЕРТОГРАДАРЬ *ч.* (*цсл.* вьртоградарь) садівник, городник: Вертогра́дарь. Hortularius. Olitor (1650 *ЛК* 432).

ВЕРТОГРАДНИЙ, ВЕРТОГРАДНЫЙ *прикм.* Городній, садовий: olitori(us) вє(р)тогра(д)ни(й) (1642 *ЛС* 291); Вєртоградный. Hortensis. Olitorius (1650 *ЛК* 432).

ВЕРТОГРАДЪ *ч.* (*цсл.* вєртоградъ, вьртоградъ) сад, город, *заст.* вертоград: hortus, hortulus, вє(р)тоградъ, ωгра(д) (1642 *ЛС* 220); Вєртогра́дъ. Hortus (1650 *ЛК* 432).

ВЕРТѢТИ *дієсл. недок.* **1.** Вертіти, свердлити: inforo... вє(р)чю, провє(р)чую (1642 *ЛС* 236); Верчу, terebro (*Уж.* 1645, 68).

2. *Перен.* (о що) *(про суперечку, судову справу тощо)* вестися, відбуватися: тая справа до и(х) м(л) пановъ Инъквизиторовъ на то є(ст) ωдослана и ω то мєжи сторонами вє(р)титъ (Кременець, 1637 *ЦДІАЛ* 765, 1, 11, 1 зв.).

ВЕРТѢТИСА *дієсл. недок.* (перед чим) Вертітися. ◇ **вєртѣтиса прєдъ очима** — вертітися на думці, не сходити з-перед очей, стояти перед очима: ω і҃сє прєсла́(д)кый!... кды ω твои(м) прєωбражєнїи мо́вити починаю́, ба(р)зо сро́кгаа твоа стра(ст) зара(з) вєрти́тса прє(д) ωчи́ма моими (поч. XVII ст. *Проп.р.* 270 зв.).

ВЕРУТНЫЙ, ВЕРУТЪНЫЙ, ВѢРУТНЫЙ *прикм.* (*стп.* wierutny) справжній, цілковитий; завзятий; страшний: А як' лотръ вѣроутный оупившиса доуха здрады,... нє можєт' са насытити злости: так' и хр(с)тїанє ωкрєщєны Дх҃омъ ст҃ымъ, прожни злости бываю(т) (Вільна, 1627 *Дух.б.* 339); Скврънавый, злосли́вый, нєцнотли́вый, лотро́вскїй, вєроутный, нѣчо́го до́брогω (1627 *ЛБ* 166); помененые принципалове... злость свою верутъную до моровъ и злупеня, зъ врожоное своее каимовское верутности, на стан шляхецький завзятое и заостроное, слугъ роспудивши албо позабивавши, могли быти тым способнейшие до луповъ взятья (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 245).

ВЕРУТНОСТЬ *ж.* (*стп.* wierutność) *(про щось негативне)* цілковитість, справжність; завзятість: помененые принципалове... злость свою верутъную до моровъ и злупеня, зъ врожоное своее каимовское верутности,... слугъ роспудивши албо позабивавши, могли быти тым способнейшие до луповъ взятья (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 245).

ВЕРУЧИЙ *прикм.* Вірчий. ◇ **листъ веручий** *див.* **ЛИСТЪ[2].**

ВЕРУЮЧИЙ *див.* **ВѢРУЮЧИЙ.**

ВЕРХАМИ *присл. (сидячи на коні)* ве́рхи: килкадесятъ чоловика выкотцовъ зъ рознымъ оружемъ... приехавши до маетности ее милости панее Чолганское дедичное,... одни верхами, а другии санями... подданыхъ... пяти... выкотыли и зовсимъ забрали (Луцьк, 1623 *АрхЮЗР* 6/І, 438); шестъдесятъ человека, верхами и пешо (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 116).

Див. ще **ВЕРХОМЪ.**

ВЕРХМЕНЕНЫЙ *прикм.* Те саме, що **верхумененый:** вси вє(р)хмєнєныє свє(т)ки зго(д)нє и ω(д)носта(и)нє ув о(д)но слово со(з)нали (Житомирщина, 1595 *ККПС* 66).

Див. ще **ВЕРХУМЕНОВАНЫЙ, ВЕРХУПОМЕНЕНЫЙ.**

ВЕРХНИЙ, ВЕРХНІЙ, ВЕРЪХНИЙ, ВРЬХНИЙ *прикм.* **1.** *(який міститься, знаходиться зверху, вище чого-небудь)* верхній, горішній: вси вежи... с помосты... сере(д)ними ве(р)хними (1552 *ОКЗ* 32 зв.); А ѡтъ тоє вежи пошла стєна мꙋрованаѧ чере(з) перекопъ ажъ до замъкꙋ ве(р)хнего (Луцьк, 1552 *ОЛЗ* 168); Што есмо мели впредь (!) писа(н)но(м) ключи а постановлен'но(м) в сеи книзє, пре(д) сты(м) єв(г)лісто(м) ма(т)ѳеємъ, по(д) дъш'кою връхнєю на ко(то)рой то есть выѡбражен'но распатіє га ба (1556-1561 *ПЄ* 443); А водꙋ те(ж) маеть та(к) де(р)жати якобы ве(р)хнего млына не затопи(л) (1566 *ВЛС* 82); не мѣню тꙋ покритѧ вѐрхнего, а́ле стѣны и все внꙋтръ црквноє (Вільна, 1596 *З.Каз.* 69); Ключѣ ве(р)хнихъ кгмаховъ домꙋ поповского ꙋ Стефана хомича (Львів, 1608 *ЛСБ* 1043, 11 зв.); Плєснѣ: Плєсна но́жнаѧ, врѣх'нѧа ча́сть стопы но́жнои (1627 *ЛБ* 82); Вѐрхній рωгъ держи́тъ вы́шнюю стѡ́ронꙋ, ни́жній, ни́жнюю, а сере́днїе, и побо́чныѣ сторо́ны на двѡ́хъ боковы́х' рога́хъ лежа́тъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 778); supern(us), ве(р)хни(й), го(р)ни(й) (1642 *ЛС* 389); Не бꙋдешь бра́лъ в заста́вѣ з' исподне(го) и верхнаго ка́менѧ млы́нского (серед. XVII ст. *Хрон.* 157);

зовнішній: Прото(ж) ту(т) хто боитсѧ гда бга..., неха(и) томꙋ добре сѧ присмотрить очима верхніми, и внꙋтрьними (Острог, 1587 *См. Кл.* 21 зв.).

2. *(який одягається поверх білизни або вбрання)* верхній: скꙋтъ, ве(р)хнеє ѡдѣнье, а́л'бо пла(х)та (1596 *ЛЗ* 76); ѳωма Стыи... мѣлъ вѣрꙋ на сωбѣ, я́ко ша́тꙋ вѐрхнюю (поч. XVII ст. *Пчела* 46 зв.); у мене Леонтия дякона узели... сукню верхнюю, фалендишовую (Володимир, 1612 *АрхЮЗР* 1/VI, 410); Ри́за, ѡдѣа́нїе, ѡде́жда: ша́та, ба́рва, пла́щъ, вѐрхнеє ѡдѣнье (1627 *ЛБ* 109); Ры́за,... Вѐрхнѧа сꙋкнѧ (Там же, 166); Фелѡ́нъ: Вѐрхнїи Ри́зы сщенническїи. Те́жъ, ѡпонча, абѡ Ша́та вѐрхнѧѧ ω(т) дожчꙋ (Львів, 1642 *Жел. П.* 8); Ма́ютъ те(ж) и носѧ(т) шкаплѣрики, по(д) ѡдѣнѧ(м) вѐрхни(м) (серед. XVII ст. *Кас.* 6); припоясалъ егω по(д) верхнюю сꙋкню на правомъ бокꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 174);

(який натягається поверх чого-небудь) верхній: побрал... постелъ критая китайкою чиръвоного кармазину, насыпъки дрилиховые, а наволочки двои веръхние одны швабского, а другие флямского полотна, с простирадлами (Луцьк, 1632 *АрхЮЗР* 1/VI, 653).

3. *(близький до витоків, початку річки)* верхній: а заты(м) повели на(с) старци пустыньски(и) ω(т) верхне(г) оустья рѣ(ч)ки злѣнки дорогою старою (Київ, 1508-1523 *ПИ* № 5); Били намъ чоломъ... вси чернцы того манастыря, абыхмо имъ дали островокъ Обрубный за рѣкою за Днѣпромъ, на верхнемъ концы Чорторыи (Київ, 1560 *АЮЗР* I, 151).

4. Головний, верховний: кг(д)ы ки́ноулъ ро(з)скѡ́ю рꙋшили́сѧ ѡ́кроу́ти восковыи из лю(д)ми призываючи бого(в) свои(х) на помо(щ), верхних' и ни́зки(х) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 69).

Див. ще **ВЕРХОВНЫЙ, ВЕРХОВЫЙ.**

ВЕРХНИКЪ *ч.* Вершник, верхівець: Чого кгды ся довѣдалъ Кирил, сам до патріархи... єхалъ, а там в тропы за Грегоркомъ верхниковъ своихъ послалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 29).

ВЕРХНІЙ *див.* **ВЕРХНИЙ.**

ВЕРХОВЕ, ВЕРХОВЪЕ *с.* **1.** *(верхня частина дерева)* крона: якъ дерево в которо(м) бо(р)ти и(х) будꙋт ѡбалитсѧ... во(л)но имъ ꙋле(и) з бо(р)тью выпу(с)тити и выве(з)ти а ве(р)ховъе коре(н) ѡставити в пꙋщи (1566 *ВЛС* 86 зв.).

2. *(верхня течія річки, а також місцевість, що прилягає до неї)* верхів'я, верхоріччя: от того лѣса Мокрого... ажъ до верховя Сѣчи (Володимир, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 128); тым шляхом аж до верховя речки Мирутинки (Там же, 129).

Див. ще **ВЕРХОВИНА, ВЕРШИНА.**

ВЕРХОВИНА, ВЕРХОВИННА, ВРЪХОВИНА *ж. (верхня течія річки, а також місцевість, що прилягає до неї)* верхів'я, верхоріччя: а хотаръ... монастирꙋ... по връховинах добровеца, до полѣни седмих липь (Сучава, 1503 *Cost.S.* 260); вша мл(ст)... поча(в)ши ω(т) того ме(ст)ца ꙋв однꙋ сторонꙋ к ве(р)ховине речки лопени: и лопенею а(ж) до ꙋстъя ее где ꙋ собокъ ꙋпала... всѣ кгрꙋнты пана по(д)коморого... на себе забра(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25); ω посаже(н)е на кгрунъте поводово(м) селъ Костюко(в), Я(ц)ко(в), Кошпоровъки и Мокиевъки по ве(р)ховина(м) ре(ч)ки Кра(с)ное (Шумськ, 1639 *ККПС* 220); не ω(д)то(л) ω(д) ре(ч)-

ки ω(л)шанъки дукътъ сво(и) зача(т) мєлъ, але ω(д) вє(р)ховинъ рєчокъ Кра(с)ноє и Кривоє (Київщина, 1639 *ККПС* 239).

2. *Перен. (найвищий ступінь чого-небудь)* вершина: Явлéніє... позвéрхность яковóй рéчи, верховинны, высóкость (1627 *ЛБ* 160).

Див. ще **ВЕРХОВЄ, ВЕРШИНА.**

ВЕРХОВНЫЙ, ВЕРХОВНІ, ВЕРЬХОВНЫЙ, ВРЪХОВНЫЙ, ВРЬХОВНЫЙ *прикм.* **1.** Верховний, головний: Чтыри же бл҃говѣстіа да(ст) на(м) прикладно занє съборны(м) и връховны(м) четырє(м) добродѣтєлє(м) (1556-1561 *ПЄ* 16); Теплѣйшій по вѣрє, и верхóвный въ ап(с)лєхъ, ап(с)лъ пéтръ, слы́шачи ω(т) х҃а, ты́є слова... иди за мѧ сатана, погоршєньє ми єстєсь (Острог, 1598 *Отп.КО* 12 зв.); сесѣ люде слѣпыи были послушны за вѣсть Христову, якъ ожививъ дѣвку церковного ч҃лвѣка верховного (XVI ст. *НЄ* 108); Видиши ли, госпоже Доминикие, як пан Юрко... на верховный христов степень вскочил и в гордость мнѣния... впал (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 189); pra(e)sul, вє(р)ховни(й) нача(л)ни(й), старѣ(й)шина (1642 *ЛС* 328); Вєрховный. Supremus. Pr(a)cipuus. Coryf(a)eus (1650 *ЛК* 432);

(епітет апостолів Петра і Павла) верховний: а кто бы сѣ покꙋсиль ‹нашего дааніа и потвръжденіа порꙋш›ити, таковыи да єсть проклат ωт господа бога... и ωт сватых в҃і апостоль връхωвных, пєтра и павла (Сучава, 1503 *Cost.S.* 261); А хто бы(л) таковы(и)... сию книгꙋ ꙋкрасти... да бꙋдє(т) кля(т)ва... вєрховни(х) апо(с)то(л) Петра и Па(в)ла (1600 *УИ* 1911/2, 14); Ты́є С҃тых' Вєрхóвных апостолъ Пєтрá и Пáвла слова... збыли́сѧ (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 23); Рабы́ни Вєрхóвного Пєтра звитѧжáєтъ, А мєнє мнóзство грѣхóв' лютѣ побѣж(д)ає(т) (Львів, 1631 *Волк.* 7 зв.); Єдинꙋ ясно(ст) бω(з)тва съ ω(т)цєм', Пéтръ вєрхóвный ясно вызнавае(т) Той тѧ С҃номъ Б҃га живогω называ́єтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 72).

2. *(призначений для верхової їзди)* верховий: Конь єздный, верховный (1584 *АЖМУ* 107); сънꙋзникъ: ѣздный, вєрховны́й (1627 *ЛБ* 128).

3. *У знач. ім.* Вершник, верхівець: вса́(д)ни(к), кóнъны(и) вєр'хо(в)ны(и) (1596 *ЛЗ* 35); equites, ве(р)хо(в)ні на коню (І пол. XVII ст. *Сем.* 78).

Див. ще **ВЕРХНИЙ, ВЕРХОВЫЙ.**

ВЕРХОВНѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* Найвищий: Ко просвѣщению жь, по Дѣонисию Ареопагиту..., первы степѣнь — очищение; от очищения входит в просвѣщение; от просвѣщенья — в совѣршение и крайнѣе верховнѣйшее благословие (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 238).

Пор. **ВЕРХОВНЫЙ.**

ВЕРХОВОДКА *ч.* Верховодка, верховідка. Вл.н.: Анъдрѣ(й) вє(р)хово(д)ка (1649 *РЗВ* 445).

ВЕРХОВОДЪ *ч.* Верховод. Вл.н.: Курило Верховодъ — дымъ 1, сыновъ мае два (Веледники, 1595 *АрхЮЗР* 6/І, 249).

ВЕРХОВЩИЗНА, ВЕРХОВЪЩИЗНА *ж.* Грошова феодальна повинність для забезпечення верхового перевезення службових осіб: Вє(р)ховъщи(з)нꙋ бєрєть староста жъ с кожъдого домꙋ (1552 *ОВол.З.* 199); И вжо они... мытъ Господарскихъ... капщизны и верховщизнъ платити... не маютъ (Вільна, 1564 *РЕА* II, 132).

Див. ще **ВЕРХОВЩИНА.**

ВЕРХОВЩИНА *ж.* Те саме, що **верховщизна:** И тежъ не маютъ на нихъ верховщины брати зъ огородовъ (Краків, 1532 *АрхЮЗР* 5/І, 33).

ВЕРХОВЪЄ *див.* **ВЕРХОВЄ.**

ВЕРХОВЫЙ *прикм.* **1.** *(який знаходиться зверху, вище чого-небудь)* верхній: Съ ωстрога сторожи ꙋ воротъ ωдинъ ꙋ вєрховы́хъ а дрꙋги(и) ꙋ низовы(х) (1552 *ОЧерк.З.* 4 зв.);

(який міститься, знаходиться наверху, зверху кого-небудь) верхній: и многосѧ трафлѧє(т) я(к) дво(м) бор'цє(м) бóрꙋчи(м)сѧ то томꙋ, то сємꙋ наврь(х) вы́скочити, а того по(д) сєбє по(д)г'бати, то томꙋ за(с) зысподꙋ вы(м)кнꙋтисѧ, и вє(р)хового наспо(д) пєрєвє(р)нꙋти (п. 1596 *Виш. Кн.* 252 зв.).

2. *(який знаходиться ближче до витоків, початку річки)* верхній: Замокъ чє(р)каски(и) ω(т) трє(х) годовъ лю(д)ми добродєрє(в)цы, то єстъ волощаны поднєпрьскими верховыми справою дєръжавъцы могилє(в)ского нєкгды фєдора Баки роблєнъ з дєрєва соснового (1552 *ОЧерк.З.* 4).

3. *(який їздить верхи)* верховий: Въса́дникъ: Кóнный, вєрховы(и) чловéкъ на кони (1627 *ЛБ* 22);

у знач. ім. верхівець, вершник, верховий, -вого:

яко жъ и тор, або шляхъ возовый и конный верховыхъ видилемъ з села Колпытова гостинцем ку Турему полю, знать же проважено (Володимир, 1615 *АрхЮЗР* 8/III, 544).

4. *У знач. ім.* Верховий. Вл.н.: Лавринъ Верховы(и) (1649 *РЗВ* 386).

Див. ще **ВЕРХНИЙ, ВЕРХОВНЫЙ.**

ВЕРХОМЕНЕНЫЙ *див.* **ВЕРХУМЕНЕНЫЙ.**

ВЕРХОМЪ, ВЕРЪХОМЪ, ВРЪХОМЪ *присл.* **1.** *(по верхній частині, у верхній частині чого-небудь)* верхом: а хотаръ... монастирꙋ... на конєць бꙋковини, опат връхωм дꙋбро‹в›ою (Сучава, 1503 *Cost.S.* 260); верхомъ Кудрявца въ долину Хвосчову (Київ, 1539 *АрхЮЗР* 1/VI, 28).

2. *(сидячи на коні)* верхи, верхом: Закревский при ней могъ ехати веръхомъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 421); Алє моє бы зда(н)є такоє жебыстє вм кого... вє(р)хомъ з листы прислали же ю(ж) робота почала ваковати (Кам'янець, 1609 *ЛСБ* 433, 1).

Див. ще **ВЕРХАМИ.**

ВЕРХОСЕДНО *присл., ірон.* Зверху, у верхах: А ты, костел латинский,... весь вѣк свой о том упражняеш..., абы ся не оного небѣсного седалица доступил..., але жебы еси тя на земли..., гордосного преложенства и старейшинства, верхоседно именованного, бынамнѣй не снижил (1608-1609 *Виш. Зач.* 227).

ВЕРХУ[1] *присл. (про написане)* раніше, вище: хто на рок нє станєть, мают тыи приꙗтєли наши на тот рок зьєхавши сꙗ, промєжкꙋ нами чинити и во всєм поступовати, як в листєх наших вєрхꙋ написано (Задиби, 1531 *AS* III, 393).

ВЕРХУ[2], ВРЪХУ *прийм. (з род.) (виражає просторові відношення, вказує на розташування чогось біля чогось або над чимось)* вище; понад, поверх: ѡболокъ свѣтєлъ восхитилъ мꙗ и поставилъ мя вєрхоу горы, прє(д) // ѡцємь нєб(с)нымъ (1489 *Чет.* 372-372 зв.); Штос дотычет бродꙋ Гринкова волно князю Ковєлскомꙋ в том мѣстцꙋ став засыпати, а мнѣ гдѣ сꙗ подобаєт, вєрхꙋ того єго ставꙋ, такжє волно став засыпати (Ковель, 1538 *AS* IV, 168); Кды моу(ж) ω(т) своєи жєны а(л)бо жєна и(з) и(н)ши(м) живє(т) възми воло(с) є(и) з главы ты(м) посыпа(и) връхоу лона и лꙗ(з) з нєю нє боудє(т) и(н)ши(х) любити // ωпрочъ моужа своєго (XVI ст. *УТ* фотокоп. 12-12 зв.); а нбо свόимъ порꙋшєнамъ; и обрόтом. прєнόсит // слнцє, съ звѣздáми: ω(т) востόка на зáпадъ; и днь творитъ вéрхꙋ зємлѣ; а нόщъ по(д) зємлєю (Почаїв, 1618 *Зерц.* 17 зв.-18); А та(к) во(з)ны(и)... ω(г)лєда(л) тєло забитоє. А напро(д) в головє вє(р)ху (чола)... двє раны тятыє (Житомир, 1650 *ДМВН* 202).

ВЕРХУМЕНЕНЫЙ, ВЕРХОМЕНЕНЫЙ, ВЕРХУМИНЕНЫЙ, ВЕРХУМѢНЕНЫЙ *прикм.* Вищезгаданий, вищеназваний: Хємꙗ маєт тоє жито заплатит... на тотжє рок, вєрхꙋ мєнєный (Краків, бл. 1531 *AS* III, 391); А хотя бы(х)мо тє(ж) кому заграни(ч)никомъ при граница(х) ты(х) вє(р)хумєнєны(х) зємли имє(н)я сєла и люди дали, то(г)ды таковыє маю(т) с того служити вєликому княз(з)ству лито(в)скому (1566 *ВЛС* 1); служебник мой верхуминеный будет повинен... тые пенези... отдати (Камінь, 1567 *АрхЮЗР* 8/VI, 195); за ꙋказа(н)ємъ того листу... вє(р)хомєнєного... я... єго ми(лст), ку праву припозвала (Гоща, 1571 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1855, 23 зв.); Повѣдьже ми, которая сторона большей ламаетъ тые правила апостольскіе: чи Рымляне, постячы суботы для прычынъ верхумененыхъ... чыли Русь же кильканадцатъ середъ и пятковъ не дбаючы на правило апостольское пожываютъ мяса и млечна? (Вільна, 1608 *Гарм.* 218).

Див. ще **ВЕРХМЕНЕНЫЙ, ВЕРХУМЕНОВАНЫЙ, ВЕРХУПОМЕНЕНЫЙ.**

ВЕРХУМЕНОВАНЫЙ *прикм.* (*стч.* svrchujmenovaný) те саме, що **верхумененый:** мает... пан Стефан Русин Берестецкий, тые вси части, верху менованые от мене... на вечност дарованые,.. зо всим держати и уживати такъ при животе, яко и по животе моем (Волковичі, 1572 *АрхЮЗР* 8/VI, 385); И тыє вси рєчи з нєго, вє(р)ху мєнованыє, бє(з)правнє пограбити и побрати каза(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 54); Котороє(ж) то созна(н)є Єнєрала вє(р)хꙋ мєновано(г) до кни(г) Нинєшьни(х) є(ст) Принято и записано (Чернігів, 1641 *ЛНБ* 5, III 4063, 177 зв.); и такъ тую роботу зроби(в)ши вє(р)ху мєнованы(м) способо(м) досить афєктомъ свои(м) учини(в)ши тую всю має(т)но(ст)... ω(т)провади(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 208).

Див. ще **ВЕРХМЕНЕНЫЙ, ВЕРХУПОМЕНЕНЫЙ.**

· **ВЕРХУМИНЕНЫЙ** *див.* **ВЕРХУМЕНЕНЫЙ.**

ВЕРХУМѢНЕНЫЙ *див.* **ВЕРХУМЕНЕНЫЙ.**

ВЕРХУНАЗНАЧОНЫЙ *прикм.* Вищезазначений, вищевказаний: для такого убоства и упадку... ордынщину есмо имъ отпустили и симъ Нашимъ листомъ отпущаемъ черезъ тотъ же часъ верху назначоный (Вільна, 1564 *PEA* II, 133).

ВЕРХУОПИСАНИЙ *прикм.* Те саме, що **верхуписаный:** Єстли бы... ѡнъ... побору на ро(к) положоны(и) нє ѡ(т)да(л) такы(и) вины вєрхуѡписаноє нє повинє(н) будє(т) на собє нє(с)ти (1566 *ВЛС* 25); таковы(и) сою(з) любви нⷲоє... мы... ѡбєцꙋє(м)... выпо(л)нати по(д) тою(ж) виною вє(р)хꙋ ѡписаною (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141).

ВЕРХУПИСАНЫЙ, ВЕРХУПИСАННЫЙ, ВЕРЪХУПИСАНЫЙ *прикм.* Вищезазначений, вищезгаданий: А на твердость тых речей веръхуписаныхъ и я, *Ян Яцъковичъ*,... свою печать привесилъ есми к сему моему листу (Луцьк, 1505 *АрхЮЗР* 8/IV, 227); А записалъ есми тыи вси верху писанныи рѣчи... вѣчно и непорушно (Київ, 1512 *АрхЮЗР* 1/VI, 17); маєт ѡн... тоє вєрхꙋ писаноє... имєнє... подлꙋг тєстамєнтꙋ тєста єго... дєржати (Вільна, 1514 *AS* III, 111); Тыє вєръхꙋ писаныє люди ви(н)ны нєво(д) тагнꙋти воєводинъ на ѡзєрє замъковомъ (1552 *ОКЗ* 44 зв.); взалъ пола ѡрємого ѡтъ того дворища ѡсємъ сотъ бочокъ с тыми вє(р)хꙋ писанными дымы и привє(р)нꙋлъ до имєньа своєго (Луцьк, 1552 *ОЛЗ* 189); вⷲа мл(ст)... тыє вє(р)ху писаныє пⷩзи вси спо(л)на... ѡ(т)да(ти)... ѡбєцали (Кременець, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 83 зв.).

Див. ще **ВЕРХУОПИСАНЫЙ.**

ВЕРХУПОМЕНЕНЫЙ, ВЕРЪХУПОМЕНЕНЫЙ *прикм.* Те саме, що **верхумененый:** прошꙋ и ни(з)ко чоло(м) бю, абы ихъ м(л) тꙋю то жонꙋ мою вє(р)хꙋ помєнєнꙋю Ма(р)ю и оноє дитя моє... ѡ(т) вшєляки(х) кривдъ и ꙋти(с)ко(в) ѡ(т) ко(ж)дого боронити... рачили (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 103, 17/Ic, 1943, 15 зв.); при которо(м)... на смє(р)тъ заби(т)ю и замо(р)дованю... кєлємєта и зранє(н)ю слꙋжєбника... богꙋшовского и тє(ж) поранє(н)ю тыхъ слꙋжєбниковъ нєбо(ж)чика кєлємєтовыхъ вє(р)хꙋ помєнє(н)ыхъ шкоды нємалыє в побраныю многихъ ричєй стали (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 34); а та(к) ...нє могучи сами для пи(л)ны(х) потрєбъ нⷲи(х) на ти(х) вє(р)хꙋпомєнєны(х) роцє(х) в лу(ц)ку быти злєцає(м)... мо(ц) зꙋпо(л)ную тую спра(в)у ꙋ сꙋдꙋ... брату нⷲому ста(р)шому (Краків, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 129); того(ж)... дⷩя вє(р)хꙋ помєнєного... наєхавши... кгвалто(м) на дрꙋгоє имє(н)є пана моєго хри(н)ники тамъжє... боя(р) и по(д)даныхъ... позбивали и помо(р)довали (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 89).

Див. ще **ВЕРХМЕНЕНЫЙ, ВЕРХУМЕНОВАНЫЙ.**

ВЕРХУРЕЧОНЫЙ *прикм.* Вищеназваний, вищезгаданий: которых то речей по Саску позваные верхуречоные не признавали (Варшава, 1596 *ЗНТШ* XXXI-XXXII, 13).

ВЕРХЪ[1], **ВЕРЪХЪ, ВЕРЬХЪ, ВРЪХЪ** *ч.* **1.** *(найвища частина чого-небудь)* верх, вершина: А хотар вышєписанним сєлам..., с вєрха почънши... до полѣ (Сучава, 1501 *BD* II, 184); На вє(р)хꙋ горы просторо(н)ность плацꙋ замъкого(!) в долъжъ сажо(н) лⷡв (1552 *ОБЗ* 142 зв.); Вы єстє свѣ(т) міроу бо́ са нє́ можє(т) го́рѡ(д) оукры́ти на връхоу го́ры стоа́(чи) (1556-1561 *ПЄ* 31); а на верху тое вежи комора (Луцьк, 1573 *АрхЮЗР* 7/I, 239); Старый муръ по вышние окна збивши, весь верхъ на ново змуровали (поч. XVII ст. *КЛ* 82); млы(н) єго новы(и) запалєны(и) бы(л) ѡ(т) фꙋ(н)дамє(н)тꙋ само(и) а(ж) до вє(р)хꙋ стєны (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 24); пꙋсти́вшиса з̑ вє́рхꙋ горы при́крои. в̑ мо́рє впалъ и оутоноу́лъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 438); Кра́й: Вє́рхъ, высо́кость, вєршо́къ (1627 *ЛБ* 55); Єстъ мѣстцє на высо́комъ зємлѣ положє(н)ю... Ѡказа́лоє мѣстцє, и вє́рхъ знамєни́тый, Лєчъ гости́нєцъ в̑ прєбы́тю ба́рзо нє оужи́тый (Київ, 1632 *Євх.* 296); на вєрсѣ жє ты(х) го́ръ за́вшє снѣгъ лєжи(т) и лє́дъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 438 зв.); Дєсатогѡ м(с)ца дна пє́рвогѡ: ѡказы́лиса(!) верхи горъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 15 зв.); Вє́рхъ. Summum. Vertex. Fastigium (1650 *ЛК* 432); **до връха́ (верху)** — до країв, вщерть, доверху, по вінця: и рєклъ имъ ıⷭс наплънѣтє ты(и) соудины водою а ѡни налили и(х) ажъ до връха (1556-1561 *ПЄ* 346-347); Пєкло, моа

слѣчнаѧ потѣха єдина Грѣшниковъ ажъ до верхꙋ оузкаго пожерла (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 16);

(дерева, рослини) вершок, верх: якъ бовѣ(м) ты́ква при стѣнѣ а́бо мꙋ́роу боу́дꙋчаѧ высо́ко росте(т), а ве́рхъ ме́жи те́мностю кры́є(т), а сама бє(з) по(д)по́ры... по зє(м)ли смо́ргає(т)сѧ, такъ и бога́цтва если ѡпираю(т)сѧ на я(л)му(ж)нѣ,... ба́рзо высо́ко ростоу(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 244); а з вє(р)ха дрѣвцѧ ѡного... стѣкало з листа троха медꙋ (поч. XVII ст. *Пчела* 7 зв.); vrruncum(!), верхъ стебла (1642 *ЛС* 418); фини́ковоє де́рево на само(м) верхꙋ о́вѡцы своѣ ро́дитъ, и трꙋ́дноє єстъ, длѧ высо́кости, до при́стꙋпꙋ злоде́ємъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 185);

(верхня частина голови) маківка, верх: ѡ(т) вє(р)хꙋ твоєя глави ажъ до (с)топи ножнїя, ѡ(т)всюдꙋ великоє безчестїє (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 276); Тогда дїаволъ заразилъ Іѡва нємочью... ѡ(т) стопы ножной ажъ до верхꙋ головы (серед. XVII ст. *Хрон.* 56 зв.); почавъши од стопы ногъ, ажъ до верху головы раны смертелные сеченые и битые позадававъши, тыранъско на тымъже местцу убили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 430).

2. Покрівля, дах: kniaź Proński, — w czotyrech weżach werchow prybawlał y pokrył (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 20); Тꙋтъ вежа лиха и гнила бє(з) вє(р)хꙋ (1552 *ОЛЗ* 163 зв.); по(д)лє кꙋхни ста(и)ня бє(з) вє(р)ху и бє(з) двере(и) (Чорногород, 1578 *ПВКРДА* III, 50); Тамже въ манастырѣ,... церковъ деревяная, пустая, и верхъ упалый (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/I, 233); съ фундаменту поправлятъ церковъ..., бо ошарпалая была велми и розвалялась: верху всего не было (поч. XVII ст. *КЛ* 82); клуня... безъ верха (Володимир, 1626 *АрхЮЗР* 6/I, 464); вер(х) домо(в) (І пол. XVII ст. *Сем.* 63).; Оучиний жь те́жъ прикры́тїє дрꙋго́є на ве́рх' з скꙋрь баранних ъ чєрво́но фарбова́ныхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 103 зв.); в селѣ бори́совѣ цр҃ковь была с три́ма ве́рхи. знесло верхи вси (1614 *Остр.л.* 129);

вишка, горище: на верху того дома сховано (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 56);

верхнє приміщення у церкві: на верхъ церкви мурованое... ушолъ и тамъ ся зачинилъ (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 129).

4. *(поверхня чого-небудь)* верх: ска́рб'... на ве́рхꙋ тѣла ѡка́жетъсѧ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 56); И жада́лъ... накорми́ти че́рєво своє рожка́ми...// Ро́жкѡмь ѡвымъ соло́дким', кото́рыѣ маю(т) в' собѣ и солодкость и при́крꙋю по ве́рхꙋ, лꙋскꙋ, приро́внанъ быва́єтъ грѣхъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 27-28); ѡпа́ли во́ды на земли И ѡтвори́вши Нѡ́є прикрытьє корабля пойзрѣлъ и оузрѣлъ ижь ѡсо́хлъ ве́рхъ земли (серед. XVII ст. *Хрон.* 16).

5. *(прикриття посудини)* накривка, покришка: а десятый кꙋбок великий, з верхом (Луцьк, 1570 *AS* VII, 370); Кади(л)ница з' ѡ(д)ливанымъ вє(р)хомъ (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 8);

віко: па́л те́жъ и Ле́въ на ве́рх' гроба г(с)дна своє́гѡ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 19).

6. *(верхня течія річки або місцевість, що прилягає до неї)* верх, верхів'я: а по рєцє тясмєни ѡтъ ꙋстья ажъ до верхꙋ (1552 *ОЧерк.З.* 10 зв.); Na versi Dunaju try roty tu stoju (1571 *П. про воєв.* 415); вы..., не маючи жа(д)ноє слушности права, до кгру(н)то(в),... за ѡною рєчкою ажъ до вє(р)ху рєчки Бобрицы прилеглы(х),... ѡсєгаєтє (Бишів, 1599 *ККПС* 110); провадилъ ажъ до рєчъки Бобрицы и стану(л) тамъ на(д) вє(р)хомъ Бобрицы, гдє вжє пєта пришла кгру(н)ту єго Обухо(в)ского (Київщина, 1600 *ККПС* 140).

7. *(більша кількість)* надмір: в которо(й) бо(т)цє (!) маɛ(т) бы(ти) чотыри ко(р)цы мєры нашоє дво(р)ноє ро(в)ныє бє(з) вє(р)ху и трасє(н)я (1566 *ВЛС* 11); **з верхомъ** — *(вище країв посудини або чого-небудь; з надлишком)* з верхом: даваитє и вамь тыжь дано боудєть мѣроу доброу а польноу... з' вер'хомь (1556-1561 *ПЄ* 237); в тую колясу з верьхом наклавши..., до отца владыки Луцького а пана своего одослалъ (Луцьк, 1632 *АрхЮЗР* 1/VI, 654).

8. Верх, перевага: **верхъ брати** *див.* **БРАТИ; верхъ мати** *див.* **МАТИ; верхъ мѣти** *див.* **МѢТИ; верхъ одержати** *див.* **ОДЕРЖАТИ; держати на верхъ (чого)** *див.* **ДЕРЖАТИ.**

9. *Перен. (найвищий ступінь удосконалення)* верх, вершина: пре́то абы́сь нє ѡ(т)ча́явсѧ в до́броє ѡ(т)мѣны, бо єсли ша́та(н) то́лько мо́гъ, жє тѧ з вє(р)ха ѡногѡ и з высокости // цно(т) в тꙋю найго(р)шꙋю спро́сность стрꙋти(л) (Острог, 1607 *Лѣк.* 9-10); Ко-

ре́нь и ве́рхъ Всѣхъ Наѹкъ и умѣ́тностій (Київ, 1632 *Єв.* 297);

головна думка; суть: верхъ писа(н)а вм(с) абы(м) бра(т)ски жи(л) с пасти(р)скіє звє(р)хности своєє, кри(в)ды божіє стерегѹючи ѡбиди́ти ближни(х) тм(с) борони(л) и гамова(л) (Кореличі, 1593 *ЛСБ* 246, 1).

10. *(головна, керівна особа)* голова, глава: Сей же тєжь... учитель... Петра самого верхомъ або верховнымъ зоветъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 412); апостола Петра называютъ верхомъ и головою (Там же); **началный верх** — Таємна Вечеря: Таковая ли ти истинна проповѣдь во началном верху от Иоанна Отче, да будут вси едино, ако же мы едино (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 160);

у мн. **верхы** — *(найвище духовне керівництво)* верхи: тоу(т) бовѣ(м) ѡбоєго свѣта нба и зємли и ѡбоєго тєстамє́нтоу по́сло́въ ѡба́читє ѡ(т) ча́сти тєстамєнтоу старо́го пр(о)рковъ вєлмо(ж), и ста(р)ши(х); ѡ(т) ча́сти новой ла́ски ап(с)лѡ(в) вє(р)хы з нба, пр(с)тѹю тр(о)йцоу. з҆ зємлѣ члч(с)тво прч(с)ноє (поч. XVII ст. *Проп.р.* 264 зв.).

11. *У мн.* **верхи.** Вл.н.: такъже и подданые его мл. пана Єловицъкого вышъменованые... часто а густо на маетъности... пана старосты уренъдовского, то єстъ, местечъко Стобухъву и села до него належачые: Верхи, Боровно, Объжир... наезджаючи, розные речы и спряты господарские побрали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 304).

ВЕРХЪ[2] *див.* **УВЕРХЪ.**

ВЕРХЪ[3], **ВЕРХЬ, ВЕРЪХЪ, ВЕРЬХЪ** *прийм.* **I.** *(з род.)* **1.** *(виражає просторові відношення)* а) *(вказує на місцезнаходження чогось)* поверх, вище: А пєтро ємѹ записѹєть павлови ролѣ кава(л)цѹвъ два єдє(н) на клинѣ а дрыгы(и) (!) вєр(х) сєла (Одрехова, 1618 *ЦДІАЛ* 37, 2, 30);

б) *(вказує на напрям)* поверх, вище: ѡтъ тых дѹбовъ вєрхъ лєса и рєчки чєрєз лицъ (Мизове, 1537 *AS* IV, 100); поча(в)ши ѡ(т) у(ст)я рє(ч)ки И(в)ницы..., угору вєрхъ болота (Івниця, 1582 *ККПС* 79); и повє(л) на(с) кна(з) Кири(ч) вє(р)хъ рєчки (Там же, 80); Войтехови Соломенскому рану тятую верхъ головы ажъ до кости задали (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 682); синую рану, вє(р)хъ головы,... ѡ(г)лєда(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 202);

зверху (чого), на (що, чому): макгє(р)кѹ вєръ(х) ро́га головного повѣсивши, коси(ч)кѹ, и́ли пѣрцє вєръ(х) макгє(р)ки оу́стромивъши.., тобѣли покаанїа нє трєба (п. 1596 *Виш. Кн.* 233 зв.).

2. *(виражає об'єктні відношення, вказує на особу, на яку спрямована дія)* на: чомъ одны неволѣ и бѣды усякыи кладетъ верьхъ насъ Бгъ, та тото мовитъ, що бесме носили тай терпѣли (XVI ст. *НЄ* 33).

II. *(з дав.)* *(виражає об'єктні відношення, вказує на зверхність чого-небудь над чимсь)* над, понад: Имайте плудъ вашъ на святустъ, чомъ сесе естъ верхъ пожиткови вѣчному (XVI ст. *НЄ* 17); Верхъ закону — любовъ (Там же, 135).

ВЕРХЫ *присл.* Вгорі, наверху; на вершині: Вы єстє свѣт міроу бо ся нє можєт город оукрытї, который вєрхы стоит (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 44).

ВЕРЦАДЛО *с.* (*стп.* wiercadło) дзеркало: Оудѣлалъ и оумива́лню з подставкомъ з҆ вєрца́дловъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 113).

ВЕРЦИМАКЪ *ч.* (*стп.* wiercimak) макогін: Василей Шабановичъ казалъ своему хлопцеви подати верцимакъ (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 8/III, 482); такь же и верцимакъ крывавый, знакъ того мужобойства, зоставили (Там же, 483).

ВЕРША *ж.* Верша: повєдєли подданыє Сѹшичєнскиє, иж нєводом волочити нє можєт, бо вєлми глѹбоко, толко вєршами рыб потросє доставают (Сушично, 1569 *AS* VII, 330); вси напотомные люде, тамъ мешкаючие,... никоторымъ начинемъ, або судомъ, такъ сетъми, яко вершами и вятерами // рыбъ ловити не маютъ (Клевань, 1595 *АрхЮЗР* 1/І, 475-476); excipulus, вє(р)ша, изимало, сосудъ (1642 *ЛС* 186); sagena, прєжа, нєводъ, вєрша (Там же, 359).

ВЕРШБА *ж.* Те саме, що **вершитба:** Вєршба, вєршитба. Tritura (1650 *ЛК* 432).

ВЕРШИНА *ж.* *(верхня течія річки, а також місцевість, що прилягає до неї)* верхів'я, верхоріччя: оть вершини Цибулника речки, з речкою Говнянкою, до устья, где потекла в речъку Ингулецъ (Чигирин, 1615 *ЧИОНЛ* VIII-3, 16); продала пасеку... от вершини до устя Макаровки (Чигирин, 1630(?) *ЧИОНЛ* VIII-3, 17).

Див. ще **ВЕРХОВЄ, ВЕРХОВИНА.**

ВЕРШИНОКЪ *ч.* Кінець, закінчення: Другое: изъ сихъ слувъ можеме розумѣти, ажъ Христосъ Бгъ изъ вутъцюмъ, изъ силою, и изъ славою, и изъ Божествомъ, безъ початъку и безъ вершинъку, и переже // выдъ усего естъ, и проситъ насъ, што бесме одно были изъ отцюмъ (XVI ст. *НЄ* 76-77).

ВЕРШИТБА *ж.* Молотьба: Връшба́: Вершитба, мольтба́ (1627 *ЛБ* 15); Вершба, вершитба. Tritura (1650 *ЛК* 432).

Див. ще **ВЕРШБА.**

ВЕРШИТЕЛЬ *ч.* Молотник: tritor, вершитє(л) (1642 *ЛС* 395).

ВЕРШИТИ *дієсл. недок.* Молотити: Вєршу молочю. Trituro. Tribulo. Frumenta baculis excutio (1650 *ЛК* 432).

ВЕРШІЄ, ВЕРШЬЄ *с., зб. (зародок листків, пагонів)* пуп'янки: іωаннь имѣлъ одѣна своє ω(т) влосоувь вєлблюдовы(х)... ядєніє же єго было вершіє и мє(д) дикый (1556-1561 *ПЄ* 26); Мєлхисєдєкъ... то́лкω бы́ліє а вє́ршьє дѹбноє єда́лъ а въ воды мѣсто ро́сѹ лиза́въ (серед. XVII ст. *Хрон.* 25 зв.).

ВЕРШОКЪ *ч.* 1. *(верхня частина чого-небудь)* вершок: Кра́й: Вє́рхъ, высо́кость, вєршо́къ (1627 *ЛБ* 55).

2. *(зародок листків, пагонів)* пуп'янок: прѹжіє, вє(р)шки, дєрєвѧныи пѹча, и ты(ж) ко́ники (1596 *ЛЗ* 69); Прѹжіє: Лѣторо́сльки з' дє́рєва, вєршки дрєвѧныи (1627 *ЛБ* 103).

3. *(прикриття посудини)* покришка, накривка: Кубокъ ореховый сребром оправенъ позлотистый из вершкомъ (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 7); Ля(м)па... з вє(р)шко(м) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 11).

ВЕРШУЩИЙ *прикм. (який здійснює молотьбу)* молотильний: tribula, a(e), возокъ вє(р)шущи(й) (1642 *ЛС* 402).

ВЕРШЪ *див.* **ВѢРШЪ.**

ВЕРШЬЄ *див.* **ВЕРШІЄ.**

ВЕРШѢНЄ *с. (доведення чогось до кінця)* закінчення, завершення: Яко(м)сѧ приωбєцала томѹ свтомѹ мѣстцѹ до храмѹ Прч(с)тои мтри Бци на вє(р)шѣнє тои цркви (Устя, 1614 *ЛСБ* 450, 1).

ВЕРЪНЫЙ *див.* **ВѢРНЫЙ.**

ВЕРЫГА *див.* **ВЕРИГА.**

ВЕРЫГОДНЫЙ *див.* **ВѢРЫГОДНЫЙ.**

ВЕРЫТИ *див.* **ВѢРИТИ.**

ВЕРѢТИ *див.* **ВѢРИТИ.**

ВЕРѦЩИЙ *див.* **ВѢРЯЩИЙ.**

ВЕСБЯРСТВО *с.* (*стп.* wieszczbiarstwo, wieśćbiarstwo) віщунство, ворожба: Тєды тє(ж) с кнжа либо з ги(р)тѹрє(й)... выгнаны ты(х) жє цєрємонѣ(й) и вє(с)бя(р)ствѣ и палєня ѹставѣ(ч)но(г) ω(г)ня, на чє(ст) бго(в) литвѹ и жмои(д) наѹчи(л) (1582 *Кр. Стр.* 84).

ВЕСДЕ *див.* **ВЕЗДЕ.**

ВЕСЕЛЄ, ВЕСЕЛИЄ, ВЕСЕЛІЄ, ВЕСЕЛЪЄ, ВЕСЕЛЬЄ, ВЕСЕЛА, ВЕСИЛЄ, ВЕСѢЛЄ, ВЕСѢЛЬЄ, ВЕСѢЛЯ, ВЕСѢЛѦ *с.* **1.** Веселощі, втіха, радість: црь во много(м) вєсєльи былъ (1489 *Чет.* 57); Выйдете, дщери Иерусалимския, а огладайте цара Соломона въ корунѣ, которою жь есть короновала мати его въ день веселіа сердца его (поч. XVI ст. *Песн. п.* 52); жона твоѧ... оуродить тобѣ сна... и боудєть тєбѣ радость и вєсєліє (1556-1561 *ПЄ* 205); коли ишолъ у Єрусалимъ, сидячи на усляти, далъ ученикумъ своимъ дяку, и весѣля, и радусть (XVI ст. *НЄ* 45); и всє в поко́ю зоста́нє(т), в' вєсєлю и ра́дости (Острог, 1607 *Лѣк.* 44); Бо́ бєгє́чѹчи почали рѣзко скака́ти, Ра́дости и вєсє́льѧ на́мъ збы́ть додава́ти (Львів, 1616 *Бер.В.* 76); Вєсє́ліє: Радость, вєсѣльє (1627 *ЛБ* 15); всѣ єдиногла́сно заспѣва́ймω ємѹ... го́лосомъ ра́дости и вєсє́лѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 193); Яко и в' Нбѣ намъ ω(т)чєствω готѹєшъ А в ти́мъ на́съ вѣчнимъ вєсє́ліємъ чєстѹєшъ (Чернігів, 1646 *Перло* 14 зв.); жона цра... з вєсєліємъ и оутѣхою всє мѣсто ωглєдала (серед. XVII ст. *Хрон.* 363); *Образно*: Котораѧ [душа]... за́вшє спѣшитсѧ до нб(с)ного вєсѣлѧ до ω(т)чи́зны прирожо́ной (поч. XVII ст. *Проп.р.* 271 зв.);

веселі розваги, веселощі: слышано было весєлѧ роско́шноє,... скώки, та́нци, плѧса́нѧ, а ннѣ пла(ч) и стогна́нѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 122 зв.); **весєлѧ заживати** — зазнавати втіхи, веселитися, втішатися: Южъ чи́стаѧ... Па́нна... Гойнѣйшого вєсє́льѧ на(д) всѣх' зажива́єтъ Обфи́тшѹю оутѣхѹ на(д) всѣх' в' Ср(д)цѹ ма́є(т) (Львів, 1631 *Волк.* 26); Ѡ зайстє вєсє́лѧ ма́ємъ зажива́ти, По́ки слнцє Хє свѣтъ на́м' бѹдєтъ спѹща́ти (Київ, 1632 *Євх.* 302).

2. *(обряд одруження)* весілля: коли сѧ врънеть з бракоу з веселѧ або свадьбы абы ємоу борзо ω(т)ворили коли єдно пріидє (1556-1561 *ПЄ* 276); рок веселю, намовившися есмо сполне, зложили были в шести неделях по Великодню в року теперешнемъ (Овруч, 1565 *АрхЮЗР* 8/III, 93); змови(л) єсми за себє в ма(л)же(н)ство дочку пана Данила Попеля... и рокъ веєє(л)ю нашому с // па(н)ною Ѡленою... прина(л) єсми (Володимир, 1571 *ВГ* 128-129); бра́къ, жени(т)ба, весел҆є (1596 *ЛЗ* 31); на веселю та(н)цю̆(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 95); Бра́къ: веєє(л)є, женитба, слю́бъ (1627 *ЛБ* 12); Панъ Матеꙋшъ филипецъки(й) выдава(л) в станъ ма(л)же(н)ски(й) пасє(р)бицꙋ свою... на которое весѣлє во(з)ва(л) бы(л) людє(й) зацных (Київ, 1632 *ЛІІБ* 5, II 4060, 2 зв.); где зараз по шлюбе, вернувшисе до Зелениц, веселе его милость панъ Тенъковский оным справивши, и тепер оных при собе трымает (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 8/III, 589).

3. Задоволення, насолода: Панє Божє рач заховат Вашꙋ Милость на долгии, а щастливыи лѣта,... кꙋ нашомꙋ и сердечномꙋ веселю (Бабин, 1540 *AS* IV, 245); Иныи жє на оутѣхꙋ яко соколы, ястрєбы; иныѧ ж(є) птица сла́дко пѣснивыѧ, на весє́лїє слоу́хꙋ, яко сла́вѣи, ла́стовицы, ко́сы (Почаїв, 1618 *Зерц.* 17); Та(к) тєлє́сноє вса́коє весє́лѧ ла́го(д)нє вхо́ди(т) алє наконє(ц) гризє(т) и забиває(т) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 20 зв.).

Див. ще **ВЕСЕЛЕНАСА, ВЕСОЛОВАНЄ.**

ВЕСЕЛЕНАСА *с.* Веселощі, радощі: В той часъ... //... где весєлє́наса, где оуро́да тѣла, где оукра́са жє́нскаѧ ѡблꙋдна́ѧ, и нєпотрє́бнаѧ (Львів, 1642 *Час. Слово* 269-270).

Див. ще **ВЕСЕЛЄ, ВЕСОЛОВАНЄ.**

ВЕСЕЛИЄ *див.* **ВЕСЕЛЄ.**

ВЕСЕЛИТИ *дієсл. недок.* (кого, що) Веселити, радувати: Другая хосна: слово Божіе веселитъ грѣшныи (XVI ст. *НЄ* 191); Вино́ весєли́тъ ср(д)цє чл҃коу а писмо б҃жїє д҃шꙋ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 313); Всѣ ро́зныи мꙋзи́ки... Стро́йтє Цита́ри, Лю́тнѣ, в҆ Арфы ми́лє бїйтє, Мєлїодї́йными дꙋмы на(с) всѣхъ весєлѣтє (Львів, 1631 *Волк.* 25 зв.); Сла(д)каѧ пѣснь, Гла́съ ра́достный,... всѣ Та́ємници ω(т)чена́шꙋ съкри́тыи, я́снω ω(т)крива́ются, пω(д) мєтрами, и Весєла́тъ дꙋшꙋ Хр(с)тωлюби́вꙋю (Чернігів, 1646 *Перло* 13);

(без додатка) веселитися, радоватися: Кото́рїи тꙋ(т) пла́чꙋтъ пе́внє сѧ на скончан҆ю своє́мъ оутѣшат҆, и на сꙋдно(м) дни тѣшитисѧ и весєли́ти бꙋдꙋтъ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 20); Пріидѣтє, ѡклєвєта́ннїи длѧ и́мєни моє́гω; ра́доватисѧ и весєли́ти съ мно́ю въ вѣки (Чернігів, 1646 *Перло* 160).

Див. ще **ВЕСЕЛИТИСЯ, ВЕСЕЛОВАТИ.**

ВЕСЕЛИТИСЯ, ВЕСЕЛИТИСЕ, ВЕСЕЛИТИСЬ, ВЕСЕЛИТИСА *дієсл. недок.* **1.** Веселитися: хр(с)тьянє весєлятсѧ х(с)а познавша (1489 *Чет.* 25); радоватись будемъ а веселитись в тобѣ (поч. XVI ст. *Песн.п.* 49); радоуитєсѧ а весєлѣтєсѧ бо є(ст) мьзда ваша многа на н҃бсєхь (1556-1561 *ПЄ* 30 зв.); весєли́сѧ юно́шє в мо́лодости своє́й (Вільна, 1596 *З.Каз.* 74 зв.); а (о)тецъ его... одѣлъ его и честію великою честовалъ его, тай веселилъ ся съ нимъ умѣстѣ (XVI ст. *НЄ* 6); Тогды́ всє́сѧ мнѡ́жьство А҃гглωвъ весєли́ло, Мѣсто сѧ зась Каппадокі́йскоє смꙋти́ло (Львів, 1616 *Бер.В.* 89); Ко́ждый вѣрный сего днѧ д҃хомъ весєли́сѧ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); Длѧ то́го(ж) в҆ дꙋхꙋ весєли́тисѧ потрє́ба з҆ ω(т)иста побо́жного христїа́нина (Київ, 1619 *О обр.* 119); Ра́дꙋйсѧ барзω Цо́рко Ієр(с)ли́мскаѧ, весєли́сѧ и триꙋмфꙋй (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 81); Ра́дꙋйтєсѧ Прв(д)ныи ω Г҃дѣ и весєлѣтєсѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 5 ненум.); во́лєнъ бꙋ́детъ... абы сє прє(з) оди́нъ ро́къ весєли́лъ з҆ жєно́ю своє́ю (серед. XVII ст. *Хрон.* 157).

2. (з чого і без додатка) Тішитися, радіти: гербъ..., якого уже отъ сего часу заразъ пречоные мѣщане Корсуньскіе... и на хоругвѣ мѣстцкой уживати и съ того ся веселити маютъ, справуючися во всемь (1585 *АЗР* III, 292); панъ староста, маючи мя тутъ у везеныо и морячи мя голодомъ, самъ веселячися съ того, въ суботу... всѣмъ гайдукомъ своимъ въ голосъ росказалъ... на церковь Божию, стреляти (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 295); лу(ч)шє оурꙋга́нїє прїймова́ти, нѣ(ж)ли ω(т) всѣ(х) с похва́лы весєли́тисѧ (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 223); єжели що на́йдєшъ весєли́ш҆сѧ, а гды що згꙋбишъ то жалꙋєшъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 158);

(над ким) насміхатися, глузувати (з кого): Бра́тьѧ тєды якω по вы́играной битвѣ сѣли и єли с по́мсты сє над' бра́томъ вєсєлѧ́чи (серед. XVII ст. *Хрон.* 60 зв.).

Див. ще **ВЕСЕЛИТИ, ВЕСЕЛОВАТИ.**

ВЕСЕЛЇЄ *див.* **ВЕСЕЛЄ.**

ВЕСЕЛНИКЪ *ч.* Весляр: nauiger, корабє(л)никъ, вєсє(л)никъ (1642 *ЛС* 278).

Див. ще **ВЕСЕЛНИЧИЙ.**

ВЕСЕЛНИЧИЙ *ч. Те саме, що* **весєлникъ:** epicopi, вє(с)лничий и ко(р)мчий (1642 *ЛС* 180).

ВЕСЕЛНЫЙ *прикм.* **1.** Весільний: сведчачий,... кошътъ немалый на тое ложивши, перед часомъ, тому акътови веселному назначонымъ,... такъ на маръцепаны, яко и инъшие потъребы тутъ в Луцъку реместникомъ пенязи подавалъ (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 8/III, 596); тако́выє малжо́нковє нє ма́ть // прито́многω при а́ктѣ своє́мъ вєсє́лномъ Х҃а Па́на и єгω ла́ски (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 918-919).

2. Святковий: Пріатєлѣ яко тѹ стоитє нє маючи ша́ти вєсє(л)нои (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 296); ωбєрнѣмω взро́къ на(ш) оу́мный, и оува́жмω є́жєли маєм' ша́тѹ вєсє́лнѹю побо́жныхъ оучи́нкω(в) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 915).

ВЕСЕЛО *присл.* Весело: многиє... вєсєло // почалі празновати (1489 *Чет.* 35 зв.-36); Тому вси вѣрнии величие даите, славу и похвалу весело спѣвайте (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 62); ты ωблюбє́ницє тръжєствоу́ючи вєсє́ло в гимна(х) выкрыка́й, спѣва́ючи: бра(т) мой бѣ(л) и кра́сєнъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 269 зв.); В Армо́нїю на хо́ры, сли́чнє спєва́ючи: И зго́днымъ го́лосомъ, вєсє́ло вола́ючи (Львів, 1616 *Бер.В.* 75); и́ми сѧ хва́литъ, мовѧчи... ω я́къ оумєрєти є́сть ва́мъ вє́сєло! (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 45); Жолнѣръ... звытѧживши нєпрїѧтєлѧ вєсє́ло трїѹмфѹєт' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 138); hilare et hilarite[r], радо(с)тно́, вєсєло (1642 *ЛС* 218); la(e)te, la(e)tanter, вєсєло (Там же, 249); спѣва́йжє собѣ вєсє́ло в' ра́дости (Чернігів, 1646 *Перло* 5 ненум); филиппъ рєклъ... тєпє́рєжъ вєсєло ѹжє оумира́ю (серед. XVII ст. *Хрон.* 402).

Див. ще **ВЕСОЛО.**

ВЕСЕЛОВАТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* вєсєловати) веселитися: гды́мъ южъ... Б҃жим' поро́дом' пловита зоста́ла, сла́влюсѧ, хвалю́сѧ, вєсєлѹю и тѣшѹсѧ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 3); Всѣ бовѣм' илє з' людїй єсть, кото́рыѣ в' боло́тѣ бєзє́цны(х) сви́н'ски(х) намѣтностїй роскошѹют' и вєсєлѹют', з ωбычаєвъ своѣ(х) свина́ми называ́ют'сѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 27); Вєсєлую. Gaudeo (1650 *ЛК* 433).

Див. ще **ВЕСЕЛИТИ, ВЕСЕЛИТИСЯ.**

ВЕСЕЛОКЪ *ч.* Назва рослин: oenagra, пущъ (!) вєсєло(к), трава (1642 *ЛС* 289); oenoth[e]ra, вєсєлокъ трава (Там же, 290).

ВЕСЕЛОСТЬ, ВЕСЕЛОСТЪ *ж.* Веселість: Тотъ мѣсѧцъ... пе́ршїй є́стъ змєжи мѣсѧцєй ро́кѹ: то́тъ всє творе́ньє оувєсєлѧ́єтъ,... то́тъ всѣмъ вєсє́лость... приноситъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 56-57); Смѣхотво́рство: шѹтство, вєсє́ло(ст), с҃чки, смѣхова́лство, жа́ртъ, кѹ́нштъ (1627 *ЛБ* 118); hilaritas, hilaritudo, вєсєло(с)т(ъ) (1642 *ЛС* 218).

ВЕСЕЛШИЙ *прикм. в. ст.* Кращий, ліпший: Томѹ єдно́го ча́сѹ с҃тый оц҃ъ росказалъ бы́лъ, жєбы з' єдного мѣстца матє́рїю глєіова́тои зємлѣ зноси́лъ, длѧ вєсє́лшого выправе́ньѧ огоро́дца и яринъ (Київ, 1627 *Тр.* 556).

Пор. **ВЕСЕЛЫЙ.**

ВЕСЕЛЬЄ *див.* **ВЕСЕЛЄ.**

ВЕСЕЛЫЙ, ВЕСЕЛЪ, ВЕСЕЛЬ, ВЕСѢЛЪ, ВЕСЮЛЪ *прикм.* **1.** *(сповнений доброго настрою або який викликає чи виражає його)* веселий: Ч҃лкь нѣкоторыи..., на каж'дыи д҃нъ быва(л) вє(л)ми вєсєль (1556-1561 *ПЄ* 293 зв.); Боу(д) вєсѣ(л), панє (XVI ст. *УЄ Трос.* 58); Сиби(л)ла... всѣгды вєсєла з да́рѹ б҃жєго (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 75); По жа́лосныхъ днє́хъ, вєсє́лаа по вши́тком' свѣтѣ новина (поч. XVII ст. *Пчела* 39); лицє́ єй вєсє́лоє и вдѧ́чноє (Вільна, 1620 *См. Каз.* 3 зв.); Ра́достного и вєсє́лого днѧ... дочєкалис'мω (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 189); Поты на тои сєдѧчи щасливє столици, Вєсє́лыє простира́й в' Рωссїи зрєницы (Львів, 1642 *Бут.* 6 зв.); Прє́то днє(с) Агг҃лωвє и ч҃лвци... вєсє́лыи пѣсни спѣва́ютъ (Чернігів, 1646 *Перло* 27); Вєсє́лы о́чи єгω нижь вино (серед. XVII ст. *Хрон.* 76 зв.); Вєсєлый. Hilaus. La(e)tus. Ama(e)nus (1650 *ЛК* 433).

2. *(приємний на вигляд)* веселий, гарний, розкішний: ωписує(т) цє(р)ковь божую якаа будє(т)...

духовнаа ѧснаа дивнаа моцнаа весєлаѧ (XVI ст. *КАЗ* 658, на полях); ѡнї вши(ст)кы мѣста ро(с)-ко(ш)ныи и вє(с)лїи и потѣшливыи (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 107 зв.); По сємжє бгъ зємлю различними цвѣты покрйвъ...//...и ѡбогати(в)... вєсє́лыми гаѧ́мї и высо́кими гѡра́ми (Почаїв, 1618 *Зерц.* 14-14 зв.); Зроди́ла зємлѧ... га́и высо́кїи, дꙋ́бро́вы вєсє́лыи (серед. XVII ст. *Хрон.* 2 зв.).

3. Задоволений, втішений: в' томъ часѣ вєсєлы бꙋ́дтє з того што єсть иншы(м) разомъ лєпє(й) васъ бꙋдє(м) чєстова́ти (к. XVI ст. *Розм.* 42 зв.); дѣвка иродїады... прє(д) кролє(м) тан'цꙋва́ла с чого бы(л) вєсє́ль, та(м) єи прєдъ го́стѧ́ми присѧ́глъ, ни єдиной рєчи нє... ѡ(т)мовлѧ́ти, чого бы в' нєго проси́ла (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 33 зв.); тихи(м) и вє(с)лы(м) позрѣнїє(м) потѣша(л) ихъ хс (1645 *УЄ* № 32, 120 зв.).

весєлая издєбка *див.* **ИЗДЕБКА.**

Див. ще **ВЕСОЛЫЙ.**

Пор. **ВЕСЕЛШИЙ.**

ВЕСЕЛЬЄ *див.* **ВЕСЕЛЄ.**

ВЕСЕЛѢЙ *присл. в. ст.* Веселіше: бынамнѣ(и), а́лє жєбы жи́во(т) бє(з)пє́чны(и) и споко(и)ны(и) мл(с)тю спра́вовали, то(и) свѣ(т) слє(з) и оу́трапєнѧ глꙋко́(ст) вєсєлѣ(и) и милѣ(и) жєгкова́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 221 зв.).

Пор. **ВЕСЕЛО.**

ВЕСЕЛѦ *див.* **ВЕСЕЛЄ.**

ВЕСЕННЫЙ, ВЕСѢННЫЙ *прикм.* **1.** *(який стосується весни, відбувається навесні)* весняний: мы ѡ(т)лꙋчаємосѧ наиболшєй ѡ(т) жидовского слꙋжєнїѧ изъ захованьємъ равнодньства вєсѣнного (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 191); перваго мѣсяца весеннаго,... взаконено намъ есть празникъ Свѣтлый Воскресенія Господня празновати (1603 *Пит.* 90); Пе́ршаа [причина], абы апосто(л)скомꙋ кано́нꙋ нє спроти́витисѧ. Дроу́гаа, абы равнодньства вєсє(н)-на(г) нє оупєрєжати (Острог, 1612 *Час. Туп.* 308 зв.); взѧлємъ... на сє́бє повинност' абы(м) часꙋ квітнꙋчого вєсєнногѡ, ва́шому квитнꙋчомꙋ дѣти́нномꙋ... вѣкꙋ... Писмъ сты(х) зобра́вши, вам'... в да́ръ ѡфѣрова(л) (Київ, 1636 *МІКСВ* 317).

2. *(який дає урожай цього ж року)* ярий: засевку дворного, озимого: жита мацъ двадцать и чотыри..., а весеннаго засъ ярого: овъса мацъ двадцать, гречки мацъ чотыри (Володимир, 1626 *АрхЮЗР* 6/І, 464).

Див. ще **ВЕСНЕНЫЙ.**

ВЕСИЛЄ *див.* **ВЕСЕЛЄ.**

ВЕСКА *ж.* (*стп.* wioska, wieska) село: панъ Вилгорский... ледве здорове свое и остатокъ челядки... зъ собою на тотъ часъ // взялъ былъ, до тое жъ вески Капустина (ушедлъ?) *(Позн. вид.)* (Луцьк, 1609 *АрхЮЗР* 6/І, 365-366); тотже возный тогож року,... въ весце Вересовъце на дворе Васка Голубца... будучи, дерево ее мил. панее поручниковое, в Дубниках з будинку розобраное, а през тогож Голубца подчас козачьсчизны забраное,... арештовал (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 377).

ВЕСЛО, ВѢСЛО, ВАСЛО *с.* **1.** Весло: волна выбила васло из рꙋкоу (1489 *Чет.* 93 зв.); по(р)-вавши трєтєє вєсло... припꙋдило(м) их, жє мєнє до бєрєгꙋ по(д) шꙋбєницꙋ...//...привєзти мꙋсєли (1582 *Кр.Стр.* 6-6 зв.); Которое зби(т)є и зранєньє своє то(т) тивунъ,... и пивоваръ мєнили бы(т) ѡ(т)... Вацлава Кривъковъского... в порубанью чолъновъ, вєсє(л) и инши(х) рєчє(и),... на два(д)ца(т) копъ грошє(и) литовски(х) (Луцьк, 1592 *ТУ* 222); то єсть потрєба на(м) мѣсто вѣсла вѣроу твръдоу имѣти (XVI ст. *УЄ Триг.* 98); а нѣкоторыє вмѣсто кораблѧ и вєсла рꙋка́ми ты(л)ко плывоу(т) (Острог, 1607 *Лѣк.*112); тымъ, которыи диспутуютъ; инструментомъ до показаня предсявзятой речи естъ раціоцинація, такъ..., якъ весло тымъ, которыи жеглюютъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 919); Грєбло́: Вєсло́, опачи́на (1627 *ЛБ* 28).

2. *Перен. (про вчення Христа)* кермо: є(с)ли нє боудє(ш) слоухати нау(к) єго стои, а поу(с)ти(ш)сѧ бє(з) вє(с)ла на ѡноє срогоє и моу(т)ноє морє... тєды сѧ моусишь исхиноути (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 191 зв.).

ВЕСМА *присл.* Досить, достатньо: Въсѧ́чєски: Вшєлѧ́ким' спо́собо(м), доща́дкꙋ, вє́сма, ѡ(т)ню́дъ (1627 *ЛБ* 23); ѡ(т)ню́дъ, вє́сма, всѧ́кѡ, всѧ́чєски, овшє́ки, зго́ла, з'грꙋнтꙋ (Там же, 146).

ВЕСНА, ВЕСЪНА, ВѢСНА *ж.* **1.** *(пора року)* весна: близко є(ст) лѣто або весна (1556-1561 *ПЄ* 316); а та(к) абы єстє пи(л)ность чинили яко бы тая цє(р)ко(в) сєю вє(с)ною могла свє(р)шєна быти (Яссии, 1559 *ЛСБ* 29); єсли дє(и) того хочєтє ждитє до

весны (Канів, 1595 *ЦДІАК* 221, 1, 538, 1 зв.); Тєпє(р) знову па(н) Кѹрило тоє весны наемника намъ ѡтогна(л) (Львів, 1612 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 8); Лѹна, съ планѣтами... покáзоуєтъ прєходомъ всѣ четы́ри чáсти, всєго рóкѹ: зи́мѹ, вéснѹ, лѣто, éсѣнь (Почаїв, 1618 *Зерц.* 17 зв.); Пролѣтїє: Весна (1627 *ЛБ* 101 зв.); тои весны три мѣсяцы не было дожду (1636-1650 *ХЛ* 78); Ѡ(т)минѹла оужє зима, а пришла весна (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 152); Весна, лѣто, осѣнь в гнюсном плащу ходит, котрим сильна зима, як гетман рей водит (1648 *Елег.* 152); Пото(м) весна была ба(р)зо сѹхаѧ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 174); Вєснá. Ver (1650 *ЛК* 433); **к веснє** — *(наприкінці зими)* перед весною, напровесні: Сєє зимы к вє(с)нє мои по(д)даныє купцы..., шли до Москвы с товаро(м) (Вільна, 1545 *ТУ* 72); **на весну, у весни** — весною, навесні, *діал.* на весну: Ѡрати на веснѹ дє(н) а два дни на парєниѹ (1552 *ОЛЗ* 189); знóвѹ на вéснѹ приходи́ли до Констaнтинопóлѧ, изъ мóрѧ би́твѹ точи́ли (Київ, 1627 *Тр.* 666); три мажи оу весни три мажи оу осєнь (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. 12).

2. *Перен. (період оновлення життя, суспільства)* весна: Григорїй ни(с)скый похвáлоу ємоу чинѧчи называ́єтъ єго [іѡана] синого(р)лицєю весны пр(д)тчєю (поч. XVII ст. *Проп.р.* 248 зв.); Весна Блгочéстїа, Црквáмъ наставáєтъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405); Южъ Весна оутѣхъ нóвыхъ, вєсéлѧ новóгѡ Крыни́ца (Київ, 1632 *Євх.* 300); зимы шкодли́вого роскошовáнѧ збы́лисмѡ, а весны... набы́лисмѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 56).

ВЕСНЕНЫЙ *прикм.* Весняний: Веснéный цвѣтъ. Vernus flos. Веснéноє врємѧ. Vernum tempus (1650 *ЛК* 433).

Див. ще **ВЕСЕННЫЙ.**

ВЕСНИНА *ж. (збіжжя, посіяне весною)* ярина: Єго Милост... ѹ дворє моєм Вышковє... ѡзиминѹ и веснинѹ засєвалъ (Луків, 1559 *AS* VI, 48); на озимину не мают... болше брати у мещанъ... толко от кождого дня поля, што может плугом на ден зорати, по два гроши, а на веснину по одному грошу (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 254); для ты(х) дво(х) воло(в) плу(г) цєлы(и) для супруги нє ѡра(л) и жадноє вє(с)нины збо(ж)я нє сия(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 54).

ВЕСНОЮ, ВЕСЪНОЙ *присл.* Весною: По(д)старости(и) берєстє(и)ски(и)... вєлъ насъ болотомъ... ѡказываючи знаки на многихъ мєстъцахъ ровъки ижъ знать то колы в дожъдчовыє лєта або весною тогды пѹтъ можєтъ рєчъка быти (1546 *ОГ* 23 зв.); приходять ѹходники весною на ѡсєтри (1552 *ОЧерк.З.* 11); до тоеж маетъности из ними весъной приехавъшы, розъные ексъцесса подданым холъпневъским (!) поробили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 152).

Див. ще **ВЕСНѢ.**

ВЕСНѢ, ВЕСЪНѢ *присл.* Те саме, що **весною:** то(т) мє(д) лѹчшє єсть кои пчєлы веснѣ сбираю(т) (XVI ст. *Травн.* 313 зв.); рано выходити зѣмѣ на весъну и весънѣ (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 337).

ВЕСНЯКЪ, ВЕСНАКЪ *ч.* (*стп.* wieśniak) **1.** *(сільський житель)* селянин: князь Кгрекгоръ... и зъ жаками и иншими многими помочниками своими... немало рѣчей, яко у мещанъ, такожъ и у весняковъ побрали (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/I, 217); А яко(х)мо приповѣсть веснѧка частѡ припоминали, которы(и) працѹючи и насѣньѧ до зємли вкидаючи, мѹсит, з высокости дождa чєкати (Вільна, 1627 *Дух.б.* 244); Посєлѧни́н: Веснѧ(к) (1627 *ЛБ* 89); Вєсня́къ. Rusticanus (1650 *ЛК* 433).

2. Вл.н.: Анътонъ Вє(с)някъ (1649 *РЗВ* 46).

ВЕСОЛО *присл.* (*стп.*wesoło) те саме, що **весело:** ѡбы(и)дѹть цaлы(и) рынокъ весоло и ѡхотнє до насъ вєрнѹтсѧ (к. XVI ст. *Розм.* 56); Завитáйтє южъ до нáсъ на Триѹмфъ весóло (Київ, 1632 *Євх.* 303); Ирисъ бовѣмъ в сли́чныє фáрбысѧ прибрáла, Кришталóвый дóжчъ засхлóй кревинѣ вылáла // Абы в горѹ весóло шлá, на росквитнéнє Миловдáчныхъ овоцѡвъ (Львів, 1642 *Бут.* 5 зв.-6).

ВЕСОЛОВАНЄ *с.* (*стп.* wesołowanie) веселість, радість: Агглѡвє предивноє члвка з Бгом поєднанє видѧчи, з нба зстѹпили, и з вєлики(м) весолова(н)є(м) на зємли спѣвáли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 300).

Див. ще **ВЕСЕЛЄ, ВЕСЕЛЕНАСА.**

ВЕСОЛОСТЬ *ж.* (*стп.* wesołość) Те саме, що **веселость:** весоло(с)ти (I пол. XVII ст. *Сем.* 105).

ВЕСОЛЫЙ *прикм.* (*стп.* wesoły) **1.** *(сповнений веселого настрою або який викликає його)* веселий:

ты нє єстє(с) вєсола (к. XVI ст. *Розм.* 17 зв.); єсли вєсо́лы(и), мо́вѧ(т) ро́спо̑стны(и) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 222); в днь бовѣ(м) та́къ вєсо́лый и свѣтлый, то(л)ко ѡ радости ѡ бл(с)вєнствѣ и сла́вѣ трє́ба мо́вити (поч. XVII ст. *Проп.р.* 271); цвичє(н)є в' писа(н)ю Вѣршѡвъ вєсо́лыхъ (Київ, 1632 *Єв.* 302); за(с) вє́даючи, таково̑ю быти Бжо̑ю блг(д)ть на всѣхъ изліа́нно̑ю, ижъ єслибыс'мы мо̑ што ѡфѣрова́ли з' ты(х) рє́чій, кото́рыѣс'мы з' ро̑ки єгѡ взѧ́ли, то нє ина́чєй єнѡ тва́ро̑ вєсо́лою и доброхо́тною пріимо̑є(т) (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 5 зв.).

2. Приємний, розкішний, багатий: Ло̑ка тєж' молоды́ми наплънєна цвѣтами, я́кѡ бы нѣꙗкий рай вєсо́лый и пє(н)кный (Київ, 1631 *Син.Тр.* 812); Зєфіры повста́ют', При́стьє Вєсны вєсо́лым' вѣтромъ ѡсвѣд'ча́ют' (Київ, 1632 *Єв.* 300).

Див. ще **ВЕСЕЛЫЙ.**

ВЕСПОЛОКЪ, ВОСПОЛОК, ВОСПОЛОКЪ, ВЪСПОЛОКЬ *(стп.* wespołek) разом, спільно: кнзь василє(и) фєдорови(ч) чєтвє(р)тєньски(и)... а па(н) богда(н) костюшкови(ч)... на жада(н)є нашє и пєчати свои вєсполо(к) и(з) нашими пєчатми къ сєму нашому листу приложили (Луцьк, 1532 *Арх.Р.* фотокоп. 13); маєтє Ваша Милость ис кнѧзєм Илєю восполок из Волыньцы єхати ко̑ Браславлю... и там сѧ положити (Краків, 1538 *AS* IV, 164); Трєтєє пакь пало мєжи тєр'нѧ и въсполокь в'зросло тєр'нѧ и заглоушило (1556-1561 *ПЄ* 246); которую ча(ст) купили є(с)мо вє(с)поло(к) з нєю, жоною моєю, у пна Романа Ма(р)ко(в)ского на вє(ч)но(ст) (Войнин, 1569 *ВГ* 79); жаловалъ о̑ со̑до̑ нашо(г) кгро(д)ского києвъского воєво(д)ства, валє(н)ты(н) ѡсо(в)ски(и) восполо(к) з жоною своєю (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 68); романь... вєсполо(к) и(з) жонюю (!) своєю тацєю о̑чинили зознаня и(ж) придали (!) имѣня своє (Львів, 1598 *Юр.* 18 зв.); Вшє́дши да́рій вєспо́локъ з' Алєкса́ндромъ, до одного кгма́хо̑ оздо́бного... // сѣлъ з нимъ (сеpeд. XVII ст. *Хрон.* 420-420 зв.).

Див. ще **ВЕСПОЛЪ.**

ВЕСПОЛЪ, ВЕСПОЛЬ, ВЕСЪПОЛЪ, ВОСПОЛЪ, ВЪСПОЛЬ *присл.* *(стп.* wespoł) те саме, що **весполокъ:** *Я,* Оуляна Потаповая,...// продала есмы, весполъ з сынми своими... и мене (!) нашо власное ойчистое на имя Ворохобовичи (Київ, 1531 *АрхЮЗР* 7/I, 69-70); гладали Іса и роз'мовали въсполь в црькви стоячи (1556-1561 *ПЄ* 399 зв.); При то(м) тыжъ и дро̑ка(р)ню ѡпущєн'ную видвигнули, стараючися вєспо(л) з нами абы знову нашє писма друкованы были для хвалы бга (Львів, 1587 *ЛСБ* 83); а со̑дитисѧ имаю(т) радѧчисѧ вєспо(л) якь ста(р)ши(х) та(к) и моло(д)ши(х) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); хс са(м) явилъ сѧ имь на тоть ча(с), и вє(с)поль пра(з)нова(л) з німи (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 86 зв.); ра́до̑йтєсѧ вє́спо(л) зо мно́ю (Острог, 1607 *Лѣк.* 13); Смѣхъ ми сотвори Г(с)дь: хтоко́лвєкъ абовѣмъ ѡ то́мъ послы́шитъ, ко(ж)дый зо мно́ю вє́сполъ ра́доватисѧ з' тогѡ бо̑дєтъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 2 зв.); Агглѡвє и члвки вє́сполъ ликоютъ, и Ра́дости вѣчній Тріо̑мфъ справо̑ютъ (Чернігів, 1646 *Перло* 61); проси(л) протє(с)туючи(и) вє(с)-по(л) и(з) во(з)ны(м), абы тая (єго) протє(с)тация... до кни(г) была принята и записана (Житомир, 1650 *ДМВН* 202).

ВЕСТИ *дієсл. недок.* **1.** (кого) *(допомагати або примушувати йти; показувати дорогу)* вести, супроводжувати: слыша(в) то кнзь разгнѣвалсѧ вєльми повєлѣ(л) свѧзавши и(х) вєсти в тє(м)ницю (1489 *Чет.* 141); вєли нас ѡт Бєлотинѧ Жєславскою дорогою (Острог, 1506 *AS* III, 38); и поимани и вєдєни боудоу(т) мєжи в'сѣ народы (1556-1561 *ПЄ* 315 зв.); Коли бы хто въ своє(й) пущи заста(л) чиєго члвка рубаю(чи)... дєрєво и пограбилъ, тогды то(т) грабєжъ нє повинє(н) навѧзывати ни(ж)ли має(т) того члвка до пнѧ вєсти гдє пограби(л) (1566 *ВЛС* 87); тыє злочи(н)ци на... (с)трачє(н)є... были вєдєны (Володимир, 1588 *ЖКК* I, 303); а ты мо̑со(м) єго вєдє́шъ, кото́рый єсть выш'шє всѧ́кого примо̑шє(н)ѧ (Вільна, 1596 *З.Каз.* 90 зв.); роуки єго стыи свѧзали наза(д) и вєли єго до Каіафы (XVI ст. *УЄ Трос.* 61); ви́дитъ жє єго бьют', жє мо̑чатъ, абѡ и на смє́рть вєдо̑тъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 123); Вєдє́тъ бы на смє́рть, скро́много Бара́нка; Ми́лого Сы́на, Са́мъ Отє́цъ, и Ма́тка (Львів, 1642 *Бут.* 10); Агглъ Бжій... ти́мъ гако́мъ взѧ́вши сло̑го̑ анти́христово̑ за шію вєдє́тъ по(д)лѣ конѧ́ (Чернігів, 1646 *Перло* 141); Мо̑жь лєгковѣрны... каза́лъ єгѡ [Іѡсифа] вєсти до тємни́цы (сєрєд. XVII ст. *Хрон.* 64 зв.); **вести къ**

слюбови — вести вінчатися: а кг(д)ы єє вєдꙋ(т) к' слюбóви... заслóна(т) єи лйцє і очи (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 94 зв.).

2. (кого, що) *(очолювати рух інших)* керувати, командувати (ким): А єщє при... вєликом жалю моємъ, подобно всє злоє ѡплꙋтало мѧ тою ротою, которꙋю мнє Єго Королєвскаѧ Милость рачилъ росказати на слꙋжбꙋ свою господарскую вести, а пєнєзей зꙋполна на то ми нє ѡтдано (Турійськ, 1564 *AS* VI, 244); црь филйппъ забѣжáлъ ємꙋ в' пóлю з трóхою люꙋ, а вйдачи вєлйкость котóрꙋю павсóнъ вéлъ... йналъ оутєкáть (серед. XVII ст. *Хрон.* 401 зв.); **радъ вести** — керувати, розпоряджатися: Прáвлю: Ражꙋ, ра(д) вєдꙋ, старшйнство маю (1627 *ЛБ* 91).

3. *(мати певний напрям)* вести, направляти: тѣсный поу(т) который вєдє(т) к' животоу (1556-1561 ПЄ 40); ускыи ворота и тѣсный путь ведетъ у пожитокъ вѣчный (XVI ст. *ПЄ* 55); пришли до браны желѣзнои котораѧ веде во мѣста (Герлехів, к. XVI ст. *Свєнц.* 72);

(спрямовувати хід чогось) вести: Хс... просилъ Ѡ(т)ца абы кéлихъ смрти мимо ѡ(т) нєго вéлъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 68); рвеницами воду вєду (1642 *ЛС* 182).

4. *Перен.* (кого, до чого) *(спрямовувати діяльність, думку)* вести, направляти: хыба бы єго до пристоуповáнѧ вєло росказанѧ стáршихъ (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 114 зв., на полях); Певне не наука, которая всихъ до спасения и до познанъя правды вела, але злость людская (Вільна, 1599 *Ант.* 767); Вы́жє сынѡвє свѣта... идѣтє за Хмъ прє(д)водйтєлємъ вашимъ, котóры(и) вєдéтъ вáсъ и провáдитъ (Чернігів, 1646 *Перло* 168 зв.).

5. (на кого) *(покладати вину на кого-небудь за щось)* обвинувачувати (кого): А єстли будє(т) рє(ч) мєжи ро(в)ными ѡсобами, то(г)ды тотъ хто кого ѡ(б)винить, маѥ(т)сѧ дати зъ ѡ(б)винєны(м) посадити и на нєго што вєдєть доводити (1566 *ВЛС* 110); хто на кого вєдє(т) а нє довєдє(т) ты(м) са(м) маѥ(т) бы(ти) кара(н) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 55); при томъ показалъ зъ права Божого и иншихъ правъ людскихъ и зъ слушности самое, же кто чого на кого ведетъ а недоведетъ, самъ въ томъ зоставаетъ (Володимир, 1608 *АСД* VI, 118); **жалобу вести** (проти кого) — оскаржувати (кого), скаржитися (на кого): пилать пакъ против' ни(х) вышоль на дворь и рєкль которую жалобоу вєдєтє противь томоу чл҃кови (1556-1561 *ПЄ* 427); **вести право, право вести** (з ким, о що) — судитися: старостовє вєдꙋчи право з шля(х)тичо(м) в повєтє своє(м) свє(д)ко(в) своєє ю(р)здыцыи стави(ти) нє могу(т) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 26 зв.); ѡны вєли право з вами пєрєд судомъ зємъскимъ Києвъски(м) (Київ, 1598 *ККПС* 102); пан Мышка в час принятя того року ся колвек послугою господаръскою забавен и до Вилна по пенези на служебных послан был, для чего на оный рок ставитися и права вести з ними не мог (Бородчичі, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 18); ѡ которыє имє(н)я право вєли (Кременець, 1580 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1898, 25); **к присязе вести** — приводити кого-небудь на судову розправу як присяжного свідка: пан Тимофей Обухович Воцатинский... их ку присязе не вел (Володимир, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 309); по(п) пєчє(р)ски(й)... з моимъ выєздо(м) сѧ згоди(л) и ѡколо свєдє(ц)ства и присѧги на(д) тыє доводы значнє показаныє свє(т)ковъ спирать и(к) присѧзє вєсть игумєна нє было кому (б. Києва, 1585 *ЦНБ* ДА/II-216, 4).

6. *(про границю, лінію)* визначати, проводити: на тых зємлѧх врадник владычин и врадник архимандрытов з людми стоѧли... и я их пытал, єсли я добре вєдꙋ, а нѣтли им ѡт мєнє кривды (Пісочне, 1541 *AS* IV, 281); имє(н)я... крєни(ц)... кгды є(с)мо ѡ(т)ку(л) мєли границꙋ вєсти и ѡказовати виєхали та(м) (Київ, 1592 *ЦНБ* ДА/ П-216, № 26, 1); На то поводовая сторона повєдила, и(ж)... тамъ далє(и), нижє(и) ку Днєпру, кгру(нт) позваныхъ Трипо(л)скихъ ѡт Трипо(л)я, "с которымъ я тєпє(р) границу вєсти хочу" (Київщина, 1600 *ККПС* 125); **дуктъ вести** — *юр.* визначати (встановлювати) границі володінь (між спірними сторонами): поводовє ꙋказа(в)ши листъ грани(ч)ны(й) домавялися абы дꙋктъ вє(д)лє того листꙋ грани(ч)ного прє(з) про(д)ки и(х) з про(д)ками по(з)ваного ꙋчиненого, вє(с)ти имъ допꙋсчоно... было (Новий Острів, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 102); Рєпротє(с)товалисє ѡ(д) княжа(т) и(х) м(л), жє просто дукъть сво(и) вєдуть, и для

того, жебы ве (з)божу шко(д) не чинили, ѡбъє(ж)джають коломъ (Київщина, 1639 *ККПС* 272); **копцы вести** — насипáти межові пагорби (копці): тыми мє(ст)цы копцы є(с)ми положи(л) и позасыпати каза(л): ...чєрє(з) то(т) ѡлє(с), пустившиса троха на ни(з) тою ру(д)кою Прєжо(в)кою, та(к)жє копцы вєду(чи) ѡ(т) тоє руды... просто на по(л)дєнь слонца (Житомирщина, 1584 *ККПС* 60).

7. *(здійснювати якийсь процес, виконувати якусь роботу або справу)* вести, здійснювати: а прєто(ж)... хотѧи є(х)мо из адама нарож(д)єни... ви(н)нї вє(д)лє дховны(х) оучи(н)ковъ справоу свою вєсти я(к) прїстои(т) намь православнымь хр(с)тїаномь я(к) на стомь кр(с)щенїи въ всє(м) оуго(д)ное бгѹ ѡбицали(х)моса чинїти (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 20а);

(про витрати, кошти) покривати: Я, Юрей Василевич Соколский вызнаваю... иж... през колконадцат лет... ведучи втрату и коштъ немалыи... мусиломъ позаставлят части именей своих... пану Вечеричу (Луцьк, 1555 *АрхЮЗР* 8 / VI, 48).

вести валку, вальку вести (з ким, з чим) — воювати, боротися: ведучи валку з неприятелем нашим... взяли есмо... певъную суму пенезей тисячу золотых чырвоных угорских... у войского луцкого (Люблін, 1566 *АрхЮЗР* 8/VI, 188); Двѣ же стихіи мєждѹ собóю вра(ж)доýютъ, и вáл҄кѹ вєдоýтъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 9 зв.); **вести милость** (з ким) — дружити, бути в добрих стосунках: Я... зъ... кнѧзєм Романом Ѳєдоровичом Санкгѹшком... вєли єсмо завжды зъ собою милость досконалѹю, братєрскѹю (Камінь, 1571 *AS* VII, 379); **вести споръ, споръ вести** (з ким) — сперечатися, полемізувати: ѧ о тóмъ с тобóю нє боýдѹ вєсти спóрѹ и тєпéръ нє вєдѹ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 147); Поведаетъ затымъ Ѳилялетъ: ижъ, за такимъ отданъемъ послушенства отцу папежови, до одъступеня напотомъ всихъ пунъктовъ науки, о которые церковъ Греческая зъ Рымляны споръ ведетъ, дорога знаменитая естъ услана (Вільна, 1599 *Ант.* 697); Якобы рєклъ: нє потрéба спóрѹ вєсти, áлє гдє того потрéба, дáтиса ѡхóтнє наѹчити (Львів, 1646 *Ном.* 3); **войну вести** (з ким) — воювати: А то жъ съ тыми геретиками въ той часъ войну вѣлъ? (бл. 1626 *Кир.Н.* 25); **гандли вести** — торгувати: по(д) ты(м) жє ѹпокоє(м) сєда(т) и во(л)ностєй нємалы(х) вживаю(т) га(н)дли вєду(т) (1566 *ВЛС* 37); даючи волность въ томъ мѣстѣ его купецства, гандли всякія вести и корчмы волныя держати (Краків, 1592 *АрхЮЗР* 7/III, 299); **животъ вести** — жити: видячи мы епископы въ старшихъ нашихъ... яко тамъ на столицахъ своихъ животы свои ведутъ (Новогородок, 1594 *MCSL* 1/2, 554); **копу вести** (з ким) — розглядати спірні питання на громадському суді: пови(н)ни будє(м)... зъ сусєды ѡбапо(л)ными и с ки(м) ко(л)вєкъ копу вєсти и границѹ дєлати (Буковма, 1579 *ЛНБ* 5, II 4044, 52 зв.); **линѣю вести** — вести рід (з чого), походити (звідки): Апонєвóжъ стáнѹла онои пєрє(д) óчи слáва прєзáцной фамúлїи яснєвєлмож: Могилѡвъ, котóраѧ з҄ дѣдичныхъ двóхъ Столи́цъ Молдáвской и Волóской линѣю свою вєдéтъ (Київ, 1632 *Єв.* 292); **не вести въ искушенїє** (кого) — не приводити до гріха: Нє вєди насъ въ искѹшєнїє (Чернігів, 1646 *Перло* 21); **неправду вести** (на кого) — зводити наклеп: Нехайже ся нихто о правду не гневаетъ, одъ когожь кольвекъ тые листы на явность вышли, коли ся то покажетъ на Ѳилялета, же ни хто инъшый, але онъ самъ, въ той неправде // зостанетъ, которую на другого ведетъ (Вільна, 1599 *Ант.* 569-571); **рожай свой вести** — *(походити від когось, бути нащадком когось)* рід свій вести: мнóгїи иныи кнѧжáта Рѡ́сскїи рóжай свóй пора(д)ною Гєнєалóгїєю вєдѹт҄: якож҄ з҄ тогѡ Мономáха вы́шол҄ Мстїславъ: тóй ѹроди(л) Іѕаслава (Київ, 1623 *МІКСВ* 70); **сполокъ вести** (з ким) — здійснювати спільні дії; налагоджувати контакти, спілкуватися: он... с козаками жадного сполку и обцованя не велъ, ани с ними мевалъ (Варшава, 1597 *ЗНТШ* XXXI-XXXII, 29).

Див. ще **ВОДИТИ.**

ВЕСТИСА, ВЕСТИСЕ *дієсл. недок.* **1.** *пас.* до **вести** у 1 знач.: Вестися: проро(к) ісаіа написа(л) ѡ хѣ та(к) мови(т) яко ѡвча на заколєнїє вєдєса яко агнєцъ прамо стригоущєм єго бєзглáсєн (XVI ст. *УЄ* № 29519, 40); Яко ѡвча на заколєнїє вєдєса... тéды того напо(л)нилоса нншнєго стго // днє чєрє(з) того тихого и нєви(н)ного агнца прє(з) мѹкѹ га нáшєго іс ха (поч. XVII ст. *УЄ* № 236, 14-14 зв.).

2. *(іти, складатися так чи інакше)* вестися:

ишолъ Тюзіи за Нєємано(м), которо(г) коли онъ обачилъ бѣжачого до сєбє скочилъ з воза противко нємꙋ и рєкль: добрє ли сє всє вєдє(т); а онъ рєклъ: добрѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 234 зв.).

3. (кому) Вдаватися, щастити: богáтство єслй сѧ комꙋ вєдéтъ, нє прикладáйтє к' нéмꙋ ср(д)ца (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 97).

ВЕСТІЄ, ВЕСТЬЄ *с.* (*стп.* wejście) **1.** *(проникання в середину чогось)* вхід, входження: И зáжъ ты(ж) за вéстіємъ прєблагóго Збавúтєлѧ нáшего до мєшкáнѧ дшѣ нáшєй достóйнє, илє допꙋщаєтъ нємоцъ нáша, оуготóваного, збавєніє, живо(т) и дáры лáски намъ нє дарꙋєтъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 208).

2. Вхід до чогось, *перен.* початок: Яко бовѣмъ брáмы вéст'є Мѣстам сꙋ(т): тáкъ и бѣды вéст'ємъ смрѣти сꙋ(т) (Київ, 1625 *Злат. Н.* 130).

3. (на що) *(хід на гору)* сходження, підняття: Рáдость Пр(о)ркωм' и Ап(с)лωм' по(д)часъ вéстѧ на Горꙋ тꙋю стáласѧ (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 124).

4. (на що) Вознесіння: С҃нъ Б҃жіи... вéст'є на Н҃бо показáлъ, то є(ст), прєзъ покóрꙋ..., прéз' Пóстъ, прéз' ω(т)ложєн'є злóстій (Київ, 1627 *Тр.* 10).

ВЕСТОНОША *див.* **ВѢСТОНОША.**

ВЕСТРОГОТЫ *мн.* Вестготи: Пытáю нáвєтъ, коли óно в' стꙋ и чотыридєсѧ́ть лѣтъ ω(т) óныхъ спрώсныхъ гроýбыхъ погáн'ски(х) нарóдовъ вєстроготовъ, остроготовъ, гєроуло(в)... шєсть кро(т) былъ взѧ́тый звоéваный спꙋштошóный рúмъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 157 зв.).

ВЕСТЬ *див.* **ВѢСТЬ.**

ВЕСТЬЄ *див.* **ВЕСТІЄ.**

ВЕСЪДЕ *див.* **ВЕЗДЕ.**

ВЕСЪНОЙ *див.* **ВЕСНОЮ.**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ (ДОДАТОК)

ВГ	Волинські грамоти XVI ст. / Упорядники В.Б.Задорожний, А.М.Матвієнко. — К.: Наук. думка, 1995.
HR	Die älteste ostslawische Kunstdichtung 1575-1647 Erster Halbband Herausgegeben von Hans Rothe // Bausteine zur Geschichte der Literatur bei den Slawen. Band 7, 1. — Giessen, 1976.
Мог. Требн.	Евхологіон або Требник Митрополита Петра Могили, Київ, 1946. Фотопередрук Олекси Горбача. — Рим, 1988.
НЗУжг.	Наукові записки Ужгородського ун-ту. — Ужгород, 1955. — Т. XXIV. — С. 221-226.
Своб.	В.Свобода. Слов'янська частина оксфордського гептаглота. Українсько-латинський словник першої половини 17-го сторіччя // Праці Інституту слов'янознавства Української Вільної Академії Наук / За ред. Яр.Рудницького. — Ч.25. — Вінніпег, 1956.

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

Випуск 3

Б-В

*Оригінал-макет виконано на комп'ютерній системі,
наданій Інститутові українознавства
Українським науковим інститутом
Гарвардського університету
та Фондом катедр українознавства*

Підписано до друку з готових діапозитивів 6.05.96. Формат 84x108/16.
Папір друкарський. Офсетний друк. Умов. друк. арк. 26,46
Зам. 679

290026, м. Львів, вул. Козельницька, 4
Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича

Жовківська книжкова друкарня видавництва ОО. Василіян "МІСІОНЕР"
292310, м. Жовква, вул. Василіянська, 8.